

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ТЕХНОЛОГІЙ ТА ДИЗАЙНУ

Д. І. Коваленко, В. В. Венгер

**ФІНАНСИ,
ГРОШІ ТА КРЕДИТ:
ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА
НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК**

*Рекомендовано
Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України
для студентів вищих навчальних закладів*

«Видавництво
«Центр учбової літератури»
Київ – 2013

УДК 334.722.8(075.8)

ББК 65.291.21я73

К 56

Гриф надано

*Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України
(лист № 1/11-9812 від 18.06.2012 р.)*

Рецензенти:

Т. О. Осташко — головний науковий співробітник відділу секторальних прогнозів та кон'юнктури ринків ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», член-кореспондент Національної Академії Аграрних Наук, доктор економічних наук ;

О. О. Терещенко — доктор економічних наук, професор кафедри фінансів підприємств Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана;

Б. С. Серебренніков — кандидат економічних наук, доцент кафедри міжнародної економіки Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут».

К 56 **Коваленко Д. І.** Фінанси, гроші та кредит: теорія та практика [текст] : навч. посіб. / Д. І. Коваленко, В. В. Венгер – К. : «Центр учбової літератури», 2013. – 578 с.

ISBN 978-617-673-187-0

У посібнику викладено теоретичні та практичні аспекти щодо сутності та функцій таких категорій, як «фінанси», «гроші», «валюта», «кредит», зміст основних теорій фінансів, грошей, поняття про грошовий оборот, грошову масу, грошові потоки, грошовий, валютний, страховий та фінансовий ринки. Проаналізовано організацію грошово-кредитної, банківської, фінансової, податкової, бюджетної систем України, функціонування основ фінансових, кредитних, розрахункових і валютних відносин в умовах ринкової економіки.

Теоретичний матеріал доповнено задачами й прикладами їх розв'язання, а також тестовими питаннями до контролю знань студентів до кожної теми.

Посібник відповідає типовій програмі навчальної дисципліни «Фінанси, гроші та кредит» відповідно до вимог Державного стандарту підготовки бакалаврів за напрямом 6.030504 Економіка підприємства та напрямом 6.030601 Менеджмент.

Для студентів усіх економічних спеціальностей вищих навчальних закладів, аспірантів, викладачів, наукових і практичних працівників.

УДК 334.722.8(075.8)

ББК 65.291.21я73

ISBN 978-617-673-187-0

© Коваленко Д. І., Венгер В. В., 2013
© «Видавництво «Центр учбової літератури», 2013

ПЕРЕДМОВА

Розвиток в Україні ринкових відносин зумовив перебудову кредитно-грошових відносин. Це стосується насамперед розвитку грошової системи і грошового обігу, кредитної та валютної систем.

Економіка України пройшла всі етапи реформування грошової системи, послідовного переходу до постійної грошової одиниці — гривні.

Розроблено досить ефективну грошову систему — державну систему регулювання грошового обігу, інфляції. Вдається уникнути емісії грошей і збалансувати грошову й товарну масу.

Докорінним змінам піддалася кредитна система, що тісно пов'язана з формуванням банківської системи. Зараз в Україні використовуються всі основні форми кредитів, розширені права комерційних банків у здійсненні комерційної діяльності.

Від розуміння світових фінансових процесів, інформаційного забезпечення та вміння ефективно використовувати сучасний грошово-кредитний інструментарій значною мірою залежить успіх та місце суб'єктів політико-економічних відносин у світовій ієрархії. У зв'язку з цим для держави, яка претендує зайняти належне місце в глобальному просторі, особливо актуальною стає підготовка фахівців, здатних аналізувати такі економічні явища, як фінанси, гроші, грошовий ринок та кредит, осмислювати зміни в їхньому функціонуванні та виробляти адекватні підходи в сучасній економічній політиці, а розвиток ринкових відносин зумовлює підвищення ролі фінансів, грошей і кредиту в різних галузях економіки України.

Наукове розуміння проблем фінансів, грошей, грошового обігу, кредитних відносин, податкових і бюджетних є необхідною складовою становлення професійних економічних знань студентів. Тому важливе місце в підготовці висококваліфікованих бакалаврів та спеціалістів з економіки відводиться навчальній дисципліні **«Фінанси, гроші та кредит»**.

Мета навчального курсу «Фінанси, гроші та кредит» є формування системи базових знань з теорії фінансів, грошей, кредиту, засвоєння закономірностей функціонування грошового та фінансового ринків як теоретичної основи державної монетарної, валютної, податкової та бюджетної політики розвитку банківської справи та ринку фінансових послуг; формування спеціальних знань і практичних навичок з питань організації фінансових відносин та їх функціонування на макро- і мікроекономічному рівнях.

Предметом дисципліни «Фінанси, гроші та кредит» є:

- вивчення теоретичних аспектів функціонування в ринковій економіці таких економічних категорій, як гроші, валюта, кредит, грошовий, фінансовий та валютний ринки і визначення на цій основі методологічних засад формування, розвитку та діяльності банків, грошової, валютної, кредитної та банківської систем;
- вивчення теоретичних аспектів функціонування та розвитку фінансів в умовах ринкової економіки; діяльності податкової та бюджетної систем, набуття

практичних навичок з питань формування та використання державних доходів, утворення і розподілу грошових доходів підприємницьких структур; організації інфраструктури фінансового ринку та фінансового механізму зовнішньоекономічних відносин.

Дисципліна «Фінанси, гроші та кредит» тісно *поєднана* з такими економічними курсами, як економічна теорія, теорія фінансів, державне регулювання економіки і прогнозування, макроекономіка, ринок фінансових послуг, фондовий ринок, банківські операції, міжнародні фінанси.

Завдання дисципліни — дати майбутнім фахівцям з економіки знання щодо сутності та функцій таких категорій, як «фінанси», «гроші», «кредит», зміст основних теорій грошей, поняття грошового обігу, грошових потоків, монетарного та фінансового ринків, грошових та валютних систем, основ кредитних, розрахункових, валютних, податкових та бюджетних відносин, тобто сформувати у студентів теоретичну базу для наступного оволодіння практикою використання грошово-кредитних та фінансових інструментів в бізнесі та в системі регулювання економіки України.

Мета цього навчального посібника — забезпечити студентів навчально-методичними матеріалами, необхідними для самостійного вивчення теоретичного курсу «Фінанси, гроші та кредит».

Посібник містить основні теоретичні та практичні положення щодо вивчення кожної теми, плани практичних і семінарських занять із зазначенням рекомендованої літератури, запитання для самоконтролю міцності засвоєння теоретичних положень курсу «Фінанси, гроші та кредит», завдання для блочно-модульного контролю, задачі та приклади їх розв'язання, список рекомендованої літератури з курсу.

Навчальний посібник призначений для студентів *усіх економічних спеціальностей*. Зазначені вище матеріали спрямовані на методичне забезпечення всіх форм роботи студентів, пов'язаних з опануванням теоретичного матеріалу, засвоєнням відповідної термінології, ознайомленням з літературними джерелами тощо.

Посібник відповідає програмі курсу «Фінанси, гроші та кредит». Кафедра «Фінансів» КНУТД рекомендує його до видання.

Автори навчального посібника:

Д. І. Коваленко — кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів Київського національного університету технологій та дизайну МОН України;

В. В. Венгер — кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів Київського національного університету технологій та дизайну МОН України.

ПРОГРАМА КУРСУ «ФІНАНСИ, ГРОШІ ТА КРЕДИТ»

МОДУЛЬ 1. ТЕОРІЯ ГРОШЕЙ, ГРОШОВОГО ОБІГУ ТА ПРАКТИКА КРЕДИТУВАННЯ

ТЕМА 1. СУТНІСТЬ І ФУНКЦІЇ ГРОШЕЙ

Зміст теми. Походження грошей. Раціоналістична та еволюційна концепції походження грошей. Поява грошей як об'єктивний наслідок розвитку товарного виробництва та обміну. Роль держави у створенні грошей.

Суть грошей. Гроші як загальний еквівалент і абсолютно ліквідний актив. Гроші як особливий товар, мінова і споживча вартість грошей як товару. Гроші як гроші й гроші як капітал. Зв'язок грошей з іншими економічними категоріями.

Форми грошей та їх еволюція. Натурально-речові форми грошей, причини та механізм їх еволюції від звичайних товарів першої необхідності до благородних металів. Причини та механізм демонетизації золота. Ідеальні форми грошей та їх кредитна природа. Еволюція кредитних грошей. Різновиди сучасних кредитних грошей. Роль держави в утвердженні кредитних зобов'язань у якості грошей.

Вартість грошей. Специфічний характер вартості грошей. Купівельна спроможність як вираження вартості грошей при різних їх формах. Вартість грошей і час. Вплив зміни вартості грошей на економічні процеси. Ціна грошей як капіталу: альтернативна вартість зберігання грошей та процент.

Функції грошей. Поняття функції грошей та їх еволюція, функція міри вартості, її суть і сфера використання. Масштаб цін. Ідеальний характер міри вартості. Ціна як грошове вираження вартості товарів. Функція засобу обігу, її суть і сфера використання. Функція засобу платежу, її суть і відмінність від функції засобу обігу. Сфера використання. Функція засобу нагромадження, її суть і сфера використання. Вплив часу на функцію засобу нагромадження. Світові гроші. Еволюція золота як світових грошей. Роль грошей у ринковій економіці.

Основні терміни та поняття. Гроші як гроші і гроші як капітал. Форми грошей та їх еволюція. Функції грошей. Масштаб цін. Вартість грошей. Товарні гроші. Металеві гроші. Кредитні та електронні гроші. Вексель. Чек. Банкнота. Платіжна система.

ТЕМА 2. ГРОШОВИЙ ОБОРОТ І ГРОШОВА МАСА

Зміст теми. Поняття про грошовий оборот як процес руху грошей.

Грошові платежі як елементарні складові грошового обороту. Основні суб'єкти грошового обороту. Основні ринки, що взаємно пов'язуються грошовим оборотом. Національний дохід і національний продукт як визначальні параметри грошового обороту. Економічна основа та загальна схема грошового обороту.

Грошові потоки. Поняття про грошовий потік та критерії класифікації грошових потоків. Характеристика основних видів грошових потоків. Взаємозв'язок окремих

видів грошових потоків. Балансування потоку національного доходу та потоку національного продукту через внутрішній і зовнішній грошові ринки.

Структура грошового обороту. Готівковий та безготівковий грошовий оборот. Сектори грошового обороту; фінансовий та кредитний сектори.

Маса грошей, що обслуговує грошовий оборот, її динаміка в Україні (1991–2011 рр.), її склад і фактори, що визначають її зміну. Базові гроші. Грошові агрегати. Швидкість обігу грошей, поняття, фактори, що визначають швидкість обігу та її вплив на масу і стабільність грошей. Порядок розрахунку швидкості обігу грошей.

Закон кількості грошей, необхідних для обороту, його суть, вимоги та наслідки порушення вимог.

Основні терміни та поняття. Грошовий оборот. Рух грошей. Грошові потоки. Грошова маса і грошова база. Готівковий оборот. Безготівковий грошовий оборот. Грошовий агрегат.

ТЕМА 3. ГРОШОВИЙ РИНОК

Зміст теми. Сутність грошового ринку. Об'єкт купівлі-продажу на грошовому ринку. Суб'єкти та інструменти грошового ринку. Неборгові та боргові зобов'язання. Депозитні і позичкові зобов'язання. Характеристика основних грошових потоків грошового ринку. Канали руху грошових потоків та фінансовий (грошовий) ринок. Економічна структура грошового ринку. Характеристика основних видів фінансового ринку: ринку короткострокових позик, короткострокових фінансових активів, цінних паперів, середньо- і довгострокових позик.

Сутність попиту на гроші. Попит на гроші і швидкість обігу грошей. Теоретичні моделі попиту на гроші. Цілі, мотиви та чинники, що визначають параметри попиту на гроші. Трансакційний мотив. Попит на гроші і реальні доходи. Очікуваний доход на гроші. Купівельна спроможність грошей. Попит на гроші і норма відсотка. Характеристика основних положень теорії попиту грошей: теорія касових залишків, кейнсіанські теорії і теорія сучасного монетаризму. Особливості попиту на гроші в умовах перехідної економіки України.

Пропозиція грошей. Суть та механізм формування пропозиції грошей. Роль банківської системи у формуванні пропозиції грошей. Фактори, що визначають зміну пропозиції грошей. Крива пропозиції грошей. Графічна модель грошового ринку.

Рівновага на грошовому ринку та відсоток. Наслідки зміни попиту і пропозиції на гроші. Вплив на ринок змін у попиті і пропозиції грошей.

Характеристика облікового ринку та його особливості. Характеристика міжбанківського ринку та операції на міжбанківському ринку. Роль міжбанківського ринку у становленні ринкової економіки в Україні.

Механізм поповнення маси грошей в обороті. Первинна емісія центрального банку. Вторинна емісія депозитних грошей акціонерних (кооперативних) банків. Грошовий мультиплікатор. Сучасні засоби платежу, які обслуговують грошовий обіг банкнот, розмінних монет, депозитних грошей, векселів, чеків. Їх суть та характеристика. Поняття про дебетовий та кредитовий оборот.

Основні терміни та поняття. Вартість грошей. Попит на гроші. Пропозиція грошей. Рівновага на грошовому ринку. Швидкість обігу грошей. Норма відсотка. Обліковий відсоток. Депозитний відсоток. Онкольний кредит. Вексельний кредит.

Депозитний сертифікат. Міжбанківський ринок. Міжбанківський кредит. Грошово-кредитний мультиплікатор.

ТЕМА 4. ГРОШОВІ СИСТЕМИ

Зміст теми. Поняття про грошову систему. Грошова система — форма організації грошового обороту. База формування і функціонування грошової системи. Центральний банк — інституційний центр грошової системи. Об'єкти регулятивного впливу грошової системи.

Призначення грошової системи та її місце в економічній системі країни.

Основні елементи економічної системи та їхня характеристика. Грошова одиниця. Масштаб цін. Види та купюрність грошових знаків. Сегментація безготівкових грошових розрахунків. Регламентація готівкового грошового обороту. Регламентація режиму валютного курсу та операцій із валютними цінностями. Регламентація режиму банківського процесу. Державні органи, які здійснюють регулювання грошового обороту.

Типи грошових систем, їхня еволюція. Ринкова та неринкові грошові системи. Форми саморегулювання грошових систем: біметалізм та монометалізм. Система паралельної валюти — найпоширеніша форма біметалізму подвійна валюта. Золотий монометалізм і його види: золотомонетний стандарт, золотозливковий стандарт, золотодевізний стандарт.

Характеристика регульованих грошових систем. Система паперово-грошового та кредитного обігу. Відкриті й закриті грошові системи.

Форми організації безготівкових розрахунків за допомогою платіжних доручень, платіжних вимог доручень, чеків, акредитивів, векселів.

Створення і розвиток грошової системи України. Необхідність створення грошової системи України. Особливості процесу запровадження національної валюти — гривні. Види і купюрність грошових знаків в Україні. Державне і правове регулювання грошової сфери як фактор забезпечення фінансової стабільності.

Основні терміни та поняття. Грошова система та її елементи. Типи грошової системи. Види готівкових грошових знаків. Регламентація безготівкового обороту. Валютна система. Біметалізм. Монометалізм. Система кредитного обігу. Платіжне доручення. Платіжна вимога-доручення. Акредитив. Простий та переказний вексель. Розрахунковий чек. Елементи грошової системи України.

ТЕМА 5. ІНФЛЯЦІЯ ТА ГРОШОВІ РЕФОРМИ

Зміст теми. Теоретичні концепції інфляції та інфляційного процесу. Теорія інфляції попиту. Теорія інфляції витрат.

Суть та форми інфляції. Інфляція і дефляція. Етапи інфляційного процесу. Причини інфляції. Форми інфляції: повзуча інфляція; галопуюча інфляція; гіперінфляція; супергіперінфляція та їх дослідження. Зовнішні ознаки інфляції: відкрита інфляція, прихована інфляція; їхня характеристика.

Причини інфляції, монетарні та загальноекономічні чинники. Причини інфляції попиту. Причини фіскальної інфляції. Характерні ознаки інфляції витрат і її чинники.

Показники вимірювання інфляції: індекс вартості життя; індекс купівельної спроможності; індекс споживчих цін; індекс цін виробника.

Особливості інфляційного процесу в Україні. Розвиток інфляційного процесу в Україні в 1992–2011 рр.

Економічні та соціальні наслідки інфляції. Вплив інфляції на виробництво, зайнятість та життєвий рівень населення.

Методи регулювання інфляції. Антиінфляційна політика. Грошові реформи та методи їх проведення. Дефляційна політика. Політика доходів.

Основні терміни та поняття. Інфляція. Форми інфляції. Інфляція і дефляція. Показники вимірювання інфляції. Фіскальна інфляція. Індекс інфляції. Інфляція попиту. Інфляція пропозиції. Нуліфікація. Девальвація. Ревальвація. Деномінація.

ТЕМА 6. ВАЛЮТНИЙ РИНОК І ВАЛЮТНІ СИСТЕМИ

Зміст теми. Поняття про валюту. Призначення та сфера використання валюти. Види валют: національна, іноземна.

Суть та види валютних відносин.

Валютний ринок: суть та основи функціонування. Об'єкти та суб'єкти валютного ринку. Біржова та позабіржова торгівля валютою. Основні види валютних операцій. Роль банків на валютному ринку. Фактори, що впливають на кон'юнктуру валютного ринку. Валютне регулювання: суть та необхідність. Механізм регулювання валютного курсу: девальвація, ревальвація, валютна інтервенція. Регламентація статусу валюти та порядку здійснення операцій з нею (правила купівлі-продажу, ввезення-вивезення, використання валютної виручки, здійснення валютних платежів, нагромадження золотовалютних запасів тощо).

Валютні операції та їхня класифікація. Касові операції. Строкові валютні операції (форвардні, ф'ючерсні, опціонні).

Валютні системи: поняття, структура, призначення. Види валютних систем: національні, регіональні, світові. Розвиток валютної системи України. Європейська валютна система. Еволюція світової валютної системи. Характеристика сучасної світової валютної системи та роль МВФ в її функціонуванні. Проблеми формування валютної системи країн СНД.

Валютний курс та конвертованість валют. Суть, основи формування та види валютного курсу. Поняття, значення та механізм забезпечення конвертованості валют.

Основні терміни та поняття. Валюта. Валютні операції. Валютний ринок. Валютне регулювання. Валютний курс. Фіксовані курси. Конвертованість валюти. Гнучкі (плаваючі) курси. Валютна інтервенція. Механізм регулювання валютного курсу. Валютні системи. Міжнародні розрахунки. Конверсійні операції. Форми міжнародних розрахунків. Валютні ризики і валютне регулювання. Форвардні операції. Ф'ючерсні операції. Опціонні операції. Валютний своп. Валютний арбітраж. Валютний механізм.

ТЕМА 7. КІЛЬКІСНА ТЕОРІЯ ГРОШЕЙ І СУЧАСНИЙ МОНЕТАРИЗМ

Зміст теми. Металістична теорія грошей. Розвиток металістичної теорії грошей. Основні представники металістичної теорії грошей. Меркантилісти як основні представники металістичної теорії грошей.

Номіналістична теорія грошей. Основні представники номіналізму. Вартісна теорія грошей у працях англійських вчених. Австрійська та Кейнсіанська школи в номіналізмі. Вклад Дж. Кейнса у вдосконалення теорії і практики застосування кількісної теорії грошей та розбудови кредитно-грошового механізму державного регулювання економіки.

Кількісна теорія грошей. Період зародження кількісної теорії грошей. Подальший розвиток кількісної теорії грошей у працях І. Фішера. Математичне рівняння Фішера. Абсолютний рівень цін з позицій кількісної теорії. Вплив неокласиків на розвиток кількісної теорії грошей.

Теорія інфляції. Кейнсіанська теорія інфляції. Крива Філіпа. Монетаристська концепція інфляції. М. Фрідмен як основний представник монетаристської концепції інфляції. Теорія інфляції, спричиненої надлишковими витратами виробництва. Теорія інфляційної спіралі в працях західних економістів.

Основні терміни та поняття. Металістична теорія. Номіналістична теорія. Рівняння І. Фішера. Кількісна теорія. Кейнсіанська модель. Монетаризм.

ТЕМА 8. КРЕДИТ У РИНКОВІЙ ЕКОНОМІЦІ

Зміст теми. Необхідність кредиту. Загальні передумови формування кредитних відносин. Економічні чинники кредиту та особливості їхнього прояву в різних галузях національного господарства.

Суть кредиту. Кредит як форма руху вартості на зворотній основі. Еволюція кредиту в процесі розвитку суспільного виробництва. Кредит як форма суспільних відносин. Кредит — форма руху позичкового капіталу. Ознаки позичкового капіталу. Ринок позичкових капіталів. Позичковий відсоток.

Економічна основа, стадії та закономірності руху кредиту. Об'єкти та суб'єкти кредитних відносин. Зв'язок кредиту в ринковій економіці.

Функціональна характеристика й типи кредитних відносин. Структура кредитних відносин.

Розвиток кредитних відносин в умовах трансформації економіки України. Функції кредиту та їх характеристика. Форми та види кредиту.

Форми кредиту, їхня характеристика. Товарна і грошова форми кредиту, їхнє використання. Переваги і недоліки кожної форми.

Види кредиту та їхня класифікація. Характеристика основних видів кредиту. Комерційний кредит. Об'єкт комерційного кредиту і його суб'єкти. Призначення комерційного кредиту. Механізм комерційних кредитних відносин і його характер. Споживчий кредит і його призначення. Механізм споживчого кредитування. Нові види споживчого кредиту: чековий кредит; кредитна картка; ломбарди. Державний кредит і його призначення. Види державного кредиту. Класифікація державних позик, їхня характеристика. Ощадна справа. Банківський кредит. Об'єкт банківського кредиту. Механізм банківського кредитування. Класифікація банківських кредитів. Система банківського кредитування. Принципи банківського кредитування. Вартість кредиту.

Поняття про кредитну систему, її структура та складові. Кредитна система України як елемент інфраструктури грошового ринку. Складові елементи кредитної системи та їхня загальна характеристика.

Основні терміни та поняття. Сутність кредиту. Середня норма відсотка. Відсоткові ставки. Маржа. Позичковий капітал. Функції кредиту. Об'єкти та суб'єкти кредитних відносин. Кредитор. Позичальник. Кредитна операція. Форми кредиту. Вид кредиту. Міжгосподарський кредит. Банківський кредит. Державний кредит. Споживчий кредит. Іпотечний кредит. Кредитна система. Кредитний механізм.

ТЕМА 9. ЦЕНТРАЛЬНІ БАНКИ

Зміст теми. Центральні банки, їхнє походження, призначення, функції та операції. Функції центральних банків та їхня характеристика.

Побудова, розвиток і діяльність Національного банку України. Функції Національного банку України та їхній аналіз. Грошово-кредитна політика Національного банку України. Правова основа діяльності Національного банку України. Статутний капітал НБУ. Функції Національного банку. Організаційні основи та структура.

Стійкість банківської системи та механізм її забезпечення. Критерії стійкості. Поняття та значення стійкості банків. Нагляд і контроль за діяльністю банків. Страхування банківських депозитів та кредитів. Створення банківських резервів.

Основні терміни та поняття. Центральні банки. Кредитна система. Банківська система. Національний банк України. Грошово-кредитна політика. Функції Національного банку України.

ТЕМА 10. КОМЕРЦІЙНІ БАНКИ ТА ЇХ ОСНОВНІ ОПЕРАЦІЇ

Зміст теми. Класифікація і характеристика комерційних банків. Характеристика комерційних банків за формою власності (акціонерні, кооперативні, державні, муніципальні та ін.). Необхідність об'єднання банків у систему. Економічна сутність банку, визначення сутності банку. Види банків. Групи банків. Аналіз за активами найбільших та великих банків України станом на кінець 2011 р. Структура прибутку та рентабельності активів комерційних банків України (2002–2011 рр.).

Поняття про банківську систему. Основи організації банківської системи: принципи побудови, цілі, механізм функціонування. Функції банківської системи. Становлення і динаміка розвитку банківської системи України.

Банки другого рівня, їхнє походження, види, правові основи організації.

Операції комерційних банків (пасивні, активні, лізингові, трастові, факторингові, торгово-комісійні та ін.), їхня загальна характеристика та аналіз в Україні за останні 5 років.

Доходи, видатки і ліквідність активів комерційних банків. Найбільші та великі банки України станом на 2011 рік.

Основні терміни та поняття. Банк. Комерційний банк. Пасивні операції. Активні операції. Банківські ресурси. Банківська операція. Дворівнева банківська система. Депозит банківський. Ліквідність банківських активів. Інкасові операції. Акредитив. Акцептні операції. Переказні операції. Факторинг. Лізинг. Трастові операції.

МОДУЛЬ 2. ХАРАКТЕРИСТИКА ОКРЕМИХ СФЕР І ЛАНОК ФІНАНСОВИХ ВІДНОСИН ТА МЕТОДІВ ФІНАНСОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

ТЕМА 11. СУТНІСТЬ ТА ФУНКЦІЇ ФІНАНСІВ

Зміст теми. Історичні передумови виникнення фінансів. Основні етапи та шляхи розвитку фінансів. Передумови виникнення понять «державні фінанси», «державний бюджет», «державний кредит». Розвиток товарно-грошових відносин. Посилення ролі держави. Розширення функцій держави. Дія економічних законів. Потреби суб'єктів господарювання і держави.

Моделі фінансових відносин. Адміністративна модель фінансових відносин. Сутність фінансової моделі ринкової економіки. Ринкові відносини. Законодавче регулювання. Американська модель ринкової економіки. Західноєвропейська модель ринкової економіки. Сутність скандинавської моделі ринкової економіки. Вибір фінансової моделі. Переваги і недоліки американської, скандинавської та західноєвропейської фінансових систем.

Соціально-економічна сутність фінансів. Головна ознака функціонування фінансів. Рух грошових потоків. Грошовий характер фінансів. Функції грошей. Сутність і роль фінансів у суспільстві.

Функції фінансів. Сутність і механізм розподільної функції фінансів. Контрольна функція фінансів та механізм її реалізації в практичній діяльності.

Основні терміни та поняття. Фінанси. Фінансові відносини. Об'єкти фінансів. Суб'єкти фінансів. Фінансова діяльність. Моделі фінансових відносин. Функції фінансів. Сфера фінансових відносин.

ТЕМА 12. ФІНАНСОВА СИСТЕМА УКРАЇНИ

Зміст теми. Фінансова система. Поняття фінансової системи. Структура фінансової системи. Характеристика сфер і ланок фінансової системи. Види фінансових систем. Внутрішня структура фінансової системи. Організаційна структура фінансової системи. Централізовані фінанси. Децентралізовані фінанси. Фінансова інфраструктура. Фінансовий ринок, його структура та роль. Бюджетна системи. Державний бюджет. Місцеві бюджети. Централізовані та децентралізовані фонди цільового призначення. Державний кредит. Фінанси комерційних підприємств. Фінанси некомерційних підприємств. Громадські організації та добродійні фонди. Галузева спрямованість. Фінанси населення.

Організаційні основи функціонування фінансової системи України. Управління фінансами. Фінансовий менеджмент. Об'єкти і суб'єкти управління. Фінансові органи і фінансові інституції. Фінансовий апарат. Функціональні елементи управління фінансами. Система управління державними фінансами України. Органи стратегічного управління. Органи оперативного управління.

Суть і значення фінансового контролю. Об'єкти і суб'єкти фінансового контролю. Основні положення фінансового контролю. Механізм здійснення фінансового контролю в Україні. Види фінансового контролю. Форми фінансового контролю. Методи фінансового контролю.

Основні терміни та поняття. Фінансова система. Сфери фінансових відносин. Ланки фінансових відносин. Державні фінанси. Фінанси підприємств. Страхування.

Фінанси домогосподарств. Міжнародні фінанси. Фінансовий ринок. Бюджет держави. Цільові державні фонди. Державний кредит. Принципи побудови фінансової системи.

ТЕМА 13. ФІНАНСИ ПІДПРИЄМНИЦЬКИХ СТРУКТУР

Зміст теми. Суть і функції фінансів підприємств. Комерційна та некомерційна діяльність підприємств. Об'єкти та суб'єкти фінансів підприємств. Фінансові відносини підприємств. Об'єкти та суб'єкти фінансових відносин підприємств. Функції фінансів підприємств. Особливості формування фінансових ресурсів підприємств. Розподіл та використання фінансових ресурсів підприємств. Контроль за формуванням та використанням фінансових ресурсів підприємств.

Організаційні основи функціонування фінансів підприємств. Комерційний розрахунок. Сутність принципів саморегулювання, самоокупності, самофінансування. Сутність унітарного підприємства. Сутність корпоративного підприємства. Організаційно-правова форма господарювання підприємства. Добровільні та інституціональні об'єднання підприємств.

Фінансові ресурси підприємств, їх склад і джерела формування. Класифікація та склад формування фінансових ресурсів підприємства. Особливості формування та використання постійних грошових фондів. Діяльність оперативних тимчасових фондів. Роль бюджетних інвестицій та бюджетних асигнувань в діяльності підприємства. Державні дотації та державні субсидії.

Формування фінансових результатів суб'єктів господарювання. Фінансовий результат діяльності підприємства. Чинний порядок оподаткування підприємств. Процес формування чистого прибутку. Механізм розподілу фінансових результатів діяльності підприємства. Основні етапи розподілу фінансових результатів діяльності підприємства. Механізм використання прибутку підприємств. Ефективність роботи підприємства. Особливості виробничого і соціального розвитку підприємства. Нерозподілений прибуток.

Основні терміни та поняття. Фінанси підприємницьких структур. Фінансові ресурси підприємств. Фінансові відносини підприємств. Комерційний розрахунок. Самоокупність. Самофінансування. Фінансова відповідальність. Неприбуткова діяльність. Кошторисне фінансування. Доходи підприємств. Витрати підприємств. Прибуток. Збиток. Амортизаційні відрахування. Оборотні кошти. Комерційний кредит. Банківський кредит.

ТЕМА 14. БЮДЖЕТ І БЮДЖЕТНА СИСТЕМА, ДОХОДИ І ВИДАТКИ ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ

Зміст теми. Сутність, значення та функції державного бюджету. Механізм формування та використання бюджетного фонду. Форми і методи бюджетної роботи. Джерела надходжень коштів до бюджету, їх спрямування і використання у процесі розширеного відтворення. Вплив політичних, економічних та соціальних факторів на формування і використання бюджету. Зміст, сфера застосування та об'єкт функцій державного бюджету.

Бюджетний устрій та бюджетна система. Структура бюджетної системи України. Принципи побудови бюджетної системи. Напрями розмежування доходів і видатків

між бюджетами різних рівнів. Організація, види та форми взаємовідносин між бюджетами.

Бюджетний процес в Україні. Етапи бюджетного процесу. Розроблення основних програмних макроекономічних показників економічного і соціального розвитку України. Особливості та завдання бюджетного планування. Сутність основних методів бюджетного планування. Послідовність заходів і дій зі складання, розгляду і затвердження проекту бюджету. Процедура складання проекту бюджету. Механізм розгляду проекту закону «Про Державний бюджет України». Затвердження та виконання бюджету.

Сутність, джерела формування і класифікація доходів бюджету. Суспільне призначення доходів бюджету. Склад доходів державного бюджету. Сутність податкових надходжень. Особливості формування неподаткових надходжень. Доходи від операцій з капіталом. Бюджетні трансферти. Цільові державні фонди.

Сутність, склад і структура видатків державного бюджету. Кількісна та якісна форми прояву видатків бюджету. Функціональний поділ видатків бюджету. Сутність поточних бюджетних видатків. Склад капітальних видатків бюджету. Організаційне групування видатків бюджету. Відомча ознака бюджетних видатків.

Принципи і форми бюджетного фінансування. Основні форми надання бюджетних коштів. Принципи та методи бюджетного фінансування.

Бюджетний дефіцит і його вплив на розвиток економіки. Поділ бюджетного дефіциту за формою прояву, за причинами виникнення та за напрямками дефіцитного фінансування. Причини виникнення бюджетного дефіциту. Індикатори бюджетного дефіциту. Збалансований бюджет — головне завдання бюджетної політики держави. Інфляційні та неінфляційні джерела фінансування дефіциту бюджету.

Основні терміни та поняття. Бюджет. Бюджетний механізм. Бюджетна політика. Бюджетний устрій. Бюджетна система. Бюджетний процес. Закріплені доходи. Регульовані доходи. Бюджетні резерви. Бюджетна класифікація. Виконання бюджету. Доходи державного бюджету. Податкові надходження. Неподаткові надходження. Доходи від операцій з капіталом. Бюджетні трансферти. Видатки бюджету. Поточні витрати. Капітальні витрати. Державні субсидії. Державні інвестиції. Кошторисне фінансування.

ТЕМА 15. ПОДАТКИ ТА ПОДАТКОВА СИСТЕМА

Зміст теми. Економічна сутність і функції податків. Характерні ознаки податків: обов'язковість платежу, перехід права власності, індивідуальна безоплатність, регулярність сплати. Податкові відносини та функції податків. Принципи податкових надходжень: постійність, стабільність, рівномірність. Суспільне призначення податків.

Елементи системи оподаткування. Суб'єкт оподаткування. Носій податку. Об'єкт оподаткування. Основні підходи до оцінювання оподаткування. Одиниця оподаткування та джерело сплати податку. База оподаткування та основні ставки податку. Методи встановлення податкових ставок. Класифікація податкових ставок.

Класифікація податків. Сутність прямих та непрямих податків. Податки на доходи, на споживання та майно. Загальнодержавні та місцеві податки: сутність та відмінність. Розкладні та окладні податки. Взаємозв'язок податків з економічними категоріями.

Податкова система і податкова політика України. Перелік загальнодержавних податків, зборів та обов'язкових платежів відповідно до Податкового кодексу України. Місцеві податки і збори. Наукові основи побудови податкової системи. механізм справляння податків. Реалізація податкової політики. Основні принципи податкової системи.

Характеристика основних податків України. Система справляння податку на додану вартість. Характеристика основних платників акцизного збору. Методи обчислення і сплати акцизного збору. Структурно-логічна схема обчислення і сплати мита. Платники податку на прибуток підприємств. Податки на доходи фізичних осіб: порядок обчислення і сплати.

Основні терміни та поняття. Податок. Фіскальна функція податків. Регулювальна функція податків. Прямі податки. Непрямі податки. Загальнодержавні податки. Місцеві податки, система оподаткування. Податкова система. Суб'єкт оподаткування. Носій податку. Об'єкт оподаткування. Одиниця оподаткування. Джерело сплати податку. Податкова ставка. Прогресивна податкова ставка. Податкова квота. Податкова політика. Податковий кодекс.

ТЕМА 16. ДЕРЖАВНИЙ КРЕДИТ І ДЕРЖАВНИЙ БОРГ

Зміст теми. Економічна сутність і роль державного кредиту. Відмінності між державним і банківським кредитом. Банківський позиковий фонд. Покриття бюджетного дефіциту. Формування додаткових фінансових ресурсів держави. Об'єктивна необхідність використання державного кредиту. Доцільність використання державного кредиту. Призначення державного кредиту. Основні функції державного кредиту.

Форми державного кредиту. Внутрішній державний кредит. Міжнародний державний кредит. Фінансово-кредитні установи. Міжнародні фінансові інституції. Кредити міжнародних фінансових організацій. Позики країн Євросоюзу. Погашення позик і виплата відсотків. Державні зовнішні позики.

Класифікація державних позик і джерела їх погашення. Внутрішні і зовнішні державні позики. Ринкові та неринкові позики. Заставні та беззаставні. Доходи від інвестування позичених коштів. Додаткові надходження від податків. Емісія коштів від зменшення видатків. Емісія грошей. Рефінансування погашених старих боргів. Ефективність державних кредитних операцій.

Державний борг, його формування і обслуговування. Наслідки існування державного кредиту. Загальна сума державного боргу. Відмінності між поточним і капітальним боргом. Номінальний і реальний внутрішній державний борг. Боргова політика держави. Обслуговування державного боргу. Обслуговування зовнішнього та внутрішнього державного боргу. Граничні розміри внутрішнього і зовнішнього державного боргу. Довгострокові наслідки державного боргу.

Управління державним боргом. Ефективність використання державних позик. Принципи управління державним боргом. Основна мета політики управління боргом. Етапи управління державним боргом. Рефінансування державного боргу. Реструктуризація заборгованості. Методи управління державним боргом.

Основні терміни та поняття. Державний кредит. Внутрішній державний кредит. Зовнішній державний кредит. Умовний державний кредит. Державні позики. Казначейське зобов'язання. Державний борг. Позикова пільга. Управління державним боргом. Відстрочка погашення державного боргу. Анулювання державного боргу.

ТЕМА 17. ФОНДИ ФІНАНСОВИХ РЕСУРСІВ ЦІЛЬОВОГО ПРИЗНАЧЕННЯ

Зміст теми. Призначення і роль цільових фондів фінансових ресурсів. Економічні і соціальні фонди фінансових ресурсів. Класифікація цільових державних фондів. Основні загальнодержавні цільові фонди України. Джерела формування цільових державних фондів. Напрями використання коштів цільових державних фондів. Принципи організації централізованих фондів фінансових ресурсів.

Характеристика цільових фондів фінансових ресурсів, соціальне страхування. Система державного соціального страхування. Система пенсійного забезпечення. Державне та недержавне пенсійне забезпечення. Джерела доходу фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності. Механізм формування і використання фонд загальнообов'язкового страхування на випадок безробіття. Особливості функціонування фонду соціального страхування від нещасних випадків. Страхові тарифи.

Недержавні фінансові фонди. Благодійні фонди. Напрями використання грошових коштів, що надходять у благодійні фонди.

Основні терміни та поняття. Державні цільові фонди. Позабюджетні фонди. Пенсійний фонд України. Пенсія. Пенсійне забезпечення. Державне соціальне страхування. Фонд соціального страхування від нещасних випадків. Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності. Фонд соціального страхування на випадок безробіття.

ТЕМА 18. СТРАХУВАННЯ І СТРАХОВИЙ РИНОК

Зміст теми. Особливості фінансових відносин у сфері страхування. Специфічні ознаки категорії страхування. Функції страхування. Форми страхових відносин. Класифікація страхування за економічними ознаками. Страхові відносини між суб'єктами страхування.

Організаційні форми страхових фондів. Самострахування – дорога і нерациональна форма страхування. Централізоване страхове забезпечення. Головні напрями витрачання коштів резервного фонду. Механізм створення колективних страхових фондів. Обов'язкове та добровільне страхування. Особливості солідарної системи державного соціального страхування.

Страховий ринок. Організаційна структура страхового ринку. Страховий нагляд. Страхове поле і страховий портфель. Страхові послуги. Місцевий, національний і світовий страхові ринки. Особливість галузевої структури страхового ринку. Програма розвитку страхового ринку.

Основні терміни та поняття. Страхування. Самострахування. Колективне страхування. Перестрахування. Страховику. Страхувальник. Страховий агент. Страховий брокер. Страхові внески. Страхові платежі. Страховий тариф. Страхове відшкодування. Страховий захист. Страховий збиток. Страховий випадок. Форми страхування. Обов'язкове страхування. Добровільне страхування. Страховий ринок. Страхова послуга. Страховий договір. Строк дії договору страхування. Правила страхування. Державний нагляд за страховою діяльністю. Ліцензування страхової діяльності.

ТЕМА 19. МІЖНАРОДНІ ФІНАНСИ

Зміст теми. Сутність і призначення міжнародних фінансів. Виникнення і розвиток міжнародних фінансів. Міжнародна фінансова інтеграція. Міжнародні фінансові відносини. Грошові потоки в системі міжнародних фінансових відносин. Валютний ринок. Грошові потоки у сфері міжнародних фінансів.

Міжнародні фінансові організації і міжнародні фінансові інституції. Діяльність міжнародних фінансових організацій. Організація Об'єднаних націй. Європейський Союз. Міжнародні фінансові інституції. Міжнародний валютний фонд. Механізм пільгового фінансування. Система спеціального фінансування. Механізм компенсаційного та непередбаченого кредитування. Міжнародний банк реконструкції та розвитку. Міжнародна асоціація розвитку. Міжнародна фінансова корпорація. Системні позики. Інвестиційні кредити.

Міжнародний фінансовий ринок. Основні складові міжнародного фінансового ринку. Міжнародний ринок кредитних ресурсів, основні види, форми і варіанти з міжнародного кредитування. Міжнародний ринок цінних паперів. Ринок єврооблігацій. Міжнародний ринок євро акцій. Ринок євро векселів.

Основні терміни та поняття. Міжнародні фінанси. Фінанси міжнародних організацій. Міжнародні фінансові інститути. Міжнародний фінансовий ринок. Міжнародний валютний ринок. Міжнародний ринок кредитних ресурсів, міжнародний ринок цінних паперів.

МОДУЛЬ 1

ТЕОРІЯ ГРОШЕЙ, ГРОШОВОГО ОБІГУ ТА ПРАКТИКА КРЕДИТУВАННЯ

Тема 1

СУТНІСТЬ І ФУНКЦІЇ ГРОШЕЙ

- 1.1. Походження, сутність та концепції виникнення грошей.
- 1.2. Форми грошей.
- 1.3. Функції грошей та їхня еволюція.

1.1. Походження, сутність та концепції виникнення грошей

Гроші посідають значне місце в ринковій економіці. Вони забезпечують життєдіяльність кожної з ринкових структур, сприяють подальшому розвитку процесу суспільного відтворення матеріальних та нематеріальних благ, їх виробництву, обміну, розподілу та споживанню. Грошові відносини є найскладнішим елементом ринку. Вивчення сутності грошей, функцій, що виконують гроші, аналіз їхнього розвитку та впливу грошей і грошової політики на стан економіки здійснює грошова (монетарна) теорія, яка є складовою загальної економічної теорії.

Зрозуміти економічну сутність грошей можна лише на основі всебічного розуміння причин їх виникнення та закономірностей розвитку. Існують дві основні концепції, що пояснюють причини виникнення грошей: *раціоналістична* та *еволюційна* (рис. 1.1).

Послідовники **раціоналістичної концепції** пояснювали появу грошей наслідком *домовленості, угоди між людьми з метою спрощення і полегшення процедури обміну товарів*. Обґрунтування цієї концепції здійснив **Арістотель** (384–322 рр. до н.е.) у праці «Нікомахова етика»: «...що бере участь у обміні, має бути якимось чином зіставленим... за загальною домовленістю з'явилась монета...» (див. Арістотель «Нікомахова етика» Т. 4. — С. 156).

У міру ускладнення відносин обміну суб'єкти господарювання шукали і домовлялися про найбільш зручний засіб, здатний обслуговувати ринкові відносини. На певному етапі цю роль стали виконувати дорогоцінні метали, а також їхні заміники — паперові гроші (див. рис. 1.1).

Водночас підхід до тлумачення походження грошей з позицій раціоналістичної концепції має місце в деяких працях і сучасних економістів. Зокрема, німецький економіст **Г. Кнапп** (1842–1926) у «Нарисах державної теорії грошей» стверджує, що

гроші — це продукт права, продукт держави. На його думку, *створені державою гроші, приймаються незалежно від їхнього металевого вмісту і є умовними знаками, наділеними державною владою певною платіжною силою. М. Фрідмен і А. Шварц: «...гроші являють собою певну річ, якій ми даємо чисельну величину за допомогою відповідної процедури; вони не мають природної основи...»* (див. М. Фрідмен, А. Шварц «Грошова статистика США», 1970. — С. 137). У підручнику **П. Самуельсона** «Економіка» (див. «Економіка», 1964. — С. 69) стверджується, що *гроші є штучною соціальною умовністю, яка визначається суспільством* (див. рис. 1.1). Ідея про гроші як «витвір домовленості» переважала аж до кінця XVIII ст., археологічні дослідження розвінчали її постулати.

Представники **концепції еволюційного походження** вказують на товарну природу грошей:

Гроші — продукт історичного розвитку, що має товарну форму. Розвиток товарного виробництва (ринку) зумовлює необхідність у загальному засобі обміну. У різні часи в різних народів таким засобом були найрізноманітніші товари: худоба, хутро, зерно, прикраси, золото як особливий товар-еквівалент.

Послідовниками еволюційної концепції походження грошей стали представники класичної школи політичної економії **А. Сміт, Д. Рікардо, К. Маркс та ін.**

А. Сміт (1723–1790) у праці «Дослідження про причину та природу багатства народів» (1776) аргументує положення про те, що розвиток грошей пов'язаний з історичним процесом суспільного поділу праці: *«...гроші зробилися загально прийнятим засобом торгівлі з тих пір, як закінчилась мінова торгівля, але подібних до всіх інших товарів, золото і срібло обмінюється у своїй вартості...»* (див. у 5 розд. 1 кн. «Дослідження про причину та природу багатства народів»).

А. Сміт та Д. Рікардо *розглядають гроші не інакше як технічне знаряддя для обміну та торгівлі, ставлячи на перше місце їхню функцію обігу.*

У працях **К. Маркса** зроблено аналіз історичного процесу **еволюційного розвитку грошей** за рахунок багаторівневої спеціалізації виробництва, суспільного поділу праці та розширення масштабів суспільного обміну і сформовано в **таких формах** (див. рис. 1.1):

Перша форма — *проста, або випадкова*, форма вартості — властива низькому рівню розвитку продуктивних сил. При натуральному господарстві надлишок продукції виникав лише періодично, час від часу. Товари, які вироблялися в надлишку, випадково змінювали свою вартість через посередництво іншого товару (наприклад, одна вівця дорівнювала одному мішку зерна). Мінова вартість при такому обміні могла часто змінюватися в часі і просторі. Однак уже в цій простій формі вартості були закладені основи майбутніх грошей.

Друга форма — *розгорнута* форма вартості. З подальшим розподілом праці і зростанням виробництва все більше продуктів — товарів надходить на ринок. Один товар зустрічається при обміні з великою кількістю інших товарів-еквівалентів. Наприклад, один мішок зерна дорівнює:

- одній тварині;
- одній сокирі;
- одному аршину полотна тощо.

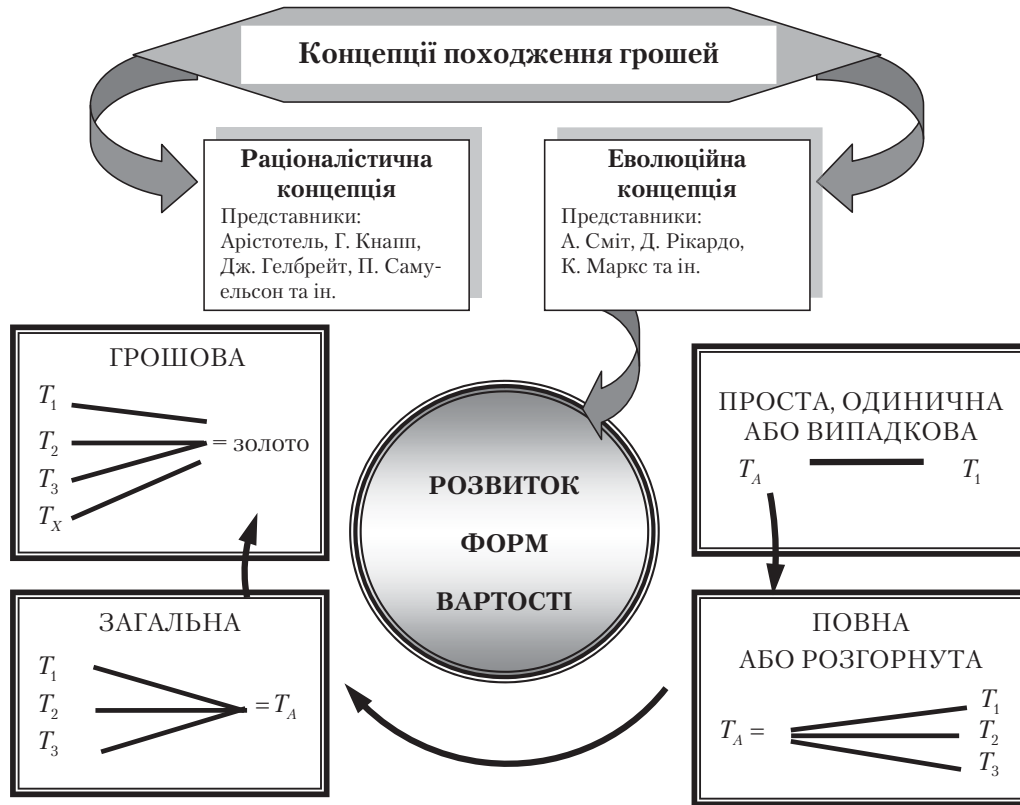

Рис. 1.1. Походження грошей

Третя форма вартості — *загальна*, коли товар стає головною метою виробництва. Кожний товаровиробник за продукт своєї праці прагнув отримати загальний товар, який потрібний усім. У зв'язку з такою об'єктивною необхідністю з товарної маси почали виділятися товари, що виконують роль загального еквівалента. Загальними еквівалентами ставали худоба, хутро, слонова кістка. Однак у цій ролі товари затримувалися недовго, оскільки не задовольняли вимог товарного обігу і за своїми властивостями не відповідали умовам еквівалентності.

Внаслідок розвитку обміну загальним еквівалентом протягом тривалого періоду стає один товар, здебільшого метал. Цей процес становлення товару як загального еквівалента дуже складний і тривалий. Він визначив появу четвертої форми вартості — *грошової*, для якої характерні такі риси:

- загальне визнання цього факту як покупцем, так і продавцем, тобто обидва суб'єкти не можуть відмовитися при обміні своїх цінностей на **товар-гроші**;
- наявність особливих фізичних властивостей у товару-грошей, придатності для постійного обміну;
- тривале виконання грошима ролі загального еквівалента.

Цілком очевидним є висновок, що гроші виникли з обміну стихійно, а не за згодою сторін. У ролі грошей виступали різні товари, але більш придатними виявилися дорогоцінні метали — золото і срібло.

Отже, **гроші** за своїм походженням — це товар. Виділившись із загальної товарної маси, вони зберігають товарну природу і мають ті самі дві властивості, що й будь-який інший товар:

- володіють споживчою вартістю (наприклад, золото у формі грошей може використовуватися як прикраса і задовольняти естетичні потреби людини);
- володіють вартістю, оскільки на виробництво товару-грошей (золота) витрачена певна кількість суспільної праці.

У той же час гроші, на відміну від звичайних товарів, є особливим товаром:

- *споживча вартість* товару, що виконує роль загального еквівалента, ніби подвоюється (крім конкретної споживчої вартості, вони мають загальну споживчу вартість, оскільки за їхньою допомогою людина може задовольнити будь-яку потребу);
- *вартість* грошей має зовнішню форму прояву до їхнього обміну на ринку. Товар-гроші завжди можна обміняти на будь-який інший товар, необхідний власникові грошей. В той же час вартість звичайного товару прихована і виявляється в процесі обміну, коли товар продається на ринку.

Таким чином, **гроші** — історична категорія, яка розвивається на кожному етапі товарного виробництва і наповнюється новим змістом, що ускладнюється зі зміною умов виробництва.

Гроші розв'язали протиріччя товарного виробництва між споживчою вартістю і вартістю. З появою грошей товарний світ розділився на дві частини: перша — товар-гроші, друга — всі інші товари. Споживча вартість сконцентрована з боку всіх товарів, а їхня вартість — з боку грошей. Товари, які беруть участь в обміні, виступають як споживчі вартості. Гроші стають виразником споживчих вартостей усіх товарів через свою вартість.

З аналізу еволюційної концепції випливають важливі висновки:

- гроші — це товар, що виділився стихійно;
- гроші — це особливий привілейований товар, який відіграє роль загального еквівалента;
- гроші розв'язали протиріччя між вартістю і споживчою вартістю, яке властиве всім товарам, у тому числі й грошам.

1.2. Форми грошей

У своєму розвитку гроші виступали в двох основних формах: повноцінні гроші та неповноцінні (замінники повноцінних грошей або кредитні гроші) (рис. 1.2).

Повноцінні гроші (товарні та металеві) — гроші, реальний зміст яких відповідає їхній номінальній вартості. Повноцінні гроші мали дві складові вартості: — однієї вони набували завдяки витратам на матеріали, з яких вони були зроблені (прикраси, різні метали тощо), — **внутрішня реальна вартість**;

– другу вони отримували в процесі обігу (певні номінали, корисність, цінність тощо) – **еквівалентна вартість**.

Не слід ототожнювати повноцінні гроші лише з використанням у цій ролі золота та срібла, вони не відразу почали монополювати виконувати зазначену функцію завдяки своїм унікальним властивостям.

Початковою формою повноцінних грошей були товарні гроші. Як правило, це були товари найбільшого попиту, найцінніші, найкорисніші для певного ринку, певних народів або племен тощо. Спочатку це були предмети першої необхідності – худоба, сіль, зерно, м'ясо, риба, хліб тощо як найбільш ходові та калорійні продукти харчування. Так, худоба використовувалась у багатьох стародавніх народів – слов'ян, греків, індійських племен та інших кочових племен.

На території Київської Русі найбільш поширеним було хутро. Гроші називали «**куни**», що означало «хутро». Це яскравий приклад існування еволюції грошей (від товарних до сучасних форм) і використання хутра куниць та хутра інших цінних пухнастих звірів (песець, соболь та ін.) для обміну між багатьма товарами в період IX–XII ст.

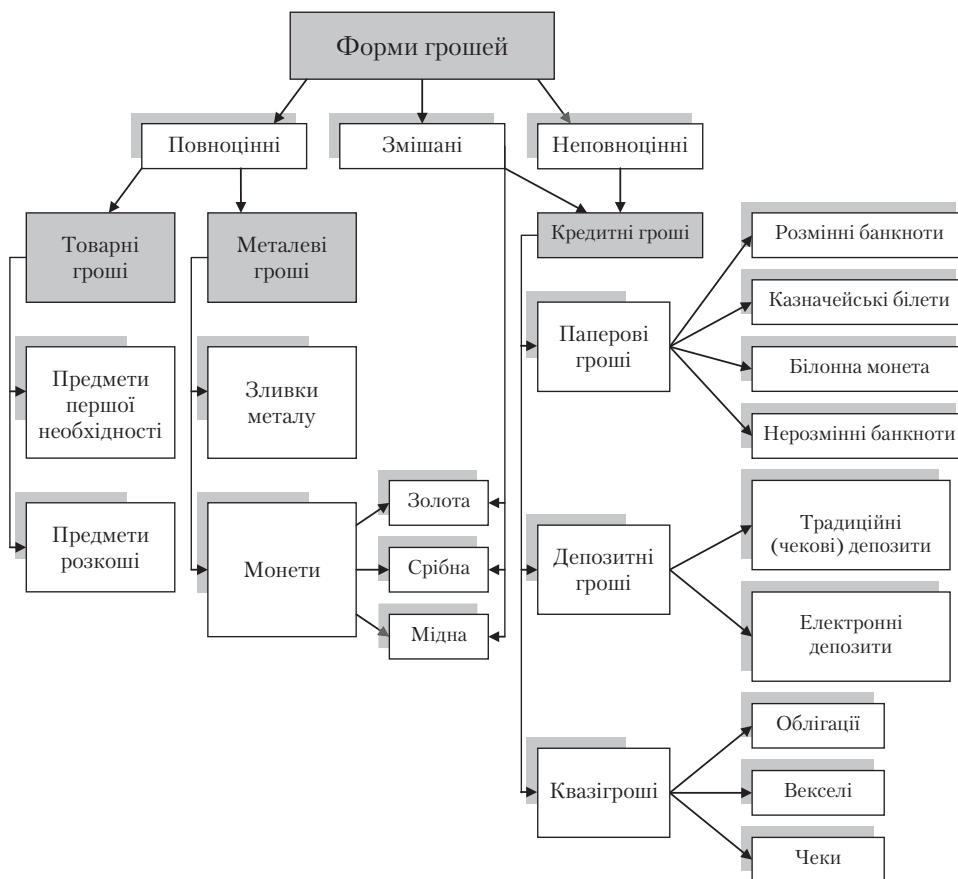

Рис. 1.2. Схема еволюції форм грошей

У Київській Русі навіть у середні віки «Руська правда» часто використовує термін «куни» в розумінні грошей: «давать куни в рези», «кунамися викупати» тощо.

Подальшим розвитком грошей стало використання *різних металів* (міді, бронзи, заліза та ін.), а згодом і карбування **металевих монет**. *Монета виявилась найдосконалішою формою повноцінних грошей; вона обслуговувала економічні відносини людей протягом майже трьох тисячоліть. За цей час монета розвивалась і змінювалася.*

Вважається, що перші монети з'явилися в Китаї та в країнах Близького Сходу VIII–VII ст. до н.е. Це були здебільшого мідні монети. Близько X ст. до н.е. в Ассирії почали карбувати монети із золота.

Назва «монета» походить від першого монетного двору, що був відкритий у Римі при храмі Юнони-Монети в 269 р. до н.е., де почали карбувати срібні монети «нуммі» за зразком грецьких «драхм». Пізніше в Римі було введено нову грошову одиницю «денарій» — ця монета практично п'ять сторіч залишалася головною грошовою одиницею Риму та підвладних йому земель.

У Стародавньому Римі існувала досить розвинута грошова система. Наслідуючи греків, римляни відливали мідні монети. Однофунтова монета називалася «асом», $\frac{1}{2}$ фунтова — «сомісом», $\frac{1}{12}$ — «унцією». Поруч з римськими використовувалися срібні монети — «драхми» грецького карбування з римською печаткою. В III ст. до н.е. з'явився римський срібний «денарій» вартістю 10 асів, в обігу також був «сестерцій» вартістю 2,5 аса. В останній період існування Римської держави в обіг були введені золоті монети — «ауриси» та «соліди».

Металеві гроші були в обігу і на території Київської Русі: в IX–XI ст. — здебільшого срібні, частково золоті монети, що витіснили хутро окремих пухнастих звірів.

Головну роль у розрахунках та обміні відіграла срібна гривня. Походження **«гривня»** виводять від «гриви» — волосся, отже (на думку М. Грушевського) у первісному вигляді гривня — **це намисто із срібла** чи обруч. Спочатку обруч міг бути мірою маси, а згодом став грошовою одиницею.

Вважається, що однією з перших карбованих монет Київської Русі була «гривня» — срібний зливоч масою в $\frac{1}{2}$ фунта, мала шестикутну форму і поділялася: 20 ногат, 25–50 кун, 50 різан або 100 векш чи вівериць (найдрібніша монета).

Перші монети — «златники» (4,2 г золота) та «срібники» (8,5 г срібла) почав карбувати Володимир Великий у 998 р. в Києві. Вони підтверджували владу династії Володимира Великого та ознайомлювали населення з ознаками нової релігії, які були відображені на **аверсі** (лицьовій стороні) та **реверсі** (зворотному боці) цих монет (дуже були схожі на Візантійські соліди).

Протягом тривалого часу в обігу використовувалися повноцінні монети, реальний зміст яких відповідав їхній номінальній вартості. Скарбниці багатьох країн не мали права отримувати прибуток від випуску монет. За цих умов грошова одиниця могла слугувати масштабом цін за власним ваговим виміром, що стало причиною походження назв багатьох грошових одиниць: фунт стерлінгів (грошова одиниця Англії) — як фунт срібла (стерлінг — справжній, чистий тощо). Мірою маси та масштабом цін була, як зазначалось, і гривня.

Спочатку в обігу були водночас і златники (монети із золота), і срібники (монети зі срібла). До золотого обігу країни перейшли в другій половині XIX ст. Лідером серед них була Великобританія, яка разом зі своїми колоніями і домініонами посідала

перше місце з видобутку золота. Причинами переходу до металевого обігу і передусім до золотого стали властивості благородного металу, що робить його найбільш придатним для виконання *функцій грошей*:

- 1) однорідність за якістю;
- 2) подільність і з'єднуваність без втрати властивостей;
- 3) портативність (концентрація вартості);
- 4) збереженість;
- 5) складність видобутку і перероблення.

Для повноцінних грошей характерна тривалість знаходження в обігу, що забезпечувалася вільним розміном знаків вартості на золоті монети, вільним карбуванням золотих монет при певному і незмінному золотому вмісті грошової одиниці, вільним переміщенням золота між країнами. Завдяки своїм якостям повноцінні гроші безперешкодно виконували всі свої функції.

У другій половині XIX ст. становище змінилося. Номінальна вартість монет почала відділятися від їхньої реальної (вагової) вартості. В обігу з'явилися монети, номінальна вартість яких значно перевищувала їхню вагову вартість. Емісія таких монет стала прибутковою справою (сеньйорат). Сеньйорат присвоювався скарбницям або центральним банкам, які проводили емісію.

На той же час в усіх західних країнах поряд з монетами в грошовому обігу з'явилися **паперові гроші** які були забезпечені золотим вмістом, зокрема в 1913 р.:

- долар США — 1,5 г чистого золота;
- фунт стерлінгів — 7,32 г чистого золота;
- французький франк — 0,29 г чистого золота;
- російський рубль — 0,76 г чистого золота;
- німецька марка — 0,36 г чистого золота;
- італійська ліра — 0,75 г чистого золота.

У цей період (20-ті роки XX ст.) практично всі країни розпочали нову епоху в грошовому обігу — перехід від повноцінних до неповноцінних (кредитних) форм грошей. Цей процес набув форм **демонетизації золота**:

- на першому етапі спочатку зменшують вагову кількість дорогоцінного металу в монетах та поступово взагалі відмовились від обігу срібних (кінець XVIII ст.) та золотих (кінець XIX ст.) монет;
- на другому етапі поступово зменшують золотий вміст у національних одиницях (наприклад до 1970 р.: долар США = 0,89 г чистого золота, а фунт стерлінгів = 2,13 г чистого золота), а згодом і повністю зупинено обмін паперових грошей на золото в будь-якій формі (друга половина XX ст.), гроші стають **виключно неповноцінними**.

Поява **неповноцінних грошей** при золотому обігу була зумовлена об'єктивною необхідністю:

- по-перше, золотовидобування не встигало за виробництвом товарів і не забезпечувало повної потреби в грошах;
- по-друге, золоті гроші високої портативності не могли обслуговувати дрібний за вартістю оборот;
- по-третє, золотий обіг не володів властивістю об'єктивної економічної еластичності, тобто не міг швидко розширюватися і звужуватися;
- по-четверте, золотий стандарт у цілому не стимулював виробництва і товарообігу.

Золотий обіг проіснував порівняно недовго — до Першої світової війни, коли країни-учасниці для покриття своїх видатків здійснювали емісію знаків вартості. Поступово золото зникло з обігу.

Неповноцінні гроші (замінники повноцінних грошей, кредитні гроші) — це гроші, номінальна вартість яких вища від реальної (набувають своєї вартості виключно в обігу), тобто фактично витраченої на їхнє виробництво суспільної праці. До них належать:

- 1) *металеві знаки вартості* — золота монета, що стерлася, білонна монета (дрібна монета, виготовлена з дешевих металів, наприклад міді, алюмінію);
- 2) *паперові знаки вартості*, зроблені, як правило, з паперу.

Розрізняють паперові і кредитні гроші.

Паперові гроші — це представники неповноцінних грошей, які з'явилися як замінники золотих монет. Об'єктивна можливість обігу цих грошей зумовлена особливостями функції грошей як засобу обігу, коли гроші є моментальним посередником у русі товарів.

Вважають, що перші паперові гроші були випущені в Китаї ще в XIII ст. та активно використовувалися як єдиний та обов'язковий платіжний засіб на території Китаю, про що свідчать відомості італійця Марко Поло, котрий мандрував на Сході протягом 24 років (1271–1295).

У Європі паперові гроші з'явилися значно пізніше: Франція розпочинає їхню емісію в 1783 р., право емісії паперових грошей було видано Віденському банку в 1762 р., а наприкінці XVIII ст. банкнотний обіг починається в Англії. Емісія паперових грошей у Північній Америці розпочалася наприкінці XVIII ст.

У Російській імперії паперові асигнації з'явилися в 1769 р., в період царювання Катерини II. Всі вони вільно розмінювались на срібні гроші і замінювали в обігу громіздки срібні та мідні монети.

У 1774 р. було емітовано асигнацій майже на 18 млн рублів, значна частина яких запроваджувалася в обіг замість розписок скарбничих установ. Курс асигнацій становив 99–98 коп. сріблом за один рубль. У 1786 р. емісія цієї грошової одиниці досягла 45,3 млн рублів.

Право випуску паперових грошей привласнила собі держава. Різниця між номінальною вартістю випущених грошей і вартістю їхнього випуску утворює **емісійний дохід казни**, що є істотним елементом надходжень до державної казни (бюджету). На початковому етапі паперові гроші випускала держава поряд із золотими, і з метою їхнього впровадження в обіг їх обмінювали на реальні гроші. Однак поява, а після цього і зростання дефіциту бюджету спричинили розширення емісії паперових грошей, розмір якої залежав від потреби держави у фінансових ресурсах.

Отже, сутність паперових грошей полягає в тому, що вони виступають знаками вартості, випускаються державою для покриття бюджетного дефіциту. Зазвичай вони не розмінні на золото і наділені державою примусовим курсом.

Кредитні гроші виникають з розвитком товарного виробництва, коли купівля-продаж здійснюється із розстрочкою платежу (в кредит). Їхня поява пов'язана з функцією грошей як засобу платежу, де гроші виступають зобов'язаннями продавця, які повинні бути погашені у заздалегідь установленій термін. Першочергове економічне значення цих грошей — зробити грошовий обіг еластичним, здатним відобра-

жати потреби товарообігу в готівкових грошах, економити повноцінні гроші, сприяти розвитку безготівкового обігу.

Поступово з розвитком капіталістичних товарно-грошових відносин сутність кредитних грошей зазнає суттєвих змін. В умовах панування капіталу кредитні гроші виражають не взаємозв'язок між товарами на ринку, як було раніше (Т–Г–Т), а відношення грошового капіталу (Г–Т–Г), тому грошовий капітал виступає у формі кредитних грошей.

Кредитні гроші пройшли такий шлях розвитку: *вексель, банкнота, чек, електронні гроші, кредитні картки.*

Перші векселі виникли ще в середині XII ст. в Італії, а вексельне законодавство в європейських країнах було сформовано в XVII ст. (перший вексельний статут прийнято в 1569 р. у місті Болонья). З розвитком товарно-грошових відносин та удосконалення банківської справи вексель зі звичайної боргової розписки перетворився на універсальний платіжний і розрахунковий документ.

В Україні порядок виготовлення і використання вексельних бланків регламентовано в Постанові Кабінету Міністрів України та НБУ, ухваленій 10.09.1992 р., та Законом України «Про обіг векселів в Україні» 2001 р.

Вексель — це боргове зобов'язання чітко визначеної форми, що дає незаперечне право на одержання зазначеної в ньому суми грошей у термін, який указано у векселі.

За своїм походженням вексель є знаряддям товарного або комерційного кредиту, який надають один одному суб'єкти господарювання. Вексель постійно перебуває в русі і з огляду на особливості цього руху, а також залежно від того, хто — боржник чи кредитор виписує вексель, розрізняють *простий і переказний векселі.*

Простий вексель виписує позичальник. Він може бути переданий іншій особі (проданий). Цей процес передачі векселя як платіжного засобу іншій особі називається *індосаментом.* Завдяки цій можливості вексель набуває особливості використання його в обігу як платіжного засобу, а також як об'єкта застави чи дисконту в банках.

Переказний вексель (тратта) виписує не боржник, а кредитор (трасант). Цей вексель є наказом боржнику (трасату) про сплату у визначений термін певної суми грошей третій особі. Щоб наказ кредитора — трасанта мав платіжну силу, боржник-трасат мусить підтвердити свою згоду здійснити платіж у визначеній формі. Така згода на титульній стороні векселя називається *акцептом.*

Розрізняють також *комерційний вексель* (видається під заставу товару) і *банківський вексель*, що видається банком-емітентом за наявності певної суми на депозиті клієнта. На відміну від комерційного, банківський вексель має депозитну форму. Це, за суттю, простий вексель, тому що його виписує клієнт банку своєму постачальникові в оплату за товар, але може бути індосований третій особі. Банківський вексель дає підприємству новий платіжний засіб, гарантований банком. Окрім одержання доходу за депозитом, на основі якого банк видає вексель, підприємство отримує можливість розрахунку зі своїми партнерами. Кожний банк, який їх випускає, має свої особливості, передусім це надання банком переваг своїм клієнтам-векселедержателям.

Банкнота — кредитні гроші, які випускає центральний (емісійний) банк країни. Вперше банкноти були випущені в кінці XVII ст., на основі переобліку поодиноких комерційних векселів. Первісна банкнота мала подвійне забезпечення: комерційну

гарантію, оскільки випускалася на базі комерційних векселів, пов'язаних з товарообігом, і золоту гарантію, що забезпечила її обмін на золото. Такі банкноти називалися класичними, мали високу тривалість обігу і надійність. Центральний банк володів золотим запасом для обміну, що виключало знецінення банкноти.

На відміну від векселя, банкнота являє собою безстрокові боргові зобов'язання продавця і забезпечується гарантією центрального банку, який у більшості країн набув статусу державного.

Сучасна банкнота втратила, за суттю, обидві гарантії: не всі векселі, які переобліковує центральний банк, забезпечені товаром, а також відсутній обмін банкнот на золото. На цьому етапі банкнота надходить в обіг шляхом банківського кредитування держави, банківського кредитування господарства через комерційні банки, обміну іноземної валюти на банкноти певної країни.

Зараз центральні банки випускають банкноти суворо певної вартості. За суттю, вони є національними грошима на всій території держави. Матеріальне забезпечення у вигляді товару або золота відсутнє. Для виготовлення банкнот використовується особливий папір і застосовуються заходи, щоб ускладнити їхню підробку.

Чек — вид кредитних грошей, що виступає як грошовий документ установлені форми, який містить безумовний наказ власника рахунка в кредитній установі виплатити держателю чека зазначену суму. Чековому обігу передують договір між клієнтом кредитної установи і цією установою про відкриття рахунка на суму внесених коштів або надання кредиту. Клієнт на цю суму виписує чеки, а кредитна установа їх оплачує. В чековому обігу беруть участь: чекодавець (власник рахунка), чекодержувач (кредитор чекодавця) і платник по чеку (кредитна установа).

Вперше чеки з'явилися в обігу в XVI–XVII ст. у Великобританії та Нідерландах. З розвитком кредитної системи вони отримали широке розповсюдження. Розрізняють три основні види чеків:

- 1) *іменний* — чек на певну суму без права передачі;
- 2) *на пред'явника* — чек без названого одержувача;
- 3) *ордерний* — чек на певну суму з правом передачі шляхом індосаменту на звороті документа.

Переважна більшість європейських країн приєдналася до Женевської конвенції 1931 р., що означає узгодження їх внутрішнього чекового законодавства з «Єдиним законом про чеки». Однак ряд країн мають своє оригінальне національне законодавство про чеки.

Нині в країнах з високорозвинутою системою ринкових відносин за допомогою чека відбувається основна маса платежів, що значно спрощує грошовий обіг і робить його більш ефективним.

Як і вексель, чек має кредитну природу і з'являється у зв'язку з функцією грошей, як засобу платежу, але він відрізняється тим, що є безстроковим зобов'язанням і оплачується банком за пред'явленням.

За чеком може бути також видана гарантія його оплати (на всю суму або на його частину) будь-якою особою, крім платника. Найчастіше гарантом виступає банк, а ця операція називається **авалюванням**. Аваль за чеком здійснюється у вигляді написів: «Аваль», «Гарантований» тощо та підпису авалісту.

Чек не має терміну оплати, але має термін для здійснення цієї операції (за світовою практикою):

- 8 днів, якщо він виписаний і оплачується в одній країні;
- 20 днів, якщо він виписаний в одній країні, а оплачується в іншій;
- 70 днів, якщо він виписаний в одній країні, а оплачується в іншій, але обидві країни знаходяться в різних частинах світу.

Використання чека в Україні регламентується постановою Національного банку України «Про безготівкові розрахунки у господарському обороті України» (1996 та 2001 рр.). У ній чек визначено однією з форм розрахункових документів, завдяки якому здійснюються безготівкові розрахунки між юридичними, а також між фізичними і юридичними особами (див. 4.3).

Значне розширення чекового обігу після Другої світової війни потребувало зміни форм платежів. Науково-технічний прогрес, розвиток електронно-обчислювальної техніки сприяли появі в провідних зарубіжних країнах світу автоматизованих електронних апаратів для оброблення чеків і ведення поточних рахунків. Електронні прилади і система зв'язку для здійснення кредитних і платіжних операцій (зарахування суми і списання коштів, перекази з рахунка на рахунок, нарахування відсотків, контроль за станом рахунка) шляхом передачі електронних сигналів без участі паперових носіїв сприяли виникненню *електронних грошей*. Завдяки їм відбувається переважна частина міжбанківських операцій.

Користування електронними грошима здійснюється за допомогою електронного гаманця — будь-якої пластикової картки або функції картки, що містить реальну цінність у формі електронних грошей, які власник вніс на рахунок у банку. Банківська *пластиковіа картка* — це пластиковий ідентифікаційний засіб, за допомогою якого можна керувати банківським рахунком, тобто здійснювати оплату за товари, послуги та отримувати готівкові кошти. За фінансово-економічним призначенням розрізняють кредитні картки і дебетові картки. Залежно від суб'єктів використання — пластикові картки особистого використання і корпоративні фінансові картки. Залежно від захищеності — звичайні пластикові магнітні картки, електронні (мікропроцесорні та лазерні) картки. Таким чином, картка — це інструмент безготівкових розрахунків, тому її існування пов'язане з функціонуванням певної платіжної системи.

Платіжна система — це, по-перше, сукупність кредитних установ, які здійснюють розрахунки; по-друге, система взаємовідносин між учасниками, яка необхідна для виконання зобов'язань щодо розрахунків за допомогою карток; по-третє, сукупність нормативних, договірних, фінансових та інформаційно-технічних засобів, що регламентують порядок використання банківських платіжних карток.

Першу загальнонаціональну платіжну систему «Нешнел бенк амерікен» було створено в 1960 р. у США, незабаром вона вийшла за межі країни і почала діяти в міжнародному масштабі. В 1977 р. вона одержала назву «Віза Інтернешнл» («Visa International»); зараз має більше ніж 500 млн клієнтів в усьому світі та співпрацює з 280 тис. банками.

У 1969 р. у США виникає ще одна загальнонаціональна система кредитних карток, що одержала назву «Інтербенк кард асоунейшн», що теж швидко виходить на міжнародний рівень і отримує назву «Мастер Кард» («Master Card»).

Найбільший сектор світового ринку кредитних карток (50%) займає «Віза», на «Мастер Кард» перепадає близько третини цього ринку (30%).

Депозитні гроші — це різновид кредитних грошей, який існує у вигляді певних сум, записаних на рахунках економічних суб'єктів у банках. Вони не мають речового

виразу і використовуються в безготівковій формі. Рух їх здійснюється за рахунками в банках і не виходить за межі банківської системи. А приводяться вони в рух за допомогою технічних інструментів – чеків, платіжних доручень, пластикових карток тощо.

Потреба в такій формі грошей об'єктивно зумовлена посиленням вимог щодо економічності та зручності грошового обороту тоді, коли його обсяги і суми окремих платежів досягають значних розмірів. Вона має істотні переваги перед готівковою формою грошей: значно економічніша, зручніша в користуванні, піддається контролю з боку банків за оборотом грошей. Тому в сучасних умовах депозитні гроші стали основною формою грошей у країнах з розвинутою ринковою економікою. Їхня частка становить близько 90% усієї грошової маси в обороті.

Успішне функціонування депозитних грошей можливе лише за високого рівня розвитку банківської справи, коли кожний суб'єкт грошового обороту може вільно покласти свої гроші в банк, взяти їх звітти, швидко перевести в будь-який пункт ринку і йому гарантується повне їх збереження. За цих умов власник грошей на рахунку в банку може дати доручення останньому перерахувати всю суму чи частину її своєму контрагенту і в такий спосіб погасити борг. Переміщуючись за рахунками в банках, депозитні грошові суми успішно виконують функції купівельного та платіжного засобів, а відтак включаються в загальний грошовий оборот.

В Україні в перехідний період не було достатніх передумов для широкого застосування депозитних грошей. Низька надійність банків та високий рівень тінізації економіки спричинили зниження частки депозитних грошей у загальній масі в окремі роки до 50%, що негативно впливало на стан грошового обороту та функціонування банків (див. 2.4).

Квазігроші, або майже гроші, – це специфічні грошові форми, в яких грошова сутність істотно послаблена, відхиляється від загальноприйнятих, стандартних форм. Таке відхилення можливе з кількох причин:

- якщо в стандартних формах значно послаблюється грошова суть. Так, при розміщенні грошей у довгострокові вклади вони зберігають звичайну форму депозитних грошей, проте при цьому знижується їхня ліквідність, здатність бути платіжними засобами;
- якщо грошові функції виконують нестандартні форми, які не можна віднести до жодної з зазначених вище. Наприклад, вексель у певних межах може використовуватися як гроші у функції купівельного і платіжного засобу, хоч не є грошима в загальноприйнятому розумінні. Те ж саме можна сказати про чек та деякі інші грошові інструменти.

Використання квазігрошей має позитивний вплив на економіку:

- дає можливість підвищити ліквідність економіки за рахунок запровадження в оборот додаткових платіжних інструментів, передусім векселів;
- дає можливість зменшити масу платіжних засобів в обороті за рахунок вилучення їх у довгострокові депозитні вклади, що сприяє оздоровленню кон'юнктури ринків та нарощуванню інвестиційних ресурсів;
- робить управління грошовою масою, а отже, пропозицією грошей, більш гнучким і ефективним.

1.3. Функції грошей та їхня еволюція

У сучасній економічній літературі сутність грошей, як правило, визначається через їхні функції.

! **Функція грошей** — це певна дія чи «робота» грошей щодо обслуговування руху вартості в процесі суспільного відтворення, тобто дії, які вони здійснюють у ринковій економіці.

Незалежно від того, в якій формі виступають гроші — у вигляді золота, діамантів, паперових грошей чи банківських рахунків, вони виконують п'ять основних функцій.

Функції грошей виступають не застиглою формою виразу грошових відносин, а відображають динамічні процеси, що відбуваються, і збагачення цих відносин якісними змінами. Ступінь розвитку тієї чи іншої функції відображає певні етапи розвитку суспільного виробництва (рис. 1.3).

✓ **Найважливішою функцією грошей є їхня міра вартості, тобто спроможність вимірювати вартість усіх товарів та бути посередником при визначенні ціни.**

Разом з тим необхідно мати на увазі, що не гроші роблять товари порівнюваними. Товари порівнювані за допомогою грошей тому, що вони, як і гроші, є продуктами людської праці, мають однорідну з ними базу порівняння — абстрактну працю. Виражена в грошах вартість товару є **ціною**.

Функція міри вартості відображає відношення товару до грошей як загального еквівалента. **Однак для визначення ціни товару цього недостатньо.**

Оскільки на виробництво різних товарів витрачається неоднакова кількість абстрактної праці, то гроші реалізують свою функцію міри вартості через взаємодію з **масштабом цін**.

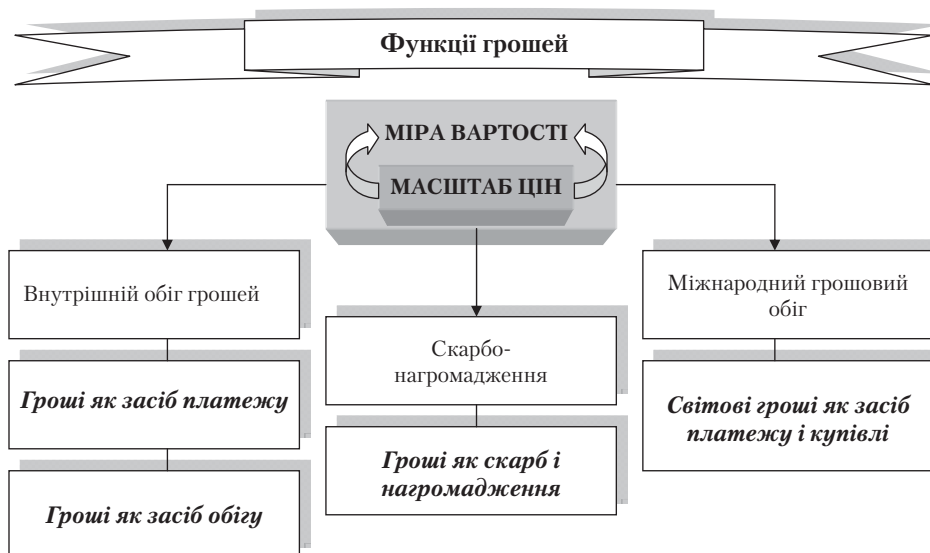

Рис. 1.3. Функції грошей

Масштаб цін — суто технічна, але необхідна функція. Це рахункова функція грошей, що відображає вартість товарної маси в грошових одиницях (табл. 1.1).

Початкові грошові одиниці та їхні назви, як правило, були пов'язані з масою золота чи срібла (1\$ США 1973 р. = 0,736736 г чистого золота). Пізніше масштаб цін став відрізнятися від справжньої маси благородних металів у грошовій одиниці, а в умовах демонетизації золота і зовсім втратив своє значення.

Таблиця 1.1

Сутність масштабу цін під час її еволюції

Золотомонетний стандарт 1867–1922 рр.	Золотозлитковий та золотовалютний стандарт 1922–1976 рр.	Паперово-кредитний стандарт 1976 – ...
Масштаб цін — це вагова кількість грошового металу (золота), прийнятого в певній країні за грошову одиницю (вагова кількість дорогоцінного металу в монетах)	Масштаб цін — це вагова кількість золота, що законодавчо визначалась за одиницю паперових грошей. Наприклад: 1 дол. США = 1,505 г зол. Фунт стерлінгів = 7,32 г зол. <i>Відповідно встановлювався валютний паритет 1 : 4,87</i>	Масштаб цін — це кількість товарів та послуг, які можна придбати на ринку за гроші (купівельна спроможність грошей) Діє система плаваючих курсів, де панівне місце в світі займає долар США — як резервна валюта світу

 У сучасних умовах вартість грошей формується зовсім на іншій основі, не на певній кількості дорогоцінного металу (золота) в грошовій одиниці, а визначається кількістю товарів і послуг, які можна купити на ринку за гроші.

Міра вартості — економічна функція грошей, що залежить від держави. Гроші як міра вартостей є суспільним вартісним еквівалентом, втіленням суспільно необхідної абстрактної праці і виразом вартостей товару. А це означає, що ця функція визначається законом вартості.

Масштаб цін має юридичний характер, залежить від волі держави і слугує для вираження не вартості, а ціни товару. Через масштаб цін ідеальна, уявна ціна, що надається товару як показник величини вартості, перетворюється на преїскурантну, або ринкову, ціну, яка виражена в національній грошовій одиниці.

З розвитком світового ринкового господарства, поглибленням міжнародного розвитку праці і формуванням інтернаціональної вартості товару функція міри вартості переростає у функцію інтернаціональної міри вартості. Це пов'язано з ускладненням специфіки суспільної праці в процесі інтернаціоналізації суспільного відтворення: національно-суспільна праця перетворюється на інтернаціонально-суспільну.

Протириччя між поодинокую і суспільною працею отримує своє розширення на світовому ринку. Відповідно продукт національної праці отримує суспільне визнання на основі національної міри вартості. За допомогою інтернаціональної міри вартостей реалізується основна вимога товарного виробництва: гроші повинні забезпечувати абсолютну обмінність товару не тільки на національному, а й на світовому ринках. Завдяки цьому товари набувають порівнянності і абсолютної обмінності в межах світового господарства.

Усе зазначене справедливе для реальних грошей. Однак у сучасних умовах стан справ докорінно змінився. На зміну повноцінній монеті реальної вартості прийшли папірці, яким передували векселі і розписки ювелірів. Сучасні кредитні гроші не виконують повною мірою своїх класичних функцій.

Благородний метал як загальний еквівалент виконував функцію міри вартості лише завдяки тому, що містив у собі реальну вартість. Проводячи аналогію між обчисленням вартості і виміром маси головки цукру в шматках золота, К. Маркс писав, що якщо б обидва тіла не володіли масою, вони не могли б вступити в це відношення і одне з них не могло б стати виразником маси іншого. Це наочно показує, що кредитні білети не можуть бути мірою вартості так само як, скажімо, шматки паперу з написом 1, 3, 5, 10 кг — слугувати мірою маси. Тільки носій реальної вартості може виконувати функцію міри вартостей. Грошові знаки, які ми називаємо грошима, не володіють власною вартістю, вони можуть бути лише представниками реальної вартості, її знаками, але це не дає їм можливості виконувати функцію міри вартості, притаманну повноцінним грошам.

Сучасні грошові знаки є лічильними грошима, наділеними представницькою вартістю сукупної товарної маси, що перебувають в обігу на ринку на цей момент. При цьому «роль міри вартостей» виконує сукупна товарна маса (визначена нами як загальний еквівалент), між якою (ідеально, шляхом грошових знаків) і окремим товаром устанавлюється реальне мінове співвідношення, необхідне останнім для обміну. Саме це співвідношення і закріплюється як ціна за допомогою кредитних білетів, функції виразу (фіксації) вартісних пропорцій. Таким чином, у процесі еволюції функція грошей як міри вартості перетворилася на функцію фіксації вартісних пропорцій, властиву кредитним грошам.

Гроші як засіб обігу. У функції засобу обігу гроші виконують роль посередника в обміні товарів і забезпечують їхній обіг.

Процес товарного обміну з участю грошей виражається формулою Т–Г–Т. Процес товарного обігу породжує потребу в грошах як засобу обігу. Це зумовлено тим, що грошовий вираз вартості шляхом функції міри вартості ще не означає реалізації товару. Його ціна реалізується лише під час обміну товару на гроші в процесі товарного обігу:

$$T-G-T.$$

Переміщуючи товар з рук у руки, постійно виштовхуючи його із сфери обігу, доводячи товар до споживача, гроші безпосередньо перебувають у русі, переходять від однієї особи до іншої, пов'язуючи завдяки цьому акти обміну в єдиний процес обігу товарів. Для виконання функції засобу обігу гроші завжди повинні бути в наявності, тобто цю функцію можуть виконувати лише реально існуючі гроші. Вони повинні також володіти такими якостями, як портативність, міцність, однорідність, подільність.

Обіг товарів здійснюється за допомогою грошей. Щоб гроші виконували функцію засобу обігу, необхідно додержуватися однієї умови: рух грошей і товарів повинен здійснюватися одночасно. Отже, функція грошей як засобу обігу призводить до розриву обміну в часі і просторі: Т–Г–Т, той хто продав свій товар (перша частина акту Т–Г), не зобов'язаний тут же і в той самий час купувати інший товар, тобто здійснювати акт Г–Т.

Це й зумовлює необхідність в функції грошей як засобу нагромадження.

Гроші як засіб платежу. Функція засобу платежу полягає в обслуговуванні грошима погашення різних боргових зобов'язань між суб'єктами економічних відносин.

В умовах розвинутого товарного господарства гроші як засіб платежу пов'язують між собою велику кількість товаровласників, кожний з яких купує товари в кредит. В результаті розрив в одній із ланок платіжного ланцюга призводить до руйнування всього ланцюга боргових зобов'язань і виникнення масових банкрутств товаровласників. Проблема неплатежів за своїми боргами стоїть перед підприємцями всіх країн світу. Особливо гострою вона стала в Україні в 90-х роках. Прискоренню платежів між підприємствами може сприяти розширення використання таких видів кредитних грошей, як банківський вексель, електронні гроші та кредитні картки (див. 1.2).

У сучасних умовах господарство є кредитним за своєю суттю, тому кредитні гроші виконують функцію — гроші як засіб обігу і платежу водночас.

Функція грошей як засобу нагромадження і заощадження. Гроші, виступаючи загальним еквівалентом, тобто забезпечуючи його власнику отримання будь-якого товару, стають загальним втіленням багатства.

Тому в людей виникне прагнення до накопичення їх та заощадження. Для утворення скарбів гроші вилучаються з обігу, тобто акт купівлі-продажу переривається. Однак просте накопичення і заощадження грошей додаткового доходу власникові не приносить.

На відміну від попередніх двох функцій, гроші як засіб нагромадження повинні володіти здатністю зберігати вартість хоча б на певний період і бути реальними.

При металевому обігу ця функція виконувала економічну роль стихійного регулятора грошового обороту: зайві гроші направлялися в скарбниці, нестача поповнювалася за рахунок скарбів.

З розвитком товарного виробництва значення функції як засобу накопичення та заощадження зростало. Без накопичення та заощадження ставало неможливим здійснювати процесу відтворення. На відміну від простого товарного відтворення, коли гроші нагромаджувались у вигляді «мертвих скарбів», з розвитком виробництва підприємцю стало не вигідно зберігати гроші, їх стали направляти в оборот щоб отримати прибуток. Крім того, акумуляція тимчасово вільних коштів — необхідна умова кругообігу капіталу. Саме створення грошових резервів на підприємстві забезпечує пом'якшення порушень, що виникають у окремого господарюючого суб'єкта, а резерви в масштабі країни — відсутність диспропорцій у народному господарстві.

У той же час трансформація такої форми нагромадження не призводить до її повного зникнення. Утворення скарбів, або тезаврація (від грец. *thesauros* — скарб), відбувається і на приватному, і на державному рівнях.

У розвинутому товарному виробництві в ролі тезавранта виступає не тільки золото в зливках, а й ювелірні вироби, предмети розкоші, нерухомість, земля тощо.

Що ж стосується держави, то вона, як правило, створює золото-алмазний валютний резерв. При цьому її золоті запаси переважно формуються зі злиwkів золота, золотих монет та ювелірних виробів високої художньої цінності.

Нині все нагромаджене у світі золото (за оцінками фахівців, це майже 91 тис. т), існує у трьох основних формах:

- Золото, яке держави зберігають у вигляді централізованих запасів у своїх казначейських і центральних банках (монетарне золото) у вигляді високопробних золотих зливків. Цей запас становить 35 тис. т. Найбільший запас золота мають США — 8,96 тис. т, Німеччина — 3 тис. т, Швейцарія — 2,6 тис. т.

США зберігає своє золото у фортеці Форт-Нокс (штат Кентуккі), а також у Вест-Пойнті (штат Нью-Йорк). Інші країни повністю або частково зберігають своє золото у США (федеральний резервний банк Нью-Йорка, сховища Манхеттена), там міститься золото МВФ та золото більше ніж 70 країн;

В Україні на початок нового сторіччя золотий запас становив близько 5 т.

- Золото, що належить приватним особам, банкам, фірмам. Це золото зберігається як у зливках різної маси, так і у вигляді ювелірних виробів, нумізматичних цінностей. Усього, за підрахунками фахівців, на цю форму припадає майже 24 тис. т золота.
- Золото, що використовується в ювелірній та зубопротезній справах, а також в інших галузях промисловості (наприклад, в радіоелектронних приладах, побутовій, військовій та іншій техніці). На цю форму існування золота припадає приблизно 32 тис. т.

Виконання грошима функції засобу нагромадження є важливою передумовою розвитку кредитних відносин, за допомогою яких можна використовувати тимчасово вільні кошти, що утворюються в різних сферах господарства і населення для надання їх у позику підприємствам та організаціям інших галузей та окремим кредиторам.

Функція світових грошей. *Функція світових грошей полягає в обслуговуванні грошима міждержавних економічних відносин, пов'язаних з розрахунками за зовнішньоторговельні операції, наданням кредитів та іншими угодами.*

Появу світових грошей зумовили зовнішньоторговельні зв'язки, міжнародні кредити, надання послуг зовнішньому партнеру. Світові гроші функціонують як загальний платіжний засіб, загальний купівельний засіб і загальна матеріалізація суспільного багатства. Вони як міжнародний засіб виступають при розрахунках за міжнародними балансами: якщо платежі якоїсь країни за певний період перевищують її грошові надходження від інших країн, то гроші виступають засобом платежу.

Міжнародним купівельним засобом світові гроші слугують в разі порушення рівноваги обміну товарами та послугами між країнами, тоді їхня оплата здійснюється готівковими грошима. Як загальне втілення суспільного багатства світові гроші використовуються для надання позик або субсидій однією країною іншій чи при виплаті репарацій країні-переможниці країною, що переможена. У такому випадку відбувається переміщення частини багатства від однієї держави до іншої в грошовій формі.

При золотому стандарті світовими грошима виступало золото як засіб регулювання платіжного балансу і кредитні гроші (банкноти) окремих держав, розмінні на золото (в основному долар США та британський фунт стерлінгів). Для зміцнення національних грошей таких держав, як США та Великобританія, як світові гроші та за їхньою ініціативою використовувалися міжнародні валютні договори та валютні кліринги.

Вперше міжнародний валютний договір був застосований на Генуезькій конференції 1922 р. Відповідно до цього долар США та англійський фунт стерлінгів були оголошені еквівалентами золота і введені в міжнародний оборот як світові гроші. Наступні міжнародні договори були оформлені на Бретон-Вудській конференції 1944 р., яка встановила, що функція світових грошей зберігається за золотом як засобом кінцевих розрахунків між країнами, хоча масштаби його використання зменшувались. Паралельно з золотом міжнародним платіжним засобом та резервною валютою в міжнародному обороті визнано долар США, який прирівнювався до золота за офіційним співвідношенням 35 доларів за тройську унцію (31,1 г) і меншою мірою — фунт стерлінгів Великобританії.

Крім міжнародних валютних договорів, підписувалися регіональні валютні угоди (валютні блоки, валютні зони), які забезпечували панівне становище однієї грошової одиниці найбільш розвинутої держави в зовнішньоекономічних відносинах країн, які їх підписали. Так були створені Стерлінговий блок (1931), Доларовий блок (1933), Золотий блок (на чолі з Францією, 1933). Під час Другої світової війни і після її закінчення на базі валютних блоків сформувалися зони стерлінгова, доларова, французького франка, а також з'явилися зони голландського гульдена, італійської ліри, іспанської песети, південноафриканського ринда.

У сучасних умовах у зв'язку з демонетизацією золота і дією регіональних та світових валютних систем золото у функції світових грошей успішно замінюється валютами, що відіграють роль світових грошей. Такими грошми нині виступає **долар** (як основна резервна валюта світу), **спеціальні засоби запозичення (СДР)**, **євро**, **японська єна**, **швейцарський франк**, **фунт стерлінгів**, **канадський долар**, **австралійський долар** та інші валюти деяких наймогутніших в економічному відношенні країн світу.

Усі наведені функції грошей являють собою прояв єдиної сутності грошей як загального еквівалента товарів та послуг і перебувають у тісному зв'язку та єдності. Логічно та історично кожна наступна функція є результатом розвитку попередніх функцій.

З усього вищезазначеного впливають три основні властивості грошей, які розкривають їхню сутність:

- *гроші забезпечують загальну безпосередню обмінність — за них купується будь-який товар;*
- *гроші виражають мінову вартість товарів — через них визначається ціна товару, а це дає кількісне порівняння різних за споживчими вартостями товарів;*
- *гроші виступають загальною матеріалізацією загального робочого часу, що втілюється в товарі.*

ПРАКТИКУМ

Запитання для самоконтролю

1. Які існують погляди на походження і сутність грошей?
2. Дайте визначення грошей.
3. Як гроші розв'язують протиріччя товарного ринку?
4. Назвіть види грошей та охарактеризуйте їх.
5. Що належить до кредитних грошей?
6. У чому полягає функція міри вартості?
7. Значення грошей як засобу обігу та платежу.
8. Особливість функції нагромадження і заощадження.
9. Світові гроші, їхній зміст та значення в міжнародних економічних відносинах.
10. У чому полягає відмінність справжніх грошей від знаків вартості?
11. Чим відрізняються паперові гроші від кредитних?
12. Покажіть особливості реалізації функцій грошей в економіці України.
13. Який існує взаємозв'язок сучасних грошей і золота?
14. Розкрийте роль банківських пластикових карток у грошовому обігу.
15. Що стало причиною виникнення грошей?

Питання для обговорення на семінарських заняттях

1. Походження грошей. Роль держави у творенні грошей.
2. Суть грошей як загального еквівалента і абсолютно ліквідного активу. Гроші як гроші і гроші як капітал.
3. Форми грошей та їхня еволюція. Демонетизація золота. Еволюція кредитних грошей.
4. Вартість грошей. Ціна грошей як капіталу: вартість зберігання грошей та відсоток.
5. Функції грошей. Функція міри вартості. Ціна як грошове вираження вартості товарів.
6. Функція засобу обігу. Функція засобу платежу. Їхня сутність, сфери використання, відмінності.
7. Світові гроші. Взаємозв'язок функцій та вплив на них зміни вартості грошей.
8. Роль грошей як інструмента регулювання економіки. Гроші в перехідній економіці України.

Теми рефератів

1. Світові гроші. Генезис золота як світових грошей.
2. Монети в давнину.
3. Електронні гроші в Україні.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. В економічній теорії виділяють такі концепції походження грошей:

- а) трансакційну;
- б) раціоналістичну;
- в) еволюційну;
- г) монетаристську.

2. Представники еволюційної концепції походження грошей:

- а) Л. Пігу;
- б) І. Фішер;
- в) А. Сміт;
- г) Арістотель;
- д) К. Маркс;
- е) П. Самуельсон;
- є) Дж. Рікардо.

3. Яке з тверджень правильне:

- а) гроші — це кристалізація мінової вартості;
- б) гроші — загальний товар-еквівалент;
- в) гроші — продукт згоди людей;
- г) гроші — знак обміну;
- д) гроші — все вищеназване?

4. Ліквідність — це:

- а) здатність грошей брати участь у негайній купівлі товарів (робіт, послуг);
- б) можливість грошей бути засобом платежу;
- в) можливість грошей бути засобом накопичення.

5. Формами вартості грошей є:

- а) грошова;
- б) загальна;
- в) проста;
- г) розгорнута;
- д) еквівалентна;
- е) повна.

6. Що таке кредитні гроші:

- а) гроші, випущені державою для покриття своїх потреб, що фінансуються з бюджету;
- б) будь-які неповноцінні гроші;
- в) гроші, що виникають як заміщення майнових боргових зобов'язань приватних осіб і держави;
- г) гроші, що емітуються банками для фінансування бюджетного дефіциту?

7. До кредитних грошей належать:

- а) кредитні картки;
- б) вексель;
- в) електронні гроші;
- г) чек;
- д) банкнота;
- е) дебетові картки.

8. Гроші мають всезагальну здатність до обміну тому, що:

- а) вони є кристалізацією мінової вартості, всезагальним втіленням багатства й людської праці;
- б) ринок наперед сприймає їх як загальну цінність, бажану для будь-якого суб'єкта;
- в) вони виготовлені зі специфічного матеріалу.

9. До електронних грошей належать:

- а) казначейські білети;
- б) банкноти;
- в) кредитні картки;
- г) картки для банкоматів;
- д) чеки;
- е) дебетові картки.

10. Купівельна спроможність грошей:

- а) піднімається із зростанням цін;
- б) може підвищуватись і знижуватись;
- в) зростає з часом;
- г) залишається постійною.

11. Форма обміну через посередництво товару-еквівалента (еквівалентна форма обміну) трансформувалася в грошову, коли:

- а) внаслідок розвитку міжрегіональних торговельних зв'язків з маси регіональних товарів-еквівалентів виокремлювався еквівалент, що обслуговував обмін на великій території;
- б) роль еквівалента від товарів першої необхідності (зерно, худоба сіль, тощо) перейшла до товарів, що такими не були (перли, хутра тощо);
- в) роль товару-еквівалента стали виконувати метали.

12. Функції міри вартості й засобу обігу є двома провідними функціями грошей, тому що:

- а) гроші історично почали функціонувати з виконання саме цих функцій;
- б) інші функції є похідними від цих двох функцій;
- в) саме в цих двох функціях гроші обслуговують більшу частину економічного обороту.

13. Функціями грошей є:

- а) розподіл вартості;

- б) засіб нагромадження;
- в) засіб обігу;
- г) надання грошової інформації;
- д) міра вартості;
- е) засіб платежу;
- є) девальвація;
- ж) світові гроші.

14. У якій функції гроші обслуговують процес ціноутворення:

- а) засобу обігу;
- б) міри вартості;
- в) засобу нагромадження;
- г) засобу платежу?

15. Що таке грошова функція:

- а) певний обов'язок, який виконують гроші, обслуговуючи рух вартості в процесі відтворення;
- б) специфічна зовнішня відмінність грошей у товарному світі;
- в) здатність грошей без додаткових витрат у будь-який час обмінюватися на будь-яке благо?

16. Світові гроші виконують такі функції:

- а) міжнародного засобу нагромадження;
- б) міжнародного платіжного засобу;
- в) загального втілення суспільного багатства;
- г) забезпечують безперервність виробництва в країні;
- д) міжнародного купівельного засобу;
- е) міжнародного засобу обігу.

17. Визначити, які гроші перебувають в обігу в Україні в сучасних умовах:

- а) повноцінні;
- б) неповноцінні;
- в) паперово-кредитні;
- г) електронні.

18. Вид кредитних грошей, що виступає як грошовий документ установленої форми, який містить безумовний наказ власника рахунка в кредитній установі виплатити зазначену суму:

- а) облігація;
- б) чек;
- в) акція;
- г) вексель;
- д) кредитна картка.

Задачі

Задача 1

1 січня 2010 року клієнт поклав 2000 грн на банківський рахунок під 6 річних відсотків та за умовою, що відсоток на відсоток не нараховується. Яка сума буде на цьому рахунку 1 січня 2012 року, якщо банк проводить компаундинг відсотка щорічно?

Задача 2

Яку суму грошей необхідно покласти на 6-місячний депозит, щоб отримати наприкінці терміну розміщення 2000 грн при ставці 14% річних та за умовою, що відсоток на відсоток не нараховується?

Приклади розв'язання типових задач

Приклад 1

1 січня 2010 року клієнт поклав 2000 грн на банківський рахунок під 8 річних відсотків та за умови, що відсоток на відсоток не нараховується. Яка сума буде на цьому рахунку 1 січня 2013 року, якщо банк проводить компаундинг відсотка щорічно?

Розв'язок.

(Компаундинг — це процес нарахування банківських відсотків).

Для знаходження майбутньої вартості вкладу за простою відсотковою ставкою використовуємо формулу

$$S = P \times (1 + i \times n).$$

Оскільки n дорівнює 3 повних роки (2010, 2011, 2012), а річна відсоткова ставка 8%, то майбутня вартість поточного вкладу 2000 грн становитиме:

$$S = 2\,000 \times (1 + 0,08 \times 3) = 2\,480 \text{ (грн)}.$$

Відповідь: 1 січня 2013 року на депозиті обліковуватиметься вклад вартістю 2480 грн.

Приклад 2

Яку суму грошей необхідно покласти на 6-місячний депозит, щоб отримати наприкінці терміну розміщення 1000 грн, при ставці 20% річних та за умовою, що відсоток на відсоток не нараховується?

Розв'язок.

Для знаходження поточної вартості вкладу за простою відсотковою ставкою використовуємо формулу

$$P = S \times \frac{1}{1 + i \times n}.$$

Оскільки ж відсоткова ставка річна, а термін дії депозитної угоди 6 місяців, то в нашому випадку n дорівнює $\frac{6}{12}$, або $\frac{1}{2}$, і після підстановки даних формула набуває вигляду:

$$P = 1000 \times \frac{1}{1 + 0,2 \times \frac{1}{2}} = 909 \text{ (грн).}$$

Відповідь: на депозит необхідно покласти 909 грн.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. *Вступ до банківської справи* / Відп. ред. М. І. Савлук. — К.: Лібра, 1998.
2. *Гай-Нижник П. П.* Грошова (емісійна) політика уряду Української держави 1918 року // *Фінанси України*. — 2007. — № 4. — С. 136–145.
3. *Гальчинський А. С.* Теорія грошей. — К.: Основи, 2001.
4. *Грищенко О.* Гроші та грошово-кредитна політика. — К.: Основи, 1996.
5. *Грищенко А. А.* Проблеми забезпечення стабільності грошової одиниці України // *Фінанси України*. — 2007. — № 9. — С. 88–97.
6. *Гроші та кредит: Підручник* / Демківський А. В. — К.: ДАКОР. — 2007. — 528 с.
7. *Гроші та кредит: Підручник* / Відп. ред. А. В. Демківський — К.: Віра-Р. — 2006. — 528 с.
8. *Гроші та кредит: Підручник* / Івасів Б. С. — Тернопіль, К.: КонДор, 2008. — 528 с.
9. *Гроші та кредит: Підручник* / За ред. проф. Івасіва Б. С. — К.: КНЕУ, 2007. — 528 с.
10. *Гроші та кредит: Підручник* / За ред. М. І. Савлук. — К., 2006. — 748 с.
11. *Деньги* / Сост. А. А. Чухно. — К., 1997.
12. *Долан Дж., Кэмпбел К. Д., Кэмпбел Р. Д.* Деньги, банковское дело и денежно-кредитная политика. — Профино, 1991.
13. *Кораблін С. О.* Валютно-курсова політика України: стабілізаційні ефекти та можливі перспективи розвитку // *Фінанси України*. — 2007. — № 9. — С. 112–123.
14. *Положенко Д. В.* Про гроші, інфляцію та фінанси у трансформаційній економіці // *Фінанси України*. — 2008. — № 2. — С. 82–88.
15. *Чухно А. А.* Природа сучасних грошей, кредиту та грошово-кредитної політики // *Фінанси України*. — 2007. — № 1. — С. 3–16.

Тема 2

ГРОШОВИЙ ОБОРОТ І ГРОШОВА МАСА

- 2.1. Характеристика і структура грошового обороту.
- 2.2. Форми грошового обороту.
- 2.3. Грошова маса та її показники.
- 2.4. Закон грошового обігу.

2.1. Характеристика і структура грошового обороту

У процесі купівлі-продажу товарів, надання послуг, а також виконання різних видів зобов'язань у грошовій формі здійснюються розрахунки та платежі, які відбуваються і під час розподілу та перерозподілу грошових коштів. Сукупність усіх грошових платежів утворює *грошовий оборот*.

В економічній літературі розрізняють: сукупний грошовий оборот і оборот в межах індивідуального капіталу (рис. 2.1).

Грошовий оборот, який обслуговує кругооборот усього сукупного капіталу суспільства на всіх стадіях суспільного відтворення, називається **сукупним грошовим оборотом**. Тут гроші функціонують виключно як гроші і не є функціональною формою капіталу. **Основне завдання грошей при сукупному грошовому обороті — доведення товарів до споживачів з метою обслуговування безперервності відтворення ВВП.**

Зовсім іншу роль гроші відіграють на мікрорівні в межах індивідуального капіталу. В останньому випадку **гроші є однією з функціональних форм капіталу, його складовою й елементом багатства, яким володіє власник цього індивідуального капіталу**. І чим більшою масою грошей володіє індивідуальний власник, тим більші його можливості отримати додатковий прибуток.

Суб'єктами грошового обороту виступають: фірми, домашні господарства, державні структури, фінансові посередники.

Відмінності, які існують у характері економічних відносин між вищезначеними суб'єктами грошового обороту, дають підстави структурувати його на **чотири сектори: грошовий обіг, фінансовий оборот, кредитний оборот, фіскально-бюджетний оборот** (див. рис. 2.1).

Сектор грошового обігу характеризується еквівалентним одностороннім рухом грошей від споживача до виробника. Він обслуговує сферу товарного обміну. Саме обмін товарів є основою грошового обігу. Зміна форм вартості, тобто обмін товарів на гроші та подальше використання грошей для придбання нових товарів та послуг, створюють можливість постійного руху грошей: Т–Г–Т.

Фіскально-бюджетний оборот охоплює фінансові відносини, які зумовлюють відчуження певної частини доходів, суб'єктів господарювання у вигляді *податків, штрафів, відрахувань* та інших платежів в подальшому їх перерозподілі через бюджет та цільові фонди на користь держави.

Кредитний оборот охоплює сферу перерозподільчих відносин, у якій власність суб'єктів господарювання не відчужується, а лише передається в тимчасове

користування іншим особам, за що власник отримує дохід у вигляді *відсотків або дивідендів*. Активними суб'єктами цього обороту є фінансові посередники (в тому числі банки) та суб'єкти господарювання (фізичні та юридичні особи).

Фінансовий оборот – сектор грошового обороту, який обслуговує купівлю-продаж цінних паперів (акцій, облігацій, векселів та інших цінних паперів).

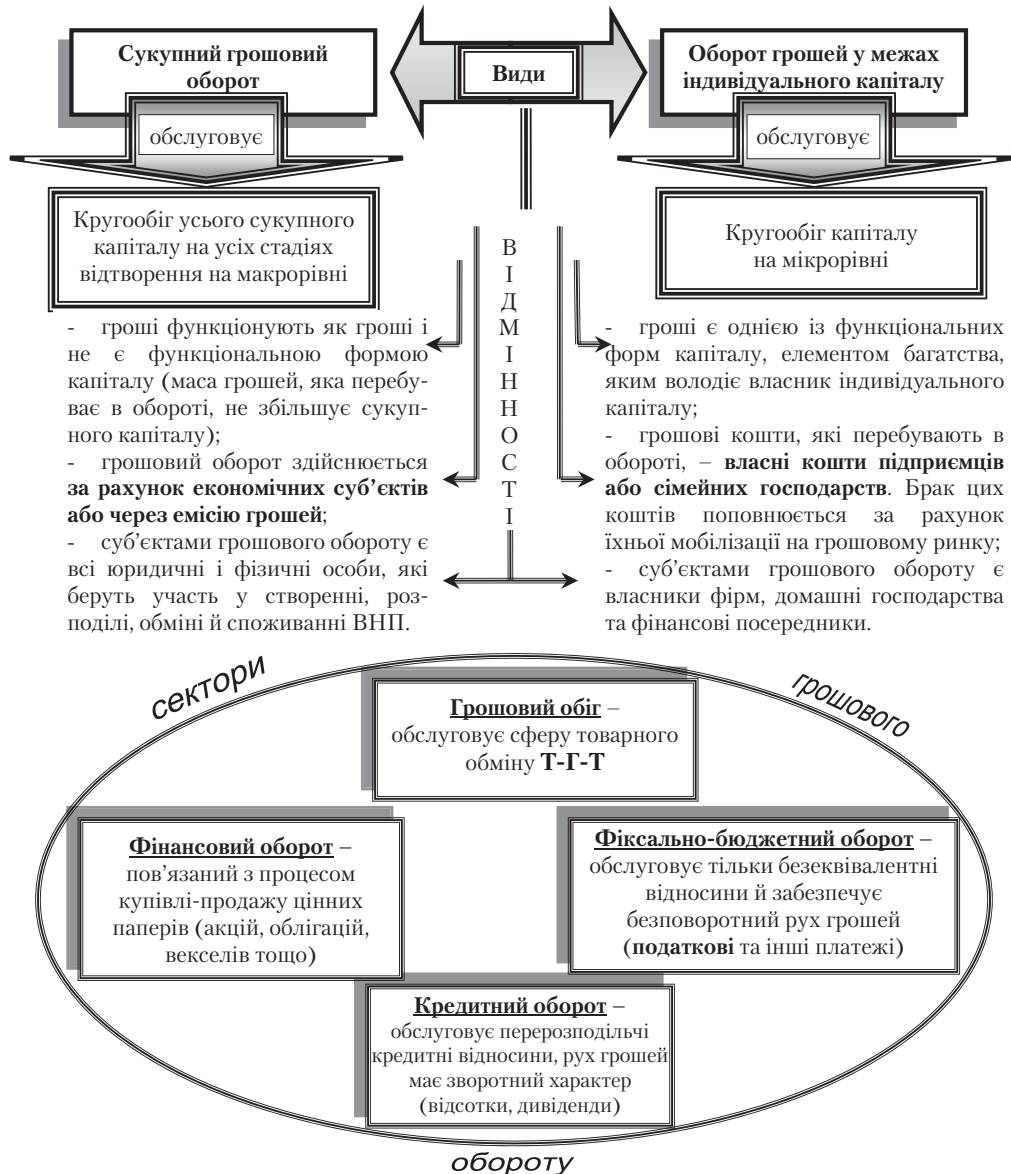

Рис. 2.1. Сутність грошового обороту

! Усі сектори грошового обороту тісно взаємопов'язані, внутрішньо переплітаються і доповнюють один одного в процесі розширеного відтворення. Водночас вони самостійні явища, зі своїм особливим механізмом регулювання грошових платежів і специфічними можливостями впливу на відтворювальний процес.

Сукупність платежів, які обслуговують окремий етап (сферу) грошового обороту, називається **грошовим потоком** (рис. 2.2).

Грошові платежі можуть здійснюватися у вигляді готівкових грошових потоків, у безготівковій формі і шляхом переведення грошей з однієї форми в іншу (див. 2.2).

Класична модель кругообігу товарів та послуг, якими обмінюються підприємства (фірми) і домашні (сімейні) господарства (населення), врівноважена відповідними **потоками** грошових платежів, що здійснюються під час обміну (рис. 2.2). Підприємства і населення пов'язані між собою двома групами ринків: продуктів та ресурсів.

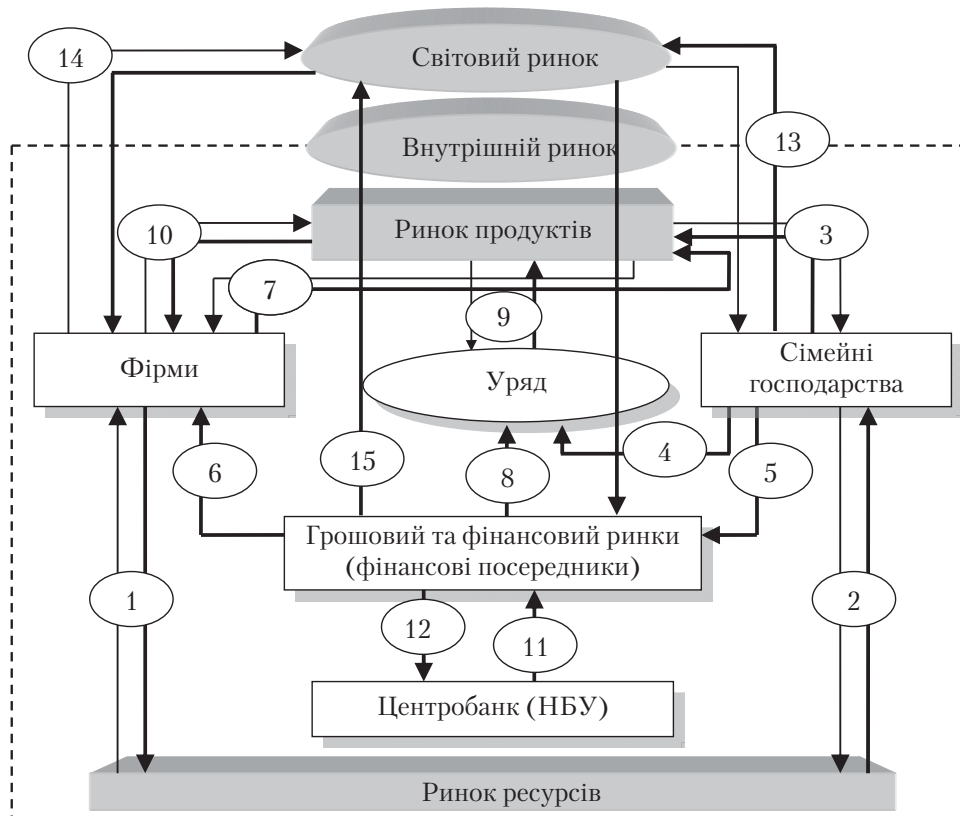

Рис. 2.2. Модель сукупного грошового обороту

Ринки ресурсів — це ринки, на яких населення, підприємства купують ресурси, необхідні для виробництва, — робочу силу, капітал, природні ресурси (потік № 1). Населення та підприємства продають ресурси, що належать їм, за відповідні грошові платежі, які виступають у вигляді заробітної плати, відсоткового доходу, рентних платежів, прибутку (потік № 2).

Ринки продуктів — це ринки, на яких населення, підприємства та уряд купують вироблені іншими підприємствами товари та послуги. Населення витрачає одержані ними доходи на придбання споживчих товарів (потік № 3), а підприємства продають свої продукти населенню та іншим підприємствам з метою одержання виручки (потік № 10), необхідної для продовження процесу виробництва.

Грошовий оборот складається з окремих каналів руху грошей між:

- центральним банком країни і комерційними банками;
- комерційними банками;
- підприємствами та організаціями;
- банками і господарюючими суб'єктами;
- господарюючими суб'єктами і населенням;
- фінансовими інститутами і населенням.

У наведеному рис. 2.2 товари і ресурси рухаються за годинниковою стрілкою, а відповідні платежі — в протилежному напрямку (грошові потоки № 1, 2, 3, 4...). Процеси, показані стрілками, називаються **потоками**, оскільки вони безперервні та довготривалі, вимірюються в одиницях (наприклад, у гривнях за певний період: рік, місяць, день).

Суб'єкти грошового обороту

Фірми — усі юридичні та фізичні особи, які беруть участь у створенні сукупного суспільного продукту й реалізації його. В результаті їхньої діяльності утворюється потік № 10 (платежі, що надходять фірмам за продані товари та послуги). Якщо фірми створюють інвестиційні витрати для придбання на ринку продуктів додаткових засобів виробництва, то з'являється потік № 7.

Зв'язок національної економіки зі світовим ринком не обмежується імпортом, а неминуче включає й експорт, завдяки якому частина виробленого національного продукту надходить на світовий ринок, минаючи внутрішній. Оплата експортних поставок фірм створює новий грошовий потік № 14, за яким у внутрішній оборот надходить додаткова маса грошей.

Сімейні господарства — усі сімейні господарства, які отримують грошові доходи (потік № 2). Більша їхня частина витрачається сімейними господарствами на споживання (за різними оцінками фахівців, витрачають українці 2/3 своїх доходів на споживання різних товарів і послуг), у зв'язку з чим оплачується закупівля продуктів на внутрішньому і на світовому ринках. Ці платежі створюють потоки № 3 і № 13. Завдяки своїм вільним коштам (заощадженням) вони є активними суб'єктами (інвесторами) грошового та фінансового ринків (потік № 5).

Уряд — усі державні структури, які забезпечують розподіл і перерозподіл усього валового національного продукту. Він є активним споживачем товарів і послуг (потік № 9) та приймає рух податкових платежів від усіх суб'єктів господарської діяльності (потік № 4).

Фінансові посередники — суб'єкти грошового та фінансового ринків, які діють посередниками (банки, кредитні спілки, трести, інвестиційні фонди тощо), акумулюючи та розміщуючи вільні грошові кошти всіх суб'єктів господарювання.

Якщо вільні кошти фінансових посередників, насамперед валютні, розміщуються на світових ринках, у такий спосіб формується потік № 15, за яким переміщується грошовий капітал за кордон і навпаки.

Через механізм урівноваження чистого імпорту відпливом грошових коштів за межі внутрішнього ринку досягається збалансування грошових потоків, які зв'язують національну економіку зі світовим ринком і, врешті-решт, збалансування всього грошового обороту країни. Збалансування грошового обороту, а отже, його нормальне функціонування *забезпечується вирівнюванням двох ключових потоків — національного доходу та національного продукту.*

Та частина доходу, яка не спрямовується на придбання товарів та послуг, сплату податків, погашення боргових зобов'язань, має назву **заощаджень** (потік № 5). Це накопичення у вигляді готівкових коштів, вкладів у банках чи цінних паперах.

Якщо до кругообігу залучаються збереження та інвестиції, виникає два шляхи, якими кошти можуть переходити від господарських суб'єктів до ринків продуктів: **прямий** та **непрямий**. Прямий — це безпосередні витрати на споживання, непрямий — це рух засобів через фінансові ринки. Оскільки більшість заощаджень здійснюється населенням, а інвестицій — підприємствами, необхідний набір інструментів, що забезпечує переміщення потоків у грошових коштах від перших до других. Ці механізми діють завдяки функціонуванню фінансових ринків (див. 9.1).

Завдання фінансових посередників полягає в тому, щоб спрямовувати заощадження від тих учасників економічних відносин, які заробляють більше, ніж витрачають, до тих, які витрачають більше, ніж заробляють. Найважливішими фінансовими інститутами є банки.

До аналізу кругообігу продуктів і доходів слід включати об'єкти **державного сектора**. Зв'язок державного сектора з економічною системою відбувається трьома шляхами: через податки (потік № 4), державні закупки (потік № 9) та позики (потік № 8). Одним з основних джерел державного впливу на процес кругообігу є *податково-бюджетна політика*.

Зниження податків стимулює як зростання заощаджень, так і зростання споживання — зростає національний продукт.

Грошово-кредитна політика, під якою розуміють дії уряду, впливаючи на кількість грошей, що перебувають в обігу, також є засобом державного впливу на кругообіг. Одним із джерел цього впливу є *фіскальна політика*. Збільшуючи чисті податки, уряд може збільшити і розміри грошових засобів, що вилучаються із сімейних господарств. У свою чергу, сімейні господарства в цій ситуації повинні зменшувати або заощадження, або видатки на споживання, чи проводити як те, так і інше. У будь-якому випадку результатом буде зменшення національного продукту. Зниження чистих податків стимулює як підвищення збережень, так і підвищення рівня споживання, позитивно впливаючи таким чином на збільшення національного продукту.

Заходи, що проводяться в рамках *фіскальної політики*, можуть також набувати форми зміни обсягів державних закупок. Підвищення державних закупок стимулює підвищення національного продукту, оскільки в результаті цього підвищуються

доходи фірм від продажу товарів та послуг державі. Зростають і доходи сімейних господарств, якщо збільшити заробітну плату працівників, зайнятих у державному секторі чи за рахунок кількості зайнятих у ньому. Зниження обсягів державних закупок призводить до протилежного ефекту.

Модель кругообігу доходів і продуктів описує потік товарів та послуг, якими обмінюються сімейні господарства і фірми, збалансований контрпотоком грошових платежів, що здійснюються при цьому обміні. Ця модель буде складніша, якщо до її елементів включити міжнародні зв'язки (імпорт-експорт товарів, позики, кредити, міжнародні закупки).

Таким чином, **грошовий оборот** — це процес безперервного руху засобів платежу в країні. Грошовий оборот включає в себе обіг грошових знаків, що передбачає їхній постійний перехід від одних фізичних чи юридичних осіб до інших.

2.2. Форми грошового обороту

Грошовий оборот — це рух грошових коштів у **готівковій та безготівковій формах**, що обслуговує реалізацію товарів, а також нетоварні платежі в народному господарстві.

Залежно від виду відносин, які обслуговує грошовий оборот, його можна розподілити на:

- грошово-розрахунковий оборот, який обслуговує розрахунки за товари та послуги, і нетоварні зобов'язання юридичних та фізичних осіб;
- грошово-кредитний оборот, який обслуговує кредитні відносини в господарстві;
- грошово-фінансовий оборот, що обслуговує фінансові відносини в господарстві.

Об'єктивною основою грошового обороту є товарне виробництво, при якому товарний світ поділяється на товари та гроші, породжуючи між ними певні протиріччя. За допомогою готівкової та безготівкової форм здійснюється процес обігу товарів, а також рух позикового та фіктивного капіталів. Звідси, залежно від форми функціонування грошей в обороті, виділяють **готівковий грошовий оборот і безготівковий грошовий оборот**.

Готівковий-грошовий оборот — це сукупність платежів готівковими коштами, які використовуються при виплаті заробітної плати, пенсій, субсидій. Населення здійснює готівкові платежі при купівлі товарів, оплаті різних видів послуг тощо.

Правове забезпечення готівкового грошового обігу тривалий час визначалося «Порядком про ведення касових операцій у народному господарстві України» та інструкцією Національного банку України «Про організацію роботи з готівковим оборотом установами банків України» від 13.10.1997 р. На зміну цим нормативам банків згодом було ухвалено Постанову Національного банку України від 15.12.2004 р. Це «Положення про ведення касових операцій у національній валюті в Україні». У ньому визначено порядок організації готівкових розрахунків, порядок здійснення, обліку і контролю касових операцій і т.ін.

Порядок організації готівкових розрахунків поширюється на всіх юридичних осіб (крім банків і підприємств поштового зв'язку) і фізичних осіб, які займаються підприємницькою діяльністю без оформлення юридичної особи. Він обмежує розміри готівкових розрахунків (не більше ніж 10 тис. грн протягом одного дня), а також визначає перелік винятків із цього положення (розрахунок за комунальні платежі, з бюджетом тощо). Це положення визначає ті документи, що супроводжують розрахунки: **товарні чеки, прибуткові та витратні ордери тощо**, а також порядок обліку всіх первинних документів, які супроводжують видачу або надходження грошей, що здійснюється способом ведення касової книги підприємства.

Правильна організація обороту готівкових коштів впливає на розмір грошової маси, від неї залежить швидкість обертання грошей, що характеризує стабільність та стійкість грошового обігу.

Сфера використання готівкових грошей у народному господарстві обмежена порівняно з безготівковими розрахунками, і в основному їх використовує населення. Разом з тим кожне підприємство та організація без роботи з готівковою грошовою масою поки що обійтися не може: насамперед, це пов'язано з оплатою праці. Крім того, підприємства та організації самостійно можуть реалізовувати свою продукцію і послуги, отримуючи при цьому виручку готівкою. У межах установлених законодавством сум вони також можуть використовувати готівкові гроші в розрахунках між собою. Таким чином, в економіці формується готівково-грошовий обіг, який становить розрахунки готівковими грошима.

Оскільки емісійним центром країни є центральний банк, то він за допомогою своїх нормативних документів регулює рух готівкових грошей у країні, а комерційні банки виступають у ролі уповноважених агентів з готівково-грошового (касового) обслуговування господарюючих суб'єктів.

Згідно з установленим порядком ведення касових операцій, обов'язковими є такі основні положення:

- підприємства можуть мати в своїх касах готівкові гроші в межах установленого банком ліміту, інші гроші повинні зберігатися на рахунках у банках;
- за необхідності виплат готівкою заробітної плати або інших платежів підприємство отримує їх у банку; при цьому готівкові гроші повинні використовуватися суворо за цільовим призначенням;
- підприємства можуть отримувати готівкові кошти за наявності джерела засобів (вільний залишок на рахунку чи отримання кредиту);
- перевищення встановлених лімітів каси допускається тільки в особливих випадках, обумовлених у нормативних документах центрального банку (наприклад, у дні виплати зарплати).

В Україні, як і в більшості країн, організацією та регулюванням готівкового обороту займається центральний банк — Національний банк України. Готівкові гроші мають значну частку і тому перспективи їх зменшення пов'язані з:

- стабілізацією економіки;
- підвищенням надійності банків і зростанням довіри до них з боку населення;
- розвитком ринку державних цінних паперів, орієнтованих на населення;
- запровадженням високоефективних банківських технологій у галузі розрахунків, зокрема національної системи електронних масових платежів за допомогою пластикових карток.

Значну частину грошового обороту становлять платежі підприємств за товари, роботи, послуги, які здійснюються безготівковим шляхом.

*Сукупність цих платежів, що здійснюються без використання готівкових грошей, становить **безготівковий грошовий оборот**.*

В Україні правова база організації безготівкових розрахунків визначається рядом законів, які регламентують банківську діяльність («Про банки і банківську діяльність», «Про Національний банк України»). Що ж стосується детальної організації самих розрахунків, то вони визначаються затвердженою Національним банком України інструкцією від 21.01.2004 р. «Про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті».

Безготівкові розрахунки між підприємствами, організаціями, установами можуть класифікуватися за рядом ознак:

- за об'єктом розрахунків або залежно від призначення платежу (платежі до бюджету, за розрахунками з фондом соціального захисту населення тощо);
- за місцем проведення розрахунків або характером економічних зв'язків — внутрішньодержавних чи міждержавних (якщо розрахунки здійснюються з контрагентами, які знаходяться на території інших держав);
- за способом платежу;
- гарантовані (що забезпечують гарантію платежу за рахунок депонованих коштів) та негарантовані (які не мають гарантії платежу);
- шляхом списання коштів з рахунка чи шляхом заліку взаємних вимог;
- з відстрочкою;
- за способом реалізації продукції, товарів, робіт, послуг — прямі розрахунки (безпосередньо між постачальником та покупцями) та транзитні (з урахуванням проміжних ланок).

В основу організації безготівкових розрахунків покладено наступні принципи:

- 1) грошові кошти господарюючих суб'єктів підлягають обов'язковому зберіганню на розрахункових, поточних та інших рахунках в установах банків;
- 2) грошові розрахунки і платежі підприємства здійснюються, головним чином, через установи банків чи інші кредитні установи в безготівковому порядку за документами, передбаченими правилами розрахунків;
- 3) розрахунки з покупцями за товарно-матеріальні цінності та послуги виконуються після відвантаження товарів або надання послуг одночасно з ними або ж у порядку попередньої оплати. Платежі здійснюються в порядку, передбаченому умовами реалізації таких товарів;
- 4) розрахунки за товари та послуги виконуються, як правило, за згодою платника після перевірки виконання постачальником договірних умов;
- 5) платежі здійснюються лише за наявності достатньої кількості коштів на рахунках платника; за певних умов банк може надати кредит на оплату рахунків постачальників або взяти на себе функцію платника-гаранта (поручителя) на комерційній основі (на прохання кредитоспроможного клієнта);
- 6) зарахування коштів на рахунок одержувача виконується, як правило, після списання відповідних сум з рахунка платника.

Переваги безготівкових розрахунків:

- по-перше, зменшуються затрати праці і відсотки, пов'язані з використанням готівкових грошей (карбування, друкування, перевезення, зберігання, сортування);
- по-друге, сприяє безперервному кругообігу коштів. Між готівково-грошовим та безготівковим оборотом існує тісна взаємозалежність: гроші постійно переходять із однієї сфери в іншу, змінюючи форму готівкових грошових знаків на депозит у банку, та навпаки. Тому безготівковий платіжний оборот невід'ємний від обігу готівкових грошей і створює разом з ними єдиний грошовий оборот країни;
- по-третє, максимально пришвидшується оплата придбаних товарів чи послуг і погашення боргів, що в сукупності по країні поліпшує ділові стосунки між усіма суб'єктами господарювання.

Рух грошових коштів безготівкових розрахунків між підприємствами, організаціями і установами обов'язково має відображатись в системі *міжбанківських розрахунків*.

Міжбанківські розрахунки. Від ефективності міжбанківських розрахунків залежить безперервність нормального функціонування економіки.

Банки для здійснення платежів і розрахунково-касового обслуговування клієнтів устанавлюють між собою відносини, які одержали назву **кореспондентських відносин**.

Існує три основні види кореспондентських відносин:

- між комерційними банками і центральним банком країни;
- між комерційними банками (в тому числі банками з різних країн);
- між центральними банками різних держав.

Причому якщо два останні види кореспондентських відносин будуються на добровільних засадах, то відносини між комерційними банками і центральним банком країни більш жорсткі, регламентовані. Кожний комерційний банк, як правило, повинен мати кореспондентський рахунок у якому-небудь відділенні центрального банку.

Кореспондентський рахунок — це рахунок, на якому відображаються розрахунки, які зроблені одним банком за дорученням і за рахунок іншого банку.

Кореспондентські рахунки бувають двох видів:

- рахунок «ностро» («наш рахунок у вас») — якщо банк відкриває рахунок у банку-кореспонденті;
- рахунок «лоро» («ваш рахунок у нас») — якщо в даному банку відкриваються рахунки банків-кореспондентів.

Кореспондентські відносини оформлюються укладанням *кореспондентського договору* (угоди), в якому передбачаються порядок і умови здійснення відповідних банківських операцій. У ході здійснення кореспондентських відносин банки-кореспонденти повідомляють один одному про здійснені операції. Для цього використовують **авізо** (від італ. «avviso» — повідомляти) — офіційне повідомлення про виконання розрахункових операцій, направлене одним банком іншому.

В авізо, як правило, вказується його номер, дата і характер проведеної операції, сума і номер рахунка, назва платника та одержувача коштів та інші дані. Авізо оформлюється на спеціальних бланках. За способом відправки авізо поділяються на поштові і телеграфні.

Техніка міжбанківських розрахунків розрізняється залежно від того, який тип кореспондентських відносин використовується — з центральним чи комерційним банком.

Міжбанківські розрахунки через центральний банк. Комерційні банки відкривають рахунки в установах центрального банку — розрахунково-касових центрах (РКЦ). За суттю РКЦ — це підрозділ центрального банку, який відповідає за проведення розрахунків між банками. РКЦ створюється в містах, районних центрах.

На коррахунках комерційних банків в РКЦ зберігаються кошти банку; за суттю, цей коррахунок виконує ті самі функції, що й розрахунковий рахунок у підприємства, але з урахуванням специфіки діяльності банків.

Розрахунки між самими РКЦ по операціях комерційних банків здійснюються через рахунки міжфілійних оборотів (МФО), для чого кожному РКЦ надається номер по МФО. Засобом міжфілійних розрахунків і є авізо.

Розрахунки через кореспондентські рахунки, які відкриваються в інших банках. Існує також схема міжбанківських розрахунків «напрямую», обминаючи РКЦ. Це прямі кореспондентські відносини, які встановлюються між комерційними банками. У всьому світі цей спосіб розрахунку використовується досить широко. Так, один з найбільших банків Німеччини — «Дойче Банк АГ» працює через мережу, яка складається з чотирьох тисяч банків-кореспондентів у 184 країнах світу.

За системою прямих кореспондентських відносин здійснюється значна кількість міжнародних розрахунків. При цьому банк повинен володіти відповідною ліцензією центрального банку, яка дає право на встановлення прямих кореспондентських відносин із закордонними банками.

2.3. Грошова маса та її показники

Грошова маса — це сукупність купівельних, платіжних та накопичувальних засобів, яка обслуговує економічні зв'язки, належить фізичним та юридичним особам, а також державі. Це важливий кількісний показник руху грошей.

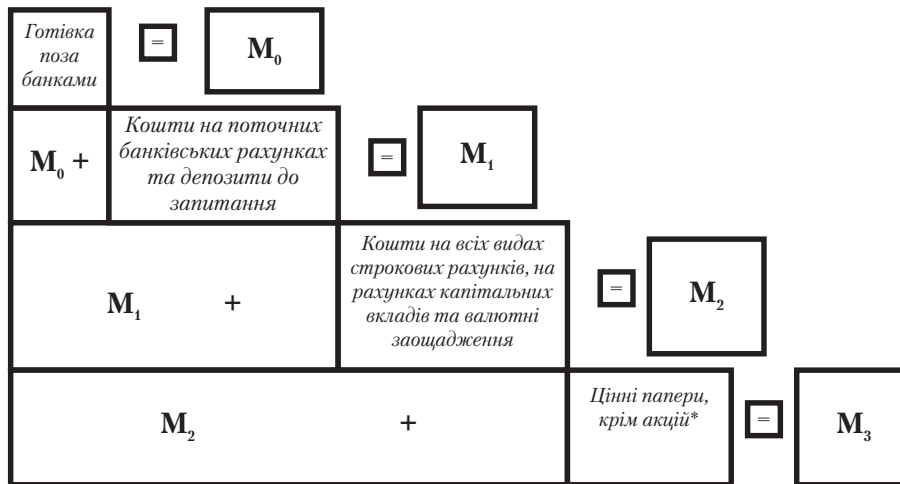
З розвитком форм товарного обміну та платіжно-розрахункових відносин склад та структура грошової маси зазнали значних змін. На початку ХХ ст. при золотому обігу структура грошової маси була в розвинутих країнах такою: золоті монети становили 40%, банкноти та інші кредитні гроші — 50% і залишки на рахунках кредитних установ — 10%; напередодні Першої світової війни — відповідно 15, 22 і 67%.

Вилучення золотих грошей спочатку з внутрішнього обігу, а надалі із зовнішнього внесло якісні зміни в структуру грошової маси. Повноцінні гроші (золоті) повністю зникли з обігу, домінуюче положення зайняли нерозмінні кредитні гроші, які стали функціонувати в готівковій та безготівковій формах.

Для аналізу зміни руху грошей на певну дату і за певний період у фінансовій статистиці спочатку в економічно розвинутих країнах, а потім і в нашій країні стали використовувати грошові агрегати M_0 , M_1 , M_2 , M_3 (див. рис. 2.3).

Грошовий агрегат — це показник грошової маси, що характеризує певний набір її елементів залежно від їхньої ліквідності.

* Цінні папери, крім акцій – це фінансові інструменти, що обертаються на ринку та є підтвердженням про зобов'язання бути погашеними готівковими коштами, фінансовим інструментом чи іншим економічно цінним об'єктом. Це облігації, казначейські зобов'язання, векселі, ощадні (депозитні) сертифікати корпорацій тощо.

Рис. 2.3. Структура грошової маси за агрегатним методом

Агрегат M_0 включає готівкові кошти в обігу: банкноти, металеві монети, казначейські білети (в деяких країнах). Це найліквідніша частина грошової маси. Її частка в розвинутих країнах становить 4–7%. В Україні ж частка готівкових грошей в 2011 р. сягає 26,81% (у 1996 р. вона становила 43,1%, 1998 р. – 45,5%, 2000 р. – 39,68%, 2002 р. – 40,75%, 2004 р. – 33,66%, 2006 р. – 28,7%, 2007 р. – 28,05%, 2008 р. – 30,01%, 2009 р. – 32,22%, 2010 р. – 30,61%), тому цей агрегат дуже важливий для статистичного аналізу і заходів регулювання грошової маси.

Висока частка готівки (M_0) в загальній масі грошей (M_3) свідчить про недостатній розвиток безготівкових розрахунків, незадовільну структуру грошової маси, наявність значних обсягів обороту тіньової економіки, втрату довіри населення до банківських структур, але все ж з 1996–2010 рр. є певна позитивна динаміка щодо її зміни (від 43,1–30,61%) (табл. 2.1).

Агрегат M_1 складається з агрегату M_0 і засобів на *поточних та ощадних рахунках* банків до запитання. Кошти на рахунках можуть використовуватися для платежів у безготівковій формі, через трансформацію в готівкові кошти і без переведення на інші рахунки.

Для розрахунків власники рахунків виписують платіжні доручення (переважна форма розрахунків в українській економіці) або чеки та акредитиви. Їхньою особливістю є те, що депозити не приносять значних відсотків, але дають змогу їхнім власникам скористатися ними в будь-який час.

Агрегат M_2 містить агрегат M_1 , термінові та заощаджувальні депозити в комерційних банках.

Заощаджувальні депозити в комерційних банках знімаються в будь-який час і перетворюються на готівку (але це правило не діє в період фінансових, економічних

криз, коли центральний банк може заблокувати всі строкові рахунки). Термінові депозити доступні вкладникам лише по закінченню певного строку, у них менша ліквідність, ніж у заощаджувальних депозитах.

Агрегат M_3 містить агрегат M_2 , заощаджувальні вклади в спеціалізованих кредитних закладах, а також цінні папери, які обертаються на грошовому ринку, в тому числі комерційні векселі, які виписуються підприємствами. Ця частина коштів, яка вкладена в цінні папери, створюється не банківською системою, але перебуває під її контролем, оскільки перетворення векселя на засіб платежу потребує, як правило, акцепту банку, тобто гарантії його сплати банком у випадку неплатоспроможності емітента (див. рис. 2.3).

До агрегату M_3 входять також **трастові операції банків** (довірчі операції банків): управління майном приватних осіб, які позбавлені права здійснювати цю функцію; вкладення грошей в акції і нерухомість, сплата грошей, податків; платіжні операції юридичних осіб; гарантування позик; зберігання ЦП, продаж акцій на фондовому ринку.

Між агрегатами необхідна рівновага, інакше порушується грошовий обіг. Практика показує, що рівновага буде, якщо $M_2 > M_1$ (вона закріплюється в разі, якщо $M_2 + M_3 > M_1$).

У цьому випадку грошовий капітал переходить з готівкового обігу на безготівковий. При порушенні цього співвідношення між агрегатами в грошовому обігу починаються ускладнення: недостатність грошових знаків, зростання цін тощо.

Щоб визначити грошову масу держави, використовують різну кількість агрегатів (наприклад, у США — 4, у Франції — 2). В Росії та Україні для розрахунку сукупної грошової маси використовують агрегати M_0 , M_1 , M_2 і M_3 .

Близько третини грошової маси в Україні припадає на готівкові гроші (див. табл. 2.1).

Збільшення кількості готівкових грошей, які обслуговують населення (а в сучасних умовах до них часто звертаються юридичні особи) спричинює нестачу грошей у державі.

Перехід грошей з безготівкового обігу на готівковий — результат жорсткої фінансової політики, який призводить до розширення ухилень від сплати податків. Крім того, скорочення безготівкового обороту свідчить про зниження здатності держави впливати на реальні господарські процеси.

На грошову масу впливають два фактори:

- кількість грошей;
- швидкість обертання грошей.

Грошова маса

Кількість грошової маси визначається державою — емітентом грошей, а саме — його законодавчою владою. Збільшення емісії зумовлене потребами товарного обороту і держави.

В Україні головна причина збільшення грошової маси — держава, точніше великий дефіцит державного бюджету, який значною мірою погашався в 1992–1994 рр. випуском додаткових грошей в обіг. Товарний оборот в той же час у реальному вираженні скоротився через падіння темпів виробництва.

Крім грошових агрегатів (див. табл. 2.1), які представляють грошову масу, НБУ також визначає показник, що називається **грошовою базою** (див. тему 3).

**Грошова маса, що обслуговує грошовий оборот
в Україні 1991–2011 рр. (на кінець року), млн грн**

Період	Показник грошової маси			
	M_0	M_1	M_2	M_3
1991	0,3	1,7	2,4	—
1992	5	21	25	—
1993	128	334	482	—
1994	793	1860	3216	—
1995	2623	4682	6846	6930
1996	4041	6315	9023	9364
1997	6132	9050	12448	12541
1998	7158	10331	15432	15705
1999	9583	14094	21714	22070
2000	12799	20762	31544	32252
2001	19465	29796	45186	45755
2002	26434	40281	64321	64870
2003	33119	51541	94855	95043
2004	42345	67090	125483	125801
2005	60231	98573	193145	194071
2006	74984	123276	259413	261063
2007	111119	181665	391273	396156
2008	154759	225127	512527	515727
2009	157029	233748	484772	487298
2010	182990	289894	596841	597872
2011	184160	294840	650300	685500

Джерело: www.bank.gov.ua.

Показник грошової бази не є ще одним агрегатом грошової маси. Це якісно інший показник, що характеризує масу грошей з боку прояву її на балансі центрального банку, який їх безпосередньо контролює і регулює, впливаючи в кінцевому підсумку і на загальну масу грошей.

Грошова база включає: запаси всієї готівки поза банківською системою та в касах банків (готівка випущена НБУ і не повернута в його фонди) ($M_0 + M_{кб}$) та суму резервів Комерційних банків (КБ) на їх кореспондентських рахунках у ЦБ ($M_{рез}$):

$$Гб = M_0 + M_{кб} + M_{рез}$$

Відмінності між грошовою масою і грошовою базою полягають у тому, що якщо грошова маса у своєму складі має всі елементи — від найвужчого показника M_0 до найширшого агрегату M_3 , то грошова база охоплює лише сукупність готівки емітованої НБУ та залишки коштів комерційних банків на їхніх рахунках у національному банку. Емітовані національним банком гроші називаються **базовими грошима**.

Величина грошової маси і грошової бази залежить від стану і розвитку економічного потенціалу, швидкості обігу грошей та інших факторів, передбачених і не передбачених грошово-кредитною політикою. Суттєвим механізмом впливу на створення грошової маси є використання комерційними банками **грошово-кредитної мультиплікації** (див. 3.2).

Швидкість обігу грошей

Швидкість обігу грошей характеризує частоту (оберти), з якою кожна одиниця готівкових, в обороті, грошей (гривня, долар тощо) використовується в середньому для реалізації товарів і послуг за певний період (рік, квартал, місяць).

Виходячи з відомого рівняння обміну І. Фішера $MV = PQ$, величину швидкості обігу грошей можна визначити за формулою

$$V = \frac{P \cdot Q}{M}$$

де V – швидкість обігу грошей;

P – середній рівень цін на товари (індекс цін готових товарів та послуг);

Q – фізичний обсяг товарів та послуг, що реалізовані в певному періоді (номінальний національний продукт);

M – середня маса грошей, що перебуває в обороті за певний період (статистична кількість грошей).

Американський економіст І. Фішер здобув визнання у західній економічній теорії завдяки праці «Купівельна спроможність грошей» (1921 р.). У цій книзі він обґрунтував залежність рівня цін від маси грошових засобів, що використовуються під час здійснення товарообігу (трансакційних операцій).

! Показник швидкості обігу грошей (V) називають – **показником ділової активності в державі, тому що величина V залежить від:**

- частоти і обсягів товарних операцій (трансакцій) між усіма суб'єктами господарювання;
- рівня розвитку ринкових зв'язків між суб'єктами процесу відтворення;
- збалансованості попиту і пропозиції на ринку;
- рівня розвитку маркетингу;
- рівня інфляції;
- рівня розвитку економічної інфраструктури (транспорт, торгівлі, банківської справи, цінних паперів) та інших факторів.

Показник V показує, скільки разів у середньому за рік певна грошова одиниця витрачається на купівлю товарів і послуг, тобто відображає **інтенсивність руху грошей**.

У банківській практиці швидкість обігу грошей розраховується як відношення номінальної величини **ВВП (PQ) до агрегату M_0 або M_1** .

Наприклад, в Україні в 2010 р. **ВВП (номінальний)** становив **1094,607** млрд грн, **грошова маса $M_1 = 289,894$** млрд грн; звідси швидкість обігу грошей $V = (1094,607/289,894) = 3,78$ **обертів** (тобто за 1 рік середня швидкість обігу грошової маси, яка входить до агрегату M_1 , дорівнює 3,78 разу).

В європейських країнах цей показник в середньому дорівнює 8–10 обертів/рік. Це свідчить про іншу динаміку інтенсивності використання запасу грошей в обігу (практично в 2–3 рази), що прямо пропорційно діловій активності всіх суб'єктів господарювання.

З показником швидкості обігу грошей обернено пропорційно пов'язаний коефіцієнт **монетизації ВВП** — відношення грошової маси до номінальної величини валового внутрішнього продукту:

$$K_M = \frac{M}{ВВП} \quad \text{або} \quad K_M = \frac{1}{V},$$

де K_M — коефіцієнт монетизації;

M — маса грошей на кінець року, взята за агрегатом M_2 ;

$ВВП$ — річний обсяг, виробленого валового внутрішнього продукту (за поточними цінами);

V — швидкість грошей (кількість обертів грошової одиниці).

Чим вищий цей показник — тим краще. Це пов'язано з тим, що збільшення цього показника вказує на посилення мобільності економіки, яка досягається зростанням ступеня варіантності в поведінці господарюючих суб'єктів: підвищення рівня монетизації ВВП означає, що учасники суспільного виробництва значну частину виробленого продукту схильні зберігати не в натуральній (у вигляді незавершеного виробництва, виробничих запасів тощо), а у вартісній формі.

Наприклад, в Україні:

➤ **1996 р.**, коли була введена гривня, **рівень монетизації ВВП** становив усього **11,06%**:

$(M_{2\ 1996\ p.} = 9,023 \text{ млрд грн} / ВВП_{1996\ p.} = 81,519 \text{ млрд грн}) \times 100\%$;

➤ **2008 р.** (навіть під час світової фінансової кризи) дорівнює **53,96%**:

$(M_{2\ 2008\ p.} = 512,527 \text{ млрд грн} / ВВП_{2008\ p.} = 949,864 \text{ млрд грн}) \times 100\%$.

➤ **2010 р.**, дорівнює **54,53%**:

$(M_{2\ 2010\ p.} = 596,841 \text{ млрд грн} / ВВП_{2010} = 1094,607 \text{ млрд грн}) \times 100\%$.

Це можна розцінювати як прояв певного поліпшення забезпеченості економіки грошовою масою, який привів до поліпшення платіжної дисципліни між усіма суб'єктами господарювання в Україні (за період 1996–2010 рр.).

2.4. Закон грошового обігу

Закон вартості і форма його прояву у сфері обігу (закон грошового обігу) характерні для всіх суспільних формацій, у яких існують товарно-грошові відносини. Аналізуючи шляхи розвитку форм вартості грошового обігу, К. Маркс вивів **закон грошового обігу**, сутність якого виражається в тому, **що кількість грошей, необхідних для виконання функцій засобу обігу, повинна дорівнювати сумі цін товарів, що реалізуються, яка поділена на кількість обертів (швидкість обороту) однойменних одиниць**. Закон грошового обігу виражає економічну взаємозалежність між масою товарів в обігу, рівнем їхніх цін і швидкістю обігу грошей.

Розвиток кредитних відносин обернено впливає на кількість грошей. Зменшення кількості грошей спричинене погашенням певної частини боргових вимог і зобов'язань шляхом взаємозаліку. Кількість грошей для обігу і платежу визначається в умовах розвинутого кредитного господарства такими умовами:

- загальним обсягом товарів та послуг, що перебувають в обігу (пряма залежність);
- рівнем товарних цін і тарифів на послуги (пряма залежність, тому що чим вищі ціни, тим більше потрібно грошей);
- ступенем розвитку безготівкових розрахунків (обернена залежність);
- швидкістю обігу грошей, зокрема кредитних (обернена залежність).

Таким чином, закон, що визначає кількість грошей в обігу (KG), набуває такого вигляду:

$$KG = \frac{\sum SC - K + P - B}{O}$$

де $\sum SC$ – сума цін товарів і послуг, які реалізуються в певний період;

K – сума цін товарів і послуг, які продані в кредит ($\sum K$);

P – сума платежів за борговими зобов'язаннями ($\sum P$);

B – сума взаємопогашуваних безготівкових платежів ($\sum B$);

O – середня кількість обігів грошової одиниці.

Отже, суть **закону грошового обігу** полягає в тому, що в обігу кожної економічної системи (економіки) на певний період повинна бути та необхідна сума грошей (M_n), яка потрібна всім активним суб'єктам господарювання для оплати товарів і послуг за поточними ринковими цінами.

Між загальною кількістю грошей і швидкістю їхнього обігу існує певний зв'язок. Він виявляється в тому, що **зі збільшенням швидкості обігу грошей** їхня кількість, яка необхідна для забезпечення обігу всієї товарної маси, **зменшується**, і навпаки, при **зменшенні швидкості обігу грошей** їхня кількість, яка необхідна економічній системі для обслуговування товарно-грошових операцій, **збільшується**. Для ілюстрації цього зв'язку розглянемо малюнок на якому економічну систему (економіку) відобразимо у вигляді **терезів**, де спробуємо її урівноважити завдяки взаємодії її основних елементів (рис. 2.4):

➤ на одній половині нашій моделі буде добуток **середнього рівня цін на кількість товарів та послуг які виробляються в економіці** – $P \times Q$ (**ВВП**):

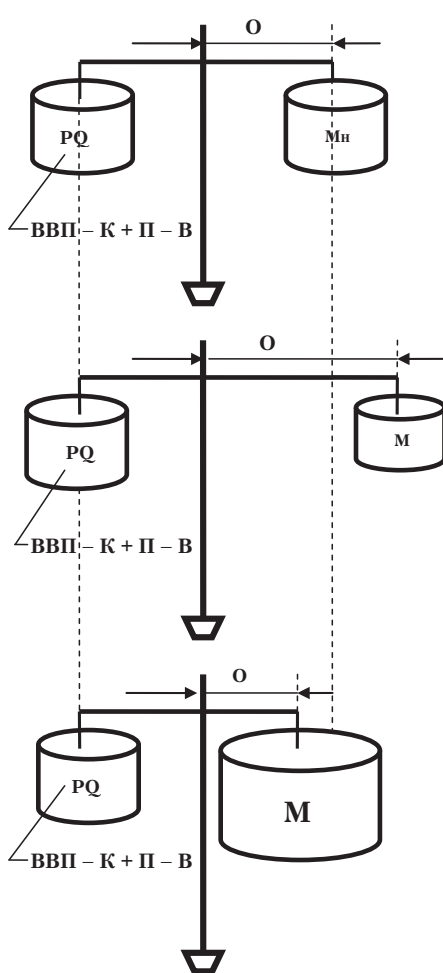
- проте не всі товари, які реалізуються, оплачуються негайно. Частина їх продається в кредит (K) і для їхньої реалізації гроші в певний момент не потрібні. Отже, при збільшенні реалізації товарів і послуг у кредит ($\uparrow K$) відповідно зменшується величина необхідної маса грошей в обігу M_n ($M \downarrow$);
- водночас в обігу гроші обслуговують не тільки реалізацію товарів чи послуг, виконуючи функцію купівельного засобу, а й забезпечують погашення різних боргових зобов'язань (P), передусім щодо купівлі товарів у кредит, виконуючи функцію платіжного засобу. За умови збільшення цих платежів в обігу ($P \uparrow$) необхідна додаткова маса грошей ($M \uparrow$) понад ту, яка обслуговує реалізацію товарів і послуг (M_n).

- однак не всі боргові зобов'язання погашаються реальними грошима. Якщо вони мають зустрічний характер (В), то можуть взаємно зараховуватися без участі реальних грошей. За умови збільшення взаємопогашуваних безготівкових платежів ($\uparrow V$) необхідна маса грошей зменшується ($M \downarrow$).

- **на другій:** сукупна маса грошей, яка обслуговує всі економічні процеси, M ;
- «плече» терезів визначимо як *середню кількість обігів грошової одиниці* O .

Таким чином, на кількість грошей, необхідних для обігу, безпосередньо повинна впливати кількість товарів і послуг, які вироблені та реалізовані за певний період, а зворотний вплив на кількість грошей, необхідних для обігу, мають: розвиток кредитних відносин, безготівкові розрахунки, а також **швидкість обігу грошей як основний показник ділової активності всіх суб'єктів господарювання в економічній системі.**

де O – середня кількість обігів грошової одиниці;
 K – сума цін товарів, які продані в кредит;
 B – сума взаємопогашуваних безготівкових платежів;
 Π – сума платежів за борговим зобов'язаннями;
 M – кількість грошей в обігу.

Рівновага:
 $PQ (ВВП) = M_n$

де M_n – об'єктивно необхідна маса грошей в обігу;
 $ВВП$ – сумарна вартість усіх товарів та послуг, вироблених державою за певний час.

при $\uparrow O, K, B$ (збільшенні) – $M \downarrow$ (зменшиться):

- ✓ за умови збільшення: швидкості обігу грошей ($\uparrow O$), реалізації товарів у кредит ($\uparrow K$) та безготівкових платежів ($\uparrow B$) масу, яка необхідна для обслуговування грошового обігу, необхідно зменшити ($M \downarrow$).

при $\downarrow O, K, B$ (зменшенні) та $\uparrow \Pi$ (збільшенні) – $M \uparrow$ (збільшується):

- ✓ за умови зменшення швидкості обігу грошей ($\downarrow O$), реалізації товарів у кредит ($\downarrow K$), зменшенні безготівкових платежів ($\downarrow B$) та збільшенні платежів за борговими зобов'язаннями ($\uparrow \Pi$) масу, яка необхідна для обслуговування грошового обігу, необхідно збільшити ($M \uparrow$).

Рис. 2.4. Модель закону грошового обігу

Забезпечення стійкості грошового обігу, його впорядкування та стабілізації мають **найважливіше значення для нормалізації товарно-ринкових відносин** у будь-якій країні. Адже грошам, що перебувають в обігу, належить особлива роль: саме через їхнє посередництво здійснюється суспільне оцінювання затрат і результатів праці різних товаровиробників, відбувається розподіл національного продукту між споживачами та здійснюються зв'язки між усіма суб'єктами господарювання. За відсутності стійкості валюти, яка спричинена збалансованістю між кількістю грошей і товарною масою, що перебувають в обігу, ринок стає непрогнозованим та непередбаченим, що призводить до інфляційних процесів, які можуть досягти катастрофічних масштабів.

- При металевому обігу кількість грошей регулювалася стихійно, за допомогою грошей у функції засобу накопичення та заощадження (скарбу). Якщо потреба в грошах зменшувалася, то зайві гроші (золота монета) вилучалися з обігу в скарби, а якщо збільшувалась, то відбувався приплив грошей в обіг. Тому кількість грошей в обігу завжди підтримувалась на необхідному рівні.
- При обігу розмінних на золото банкнот можливість їхнього вільного обміну на метал (золото, срібло) виключає перебування в обігу зайвої кількості їх.
- Якщо обіг обслуговується банкнотами, нерозмінними на золото, чи паперовими грошима (казначейськими білетами), то в цьому випадку обіг готівкових грошей здійснюється відповідно до *закону паперово-грошового обігу*.

Нічим не обмежена емісія грошей призводить до порушення цього закону, переповнення сфери грошового обігу зайвими грошовими знаками та їхнього знецінення.

Умови та закономірності підтримки грошового обігу визначаються взаємодією двох факторів: потребами господарства в грошах та фактичним надходженням грошей в обіг. Це головна умова стабільності грошової одиниці.

Якщо в обігу більше грошей, ніж потребує господарство, то це призводить до знецінення грошей — зниження купівельної спроможності грошової одиниці.

Існує багато механізмів зміни маси грошей в обороті, зокрема:

- емісія готівкових грошей Національним банком України (НБУ) і продаж її комерційним банкам (КБ);
- емісія безготівкових грошей Центральним банком:
 - надання позичок комерційним банкам шляхом їхнього рефінансування;
 - через купівлю в комерційних банках цінних паперів;
 - через купівлю в комерційних банках та їхніх клієнтів іноземної валюти для поповнення золотовалютного резерву;
- купівля готівкових грошей комерційними банками у НБУ;
- вилучення безготівкових грошей з обороту шляхом погашення зобов'язання КБ перед НБУ;
- безготівкова емісія грошей комерційними банками через грошово-кредитну **мультиплікацію їхніх вільних резервів та депозитних вкладів (див. 3.2).**

ПРАКТИКУМ

Запитання для самоконтролю

1. Що таке грошовий оборот і з чого він складається?
2. Форми грошового обороту та їхня характеристика.
3. Класифікація безготівкових розрахунків.
4. Які існують форми безготівкових розрахунків?
5. У чому полягає сутність закону грошового обігу?
6. Грошові агрегати як показники грошової маси.
7. Способи регулювання грошової маси.
8. Що таке безготівковий грошовий оборот?
9. У чому полягають переваги безготівкового грошового обороту порівняно з готівковим?
10. Назвіть сфери застосування готівки в народному господарстві.
11. Виділіть основні принципи організації готівкового і безготівкового грошових оборотів.
12. Опишіть національну грошову одиницю України — гривню (банкноту та розмінну монету).
13. Охарактеризуйте базову модель грошового обороту в ринковій економіці.
14. Назвіть особливості грошової маси в Україні.
15. Як здійснюється контроль за станом безготівкових розрахунків у народному господарстві України?

Питання для обговорення на семінарських заняттях

1. Поняття про грошовий оборот, його економічна основа, основні суб'єкти та ринки, які він обслуговує.
2. Структура грошового обороту за формою платіжних засобів та економічним змістом. Характеристика грошового обігу як складової грошового обороту.
3. Поняття та складові маси грошей, що обслуговують грошовий оборот. Базові гроші та грошові агрегати.
4. Швидкість обігу грошей та фактори, що її визначають. Розрахунок швидкості обігу.
5. Вплив швидкості обігу на масу та стабільність грошей. Механізм забезпечення стабільності грошей.
6. Суть та вимоги закону кількості грошей, необхідних для обороту. Монетизація ВВП.
7. Сучасні засоби платежу, які обслуговують грошовий оборот, їх економічні відмінності.

Теми рефератів

1. Грошовий оборот та грошові потоки в Україні.
2. Основні ринки, що взаємопов'язуються грошовим оборотом.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. Грошовий оборот – це:

- а) процес безперервного руху засобів платежу в країні;
- б) створення готівкових грошей;
- в) створення безготівкових грошей;
- г) кругообіг сукупного індивідуального капіталу.

2. Суб'єктами грошового обігу виступають:

- а) фінансові посередники;
- б) фірми;
- в) сімейні господарства;
- г) ринок продуктів;
- д) уряд;
- е) ринок ресурсів.

3. Вхідні грошові потоки сектора «сімейних господарств»:

- а) заощадження;
- б) податки;
- в) доходи.

4. Вхідні грошові потоки сектора «фірм»:

- а) податки;
- б) інвестиції;
- в) виручка від реалізації;
- г) позики.
- д) кредити.

5. Грошовим обігом взаємопов'язуються такі ринки:

- а) продуктів;
- б) міжбанківський;
- в) інвестиційний;
- г) ресурсів;
- д) фінансовий;
- е) світовий;
- є) кредитний.

6. Вхідні потоки сектора «держава»:

- а) позики;
- б) трансфертні платежі;
- в) податки;
- г) заробітна плата;

д) заощадження.

7. Агрегат M_0 містить:

- а) депозити в іноземній валюті;
- б) строкові вклади в національній валюті;
- в) гроші поза банками;
- г) депозити до запитання.

8. Грошовий агрегат M_1 визначається за формулою:

- а) M_0 + поточні рахунки;
- б) M_2 — строкові депозити;
- в) M_0 + строкові депозити;
- г) немає правильної відповіді.

9. Який з наведених виразів не може бути помилковим:

- а) $M_2 = M_3 + M_1$;
- б) $M_2 < M_1$;
- в) $M_0 > M_1 + M_2$;
- г) $M_3 > M_2$?

10. Яке з наведених тверджень неправильне:

- а) середня ліквідність M_3 менша за M_2 ;
- б) у складі M_2 є елементи M_3 ;
- в) середня ліквідність M_2 менша, ніж M_1 ?

11. Здатність банків збільшувати пропозицію грошей залежить від ставки банківського відсотка:

- а) так;
- б) ні;
- в) ці процеси не пов'язані між собою.

12. Грошовий агрегат — це:

- а) певний набір елементів залежно від їхньої ліквідності;
- б) грошова база країни;
- в) це готівкові та безготівкові грошові кошти;
- г) всі відповіді вірні.

13. Якщо готівка на руках у населення становить 1000 тис. грн, строкові депозити — 2000 тис. грн, безготівковий обіг — 3000 тис. грн, готівковий обіг — 4000 тис. грн, кошти за трастовими операціями банків — 5000 тис. грн, то M_2 становить:

- а) 10 000 тис. грн;
- б) 15 000 тис. грн;
- в) 5 000 тис. грн.

14. Грошова база — це:

- а) кількість номінальних грошей в обігу;

б) окремі сукупності грошових активів, які різняться між собою рівнем ліквідності;
в) гроші високої ефективності, за зміни яких мультиплікативно змінюється грошова маса.

15. Грошова база складається з:

а) різниці готівки в обігу і готівки в резервах комерційних банків;
б) обсягу готівки і депозитів;
в) суми готівки в обігу, готівки в сейфах і резервів комерційних банків, що є на рахунку в ЦБ.

16. Кількість грошей, яка потрібна для функціонування економічної системи повинна дорівнювати сумі цін товарів, що реалізуються, яка поділена на кількість обертів грошових одиниць це:

а) закон інтенсивності руху грошей;
б) закон Філіпса;
в) «грошове правило» М. Фрідмена;
г) закон грошового обігу.

Задачі

Задача 1

Кількість проданих товарів протягом року становить 180 тис. шт., ціна одиниці товару — 5 грн. Визначте середню оборотність грошової одиниці та розмір грошової маси, якщо відомо, що в разі підвищення оборотності грошової одиниці на 2 оборти необхідність у грошовій масі, що обслуговує грошовий обіг, скоротилася на 40%, а при підвищенні оборотності грошової одиниці на 3 оборти — на 50%.

Задача 2

Залучені ресурси комерційного банку становлять 1 млн грн, а норма обов'язкового резерву — 15%. Якими будуть у цьому випадку кредитні ресурси комерційного банку:

а) 1 млн грн;
б) 850 тис. грн;
в) 150 тис. грн?

Задача 3

Порівняйте фактичну швидкість обіговості грошей у наявному грошовому обігу з ідеальним значенням, якщо середня грошова маса за звітний період, розрахована за агрегатом M_1 , становить: $M_0 = 110$ млрд грн, сума поточних рахунків у комерційних банках становить 10% від M_0 , депозити до запитання — 70 млрд грн, середній розмір грошових надходжень у каси банків — 3,8 млрд грн, сума видатків — 65% розміру надходжень. Ідеальне значення швидкості обігу грошей — 1.

Задача 4

Розрахуйте величину агрегатів грошової маси України, якщо:

- готівка поза банками – 145 млрд грн;
- готівка в касах юридичних осіб – 46 млрд грн;
- депозити до запитання – 89 млрд грн;
- строкові вклади – 149 млрд грн;
- валютні заощадження – 107 млрд грн;
- кошти за трастовими операціями – 10 млрд грн;
- вартість облігацій державного займу – 5,3 млрд грн.

Задача 5

Розрахуйте величину грошового агрегату M_2 за такими даними:

- готівка на руках у населення – 134,43 млрд грн;
- готівка в касах юридичних осіб – 39,43 млрд грн;
- строкові депозити – 302,11 млрд грн;
- кошти на спеціальних карткових рахунках – 5,3 млрд грн;
- готівка в оборотних касах банків – 23 млрд грн;
- депозити до запитання – 114 млрд грн.

Задача 6

Визначити кількість грошей, необхідних для безінфляційного обігу, за такими даними:

- сума цін реалізованих товарів, робіт, послуг (ВВП) – 890 млрд грн;
- сума цін товарів, робіт, послуг, що реалізовані з відстроченням платежу – 23% обсягу реалізації товарів, робіт та послуг;
- сума платежів за зобов'язаннями, термін оплати яких настав, – 134 млрд грн;
- сума платежів, що взаємно погашаються, – 19% загального обсягу реалізації товарів, робіт та послуг;
- середня кількість оборотів грошової маси (M_2) за рік – 6.

2. Як саме зміниться обсяг грошової маси, якщо її оборотність зросте на 3 оберти?

3. Як саме зміниться обсяг грошової маси, якщо не буде проводитися взаємне зарахування боргів?

Задача 7

Визначте, як зміниться номінальний обсяг ВВП, якщо швидкість обігу грошей становить 1,84 оборотів і залишається незмінною, а грошова пропозиція зросте з 300 до 431 млрд грн.

Задача 8

Визначте середньоквартальну та річну швидкість обігу грошей в Україні за такими даними:

- на 01.04 обсяг ВВП – 187,717 млрд грн; грошова маса (M_3) – 416,013 млрд грн;
- на 01.07 обсяг ВВП – 421,417 млрд грн; грошова маса (M_3) – 450,589 млрд грн;
- на 01.10 обсяг ВВП – 697,194 млрд грн; грошова маса (M_3) – 477,659 млрд грн;
- на 31.12 обсяг ВВП – 949,864 млрд грн; грошова маса (M_3) – 515,727 млрд грн.

Задача 9

Обчисліть агрегатну структуру та середню швидкість обігу грошової маси, а також тривалість одного обороту в днях за наведеними в табл. 1 даними.

Таблиця 1

Показники	На початок звітнього року (I квартал), млрд грн	На кінець звітнього року (IV квартал), млрд грн
Готівка поза банками	135,176	176,435
Кошти на поточних рахунках та депозити до запитання	87,65	98,234
Валютні заощадження (поточні та строкові)	34,76 121,21	45,65 157,512
Кошти у строкових депозитах	154,64	175,98
Цінні папери, крім акцій	7,567	9,200
Сума цін реалізованих товарів (ВВП)	209,564	1 034,675
Товари, продані в кредит	32,34	101,43
Сума платежів за кредитами	32,21	44,32
Взаємопогашення платежів	4	7

Задача 10

Вкладник відкрив депозит у розмірі 7000 грн під 15% річних на 4 роки. Розрахуйте відсотковий прибуток вкладника, якщо по вкладу нараховуються прості та складні відсотки.

Задача 11

Яку суму грошей необхідно розмістити на депозиті в комерційному банку, щоб отримати наприкінці терміну розміщення 8100 грн за такими умовами: нарахування один раз на рік відсотка за ставкою 14,8%, строк вкладу — 4 роки, на відсоток щорічно нараховується відсоток?

Приклади розв'язання типових задач

Приклад 1

Розрахуйте величину агрегатів грошової маси України в 2008 р., якщо:

- готівка поза банками — 125 млрд грн;
- готівка в касах юридичних осіб — 30 млрд грн;
- депозити до запитання — 71 млрд грн;
- строкові вклади — 167 млрд грн;
- валютні заощадження — 120 млрд грн;
- кошти за трастовими операціями — 1 млрд грн;
- вартість облігацій державного займу — 1,7 млрд грн.

Розв'язок.

Розраховуємо величину агрегатів грошової маси:

M_0 = готівка поза банками + готівка в касах юридичних осіб = 125 + 30 = 155 (млрд грн);

$M_1 = M_0 + \text{депозити до запитання} + \text{кошти на спеціальних карткових рахунках} = 155 + 71 = 226$ (млрд грн);

$M_2 = M_1 + \text{строкові вклади} + \text{валютні заощадження} = 226 + 167 + 120 = 513$ (млрд грн).

$M_3 = M_2 + \text{кошти за трастовими операціями} + \text{вартість облігацій державного займу} = 513 + 1 + 1,7 = 515,7$ (млрд грн).

Агрегат M_3 охоплює всі форми грошей і являє собою грошову масу (див. табл. 2.1).

Відповідь: $M_0 = 155$ млрд грн; $M_1 = 226$ млрд грн; $M_2 = 513$ млрд грн; $M_3 = 515,7$ млрд грн.

Приклад 2

Розрахуйте величину грошового агрегату M_2 (на прикладі реальних даних 2007 р.):

- готівка на руках у населення — 91,1 млрд грн;
- готівка в касах юридичних осіб — 20 млрд грн;
- строкові депозити — 209,5 млрд грн;
- кошти на спеціальних карткових рахунках — 3 млрд грн;
- готівка в оборотних касах банків — 31 млрд грн;
- депозити до запитання — 36,6 млрд грн.

Розв'язок.

Для розрахунку грошового агрегату M_2 необхідно розрахувати величини грошових агрегатів M_0 та M_1 :

$M_0 = \text{готівка на руках у населення} + \text{готівка в касах юридичних осіб} = 91,1 + 20 = 111,1$ (млрд грн).

$M_1 = M_0 + \text{готівка в касах банків} + \text{депозити до запитання} + \text{кошти на спеціальних карткових рахунках} = 111,1 + 31 + 36,6 + 3 = 181,7$ (млрд грн).

$M_2 = M_1 + \text{строкові вклади} = 181,7 + 209,5 = 391,2$ (млрд грн).

Відповідь: $M_2 = 391,2$ млрд грн (див. табл. 2.1).

Приклад 3

1. Визначити кількість грошей, необхідних для безінфляційного обігу, за такими даними (на прикладі реальних даних 2008 р.):

- сума цін реалізованих товарів, робіт, послуг (ВВП 2008 р.) — 949,9 млрд грн;
- сума цін товарів, робіт, послуг, що реалізовані з відстроченням платежу — 30 % обсягу реалізації товарів, робіт та послуг;
- сума платежів по зобов'язаннях, термін оплати яких настав, — 120 млрд грн;
- сума платежів, що взаємно погашаються, — 15 % загального обсягу реалізації товарів, робіт та послуг;
- середня кількість оборотів грошової маси (M_2) за рік — 1,8.

2. Як саме зміниться обсяг грошової маси, якщо її оборотність зросте на 2 оберти?

3. Як саме зміниться обсяг грошової маси, якщо не буде проводитися взаємне зарахування боргів?

Розв'язок.

1. Для знаходження кількості грошей, необхідних для безінфляційного обігу, використовуємо формулу

$$M_H = KГ = \frac{СЦ(PQ) - K + П - B}{O(V)} :$$

$$M_{H_1} = \frac{949,9 - 0,3 \times 949,9 + 120 - 0,15 \times 949,9}{1,8} = 356,91 \text{ (млрд грн)}.$$

2. Якщо оборотність грошової маси зросте на 2 оберти, то:

$$M_{H_2} = \frac{949,9 - 0,3 \times 949,9 + 120 - 0,15 \times 949,9}{1,8 + 2} = 169,06 \text{ (млрд грн)}.$$

Отже, в результаті пришвидшення обертання грошової маси потреба в ній для забезпечення безінфляційного обігу зменшиться на таку величину:

$$356,91 - 169,06 = 187,85 \text{ (млрд грн)}.$$

3. Якщо не буде проводитися взаємне зарахування боргів, то:

$$M_{H_3} = \frac{949,9 - 0,3 \times 949,9 + 120}{1,8} = 436,07 \text{ (млрд грн)}.$$

Отже, якщо буде припинене взаємне зарахування боргів, потреба в грошах для забезпечення безінфляційного обігу зросте на таку величину:

$$436,07 - 356,91 = 79,16 \text{ млрд грн}.$$

Відповідь: $M_{H_2} = 169,06$ млрд грн; $M_{H_1} = 356,91$ млрд грн;

$M_{H_3} = 436,07$ млрд грн.

Приклад 4

Визначте як зміниться номінальний обсяг ВВП, якщо швидкість обігу грошей становить 1,84 оборотів і залишається незмінною, а грошова пропозиція зросте з 259 до 391 млрд грн.

Задача розрахована за даними річного звіту НБУ-2007 р.

http://www.bank.gov.ua/Publication/an_rep/A_report_2007.pdf.

Розв'язок.

Обсяг ВВП розраховуємо, виходячи з рівняння І. Фішера:

$$M \times V = P \times Q,$$

де M – грошова маса, грн;

V – швидкість обігу грошей, оборотів;

P – середній рівень цін, грн/ум. од.;

Q – фізичний обсяг ВВП, ум. од.

Причому,

$$P \times Q = \text{ВВП}.$$

Отже,

$$\text{ВВП} = M \times V.$$

Таким чином, залежність між грошовою масою та номінальним обсягом *ВВП* — прямопропорційна. Розраховуємо номінальний обсяг *ВВП* до та після зростання грошової маси:

$$ВВП_1 = 259 \times 1,84 = 476,56 \text{ (млрд грн);}$$

$$ВВП_2 = 391 \times 1,84 = 719,44 \text{ (млрд грн).}$$

Зростання номінального обсягу *ВВП* під впливом зростання грошової маси становило:

$$719,44 - 476,56 = 242,88 \text{ (млрд грн).}$$

Відповідь: $\Delta ВВП = 242,88$ млрд грн.

Приклад 5

Визначте середньоквартальну та річну швидкість обігу грошей в Україні за такими реальними даними 2008 року:

- на 01.04 обсяг *ВВП*2008 — 187,717 млрд грн; грошова маса (M_3 2008) — 416,013 млрд грн;
- на 01.07 обсяг *ВВП*2008 — 421,417 млрд грн; грошова маса (M_3 2008) — 450,589 млрд грн;
- на 01.10 обсяг *ВВП*2008 — 697,194 млрд грн; грошова маса (M_3 2008) — 477,659 млрд грн;
- на 31.12 обсяг *ВВП*2008 — 949,864 млрд грн; грошова маса (M_3 2008) — 515,727 млрд грн.

Задача розрахована за даними річного звіту НБУ-2008 р.

http://www.bank.gov.ua/Publication/an_rep/A_report_2008.pdf.

Розв'язок.

Щоб знайти середньоквартальну швидкість обігу грошей, необхідно розрахувати швидкість обігу грошей за кожний квартал окремо, використовуючи формулу:

$$V = \frac{ВВП_i}{M_i},$$

де i — порядковий номер кварталу:

$$V_1 = \frac{187,717}{416,013} = 0,45 \text{ (об.);}$$

$$V_2 = \frac{421,417 - 187,717}{450,589} = 0,52 \text{ (об.);}$$

$$V_3 = \frac{697,194 - 421,417}{477,659} = 0,58 \text{ (об.);}$$

$$V_4 = \frac{949,864 - 697,194}{515,727} = 0,49 \text{ (об.);}$$

$$V_{СКВ} = \frac{0,45 + 0,52 + 0,58 + 0,49}{4} = 0,51 \text{ (об.).}$$

Розраховуємо річну швидкість обігу грошей за формулою

$$V = \frac{ВВП_p}{M_c}$$

де $ВВП_p$ – річний обсяг $ВВП$;

M_c – середній обсяг грошової маси в обороті за рік:

$$M_c = \frac{416,013 + 450,589 + 477,659 + 515,727}{4} = 464,997 \text{ (млрд. грн).}$$

$$V_{cp} = \frac{949,864}{464,997} = 2,04 \text{ (об.).}$$

Відповідь: у 2008 р. середньоквартальна швидкість грошей за агрегатом M_3 становить: $V_{СКВ} = 0,51$ об.; річна швидкість обігу грошей дорівнює: $V_{cp} = 2,04$ об.

Приклад 6

Обчисліть агрегатну структуру та середню швидкість обігу грошової маси, а також тривалість одного обороту в днях за наведеними в табл. 2 даними.

Задача розрахована за даними річного звіту НБУ-2008 р.

(http://www.bank.gov.ua/Publication/an_rep/A_report_2008.pdf).

Таблиця 2

Показники	На початок звітнього року (I квартал) млрд грн	На кінець звітнього року (IV квартал) млрд грн
Готівка поза банками	109,841	154,759
Кошти на поточних рахунках та депозити до запитання	73,836	70,369
Валютні заощадження (поточні та строкові)	(23,552+76,240) = = 99,792	(35,003+122,509 = = 157,512
Кошти у строкових депозитах	127,977	129,888
Цінні папери, крім акцій	4,567	3,200
Сума цін реалізованих товарів (ВВП2008)	189,768	949,864
Товари, продані в кредит	18,805	96,91
Сума платежів за кредитами	47,89	22,641
Взаємопогашення платежів	2	3

Розв'язок.

Розрахунок агрегатної структури грошової маси на початок та кінець звітнього року проведемо в табл. 2.

Сукупна грошова маса (M_3) на початок звітнього року:

$$109,841 + 73,836 + 99,792 + 127,977 + 4,567 = 416,013 \text{ млрд грн.}$$

Сукупна грошова маса (M_3) на кінець звітнього року:

$$154,759 + 70,369 + 157,512 + 129,888 + 3,200 = 515,727 \text{ млрд грн.}$$

Таблиця 3

На початок звітного року, млрд грн			На кінець звітного року, млрд грн		
Агрегати грошової маси		Частка в грошовій масі	Агрегати грошової маси		Частка в грошовій масі
M_0	109,841	$\frac{109,841}{416,013} \times 100 = 26,95\%$	M_0	154,759	$\frac{154,759}{515,727} \times 100 = 30,01\%$
M_1	109,841 + + 73,836 = = 183,68	$\frac{183,68}{416,013} \times 100 = 44,15\%$	M_1	154,759 + + 70,369 = = 225,128	$\frac{225,128}{515,727} \times 100 = 43,65\%$
M_2	183,68 + + 99,792 + + 127,977 = = 411,45	$\frac{411,45}{416,013} \times 100 = 98,90\%$	M_2	225,128 + + 157,512 + + 129,888 = = 512,527	$\frac{512,528}{515,727} \times 100 = 99,38\%$
M_3	411,45 + + 4,567 = = 416,013	100%	M_3	512,527 + + 3,200 = = 515,727	100%

Оскільки маємо дані щодо продажу товарів у кредит, то для знаходження середньої швидкості обігу грошової маси використовуємо формулу

$$V_c = \frac{CQ(PQ) - K + \Pi - B}{M_c}$$

Знаходимо середні значення показників за звітний рік:

$$\sum P \times Q = \frac{189,768 + 949,864}{2} = 569,82 \text{ (млрд грн);}$$

$$\sum K = \frac{18,805 + 96,91}{2} = 57,86 \text{ (млрд грн);}$$

$$\sum \Pi = \frac{47,89 + 22,641}{2} = 35,27 \text{ (млрд грн);}$$

$$\sum B = \frac{2 + 3}{2} = 2,5 \text{ (млрд грн);}$$

$$M_c = \frac{416,013 + 515,727}{2} = 465,87 \text{ (млрд грн);}$$

$$V_c = \frac{569,82 - 57,86 + 35,27 - 2,5}{465,87} = 1,17 \text{ (об.);}$$

$$T_{ог} = \frac{365}{V_c} = \frac{365}{1,17} = 312 \text{ (дн.).}$$

Відповідь: $V_c = 1,17$ об.; $T_{ог} = 312$ дн.

Приклад 7

Вкладник відкрив депозит у розмірі 2000 грн під 24 % річних на 4 роки. Розрахуйте відсотковий прибуток вкладника, якщо по вкладу нараховуються:

- прості відсотки;
- складні відсотки.

Розв'язок.

Для розрахунку майбутньої вартості депозиту за умови нарахування простих відсотків використовуємо формулу:

$$S = P \times (1 + i \times n):$$

$$S = 2000 \times (1 + 0,24 \times 4) = 3\,920 \text{ (грн)}.$$

Відсотковий прибуток вкладника — різниця майбутньої та первісної величини вкладу — дорівнює:

$$3\,920 - 2\,000 = 1\,920 \text{ (грн)}.$$

Для розрахунку майбутньої вартості депозиту за умови нарахування складних відсотків використовуємо формулу

$$S = P \times (1 + i)^n:$$

$$S = 2000 \times (1 + 0,24)^4 = 4\,728 \text{ (грн)}.$$

Відсотковий прибуток вкладника дорівнює:

$$4\,728 - 2\,000 = 2\,728 \text{ (грн)}.$$

Відповідь: за умови нарахування простих відсотків відсотковий прибуток вкладника становитиме 1920 грн; при складних відсотках — 2728 грн.

Приклад 8

Яку суму грошей необхідно розмістити на депозиті в комерційному банку, щоб отримати наприкінці терміну розміщення 7300 грн за такими умовами: нарахування один раз на рік відсотка за ставкою 15 %, строк вкладу — 3 роки, на відсоток щорічно нараховується відсоток?

Розв'язок.

Для знаходження поточної вартості вкладу за складною відсотковою ставкою використовуємо формулу

$$P = S \times \frac{1}{(1 + i)^n}.$$

Оскільки термін дії депозитної угоди 3 роки, то в нашому випадку n дорівнює трьом. Нарахування відсотків здійснюється за річною ставкою 15 %, і після підстановки всіх вихідних даних формула набуває вигляду

$$P = 7300 \times \frac{1}{(1 + 0,15)^3} = 5196 \text{ (грн)}.$$

Відповідь: на депозит необхідно покласти 5196 грн).

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Буковинський С. А., Грищенко А. А., Кричевська Т. О. Середньострокова монетарна стратегія та проблеми її формування й реалізації в Україні // *Фінанси України*. — 2008. — № 6. — С. 3–30.
2. *Все о векселе: Сборник систематизированного законодательства* // *Бизнес*. — 2007. — № 16, 17.
3. Гальчинський А. С. Теорія грошей. — К.: Основи, 2001.
4. *Гроші та кредит: Підручник* / Щетинін А. І. — К.: Центр учбової літератури, 2008. — 432 с.
5. *Гроші та кредит: Підручник* / Демківський А. В. — К.: ДАКОР. — 2007. — 528 с.
6. *Гроші та кредит: Підручник* / Відп. ред. А. В. Демківський — Віра-Р, 2006. — 528 с.
7. *Гроші та кредит: Підручник* / Івасів Б. С. — Тернопіль, К.: КонДор, 2008. — 528 с.
8. *Гроші та кредит: Підручник* / За ред. проф. Івасіва Б. С. — К.: КНЕУ, 2007. — 528 с.
9. *Гроші та кредит: Підручник* / За ред. М. І. Савлука. — К., 2006. — 748 с.
10. *Деньги, кредит, банки* / Авт. кол. под рук. Г. И. Кравцовой. — Минск, 2007.
11. *Долан З. Д.* и др. *Деньги, банковское дело и денежно-кредитная политика*. — СПб: Оркестр, 1994.
12. Корнєєв В. Еволюція і перспективи фінансового ринку в Україні // *Економіка України*. — 2007. — № 9. — С. 21–29.

Тема 3 ГРОШОВИЙ РИНОК

- 3.1. Суть і структура грошового ринку та механізм його функціонування.
- 3.2. Попит і пропозиція грошей. Грошово-кредитний мультиплікатор.
- 3.3. Характеристика облікового ринку та його особливості.
- 3.4. Характеристика та операції міжбанківського ринку.

3.1. Суть і структура грошового ринку та механізм його функціонування

Грошовий (монетарний) ринок — це сукупність усіх грошових ресурсів країни, що постійно переміщуються, розподіляються та перерозподіляються під впливом попиту і пропозиції з боку різних суб'єктів економіки.

У західній та вітчизняній літературі **грошовий ринок** нерідко ототожнюють з **фінансовим ринком**. З таким підходом можна погодитись, якщо сам фінансовий ринок трактувати широко — як особливий сектор ринку, на якому формуються і балансуються попит і пропозиція на всі види фінансових інструментів (гроші, облігації, акції, депозитні сертифікати, тощо).

У сучасних умовах грошовий ринок охоплює сукупності операцій з короткостроковим та довгостроковим позиковим капіталом. Основними джерелами його утворення стають **заощадження домашніх господарств**.

Наприклад, в Україні на грудень 2011 р. на грошову ринку фінансовими посередниками (в т.ч. банками) було залучено 491,756 млрд грн, з них сімейні господарства (населення) довірило кредитній системі 310,390 млрд грн (близько 63,12% загальної кількості депозитів).

Як правило, їх акумулюють фінансові посередники і на ринковій основі передають у позику функціонуючим підприємствам як інвестиції.

Об'єктивною *передумовою функціонування грошового ринку* є незбіг потреби у фінансових ресурсах з джерелами її задоволення. Кошти можуть бути в наявності в одних власників, а інвестиційні потреби виникають в інших. Грошовий ринок виступає посередником руху коштів від їх власників до користувачів. Він являє собою особливу форму організації руху грошових коштів у народному господарстві і призначений забезпечити підприємствам, державі і фізичним особам належні умови для залучення необхідних коштів і продажу тимчасово вільних ресурсів.

За економічною сутністю грошовий ринок — це сукупність економічних відносин, пов'язаних з розподілом фінансових ресурсів, купівлею-продажем тимчасово вільних грошових коштів і цінних паперів.

Об'єктами відносин на фінансовому ринку є грошово-кредитні ресурси, цінні папери та позичкові угоди, *суб'єктами* відносин — держава, підприємства різних форм власності, окремі громадяни.

В організаційному плані грошовий ринок — це сукупність ринкових фінансових інституцій, що супроводжують потік коштів від власників фінансових ресурсів до

позичальників. До них належать комерційні банки, валютні та фондові біржі, інвестиційні фонди компаній, лізингові організації, пенсійні та страхові фонди, національний банк, позабіржові торговельні системи, розрахунково-клірингові організації, депозитарії, інвестиційні керуючі, реєстратори, інші фінансові інституції, які, відповідно до чинного законодавства, можуть здійснювати операції на фінансовому ринку.

! Отже, **грошовий (фінансовий ринок)** – це економічний простір, на якому формуються та функціонують обмінно-перерозподільні відносини, що пов'язані з процесами купівлі-продажу грошових (фінансових) ресурсів та фінансових фондів.

Взаємовідносини продавців та покупців на грошовому ринку подано на рис. 3.1.

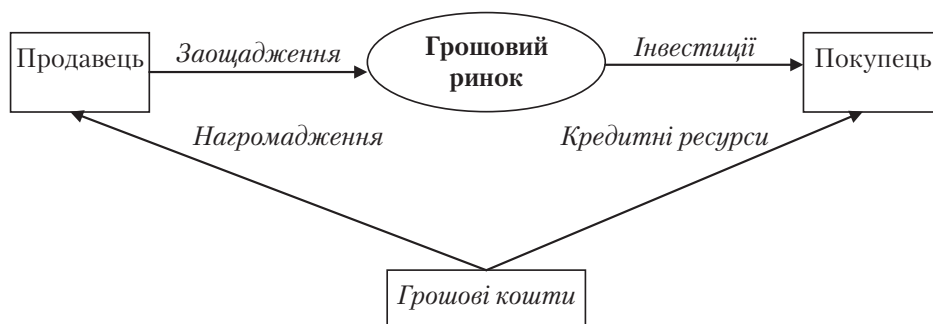

Рис. 3.1. Взаємовідносини продавців та покупців на грошовому ринку

Головними суб'єктами грошового (фінансового) ринку є домашні господарства, у яких здебільшого випадків доходи перевищують видатки на величину заощаджень. Через фінансові інститути заощадження перетворюються на інвестиції для фірм, що дає їм змогу розширити свою діяльність (рис. 3.2).

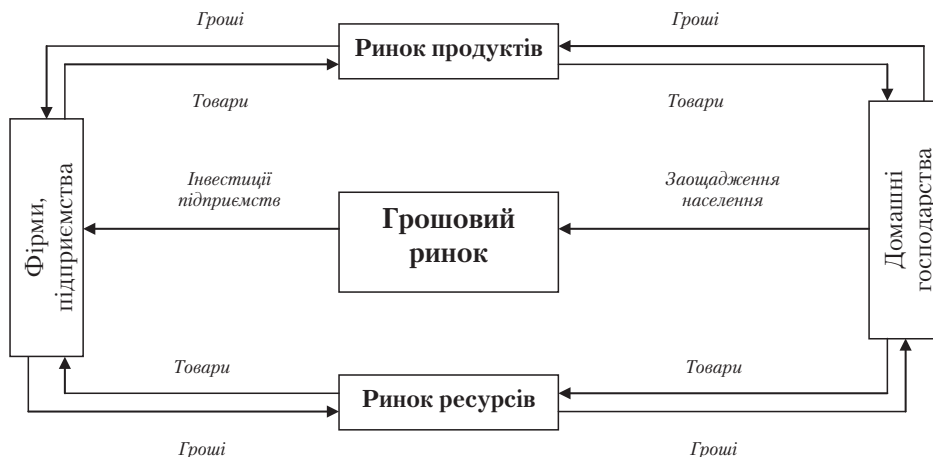

Рис. 3.2. Місце і роль грошового (фінансового) ринку в системі ринкових відносин

Сутність грошового ринку проявляється в таких функціях:

- мобілізація тимчасово вільних фінансових ресурсів;
- розподіл акумульованих вільних коштів між численими кінцевими споживачами;
- прискорення обороту капіталу, що сприяє активізації економічних процесів у державі;
- забезпечення умов для мінімізації фінансових ризиків.

Грошовий ринок досягає найбільшої ефективності, якщо задіяні усі його складові: ринок грошей, ринок капіталів, валютний ринок, ринок кредитів, ринок цінних паперів, ринок фінансових послуг.

Залежно від призначення й рівня ліквідності фінансових активів розрізняють два основних сегменти грошового ринку: **ринок грошей та ринок капіталів (рис. 3.3)**.

Ринок грошей — монетарний ринок, де продаються грошові кошти у вигляді короткострокових позик (до одного року) і депозитних операцій з метою обслуговування руху обігових коштів підприємств, банків, населення і держави.

Об'єктом купівлі-продажу стають тимчасово вільні кошти і валюти, а суб'єктами ринку грошей виступають фінансово-кредитні інститути, які мобілізують і перерозподіляють грошові кошти юридичних та фізичних осіб і держави. Ринок грошей складається з **валютного ринку** та **ринку банківських кредитів** (теми 6, 11).

Ринок грошей характерний тим, що він дуже чутливий до будь-яких змін в економіці та фінансовій сфері. Тому попит і пропозиція тут надто мінливі, а відсоток як ціна грошей часто змінюється під їхнім впливом. Через це він є найбільш реальним індикатором кон'юнктури грошового ринку взагалі і слугує базою формування відсоткової політики в країні.

Ринок капіталів охоплює відносини акумулювання й купівлі-продажу середньострокових і довготермінових кредитів і фінансових активів строком використання понад один рік. Структурними сегментами ринку капіталів є ринок цінних паперів і ринок середньо- та довготермінових банківських кредитів (тема 9).

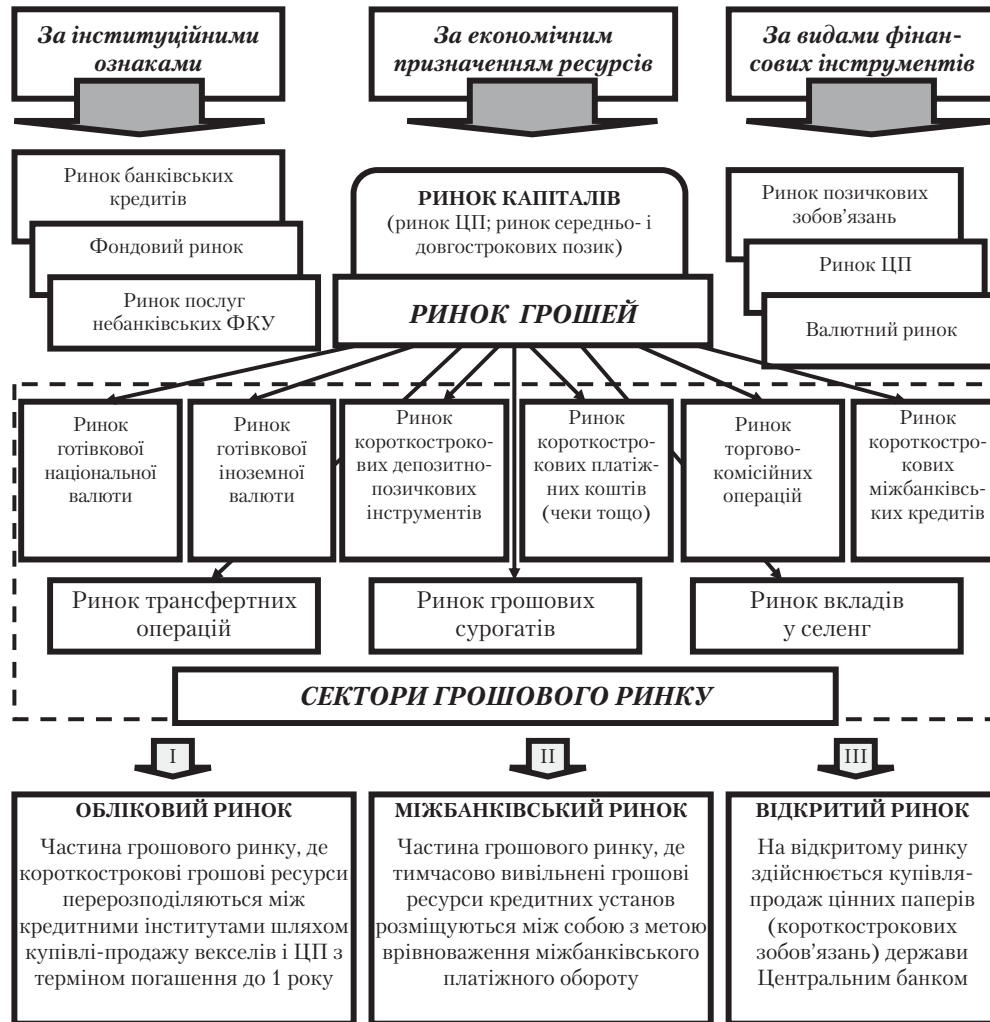
На ринку капіталів кредитори і позичальники домовляються про обмін грошових коштів на фінансові інструменти (акції, облігації), які можна перепродати за іншою альтернативною вартістю, яку визначає фінансовий ринок.

Особливістю цього ринку є те, що попит і пропозиція тут менш рухливі, рівень відсоткової ставки залишається більш стабільним. Фінансові активи, що обертаються на ринку капіталів, як правило, менш ліквідні, мають найбільший рівень фінансового ризику і, відповідно, високий рівень доходності.

Структуру грошового ринку за видами фінансових інструментів можна розподілити на три сегменти:

- **ринок позичкових зобов'язань;**
- **ринок цінних паперів;**
- **валютний ринок.**

Хоча в організаційно-правовому аспекті ці ринки функціонують самостійно, між ними існує тісний зв'язок. Грошові кошти можуть легко переміщуватися з одного ринку на інший, одні й ті самі суб'єкти можуть здійснювати операції одночасно чи поперемінно на кожному з них. *Наприклад, комерційний банк на грошовому ринку за допомогою своїх депозитних зобов'язань мобілізує кошти, які може розмістити на ринку цінних паперів або на валютному ринку, і навпаки.*

Головна функція грошового ринку – збалансування попиту і пропозиції грошей і формування ринкового рівня відсотка як ціни грошей.

Рис. 3.3. Структура грошового ринку

Ринок позичкових зобов'язань – це процес залучення коштів у грошовій формі на умовах повернення, платності й строковості. Ринок позичкових зобов'язань є одним із найстаріших і найважливіших сегментів грошового ринку.

Суб'єктами цього ринку є кредитори, позичальники і держава в особі центрального банку, який контролює виконання чинного законодавства учасниками ринку кредитів і регулює ринок за допомогою економічних методів.

Об'єктом є не самі гроші, а лише право на тимчасове користування грошовими коштами.

Організаційно-функціональними учасниками ринку кредитних ресурсів є комерційні банки, брокерські контори, дисконтні компанії та інші фінансово-кредитні інституції. Усі вони виконують посередницькі функції, залучають вільні фінансові ресурси від юридичних і фізичних осіб і надають їх у тимчасове користування іншим економічним агентам, які потребують додаткових коштів. У такий спосіб фінансові посередники забезпечують міжгалузевий та міжрегіональний перерозподіл грошового капіталу.

Джерелом коштів, що циркулюють на ринку, є кошти, акумульовані на депозитних рахунках банків, залишки коштів на розрахункових та інших рахунках юридичних осіб, вільні кошти населення і кошти, акумульовані центральним банком держави. Мобілізовані фінансові ресурси використовуються для надання короткострокових, середньострокових та довгострокових позичок. Короткострокові кредити залучаються, як правило, для поповнення обігових коштів та усунення тимчасових розривів у фінансуванні. Вони надаються терміном до одного року і за своєю економічною сутністю є ринком грошей.

Важливою складовою грошового (фінансового) ринку є **ринок цінних паперів**, який ще називають фондовим ринком. *Фондовий ринок охоплює частину кредитного ринку і повністю — ринок інструментів власності. Іншими словами, цей ринок інтегрує операції щодо боргових інструментів, інструментів власності, а також їхніх похідних, що виражається через випуск спеціальних документів (цінних паперів), які мають власну вартість і можуть продаватися, купуватися та погашатися.*

Фондовий ринок виступає засобом забезпечення нормального функціонування всіх галузей економіки, а також засобом поєднання державних, інституційних та індивідуальних інтересів, захисту грошових коштів населення від інфляції та поліпшення його матеріального становища.

Інструментами забезпечення обороту фінансових ресурсів на фондовому ринку є цінні папери (рис. 3.4).

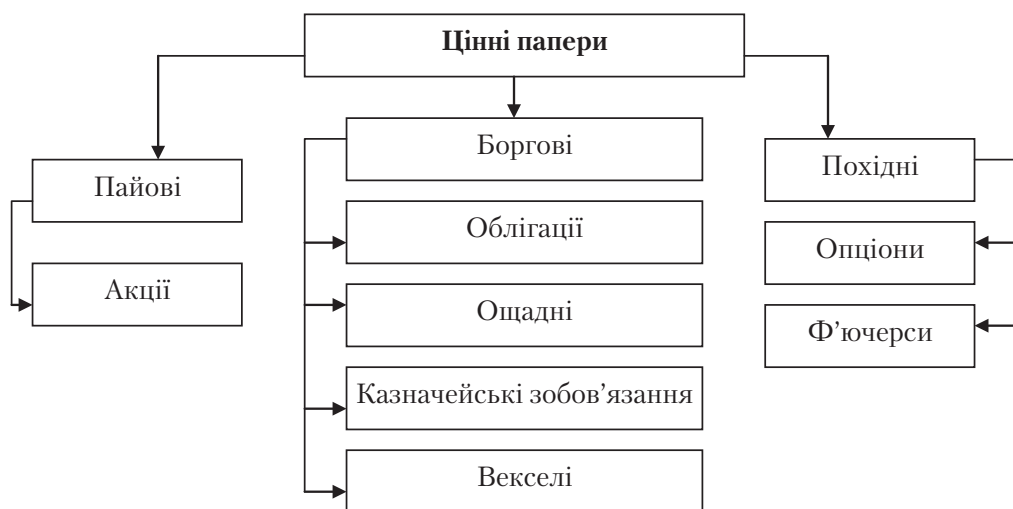

Рис. 3.4. Класифікація цінних паперів

Цінні папери — грошові документи, що засвідчують право володіння та, визначають взаємовідносини між особою, яка їх випустила, та їх власником і передбачають, як правило, виплату доходу у вигляді дивідендів або відсотків, а також можливість передання грошових та інших прав, що випливають з цих документів, іншим особам.

Акція — це документ, який засвідчує право на певну частину власності акціонерного товариства і дає право на отримання доходу від неї у вигляді дивідендів. Існують різні види акцій, які встановлюють різні права їхніх власників: прості й привілейовані; іменні та на пред'явника; паперові та електронні; номінальні та без номіналу; платні та преміальні; з вільним та з обмеженим обігом (рис. 3.5).

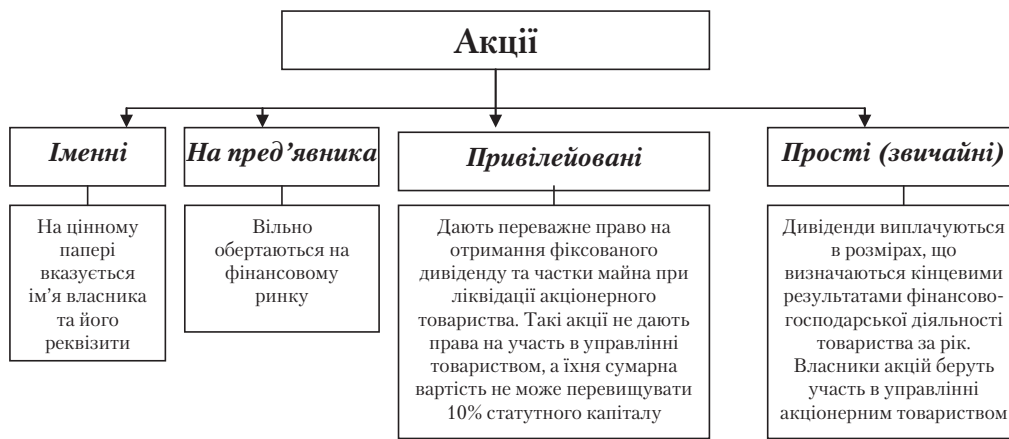

Рис. 3.5. Види акцій та їхня характеристика

Паперові акції — це цінні папери, які емітуються з дотриманням певних вимог щодо їхнього оформлення і друку. Друкування акцій можуть здійснювати тільки уповноважені організації з дотриманням вимог щодо їхнього захисту від підробки. При цьому іменні акції мають найбільш надійний захист, оскільки ведеться книга реєстрації. **Електронні акції** існують у вигляді записів на файлах у комп'ютерах. Облік акцій ведеться в депозитарії.

Номінальні акції — це цінні папери, на яких позначається їхня номінальна вартість. В окремих випадках вона може не вказуватись, тобто це акція без номіналу. **Платні акції** — це акції, що купуються під час їхнього випуску. **Преміальні акції** пов'язані з капіталізацією нагромадженого нерозподіленого прибутку. Вони розподіляються між акціонерами пропорційно кількості придбаних ними платних акцій. **Акції з вільним обігом** можуть без будь-яких обмежень переходити від одного власника до іншого. **Акції з обмеженим обігом** або взагалі не можуть переходити до іншого власника, або тільки в обмежених, раніше визначених випадках.

Облігація — це боргове зобов'язання позичальника перед кредитором, яке оформляється не кредитною угодою, а продажем-купівлею спеціального цінного папера. Облігації поділяються на різні види залежно від емітента, способу виплати доходу, термінів, на які вона випускається, умов обігу та надійності.

Залежно від емітента, тобто того, хто їх випускає, облігації поділяються на державні, місцеві, інституційні, а також корпоративні. **Державні облігації** випускають

центральної органи управління. Як правило, емітентом є Міністерство фінансів. Залучені кошти спрямовуються на покриття бюджетного дефіциту чи на фінансування певних інвестиційних проектів. *Облігації місцевих позик* випускають місцеві органи управління. *Інституційні облігації* випускаються суб'єктами підприємницької діяльності, фінансовими компаніями, *корпоративні* — акціонерними товариствами.

Казначейські зобов'язання — це вид цінних паперів на пред'явника, які розміщуються серед населення виключно на добровільних засадах і які свідчать про внесення їхнім власником грошових засобів до бюджету й дають право на отримання фінансового доходу. Можуть бути випущені такі види казначейських зобов'язань: довгострокові (від п'яти до десяти років), середньострокові (від одного до п'яти років), короткострокові (до одного року).

Рішення про випуск довго- та середньострокових казначейських зобов'язань приймається урядом.

Ощадний сертифікат — це письмове свідоцтво банку про депонування коштів. Власник сертифіката має право на одержання доходу у вигляді відсотка, розмір якого визначається банком. Банки видають сертифікати строкові та до запитання, іменні та на пред'явника.

Вексель — це письмове й безспірне зобов'язання позичальника сплатити після настання строку певну суму грошей власникові векселя. Векселі є двох видів — прості й переказні. Простий вексель — це письмове зобов'язання, яке позичальник видає кредитору про сплату визначеної суми грошей після настання строку. Переказний вексель є письмовим наказом кредитора позичальникові про сплату йому або тому, кого він зазначить, певної суми грошей після настання строку. Цей вексель набуває сили зобов'язання лише після того, як позичальник акцентує його. Порядок випуску та обігу векселів визначає уряд.

Приватизаційні цінні папери є різновидом державних цінних паперів. Вони надаються лише громадянам і підтверджують право їхніх власників на безкоштовне одержання в процесі приватизації частки майна державних підприємств, державного житлового фонду, а також земельного фонду.

Депозитне свідоцтво — це цінний папір, який підтверджує, що особа володіє акціями однієї з іноземних корпорацій, які зберігаються в одному з банків, та має право на одержання дивідендів, а також на частку активів цієї корпорації в разі її ліквідації. Депозитні свідоцтва забезпечують доступ корпорацій на іноземні фондові ринки.

Варанти є спеціальним видом цінних паперів. Вони випускаються разом із привілейованими акціями та облігаціями й дають власникові право купувати прості акції за обумовленою ціною протягом обумовленого періоду. Інвестори можуть одержувати прибуток на різниці курсів простих акцій у разі його зростання порівняно з обумовленим у варанті.

Спекулятивними об'єктами фондової торгівлі є також опціони й ф'ючерси.

Опціон — це угода між партнерами, один із яких виписує і продає опціонний сертифікат, а інший купує його, тобто отримує право до обумовленої дати за фіксованою ціною придбати певну кількість акцій в особи, яка виписала опціон, або ж продати їх.

Ф'ючерс також є контрактом, згідно з яким особа, що уклала його, бере на себе зобов'язання після закінчення певного строку продати клієнтові відповідну кількість фінансових інструментів за обумовленою ціною.

Інвестиційні сертифікати — це цінні папери, що випускаються виключно інвестиційним фондом чи інвестиційною компанією і дають право їхньому власнику отримувати дохід у вигляді дивідендів.

Фондова біржа є особливим посередником на ринку цінних паперів, виступаючи центром торгівлі ними. Вона виконує три основні функції — посередницьку, індикативну та регулятивну. Сутність посередницької **функції** полягає в тому, що фондова біржа створює достатні й всебічні умови для торгівлі цінними паперами емітентам, інвесторам та фінансовим посередникам. Індикативна функція фондової біржі полягає в оцінці вартості й привабливості цінних паперів. Регулятивна функція фондової біржі виражається в організації торгівлі цінними паперами.

Грошовому ринку властиві елементи звичайного ринку — попит, пропозиція, ціна (див. 3.2). Особливості грошового ринку визначають особливості кожного з елементів: попит має форму попиту на позики, пропозиція — форму пропозиції позик, а ціна — форму відсотка на позичені кошти.

Розмір відсотка визначається не величиною вартості, яку несуть у собі позичені гроші, а їхньою споживчою вартістю — здатністю надавати позичальнику потрібні блага. Тому розмір відсоткового платежу залежить не лише від розміру позики, а й від терміну її дії.

На грошовому ринку розрізняють кілька видів відсотків: облігаційний, банківський, обліковий, міжбанківський тощо.

Облігаційний відсоток — норма доходу, встановлена за цінними паперами. Він має забезпечити зацікавленість інвесторів у вкладанні грошей у цінні папери. Цей відсоток повинен мати вищу ставку, ніж відсоток за банківськими депозитами, оскільки останні ліквідніші, ніж цінні папери.

Банківський відсоток — узагальнена назва відсотків за операціями банків.

Депозитний відсоток — норма доходу, яку виплачують банки своїм клієнтам за їхніми депозитами.

Позиковий відсоток — норма доходу, яку стягує банк із позичальників за користування позиченими коштами. Ставки позикового відсотка повинні бути вищими за ставки депозитного відсотка, оскільки за рахунок цієї різниці в ставках банки одержують дохід, який називається *маржею*, і формують свій прибуток.

Облігаційний та депозитний відсотки визначають первинну ціну, яку мають гроші на початковому етапі надходження на грошовий ринок. Їхній рівень визначає дохідність найбільш представницьких фінансових активів — облігацій та депозитів. Тому рівень ставок є найвідчутнішим стимулятором пропозиції грошей на ринку.

Наслідки зміни ставки відсотка різні й зачіпають як грошову сферу, так і реальну економіку: виробництво, інвестиційну сферу, сферу обігу тощо.

Зміни ставки відсотка впливають насамперед на попит на грошовому ринку: із зростанням ставки попит знижується, а зі зниженням — підвищується. Оскільки пропозиція грошей автоматично не веде до зміни ставки, на ринку порушується рівновага: при підвищенні ставки виникає надлишок грошей, що загрожує інфляцією, а при зниженні ставки — нестача грошей, що загрожує дефляцією.

Обліковий відсоток є нормою доходу, яку Центральний банк стягує із комерційних банків за позики, видані під заставу комерційних векселів.

Облікова ставка є найнижчою серед процентних ставок НБУ і є орієнтиром вартості грошових засобів. Як правило, комерційні банки встановлюють процентні ставки по депозитам нижче, а по кредитах — вище облікової ставки НБУ.

Використання облікової ставки Центральним банком при видачі позик комерційним банкам, тобто на самому початку надходження грошей в обіг, перетворює її на офіційний норматив ціни грошей, на який орієнтуються всі суб'єкти грошового ринку.

Отже, Центральний банк може використовувати ставку відсотка як інструмент вирівнювання циклічних коливань — стримувати їх на стадії зростання і стимулювати на стадії спаду. Відсоток — важливий інструмент банківської політики, банківської конкуренції, і водночас важливий фактор консолідації банків у цілісну систему. Без правильного використання цього інструмента неможливо забезпечити ефективне функціонування банківської системи.

Таким чином, відсоткові ставки грошового ринку пов'язані зі ставками інших секторів фінансового ринку, а обліковий відсоток Центрального банку, ставка за казначейськими векселями, міжбанківські ставки за одноденними позиками («добові гроші») є базисними для всієї системи відсоткових ставок.

3.2. Попит і пропозиція грошей. Грошово-кредитний мультиплікатор

Грошовий ринок, як і будь-який інший, існує і функціонує для досягнення певного балансу між **попитом і пропозицією** на всі фінансові інструменти цього ринку і насамперед на гроші. Саме тому необхідно вивчати такі важливі категорії цього ринку, як попит та пропозиція грошей.

Попит на гроші

Попит на гроші виступає як запас грошей, який прагнуть мати у своєму розпорядженні економічні суб'єкти на певний момент часу. (Це бажання економічного суб'єкта мати певну частину свого портфеля активів — багатства — в ліквідній формі).

Попит на гроші (MD) формується з таких складових:

- попит на гроші як засоби обігу (діловий, операційний або попит на гроші для здійснення угод);
- попит на гроші як засоби збереження вартості (попит на гроші як активи, попит на запасну вартість або спекулятивний попит).

Попит на гроші відрізняється від попиту на інші товари. Гроші бажані не задля самих себе, а для того, щоб купувати необхідні товари.

Гроші володіють і накопичують їх у формі багатства через їхню представницьку вартість. Але зберігання грошей на «руках» як форми багатства тривалий час повинно бути обмеженим, оскільки їхній власник втрачає можливість отримувати відсоткові доходи й дивіденди. Тому попит на гроші зумовлений потребою здійснювати трансакційні операції і бажанням володіти активами в майбутньому, тобто утримувати їх як засіб накопичення вартості.

У працях **Дж. М. Кейнса** представлено спрощене тлумачення суті попиту на гроші як попит на одну з альтернативних форм багатства. Для простоти аналізу у кейнсіанській моделі попиту: $W = f(M, B)$, представлено лише два компоненти. Особа

може зберігати своє багатство у формі або грошей (M), або облігацій (B). При цьому гроші визначаються як актив, що використовується лише у функції засобу обігу. Йдеться про трансакційні гроші, які не приносять доходу, а облігації мають ставку, забезпечуючи їхньому власникові фіксований дохід у вигляді відсотка.

Розглядаючи попит на гроші як на одну з форм попиту на багатство, його можна представити у широкому плані такою формулою:

$$MD = f(rM2, rB, rE, Wn),$$

де попит індивіда на гроші (MD) розглядається як функція від норми відсотка на гроші:

- розміщені в строкових депозитах ($rM2$);
- норми відсотка з облігацій (rB);
- ринкової норми доходу на акції (rE);
- дохід від іншої форми багатства (Wn), в яку індивід інвестував грошові заощадження.

У цілому попит на гроші формується як:

- попит на гроші для операцій (**трансакційний попит**);
- для накопичення купівельної спроможності (**попит на гроші як на актив**), що зумовлено виконанням грошима двох основоположних функцій: як засобу платежу та засобу нагромадження.

Трансакційний (операційний) попит на гроші — це попит на гроші для обслуговування усіх видів угод в економіці. Зв'язок між сумою грошей і загальним обсягом операцій в економіці відображений у **рівнянні кількісної теорії грошей**, яке є макроекономічним рівнянням обміну (воно ґрунтується на метрологічних засадах **рівняння І. Фішера**):

$$M \cdot V = P \cdot Y,$$

де M — кількість грошей в обігу;

V — швидкість обігу грошей;

P — рівень цін;

Y — обсяг випуску у реальному вираженні;

$P \cdot Y$ — цінова оцінка випущеної продукції, що задає попит на гроші для операцій;

$M \cdot V$ — кількість грошей, які мають бути сплачені при купівлі виробленої продукції.

Із рівняння обміну випливає **рівняння попиту на гроші**:

$$MD = (P \cdot Y) / V.$$

Рівняння показує, що трансакційний попит на гроші залежить від таких факторів, як абсолютний рівень цін, рівень реального доходу, швидкість обігу грошей. Підвищення цін і зростання реального обсягу виробництва підвищують попит на гроші, зростання швидкості обігу грошей, навпаки, зменшує трансакційний попит. Якщо швидкість обігу грошей та рівень обсягу випуску у реальному вираженні стабільні, то кількість грошей, необхідних для обслуговування угод в економіці, змінюється пропорційно рівню цін.

Відома й інша форма запису **кількісного рівняння обміну**, так зване **кембриджське рівняння**:

$$M = k \times P \times Q,$$

де M – кількість грошей, грошових одиниць, що становлять касовий залишок грошей у суб'єктів економічного життя;

P – середня ціна одиниці виробленої продукції;

Q – загальна величина виробництва продукції у фізичному виразі за певний період;

k – коефіцієнт заощадження («кембриджський», «коефіцієнт Маршалла»), який визначає співвідношення між номінальними доходами і тією часткою грошей, що складає касові залишки (частина річного доходу, яку суб'єкти зберігають у ліквідній формі). Він за своєю величиною і значенням дорівнює зворотному значенню показника (V), а саме $k = 1/V$.

Отже, *сукупний попит* на гроші для операцій відображає ту кількість грошей, яку економічні суб'єкти хотіли б мати для фінансування ділових операцій. З економічної точки зору, доцільніше розглядати реальний (скоригований на рівень інфляції) попит на гроші, який визначається з урахуванням їхньої купівельної спроможності – реальної вартості грошей. **Реальні грошові залишки**, або **реальні грошові запаси**, вимірюють той обсяг товарів та послуг, який можна придбати за певну номінальну кількість грошей M/P . Величина M/P отримала назву «*реальних грошових запасів (M/P)*».

Проста функція транзакційного попиту пропорційна реальному доходу, або кількості виробленої продукції має такий вигляд:

$$(M/P)^d = k \cdot Y, \text{ де } k = 1/V.$$

Реальний попит на гроші (скоригований на інфляцію) позитивно пов'язаний із рівнем економічної активності. Якщо зростає реальний дохід, а отже, і обсяг запланованих та непередбачених операцій, то підвищується реальний попит на гроші, і навпаки. Оскільки операційний попит на гроші залежить від рівня реального ВВП і не залежить від відсоткової ставки, його зображено у вигляді вертикальної лінії (рис. 3.6).

На графіку (див. рис. 3.6), зокрема, показано, як змінюється **транзакційний попит на гроші під впливом зміни ВВП**: зростання ВВП збільшує попит на гроші (грошові залишки зростають $+k$) і зсуває лінію попиту праворуч (MD_2), і навпаки, зменшення ВВП зсуває лінію попиту на гроші ліворуч (MD_1), тобто попит зменшується.

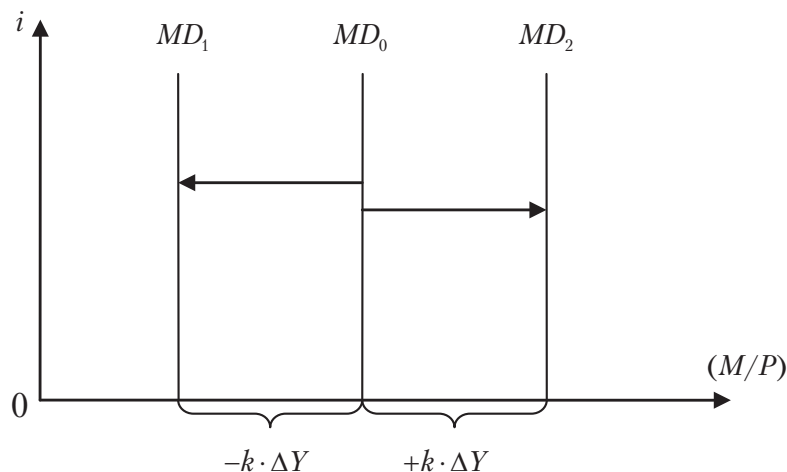

Рис. 3.6. Транзакційний попит на гроші

Попит на гроші як актив — кількість грошей, яку економічні агенти прагнуть зберегти у формі заощаджень, тобто це бажана кількість фінансових активів у грошовій формі. Перевагою володіння грошима є їхня ліквідність. Недоліком володіння грошима як активом порівняно з іншими фінансовими активами (в нашому випадку — облігаціями) є те, що гроші не дають доходу у вигляді відсотка. Володіючи грошима, доводиться жертвувати доходом у вигляді номінальної відсоткової ставки.

Номінальна відсоткова ставка — ставка відсотка, виражена в грошах за поточним курсом (без поправки на інфляцію). Номінальна відсоткова ставка являє собою **альтернативні витрати** або **альтернативну вартість зберігання грошей**. Чим вища відсоткова ставка, тим більше потенційного доходу втрачає економічний агент, який накопичує гроші. Зростання відсоткової ставки змушує економічних агентів перерозподіляти портфель активів — змінювати його структуру: зменшувати запас грошей і, відповідно, збільшувати запас облігацій. Тому підвищення відсоткової ставки зменшує попит на гроші або створює *спекулятивний попит на гроші*.

Спекулятивний попит на гроші пов'язаний із заощадженнями економічних суб'єктів, які (заощадження) зберігаються як запаси цінностей. Іншими словами, спекулятивний попит на гроші пов'язаний з функцією збереження цінностей.

Економічні суб'єкти можуть зберігати свої заощадження у формі готівки або у **формі інших активів (облігацій, акцій, депозитних вкладів, нерухомість, золото тощо)**.

Спекулятивний попит на гроші — це певний резерв грошей, за допомогою якого економічні суб'єкти прагнуть застрахувати себе від можливих втрат у результаті коливань ринкової кон'юнктури та відображає обернену залежність величини попиту на реальні грошові залишки з боку активів від динаміки номінальної ставки відсотка:

$$(M/P)^d = L(i) .$$

Графічна інтерпретація даної залежності подана на рис. 3.7, де i — відсоткова ставка за облігаціями, акціями та іншими активами.

На рис. 3.7. зображено ситуацію, коли збільшення відсоткової ставки за **цінними паперами** (акціями, облігаціями, депозитними сертифікатами, казначейськими білетами) чи **іншими активами** (нерухомість, золото, дорогоцінні каміння) зменшує спекулятивний попит на гроші:

$$(M/P)^d_1 \rightarrow \text{до } (M/P)^d_2 .$$

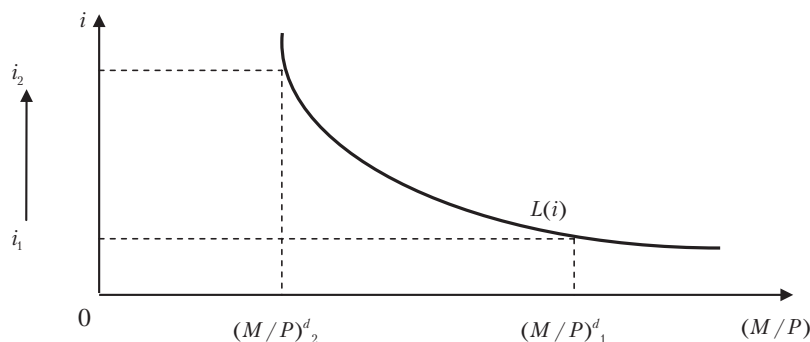

Рис. 3.7. Графік функції попиту на гроші як актив

Реальну альтернативну вартість зберігання грошей визначає реальна ставка відсотка (r) — номінальна відсоткова ставка, що скоригована на рівень інфляції. Ця корекція ведеться відносно очікуваного темпу інфляції, оскільки фактичний майбутній рівень її невідомий.

З урахуванням очікуваної інфляції, функція попиту на гроші як на актив може бути записана так:

$$(M/P)^d = L(r, \pi^e).$$

Якщо реальна відсоткова ставка спадає, то реальний попит на гроші зростає, тому що зменшується реальна альтернативна вартість зберігання грошей.

Чим вищий очікуваний темп інфляції, тим нижчим буде рівень реального попиту на гроші, оскільки лише в цьому випадку зменшується зумовлена інфляцією втрата купівельної спроможності грошей.

Пропозиція грошей та механізм її формування

Під пропозицією грошей (MS) мається на увазі загальна кількість грошей, що перебувають в обігу; вона складається із агрегатів M_0, M_1, M_2, M_3 .

Пропозиція грошей — це та кількість грошей, що знаходиться в розпорядженні економічних суб'єктів, яку вони можуть спрямувати в оборот за сприятливих умов.

Сукупну пропозицію грошей в економіці можна відобразити на рис. 3.8.

Найкраща макроекономічна політика полягає у збільшенні грошей сталим темпом. Він має відповідати щорічному темпу потенційного зростання реального ВВП, тобто пропозиція грошей має стійко зростати на 3–5% за рік («монетарне правило»). Згідно з твердженням монетаристів, дотримання цього правила усуває головну причину нестабільності економіки.

Пропозиція грошей завжди протистоїть на ринку попиту на гроші.

На **рівні окремого економічного суб'єкта (мікрорівні)** пропозиція грошей залежить від змін, які відбуваються при їхньому розміщенні у фінансові активи, насамперед, від зміни відсоткової ставки (чим вона вища, тим більше грошей буде запропоновано у вигляді кредитів, і навпаки).

Загальний рівень пропозиції грошей, підтримання грошової рівноваги на ринку монетарного товару забезпечується банківською системою держави, вираженою високоефективною грошово-кредитною політикою.

Загальніша модель пропозиції грошей враховує роль центрального банку, поведінку комерційних банків і можливий відтік частини грошових коштів з депозитів банківської системи в готівку. Вона містить ряд нових змінних.

Грошова база (MB) — сума готівкових грошей (C), які є в обігу поза банками, плюс мінімальні банківські резерви (TR):

$$MB = C + TR.$$

Готівка поза банками є безпосередньою частиною пропозиції грошей, тоді як банківські резерви впливають на здатність банків створювати нові депозити, збільшуючи пропозицію грошей. Її ще називають грошима активної, або підвищеної, сили, оскільки грошовій базі властивий мультиплікативний вплив на пропозицію грошей.

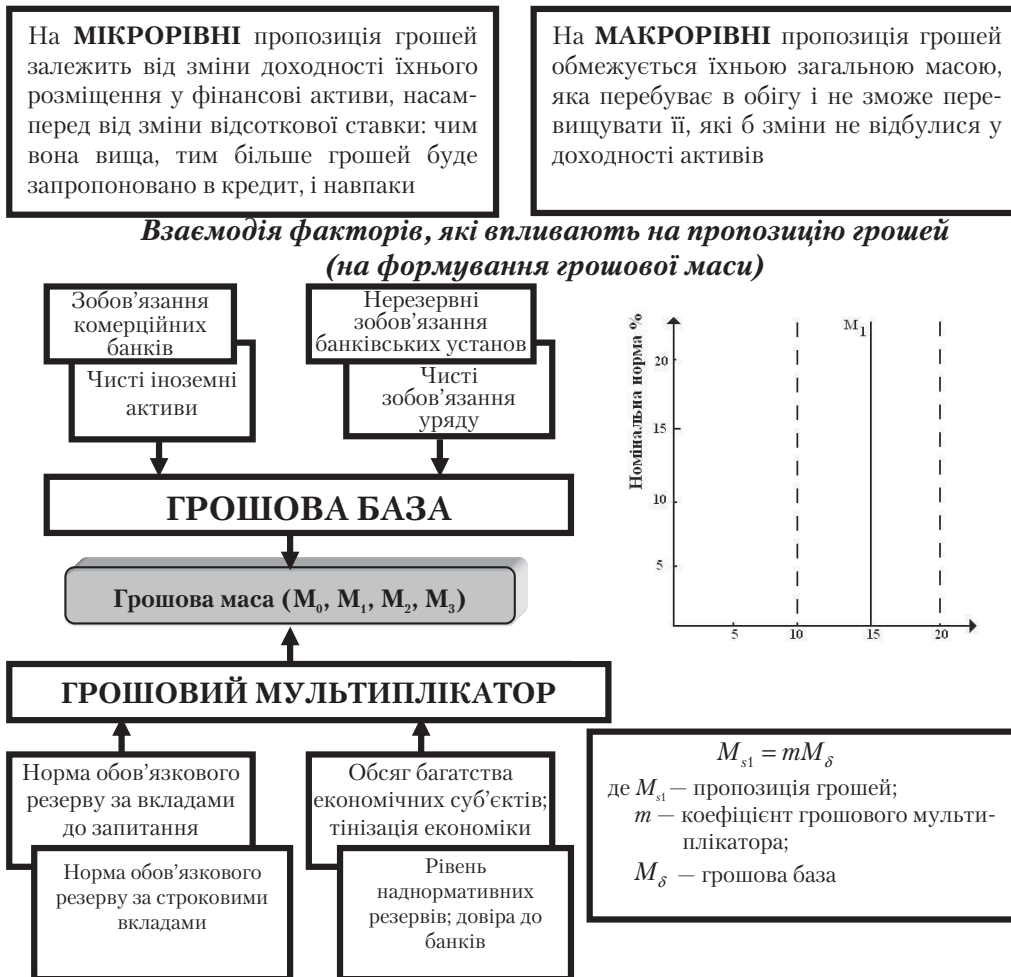

Рис. 3.8. Формування пропозиції грошей на макро- і мікрорівнях

Коефіцієнт депонування грошей характеризує структуру зберігання населенням ліквідних коштів у вигляді їхнього розподілу між готівковими грошима (C) і коштами на поточних (чекових) депозитах (D). Коефіцієнт депонування – це відношення попиту на готівку до депозитів:

$$cr = C/D.$$

Норма фактичного резервування депозитів (rr) визначається відношенням загальних резервів комерційних банків (TR) до депозитів (D):

$$rr = TR/D.$$

При системі часткового резервування **рівень фактичного резервування (rr)** залежить від норми обов'язкових резервів (R):

$$rr = (R + E)/D,$$

де E — надлишкові резерви;
 R — обов'язкові резерви;
 D — депозити.

Отже, пропозиція грошей є функцією трьох екзогенних змінних: cr , rr , MB .

Враховуючи, що обсяг готівки поза банками визначається сумою депозитів та коефіцієнтом депонування

$$C = cr \times D,$$

загальні резерви — сумою депозитів та нормою фактичного резервування

$$TR = rr \times D,$$

пропозицію грошей можна визначити як

$$M^s = cr \times D + D = D \times (cr + 1),$$

а грошову базу — як

$$MB = cr \times D + rr \times D = D \times (cr + rr),$$

то

$$D = \frac{MB}{(cr + rr)},$$

а

$$M^s = MB \frac{(cr + 1)}{(cr + rr)}.$$

З цього рівняння видно, що обсяг пропозиції грошей перебуває в прямій залежності від обсягу грошової бази (MB) і в оберненій — від **коефіцієнта депонування** (cr) та **норми резервування** (rr). Коефіцієнт пропорційності між пропозицією грошей і грошовою базою одержав назву **грошового мультиплікатора**, або мультиплікатора грошової бази:

$$M = \frac{(cr + 1)}{(cr + rr)}.$$

Грошово-кредитний мультиплікатор — це процес створення нових банківських депозитів (безготівкових грошей) при кредитуванні банками клієнтури на основі додаткових (вільних) резервів, що надійшли до банку ззовні.

Механізм утворення нових безготівкових грошей можна показати в такій послідовності. Приймаючи різні види внесків на свої поточні рахунки, комерційні банки зобов'язуються повернути клієнтам їхні внески в певні строки з виплатою певного відсотка.

Деяку частину, наприклад 10% загальної суми депозитів, комерційні банки повинні зберігати в центральному банку як обов'язкові резерви. (Обов'язкові резерви — це частка банківських депозитів, яка, згідно з вимогами діючих нормативних і законодавчих актів, має зберігатись у формі касової готівки комерційних банків та їхніх депозитів у центральному банку).

Якщо банк вважає за необхідне утримувати на резервному рахунку кошти понад цю суму, то такі кошти називають **надлишковим резервом**.

Видаючи кредит суб'єкту господарювання, банки перетворюють пасивні гроші на активну грошову масу. Банк відкриває рахунок, з якого боржник випишує чеки для

розрахунків зі своїми кредиторами. Чеки надходять в інші банки, збільшуючи їхній депозитний потенціал і можливості кредитування. Таким чином, депозитні суми, надходячи в міжбанківський оборот, приводять до самозростання грошової маси.

Ланцюгова реакція охоплює інші банки і, таким чином, у банківській системі виникають нові кредити та депозити. Виходячи з того, що норма обов'язкового резерву становить 10%, складемо таблицю створення нових банківських грошей (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Процес створення банківських депозитів

Комерційні банки	Нові депозити	Нові позики	Нові резерви
Банк А	1000	900	100
Банк Б	900	810	90
Банк В	810	729	81
Банк Г	729	656	72
Банк Д	656	590	65
Банк Е	590	531	59
Банк Ж	531	478	53
Сума перших 7 КБ	5217	4695	521
Сума решти банків	4782	4304	478
Разом	10 000	9000	1000

Як бачимо, початкова сума банківських грошей (1000 грн) в процесі багаторазової експансії банківських депозитів зростає до 9000 грн:

$$(1000 + 900 + 810 + 729 + 656 + 590 + 531 + 478 + X = 9000),$$

а загальний ефект багаторазового збільшення банківських депозитів становить 10 000 грн.

Таким чином, ланцюгова реакція збільшення банківських депозитів за ставки резервних вимог у 10% сприяла перетворенню 1 грн початкового вкладу на 10 грн нових банківських грошей або на кожен гривню нових резервів, які увійшли до банківської системи, було створено 10 грн додаткових депозитів (банківських грошей).

Величина грошово-кредитного мультиплікатора як коефіцієнта збільшення кількості грошей в обігу внаслідок операції на монетарному ринку визначається за формулою

$$m = \frac{1}{MR} \cdot 100\%,$$

де MR — норма обов'язкових резервів. У нашому випадку

$$m = \frac{1}{MR} \cdot 100\% = \frac{1}{10} \cdot 100 = 10\%.$$

Ефект кредитного мультиплікатора (максимальна кількість нових кредитних грошей ΔM) на підставі цієї суми наднормативних резервів (E) визначається за формулою

$$\Delta M = E \cdot m = E \cdot \frac{1}{MR} \cdot 100 = 1000 \cdot \frac{1}{10} \cdot 100 = 10\,000 \text{ грн.}$$

Показник грошово-кредитної мультиплікації дає НБУ змогу здійснювати контроль за утворенням нових безготівкових грошей (банківських депозитів) як важливої складової частини загальної маси купівельних і платіжних засобів і, таким чином, дотримуватися вимог закону грошового обігу.

На макроекономічному рівні пропозиція грошей формується під впливом фактичної грошової маси в обігу, яка й становить природну межу пропозиції грошей. Тому останню у відповідних умовах можна вважати постійним фактором, який не залежить від динаміки відсоткової ставки. Лише додаткова емісія здатна розширити пропозицію грошей понад природну межу (див. рис. 3.8).

Чим вищий рівень прибутку в суспільстві, тим більше укладається угод; чим вищий рівень цін, тим більше необхідно грошей для укладання угод у межах національної економіки. Модель **грошового ринку** подано на рис. 3.9.

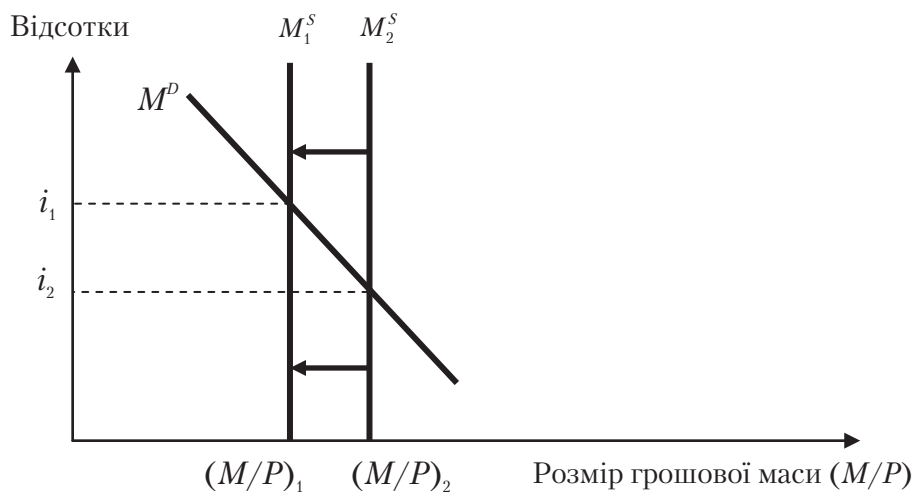

Рис. 3.9. Проста модель ринку грошей

На горизонтальній осі відкладається розмір грошової маси (скоригований на рівень інфляції — M/P), а на вертикальній — відсоток (ціна грошей — i).

Попит на грошову масу зменшується із збільшенням відсотка. Чим більший відсоток, тим менш розумно зберігати свої кошти у вигляді готівки. Краще мати їх у вигляді засобів, що дають прибуток. Зі зниженням відсоткової ставки попит на грошову масу зростає.

Грошовий ринок слід розглядати як механізм відносин між юридичними особами, які потребують коштів для свого розвитку, з одного боку, і організаціями й громадянами (населенням, домашніми господарствами), які можуть надати такі кошти, — з іншого.

Цей ринок поєднує три головні складові: обліковий, міжбанківський і валютний ринки. Усі вони виконують декілька основних функцій, у чому й полягає їхня схожість:

- об'єднання дрібних заощаджень населення, держави, приватного бізнесу, закордонних інвесторів і створення потужних грошових фондів;
- трансформація цих коштів у позиковий капітал, що забезпечує зовнішні джерела фінансування підприємств (фірм);
- спрямування частини коштів на міжбанківський ринок, що забезпечує стійкість кредитної системи, а також процес розширеного відтворення через видачу опосередкованих позик за схемами:
 - центральний банк – комерційний банк;
 - комерційний банк – комерційний банк;
 - комерційний банк – підприємство, населення;
- надання позик державним органам для вирішення невідкладних завдань, покриття дефіциту бюджету.

Якщо припустити, що Національний банк України збільшив ринкову пропозицію грошей, то її крива зміститься в положення M^S_2 . За даної відсоткової ставки рівновага порушується: $M^S_2 > M^d$. Але ринок тяжіє до рівноваги. Механізм відновлення рівноваги буде таким:

- перевищення пропозиції над попитом викликає появу надлишкових грошей, які спрямовуються на придбання облігацій (або інших цінних паперів та ліквідних активів);
- надлишкові гроші збільшують попит на облігації, що підвищує їх ціну;
- зростання цін на облігації викликає зниження відсоткової ставки $i_1 \rightarrow i_2$.

На рис. 3.9 вона зменшиться до i_2 , що збільшить грошовий попит до рівня грошової пропозиції і врівноважить грошовий ринок, регулюючи грошову пропозицію через комерційні банки.

Таким чином, грошовий ринок дає змогу здійснювати накопичення, оборот, розподіл і перерозподіл грошового капіталу між сферами національної економіки. Водночас це — синтез ринків різних засобів платежу. Як переконує досвід країн із розвинутою ринковою економікою, угоди на грошовому ринку опосередковуються, по-перше, кредитними інститутами (комерційними банками або іншими установами), які беруть у борг або надають грошові позики, по-друге — інвестиційними або аналогічними організаціями, які забезпечують випуск і обіг різного роду боргових зобов'язань, що реалізуються за гроші на обліковому ринку.

Отже, грошовий ринок може бути представлений ринком готівки і ринком боргових зобов'язань (облікових або боргових інструментів).

3.3. Характеристика облікового ринку та його особливості

Обліковий ринок — частина грошового ринку, де короткострокові грошові ресурси перерозподіляються між кредитними інститутами шляхом купівлі-продажу векселів і цінних паперів з термінами погашення, як правило, до одного року.

Обліковий ринок виник у XIX ст. в процесі розвитку торгівлі і банківської справи. Його основа — облікові і переоблікові операції банків, тобто купівля-продаж

основних першокласних комерційних векселів для мобілізації коштів, отримання прибутку, інвестування, регулювання ліквідності тощо.

З кінця ХІХ ст. отримав розвиток ринок короткострокових казначейських векселів, які викуповуються для фінансування державного боргу. Їх продають і купують із дисконтом. Поняття облікового ринку в деяких країнах поширюється також на операції з державними облігаціями, до погашення яких залишилося не більше як 5 років.

Облікові ставки значною мірою визначаються ставкою Центрального банку, оскільки останній регулює операції грошового ринку і розмір грошової маси, що перебувають в обігу. Операції на обліковому ринку мають велике значення для управління державним боргом.

До інституційної структури облікового ринку входять такі елементи:

- Центральний банк (в Україні — Національний банк України);
- комерційні банки;
- спеціальні кредитні інститути, кошти яких формуються за рахунок залучення онкольних кредитів і 7-денних позик банків (під цінні папери).

Велике значення на обліковому ринку мають онкольний та вексельний кредити.

Онкольний кредит (*on-call credit*) — короткостроковий кредит, який повертається на першу вимогу.

Він видається під забезпечення комерційними, казначейськими й іншими векселями, цінними паперами, товарами; повертається позичальником звичайно з попередженням за 2–7 днів. Онкольний кредит вважається найліквіднішою статтею активу банку після касової готівки. Відсоткові ставки за онкольними позиками нижчі порівняно з іншими видами позик.

Обліковий ринок і його інститути допомагають підприємствам здійснювати фінансування на основі короткострокового залучення капіталу — вексельних кредитів. За допомогою комерційних векселів закуповується сировина і товари; повертаються вони за рахунок виручки від проданого готового товару. Вексельний кредит надається здебільшого постачальникам.

Вексельний кредит — це банківська операція з урахування (дисконту) векселів і видачі позик до запитання під забезпечення векселів.

Зарахування, або *дисконт*, векселів полягає в тому, що банк, придбавши вексель з іменним індосаментом, негайно його оплачує пред'явникові, а платіж отримує тільки з настанням зазначеного у векселі терміну. За достроковий платіж банк отримує з номінальної суми векселя певну винагороду на свою користь, тобто вексель оплачується зі знижкою. Різниця між сумою, яку банк заплатив, придбавши вексель, і сумою, яку він отримує за цим векселем у термін платежу, називається *зарахуванням*, або *дисконтом*.

Для підприємств, які інтенсивно використовують векселі, прийнятнішим видом вексельного кредиту є позики, що видаються під заставу векселів. Банки можуть відкривати клієнтам за їхньою заявою спеціальні позикові рахунки і відображати на них суму наданої позики під забезпечення прийнятих векселів. Векселі приймаються (депонуються) при цьому не на повну вартість, а на 60–90% їхньої номінальної суми, залежно від розміру, визначеного банком конкретному клієнтові, зважаючи на його кредитоспроможність і надійність пред'явлених ним векселів.

Основними інструментами на обліковому ринку є банківські, казначейські і комерційні векселі, інші види короткострокових зобов'язань.

Банківський вексель — це вексель, що засвідчує право його власника одержати і безумовне зобов'язання векселедавця сплатити при настанні обумовленого терміну визначену суму грошей особі, яка дала гроші в кредит банку. Допомагає банкам акумулювати гроші, а векселетримачам одержувати прибуток. Виконує функцію термінового депозиту (від 1 тижня до 1 року) і є засобом накопичення. Може використовуватися векселетримачем як застава.

Банківський вексель дає змогу вигідно розмістити капітал завдяки багаторазовій оборотності, а також високому вищому, ніж за депозитними вкладками. Банківські векселі можуть бути засобами платежу.

Казначейський вексель — один із видів державних цінних паперів, що засвідчує внесення їхнім власником коштів до бюджету і дає право на одержання фіксованого доходу протягом строку володіння цими паперами.

Це короткострокові зобов'язання держави (терміном до 12 місяців). Казначейські векселі випускаються на пред'явника і обертаються на ринку цінних паперів. Випускають їх Центральні банки за дорученням Міністерства фінансів (казначейства) за ціною, меншою від номіналу. Казначейські векселі можуть купувати комерційні банки, а також Центральний банк. Широка їхня емісія приховує в собі загрозу інфляції, оскільки це сурогати грошей, які легко можуть перетворюватись на капітал або депозити. Для комерційних банків це високоліквідні активи, що не приносять високого прибутку; вони є соло-векселями. В Україні казначейські векселі до останнього часу не застосовувалися в обігу.

Комерційний вексель — це вексель, який видається позичальником під заставу товару.

Розрізняють векселі простий і переказний. **Простий вексель** (соло-вексель) містить просте, нічим не обумовлене зобов'язання векселедавця заплатити власникові векселя після зазначеного терміну певну суму. **Переказний вексель** (тратта) містить письмову вказівку векселетримача (трасанта), що адресована платникові (трасату), заплатити третій особі (ремітенту) певну суму грошей у визначений термін. Термін обороту тратти — до 90 днів. Переказний вексель повинен мати **акцепт** — зобов'язання платника (трасата) оплатити цей вексель (тратту) при настанні вказаного в ньому терміну. Акцепт оформлюється написом на векселі («Акцептований») і підписом платника. За допомогою акцепту особа, що вказана у векселі як платник, стає акцептантом, тобто головним вексельним боржником. Акцептант відповідає за оплату векселя в зазначений термін, і в разі несплати власник векселя може подати позов проти акцептанта.

Акцептовані банками векселі використовуються при наданні банками позик один одному. Можливий облік (*нотація*) тратти — її продаж комерційному банку до настання терміну платежу. При цьому необхідний *аваль* — гарантія платежу авалістом (в даному випадку комерційним банком) за траттою. Оформлюється аваль або гарантійним написом («Як аваліст за ...»), або видачею окремого документа. Передача векселів здійснюється за допомогою *індосаменту* — передатного напису.

Банківський акцепт — згода банку на оплату платіжних документів, форма гарантії їхньої оплати; оформлюється банком-акцептантом у вигляді відповідного напису.

Банківські акцепти — це акцептовані комерційними банками тратти з терміном оплати, як правило, до 180 днів. Наприклад, у США ринок банківських акцептів характеризується високою активністю, а найцінніші папери придатні для переобліку в федеральних резервних банках.

Депозитний сертифікат — письмове свідоцтво комерційного банку про депонування грошових ресурсів, яке свідчить про право вкладника на отримання депозиту (внеску).

Депозитні сертифікати бувають *термінові* і *до запитання*. На ринку обертаються термінові депозитні сертифікати; вони можуть бути продані вкладниками банку або дилерами з втратою відсотків або передані однією особою іншій за допомогою передатного напису. Як правило, депозитні сертифікати випускаються на великі суми.

Чек — складений за встановленою формою документ, який містить письмовий наказ власника рахунка в комерційному банку заплатити певну суму грошей чеко-тримачеві.

В Україні чеки використовуються для безготівкових розрахунків, а також для отримання готівки з рахунка (грошовий чек). Чеки бувають:

- *ордерні* — виписані на певну особу з обов'язковим попередженням про наказ заплатити;
- *чеки на пред'явника* — без найменування отримувача;
- *іменні* — на певну особу.

Чекодавець, як правило, пред'являє чек у свій банк на інкасо. Чек замінює гроші в платіжному обігу, виступає в ролі кредитних грошей. Він повинен мати покриття. Обіг чеків у різних країнах регулюється законами про чеки і Женевською конвенцією. При обігу банківського чека не вказується, кому або за чий наказом необхідно платити, тобто ставиться тільки напис індосаменту. Чек може бути просто переданий іншій особі.

Таким чином, на обліковому ринку обертається величезна маса короткострокових цінних паперів, головна характеристика яких — висока ліквідність і мобільність.

3.4. Характеристика та операції міжбанківського ринку

Міжбанківський ринок відіграє важливу роль у забезпеченні нормальних умов функціонування грошового ринку. Він є об'єктом державного регулювання, слугує механізмом впливу державних органів на діяльність комерційних банків, стан грошово-кредитної і валютної системи і безпосередньо на економіку в цілому.

Міжбанківський ринок — частина фінансового ринку, де тимчасово вільні грошові ресурси кредитних установ залучаються і розміщуються банками між собою переважно у формі міжбанківських депозитів на короткі терміни.

Міжбанківські депозити, які надаються в межах кореспондентських відносин між банками, відіграють роль інструмента налагодження тісніших і довірливіших відносин між банками. Тимчасово вільні кошти у банку виникають через відсутність необхідного попиту на фінансовому ринку або невиконання кредитних ресурсів серед клієнтів.

Найпоширеніші терміни депозитів — один, три і шість місяців, граничні — від одного дня до двох років. Засоби міжбанківського ринку використовуються комерційними банками не тільки для короткострокових, а й для середньо- і довгострокових активних операцій, регулювання балансів, виконання вимог Центральних банків. Відсоткові ставки враховують власні витрати банків, прийнятий ними кредитний

ризик, співвідношення попиту і пропозиції та інші фактори. Вони є базовими при розрахунку відсоткових ставок за іншими, довгостроковішими кредитами на національному і міжнародному ринках позикових капіталів.

Міжбанківські депозити пов'язані з активними депозитними операціями банків, тобто вкладенням тимчасово вільних коштів одних банків у інші кредитні установи, у тому числі центральний банк. Внесення депозитів комерційними банками в центральний банк у межах обов'язкових резервів є одним із методів регулювання сукупного грошового обігу країни. Відповідно до чинного законодавства, в Україні комерційні банки мають право на одержання від НБУ як банку останньої інстанції кредитів через кредитні аукціони, ломбардні операції, переоблік векселів на умовах двосторонніх угод.

Міжбанківські кредити — одне з основних джерел формування банківських кредитів. Одержання кредитів в інших банках дає можливість банківським установам поповнювати власні кредитні ресурси. У разі надлишку ресурсів банк розміщує їх на міжбанківському ринку, а в разі нестачі — купує на ринку. Ринок міжбанківських кредитів є важливою складовою фінансового ринку. На практиці використовуються такі основні різновиди міжбанківського кредиту:

- овердрафт за кореспондентськими рахунками: на відповідному рахунку обліковуються суми дебетових (кредитових) залишків на кореспондентських рахунках банків на кінець операційного дня;
- кредити овернайт, які надані (отримані) іншим банком: вони надаються банкам на термін не більше одного операційного дня. Цей вид міжбанківського кредиту використовується для завершення розрахунків поточного дня;
- кошти, які надані (отримані) іншим банком за операціями РЕПО. Ці операції пов'язані з купівлею цінних паперів на певний період з умовою зворотного їх викупу за заздалегідь обумовленою ціною або з умовою безвідкличної гарантії погашення в разі, якщо термін операції РЕПО збігається з терміном погашення цінних паперів.

В Україні суб'єктами міжбанківського ринку є комерційні банки, які виступають у ролі фінансових посередників при перерозподілі коштів і здійсненні платежів на фінансовому ринку. НБУ проводить операції з рефінансування комерційних банків. Кредитні ресурси надаються у вигляді прямих і ломбардних кредитів, переобліку векселів і проведення кредитних аукціонів. Ці операції проводяться тоді, коли комерційні банки зазнають труднощів і не можуть у короткий час залучити ресурси з інших джерел. НБУ відіграє роль кредитора останньої інстанції. Такі кредити короткострокові, видаються під високі відсотки і потребують забезпечення заставою.

ПРАКТИКУМ

Запитання для самоконтролю

1. У чому полягає суть грошового ринку?
2. Назвіть основні інститути грошового ринку.
3. Яка роль грошового ринку в економіці?
4. Назвіть елементи грошового ринку.
5. Дайте визначення облікового ринку.
6. Чому облікові ставки цього ринку визначаються ставкою Центрального банку?
7. Дайте характеристику цінним паперам, які перебувають в обігу на обліковому ринку.
8. В якій формі залучаються і розміщуються вільні ресурси кредитних інститутів на міжбанківському ринку?
9. Чому комерційні банки використовують у своїй діяльності міжбанківські депозити?
10. Яку роль у становленні ринкової економіки України відіграють засоби міжбанківського ринку?
11. Розкрийте мотиви і чинники попиту на гроші.
12. Охарактеризуйте механізм формування пропозиції грошей на мікро- та макрорівнях.
13. Розкрийте сутність грошово-кредитного мультиплікатора.
14. Які мотиви визначив Дж. М. Кейнс щодо накопичення грошей?
15. Чи ціна на грошовому ринку відрізняється від ціни на товарному ринку?

Питання для обговорення на семінарських заняттях

1. Суть, економічна структура і характеристика грошового ринку.
2. Мотиви та чинники, що визначають параметри попиту на гроші.
3. Попит на гроші та його складові.
4. Трансакційний та номінальний попит на гроші, їх рівняння та функція.
5. Попит на гроші як на актив та його графічна інтерпретація.
6. Механізм формування пропозиції грошей.
7. Рівновага на грошовому ринку та відсоток. Фактори, які визначають рівновагу на грошовому ринку.
8. Залежність індивідуальних пропозицій заощаджень (на рівні окремих економічних суб'єктів) від рівня відсоткової ставки.
9. Залежність попиту на гроші від рівня відсотка.
10. Банківська система у створенні пропозиції грошей на фінансовому ринку.
11. Процес грошово-кредитної мультиплікації.
12. Основні чинники сучасної облікової політики НБУ.

Теми рефератів

1. Роль банківської системи в формуванні пропозиції грошей.
2. Міжбанківська валютна біржа України та її вплив на грошовий ринок.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. Грошовий попит складається з таких елементів:

- а) попит на гроші як пасиви;
- б) попит на гроші для угод;
- в) попит на гроші як активи.

2. За видами інструментів грошовий ринок поділяється на ринок:

- а) цінних паперів;
- б) короткострокових позик;
- в) позикових капіталів;
- г) короткострокових фінансових активів;
- д) середньо- і довгострокових позик.

3. За інституційними ознаками грошовий ринок поділяється на:

- а) фондовий ринок;
- б) міжбанківський ринок;
- в) ринок капіталів;
- г) товарний ринок;
- д) ринок грошей;
- е) ринок банківських кредитів.

4. За економічним призначенням та ліквідністю фінансових активів грошовий ринок поділяється на ринок:

- а) цінних паперів;
- б) ринок грошей;
- в) ринок капіталів;
- г) короткострокових фінансових активів;
- д) середньо- і довгострокових позик.

5. Визначальними чинниками впливу на попит на гроші є:

- а) ставка обов'язкових резервів;
- б) рівень цін;
- в) рівень реальних доходів;
- г) норма відсотка.

6. Сукупний попит на гроші містить попит на:

- а) активи;
- б) гроші для трансакцій;
- в) запас грошей.

7. Яка існує залежність між альтернативною вартістю зберігання грошей і відсотковою ставкою:

- а) пряма;
- б) обернена;
- в) зв'язку немає?

8. Попит на гроші залежить від економічних змінних:

- а) інфляції;
- б) реальних доходів;
- в) норми відсотка;
- г) банківських резервів;
- д) рівня цін;
- е) грошової бази.

9. Як повинна змінитися пропозиція грошей, щоб при незмінному попиті рівноважна відсоткова ставка знизилася:

- а) зрости;
- б) знизитися;
- в) залишитися незмінною?

10. Чим нижча ставка позичкового процента, тим:

- а) вищий інвестиційний попит на гроші;
- б) вища частка заощаджень;
- в) нижчий попит на гроші;
- г) більша перевага віддається ліквідності.

11. Як зростання динаміки цін впливає на величину реального попиту на гроші:

- а) збільшує попит;
- б) зменшує попит;
- в) не змінює попиту на реальні залишки грошей?

12. Якщо номінальний ВВП скоротиться, тоді:

- а) трансакційний попит на гроші і загальний попит на гроші залишаться незмінними;
- б) скоротиться трансакційний попит на гроші і загальний попит на гроші;
- в) зросте трансакційний попит на гроші, але скоротиться загальний попит на гроші;
- г) скоротиться трансакційний попит на гроші, але зросте загальний попит на гроші;
- д) зросте трансакційний попит на гроші і загальний попит на гроші.

13. Економічними методами регулювання грошової маси в обігу є:

- а) визначення відсоткових ставок за кредити;
- б) визначення норм обов'язкових резервів в НБУ;
- в) купівля та продаж зарубіжної валюти;
- д) маніпуляції з державними цінними паперами.

14. Якщо попит на гроші і пропозиція грошей будуть зростати, тоді:

- а) рівноважна кількість грошей і рівноважна відсоткова ставка скоротяться;
- б) рівноважна кількість грошей і рівноважна відсоткова ставка зростуть;
- в) рівноважна відсоткова ставка зросте, а зміну кількості грошей передбачити неможливо;
- г) рівноважна кількість грошей зросте, а зміну рівноважної відсоткової ставки передбачити неможливо;
- д) неможливо передбачити зміну кількості грошей і рівноважної відсоткової ставки.

15. Норма обов'язкових резервів:

- а) встановлюється з метою обмеження грошової маси;
- б) запроваджується як захід, що збільшує рентабельність банків;
- в) визначається з метою підтримування ліквідності банків.

16. Якщо норма обов'язкових резервів становить 11%, то чому дорівнює депозитний мультиплікатор:

- а) 5;
- б) 9,09;
- в) 9;
- г) 11?

17. Зміна норми банківських резервів найбільше впливає на:

- а) споживчі видатки;
- б) інвестиції;
- в) обсяг експорту;
- г) державні видатки.

18. Грошовий мультиплікатор — це:

- а) коефіцієнт, який відображає, на скільки одиниць збільшується грошова маса за зміни грошової бази на одиницю;
- б) коефіцієнт, який відображає, на скільки одиниць змінюється грошова маса внаслідок зміни політики НБУ в системі норм обов'язкового резервування;
- в) коефіцієнт, який показує, на скільки одиниць змінюється ВВП за зміни державного бюджету на одиницю.

19. Залучені ресурси комерційного банку становлять 2 млн грн, а норма обов'язкового резерву — 13%. Якими будуть у цьому випадку кредитні ресурси комерційного банку:

- а) 2 млн грн;
- б) 300 тис. грн;
- в) 1 740 тис. грн?

Задачі

Задача 1

Клієнт вносить у банк 4000 грошових одиниць готівкою. Після цього комерційний банк збільшує свої резерви на таку саму суму і видає позичку в розмірі 2000 одиниць. Як саме після проведених трьох операцій (абстрагуючись від усіх інших) зміниться грошова пропозиція?

- а) зменшиться на 2000 гр. од.;
- б) збільшиться на 2000 гр. од.;
- в) зменшиться на 4000 гр. од.;
- г) збільшиться на 4000 гр. од.;
- д) збільшиться на 6000 гр. од.?

Задача 2

Готівка становить 110 000 млн грн, поточні вклади — 65 000 млн грн, ощадні вклади — 100 000 млн грн, строкові вклади — 56 000 млн грн. Визначте величину агрегату M_2 .

Задача 3

Надлишкові резерви комерційного банку становлять 150 000 грн. Новий перспективний клієнт цього банку отримує позику в максимально можливому розмірі. Перша половина цієї позики надається у формі відкриття поточного рахунка, а друга — готівкою. Норма резервування становить 40%. Яким буде максимально можливе збільшення пропозиції грошей за грошовим мультиплікатором M_1 ?

Задача 4

Визначте кількість грошей, необхідну як засіб обігу за таких умов: сума цін реалізованих товарів (послуг, робіт) 580 млрд грн; сума цін товарів (послуг, робіт), що продані з відстрочкою платежу, — 120 млрд грн; сума платежів за довгостроковими зобов'язаннями, строки яких настали, — 110 млрд грн; сума взаємопогашуваних платежів — 30 млрд грн; середнє число оборотів грошової одиниці за рік — 5.

Задача 5

Трансакційний попит на гроші становить 400 млн грн.

- а) заповніть табл. 1.

Таблиця 1

Ставка відсотка	Обсяг попиту на гроші з боку активів, (млн грн)	Загальний попит на гроші
14	30	
13	50	
12	70	
11	90	
10	110	
9	130	
8	150	

- б) пропозиція грошей становить 510 млн грн. Визначте рівноважну ставку відсотка;
- в) визначте величину рівноважної ставки відсотка, якщо пропозиція грошей зросла до 530 млн грн; скоротилася до 450 млн грн. Величина R (обов'язкова резервна норма) дорівнює 0,25. Обсяг депозитів у два рази більший від обсягу готівки. Підрахуйте грошовий мультиплікатор з урахуванням готівки.

Задача 6

1. Розрахуйте розмір нових кредитних ресурсів для перших 8-ми банків, що користуються коштами депозитів, за умови що в комерційному банку їх розміщено на суму 3,5 млн грн.
2. Обчисліть максимально можливе збільшення грошової маси в обороті, якщо норма обов'язкового резервування становить 16%.

Задача 7

Якщо норма обов'язкових резервів становить 15%, то чому дорівнює грошово-кредитний мультиплікатор?

Задача 8

У комерційному банку розміщено депозит на суму 27 000 грн. Як саме вплине збільшення норми обов'язкових резервів з 10 до 15% на розмір кредитних ресурсів для перших 8-ми комерційних банків, які використовують кошти цього депозиту, а також на розмір грошової маси в обороті.

Задача 9

Розрахуйте максимально можливий та реальний рівень грошово-кредитної мультиплікації за такими даними: норма обов'язкових резервів становить 19%, готівка поза банками — 202 млрд грн, банківські резерви — 134 млрд грн, загальна сума депозитів банківської системи — 578 млрд грн.

Задача 10

Знайдіть значення грошового мультиплікатора по агрегату M_1 , якщо обсяг готівки поза банками становить 132 млрд грн, розмір банківських резервів, що сформовані по короткостроковим залученням, — 98 млрд грн, а величина грошового агрегату M_1 — 301 млрд грн.

Задача 11

Розрахуйте агрегати грошової маси та знайдіть значення грошового мультиплікатора по агрегату M_2 , якщо:

- депозити, залучені банківською системою, становлять 200 млрд грн;
- співвідношення готівки поза банками та депозитів можна визначити як 3:4;
- частка строкових депозитів у їхній загальній величині становить 22%;
- кошти на розрахункових рахунках — 46 млрд грн;
- цінні папери, крім акцій, — 12 млрд грн;
- наднормові резерви комерційних банків, що сформовані за депозитними операціями, становлять 39 млрд грн;
- норма обов'язкового резервування визначена НБУ в розмірі 10%.

Задача 12

ВВП країни у 2007 р. становив 250 млрд грн, а грошовий попит — 50 млрд грн. У 2008 р. ВВП збільшився на 7%, а швидкість обертання грошей і рівень цін не змінилися.

Чому дорівнює попит на гроші у 2008 р.?

Задача 13

Національний банк вирішив збільшити пропозицію грошей на 220 млрд грн. На скільки треба збільшити грошову базу за умови, що коефіцієнт депонування дорівнює 0,2, а резервна норма становить 12%.

Задача 14

Загальні резерви комерційного банку становлять (R) — 670 млн грн, депозити — 1 270 млн грн. Норма обов'язкових банківських резервів складає 14%.

Як може змінитися пропозиція кредитних грошей, якщо банк вирішить використати свої надлишкові резерви для видачі кредитів?

Приклади розв'язання типових задач

Приклад 1

1. Розрахуйте розмір нових кредитних ресурсів для перших 7-ми банків, що користуються коштами депозитів, за умови, що в комерційному банку їх розміщено на суму 2,2 млн грн.

2. Обчисліть максимально можливе збільшення грошової маси в обороті, якщо норма обов'язкового резервування становить 12%.

Розв'язок.

Під впливом здійснення банками операцій на монетарному ринку з метою отримання прибутку через кредитування своїх клієнтів зумовлює загальне зростання грошової маси в обороті та створює ланцюгову реакцію, яка охоплює інші банки і, таким чином, у банківській системі виникають нові й нові кредити та депозити. Виходячи з того, що норма обов'язкового резерву становить 12%, складемо таблицю кредитних ресурсів для перших 7-ми банків, що використовуватимуть кошти з цих депозитних рахунків для здійснення кредитних та депозитних операцій, створюючи нові банківські гроші (табл. 2).

Таблиця 2

Банк	Кошти на нових депозитних рахунках (загальний резерв), млн грн	Кошти на кор. рахунках в НБУ (обов'язковий резерв), млн грн	Нові кредитні ресурси (вільний резерв), млн грн
Банк № 1	2,2	$2,2 \times 12\% = 0,264$	$2,2 - 0,264 = 1,936$
Банк № 2	1,936	$1,936 \times 12\% = 0,232$	$1,936 - 0,232 = 1,704$
Банк № 3	1,704	$1,704 \times 12\% = 0,205$	$1,704 - 0,205 = 1,499$
Банк № 4	1,499	$1,499 \times 12\% = 0,180$	$1,499 - 0,180 = 1,319$

Продовження табл. 2

Банк № 5	1,319	$1,319 \times 12\% = 0,158$	$1,319 - 0,158 = 1,161$
Банк № 6	1,161	$1,161 \times 12\% = 0,139$	$1,161 - 0,139 = 1,022$
Банк № 7	1,022	$1,022 \times 12\% = 0,123$	$1,022 - 0,123 = 0,899$
Всього			9,54

Максимально можливе збільшення грошової маси в обороті розраховується через грошово-кредитний мультиплікатор:

$$\Delta M = \Delta R \times m ,$$

де ΔR – приріст резервів, що спричинює процес грошово-кредитної мультиплікації;
 m – грошово-кредитний мультиплікатор.

$$m = \frac{1}{0,12} = 8,334 ;$$

$$\Delta M = 2,2 \times 8,334 = 18,335 \text{ (млн грн).}$$

Відповідь:

- 1) обсяг нових кредитних ресурсів становить 9,54 млн грн;
- 2) максимально можливе збільшення грошової маси в обороті – 18,335 млн грн.

Приклад 2

Якщо норма обов'язкових резервів становить 13%, то чому дорівнює грошово-кредитний мультиплікатор?

Розв'язок.

Величину грошово-кредитного мультиплікатора знаходимо за формулою

$$m = \frac{1}{r} = \frac{1}{0,13} = 7,69 .$$

Це означає, що з однієї гривні приросту резервів банківська система може створити 7,69 грн.

Відповідь: величина грошового мультиплікатора при нормі обов'язкових резервів у 13% становить 7,69.

Приклад 3

У комерційному банку розміщено депозит на суму 10 000 грн. Як саме вплине збільшення норми обов'язкових резервів з 11 до 14% на розмір кредитних ресурсів для перших 5-ти комерційних банків, які використовують кошти цього депозиту, а також на розмір грошової маси в обороті?

Розв'язок.

Розрахунок кредитних ресурсів банків проведемо в табл. 3.

Таблиця 3

Банк	Нові депозити (загальний резерв)		Кошти в НБУ (обов'язковий резерв)		Нові кредитні ресурси (вільний резерв)	
	11 %	14 %	11 %	14 %	11 %	14 %
Банк № 1	10 000	10 000	1100	1400	8 900	8 600
Банк № 2	8 900	8 600	979	1204	7 921	7 396
Банк № 3	7 921	7 396	871,3	1035,4	7 049,7	6 360,6
Банк № 4	7 049,7	6 360,6	775,5	890,5	6 274,2	5 470,1
Банк № 5	6 274,2	5 470,1	690,2	765,8	5 584	4 704,3
Усього					35 728,9	32 531,0

Зв'язок між нормою обов'язкових резервів та розміром грошової маси в обороті проявляється через грошово-кредитний мультиплікатор.

$$m = \frac{1}{0,11} = 9,09;$$

$$\Delta M_1 = 10\,000 \times 9,09 = 90\,909 \text{ (грн);}$$

$$m = \frac{1}{0,14} = 7,14;$$

$$\Delta M_1 = 10\,000 \times 7,14 = 71\,400 \text{ (грн).}$$

Відповідь:

- збільшення норми обов'язкових резервів з 11 до 14% призведе до зменшення кредитних ресурсів перших 5-ти комерційних банків, які використовують кошти цього депозиту, на: $35\,728,9 - 32\,531,0 = 3\,197,9$ грн;
- можливий приріст грошової маси буде менший на $90\,909 - 71\,400 = 19\,509$ грн.

Приклад 4

Розрахуйте максимально можливий та реальний рівень грошово-кредитної мультиплікації за такими даними: норма обов'язкових резервів становить 11%, готівка поза банками — 111 млрд грн, банківські резерви — 120 млрд грн, загальна сума депозитів банківської системи — 480 млрд грн.

Розв'язок.

Максимально можливий рівень грошово-кредитної мультиплікації оцінюється, виходячи з розрахунку мультиплікатора на основі норми обов'язкового резервування, що встановлена НБУ:

$$m = \frac{1}{r} = \frac{1}{0,11} = 9,09.$$

Це означає, що з однієї гривні приросту резервів банківська система може створити 9,09 грн.

Реальний рівень грошово-кредитної мультиплікації оцінюється, виходячи з розрахунку мультиплікатора на основі порівняння суми готівки та депозитів банківської системи із сумою готівки та банківських резервів:

$$m = \frac{M_0 + D}{M_0 + R},$$

де M_0 – готівка поза банками;
 D – величина коштів, залучених банками на депозити;
 R – банківські резерви.

$$m = \frac{111 + 480}{111 + 120} = 2,56.$$

Це означає, що з однієї гривні приросту резервів банківська система фактично створила 2,56 грн.

Відповідь:

- максимально можливий рівень грошово-кредитної мультиплікації – 9,09 грн;
- реальний рівень грошово-кредитної мультиплікації – 2,56 грн.

Приклад 5

Знайдіть значення грошового мультиплікатора по агрегату M_1 , якщо обсяг готівки поза банками становить 120 млрд грн, розмір банківських резервів, що сформовані за короткостроковими залученнями, 76 млрд грн, а величина грошового агрегату M_1 – 250 млрд грн.

Розв'язок.

Значення грошового мультиплікатора по агрегату M_1 знаходимо за формулою

$$m_{\text{по-}M_1} = \frac{M_1}{M_0 + R};$$

$$m_{\text{по-}M_1} = \frac{250}{120 + 76} = 1,28.$$

Це означає, що з однієї гривні приросту резервів банківська система фактично створила 1,28 грн.

Відповідь: значення грошового мультиплікатора по агрегату M_1 становить 1,28.

Приклад 6

ВВП країни у 2007 р. становив 200 млрд грн, а грошовий попит – 45 млрд грн. У 2008 р. ВВП збільшився на 6%, а швидкість обертання грошей і рівень цін не змінилися.

Чому дорівнює попит на гроші у 2008 р.?

Розв'язок.

Кількісне рівняння обігу має вигляд:

$$MV = PY,$$

звідси

$$V = \frac{PY}{M} = \frac{1 \times 200}{45} = 4,45 \text{ обертів/рік.}$$

Попит на гроші у 2008 р.:

$$M = M^D = \frac{PY}{M} = \frac{1 \times 200 \times 1,06}{4,45} = 47,64 \text{ млрд грн.}$$

Відповідь: попит на гроші у 2008 р. становить 47,64 млрд грн.

Приклад 7

Національний банк вирішив збільшити пропозицію грошей на 330 млрд грн. На скільки треба збільшити грошову базу за умови, що коефіцієнт депонування дорівнює 0,3, а резервна норма становить 15%.

Розв'язок:

Спочатку треба розрахувати мультиплікатор грошової бази:

$$M = \frac{cr + 1}{cr + rr} = \frac{0,3 + 1}{0,3 + 0,15} = 2,89.$$

Визначимо, на яку величину має бути збільшена грошова база, якщо пропозиція грошей буде збільшена на 330 млрд грн, при умові що грошовий мультиплікатор (M) = 2,89.

$$MB = \frac{M^S}{M} = \frac{330}{2,89} = 114,2 \text{ млрд грн.}$$

Відповідь: грошову базу треба збільшити на 114 млрд грн.

Приклад 8

Загальні резерви комерційного банку становлять (R) – 580 млн грн, депозити (D) – 2 550 млн грн. Норма обов'язкових банківських резервів складає (Rr) – 20%.

Як може змінитися пропозиція кредитних грошей, якщо банк вирішить використати свої надлишкові резерви для видачі кредитів?

Розв'язок:

Обов'язкові резерви КБ становлять:

$$Rr = 2550 \times 0,2 = 510 \text{ млн грн.}$$

Надлишкові резерви дорівнюють:

$$Re = R - Rr = 580 - 510 = 70 \text{ млн грн.}$$

Пропозиція кредитних грошей збільшиться на:

$$\Delta M^S = Re \times \frac{1}{Rr} = 70 \times \frac{1}{0,2} = 350 \text{ млн грн.}$$

Відповідь: пропозиція грошей завдяки мультиплікації грошей збільшиться на 350 млн грн.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. *Банки и банковские операции: Учебник для ВУЗов / Под ред. Е. Ф. Жукова.* — М.: Банки и биржи, ЮНИТИ. — 2005.
2. *Буковинський С. А., Грищенко А. А., Кричевська Т. О.* Середньострокова монетарна стратегія та проблеми її формування й реалізації в Україні // *Фінанси України.* — 2008. — № 6. — С. 3–30.
3. *Вступ до банківської справи: Навч. посібник / За ред. Савлука М. І.* — К.: Лібра. — 2006.
4. *Гальчинський А. С.* Світова грошова криза: витоки, логіка трансформацій № 42 (721) 8–14 листопада 2008 р.
5. *Гроші та кредит: Підручник / Щетинін А. І.* — К.: Центр учбової літератури, 2008. — 432 с.
6. *Гроші та кредит: Підручник / Демківський А. В.* — Київ, К.: ДАКОР. — 2007. — 528 с.
7. *Гроші та кредит: Підручник / Відп. ред. Демківського А. В.* — Віра-Р. — 2006. — 528 с.
8. *Гроші та кредит: Навчальний посібник з курсу «Гроші та кредит» для студентів економічних спец. / Автори: В. М. Семененко, О. В. Семененко / КНУТД, 2006.* — 146 с.
9. *Гроші та кредит. Практикум: Навч. посібник / Войнаренко М. П., Барановський О. І., Гуцал І. С. /* — Львів: Новий Світ-2000, 2008. — 312 с.
10. *Іванов В. М.* Финансовый рынок: конспект лекций. — К.: МАУП, 2007 р.
11. *Кораблін С. О.* Валютно-курсова політика України: стабілізаційні ефекти та можливі перспективи розвитку // *Фінанси України.* — 2007. — № 9. — С. 112–123.
12. *Корнеев В.* Банкоцентрична основа фінансового ринку України // *Економіка України.* — 2008. — № 9. — С. 18–26.
13. *Корнеев В.* Еволюція і перспективи фінансового ринку в Україні // *Економіка України.* — 2007. — № 9. — С. 21–29.
14. *Лагутін В. Д.* Кредитування: теорія і практика: Навч. посібник. — К.: Знання, 2000.
15. *Леоненко П. М., Юхименко П. І., Льєнко А. А. та ін.* Теорія фінансів: Навч. посібник / За заг. ред. О. Д. Василика. — К.: Центр навчальної літератури, 2005. — 480 с.
16. *Національний банк і грошово-кредитна політика: Підручник за ред. А. М. Мороза, М. Ф. Пуховкіної.* — К.: КНЕУ, 1998; 1999.
17. *Романенко О. Р.* Фінанси: Підручник. — К.: Центр навчальної літератури, 2006. — 312 с.
18. *Фінанси: Навч. посібник / О. П. Близнюк, Л. І. Лачкова, В. І. Оспіщев та ін.; За ред. В. І. Оспіщева.* — К.: Знання, 2006. — 415 с.

Тема 4

ГРОШОВІ СИСТЕМИ

- 4.1. *Поняття та елементи грошової системи.*
- 4.2. *Еволюція грошових систем.*
- 4.3. *Форми безготівкових розрахунків.*
- 4.4. *Створення грошової системи України.*

4.1. Поняття та елементи грошової системи

Грошова система — це законодавчо встановлена форма організації грошового обороту в країні. Вона є складовим елементом господарського механізму і регулюється законами, встановленими державою.

Грошова система країни формується історично, що позначається на структурі та змісті її елементів. Основні з них:

- 1) найменування грошової одиниці;
- 2) масштаб цін;
- 3) валютний курс;
- 4) види готівкових грошових знаків, які мають законну платіжну силу;
- 5) регламентація безготівкового обороту;
- 6) державний апарат, який здійснює регулювання грошового обороту.

Найменування грошової одиниці (національної валюти), як правило, виникає історично. До введення власної грошової одиниці в Україні функціонувала грошова одиниця колишнього СРСР — карбованець (рубль), сотою часткою якого була копійка. Найменування «рубль» закріпилося за грошовою одиницею Росії порівняно пізно — в XVII ст. Становлення державної незалежності України зумовило перехід до найменування стародавньої грошової одиниці, що використовувалась у Київській Русі, — гривні¹.

Масштаб цін — історично зумовлений елемент грошової системи, що визначає ваговий вміст у грошовій одиниці металу, який у відповідний період виконував роль грошей. Установлений державою золотий (чи срібний) вміст грошей виступав важливим елементом системи ціноутворення в країні. В умовах обігу паперових грошей масштаб цін втратив своє вагоме значення як елемент грошової системи. Величина вираження вартості товарів у грошовій одиниці в сучасних умовах визначається відповідно до основ формування вартості грошей. Масштаб цін відіграє важливу технічну роль при виконанні грошима функції міри вартості.

Валютний курс — це співвідношення між грошовими одиницями (валютами) різних країн.

¹ Гривня як грошова й вагова одиниця Стародавньої Русі походить від найменування обруча — прикраси із золота чи срібла, який носили на шиї («загривку»). Частина цього обруча (рублена гривня), що оберталася в ролі грошей, стала основою найменування грошової одиниці «рубль» (карбованець).

Він являє собою своєрідну «ціну» валюти однієї країни, виражену у валютах інших країн. Залежно від типу грошової системи валютний курс може визначатися ринком або встановлюватися державою в особі уповноважених нею органів.

Держава визначає види **готівкових грошових знаків**, що мають статус законного платіжного засобу на її території. До них належать банківські білети, казначейські білети та розмінна монета. Суттєва відмінність грошових білетів полягає в механізмі їхньої емісії — порядку випуску в обіг та вилучення з нього. При бюджетній емісії, яка проводиться спеціальним органом міністерства фінансів (казначейством), в обіг випускаються казначейські білети. Кредитна емісія обумовлює випуск банкнот. Банківські білети надходять до сфери обігу у зв'язку з видачею кредиту; його погашення зумовлює вилучення грошових знаків з обігу.

У період перебування України в складі СРСР на її території оберталися готівкові знаки всіх трьох видів. Однак відмінність банкнот від казначейських білетів фактично була формальною. У зв'язку з відсутністю казначейства всі грошові знаки випускалися в обіг Держбанком СРСР. Ця різниця в найменуванні паперових грошових знаків підлягала ліквідації згідно із законодавством про банки і банківську діяльність в СРСР. Але заміна одно-, трьох- та п'ятикарбованцевих казначейських білетів зразка 1961 р. не була завершена. Питання про види готівкових грошових знаків та їхню платіжність нині вирішує кожна з незалежних держав, що входили до складу колишнього СРСР.

Основним компонентом грошової маси в сучасних умовах є не готівкові знаки, а залишки на рахунках у банках та небанківських кредитних установах. Вони використовуються для платежів шляхом перерахувань коштів з рахунка платника на рахунок їхнього одержувача. Принципи функціонування грошей, що перебувають на рахунках («грошей безготівкового обігу» або «електронних» в умовах проведення платежів на базі електронно-обчислювальної техніки), визначає держава через *регламентацію безготівкового обороту* (детальніше див. у підрозд. 4.3).

Вона включає визначення сфер готівкових та безготівкових розрахунків і режиму використання грошей на рахунках, форми розрахунків, порядок платежів тощо.

Операції щодо готівкових і безготівкових розрахунків здійснюють банки та небанківські установи. Однак безпосереднє регулювання грошового обороту здійснюють банки, що зумовлює виділення їх як самостійного елемента грошової системи. Механізм регулювання характеризується побудовою самої банківської системи — її організацією за однорівневим чи дворівневим принципом.

Кожна держава, пристосовуючи грошову систему до своїх інтересів, визначає орган, який здійснює грошово-кредитне та валютне регулювання. Таким органом, за традицією, виступає центральний банк, в Україні — **Національний банк України**.

Сучасна грошова система характеризується такими загальними рисами:

- відміною офіційного золотого вмісту грошових одиниць, демонетизацією золота;
- переходом до нерозмінних на золото кредитних грошей, які за своєю природою небагато чим відрізняються від паперових грошей;

- збереженням у грошовому обігу декількох країн поряд з кредитними грошима паперових грошей у формі казначейських білетів;
- випуском банкнот в обіг з метою кредитування господарства, держави, а також приросту офіційних золотих і валютних резервів;
- розвитком та розширенням у грошовому обороті безготівкових розрахунків при одночасному скороченні готівкових;
- посиленням державного регулювання грошового обороту в зв'язку з постійним порушенням базового принципу грошової системи — відповідності кількості грошей об'єктивним потребам економічного обороту, що веде до інфляційного процесу.

4.2. Еволюція грошових систем

Грошові системи сформувалися в XVI–XVII ст. з появою та затвердженням капіталістичного способу виробництва, хоча окремі елементи з'явилися раніше (рис. 4.1).

З розвитком товарно-грошових відносин та капіталістичного способу виробництва відбуваються суттєві зміни в грошовій системі.

Тип грошової системи визначається змістом її елементів та їхньою взаємодією, які зумовлюють тенденції розвитку та закономірності функціонування грошової системи.

Як елемент господарського механізму країни грошова система відображає властиву їй сукупність економічних відносин, у зв'язку з чим набувають характеру системи ринкового чи неринкового типу.

Неринкову грошову систему відрізняє наявність значних обмежень щодо функціонування грошей (талони, карткові системи розподілу тощо), використання адміністративних методів регулювання грошового обігу (раціонування видачі грошей, лімітування кредитів тощо), розмежування сфер готівкового та безготівкового обігу, заборона певних грошових операцій, здійснення контролю за грошовими операціями юридичних осіб та громадян тощо. В такій грошовій системі фактично порушуються її межі як форми організації обігу грошей, а регулювання безпосередньо поширюється на зміст грошових операцій. Такий тип грошової системи властивий адміністративно-командній економіці, якою була система управління економікою колишнього СРСР. Він призводить до підриву самої природи грошей.

Грошову систему **ринкового типу** характеризує вільне функціонування грошей. Зберігаються лише певні обмеження щодо проведення грошових операцій на рівні банків як елемента грошової системи країни. При цьому регулювання грошового обігу проводиться використанням економічних методів впливу на обсяг, динаміку та структуру грошової маси.

Історично системи металевих обігу реалізувались у формі **біметалізму** та **монометалізму**. На ранніх етапах розвитку капіталістичного виробництва грошова система, як правило, ґрунтувалася на біметалізмі.

При **біметалізмі** роль загального еквівалента законодавчо закріплювалася за двома металами, — як правило, золотом і сріблом. Відповідно до принципів регулювання співвідношення між золотими і срібними монетами виділяють три різновиди біметалізму:

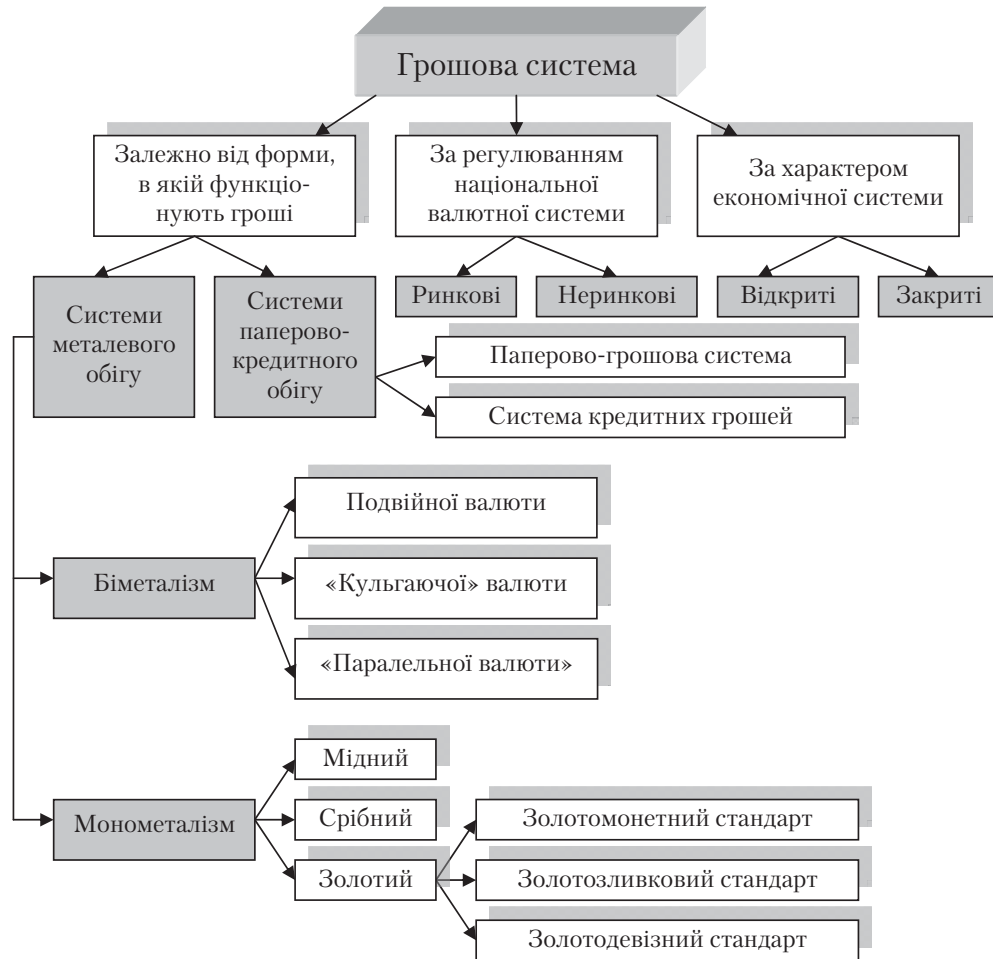

Рис. 4.1. Типи грошових систем

- система подвійної валюти, коли таке співвідношення визначає держава;
- система «кульгаючої» валюти, за якої один з видів монет карбується в обмеженій кількості та поступово виводиться з обігу;
- система паралельної валюти, за якої вищезазначене співвідношення встановлюється стихійно, на ринковій основі.

Монометалізм — це грошова система, за якої тільки один вид металу виконує роль грошей. Найпоширенішим в історії був золотий монометалізм. Його найпоширенішою формою виступав золотомонетний стандарт.

Золотомонетний стандарт найбільше відповідав вимогам капіталізму періоду вільної конкуренції, допомагав розвитку виробництва, кредитної системи, світової торгівлі і вивезенню капіталу. Цей стандарт характеризується такими загальними рисами:

- у внутрішньому обігу країни перебуває повноцінна золота монета, а золото виконує всі функції грошей;
- дозволяється вільне карбування золотих монет для приватних осіб (звичайно на монетному дворі країни);
- неповноцінні гроші, що перебувають в обігу (банкноти, металева розмінна монета), вільно та необмежено обмінюються на золоті;
- допускається вільне вивезення та ввезення золота та іноземної валюти і функціонування вільних ринків золота.

Функціонування *золотомонетного стандарту* потребувало наявності золотих запасів у центральних емісійних банках, які були резервом монетного обігу, забезпечували розмін банкнот на золото, виступали резервом світових грошей.

У роки Першої світової війни зростання бюджетних дефіцитів, покриття їх позиками та зростаючим випуском грошей призвели до збільшення грошової маси в обігу, яка значно перевищувала за своїм обсягом золоті запаси емісійних банків, що ставило під загрозу вільний обмін паперових грошей на золоті монети. В цей період золотомонетний стандарт припинив своє існування в країнах, що воювали, а пізніше і в більшості інших країн (крім США, де він протримався до 1933 р.): було припинено розмін банкнот на золото, заборонено вивозити його за кордон, золоті монети вийшли з обігу і перетворилися на скарб.

Після закінчення Першої світової війни, в умовах розвитку загальної кризи капіталізму, жодна капіталістична держава не змогла стабілізувати свою валюту на основі відновлення золотомонетного стандарту.

У ході грошової реформи 1924–1929 рр. повернення до золотого стандарту було проведено у двох урізаних формах — золотозливкового і золотодевізного стандартів.

При *золотозливковому стандарті*, на відміну від золотомонетного, в обігу відсутні золоті монети та вільна їхня чеканка. Розмін банкнот, як і інших неповноцінних грошей, проводиться тільки на золоті зливки. В Англії вартість стандартного зливка масою 12,4 кг дорівнювала 1700 фунтів стерлінгів, у Франції вартість зливка 12,7 кг дорівнювала 215 тисяч франків.

В Австрії, Німеччині, Данії, Норвегії та інших країнах було встановлено *золотодевізний* (золотовалютний) *стандарт*, за якого також відсутні золоті монети та вільна чеканка. Обмін неповноцінних грошей на золото проводився за допомогою обміну на валюту країн із золотозливковим стандартом. Так зберігався непрямий зв'язок грошових одиниць країн золотодевізного стандарту із золотом.

Стійкість курсу національної валюти підтримувалася методом девізної політики, тобто за допомогою купівлі та продажу національних грошей за іноземні залежно від того, знижується чи підвищується курс національної валюти на ринках. Таким чином, при золотодевізному стандарті валюти одних країн ставилися в залежність від валют інших.

Внаслідок світової економічної кризи 1929–1933 рр. золотий стандарт було скасовано в усіх країнах світу (у Великобританії в 1931 р., США — 1933 р., Франції — 1936 р.), і встановилася система нерозмінного банкнотного обігу.

Створення в 1944 р. Бреттон-Вудської світової валютної системи — це встановлення системи міждержавного золотодевізного стандарту, за суттю *золотодоларового стандарту*, для країн з вільно конвертованою валютою. Особливість золотодоларового стандарту полягала в тому, що він був установлений лише для Центральних

банків, причому тільки одна валюта — долар США — зберігала зв'язок із золотом. У зв'язку із скороченням золотого запасу уряд США з 1971 р. офіційно закінчив продаж золота за долари, і золотодоларовий стандарт припинив своє існування.

Відповідно до змісту механізму регулювання грошового обороту виділяють системи *паперово-грошового та кредитного обігу*.

Для системи *паперово-грошового обігу* характерна бюджетна емісія, яка може виступати у двох формах:

- 1) випуск грошових білетів державним казначейством;
- 2) покриття бюджетного дефіциту за рахунок кредитної емісії.

В обох випадках випуск грошей визначається не потребами обороту, а величиною бюджетного дефіциту, що, відповідно до законів обігу паперових грошей, призводить до постійного знецінення їх. Регулювання грошового обороту в цих умовах потребує здійснення заходів, спрямованих на оздоровлення фінансів та збалансування бюджету.

Система *кредитного обігу* — це випуск і рух грошових знаків, що виникають на основі кредиту. Кредитна емісія забезпечує еластичність грошового обігу, дає можливість, на відміну від бюджетної емісії, не тільки легко збільшувати, а й зменшувати кількість грошей в обігу. Це створює реальну можливість підтримання їхньої кількості на рівні об'єктивної потреби обігу.

За загальними законами обігу грошей кредитна грошова система близька до металеві. Органами регулювання грошового обігу є банки. Здійснювані ними кредитні операції (видача та повернення позик), відповідно до реальної динаміки економічних процесів, руху матеріальних цінностей, виступають передумовою балансування товарних і грошових мас в обігу.

Грошова система України в період становлення державної незалежності була неринковою. Державне регулювання рівня цін в умовах економічної кризи, яка поєднала падіння виробництва із значним зростанням грошової маси, спричинило розпад споживчого ринку (єдиної сфери нерегламентованих відносин купівлі-продажу) та всезагальну дефіцитність товарів. За таких умов для регулювання відносин розподілу були впроваджені карткова система та інші форми раціонування. Становище ускладнювала некоординованість економічної політики незалежних республік у сфері виробництва, товарообміну, грошових відносин.

Щоб захистити внутрішній ринок, в Україні було впроваджено купонну систему та регламентувалось вивезення товарів за межі держави. Реально всі ці заходи посилювали неринковий характер грошової системи.

Перехід до грошової системи ринкового типу потребує лібералізації економічних відносин, введення вільного ціноутворення та проведення комплексу заходів, спрямованих на розвиток ринкових відносин: приватизації власності, сприяння розвитку підприємництва, демонополізації економіки, розвитку підприємств ринкової інфраструктури. Становлення ринкових відносин передбачає перехід до грошової системи відкритого типу: лібералізації зовнішньоекономічних відносин та введення конвертованості національних грошей.

4.3. Форми безготівкових розрахунків

Оскільки всі підприємства та організації повинні обов'язково зберігати свої грошові кошти на рахунках у банках, то на практиці їх взаємовідносин мають використовуватися певні форми платіжних документів. Вони заповнюються підприємством і є для банку розпорядженням по списанню чи переведенню грошових засобів на рахунок підприємства.

Організація безготівкових розрахунків здійснюється в неоднакових формах. Вони відрізняються між собою формою розрахункових документів і особливостями їхнього руху. Основними розрахунковими документами при безготівкових розрахунках є:

- а) платіжне доручення;
- б) платіжна вимога-доручення;
- в) чек;
- г) акредитив;
- д) вексель;

Використання тієї чи іншої форми платіжних документів не залежить від банку, а визначається договором між платником і одержувачем коштів. При виборі тієї чи іншої форми розрахунків підприємства повинні враховувати багато факторів: місце знаходження платника та покупця, швидкість обігу грошових коштів, можливість взаємного контролю, джерела коштів для платежу, гарантію сплати і т.ін.

Платіжне доручення — це документ, який містить наказ платника банку про списання з його рахунка певної суми та перерахування її на рахунок одержувача (рис. 4.2). При цьому виконуються такі поетапні операції:

- 1) укладання контракту;
- 2) надання послуг, відвантаження товарів, виконання робіт;
- 3) передача платіжного доручення банку для списання з рахунка платника суми платежу;
- 4) витяг з розрахункового рахунка про списання коштів;
- 5) платіжне доручення про зарахування платежу на розрахунковий рахунок одержувача (постачальника);
- 6) витяг з розрахункового рахунка про зарахування платежу.

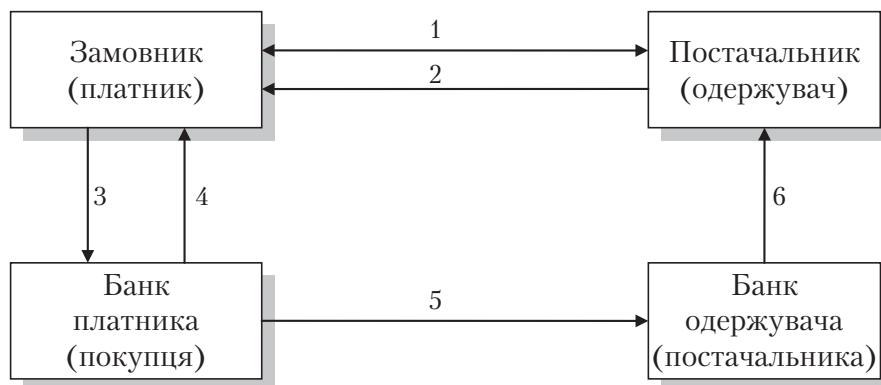

Рис. 4.2. Документообіг при розрахунках платіжними дорученнями

За допомогою платіжних доручень здійснюються розрахунки як з товарних, так і нетоварних операцій. Така форма організації безготівкових розрахунків найбільше поширена.

Платіжна вимога-доручення — це комбінований розрахунковий документ, який об'єднує платіжну вимогу і платіжне доручення. Частина документа — «платіжна вимога» заповнює одержувач, а частину — «доручення» заповнює платник при згоді на оплату (рис. 4.3).

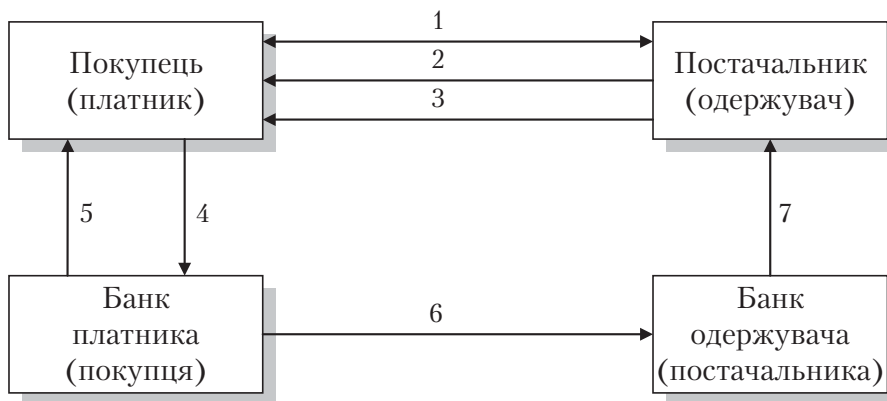

Рис. 4.3. Рух документів при розрахунку платіжними вимогами-дорученнями

Документообіг при розрахунках платіжними вимогами-дорученнями включає такі операції:

1. Укладення угоди між постачальником і покупцем з установленням форми розрахунку у вигляді розрахунку за допомогою платіжної вимоги-доручення.
2. Відвантаження товару покупцеві (замовнику).
3. Відправлення постачальником на адресу покупця документів на відвантаження товарів із заповненим постачальником вимогою-дорученням.
4. Дооформлення покупцем (платником) вимоги-доручення і передача його у свій банк на оплату.
5. Витяг з розрахункового рахунка, який надається банком платнику про здійснення платежу на адресу постачальника.
6. Передача банку постачальника документів про право зарахування платежу на розрахунковий рахунок постачальника.
7. Витяг з розрахункового рахунка про зарахування платежу на рахунок постачальника.

Платіжна вимога-доручення — це такий комбінований документ, що складається з двох частин. Верхню частину після виконання своїх зобов'язань перед замовником заповнює постачальник. Це вимога постачальника щодо оплати вартості наданих замовникові послуг, виконаних робіт або поставлених товарів. Виписана вимога разом із відвантажувальними транспортними документами пересилається платникові, минаючи банк.

Розрахунковий чек — документ, який містить доручення чекодавця (платника) банку про перерахування з його рахунка певної суми грошей на рахунок чекоотримувача (одержувача) при наданні ним чека в банк (рис. 4.4).

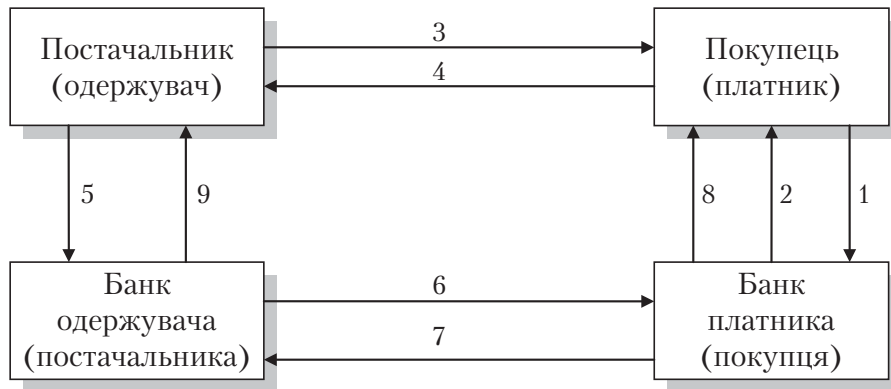

Рис. 4.4. Організація розрахунків за допомогою чеків

Чек — це документ суворої звітності і бланки чеків (а вони звичайно брошуруються в чековій книжці по 10, 20 і 25 аркушів) виготовляються за зразками, затвердженими Національним банком України.

Чек має ряд обов'язкових реквізитів, наприклад зазначення суми платежу за чеком, найменування одержувача платежу, дату і місце укладання чека тощо.

Порядок здійснення платежу за допомогою чеків включає такі операції:

1. Замовлення в банку чекової книжки.
2. Видача покупцеві чекової книжки з депонуванням зазначеної в книжці суми.
3. Постачання товару (виконання робіт, надання послуг) постачальником.
4. Передавання чека покупцем постачальникові в оплату товару або послуг.
5. Передавання банку чека для його оплати банком платника.
6. Передавання документів банку покупця.
7. Зарахування коштів на розрахунковий рахунок постачальника.
8. Витяг з рахунка депонованих сум.
9. Витяг про зарахування відповідної суми на рахунок постачальника.

Розрахунки за чеками мають певні переваги. Вони, передусім, у тому, що досягається досить висока швидкість розрахунків, а це означає прискорення обігу й скорочення дебіторської заборгованості. Чек дає переваги не тільки постачальникові, а й замовнику, бо він гарантує надходження товару, виконання робіт, надання послуг і т. ін., оскільки чек виписується після отримання товарів чи надання послуг.

Акредитив — це розрахунковий документ, який містить доручення банку платника банку одержувача оплатити товар (послуги) лише при виконанні одержувачем умов, указаних в акредитиві. Акредитив вигідно використовувати у відносинах з неакуратними платниками (рис. 4.5).

Акредитив становить собою форму організації розрахунків, за якої банк платника (банк емітент) за дорученням свого клієнта зобов'язаний перерахувати гроші в банк

замовника (виконуючий банк), який здійснить платіж відповідно до складеної акредитивної угоди.

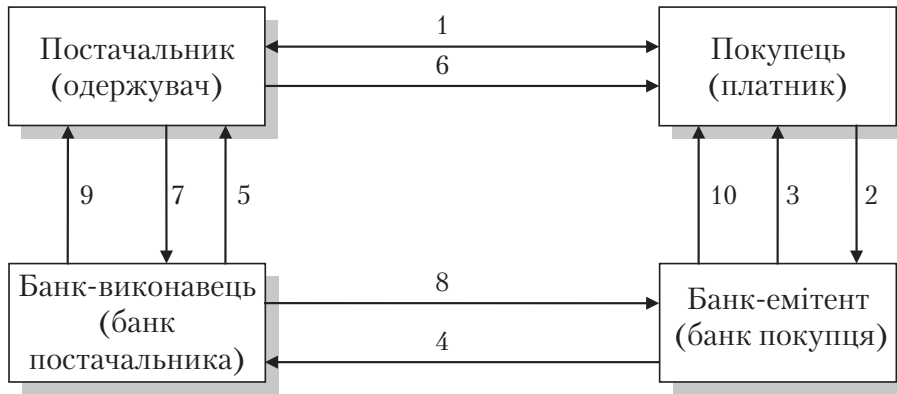

Рис. 4.5. Організація розрахунків за допомогою акредитива

У процесі здійснення платежу виконуються такі операції:

1. Укладання угоди про поставку товарів з розрахунком у вигляді акредитива.
2. Завдання банку на розроблення акредитива із зазначенням суми платежу, термінів і умов його розкриття.
3. Повідомлення банку платника про розроблення акредитива.
4. Повідомлення банку постачальника про відкриття акредитива і про його умови.
5. Ознайомлення постачальника з умовами акредитива.
6. Відвантаження товару, надання послуг, виконання робіт.
7. Передача банку всього комплексу підписаних покупцем документів, передбачених акредитивною угодою.
8. Повідомлення банку-емітента про використання акредитива.
9. Витяг з розрахункового рахунку про зарахування коштів на рахунок постачальника.
10. Надання витягу покупцеві про використання акредитива.

Акредитиви можуть мати різну форму. Найпоширеніші з них: відкличний і безвідкличний, а також покритий та непокритий.

У результаті розвитку комерційних зв'язків виник спосіб розрахунків на умовах відстрочки платежу з використанням *векселів*.

Вексель — це боргове зобов'язання чітко визначеної форми (цінний папір), що дає незаперечне право на одержання зазначеної в ньому суми грошей у термін, який указано у векселі (див. 1.2).

Вексель постійно перебуває в русі і з огляду на особливості цього руху, а також залежно від того, хто — боржник чи кредитор — виписує вексель, розрізняють **протий** і **переказний векселі**.

Вексель є формою оформлення комерційного кредиту, який надається в товарній формі продавцями покупцям у вигляді відстрочки сплати боргу за поставлені товари, виконані роботи, надані послуги.

При видачі **простого векселя** векседавець зобов'язаний сплатити безпосередньо векселедержателю певну суму. При цьому векселедержатель приймає на себе зобов'язання перед іншою стороною – векселедержателем виплатити певну суму грошей після настання певного строку (рис. 4.6).

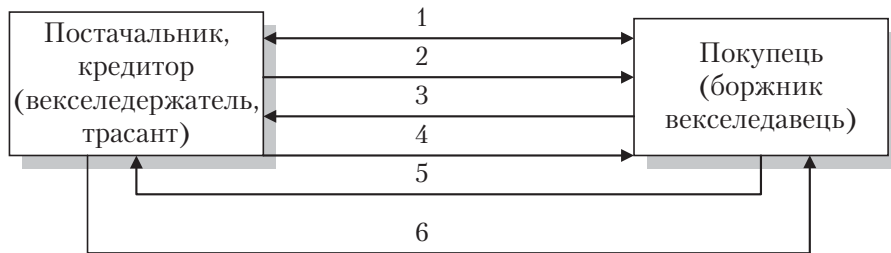

Рис. 4.6. Розрахунок за простим векселем

Переказний вексель становить письмову пропозицію векседавця, звернену до платника, сплатити певну суму векселедержателю. Переказний вексель може бути проданий за допомогою індосамента (передавального напису). Строк платежу визначається або датою акцепту, або ж датою протесту.

Правову основу використання векселя в господарському обороті визначає Положення «Про переказаний і простий векселі», прийняте відповідно до постанови Кабінету Міністрів України і Національного банку України від 10.09.1992 р., та Закон України «Про обіг векселів в Україні» (2001).

Документообіг і операції при розрахунку за допомогою *простого векселя* мають такий вигляд:

1. Укладання угоди між продавцем і покупцем з установленням форми розрахунку у вигляді розрахунку за допомогою простого векселя.
2. Постачання товару (надання послуг, виконання робіт) покупцеві (замовнику).
3. Виставлення боржником векселя.
4. Пред'явлення кредитором векселя для оплати в момент, визначений як термін розрахунку за векселем.
5. Переказування грошей боржником на користь кредитора (продавця).
6. Повернення погашеного векселя.

Децю складніша схема руху документів за умови розрахунків *переказаним векселем*. Послідовність цих операцій зображено на рис. 4.7.

Рух документів і операції в цьому випадку мають такий вигляд:

1. Угода між постачальником і покупцем про поставку товару (надання послуг, виконання робіт і т.ін.) з розрахунком через виставлення переказного векселя.
2. Поставка товару покупцеві (боржнику).
3. Виставлення векселя кредитором (трасантом) третій особі, яка й отримує вексель (ремітент).
4. Пред'явлення ремітентом векселя боржнику для акцепту.
5. Акцепт векселя боржником (трасантом).
6. Пред'явлення векселя боржникові для оплати.
7. Оплата векселя.

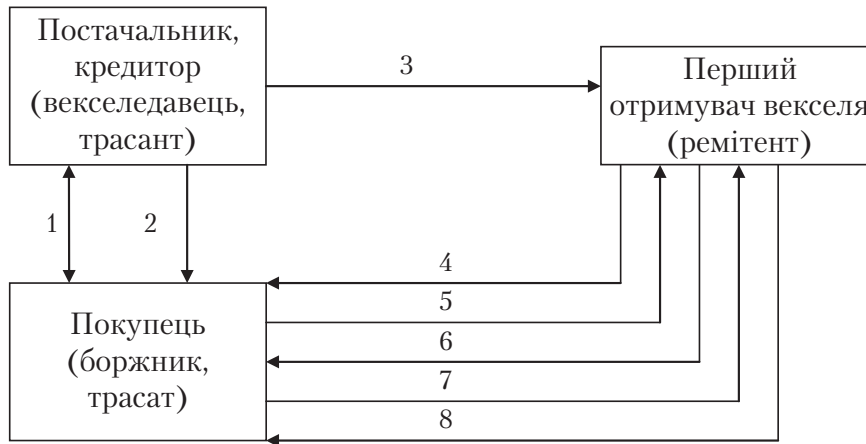

Рис. 4.7. Розрахунок за переказним векселем

8. Погашення векселя.

У цьому випадку розглянуто рух векселя за умови, що він нікому (крім ремітента) більше не передається. Якщо ж така передача має місце, то схема доповнюється тільки актом передачі векселя іншій особі за допомогою індосаменту, а далі останній векселедержатель (індосат) здійснює ті самі операції, що й ремітент у наведеному випадку.

4.4. Створення грошової системи України

Грошова система України є регульованою системою ринкового зразка. Цьому сприяли істотні ринкові перетворення в економічній системі України: монополізація економіки, приватизація, яка відбувалася в усіх галузях економіки, тощо. Активно розвивається грошовий ринок в усіх його складових: ринок грошей, валютний ринок, ринок цінних паперів, а також його інфраструктура (дворівнева банківська система, мережа небанківських фінансово-кредитних установ, валютна та фондова біржі).

Щоб досягти ринкового зразка, грошова система України пройшла багато *етапів свого розвитку*. Після отримання в 1991 р. незалежності перед Україною постало завдання створити власну грошову систему.

Становлення грошової системи почалося з рішення уряду про випуск у грудні 1991 р. *купоно-карбованців* багаторазового використання за умови його паралельного обігу з рублем.

Наступним етапом став Указ Президента про введення купоно-карбованців у безготівковий обіг і вилучення з обігу рубля в листопаді 1992 р., а з 2 вересня 1996 р. — введення постійної діючої національної грошової одиниці — *гривні*. До того часу її введення декілька разів відкладалося через загальну економічну нестабільність у країні й потужні інфляційні процеси, що досягли піку в 1993 р.

У статті 99 Конституції України вказано:

Грошовою одиницею України є гривня.
Забезпечення стабільності грошової одиниці є основною функцією центрального банку держави — Національного банку України.

Назву наша національна валюта отримала від гривні — грошової одиниці Київської Русі, а щодо розмірної монети, то її назву залишили за звичною копійкою. Ескізи гривні виконав український художник В. І. Лопата.

Основними складовими елементами грошової системи України стали:

- *види грошових знаків*, що мають законну платіжну силу:
 - банкноти — гривні номіналом 1, 2, 5, 10, 20, 50, 100, 200, 500;
 - розмірна монета (копійка), що випускається в обіг номіналами 1 грн, 50, 25, 10, 5, 2, 1 коп;
- *офіційний валютний курс* гривні до інших валют світу (долар США, євро, рубль та ін.) встановлюється НБУ на підставі торгів валютними цінностями на Українській міжбанківській валютній біржі;
- *порядок організації готівкового й безготівкового обігу* (розроблення правил і форм здійснення безготівкового та готівкового способів і порядку платежів, контроль касових операцій);
- *орган грошово-кредитного і валютного регулювання* — *Національний банк України (НБУ)*. Він є незалежним фінансово-економічним органом для здійснення самостійної грошово-кредитної політики в Україні та координації діяльності комерційних банків.

ПРАКТИКУМ

Запитання для самоконтролю

1. Що таке грошова система?
2. Елементи грошової системи та їхня характеристика.
3. Особливості сучасних грошових систем.
4. Етапи розвитку грошової системи.
5. Сутність грошової реформи і методи її проведення.
6. Виділіть і охарактеризуйте структурні елементи національної грошової системи України.
7. Яке місце в національній грошовій системі займає процес грошового обороту?
8. Розкрийте сутність грошової системи біметалізму і монометалізму.
9. У чому полягають відмінності грошових систем при адміністративній та ринковій моделях економіки?
10. Які принципи притаманні грошовій системі будь-якого типу?

Питання для обговорення на семінарських заняттях

1. Суть грошової системи, її призначення та місце в економічній системі країни. Елементи грошової системи.
2. Основні типи грошових систем та їхня еволюція.
3. Системи металевого обігу (біметалізм та монометалізм).
4. Системи обігу нерозмінних грошових знаків.
5. Створення і розвиток грошової системи в Україні.
6. Форми організації безготівкових розрахунків.
7. Організація розрахунків за допомогою платіжних вимог та вимог-доручень.
8. Організація розрахунків за допомогою чеків.
9. Акредитив як форма організації розрахунків.
10. Вексель як спосіб розрахунків на умовах відстрочки платежу.

Теми рефератів

1. Грошова система Київської Русі.
2. Грошова система Російської імперії.
3. Грошова система СРСР.
4. Грошова система України та її розвиток.
5. Грошова реформа в Україні.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

- 1. Сучасна грошова система ґрунтується на:**
а) золотому монометалізмі й паперових грошах;

- б) паперових грошах;
- в) паперово-кредитних грошах.

2. Які із зазначених економічних інститутів не є обов'язковими елементами грошової системи сучасної ринкової економіки:

- а) порядок обміну національної валюти на іноземну;
- б) умови безготівкового грошового обігу;
- в) форми грошей;
- г) умови обміну грошей на золото?

3. Грошова система – форма організації грошового обігу, яка встановлена законом країни. Грошова система має забезпечити:

- а) стійкість грошової одиниці;
- б) еластичність грошового обігу;
- в) оптимальну структуру виробництва;
- г) оперативне і ефективне регулювання грошової маси в країні відповідно до потреб грошового обігу;
- д) демонополізацію економіки країни.

4. Законодавча фіксація вагової кількості монетарного металу, що закріплюється за певною грошовою одиницею, – це:

- а) монометалізм;
- б) масштаб цін;
- в) біметалізм;
- г) валюта;
- д) монета.

5. Грошова система, за якої національна грошова одиниця обмінюється на іноземну валюту, розмінна на золото:

- а) система паралельної валюти;
- б) система подвійної валюти;
- в) система «кульгаючої» валюти;
- г) золотомонетний стандарт;
- д) золотозливковий стандарт;
- е) золотодевізний стандарт.

6. Які елементи не належать до грошової системи:

- а) грошова одиниця країни;
- б) масштаб цін;
- в) регламентація безготівкового обігу;
- г) немає правильної відповіді?

7. Інструменти впливу ЦБ на грошову масу:

- а) операції на відкритому ринку;
- б) готівкова емісія;
- в) норма банківських резервів;

- г) облікова ставка;
- д) усі відповіді правильні;
- е) немає правильної відповіді.

8. Елементи грошової системи України – це:

- а) комерційні банки;
- б) держава;
- в) види грошових знаків;
- г) офіційний валютний курс;
- д) НБУ;
- е) МВФ;
- ж) організація готівкового й безготівкового обігу.

9. Форми безготівкових розрахунків – це:

- а) акредитив;
- б) платіжне доручення;
- в) спот;
- г) платіжна вимога доручення;
- д) ф'ючерси.

10. Основні функції фіскально-бюджетної політики:

- а) забезпечення сталості грошового обігу;
- б) забезпечення грошима сфери обігу;
- в) перерозподіл національного доходу;
- г) стримування інфляції;
- д) нагромадження ресурсів для фінансування соціальних програм;
- е) боротьба з інфляцією.

11. Біметалева грошова система – це система, за якої:

- а) за золотом і сріблом закріплена роль загального еквівалента;
- б) тільки за золотом закріплена роль загального еквівалента;
- в) тільки повноцінні гроші виконують роль загального еквівалента.

12. Монометалізм – це:

- а) грошова система, за якої тільки один вид металу виконує роль грошей;
- б) еластичність грошового обігу;
- в) оптимальна структура виробництва;
- г) оперативне та ефективне регулювання грошової маси в країні відповідно до потреб грошового обігу.

13. До саморегулювальних грошових систем належать системи металевих грошових обігу. Серед них виділяються такі стандарти:

- а) золотомонетний;
- б) золотозливковий;
- в) золотодевізний.

Задачі

Задача 1

Припустимо, на 1 січня 2008 року у вас є тільки 1000 грн. Під яку складну відсоткову ставку ви повинні вкласти ці гроші для того, щоб 1 січня 2012 року мати суму 2500 грн за умови, що компаундинг відсотка проводиться щорічно?

Задача 2

Визначте ефективну середньорічну відсоткову ставку за таких умов: грошову суму 3000 грн розміщено в комерційному банку на депозиті; річна відсоткова ставка, за якою щоквартально здійснюється нарахування відсотка, становить 16%.

Задача 3

Визначте кількість років розміщення грошей на депозитному рахунку в банку за такими даними: сума, що належить до розміщення, – 9000 грн; сума, що очікується наприкінці періоду розміщення – 11 000 грн; річна ставка складного відсотка, який пропонує банк, – 18,8%.

Приклади розв'язання типових задач

Приклад 1

Припустимо, на 1 січня 2009 року у вас є тільки 550 грн. Під яку складну відсоткову ставку ви повинні вкласти ці гроші для того, щоб 1 січня 2012 року мати суму у 1000 грн за умови, що компаундинг відсотка проводиться щорічно?

Розв'язок.

Для визначення середньої річної відсоткової ставки, що використовується в розрахунках вартості грошових засобів за складними відсотками, застосовується така формула:

$$i_c = \left(\frac{S_c}{P_c} \right)^{\frac{1}{n}} - 1,$$

де i_c – середня відсоткова ставка, що використовується в розрахунках вартості грошових засобів за складними відсотками, у вигляді десяткового дробу;

S_c – майбутня вартість грошових засобів;

P_c – поточна вартість грошових засобів;

n – кількість інтервалів, за якими здійснюється кожний платіж, у загальному обумовленому угодою періоді.

Після підстановки вихідних даних у формулу розрахунку, отримуємо:

$$i_c = \left(\frac{1000}{550} \right)^{\frac{1}{3}} - 1 = 1,818^{\frac{1}{3}} - 1 = 0,2205 \text{ (22,05\%)}.$$

Відповідь: середньорічна складна відсоткова ставка повинна становити 22,05%.

Приклад 2

Визначте ефективну середньорічну відсоткову ставку за таких умов: грошову суму 1000 грн розміщено в комерційному банку на депозиті; річна відсоткова ставка, за якою щоквартально здійснюється нарахування відсотка, становить 10%.

Розв'язок.

Визначення ефективної відсоткової ставки в процесі нарощення вартості грошових засобів за складними відсотками здійснюється за формулою

$$= \left(1 + \frac{i}{n}\right)^n - 1,$$

де i_E — ефективна середньорічна відсоткова ставка при нарощенні вартості грошових засобів за складними відсотками, що виражається десятковим дробом;

i — періодична відсоткова ставка, яка використовується при нарощенні вартості грошових засобів за складними відсотками, що виражається десятковим дробом;

n — кількість інтервалів здійснення кожного відсоткового платежу за відсотковою ставкою протягом року.

Підставляючи вихідні дані задачі у формулу, отримуємо:

$$i_E = \left(1 + \frac{0,1}{4}\right)^4 - 1 = 0,1038 \text{ або } 10,38\%.$$

Відповідь: результати розрахунків показують, що умови розміщення грошової суми під 10% річних при щоквартальному нарахуванні відсотків дорівнюють умовам нарахування цих відсотків один раз на рік під 10,38% річних. Тобто 10,38% становить значення ефективної або порівнянної відсоткової ставки.

Приклад 3

Визначте кількість років розміщення грошей на депозитному рахунку в банку за такими даними: сума, що належить до розміщення, — 7000 грн; сума, що очікується наприкінці періоду розміщення, — 10 000 грн; річна ставка складного відсотка, який пропонує банк, — 19,5%.

Розв'язок.

Кількість інтервалів платежів протягом загального періоду платежів в розрахунках вартості грошей за складними відсотками визначається за такою формулою:

$$n = \frac{\log \frac{FV}{PV}}{\log(1 + i)},$$

де FV — майбутня вартість грошей;

PV — поточна вартість грошей;

i — відсоткова ставка, що виражається десятковим дробом.

Підставляємо наші дані у формулу і отримуємо:

$$n = \frac{\log \frac{10\,000}{7\,000}}{\log(1 + 0,195)} = \frac{\log 10\,000 - \log 7\,000}{\log 1,195} \approx 2 \text{ роки.}$$

Відповідь: для отримання наприкінці періоду розміщення очікуваної суми грошей необхідним періодом є приблизно 2 роки розміщення із щорічним компаундингом.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України «Про банки та банківську діяльність» від 07.12.2000 р. // Урядовий кур'єр, 2001, № 8.
2. Указ президента України «Про грошову реформу в Україні» // Вісник НБУ. — 1996. — № 5.
3. Башиянін Г. І., Богиня Д. П. Національна грошова система і проблеми формування номінальної і реальної вартостей грошей // Фінанси України. — 1999. — № 1.
4. Величко О. Становлення та розвиток грошово-кредитної системи України // Економіка України. — 2001. — № 2. — С. 37–41.
5. Вступ до банківської справи / За ред. М. І. Савлука. — К.: Лібра, 2006.
6. Гальчинський А. С. Теорія грошей. — К.: Основи, 2001.
7. Гальчинський А. С. Світова грошова криза: витоки, логіка трансформацій № 42 (721) 8 — 14 листопада 2008 р.
8. Грищенко А. А. Проблеми забезпечення стабільності грошової одиниці України // Фінанси України. — 2007. — № 9. — С. 88–97.
9. Грищенко О. Гроші та грошово-кредитна політика. — К.: Основи, 1996.
10. Гроші та кредит: Підручник / Відп. ред. М. І. Савлук. — К.: КНЕУ, 2006. — 598 с.
11. Гроші та кредит: Підручник / Демківський А. В. — К.: ДАКОР. — 2007. — 528 с.
12. Гроші та кредит: Підручник / Щегинін А. І. — К.: Центр учбової літератури, 2008. — 432 с.
13. Деньги / Сост. А. А. Чухно. — К., 1997.
14. Долан Дж., Кэмпбел К. Д., Кэмпбел Р. Д. Деньги, банковское дело и денежно-кредитная политика. — М.–Л.: Профино, 1991.
15. Михальський В. В. Грошово-кредитний потенціал золота в умовах обмеженості ресурсів // Фінанси України. — 2007. — № 11. — С. 64–72.
16. Ставицький А. В., Хом'як В. Г. Вплив монетарної політики на економічну безпеку України // Фінанси України. — 2007. — № 10. — С. 51–59.

Тема 5

ІНФЛЯЦІЯ ТА ГРОШОВІ РЕФОРМИ

- 5.1. Інфляція: її сутність, причини, види й типи.
- 5.2. Вимірювання інфляції.
- 5.3. Розвиток та особливості інфляції в Україні.
- 5.4. Наслідки інфляції та антиінфляційна політика.
- 5.5. Грошові реформи та методи їх проведення.

5.1. Інфляція: її сутність, причини, види й типи

Інфляція — це процес знецінення грошей та загальне підвищення цін на товари і послуги внаслідок надмірної емісії та переповнення каналів обігу грошовою масою, яка виявилась не забезпеченою економічними благами.

Термін «інфляція» (від лат. *inflatio*) буквально означає «здуття або набухання». Дійсно, фінансування державних видатків (наприклад, у періоди екстремального розвитку економіки в часи війн, революцій) за допомогою паперово-грошової емісії з припиненням розміну банкнот призводило до розширення грошового обігу та знецінення паперових грошей.

Як правило, інфляційні процеси були пов'язані безпосередньо з війнами або епідеміями, тривалими неврожаями та іншими стихійними лихами, що зумовлюють політичні і соціальні потрясіння.

Інфляція була характерна для грошового обігу:

- США — у період війни за незалежність 1775–1783 рр.;
- Франції — у період Французької революції 1789–1791 рр.;
- Англії — під час війни з Наполеоном на початку XIX ст.;
- Росії в 1769–1895 рр.;
- Особливо високих темпів інфляція набула у Німеччині після Першої світової війни, коли восени 1923 р. грошова маса в обігу досягла 396 квінтільйонів марок, а грошова одиниця знецінилась у трильйон разів.

Уперше термін «інфляція» був застосований для характеристики економіки США в період громадянської війни 1861–1865 рр. Він засвідчував процес перевантаження, «набухання» каналів грошового обігу масою грошей, яка перевищувала потребу в ній економічної системи.

Остаточно цей термін було введено в науковий обіг з метою теоретичного відображення певного стану економіки після Другої світової війни.

Ці історичні приклади доводять, що інфляція не є породженням сучасності, а мала місце і в минулому.

Сучасній **інфляції** притаманний ряд **відмінних особливостей**. Якщо раніше інфляція була локальною, то зараз вона всеохоплююча; раніше вона охоплювала певний період, тобто мала періодичний характер, а зараз — хронічний; **сучасна інфляція перебуває під впливом не тільки грошових (монетарних) факторів** (розбалансування грошової системи, надмірної грошово-кредитної емісії, валютних відносин тощо), а й **негрошових факторів** (монополізації економіки, здороження товарів критичного імпорту (енергоносіїв), сировинних матеріалів тощо).

Отже, інфляція як багатофакторний процес — це прояв диспропорційності у розвитку суспільного відтворення, що зумовлено порушенням закону грошового обігу. Таким чином, глибинні причини інфляції перебувають як в сфері обігу, так і в сфері виробництва, і дуже часто зумовлюються економічними і політичними відносинами в країні. Наслідком такої невідповідності є знецінення грошової одиниці й загальне підвищення цін на товари та послуги.

Слід зазначити, що не тільки зростання цін є основним проявом інфляції. Інфляція може бути **відкритою і прихованою**.

Знецінення грошей може відбуватись і за відсутності відкритого зростання цін — їхньому утриманні на відносно фіксованому рівні за допомогою адміністративних важелів.

В економіці України інфляція виникла ще в період існування СРСР у 50–60-х роках ХХ ст. і була пов'язана з різким падінням ефективності суспільного виробництва. Однак вона була **прихованою** і проявлялася в **товарному дефіциті** та великій різниці в цінах: низьких на кінцеву продукцію і високих на всі види сировини.

Слід зазначити й те, що прихована інфляція найбільш деструктивна, тобто позбавляє виробників економічних стимулів, потребує постійних державних дотацій, руйнує ринкові відносини, породжує «тіньову» економіку, спекуляцію та хабарництво.

Інфляція є складним економічним явищем і не має однозначного тлумачення серед економістів. Щодо причин інфляції існує кілька теорій. Одна з найпоширеніших — **теорія інфляції попиту**, засновником якої був **Дж. Кейнс**.

У кейнсіанських теоріях наголошується, що причиною інфляції є перевищення попиту над пропозицією (тобто надмірний попит на гроші відносно пропозиції товарної маси) — **теорія інфляційного розриву**.

Пізніше в умовах відсутності надмірного попиту кейнсіанська ідея була доповнена і розвинута теорією **інфляції витрат**. Сутність цієї теорії заключається в тому, що підприємці для покриття своїх зростаючих витрат намагаються весь час продати свою продукцію за більш високою ціною, а профспілки весь час намагаються підняти заробітну плату. Це, в свою чергу, змушує роботодавців підвищувати ціни.

Така низка причин, на думку прихильників цих теорій (попиту та витрат), і спричинює інфляцію.

По-іншому пояснюють причини інфляції представники **монетаристської теорії**. **М. Фрідмен**, засновник монетаристської школи, стверджує, що основними чинниками формування інфляції є зміна грошової маси, тому причини її виникнення треба шукати у сфері обігу.

Із середини 60-х років ХХ ст. в економічній теорії інфляція цін розглядається як багатофакторний процес, що відбувається у сфері обігу, виробництві, охоплює всі складові економічної системи. Чинники, які призводять до інфляції, не діють окремо, проте їхнє різномаяття в цілому можна класифікувати так:

- вплив на інфляцію **мілітаризації економіки**: особливість її полягає в тому, що для виробництва військової техніки залучаються найпередовіші технології, використовуються дорогі, найвисокоякісніші матеріали, залучаються наукові та інші працівники найвищої кваліфікації — усе це веде до збільшення витрат державного бюджету, спричинюючи інфляційне його фінансування;

- вплив на інфляцію **зростання витрат виробництва**: перевищення темпів зростання заробітної плати над темпами зростання продуктивності праці; перевищення темпів зростання податків над темпами зростання доходів; зростання цін на сировину та енергоресурси. Ця негативна динаміка веде до збільшення собівартості продукції товаровиробника, яка врешті-решт призводить до збільшення середнього рівня цін на всі кінцеві товари та послуги, спричиняючи інфляцію;
- вплив на інфляцію **зростання сукупного попиту**: він може бути з декількох причин:
 - *по-перше*: безпосередньо пов'язаний з дією монетарних факторів, насамперед з надлишковою емісією грошей (постійне підвищення соціальних гарантій, пенсій тощо при незмінній динаміці ВВП в країні), яка призводить до перевищення попиту над існуючою пропозицією на товари і послуги, що викликає «**спіраль**» (**зарплата – ціни**) **інфляції або порушення закону рівноваги І. Фішера: $MV = PQ$ (ВВП)** (в реальній економіці: кожне підняття мінімальної заробітної плати, пенсії, стипендії тощо буде призводити до збільшення цін на всі товари та послуги на ринку, якщо рівень виробництва в країні залишатиметься незмінним);
 - *по-друге*: зростанням сукупного попиту, не пов'язаним зі збільшенням грошової маси. Причиною збурення сукупного попиту в цьому випадку є оптимістичні очікування підприємців щодо майбутньої кон'юнктури в умовах повної зайнятості (**підвищення рівня життя населення**). За цих умов зростання сукупного попиту зумовлює зростання цін;
 - *по-третє*: зміни структури ринку, пов'язані з владою монополій, олігополій та держави, яка реалізується в адміністративному **монопольному зростанні цін**.

Є десятки різних формулювань видів інфляції. Найбільш коректною формою є класифікація видів за такими критеріями (рис. 5.1) [6, с. 54].

За формами прояву інфляції можна виділити:

- **цінову інфляцію**, що проявляється у формі зростання цін;
- **інфляцію заощаджень** — при зафіксованих державою цінах, доходах, повальному дефіциті товарів знецінення грошей проявляється у зростанні вимушених заощадженнях у населення;
- **девальвацію**, за якою знецінення грошей проявляється у падінні їхнього курсу до іноземних валют.

Залежно від середньорічних темпів зростання (приросту) цін розрізняють п'ять типів інфляції:

- **повзучу**: прискорене зростання маси грошей в обороті без помітного підвищення цін — до 5–10% на рік. Вона характеризується надмірною емісією маси грошей без помітного підвищення зростання цін. Цей процес стимулює підприємницьку активність, гроші використовуються для поживлення попиту, нагромадження тощо. Така інфляція немає негативних наслідків, мало відчутна для економічних агентів та притаманна більшості розвинутих країн, стимулюючи їхній економічний розвиток та зростання.

Рис. 5.1. Види інфляції

- **помірну:** прискорене знецінення грошей у формі зростання цін на 5–20 % за рік. Така інфляція стає відчутною для всіх економічних суб'єктів, і вони починають вживати певних заходів для адаптації їх у нових умовах господарювання (підприємці починають поступово підвищувати ціни на свої товари, відповідаючи на зростання сукупного попиту, збільшуються державні видатки на фінансування соціальних гарантій населенню, спричинюючи нову емісію грошей тощо). Поступово інфляція поширюється на всі сектори економіки, порушуючи рівновагу всього ринку;
- **галопуючу:** зростання цін досягає 20–50 %, а інколи 100 % за рік. На цій стадії відбувається стрімке зростання цін, тобто *прискорена або галопуюча* інфляція призводить до випередження сукупного попиту порівняно з товарною пропозицією, спричинюючи нерівномірне, стрибкоподібне зростання цін. На стадії галопуючої інфляції відбувається спад виробництва та скорочення товарообігу, втрачається стимул до інвестицій, зменшується процес суспільного нагромадження з боку усіх суб'єктів господарювання, що посилює руйнівний вплив на грошовий обіг (гроші зі сфери нагромадження чи заощадження переходять у сферу обігу);
- **гіперінфляцію:** надзвичайно високі темпи зростання цін — більш як на 100 % за рік. Гіперінфляція часто пов'язана з політичним хаосом, наслідками війн та соціальних революцій. На цій стадії гіперінфляції домінує нестабільність цін в усіх секторах економіки, спричинюючи хаос на ринку, поширення бартерних операцій, порушення фінансово-кредитного механізму, що призводить до несправедливого перерозподілу доходів та багатства в суспільстві, соціальної та політичної нестабільності;
- **супергіперінфляцію:** катастрофічне зростання цін — до 1000 % за рік і більше. На цій стадії гроші починають втрачати всі свої функції, купюри низьких номіналів та розмінна монета зникають з обігу, занепадає роль грошей в економіці, розвивається платіжна криза та поширюється бартер.

Для промислово розвинутих країн характерна *повзуча* інфляція, тобто невелике, помірне обезцінювання грошової одиниці з року в рік.

У країнах, які розвиваються, переважне місце посідає галопуюча та гіперінфляція. Останню відчувають переважно ті країни, які здійснюють докорінну ломку своїх економічних систем. Зростання цін, що перевищує темпи в 50 % щомісячно, класифікують як *супергіперінфляцію*. У 80–90-х роках ХХ ст. навіть такі економічно міцні країни, як Ізраїль, Німеччина, Франція, Югославія, не кажучи вже про більшість латиноамериканських країн, потрапили в полон глибокої інфляції.

Залежно від причин, які призводять до інфляційних процесів, розрізняють **два типи інфляції:**

- **інфляцію попиту;**
- **інфляцію пропозиції (витрат).**

Інфляція попиту.

Традиційно вона виникає за надмірного попиту. Попит на товари більший (**AD**), ніж пропозиція товарів (**AS**), у зв'язку з тим, що виробничий сектор не в змозі задовольнити потреби населення. Цей надлишок попиту призводить до зростання цін. Спостерігається наявність великої кількості грошей за малої кількості товарів.

Інфляція попиту може бути спричинена:

- *мілітаризацією економіки та збільшенням військових витрат.* Військова техніка та військова продукція не функціонують на ринку, її купує держава та направляє в запас. Гроші для обслуговування цієї продукції за суттю не потрібні, оскільки вона не переходить із рук в руки;
- *дефіцитом бюджету та зростанням державного боргу.* Покриття дефіциту здійснюється або державними позиками, або емісією банкнот, що дає державі додаткові кошти, а отже, і додатковий попит;
- *кредитною експансією банків.* Розширення кредитних операцій банків та інших кредитних закладів призводить до збільшення кредитних знарядь обігу, які також створюють додаткові вимоги на товари та послуги;
- *надходженням іноземної валюти в країну,* яка за допомогою обміну на національну грошову одиницю спричинює загальне зростання обсягу грошової маси, а отже, і надлишковий попит;
- *надмірні соціальні виплати тощо.*

Графічне зображення інфляції попиту зображено на рис. 5.2. Як видно з графіка, стимулювання сукупного попиту на горизонтальному відрізку 1 кривої AS (фаза депресії) не містить у собі інфляційної небезпеки, оскільки воно зумовлює зростання реальних обсягів виробництва без зростання рівня цін. На відрізку 2 кривої AS (фаза поживлення) відбувається часткове інфляційне зростання, оскільки приріст виробництва ($Q_1 \rightarrow Q_2$) починає відставати від приросту зростання рівня цін ($P_1 \rightarrow P_2$), при постійному збільшенні сукупного попиту на товари і послуги ($AD_1 \rightarrow AD_2$). На відрізку 3 економіка досягає повної зайнятості в усіх секторах виробництва та спостерігається потенційний обсяг національного виробництва (Q_2).

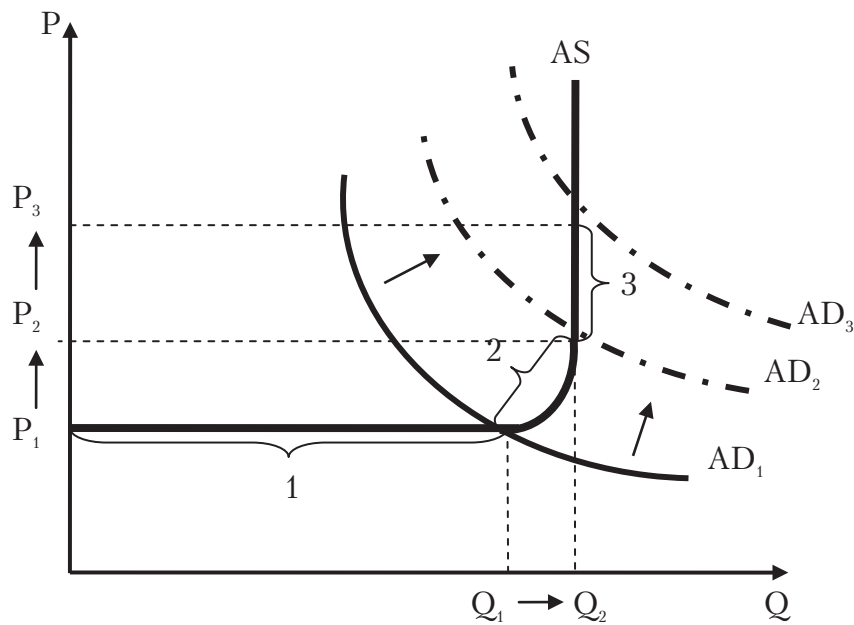

Рис. 5.2. Модель – інфляція попиту

Це означає, що будь-яке подальше зростання сукупного попиту не може бути задоволене наявними виробничими ресурсами. Виробничі можливості економіки за такого рівня технологій та виробничих потужностей **вичерпані**. І тому зростання сукупного попиту ($AD_2 \rightarrow AD_3$) спричинює не зростання обсягів виробництва, а суто інфляційне зростання цін (від P_1 до P_3).

Отже, інфляція попиту спостерігається тоді, коли зростання рівня цін відбувається під впливом загального збільшення сукупного попиту на товари і послуги, спричиненого:

- безпосередньо дією монетарних факторів (надлишковою емісією грошей);
- досягненням потенційного рівня національного виробництва (такий обсяг ВВП, який виробляється в країні за умов повної зайнятості і використання всіх ресурсів).

Інфляція витрат виробництва. Цю інфляцію розглядають зазвичай з позиції зростання цін під впливом наростаючих витрат виробництва, насамперед зростання витрат на заробітну плату.

Причини такої інфляції:

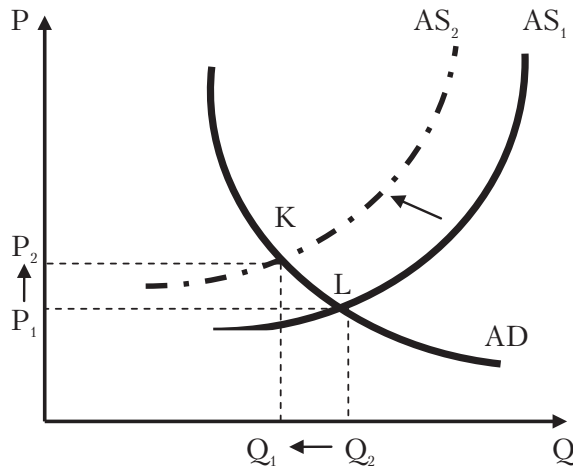
- зниження темпів зростання продуктивності праці, спричинене циклічними коливаннями або структурними змінами у виробництві, що призводить до збільшення витрат на одиницю продукції, а отже, до зменшення прибутку. У кінцевому результаті це приводить до зниження обсягу виробництва, скорочення пропозиції товарів та зростанні цін;
- розширення сфери послуг, поява нових видів з більшою заробітною платою та відносно низькою, порівняно з виробництвом, продуктивністю праці. Як наслідок виникає загальне зростання цін на послуги;
- підвищення оплати праці за певних обставин в результаті активної діяльності профспілок, що контролюють номінальну заробітну плату. Компанії відповідають на таке зростання інфляційною спіраллю: підвищення заробітної плати призводить до зростання цін та нового підвищення заробітної плати;
- високі непрямі податки (вони включаються до ціни товарів) характерні для багатьох держав;
- загальний рівень витрат зростає.

Графічне зображення інфляції пропозиції зображено на рис. 5.3. На рис. 5.3 показано, що інфляція витрат виникає внаслідок змін (збільшення) витрат виробництва і пропозиції (зменшення) на ринку. Зростання цін на сировинні ресурс зумовлює зростання витрат на одиницю продукції, що призводить до скорочення прибутків підприємств. Це спонукає товаровиробників до зменшення обсягу пропозиції ($AS_1 \rightarrow AS_2$) товарів та послуг, що, в свою чергу, спричинює зростання цін ($P_1 \rightarrow P_2$) (за умови постійного рівня попиту на товари і послуги з боку всіх економічних суб'єктів – AD). Таким чином, графічно інфляцію витрат можна проілюструвати зміщенням кривої AS ліворуч ($AS_1 \rightarrow AS_2$).

Отже, інфляція пропозиції (витрат) має два основних джерела:

- зростання цін на енергію та сировину;
- зростання номінальної заробітної плати.

P – середній рівень цін;
Q – об'єм валового національного продукту в країні (ВВП)

Рис. 5.3. Модель – інфляція витрат (пропозиції)

Інфляція витрат та інфляція попиту взаємопов'язані та взаємообумовлені, їх важко чітко розділити. Надлишкова грошова маса в економіці завжди породжує підвищений попит, спричинюючи порушення рівноваги ринків у сфері сукупного попиту і сукупної пропозиції, реакцією на яке є зростання цін. Будучи продуктом розбалансованого грошового ринку, інфляція попиту розповсюджується далі, вражає виробництво і споживання, деформує споживчий попит, посилює нерівномірність і непропорційність розвитку різних галузей господарства, призводячи в результаті до інфляції витрат.

Будь-яка сучасна система економіки інфляційна і в ній діють фактори, які призводять до інфляції попиту та витрат.

5.2. Вимірювання інфляції

Інфляція в її відкритому варіанті виявляється у підвищенні цін, але їх зростання може бути різним. Тому для вимірювання інфляції використовують її показник. Він розраховується різними способами, розглянемо деякі з них:

- **рівень інфляції;**
- **індекс споживчих цін (ІСЦ);**
- **індекс цін на засоби виробництва (цін виробника) (ІЦВ);**
- **індекс цін ВВП, або дефлятор ВВП;**
- **темп інфляції;**
- **«Правило – 70».**

Рівень інфляції ($\Delta \text{інф}$) показує на скільки грошових одиниць або процентів грошова маса (M) більша від товарної (Q) і визначається за формулою:

$$\Delta \text{інф} = \sum M - \sum Q.$$

Однак найпоширенішим способом є визначення рівня інфляції за зміною цін на товари, що входять до «споживчого кошика» і обчислюється за допомогою індексу споживчих цін (індекс Ласпейреса).

Індекс інфляції — це відношення рівня інфляції звітного періоду до рівня інфляції базового періоду.

Індекс споживчих цін (ІСЦ) характеризує зміну в часі загального рівня цін на товари і послуги, які купує населення для особистого споживання. Цей показник найчастіше використовується для характеристики інфляції, оскільки він досить точно виражає не тільки економічні, а й соціальні аспекти інфляції, зокрема її вплив на рівень життя населення, а тому його називають ще *індексом вартості життя*. ІСЦ широко застосовується в практиці регулювання державної фінансової і соціальної політики, аналізу і прогнозування цінних процесів, регулювання курсу національної валюти, вирішення правових суперечок тощо.

Визначається ІСЦ за вартістю певного законодавчо зафіксованого набору товарів і послуг («споживчого кошика»), обчисленою в ринкових цінах базового і поточного періоду. Розрахувати ІСЦ можна за такою формулою:

$$\text{ІСЦ} = \frac{\text{Ринкова вартість фіксованого "кошика" в поточному році} (\sum P_1 g_0)}{\text{Ринкова вартість фіксованого "кошика" в базовому році} (\sum P_0 g_0)} \times 100\%,$$

де P_0 і P_1 — ціни одиниці товарів (послуг) базового і звітного періодів відповідно;

g_0 — кількість товарів у «споживчому кошику» базового періоду.

Незважаючи на широке застосування ІСЦ, він не досить точно виражає інфляційний процес та його вплив на вартість життя. Річ у тім, що ІСЦ розраховується за фіксованим набором товарів, який залишається незмінним протягом тривалого часу. В умовах же інфляції населення часто замінює споживані товари, які найбільше подорожчали, дешевшими. Як наслідок, структура споживання істотно змінюється порівняно з тією, яка була зафіксована при визначенні «кошика». Тому в умовах високої інфляції потрібно частіше змінювати структуру «споживчого кошика».

Індекс цін на засоби виробництва (ІЦВ) (цін виробника) характеризує зміну в часі загального рівня цін на засоби виробництва, які купують юридичні особи для виробничого споживання. Цей індекс виражає зростання оптових цін, темпи якого не завжди збігаються з темпами зростання роздрібних цін, за якими визначається ІСЦ.

Індекс цін виробника чутливіший до зміни витрат на виробництво, ніж до зміни попиту. Тому його часто використовують при характеристиці інфляції витрат, особливо коли зростання оптових цін відбувається першим у часі, ніж зростання роздрібних цін. Цей індекс застосовується більш обмежено, ніж ІСЦ.

Індекс цін ВВП, або дефлятор ВВП (індекс Пааше).

Для виявлення динаміки загального рівня цін використовують індекс Пааше. Це найбільш широкий показник, який характеризує інфляційні зміни в часі загального рівня цін на всі товари і послуги, що реалізовані кінцевим споживачам. Індексом Пааше (I_p) прийнято називати дефлятором ВВП ($D_{ввп}$) і визначають його за формулою

$$I_p, D_{ввп} = \frac{\sum (P_1 g_1)}{\sum (P_0 g_1)} = \frac{ВВП_n}{ВВП_p}$$

де P_1 і P_0 – рівень цін одиниці товару (послуги) поточного і базового періодів відповідно;

g_1 – кількість товарів (надання послуг) у поточному (розрахунковому) періоді;

$ВВП_n$ – номінальний ВВП;

$ВВП_p$ – реальний ВВП.

Темп інфляції.

Темп інфляції (швидкість зростання цін) визначається за формулою

$$\text{Темп інфляції} = \frac{\text{Індекс цін поточного року} - \text{Індекс цін минулого року}}{\text{Індекс цін минулого року}} \cdot 100\%$$

Темп інфляції показує, на скільки відсотків ціни поточного року (місяця) вищі від цін попереднього.

«Правило – 70».

Для прогнозного визначення кількості років, що за допомогою щорічного індексу інфляції здатні подвоїти ціни, застосовують так зване «правило-70».

$$N = \frac{70}{TI}$$

де N – кількість років необхідних для подвоєння рівня цін;

TI – темп інфляції.

Наприклад, якщо в 2004 р. у Чехії темп інфляції становив 1,8%, в Угорщині – 6,5%, а в Україні – 12,3%, то для подвоєння рівня цін за таких темпів інфляції Чехії необхідно 39 років (70:1,8), Угорщині – 11 (70:6,5), а Україні – 6 років (70:12,3).

5.3. Розвиток та особливості інфляції в Україні

Україна успадкувала нежиттєздатну дефіцитну економіку, а разом з нею – величезний інфляційний потенціал. *Низький рівень ефективності виробництва та якості продукції, державний монополізм і відсутність конкуренції, розбалансована структура виробництва з низькою часткою предметів споживання, надмірне зношення основних фондів, гіпермілітаризація* тощо становили сприятливий ґрунт для розвитку інфляції в Україні на початку 90-х років (табл. 5.1).

Розвиток інфляційного процесу в Україні у 1991–2011 рр.

Рік	Індекс споживчих цін, %	Темп зростання маси грошей (МЗ), %	Відношення (2/3), %
1	2	3	4
1991	390,0	240,0	162,5
1992	2100	1100,0	191,0
1993	10256,0	1930,0	531,0
1994	501,0	700,0	71,6
1995	282,0	213,0	132,4
1996	140,0	135,0	103,5
2001	106,0	142,0	74,7
2002	99,4	141,8	70,09
2003	108,2	146,5	73,86
2004	112,3	132,36	84,84
2005	110,3	154,27	71,50
2006	111,6	134,52	82,96
2007	116,6	151,75	76,84
2008	122,3	130,18	93,94
2009	112,3	94,49	118,85
2010	109,1	122,69	88,82
2011	104,6	114,7	91,19

Джерело: bank.gov.ua.

Уже в 1991 р. Україну охопила глибока інфляція, з якої вона виходила більш як 10 років. Інфляційний процес в Україні можна розділити на два основні етапи та пояснити групами основних причин.

- Відкритий вибух інфляції відбувся в січні 1992 року, коли були «відпущені» всі ціни. З цього моменту інфляційний процес став швидко розвиватися. З наведених даних (див. табл. 5.1) видно, що в **1992–1993 рр.** інфляція в Україні досягла гіпервисокого рівня (2100,00 та 10256,00 % відповідно), що є найбільш вражаючою особливістю інфляційного процесу в Україні. Внаслідок **лібералізації цін, надмірних заощаджень та інфляційних очікувань** з боку всіх суб'єктів господарювання у 1991–1992 рр. зростання платоспроможного попиту не задовольнялось пропозицією товарів і послуг на ринку (ціни зростали значно швидше, ніж зростала грошова маса: 162,5; 191,0; 531,0 %; див. табл. 5.1). Висока інфляція, поєднавшись із безпрецедентним падінням обсягу національного виробництва, означала **гіперстагфляцію**, яка стала найвідмітнішою рисою вітчизняної економіки в 1992–1995 рр.
- Уже в 1994 р. темп інфляції знизився порівняно 1993 р. у 20,4 разу (10256,0 % → 501 % ...) через здійснення урядом декількох спроб обмежити емісію грошей, щоб стримати інфляцію (уперше за чотири роки темп зростання цін значно відстали від темпів зростання маси грошей (71,6% → 132,4% → 103,5%...)). Проте ці спроби були невдалі. У 1994 р. уряд намагався застосувати

адміністративні методи для обмеження темпів зростання цін: **уповільнення зростання зарплати, фіксація цін на значну кількість товарів, валютне регулювання** тощо. Така політика пригасила темпи зростання цін, але спричинила катастрофічне падіння обсягу виробництва в уже лібералізованій економіці. Нарощування маси грошей (M_3): (1994 р. — 700,0% → 1995 р. — 213,0% → 1996 р. — 135,0%) в економіці відбувалось на тлі критичного обвалу національного виробництва (**ВВП**) (1994 р. — 77,1% → 1995 р. — 87,8% → 1996 р. — 90%), що є абсолютним порушенням закону грошового обігу, порушенням закону рівноваги І. Фішера: $MV = PQ$ (ВВП), де маса грошей (M) повинна бути прямо пропорційною вартості товарів і послуг, які виробляються в країні [PQ (ВВП)].

Такої високої інфляції не зазнала жодна з країн за мирних умов. Так, у Росії в перші роки перехідного періоду найвищою була інфляція в 1992 р. — 2609,0%, що майже в 4 рази нижча, ніж в Україні в 1993 р. У Білорусі найвища інфляція в цей період була в 1994 р. — 2321%, що в 4,4 рази нижча, ніж в Україні в 1993 р. Серед країн далекого зарубіжжя сучасними «чемпіонами» з інфляції вважаються Аргентина, Перу, Заїр та ін. Проте жодна з них поки що не перевищила «рекорду» України 1993 р. Аргентина найвищу інфляцію мала в 1989 р. — 3389,6%, Перу в 1990 р. — 7481,6%, Заїр у 1992 р. — 3860%.

Продумана політика уряду і НБУ у 1996 — 2005 рр. дала змогу успішно здійснити грошову реформу, що привело до деякої стабілізації цін в Україні (2001–2005 рр.).

У 2006–2008 рр. починається новий виток розвитку інфляційних процесів в Україні. На цю динаміку цін дуже негативно позначився надмірно прискорений перехід Росії до торгівлі енергоносіями за світовими цінами. Внаслідок цього спостерігається нестерпний шок пропозиції, який підірвав енергомістку економіку країни, а також постійні політичні свари, негативне сальдо торгівельного балансу (до 10% ВВП), спекуляції на валютному ринку, надмірні соціальні витрати держави, зростаючий дефіцит державного бюджету та покриття його додатковою емісією грошей, кредитна експансія долара тощо — все це «розхитало» стабільність та довіру до національної грошової одиниці та збільшило інфляційні очікування населення. У вересні 2008 р. почалась економічна криза, яка супроводжується не тільки інфляційними процесами, а й падінням національного виробництва (до 25%), безробіттям (до 3,5% працездатного населення), зростанням валового зовнішнього боргу (на кінець 2008 р. — 101 млрд дол. США — 56% до ВВП), криза неплатежів та банкрутство 10 найбільших банків України тощо.

5.4. Наслідки інфляції та антиінфляційна політика

Інфляція негативно впливає на суспільство в цілому. Погіршується економічне становище: знижуються обсяги виробництва, оскільки коливання та зростання цін роблять непевними перспективи розвитку виробництва; відбувається переливання капіталу з виробництва в торгівлю та посередницькі операції, де швидший обіг капіталу та більший прибуток, а також легше ухилитися від сплати податків; розширюється спекуляція в результаті різкої зміни цін; обмежуються кредитні операції; зменшуються фінансові ресурси держави.

Виникає соціальне напруження у зв'язку з тим, що інфляція перерозподіляє національний дохід не на користь найменш забезпечених верств суспільства. Вона знижує реальні доходи (кількість товарів та послуг, які можна придбати за номінальний дохід), а отже, і загальний рівень життя населення, якщо номінальний дохід буде відставати від зростання цін.

Особливо важка інфляція для осіб з фіксованими доходами: пенсіями, стипендіями, заробітною платою працівників бюджетної сфери. Крім того, інфляція знецінює заощадження громадян. У зв'язку з цим, щоб стримати різке падіння життєвого рівня, держава здійснює індексацію доходів та податкових пільг. Розгортання інфляційних процесів призводить до такого загострення економічних та соціальних суперечностей, що держави починають вживати заходів для подолання інфляції та стабілізації грошового обігу. Основні форми боротьби з інфляцією — грошові реформи та антиінфляційна політика.

Грошова реформа — повне або часткове перетворення грошової системи, що здійснює держава з метою впорядкування та налагодження грошового обігу. Грошова реформа здійснюється різними методами (нуліфікація, реставрація, девальвація, деномінація) залежно від економічного стану країни, ступеня знецінення грошей, політики держави.

Антиінфляційна політика — комплекс заходів державного регулювання економіки, спрямований на боротьбу з інфляцією. Історично сформувалися два основних шляхи такої політики: дефляційна політика (регулювання попиту) та політика доходів.

Дефляційна політика ґрунтується на методах обмеження грошового попиту через грошово-кредитний та податковий механізми шляхом зниження державних витратків, підвищення відсоткової ставки за кредит, посилення податкового пресу, обмеження грошової маси тощо. Особливість дії дефляційної політики полягає в тому, що вона, як правило, спричинює уповільнення економічного зростання і навіть кризові явища. Тому більшість урядів при її запровадженні в 60–70-х роках виявляли стриманість у її проведенні або навіть відмовлялися від неї.

Варіанти антиінфляційної політики обираються залежно від пріоритетів. Якщо ставилося завдання стримувати економічне зростання, то проводилась дефляційна політика; якщо метою було стимулювання економічного зростання, то перевага надавалась **політиці доходів**. У разі коли кінцевою метою було стримання інфляції будь-якою ціною, паралельно використовувались обидва методи антиінфляційної політики.

Індексація (повна або часткова) означає компенсацію збитків у результаті знецінення грошей. Спочатку цей метод застосовувався в кінці 40-х — початку 50-х років при інфляції, яка була спричинена переходом від військової економіки до нормальних ринкових умов. Знову індексація стала застосовуватися в 70-і роки у зв'язку з розгортанням галопуючої інфляції. У більшості провідних промислово розвинутих країнах вона розповсюджувалась на меншу частину трудового населення (наприклад, у США приблизно на 10%). Винятком була Італія, профспілки якої домоглися введення в країні повної індексації.

Стримування контрольованого зростання цін проявляється, по-перше, в «заморожуванні» цін на певні товари; по-друге, в стримуванні їхнього рівня в певних межах. Подібний контроль зберігався в усіх провідних розвинутих країнах.

Особливості інфляційних процесів в Україні, Росії та інших країнах СНД передбачають спеціальні підходи до здійснення ефективної антиінфляційної політики. У зв'язку з цим необхідно здійснювати:

- розробку та втілення в життя комплексних державних програм розвитку економіки, насамперед галузей і підприємств, які сприяють становленню конкурентного, високотехнологічного та наукомісткого виробництва;
- проведення послідовної антимонопольної політики та створення широкої мережі економічної інформації для підприємств;
- посилення стимулів виробничого накопичення, включаючи субсидії, що здатні підтримати процес накопичення коштів у підприємств та населення;
- зміну структури виробничих фондів з метою розширення виробництва товарів народного споживання, тобто створення умов для переливання капіталу з однієї до іншої галузі суспільного виробництва;
- стимулювання кредитної та інвестиційної діяльності банків та обмеження покриття дефіциту коштів за рахунок банківського кредиту;
- вдосконалення податкової системи; особливу увагу приділяють регулювальній ролі податків;
- створення умов для припинення імпорту інфляції. З цією метою забезпечується перетворення закордонних доларових запасів на товари виробничого призначення, які, потрапивши в нашу країну, змогли б поживити інвестиційний процес;
- підвищення ефективності грошово-кредитної політики, яка повинна забезпечити тісний взаємозв'язок усіх елементів ринкового механізму товарно-грошових відносин.

Таким чином, **мета антиінфляційної політики держави** полягає в тому, щоб установити контроль над інфляцією і досягти прийнятних її темпів для народного господарства. Важливим завданням у боротьбі з інфляцією є подолання економічного спаду, кризи неплатежів, зниження інвестиційної активності, формування стабільної ринкової інфраструктури, оздоровлення економіки, пов'язане з підтримкою пріоритетних галузей народного господарства, стимулювання експорту продукції, виваженою протекціоністською політикою і валютною політикою, що сприяє вирішенню питань конкурентоспроможності вітчизняних товарів.

Велике значення в антиінфляційній політиці має структурна перебудова економіки і пристосування її до потреб ринку за рахунок демонополізації і регулювання діяльності існуючих монополій, стимулювання конкуренції у виробництві та сфері послуг тощо.

5.5. Грошові реформи та методи їх проведення

Серед комплексу заходів щодо оздоровлення та впорядкування грошового обороту особливе місце посідають **грошові реформи**. Вони являють собою повну чи часткову перебудову грошової системи, яку проводить держава, з метою оздоровлення чи поліпшення механізму регулювання грошового обороту відповідно до нових соціально-економічних умов.

Грошові реформи, що проводилися в різні часи в багатьох країнах, значно відрізнялися своїми цілями, глибиною реформування діючих грошових систем, мето-

дами стабілізації валют, підготовчими заходами тощо. Їх можна класифікувати так (рис. 5.4) [6, с. 62].

1) *створення нової грошової системи*. Ці реформи проводилися при переході від бі-металізму до золотого монометалізму, від останнього до системи паперово-грошового обігу чи кредитного обігу в умовах створення нових держав, як це мало місце в період падіння колоніальних імперій чи після виходу окремих республік зі складу колишнього СРСР. Прикладом таких реформ є грошова реформа Вітте в 1895–1897 рр. в Росії і грошові реформи в країнах, що звільнилися від колоніальної залежності, тощо;

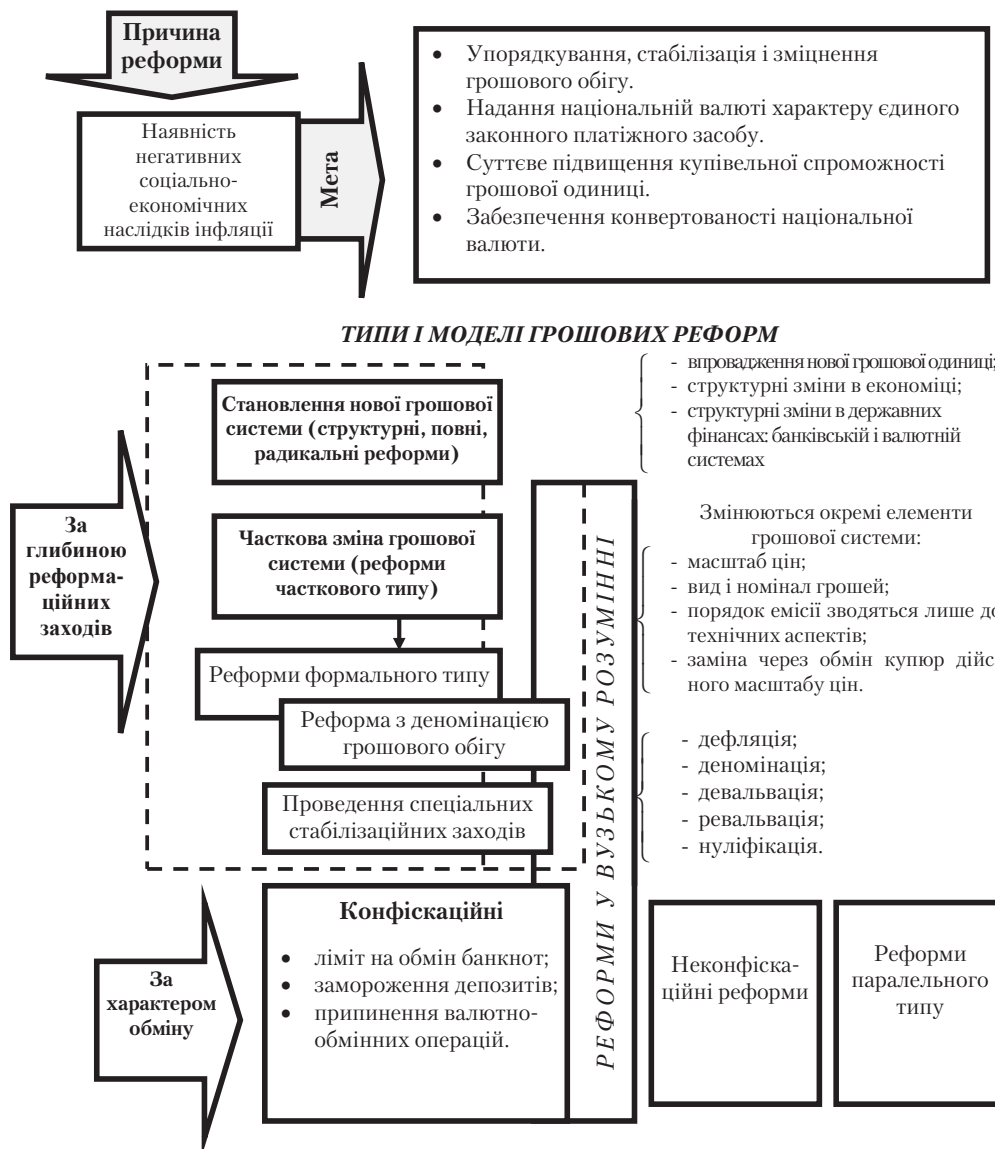

Рис. 5.4. Класифікація грошових реформ

2) *часткова зміна грошової системи*, коли реформуються окремі її елементи: назва і величина грошової одиниці, види грошових знаків, порядок їхньої емісії і характер забезпечення тощо. Прикладом таких реформ є зміна порядку емісії і забезпечення банкнот в Англії згідно з Актом Роберта Піля (1844 р.), грошові реформи в СРСР у 1922–1924 і 1947 рр.;

3) *проведення спеціальних стабілізаційних заходів* з метою стримання інфляції чи подолання її наслідків.

Чим би не була викликана необхідність проведення грошової реформи, найголовнішою її метою завжди є стабілізація грошового обороту. Для досягнення цієї мети недостатньо прийняти ті чи інші законодавчі акти, а необхідно підготувати відповідні економічні передумови. Без цього гроші і після реформи можуть знецінюватися. Тому успішне проведення грошової реформи потребує відповідної підготовки: нагромадження золотовалютних і матеріальних резервів, припинення чи значне зменшення темпів зростання грошової маси в обігу, оздоровлення державних фінансів, поліпшення структури суспільного виробництва, збалансування ринку тощо.

Нерідко грошовій реформі передують *деномінація* грошових знаків, тобто обмін усіх старих знаків на нові в певній пропорції з одночасним перерахуванням у цій пропорції всіх грошових показників: цін, тарифів, заробітної плати, балансової вартості фондів тощо.

Згідно зі світовим досвідом грошових реформ, існують такі методи стабілізації валют: нуліфікація, ревальвація (реставрація), девальвація, деномінація.

Нуліфікація — оголошення державою знецінених паперових грошових знаків *недійсними*.

Проводиться вона за умови надзвичайно великого падіння купівельної спроможності грошей, коли вже недоцільний будь-який обмін їх на нові гроші і в такій крайній формі трапляється рідко. Зокрема, в кінці XVIII ст. у Франції були оголошені недейсними повністю знецінені асигнації і їх було вилучено з обігу без будь-якого відшкодування.

Частіше знецінені гроші вилучаються з обігу шляхом обміну на нові знаки в надзвичайно низькій пропорції, так що плата за них має суто символічне значення. Так, в СРСР у 1922–1923 рр. 1 крб. новими знаками обмінювався на 1 млн крб. старими, в 1924 р. у Німеччині 1 нова рейхсмарка — на 1 трлн старих марок, у 1944 р. в Греції — 50 млрд старих драхм на 1 нову. У всіх цих випадках по суті проводилася нуліфікація знецінених грошей, хоча за формою вона нагадувала девальвацію.

В Україні нуліфікація відбулася в 1996 р. Знецінена грошова одиниця (купон — карбованець) була замінена в певній пропорції (100 000 крб.) до однієї гривні.

Девальвація — офіційне зниження державою металевого вмісту та курсу (або тільки курсу) національних грошей щодо іноземних валют або міжнародних розрахункових одиниць.

Поки держави фіксували золотий вміст своїх валют, його зниження та зниження курсу валюти відбувалося приблизно однаково. Після скасування золотих паритетів

девальвація зводилась тільки до зниження офіційного валютного курсу. Рівень її в обох випадках визначався рівнем знецінення валют, тобто новий золотий вміст і курс установлювались на рівні фактичної вартості валюти, яка формувалася внаслідок інфляційного знецінення.

Ревальвація — це офіційне підвищення державою золотого вмісту та валютного курсу або тільки валютного курсу національної валюти країни.

У першому варіанті ревальвації валют проводились в епоху вільного обміну банкнот на метал. Ними закінчувались зусилля держави по відновленню купівельної спроможності валюти після періоду інфляції. В результаті ревальвації, як правило, відновлювався обмін банкнот на метал за паритетом, який діяв до початку інфляції. Одночасно відновлювався і попередній курс валюти. Тому такий засіб у літературі інколи називають *реставрацією*.

Грошові реформи на основі ревальвації проводилися рідко, оскільки вони можливі за незначного знецінення грошей та швидкого розвитку економіки і відновлення стабільності ринку. За таких умов у країні швидко розширюється товарообіг і зменшується бюджетний дефіцит, що сприяє підвищенню вартості грошових знаків і може поступово довести її до доінфляційного рівня.

Вплив ревальвації на економіку протилежний впливові девальвації. Ревальвація вигідна для імпортерів і кредиторів. Після ревальвації дорожчає експорт, оскільки іноземні імпортери змушені давати більше власної валюти за ревальвовану, проте це погіршує конкурентоспроможність експортера. Одночасно стає дешевшим імпорт, бо для оплати імпортованих товарів національної валюти потрібно менше. Кредитори, що надали позики нерезидентам у національній валюті, після її ревальвації отримують значний зиск, і ринкова ціна її в іноземній валюті зростатиме в міру ревальвації. Для населення, з одного боку, ревальвація приваблива тим, що вона спонукає зниження цін на імпортовані товари і гальмує інфляцію, проте з іншого — вона призводить до зменшення експорту, що створює реальну загрозу безробіття. Тому оцінювати ревальвацію необхідно, виходячи з макроекономічної ситуації.

За золотого стандарту ревальвації піддавались відносно сталі валюти збільшенням офіційного золотого вмісту грошової одиниці. Відповідно підвищувався їхній курс щодо знецінених валют. Так, у 1973 р. німецьку марку було двічі ревальвовано — у березні її золотий вміст і офіційний курс було підвищено на 3%, а в червні — ще на 5,5%. Проте обмін марки на золото не відновлювався. У такий спосіб проводили ревальвацію швейцарського франка, японської єни. Необхідність ревальвації відносно сталих валют визначалася тим, що їх офіційний валютний курс і золотий вміст виявився заниженим порівняно з паритетом купівельної спроможності. Така ситуація була не вигідною для експортерів і боржників та, навпаки, забезпечувала невинуваті доходи імпортерам і кредиторам. Щоб усунути такі «перекоси» в зовнішньоекономічних відносинах, держава підвищувала офіційний валютний курс.

Тепер, коли золотий вміст валют скасовано, ревальвація проявляється в підвищенні курсу національної валюти щодо іноземних чи міжнародних валют. Зараз курси валют вирівнюються за паритетом купівельної спроможності, а тому зникла потреба у ревальвації і девальвації як елементах грошової реформи. За умов плаваючих (ринкових) валютних курсів ревальвація проявляється у тривалому (поступовому) підвищенні курсу національної валюти щодо інших валют чи міжнародних розрахункових одиниць.

Деномінація — укрупнення грошової одиниці без зміни її найменування, що проводиться з метою забезпечення грошовою обороту і надання більшої повноцінності грошам.

Так, у 1961 р. в СРСР старі гроші були замінені на «нові» таким чином, що 1 «новий» рубль дорівнював 10 «старим». Завдяки деномінації вдається значно скоротити кількість грошових купюр і монет, що перебувають в обігу.

За способом проведення грошові реформи поділяються на три типи (моделі).

1. **Грошові реформи формального типу**, що зводяться лише до технічного аспекту — впровадження нового зразка купюри з одночасним або поступовим вилученням старої. Обмін старих купюр на нові здійснюється у співвідношенні 1:1. Приводом до такої зміни може бути:

а) необхідність поліпшення фізичних властивостей (міцності, захисту від підробки тощо) банкнот, що перебувають в обігу, зміни їхніх відносних і абсолютних розмірів, що може бути результатом технічного прогресу (в розумінні як можливостей випуску банкнот вищої якості, так і нових вимог до їхньої якості у зв'язку із застосуванням різних технічних пристроїв — банкоматів, електронних машин тощо);

б) посилення ефективної боротьби з підробкою національної валюти. Це відбувається в тому разі, коли в обігу перебуває велика кількість підроблених банкнот (наприклад, накопичених за роки війни), виявлення і вилучення яких стає першочерговою справою;

в) необхідність зміни зовнішнього вигляду банкнот, їхнього оформлення, що може зумовлюватися політичними причинами, наприклад зміною державної символіки.

Усі ці аспекти здійснення грошової реформи в основному суто формальні, неконфіскаційні. Якщо реформа обмежується розв'язанням лише цих проблем, не зачіпаючи більш суттєвих монетарних та економічних аспектів, її точніше називати не реформою, а обміном грошей.

2. **Грошові реформи конфіскаційного типу**, або «шокові» реформи. Такі реформи передбачають здійснення комплексу явних або замаскованих заходів конфіскаційного характеру:

- встановлення ліміту на обмін банкнот;
- замороження частки депозитів понад встановлений рівень;
- тимчасове припинення валютно-обмінних операцій.

Мета цих і подібних заходів — конфіскація незаконних доходів, відновлення соціальної справедливості, отримання додаткового доходу державою. Якщо реформи мають конфіскаційний характер, то встановлюються досить обмежені терміни обміну та кількісні ліміти обміну, які доповнюються вимогою декларування доходів. У цьому разі обмін звичайно проводиться за регресивною шкалою. До певної межі (суми) старі грошові знаки обмінюються на нові у відношенні один до одного, а далі — зі знижувальним коефіцієнтом. Як правило, встановлюють кілька послідовних порогів обміну і кілька значень коефіцієнтів, хоч конфіскаційні реформи можуть ґрунтуватися і на обміні старих грошей на нові з використанням знижувального коефіцієнта для сум будь-якого розміру, а не лише для тих, що перевищують певний поріг, як у першому випадку. Аналогічна процедура може використовуватись і для обміну депозитних грошей.

3. Реформи паралельного, або консервативного, типу є надзвичайно складною за технікою реалізації процедурою. У цьому випадку нова грошова одиниця, розширюючи сферу свого функціонального застосування, витискує старі гроші поступово. У результаті протягом певного часу, коли в обігу перебувають дві грошові одиниці — стара й нова, відбувається відповідна сегментація сфери грошового обігу.

Однотимчасне функціонування в обігу двох грошових одиниць породжує ускладнення не лише технічного порядку. Існує реальна загроза передчасного знецінення старої грошової одиниці, сплеску спекулятивних і «тіньових» операцій. Водночас система паралельного обігу має й помітні переваги. Вона є найменш ризикованою формою грошової реформи, дає змогу уникнути заходів конфіскаційного характеру, забезпечити стабільність нової грошової одиниці навіть за браком достатнього товарного наповнення ринку та необхідного стабілізаційного фонду, розширює діапазон маневру грошово-кредитної політики.

Грошова реформа в Україні була проведена з 2 по 16 вересня 1996 року. Ця реформа була «м'якого» типу (проведення заходів щодо заміни діючої грошової одиниці, стабілізація нових грошей без якісної перебудови системи грошового обороту) з деномінацією грошових знаків (зменшення на п'ять нулів), із зміною назви грошової одиниці шляхом обміну грошових купюр (українських карбованців на гривні). Було вилучено з обігу та обмінено без будь-яких обмежень старі грошові знаки на нові у пропорції 10:1.

Офіційна концепція грошової реформи ґрунтувалась на принципах «повної прозорості» і «неконфіскаційності». На думку деяких спеціалістів, ці принципи зумовили некомплексність і обмеженість реформи. Також багато хто вважає, що введення гривні було більше політичним, ніж економічним.

Вона має такі властивості:

1. **Багаточинникова зумовленість:**
 - економічні причини (необхідність забезпечення економічної незалежності України);
 - політичні причини (Україна, як незалежна держава повинна була мати власні гроші й власну грошову систему).
2. **Багатоцільове спрямування** полягало у вирішенні трьох найважливіших завдань:
 - створити національні гроші й грошову систему як атрибут незалежності держави;
 - забезпечити високий рівень стабільності національної грошової одиниці;
 - сформувавати і ввести в дію нові методи та інструменти грошового обороту і грошового ринку.
3. **Довготривалість і багатоетапність реформи.** Вона тривала майже п'ять років і пройшла три етапи:
 - перший етап (січень — листопад 1992 р.) — в обіг було випущено купуно-карбованець і забезпечено його функціонування;
 - другий етап (листопад 1992 р. — серпень 1996 р.) — український карбованець закріпився як єдина національна валюта;
 - третій етап (вересень 1996 р.), який завершився введенням в обіг постійної грошової одиниці — гривні.

4. Застосування тимчасових грошей як перехідних, та їхнє гіпервисоке знецінення (за 1992–1996 рр. маса грошей в обороті за агрегатом M_2 зросла більше ніж у 240 разів).

5. Створення в ході реформ нового механізму монетарного регулювання.

6. Особлива соціальна спрямованість реформи (вона була неконфіскаційною і прозорою. На жаль, у ході реформи основних соціальних тягот зазнали широкі верстви населення, які втратили своїх вклади, розміщені в Ощадному банку).

І все ж, незважаючи на значні недоліки грошової реформи в Україні, вона отримала конституційну національну грошову одиницю – гривню.

ПРАКТИКУМ

Запитання для самоконтролю

1. Основні причини (фактори) інфляції, їхня класифікація.
2. Характеристика форм та видів інфляції.
3. Особливості інфляції на сучасному етапі.
4. Антиінфляційна політика: мета і форми її проведення.
5. Як проявляється інфляція в умовах адміністративно-командної економіки і в умовах ринкових відносин?
6. Які соціально-економічні наслідки інфляції?
7. Назвіть особливості інфляції в Україні.
8. Який вплив на інфляційні процеси в Україні здійснила грошово-кредитна політика держави?
9. Що таке «шокова терапія»? Наведіть приклади.
10. Сутність грошових реформ.
11. Порядок проведення грошових реформ.

Питання для обговорення на семінарських заняттях

1. Суть інфляції, її причини, форми прояву та закономірності розвитку. Види інфляції.
2. Соціально-економічні наслідки інфляції.
3. Особливості інфляції в Україні в перехідний період. Дискусії щодо використання «регульованої інфляції» в подоланні економічної кризи.
4. Суть антиінфляційної політики.
5. Грошові реформи в Україні.

Теми рефератів

1. Особливості інфляції в Україні.
2. Методи проведення антиінфляційної політики в Україні.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. Інфляція — властивість паперових нерозмінних грошей. Відповідно до темів інфляції виділяють такі її різновиди:

- а) повзуча;
- б) галопуюча;
- в) гіперінфляція;
- г) супергіперінфляція;
- д) усі відповіді правильні.

2. Інфляція попиту виникає в умовах:

- а) неповної зайнятості;
- б) наближення до повної зайнятості;
- в) повної зайнятості.

3. Інфляція витрат зумовлена:

- а) зростанням споживчих витрат;
- б) зростанням інвестиційних витрат;
- в) зростанням собівартості продукції;
- г) зростанням сукупних витрат.

4. Інфляційний розрив зумовлюється:

- а) зростанням сукупного попиту в умовах неповної зайнятості;
- б) зростанням сукупного попиту в умовах, які наближаються до повної зайнятості;
- в) зростанням сукупного попиту в умовах повної зайнятості;
- г) усі відповіді правильні.

5. Стагфляція:

- а) спричинена підвищенням цін під впливом сукупного попиту;
- б) визначається пропорційною зміною цін на різні товари;
- в) супроводжується одночасним підвищенням рівня цін і рівня безробіття;
- г) спричинена підвищенням цін під впливом сукупної пропозиції;
- д) характеризується повільним зростанням цін (до 10 % за рік).

6. При зниженні темпу інфляції до 5 % за місяць інфляція стане:

- а) помірною;
- б) галоцуючою;
- в) гіперінфляцією.

7. Падіння темпів інфляції призводить до зниження цін:

- а) так;
- б) ні;
- в) ці процеси не пов'язані між собою.

8. Головна функція грошової реформи:

- а) впровадження нового зразка купюри;
- б) заміна масштабу цін;
- в) конфіскація грошей у населення;
- г) стабілізація грошового обігу;
- д) обмін зношених грошових купюр.

9. Девальвація – це:

- а) зниження курсу національних грошей щодо іноземних валют;
- б) збільшення курсу національних грошей щодо іноземних валют;
- в) укрупнення національної грошової одиниці без зміни її назви.

10. Головна функція НБУ:

- а) проведення ГКП;
- б) забезпечення стабільності національної грошової одиниці;
- в) монопольне здійснення емісії національної валюти;
- г) кредитор останньої інстанції для банків;
- д) здійснення банківського регулювання та нагляду.

11. Основними економічними засобами і методами грошово-кредитної політики НБУ є регулювання обсягу грошової маси через:

- а) відсоткову політику;
- б) рефінансування комерційних банків;
- в) управління золотовалютними резервами;
- г) операції з цінними паперами на відкритому ринку;
- д) регулювання імпорту та експорту капіталу;

12. Безпосередній вплив на пропозицію грошей мають:

- а) ЦБ;
- б) комерційні банки;
- в) уряд;
- г) рахункова палата України.

13. Який зв'язок між рівнем відсоткової ставки та обсягом маси грошей в обігу:

- а) прямий;
- б) обернений,
- в) зв'язку немає?

14. Які операції необхідно проводити ЦБ, якщо потрібно збільшити грошову масу в обігу:

- а) продавати державні цінні папери;
- б) купувати державні цінні папери;
- в) підвищити норму обов'язкових резервів;
- г) знизити норму обов'язкових резервів;
- д) підвищити облікову ставку;
- е) знизити облікову ставку?

15. Ревальвація – це:

- а) зниження курсу національних грошей щодо іноземних валют;
- б) збільшення курсу національних грошей щодо іноземних валют;
- в) укрупнення національної грошової одиниці без зміни її найменування;

16. Нуліфікація – це:

- а) оголошення державою знецінених паперових грошей недійсними;
- б) проведення спеціальних антиінфляційних і стабілізаційних заходів у країні, без вилучення з обороту грошової одиниці;
- в) укрупнення національної грошової одиниці без зміни її найменування.

Задачі

Задача 1

Індекс цін у 2006 р. становив 121,6%, а в 2007 р. – 123,7% (рівень цін базового 2006 р. прийнято за 100%). Визначте темп інфляції.

Задача 2

Припустимо, що за відсутності інфляційних процесів реальна відсоткова ставка становила 5%. Який розмір номінальної відсоткової ставки гарантує ту саму реальну відсоткову ставку в разі зростання інфляції до 15%?

Задача 3

Визначте темп інфляції, якщо обсяг грошової маси порівняно з минулим роком зріс на 75%, швидкість обігу грошей зросла на 15%, а приріст товарної маси становив 20%.

Задача 4

У табл. 1 наведено індекси цін за роками.

Таблиця 1

Рік	Індекс цін	Рівень інфляції, %
2002	100,00	
2003	108,2	
2004	112,3	
2005	110,3	
2006	111,6	
2007	116,6	

Розрахуйте темп інфляції для кожного року.

Використовуючи «правило величини 70», визначте кількість років, необхідних для подвоєння рівня цін.

Задача 5

Припустимо, що надається кредит у 100 тис. грн за нульового рівняння інфляції. При цьому кредитор розраховує отримати 115 тис. грн. Але в економіці почалися інфляційні процеси, і рівень інфляції становить 15%.

1. Хто за цих умов матиме вигоду, а хто зазнає витрат?
2. Обчисліть ці витрати.

Задача 6

Визначте очікуваний темп цінової інфляції звітного року, якщо в попередньому році середня маса грошей в обороті становила 548 млрд грн, при чому вона здійснила 2,7 обороту, фізичний обсяг ВВП становив 791 млрд грн.

Протягом звітного року грошова маса зросла на 43%, її оборотність знизилась 0,31 обороту, фізичний обсяг ВВП порівняно з попереднім роком зріс на 11,11%.

Задача 7

Рівень цін в економіці характеризується наступними даними:

Роки	2006	2007	2008	2009	2010
Рівень цін (2006 р. = 100%)	100	113	115	123	125

На скільки відсотків знизилася цінність грошей за період з:

1. 2006 р. по 2010 р.?
2. 2006 р. по 2009 р.?

Задача 8

Номинальний ВВП України за 2010 рік становить 1194,555 млрд грн, причому фізичний його обсяг – 999,210 млрд грн, швидкість обігу грошей 1,54 оборотів за рік. Сума податкових надходжень до бюджету складає 19% від ВВП і становить 87,38% дохідної частини державного бюджету (ДБУ), сума видатків державного бюджету України складає 322,777 млрд грн.

Визначте темп інфляції, при умові що уряд прийме рішення покрити дефіцит державного бюджету за рахунок емісії нових грошових знаків.

Приклади розв'язання типових задач

Приклад 1

Розрахуйте базисні та ланцюгові індекси інфляції за звітний рік (щомісяця), якщо вартість споживчого кошика змінилася так: грудень попереднього року – 530 грн, січень – 540 грн, лютий – 550, березень – 540, квітень – 630, травень – 600, червень – 590, липень – 600, серпень – 680, вересень – 710, жовтень – 730, листопад – 730, грудень – 740 грн.

Яким буде ІСЦ у річному вимірі?

Розв'язок.

Розрахунок базисних та ланцюгових індексів інфляції проведемо в табл. 2.

Таблиця 2

№	Назва місяця	$I_{\text{базисний}}$	$I_{\text{ланцюговий}}$
1	Січень	$\frac{540}{530} = 1,02$	$\frac{540}{530} = 1,02$
2	Лютий	$\frac{550}{530} = 1,038$	$\frac{550}{540} = 1,02$
3	Березень	$\frac{540}{530} = 1,02$	$\frac{540}{550} = 0,98$

Продовження табл. 2

4	Квітень	$\frac{630}{530} = 1,19$	$\frac{630}{540} = 1,17$
5	Травень	$\frac{600}{530} = 1,13$	$\frac{600}{630} = 0,95$
6	Червень	$\frac{590}{530} = 1,11$	$\frac{590}{600} = 0,98$
7	Липень	$\frac{600}{530} = 1,13$	$\frac{600}{590} = 1,02$
8	Серпень	$\frac{670}{530} = 1,26$	$\frac{680}{600} = 1,13$
9	Вересень	$\frac{710}{530} = 1,34$	$\frac{710}{680} = 1,04$
10	Жовтень	$\frac{730}{530} = 1,38$	$\frac{730}{710} = 1,03$
11	Листопад	$\frac{730}{530} = 1,38$	$\frac{730}{730} = 1$
12	Грудень	$\frac{740}{530} = 1,396$	$\frac{740}{730} = 1,01$

Відповідь:

- див. табл. 2 з розрахунками;
- у річному вимірі базова інфляція (ІСЦ) становила 39,6%.

Приклад 2

Визначте очікуваний темп цінової інфляції звітного року, якщо в попередньому році середня маса грошей в обороті становила 760 млрд грн, при чому вона здійснила 1,5 обороту, фізичний обсяг ВВП становив 900 млрд грн.

Протягом звітного року грошова маса зросла на 65%, її оборотність знизилась на 0,2 обороту, фізичний обсяг ВВП порівняно з попереднім роком зріс на 13%.

Розв'язок.

Інфляція цін (їхнє зростання) спостерігається внаслідок порушення закону грошового обігу в бік перевищення обсягу фактичної грошової маси над об'єктивно необхідним:

$$M_{\phi} > M_H$$

Причому, виходячи з рівняння І. Фішера:

$$M_H = \frac{P \times Q}{V}$$

Якщо рівновага порушується внаслідок перевищення темпів зростання грошової маси в обороті над темпами зростання ВВП, то зростають ціни для її відновлення.

Темп інфляції розраховуємо за формулою

$$T_{\text{інф}} = \left[\frac{P_{\text{зв}}}{P_{\text{б}}} - 1 \right] \times 100\%,$$

де $P_{\text{зв}}$ – рівень цін звітного періоду;
 $P_{\text{б}}$ – рівень цін базового періоду.

З рівняння І. Фішера знаходимо середній рівень цін звітного та базового (попереднього) років:

$$P_{\text{б}} = \frac{M_{\text{б}} \times V_{\text{б}}}{Q_{\text{б}}} = \frac{760 \times 1,5}{900} = 1,26;$$

$$P_{\text{зв}} = \frac{M_{\text{зв}} \times V_{\text{зв}}}{Q_{\text{зв}}} = \frac{(760 + 760 \times 0,65) \times (1,5 - 0,2)}{900 + 900 \times 0,13} = 1,61;$$

$$T_{\text{інф}} = \left[\frac{1,61}{1,26} - 1 \right] \times 100\% = 27,78\%.$$

Відповідь: очікуваний темп цінової інфляції 27,78%.

Приклад 3

Індекс цін у 2006 р. становив 111,6, а в 2007 р. – 116,6% (рівень цін базового 2006 р. прийнято за 100%). Визначте темп інфляції.

Розв'язок.

Темп інфляції розраховуємо за формулою

$$\text{Темп інфляції} = \frac{\text{Індекс цін поточного року} - \text{Індекс цін минулого року}}{\text{Індекс цін минулого року}} \cdot 100\%;$$

$$\text{Темп інфляції} = \frac{116,6 - 111,6}{111,6} \cdot 100\% = 4,48\%.$$

Відповідь: у 2007 інфляція збільшилась на 4,48%.

Приклад 4

Розрахуйте темп інфляції, якщо порівняно з минулим роком грошова маса зросла на 35%, швидкість обігу грошей сповільнилась на 21%, а приріст фізичного обсягу ВВП становив 8%.

Розв'язок.

Приймаємо показники попереднього року за одиницю, тоді:

$$M_{\text{зв}} = 1 + \frac{35\%}{100\%} = 1,35;$$

$$V_{\text{зв}} = 1 - \frac{21\%}{100\%} = 0,79;$$

$$Q_{\text{зв}} = 1 + \frac{8\%}{100\%} = 1,08.$$

З рівняння І. Фішера знаходимо середній рівень цін звітного року:

$$P_{зв} = \frac{M_{зв} \times V_{зв}}{Q_{зв}} = \frac{1,35 \times 0,79}{1,08} = 0,99 ;$$

$$T_{інф} = \left[\frac{P_{зв}}{P_б} - 1 \right] \times 100\% = \left[\frac{0,99}{1} - 1 \right] \times 100\% = -1\% .$$

Відповідь: темп інфляції -1% (ціни зменшилися на 1%).

Приклад 5

Рівень цін в економіці характеризується наступними даними:

Роки	2006	2007	2008	2009	2010
Рівень цін (2006 р. = 100%)	100	112	114	122	124

На скільки відсотків знизилася цінність грошей за період з:

1. 2006 р. по 2010 р.?

2. 2006 р. по 2009 р.?

Розв'язок:

Для того, щоб визначити на скільки відсотків знизилася цінність грошей використаємо наступну формулу:

$$\frac{P_1 - P_0}{P_0} \times 100\% ;$$

де P_0 – рівень цін у базовому році (2006 р.);

P_1 – рівень цін у звітному році.

тоді:

$$1. \text{ Темп інф. (2006–2010 рр.)} = \frac{124 - 112}{112} \times 100 = 10,71\% .$$

$$2. \text{ Темп інф. (2006–2009 рр.)} = \frac{122 - 112}{112} \times 100 = 8,93\% .$$

Відповідь: цінність грошей (темпер інфляції в країні) за період 2006–2010 рр. складає $10,71\%$, а за період 2006–2009 рр. відповідно – $8,93\%$.

Приклад 6

Номинальний ВВП України за 2010 рік становить 1094,607 млрд грн, причому фізичний його обсяг – 990,210 млрд грн, швидкість обігу грошей 1,83 оборотів за рік (див. Тему № 2: $\text{ВВП}_{2010} / M_{з\ 2010}$). Сума податкових надходжень до бюджету складає 18% від ВВП і становить $77,27\%$ дохідної частини державного бюджету (ДБУ), сума видатків державного бюджету України складає 307,748 млрд грн.

Визначте темп інфляції, при умові що уряд прийме рішення покрити дефіцит державного бюджету за рахунок емісії нових грошових знаків.

Задача розрахована за реальними макроекономічними показниками України за 2010 р.

Джерела:

<http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2154-17>

<http://www.bank.gov.ua/Statist/elbul.htm>

Розв'язок

Покриття дефіциту державного бюджету за рахунок емісії нових грошових знаків – безпосередня причина цінової інфляції. Для визначення темпу інфляції необхідно порівняти середній рівень цін до та після емісії.

З рівняння І. Фішера знаходимо середній рівень цін до емісії:

$$M \times V = P \times Q = \text{ВВП},$$

$$P_{\phi} = \frac{M_{\phi} \times V_{\phi}}{Q_{\phi}} = \frac{\left[\frac{1094,607}{3,5} \right] \times 3,5}{990,210} = 1,105 \text{ (грн)},$$

де M_{ϕ} – маса грошей за базовий або попередній період;

V_{ϕ} – швидкість обігу грошей за базовий або попередній період;

Q_{ϕ} – фізичний обсяг ВВП за базовий або попередній період.

Для знаходження середнього рівня цін після емісії, на величину якої зросте обсяг грошової маси, знаходимо дефіцит державного бюджету, що був повністю покритий за рахунок цієї емісії.

$$\text{Дефіцит державного бюджету} = \text{Видатки} - \text{Доходи};$$

$$\text{Видатки ДБУ 2010} = 307,748 \text{ млрд грн.}$$

Розраховуємо величину доходів державного бюджету України (ДБУ).

Податкові надходження = 18%;

$$\text{ВВП} = 0,18 \times 1094,607 = 197,029 \text{ (млрд грн)};$$

$$\text{Доходи ДБУ 2010} = \frac{197,029 \times 100\%}{77,27\%} = 254,988 \text{ (млрд грн)};$$

$$\text{Дефіцит державного бюджету} = 307,748 - 254,988 = 52,76 \text{ (млрд грн)}.$$

Отже, зростання грошової маси в обороті складе 52,76 млрд грн.

З рівняння І. Фішера знаходимо середній рівень цін після емісії:

$$P_{зв} = \frac{M_{зв} \times V_{зв}}{Q_{зв}} = \frac{\left[\frac{1094,607}{1,83} + 52,76 \right] \times 1,83}{990,210} = 1,203 \text{ (грн)},$$

$$T_{\text{інф}} = \left[\frac{P_{зв}}{P_{\phi}} - 1 \right] \times 100 = \left[\frac{1,203}{1,110} - 1 \right] \times 100\% = 8,38\%.$$

де $M_{зв}$ – маса грошей за звітний або поточний період;

$V_{зв}$ – швидкість обігу грошей за звітний або поточний період;

$Q_{зв}$ – фізичний обсяг ВВП за звітний або поточний період.

Відповідь: очікуваний темп інфляції 8,38% (тобто споживчі ціни в Україні зростуть на 8,38%).

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. *Банківські операції*: Підручник / За ред. А. М. Мороза. — КНЕУ, 2005.
2. *Буковинський С. А., Грищенко А. А., Кричевська Т. О.* Середньострокова монетарна стратегія та проблеми її формування й реалізації в Україні // *Фінанси України*. — 2008. — № 6. С. 3–30.
3. *Гальчинський А. С.* Теорія грошей. — К.: Основи, 2001.
4. *Грищенко А. А.* Проблеми забезпечення стабільності грошової одиниці України // *Фінанси України* — 2007. — № 9. — С. 88–97.
5. *Гроші та кредит* / Авт. кол.; За ред. М. І. Савлука — К.: КНЕУ, 2006. — 744 с.
6. *Гроші та кредит*: Навч. посібник з курсу «Гроші та кредит» для студентів екон. спец. / Автори: В. М. Семененко, О. В. Семененко. — КНУТД, 2006. — 146 с.
7. *Гроші та кредит*. Практикум: Навч. посібник / Войнаренко М. П., Барановський О. І., Гуцал І. С. — Львів: Новий Світ-2000, 2008. — 312 с.
8. *Іванов В. М.* Деньги и кредит. Курс лекцій. ч.е изд., Стереотип. — К.: МАУП, 2005.
9. *Козюк В. В.* Вплив відкритості економіки на характер зв'язку між інфляцією та безробіття // *Фінанси України* — 2007. — № 12. — С. 17–26.
10. *Кораблін С. О.* Валютно-курсова політика України: стабілізаційні ефекти та можливі перспективи розвитку // *Фінанси України* — 2007. — № 9. — С. 112–123.
11. *Михайловська І. М., Ларіонова К. Л.* Гроші та кредит. Практикум: Навч. посібник. — Львів: «Новий Світ-2000», 2008. — 312 с.
12. *Михальський В. В.* Грошово-кредитний потенціал золота в умовах обмеженості ресурсів // *Фінанси України* — 2007. — № 11. — С. 64–72.
13. *Указ Президента України «Про грошову реформу в Україні»* // *Вісник НБУ*. — 2008. — № 10.
14. *Никитин С. М.* Теории инфляции и их эволюция // *Деньги и кредит*. — 1995. — № 1.
15. *Пинзенник В. М.* Коні не винні: реформи чи їх імітація. — К: Академія, 1999.
16. *Полозенко Д. В.* Про гроші, інфляцію та фінанси у трансформаційній економіці // *Фінанси України*. — 2008. — № 2. — С. 82–88.
17. *Савлук М. І.* Інфляція в Україні // *Економіка України*. — 1994. — № 2.
18. *Сапір Ж.* Настільки тяжко, настільки довго? (Спроба прогнозування глибини і тривалості кризи) // *Економіка України*. — 2008. — № 10. — С. 73–93.
19. *Ставицький А. В., Хом'як В. Г.* Вплив монетарної політики на економічну безпеку України // *Фінанси України*. — 2007. — № 10. — С. 51–59.
20. *Статистичний бюлетень НБУ*. — 2008. — № 11.

Тема 6

ВАЛЮТНИЙ РИНОК І ВАЛЮТНІ СИСТЕМИ

- 6.1. Сутність валюти та її конвертованість.
- 6.2. Валютний курс і способи його визначення.
- 6.3. Валютний ринок: суть та основи його функціонування.
- 6.4. Валютна система та її розвиток.
- 6.5. Формування валютної системи України.

6.1. Сутність валюти та її конвертованість

Валютою (від італ. *valuta* — вартість) називають грошову одиницю, яка обслуговує міжнародні економічні відносини і використовується як міжнародна розрахункова одиниця чи міжнародний засіб обігу і платежу.

Поняття «валюта» використовується в трьох значеннях:

- 1) грошова одиниця певної країни;
- 2) грошові знаки іноземних держав, а також кредитні та платіжні засоби, виражені в іноземних грошових одиницях і використовуються в міжнародних розрахунках, іноземна валюта;
- 3) умовна міжнародна (регіональна) грошова розрахункова одиниця або платіжний засіб.

Валюта класифікується за кількома критеріями, залежно від емітента валютних коштів:

- **національна валюта** — платіжний засіб (грошова одиниця) певної держави (гривня, долар, фунт стерлінгів тощо), що імітується національною банківською системою; для України це будуть кошти, номіновані в гривні, для США — у доларах, для Великобританії — фунт стерлінгів тощо;
- **іноземна валюта** — іноземні грошові знаки (банкноти, скарбничі білети, монети), а також іноземні цінні папери як кредитні та платіжні засоби — **платіжні документи** (чеки, векселі, акредитиви, сертифікати), **фондові ресурси** (акції, облігації) та інші валютні цінності. Для України це будуть кошти усіх зарубіжних країн;
- **колективна валюта** — спеціальні міжнародні грошові одиниці, які функціонують на інтернаціональних (світових) та регіональних засадах, емісія яких здійснюється міжурядовими валютно кредитними організаціями. Зараз відомі такі міжнародні валюти — **СПЗ** (валютна одиниця МВФ), **євро** (відповідно до Маастрихтської угоди, грошова одиниця спочатку 11, а згодом і 16 країн Західної та Східної Європи — див. далі), **андське песо** (розрахункова одиниця країн Андського пакту: Болівія, Колумбія, Перу, Еквадор)

Класифікація валют може здійснюватися і в інших площинах (рис. 6.1) [6, с. 74]. Залежно від режиму використання розрізняють **конвертовану і неконвертовану** валюту.

Рис. 6.1. Класифікація валюти

Неконвертованими є валюти, які не обмінюються на іноземну валюту за ринковим курсом, мають суттєві обмеження на ввезення та вивезення й на всі валютні операції.

Це валюти слаборозвинутих країн, які переживають економічну та фінансову кризу. Неконвертованість валюти може створити низку обмежень для всіх суб'єктів господарської діяльності (як резидентів, так і нерезидентів), зокрема:

- обмеження на перекази за кордон заробітної плати, дивідендів, прибутків тощо;
- установлення квот і лімітів розподілу валюти між експортерами та іншими суб'єктами господарювання;
- необхідність попереднього дозволу з боку центрального банку на здійснення платежів за імпортними операціями тощо.

Конвертованість національної грошової одиниці — це можливість для всіх учасників міжгосподарських угод легально та вільно обмінювати її на іноземні валюти.

Ступінь конвертованості обернено пропорційний обсягу та жорсткості валютних обмежень, що практикується в державі.

Конвертованість національної грошової одиниці є показником рівня розвитку економіки та ступеня відкритості, забезпечуючи країні такі **довготермінові вигоди** в багатосторонній світовій системі торгівлі та розрахунків:

- вільний вибір виробниками та споживачами найбільш вигідних ринків збуту та закупок всередині країни та за кордоном у кожний момент;
- розширення можливостей залучення іноземних інвестицій та здійснення інвестицій за кордоном;
- «підтягування» національного виробництва до міжнародних стандартів за цінами, витратами, якістю;
- можливість здійснення міжнародних розрахунків в національній валюті тощо.

За ступенем конвертованості розрізняють валюти:

- вільно конвертовані (резервні);
- частково конвертовані;
- замкнуті (неконвертовані);
- клірингових розрахунків.

Вільно конвертована валюта (ВКВ) — валюта, яка вільно та необмежене обмінюється на інші іноземні валюти (**повна зовнішня та внутрішня конвертованість**). ВКВ називають резервною валютою, оскільки в такій валюті центральні банки інших країн накопичують та зберігають резерви коштів для міжнародних розрахунків. У 2005 р. 12 валют були визнані вільно конвертованими (долари, фунти стерлінгів, швейцарські франки, ени, євро, австралійські долари, датські крони, норвезькі крони, шведські крони, ірландські крони, СПЗ), але найбільшу довіру і найширше застосування мають валюти країн з найвищими економічними потенціалами: **долар США, євро, японська єна, англійський фунт стерлінгів, швейцарський франк**. Ці валюти дістали назву **резервних валют**, тому що не тільки вільно конвертуються в міжнародних платежах, а й вільно накопичуються в *резервах міжнародної ліквідності*. Серед них найавторитетнішою резервною валютою є долар США, який обслуговує більше половини усіх міжнародних розрахунків і має перше місце в структурі державних золотовалютних резервів більш ніж 70 країн світу.

Частково конвертована валюта — національна валюта країн, у яких застосовуються валютні обмеження для резидентів та за окремими видами обмінних операцій. Розрізняють такі основні сфери валютних обмежень: поточні операції платіжного балансу (торгові та неторгові угоди); обмежений продаж іноземної валюти, заборона продажу товарів за кордоном за національну валюту, регулювання строку платежів,

експорту та імпорту. Основна причина валютних обмежень — нестача валюти, тиск зовнішньої заборгованості, розлад платіжних балансів.

Якщо конвертація національної валюти дозволена тільки для нерезидентів, то вона називається **зовнішньою**, а якщо для резидентів — **внутрішньою**.

Якщо конвертація поширюється тільки на платежі за поточними операціями, вона називається **поточною**, а якщо тільки на платежі за рухом капіталу — **капітальною**.

Замкнута (неконвертована) валюта — національна валюта, яка функціонує тільки в межах однієї країни і не обмінюється на інші іноземні валюти (див. вище).

Клірингові валюти — це розрахункові валютні одиниці, що функціонують на основі клірингових угод. Клірингові угоди укладаються для вирівнювання платіжного балансу без витрат валютних резервів: 1) за необхідності отримання пільгового кредиту від контрагента, який має активний баланс; 2) як захід у відповідь на дискримінаційні дії іншої держави.

Отже, конвертованість національної валюти — необхідний елемент розвинутої і відкритої ринкової економіки. Слід зауважити, що повної конвертованості немає навіть у країнах, де відмінено всі валютні обмеження. Адже й у них залишається більш-менш інтенсивне регулювання зовнішньої торгівлі та порядку міжнародних розрахунків. Тому ступінь і характер конвертованості залежить від державного регулювання економіки.

В умовах інтернаціоналізації господарювання зростає взаємозалежність національних господарств, активізуються пошуки засобів національного регулювання. У сфері **валютних відносин** з'являються нові особливості і тенденції:

- посилюються міжнародні функції національних валют (національні грошові одиниці беруть участь у міжнародних розрахунках);
- масштаби діяльності якої-небудь валюти в міжнародному платіжному обігу визначаються комплексом факторів (історичних, економічних, міжнародно-правових), у тому числі і національною політикою;
- відсутня єдина грошова основа у валютній сфері — світова валюта;
- в умовах вільної конвертованості валют та руху капіталу між країнами розвиваються межі між внутрішнім грошовим оборотом та міжнародним платіжним оборотом;
- тенденція до зростання національних та міжнародного грошово-кредитного ринку прокладає шлях в умовах специфіки та особливостей національних грошово-кредитних ринків.

Тенденція до зростання ролі валютної сфери у відносинах учасників міжнародного обміну досліджена на всіх етапах еволюції світової валютної системи, починаючи із **золотого стандарту**. В умовах золотого стандарту під конвертованістю розуміли обмін однієї валюти на іншу при твердій фіксації золотого вмісту національних валют, з їх обов'язковою розмінністю на монетарний товар.

На відміну від золотого стандарту, конвертованість в умовах **кредитно-паперових грошей** визначається інституційними нормами, які включають важливі ланки валютної політики кожної країни, а також загальні вимоги, визначені Міжнародним валютним фондом (*VIII стаття, яка вимагає від країн — членів МВФ запровадження конвертованості валюти за поточними операціями*).

Таким чином, **конвертованість валюти є необхідною для забезпечення процесу демонополізації економіки, її структурної перебудови, подолання кризи платіжного балансу, інтеграції в світове господарство**.

Нині ключеві позиції в системі міжнародних валютних відносин займають **колективні валюти** — як форма світових грошей. У межах окремих союзів (див. раніше) колективні валюти використовуються не тільки як міжнародна — інтернаціональна міра вартості, а і як міжнародний платіжний засіб нагромадження. Розглянемо деякі з них.

СПЗ — колективна валютна одиниця МВФ

Спеціальні права запозичення (англ. *Special Drawing Rights*) — умовна міжнародна розрахункова одиниця, що використовується країнами МВФ для регулювання міжнародних платежів, вирівнювання платіжних балансів країн членів МВФ, кредитування й зіставлення курсів національних валют тощо.

Запровадження СПЗ (в 1970 р., було здійснено першу емісію цієї валюти) розглядалось як альтернатива доларові у функціях, де він використовувався як світові гроші. Колективна валютна одиниця мала сприяти забезпеченню функціонування міжнародної розрахункової одиниці незалежно від стану платіжного балансу та внутрішнього грошового обігу окремих країн, зокрема США.

Вартість СПЗ була визначена як еквівалент:

- в 1970 р. — до 1 дол. США (або 0,8887 г чистого золота);
- 1973 р. — до 1,2064 долара (1,0726 г чистого золота);
- з 1974 вартісний паритет СПЗ почав визначатися на підставі стандартного «кошика валют» (16 валют країн, які мали найбільшу вагомість у світовому експорті), де СПЗ виступала як середньозважена величина паритетів цих валют, 1981 р. у стандартному кошику залишається 5 валют (долар, марка, єна, франк, фунт стерлінгів).
- з 1 січня 2001 р. СПЗ — це сума специфічних вартостей чотирьох валют (курси їх визначаються до долара США) на підставі валютного курсу, що котирується зараз на Лондонському ринку. Склад кошика переглядається кожні п'ять років, з тим щоб він точніше відображав відносну важливість валют, які входять до цього кошика, в міжнародній торгівлі і фінансовій системі. З жовтня 2000 р. метод вибору валют було переглянуто у зв'язку з уведенням євро як загальної валюти країн-членів ЄС та зростанням її ролі на міжнародних фінансових ринках.

Отже, стандарт СПЗ фактично трансформувалася в «багатовалютний» стандарт, заснований на американському доларі, євро, японській єні, фунті стерлінгів — валютах чотирьох світових центрів.

Емітована сума СПЗ розподіляється між країнами — членами фонду (180 країн) згідно з їхніми квотами. СПЗ зберігається на спеціальні рахунки, які відкриваються для кожної країни, що дає можливість центральним банкам обмінювати СПЗ на конвертовану валюту, яку можна використати для зовнішніх платежів (платежі регулюються МВФ).

Європейська валютна одиниця

Євро (EUR) — європейська валютна одиниця, функціонує в обігу з 1.01.1996 р. в рамках Європейської валютної системи відповідно до положень Маастрихтської угоди. **Євро (€, Euro, Евро)** — офіційна валюта 16 з 27 держав Європейського Союзу.

Вартісний еквівалент, курс щодо іноземних валют визначено за «кошиком» валют країни, які входять до Європейського союзу, як середню величину, залежно від вартості й частки валют, представлених в кошику.

Передісторія. Перша Європейська колективна одиниця почала функціонувати з березня 1979 р. і мала назву — **екю**. Емісію екю почали здійснювати одночасно з початком функціонування **європейської валютної системи (ЄВС)**. Ця валюта була забезпечена реальними активами країн-членів ЄВС. Кожна країна використала для цього 20% фактичної величини своїх власних золотих і 20% доларових резервів, а друга половина емісії забезпечується за рахунок внесків країн-учасниць у їхній національній валюті.

Як і СПЗ, вартісний паритет екю визначається на базі стандартного «кошика валют» країн — учасниць ЄВС: марка (ФРН) — 30,53%; франк (Франція) — 19,43; фунт стерлінгів (Англія) 12,06; ліра (Італія) — 9,92; гульден (Голландія) — 9,54; франк (Бельгія, Люксембург) — 8,14; крона (Данія) — 2,52; фунт (Ірландія) — 1,12; драхма (Греція) — 0,77; песета (Іспанія) — 5,18; ескудо (Португалія) — 0,78%.

Екю почала виконувати функції еталона вартості, міждержавного засобу валютного резервування, міжнародного засобу платежу, регулятора курсових коливань та виступало засобом міжурядових позик типу «своп».

Але екю не змогла повністю виконувати функції наднаціональної валюти, оскільки вона не існувала у вигляді банкнот, а це означало, що вона не була звичайним засобом розрахунків за межами центральних банків Європейського Союзу.

Зміна **екю** на **євро** відбулася після підписання європейськими країнами *Маастрихтської угоди (Угода про Європейський Союз, 1991 р.)*, яка стала чинною після її ратифікації в 1993 р., а вже в 1999 р. країни-учасниці почали вводити єдину європейську валюту — євро.

У 1994 році у Франкфурті-на-Майні був заснований Європейський валютний інститут (Центральний банк ЄС, 1997 р.), в завдання якого входило керівництво проектом створення єдиної валюти і спостереження за економічними процесами в країнах-членах ЄС.

Для того щоб євро була введена в обіг, усі країни-члени валютного союзу повинні відповідати жорстким критеріям стабільності, закріпленим в Маастрихтських угодах:

- рівень інфляції в країні, що прагне приєднатися до валютного економічного союзу, може перевищувати показники трьох найбільш стабільних держав ЄС не більше ніж на 1,5%;
- державна заборгованість може становити не більше ніж 60% валового внутрішнього продукту (ВВП);
- дефіцит держбюджету не може перевищувати 3% від ВВП;
- процентні ставки за банківськими кредитами можуть бути всього на 2% вищими за показники трьох найбільш стабільних країн;
- кандидати на вступ до союзу не мають права протягом двох років за власною ініціативою проводити девальвацію національних грошових одиниць.

Уже на початку 1999 р. 11 країн Європи ввели **євро** як паралельну валюту (поруч з національною), а вже з 1 січня — серпня 2002 р. ця валюта почала використовуватися в **безготівкових та готівкових** розрахунках, **стала єдиним платіжним засобом одинадцяти країн.**

Зараз 16 країн Західної та Східної Європи перейшли на євро: Австрія, Бельгія, Італія, Ірландія, Іспанія, Люксембург, Голландія, Німеччина, Португалія, Франція, Фінляндія, Греція, Кіпр, Мальта, Словаччина, Словенія.

6.2. Валютний курс і способи його визначення

Валютний курс становить ціну грошової одиниці певної країни, яка виражена в грошовій одиниці іншої країни. Валютний курс, так само як і ціна будь-якого звичайного товару, має свою вартісну основу та коливається залежно від попиту та пропозиції (див. рис. 6.1).

Валютний курс виконує низку важливих економічних функцій:

- подолання національних обмежень грошової одиниці;
- локальна цінність грошової одиниці перетворюється на міжнародну;
- виступає засобом інтернаціоналізації грошових відносин;
- сприяє утворенню цілісної світової системи грошей.

На валютний курс впливають такі фактори: зміна обсягів ВВП, стан торговельного балансу країни, рівень інфляції, внутрішня та зовнішня пропозиція грошей, відсоткові ставки, перспективи політичного розвитку, державне регулювання валютного курсу.

Фіксування курсу національної грошової одиниці в іноземній **називається валютним котируванням**. При цьому курс національної грошової одиниці може бути встановлений у формі як

прямого котирування:

➤ (1, 10, 100 од. іноземної валюти = x од. національної валюти),

так і **зворотного котирування:**

➤ (1, 10, 100 одиниць національної валюти = x од. іноземної валюти).

У більшості високорозвинутих країн світу використовується пряме котирування. Котирування здійснюється тільки щодо п'яти валют (див. раніше), найчастіше до долара США.

Для професійних учасників валютних ринків поняття «валютний курс» не існує. Воно розпадається на курс покупця і курс продавця.

- **курс покупця (bid rate)** — це курс, по якому банк-резидент купує іноземну валюту за національну;
- **курс продавця (offer rate)** — це курс, по якому він продає іноземну валюту за національну.

Наприклад, за **прямого котирування**

$$\$1 = 8,02 \text{ грн.}$$

Практикують такі позначення котирування:

$$USD / UA = \frac{Bid}{8,02} \frac{Offer}{8,56}.$$

Це означає, що комерційний банк України готовий купити \$1 (**базова валюта**) у клієнта за 8,02 грн, а продати за 8,56 грн (**валюта котирування**). При прямому

котируванні курс продавця завжди вищий від курсу покупця. Різниця між курсом продавця і курсом покупця називається **маржа (спред)**.

Розраховують також і **відносну маржу**:

$$BAS = \frac{OR - BR}{OR} \times 100\% ;$$

$$\frac{8,56 - 8,02}{8,56} \times 100\% = 6,31\% ,$$

де BAS — маржа (спред);

OR — курс продажу валюти (курс продавця);

BR — курс купівлі валюти (курс покупця).

Вона покриває витрати і формує прибуток банку за валютними операціями.

За оберненого котирування визначається кількість іноземної валюти, яка потрібна для купівлі одиниці національної валюти, наприклад:

$$1 \text{ грн} = 0,12 \text{ центів.}$$

Отже, при непрямому котируванні для переведення суми в іноземній валюті в еквівалентну їй суму в національній валюті її необхідно поділити на курс (1 дол. / 8,02 грн = 0,12 центів). При непрямому котируванні, на відміну від прямого, курс купівлі іноземної валюти буде більшим від курсу її продажу.

Методика визначення валютних курсів

Серед конкретних методів визнання валютного курсу слід назвати такі:

- Для обміну валют може використовуватися **крос-курс**, коли дві валюти порівнюються з третьою, потім через неї — одна з одною.

Припустимо, 0,6790 фунта стерлінгів (GBP) = 1 дол. США (USD), 1,4940 швейцар. франка = 1 (USD). Тоді крос-курс фунта стерлінгів до швейцарського франка буде дорівнювати:

$$1 \text{ GBP} = 1,4940 : 0,6790 = 2,200 \text{ SFR.}$$

- Базою визнання валютних курсів є співвідношення **купівельної спроможності** різних національних валют (співвідношення купівельної сили валют стосовно певної групи товарів і послуг у двох країнах). Для цього методу необхідно зіставити рівень цін стандартного набору (споживчий кошик — необхідний набір продуктів харчування, одягу та послуг).

Припустимо, ціна кошика в Україні становить 698 грн/міс., а в Росії 2880 руб./міс. Тоді ціна гривні в рублях = $698/2880 = 0,24$ грн:

$$1 \text{ руб.} = 0,24 \text{ грн.}$$

- **Зіставлення ефективних витрат виробництва.** До них зараховують заробітну плату (W), норму позичкового відсотка (r), ренту (R), показник продуктивності праці (PR). Формула має такий зміст.

Курс валюти країни A до валюти країни B :

$$B = \frac{W_B}{W_A} \times \frac{PR_A}{PR_B} .$$

Отже, вартісною основою валютного курсу є купівельна спроможність валют, що відображає середні національні рівні цін на товари, послуги та інвестиції. Валютний курс формується під впливом співвідношення попиту та пропозиції валюти, які визначаються багатьма чинниками. Основні з них:

- конкурентоспроможність товарів на світових ринках;
- темпи інфляції;
- стан і розвиток платіжного балансу країни;
- стан національного фінансового ринку;
- ступінь використання валюти в міжнародних розрахунках;
- національне та міжнародне регулювання валютних ресурсів;
- валютні обмеження тощо.

У реальній практиці міжнародних відносин в умовах паперово-грошового обігу застосовуються такі два види валютних курсів: фіксовані та плаваючі (гнучкі).

Фіксовані курси — система, що допускає наявність зареєстрованих паритетів, які знаходяться в основі валютних курсів, що підтримуються державними валютними органами.

Фіксований валютний курс офіційно встановлюється центральним банком з урахуванням співвідношення цін у певній країні з цінами країн головних партнерів, рівня валютних резервів, стану торговельного балансу. Фіксований валютний курс найбільш доцільний за умов внутрішніх кризових ситуацій у нестабільній економіці, тому що забезпечує нижчі темпи інфляції, стабільні умови для зовнішньоекономічної діяльності, створює можливість прогнозувати розвиток ситуації в країні.

Одним з головних питань встановлення валютного курсу є пошук певного міжнародного стандарту, на який буде зорієнтована вартість національної грошової одиниці. Як правило, курси національних валют, у тому числі й української гривні, перебувають у жорсткій відповідності з курсом долара США. Вперше режим фіксованих валютних курсів був введений після Другої світової війни. Після краху Бреттон-Вудської системи в середині 70-х років XX ст. більшість країн перейшли до плаваючих валютних курсів.

Гнучкі (плаваючі) курси — це система, за якої у валют відсутні офіційні паритети.

Розрізняють плаваючі курси, які змінюються залежно від попиту та пропозиції на ринку, та курси, які змінюються залежно від попиту і пропозиції на ринку, але коригуються валютними інтервенціями центральних банків.

У разі використання плаваючого валютного курсу рух іноземної валюти не впливає на грошову базу, і центральний банк може проводити свою грошово-кредитну політику, передбачаючи, що це не вплине значною мірою на стан платіжного балансу. Системи валютних курсів у країнах, що розвиваються, часто характеризуються одночасним використанням різних валютних курсів, кожний з яких використовується з певною метою. Ці режими називають *системами множинних валютних курсів*, які можуть бути:

- валютними курсами, які безпосередньо контролює або фіксує уряд;
- вільними ринковими курсами, встановленими приватним попитом та пропозицією.

Визначення курсу валют називають котируванням, яким займаються офіційні державні органи.

При котируванні валют вказується курс продавця, за яким банки продають валюту, і курс покупця, за яким банки купують цю валюту. Котирування може бути обов'язковим для суб'єктів валютних операцій або суто номінальним, орієнтовним. Тоді валютний курс, визначений котируванням, може не збігатися з курсом конкретної угоди.

Базою визначення валютних курсів є співвідношення купівельної спроможності різних національних валют. *Купівельна спроможність валюти* виражається як сума товарів і послуг, що можна придбати за певну грошову одиницю. Співвідношення купівельної сили валют щодо певної групи товарів і послуг у двох країнах визначає *паритет купівельної спроможності*. Він характеризує товарне наповнення окремих грошових одиниць та є одним із основних факторів визначення валютних курсів. На динаміку валютних курсів впливають норма відсотка і рівень відсоткових ставок, які регулюють міграцію капіталу.

Вплив держави на валютний курс проводиться через операції центральних емісійних банків за допомогою дисконтної політики та валютної інтервенції.

Дисконтна, або облікова, політика — це зміна облікової ставки центрального банку з метою регулювання валютного курсу шляхом впливу на рух короткострокових капіталів.

В умовах пасивного платіжного балансу центральний банк підвищує облікову ставку і таким чином стимулює приплив іноземного капіталу з країн, де рівень облікової ставки нижчий.

Приплив капіталу поліпшує стан платіжного балансу, створює додатковий попит на національну валюту і таким чином, сприяє підвищенню курсу. І навпаки, при значному активному сальдо платіжного балансу центральний банк знижує облікову ставку та стимулює відплив іноземних та національних капіталів з метою зменшення активного сальдо платіжного балансу. В цих умовах зростає попит на іноземну валюту, її курс підвищується, а курс національної валюти знижується.

Дисконтна політика може проявлятися в таких методах валютного регулювання:

- політика девальвації;
- політика ревальвації.

Політика девальвації (зниження валютного курсу щодо іноземної валюти) сприяє підвищенню конкурентоспроможності національного виробництва, посиленню торговельних позицій країни на світовому ринку, стимулюванню експорту та негативного впливу на позиції імпортерів. Ця політика, крім позитивних наслідків, може спровокувати підвищення цін на імпортні товари, бо їм доведеться купувати іноземну валюту за вищим курсом.

Політика ревальвації (підвищення валютного курсу щодо іноземної валюти) сприяє стимулюванню розвитку імпорту, оскільки імпортери після реалізації своїх товарів чи послуг на ринку купують «дешеву» валюту, яка є результатом ревальвації національної грошової одиниці, і мають додаткову (фінансову) перевагу над іншими суб'єктами господарювання (див. Практикум).

Валютна інтервенція — це пряме втручання центрального банку країни у функціонування валютного ринку через купівлю-продаж іноземної валюти з метою впливу на курс національної грошової одиниці.

Врівноваження попиту та пропозиції на іноземну валюту відбувається через купівлю-продаж банком іноземної валюти, що також призводить до обмеження коливань валютного курсу національної грошової одиниці. Центральний банк купує іноземну валюту, коли її пропозиція є надмірною, а курс низьким, і продає, коли курс стає високим. У такий спосіб обмежується коливання курсу національної валюти.

6.3. Валютний ринок: суть та основи його функціонування

Валютний ринок — це система стійких економічних та організаційних відносин, пов'язаних з операціями купівлі-продажу іноземних валют та платіжних документів в іноземних валютах.

На валютному ринку здійснюється широке коло операцій щодо зовнішньоторговельних розрахунків, туризму, міграції капіталів, робочої сили тощо, які передбачають використання іноземної валюти покупцями, продавцями, посередниками, банківськими установами та фірмами. Існує чотири групи суб'єктів валютного ринку:

- **державні установи**, основне місце серед яких посідають центральні банки та казначейства окремих країн;
- **юридичні та фізичні особи**, зайняті у різноманітних сферах зовнішньоекономічної діяльності;
- **комерційні банківські установи**, які забезпечують валютне обслуговування зовнішніх зв'язків, особливо брокерські контори;
- **валютні біржі та валютні відділи товарних та фондових бірж.**

Основні суб'єкти валютного ринку — великі транснаціональні банки, що мають розгалужену мережу філій і широко використовують в операціях сучасні засоби зв'язку, комп'ютерну техніку.

Банки та інші учасники валютного ринку пов'язані між собою в режимі реального часу за допомогою телефонних, телекських і комп'ютерних засобів зв'язку. За допомогою мережі кореспондентських рахунків банки здійснюють переказ платежів від імпортера до експортера, а сучасні електронні і телекомунікаційні можливості дають змогу переказувати гроші у будь-яку точку планети за лічені хвилини. Територіально валютні ринки, як правило, прив'язані до великих банківських і валютно-біржових центрів, оскільки в ряді країн поряд із міжбанківською торгівлею валютою існують і спеціальні валютні біржі, а встановлений на них курс називається офіційним валютним курсом.

Валютний ринок має свою структуру, яка включає національні (місцеві), регіональні та міжнародні ринки. Вони розрізняються за масштабами і характером валютних операцій, кількістю валют, що продаються-купуються, рівнем правового регулювання тощо.

Структуру валютного ринку можна представити у вигляді схеми (рис. 6.2). За об'ємом валютних операцій розрізняють:

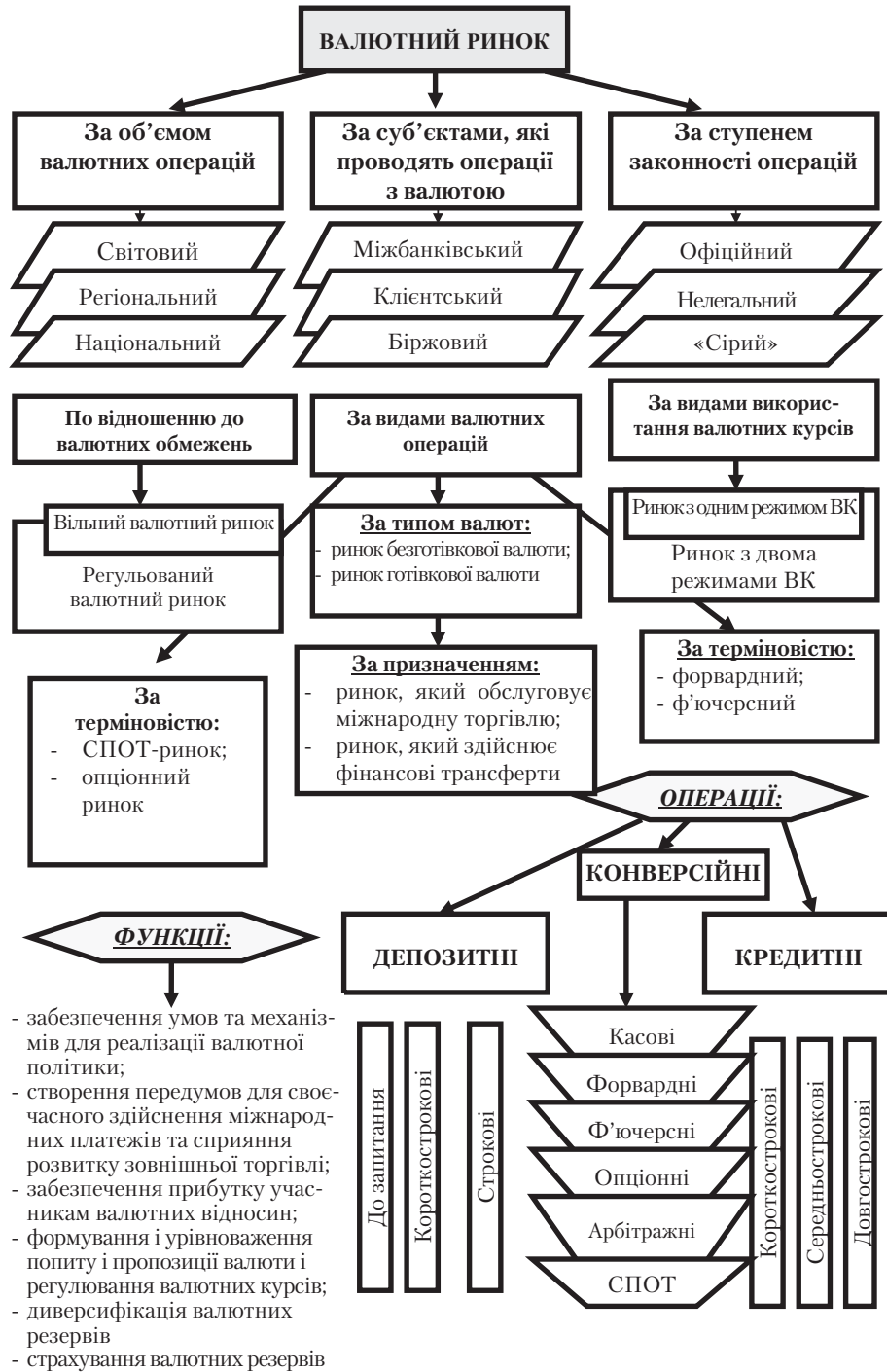

Рис. 6.2. Структура валютного ринку

Національні валютні ринки існують у більшості країн світу. Вони обмежуються економічним простором конкретної країни і регулюються її національним валютним законодавством.

Регіональні (Міжнародні) валютні ринки сформувалися в країнах, у яких до мінімуму зведені обмеження на валютні операції (валютні обмеження). Такі ринки регулюються скоріше за все міждержавними угодами, домовленостями самих учасників цих ринків. Розміщуються вони переважно в містах із вдалим географічним положенням та з великою концентрацією транснаціональних банків, небанківських фінансових структур, комерційних компаній, яким потрібно здійснювати платежі на широких просторах світового ринку. Це, зокрема, Лондон, Нью-Йорк, Париж, Цюрих, Франкфурт-на-Майні, Сан-Франциско, Торонто, Токіо, Гонконг та ін.

Розвиток новітніх засобів телекомунікацій та інформаційних технологій дає можливість поєднати окремі міжнародні ринки в єдиний світовий валютний ринок, здатний функціонувати практично цілодобово. Це забезпечується географічним розміщенням окремих ринків: з початком доби відкриваються азіатські ринки *Токіо, Гонконгу, Сінгапура, Бахрейна*; після їх закриття починають працювати ринки європейські — *Франкфурта, Парижа, Лондона, Цюриха*, а під кінець їх роботи відкриваються ринки американського континенту — *Нью-Йорка, Лос-Анджелеса, Чикаго* тощо. Завдяки цьому кожен суб'єкт валютного ринку може в будь-який час доби купити-продати валюту, оперативно зв'язавшись із відповідним міжнародним центром валютної торгівлі. Щоденні обороти світового валютного ринку перевищують декілька трильйонів доларів США і швидко збільшуються, що свідчить про величезний розмір валютних потоків на світовому ринку.

Специфічним міжнародним ринком валют країн Західної Європи є **ринок євровалют**, де операції здійснюються у валютах цих країн, а сам ринок євровалют є одним із секторів євrorинку. Суб'єктами ринку євровалют виступають великі та середні банки країн Західної Європи та США і деякі транснаціональні корпорації цих регіонів. Поглиблення інтеграційних процесів у Західній Європі, посилення ролі транснаціональних корпорацій, значне зростання потреб у міжнародній валюті та введення взаємної конвертованості національних валют — усі ці фактори стали об'єктивною причиною і безпосереднім стимулом виникнення і розвитку ринку євровалют. Цим самим було створено умови для масштабних і стійких валютно-фінансових зв'язків цієї групи країн.

Євровалютний ринок — це автономний і незалежний оптовий ринок, де оперують, як правило, великими сумами. Він майже не піддається регулюванню, не підкоряється національному законодавству, майже не оподатковується. Євровалюти є джерелом дешевого кредиту для позичальника і високого прибутку для позикодавця.

Від самого початку свого виникнення (кінець 80-х років) ринок євровалют розвивається переважно як ринок євродоларів. *Європейські долари* — це тимчасово вільні грошові кошти в доларах США, які розміщені організаціями і приватними особами різних країн у європейських банках і використовуються останніми для кредитних операцій. Додаток «євро-» засвідчує вихід національної валюти з під контроль національних валютних органів. Це так звані бездомні валюти. Наприклад, операції з

евродоларами, переказаними в іноземні банки за межами США або у вільній банківській зоні в Нью-Йорку (впроваджена з 1981 р.), не підлягають регламентації з боку країни-емітента цієї валюти — Сполучених Штатів Америки. Відповідно до додатка «**євро-**» називають суми в японських єнах — **євроєнами** ін.

Головним джерелом ринку євродоларів виступають іноземні держави, юридичні чи фізичні особи, які зберігають долари не в США, а також транснаціональні корпорації із запасами готівки понад поточні потреби та офіційні резерви центральних банків.

З погляду техніки операцій ринок євродоларів відзначається високою оперативністю. Він складається із сотень банків-посередників, які розміщені в найбільших фінансових центрах Європи, насамперед у Лондоні. Завдяки значній мобільності ринок євродоларів перетворився на найбільший **міжнародний валютний ринок**, важливу складову сучасної **світової валютної системи**.

Найсуттєвішою перевагою ринку євродоларів є вища його прибутковість порівняно з рядом національних валютних ринків. Це дає змогу з року в рік постійно розширювати масштаби ринку євродоларів.

Важливим інструментом валютного ринку виступає **Співтовариство всесвітніх міжбанківських фінансових телекомунікацій (СВІФТ)**, яке було створено в 1973 р. 239 банками 15 країн. У системі СВІФТ бере участь понад 3000 банків із 80 країн (США, Канада, країни Західної Європи та деякі країни Східної Європи). Міжнародні центри розрахунків цієї системи містяться в Голландії, Бельгії, США. Для банків — учасників системи СВІФТ були розроблені міжнародні стандарти, які систематизують різні вимоги до інформації, призначеної для електронного оброблення. У більшості країн, банки яких беруть участь у системі, створено національні пункти, через які замовлення передаються в міжнародні розрахункові центри, а через їх посередництво національні пункти, в свою чергу, пов'язані один з одним. Саме завдяки цьому процес передачі інформації при здійсненні розрахунків скоротився до мінімуму (від 1 год. до 20 хв.).

У березні 1993 р. Україна стала 92-ю державою, яка увійшла до системи СВІФТ і представлена в цій системі 10 українськими банками. Вступний внесок для кожного банку — 55 тис. дол. США, а перший внесок українських банків становив 250 тис. дол. США.

Валютний ринок можна класифікувати за **характером операцій**: *ринок конверсійних операцій, ринок депозитно-кредитних операцій*;

Ринок конверсійних операцій є найтипівішим для валютного ринку взагалі, його ключовим елементом. На цьому ринку купівля-продаж здійснюється в традиційній формі, переважно на еквівалентних засадах шляхом обміну рівновеликих цінностей, представлених різними валютами. Якраз на цьому ринку складаються умови для формування зовнішньої ціни грошей — *їх валютного курсу*.

Ринок депозитно-кредитних операцій — це досить специфічний сектор валютного ринку, на якому купівля-продаж валюти має умовний характер, що проявляється в залученні банками інвалюти на депозитні вклади на узгоджені строки та в наданні банками інвалютних позичок на різні строки. На відміну від ринку конверсійних операцій, на цьому ринку ціна валюти формується у вигляді відсотка.

Валютний ринок виконує певні функції, в яких виявляється його призначення й економічна роль. Основні його функції:

- забезпечення умов та механізмів для реалізації валютної політики держави;
- створення суб'єктами валютних відносин передумов для своєчасного здійснення міжнародних платежів за поточними і капітальними розрахунками та сприяння завдяки цьому розвитку зовнішньої торгівлі;
- забезпечення прибутку учасникам валютних відносин;
- формування та урівноваження попиту і пропозиції валюти і регулювання валютного курсу;
- страхування валютних ризиків;
- диверсифікація валютних резервів, банків, підприємств, держав, регулювання валютних ресурсів.

Названі функції реалізуються через виконання суб'єктами ринку широкого кола валютних операцій (рис. 6.3).

Рис. 6.3. Класифікація операцій валютного ринку

 Касові операції полягають у купівлі-продажу валюти на умовах поставки її не пізніше другого робочого дня з дня укладення угоди за курсом, узгодженим у момент її підписання. Такі угоди можуть передбачати поставку валюти в той самий день, проте найчастіше — на другий робочий день. Ця остання угода називається «*spot*», а касові операції на цій умові — «**операції *spot***». Вони дають можливість їхнім учасникам оперативно задовольнити свої потреби у валюті на вигідних умовах.

Строкові валютні операції полягають у купівлі-продажу валютних цінностей з відстрочкою поставки їх на термін, що перевищує два робочих дні. Ці операції, у свою чергу, поділяються на кілька видів залежно від механізму їх здійснення: *форвардні, ф'ючерсні, опціонні* та їхні похідні.

Характерною особливістю строкових операцій є те, що вони оформляються стандартизованими документами (контрактами), які мають юридичну силу протягом певного часу (від підписання до оплати) і самі стають об'єктом купівлі-продажу на валютних ринках. Ці документи називаються **валютними деривативами**. До них належать передусім форвардні та ф'ючерсні контракти, опціони.

Строкові операції на валютних ринках з'явилися порівняно недавно (в 70–80-ті роки ХХ ст.) і розвиваються дуже швидко. Це зумовлено насамперед частими і значними коливаннями валютних курсів і пов'язаними з ними суттєвими валютними ризиками. Строкові операції дають можливість, з одного боку, застрахуватися від валютних ризиків, а з іншого — одержати додатковий дохід завдяки спекулятивним діям.

 Форвардні операції — це різновид строкових операцій, що полягає в купівлі-продажу валюти між двома суб'єктами з наступним передаванням її в обумовлений строк і за курсом, визначеним у момент укладення контракту. У форвардних контрактах строки передавання валюти звичайно визначаються в 1, 2, 3, 6 та 12 місяців. При їх підписанні ніякі аванси, задатки тощо не допускаються.

Найскладнішим моментом такого контракту є визначення курсу майбутнього платежу, тобто *форвардного курсу*. Цей курс складається з курсу *spot*, тобто фактично діючого на момент укладення контракту, і надбавок чи знижок, пов'язаних з різницею в банківських відсоткових ставках у країнах, валюти яких обмінюються. Ця різниця називається *форвардною маржею*. Пов'язана вона з тим, що якби учасники контракту поклали відповідні суми валюти у свої банки, то до моменту використання їх для платежу за контрактом вони одержали б різні суми доходів.

 Ф'ючерсні операції — це теж різновид строкових операцій, у яких два контрагенти зобов'язуються купити або продати певну суму валюти в певний час за курсом, установленим у момент укладення угоди (купівлі-продажу ф'ючерсного контракту).

Відмінності їх від форвардних операцій зводяться до такого: вони здійснюються тільки на біржах, під їх контролем, а форма й умови контрактів чітко уніфіковані (біржа строго визначає вид валюти, що продається, обсяг операції, строк оплати, курс). Розрахунки щодо купівлі-продажу ф'ючерсних контрактів здійснюються через розрахункову палату біржі, яка гарантує своєчасність і повноту платежів. До остаточної оплати ф'ючерсного контракту він може перепродаватися на біржі, тобто сам є об'єктом валютних операцій. З кожним наступним продажем ціна його буде

уточнюватися і наблизитися до реальної ціни, за якою продаватиметься валюта в момент погашення ф'ючерсу.

Завдяки цим особливостям ціна та інші умови ф'ючерсних контрактів прозорі для всіх учасників ринку. Кожна біржа встановлює свій перелік валют, які продаються-купаються, і стандартні суми контрактів, які визначаються десятками і сотнями тисяч, а то й мільйонами одиниць відповідної валюти. Тому в торгівлі валютними ф'ючерсами звичайно беруть участь великі банки або інші потужні фінансові структури.

Ціна валютного ф'ючерсу визначається за тією самою схемою, що й ціна форвардного контракту, тобто з урахуванням різниці у відсоткових ставках двох валют, що обмінюються. Ф'ючерсні операції широко застосовуються з метою страхування від валютних ризиків, тобто для **хеджування**, а також з метою одержання додаткового прибутку, тобто для спекуляції.

Опціонні операції — це різновид строкових операцій, за яких між учасниками укладається особлива угода, що надає одному з них право (але не обов'язок) купити чи продати другому певну суму валюти в установленний строк (чи протягом певного строку) і за узгодженим сторонами курсом. Така угода називається опціоном.

У цій операції важливо розрізнити продавця опціону і покупця (власника), оскільки останньому належить право реалізації опціону. Якщо при настанні строку опціону власнику буде вигідно його реалізувати, то він вимагатиме від продавця опціону купити чи продати відповідну суму валюти, й останній зобов'язаний це зробити. Якщо власникові опціону не вигідно його реалізувати (наприклад, поточний курс на ринку вищий від передбаченого в опціоні), то він відмовиться від реалізації опціону, про що повинен повідомити продавцеві, й останній зобов'язаний погодитися з цим рішенням.

Крім цих операцій, на практиці застосовується цілий ряд похідних від них валютних операцій. До таких операцій можна віднести валютні свопи, арбітражні операції та ін.

Валютний своп — це комбінація двох конверсійних операцій з валютами на умовах спот і форвард, які здійснюються одночасно і розраховані на одну й ту саму валюту. Наприклад, на умовах спот долари США негайно продаються. А на умовах форварду у того самого контрагента долари купуються з поставкою через певний строк і за домовленим курсом. Валютний своп забезпечує зворотний рух валютного потоку, що дає можливість ефективно використовувати його в спекулятивних цілях, для хеджування валютними ризиками та управління валютною позицією банку.

Валютний арбітраж — це комбінація з кількох операцій з купівлі та продажу двох чи кількох валют за різними курсами з метою одержання додаткового доходу. Це типова спекулятивна операція, розрахована на дохід завдяки різниці в курсах на одному й тому самому ринку, але в різні строки (часовий арбітраж), або в один і той самий час, але на різних ринках (просторовий арбітраж).

У міру розвитку сучасних систем телекомунікацій створюються передумови для вирівнювання курсів валют на різних міжнародних ринках, завдяки чому зменшуються можливості для просторового арбітражу. Зате перехід більшості країн до плаваючих валютних курсів, які часто змінюються в часі, створює сприятливі умови для розвитку часового арбітражу.

Широкий асортимент валютних операцій, високе технологічне й організаційне забезпечення їх виконання створюють усім суб'єктам валютного ринку сприятливі умови для досягнення таких цілей: забезпечення ліквідності, прибутковості і керованості валютними ризиками. Тому прискорений розвиток валютного ринку — одне з актуальних завдань країн з перехідними економіками, в тому числі й України. Проте в Україні валютний ринок формується надто повільно, асортимент валютних операцій на ньому обмежений переважно касовими операціями. Після припинення в 2000 р. діяльності Української міжбанківської валютної біржі розвиток більшості строкових валютних операцій втратив поки що перспективу.

6.4. Валютна система та її розвиток

Економічні, політичні, культурні та інші зв'язки між країнами породжують грошові відносини між ними, пов'язані з оплатою отриманих товарів та послуг. *Державно-правова форма організації міжнародних валютних (грошових) відносин країн представляє собою **валютну систему***. Таким чином, валютна система являє собою сукупність двох елементів: валютного механізму та валютних відносин.

Під **валютним механізмом** мають на увазі правові норми та інститути, які діють на національному та міжнародному рівнях. **Валютні відносини** мають повсякденні зв'язки, в які вступають приватні особи, фірми, банки на валютних та грошових ринках з метою здійснення міжнародних розрахунків, кредитних та валютних операцій. В умовах поглиблення інтеграції економік різних країн валютна система відіграє все більш важливу та самостійну роль у світогосподарських зв'язках. Вона здійснює безпосередній вплив на економічне становище країни: на темпи зростання виробництва та міжнародного обміну, ціни, заробітну плату тощо.

Від ефективності валютного механізму, рівня втручання державних та міжнародних валютно-фінансових організацій в діяльність валютних, грошових та золотих ринків багато в чому залежить економічний розвиток, зовнішньоекономічна стратегія промислово розвинутих країн. Зростання вагомості валютної системи змушує промислово розвинуті країни удосконалювати старі та шукати нові інструменти та методи державно-монополістичного регулювання валютної сфери на національному та наднаціональному рівнях.

Розрізняють світову та національну валютні системи. Світова валютна система розвивається на регіональному та глобальному (світовому) рівнях.

Національна валютна система — це державно-правова форма організації валютних відносин на території певної країни. Вона встановлює певний порядок валютних розрахунків і правила роботи з валютою інших країн.

Функціонування національної валютної системи регулюється з урахуванням норм міжнародного права та національного законодавства країни.

Складовими елементами валютної системи є національна валюта, умови її конвертованості, режим валютного курсу, валютні обмеження в національній економіці, механізм валютного регулювання і контролю, правила використання іноземної валюти і міжнародних платіжних та кредитних засобів обігу тощо.

До складу національних валютних систем входять відповідні інфраструктурні ланки: банківські та кредитно-фінансові установи, біржі, спеціальні органи валютного контролю, а також інші державні та приватно-комерційні інститути, що беруть участь у валютних відносинах.

Цілісна структура міжнародних валютних відносин являє собою активну взаємодію регіональних валютних систем. **Регіональна валютна система** — це правова форма організації валютних відносин між групою країн.

Найважливіші елементи такої системи:

- регіональна міжнародна розрахункова одиниця;
- спеціальний режим регулювання валютних курсів;
- спільні валютні фонди;
- регіональні кредитно-розрахункові установи.

Прикладом регіональної валютної системи може бути Європейська валютна система, яка була заснована у 1979 р., і одночасно виступає як елемент сучасної світової валютної системи.

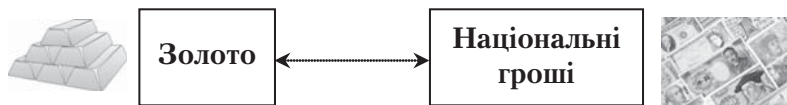
Світова валютна система включає міжнародні кредитно-фінансові інститути та комплекс міжнародних договірних та державно-правових норм, що забезпечують функціонування валютних інструментів.

Елементами світової валютної системи є певний набір міжнародних платіжних засобів, валютні курси та валютні паритети, умови конвертованості, форми міжнародних розрахунків, режим міжнародних ринків валюти та золота, міжнародні та національні банківські установи тощо.

Розвиток світових валютних систем регулюється відповідними міждержавними валютними угодами, втілення яких забезпечується створенням на колективних засадах міждержавних валютно-фінансових та банківських установ і організацій. **У своєму розвитку світова валютна система пройшла чотири основні етапи** (табл. 6.1).

Першою в історії **світовою валютною системою** була система, що спиралася на єдині правила обігу золотого грошового товару і відома під назвою **система золотого стандарту**. Юридично вона була оформлена на Міжнародній конференції в Парижі в 1867 р.

Для неї були характерні такі риси:

- сформувалася стихійно в кінці XIX — початку XX ст.;
- не було ніяких міжнародних норм, які регулювали б валютні відносини;
- платіжний оборот обслуговувався переважно золотом;
- основу валютних курсів у цей період становив валютний золотий паритет;
- обмін національної валюти на іноземну не обмежувався;
- існувало вільне вивезення та ввезення золота із країни в країну, що стабілізувало валютний курс.

Таблиця 6.1

Етапи еволюційного розвитку світової валютної системи

1867 р. Паризька конференція – єдиним мірилом світових грошей визнано золото	1922 р. Генуезька конференція – національні кредитні гроші почали використовувати як міжнародні платіж	1944 р. Бреттон-Вудська конференція – впроваджено золотодевізний та доларовий стандарти	1976–1978 рр. Ямайська конференція – юридично завершено демонетизацію золота і замість золотодевізного – стандарт СПЗ (SDR)
Золотий стандарт			
З о л о т о м о н е т н и й стандарт	З о л о т о з л и т к о в и й стандарт	З о л о т о в а л ю т н и й стандарт (валютний)	Паперово-валютний стандарт
Ознаки	Ознаки	Ознаки	Ознаки
– функціонування золота як світових грошей; – фіксація золотого вмісту нац. валюти; – наявність фіксованих валютних курсів; – на внутрішньому ринку золото виконує всі функції грошей; – вільне карбування золотих монет; – банкноти і білонні монети вільно розмінюються на золоті	– в обігу відсутні золоті монети; – банкноти і білонні монети розмінюються на золоті зливки; – відмінено вільне карбування золотих монет	– збереження ролі золота як розрахункової одиниці в міжнародному обігу; – фіксовані валютні курси; – заборона вільної купівлі-продажу золота; – долар у режимі золотого стандарту; – прирівнювання до золота	– повна демонетизація золота у сфері валютних відносин; – анулювання офіційної ціни на золото та фіксація масштабу цін; – перетворення колективної одиниці СПЗ на головний резервний актив та засіб розрахунку; – впровадження гнучких валютних курсів національних одиниць
Недоліки		Недоліки	
– недостатня еластичність; – дороговизна; – залежність від видобутку монетарного металу; – обмеженість втручання держави у сферу грошово-валютних відносин		– жорстка система валютних нормативів	
Причини відміни		Причини відміни	
зміна економічної структури господарювання, що ґрунтувалась на ринкових саморегуляторах на державнорегулювальну економічну систему		– загострення внутрішньоекономічної ситуації в США; – загострення світового економ. суперництва; – припинення конвертованості долара в золото	

Друга світова валютна система зародилася після Першої світової війни, а юридично була оформлена в 1922 р. в м. Генуя.

Її особливостями були:

- золотомонетний стандарт замінили золотодевізним, тобто національна валюта спочатку обмінювалась на іноземну валюту, розмінну на золото (девізу), а за девізу здійснювалася купівля товарів та послуг.
- банкноти і білонні монети розмінюються на золоті зливки;
- відмінено вільне карбування золотих монет.

У 1929–1933 рр. світова економічна криза призвела до краху золотодевізного стандарту і єдина валютна система розпалася на валютні блоки:

1931 рік – утворився стерлінговий блок (країни Британської імперії);

1933 рік – було скасовано золотий стандарт США і створено доларовий блок.

Належність країни до того чи іншого блоку визначалася:

- підтриманням твердого курсу національної валюти до основної;
- необхідністю зберігання золотовалютних резервів у банках, що очолює блок;
- здійснення через ці банки всіх міжнародних розрахунків.

У липні 1944 р. міжнародна фінансово-валютна конференція країн антигітлерівської коаліції в м. Бреттон-Вудсі (США) згодили і затвердили міжнародні принципи **третьої світової валютної системи**. Угоду підписали 35 країн.

Характерні риси **Бреттон-Вудської валютної системи**:

- поряд із золотом як світові резервні та розрахункові валюти використовувалися дві національні валюти – долар США і в значно меншому розмірі – англійський фунт стерлінгів;
- обов'язковість обмін у резервних валют на золото іноземними урядовими установами і центральним банкам за офіційним курсом **35\$ за 1 тройську унцію (31,103 г)**;
- установлення всіма країнами–членами системи твердих паритетів їхніх валют до долара та підтримання шляхом валютної інтервенції курсів валют на рівні цих паритетів, не допускаючи ринкових відхилень більше, ніж на один відсоток у той чи інший бік;
- створення міжнародного валютного фонду (надає його членам кредитну допомогу для здійснення валютної інтервенції) і Міжнародного банку реконструкції та розвитку (МБРР або Всесвітнього банку).

Наприкінці 60-х – на початку 70-х років ця система фактично вичерпала свої конструктивні можливості, оскільки асиметрія резервних і звичайних валют до краю загострила суперечності між США і Великою Британією, з одного боку, і західноєвропейськими країнами та Японією – з другого.

Першим кроком на шляху до формування нової валютної системи стало створення міжнародних платіжних засобів СДР (Special Drawing Rights) – спеціальних прав запозичення, а поворотним моментом стала відмова США від вільного розміню

доларів на золото для нерезидентів. У березні 1973 р. було здійснено перехід до плаваючих валютних курсів, а в липні 1974 р. валютний паритет було замінено валютним кошиком СДР.

Наприкінці 60-х років Бреттон-Вудська валютна система розпалася внаслідок її кризи. У нових умовах «доларовий стандарт» перестав відповідати існуючому співвідношенню сил, яке характеризувалося значним зростанням частки у світовій економіці країн «Спільного ринку» та Японії. Крім того, великий дефіцит платіжного балансу США, нагромаджені доларові запаси в іноземних центральних банках, зменшення золотого запасу — все це свідчило про те, що Бреттон-Вудська система ставала дедалі обтяжливішою і для США.

У січні 1976 р. у м. Кінгстоні (Ямайка) було підписано угоду, що стала основою **четвертої світової валютної системи — Кінгстонської (Ямайської)**, яка набула чинності 1 квітня 1978 р.

Головні положення Кінгстонської валютної системи були юридично оформлені у серії поправок до Статуту МВФ, суть яких така:

- кожна країна — член МВФ на свій розсуд може вибирати режим курсу власної валюти, тобто фактично узаконювався режим «плаваючих» курсів, до яких більшість країн прийшла раніше, коли в березні 1973 р. було введено режим «плаваючих» курсів для своїх валют усупереч вимогам Статуту МВФ;
- золото перестає бути еталоном вартості в міжнародній валютній системі і відповідно відмінюється його офіційна ціна, яка становила на початок 1976 р. 42,2 од. СДР за 1 унцію. При цьому відпадали всілякі обмеження на операції центральних банків з золотом і на переоцінку ними наявних золотих резервів за ринковими цінами;
- відбувається процес повної демонетизації золота — виведення цього благородного металу з внутрішньої сутності грошово-валютних відносин, як це було при системі золотомонетного стандарту, і перетворення його на звичайний, хоча й стратегічний товар з правом вільної купівлі-продажу на світових валютних аукціонах. На основі цього відбулася відміна зобов'язань країн — учасниць Кінгстонської системи використовувати золото в операціях з МВФ і відміна повноважень Фонду на прийняття від цих країн золота;
- юридичне надання права кожній з валют країн — учасниць Кінгстонської системи виконувати роль резервної валюти. Однак у перспективі перевага надавалася СДР (з перетворенням останньої в головний резервний актив міжнародної валютної системи);
- взаємна домовленість учасників Кінгстонської угоди про надання виконавчому органу МВФ — Директорату — широких повноважень для здійснення нагляду за виконанням країнами своїх зобов'язань за угодою, особливо щодо дотримання ними погоджених валютних курсів.

Створення Кінгстонської валютної системи поки що не завершено.

Однак уже зараз очевидний є той факт, що під прикриттям СДР продовжує зберігати своє провідне становище в системі міжнародних валютних відносин долар США як міжнародний платіжний засіб, нерозмінний на золото. Прийняття поправок до Статуту МВФ, які спрямовані на повну демонетизацію золота і витіснення його з міжнародних розрахунків, також відповідає перспективним економічним інтересам США, які намагаються усунути з арени міжнародних валютних відносин найбільш небезпечного конкурента долара. Формально виступаючи за підвищення ролі СДР у міжнародних розрахунках, США фактично мало чим ризикують. Адже досвід майже тридцятирічного використання СДР продемонстрував їх слабку конкурентоспроможність порівняно з національними валютами провідних країн світу, насамперед — долларом США. Слід зазначити, що частка останнього становить понад 60% офіційних світових валютних резервів, а частка СДР — лише 2,4%.

Кінгстонська валютна система поки що не забезпечує повністю валютну стабілізацію у світі. Кредитні можливості МВФ незначні порівняно з величезними міжнародними фінансовими потоками і дефіцитом платіжних балансів переважної більшості країн світу. Незадоволення країн-партнерів валютним механізмом Кінгстону, який дає змогу США продовжувати доларову експлуатацію інших країн, об'єктивно посилює необхідність подальшої фундаментальної розробки і проведення докорінної реформи світової валютної системи. Насамперед йдеться про пошук шляхів стабілізації валютних курсів, посилення координації валютно-економічної політики як провідних країн між собою, так і з іншими країнами світу.

Поряд із загальносвітовою валютною системою в Європі сформувалась Європейська валютна система.

Визначимо декілька етапів її становлення.

На першому етапі (1947–1950) валютні угоди між країнами Західної Європи укладались на двосторонній основі, на підставі яких здійснювалось взаємне регулювання платіжних балансів, безготівкові розрахунки, пільгове кредитування тощо.

На другому етапі (1950–1958) почав функціонувати *Європейський платіжний союз (ЄПС)*, який розвивався на багатосторонніх клірингових засадах і об'єднав 17 країн Західної Європи. Розрахунки між членами цього союзу здійснювались за допомогою розрахункової грошової одиниці — епуніт (1 епуніт = 1 дол. США).

На третьому етапі (1959–1989) після підписання в 1957 р. Римської угоди (створення Європейської економічної спільноти — ЄЕС) почав функціонувати *Європейський валютний союз (ЄВС)*, у якому продовжили співпрацю 17 країн, що входили до колишнього ЄПС. Програма створення цього союзу, розроблена спеціальною комісією, яку очолював колишній прем'єр міністр Люксембургу П. Вернер, отримала назву «план Вернера» (1971).

Європейська валютна система (ЄВС) була створена за рішенням Європейської ради в 1978 р. і почала діяти з 13 березня 1979 р. Одна з основних причин організації цієї системи стало те, що країни Європейського економічного співтовариства (ЄЕС) не були задоволені функціонуванням системи СПЗ і її тісним зв'язком з долларом США. Спочатку учасниками цієї системи були лише 8 країн — членів ЄЕС (Німеччина, Франція, Нідерланди, Бельгія, Люксембург, Італія, Ірландія і Данія).

Механізм ЄВС складався з трьох основних елементів:

- європейської валютної одиниці, яка отримала назву ЄКЮ (див. 6.1);
- режиму спільного коливання валютного курсу — «суперзмія»;
- європейського фонду валютної співпраці.

На четвертому етапі (1989–1992) передбачається здійснення не лише глибокої валютної інтеграції, а й утворення спільного для країн членів ЄС *Європейського центрального банку* та зміну в перспективі національних грошових одиниць — *єдиною валютою ЄС* («план Делора», 1989).

На п'ятому етапі (1992–1999) важливою подією на шляху реалізації «плану Делора» стало підписання в лютому 1992 р. в м. Маастрихті (Нідерланди) Маастрихтської угоди, яка визначила інституційні та правові засади фундації ЄВС, зокрема:

- повна і необмежена конвертованість національних валют;
- повна лібералізація руху капіталів;
- інтеграція банківських та інших фінансових ринків;
- жорстка фіксація валютних курсів.

На цьому етапі була створена система європейських центральних банків, що означало координацію та регулювання курсів національних валют і посилення інтеграції країн — учасниць в усій валютно-кредитній діяльності.

У 1994 р. у Франкфурті-на-Майні було встановлено Європейський валютний інститут, до завдання якого входило керівництво проектом створення єдиної валюти і спостереження за економічними процесами в країнах-членах ЄС (пізніше — Європейський центральний банк ЄЦБ, 1997), а вже 1997 р. після наради в Амстердамі країн-учасниць Європейського Союзу країни підтвердили рішення про введення з 1999 р. єдиної європейської валюти (**євро**) (див. 6.1).

 Національна грошова — кредитна політика країн — учасниць Європейської валютної системи (ЄВС) вирішує низку проблем, зокрема:

- розширення фінансових ринків та зростання їхньої ліквідності;
- зменшення валютних ризиків;
- спрощення міжнародних фінансових операцій;
- розширення можливості економічного співробітництва завдяки вирівнюванню умов торгівлі;
- запровадження єдиного масштабу цін;
- ліквідація курсових втрат і ризиків під час здійснення економічних операцій тощо.

Отже, аналіз інтеграційних процесів у сфері валютних відносин країн вказує на комплексну загальноекономічну інтеграцію країн ЄС.

6.5. Формування валютної системи України

Формування валютної системи в Україні безпосередньо пов'язане з процесами розбудови української держави та реформуванням її економіки. В умовах колишнього СРСР в Україні існувала державна монополія на зовнішньоторговельну діяльність і державна валютна монополія. Валютний ринок був представлений Держбанком та

Зовнішекономбанком (ЗЕБ) СРСР. Функції регулювання валютних надходжень від реалізації продукції виконували такі державні органи, як Держплан, Держбанк, Міністерство фінансів.

Валютна система України починає своє формування одночасно з національної грошової системи, складовою якої вона є. В Законі України «Про банки і банківську діяльність», ухваленому 1991 р., були сформовані деякі правові норми щодо організації **валютного регулювання** і контролю в Україні: установлено ліцензування НБУ комерційних банків на здійснення операцій в іноземній валюті; дозволено НБУ купувати і продавати іноземну валюту, представляти інтереси України у відносинах з центральними банками інших країн та у міжнародних валютно-фінансових органах; зобов'язано НБУ організувати накопичення та зберігання золотовалютних резервів. Це були перші кроки до перетворення НБУ в центральний орган валютного регулювання країни, що започаткували **перший етап** розбудови валютної системи.

У 1992 р. за пропозицією НБУ почалися створення резервів та розроблення механізму для підтримки валютного курсу національної валюти. Характерною рисою цього періоду стало становлення **валютного ринку** та прийняття Верховною Радою України Постанови «Про формування валютних фондів України в 1992 р.» від 5 лютого 1992 р. та створення в жовтні 1992 р. валютної біржі при НБУ. Перші торги на біржі, засновниками якої стали більше ніж 40 комерційних банків, почалися в листопаді 1992 р.

Практична розбудова власної валютної системи України починається з виходом з рублевої зони, проголошеним Указом Президента України «Про реформу грошової системи України» від 16 листопада 1992 р. Цим указом було визначено статус рубля як іноземної валюти й упорядковане використання іноземної валюти на території України.

Головною ознакою **подальшого розвитку** валютної системи в Україні в 1993 р. стало запровадження елементів **валютного регулювання**. З прийняттям низки декретів Кабінету Міністрів, зокрема, 19 лютого 1993 р. Кабінет Міністрів прийняв Декрет «Про систему валютного регулювання, і валютного контролю», 8 липня 1993 р. була створена **Українська міжбанківська валютна біржа (УМВБ)**, головною метою діяльності якої було упорядкування операцій з купівлі-продажу іноземної валюти уповноваженими банками та подання пропозицій щодо курсоутворення.

Водночас інфляційні процеси в економіці України внаслідок неконтрольованої кредитної емісії, подальшого спаду виробництва, зростання цін на енергоносії, відсутності як зовнішньої, так і внутрішньої рівноваги грошового обігу, проблем, пов'язаних з використанням «тимчасової» валюти — карбованця призвели до різкого падіння курсу карбованця щодо іноземних валют.

Внаслідок цього урядова (валютна) політика з 12 серпня 1993 р. по серпень 1994 р. була переорієнтована на спробу відновлення зовнішньоторговельної та валютної монополії та було вжито ряд обмежувальних і фіскальних заходів:

- впровадження фіксованого валютного курсу на рівні 5970 крб. за 1 дол. США (пізніше — 12610 крб. за 1 дол. США), різке зменшення обсягів операцій на валютній біржі, а згодом взагалі адміністративне припинення її діяльності;

- впровадження аукціонного продажу іноземної валюти за адміністративне встановленим курсом до іноземних валют через «тендерний комітет»;
- зменшення з 90 до 30 днів терміну повернення в країну валютної виручки експортерів та збільшення від 0,3 до 1% пені за кожний день прострочення при порушенні цих термінів та інших.

В результаті зазначених заходів гальмувався експорт з України та стимулювався імпорт, що призвело до зменшення валютних надходжень у країну разом з різким зростанням попиту на іноземну валюту.

Удосконалення системи заходів щодо валютного регулювання протягом останнього періоду (кінець 1994 – серпень 1996) сприяли позитивним тенденціям, які визначилися на валютному ринку в Україні:

- значно зросла роль УМВБ як центру проведення валютних операцій, активізувалися валютні операції не тільки на біржовому, а й на позабіржовому валютному ринках;
- змінилося співвідношення між попитом та пропозицією іноземних валют на користь останньої та стабілізувався курс українського карбованця щодо ключових іноземних валют;
- НБУ спромігся без залучення 1,5 млрд дол. США, які обіцяв надати МВФ як кредит розширеного фінансування (ЕРР), створити значні валютні резерви в іноземній валюті;
- було розроблено систему заходів, які вплинули на переведення коштів з валютного та кредитного ринків на ринок державних цінних паперів. Так, за даними НБУ передплата на ОДВЗ тільки нерезидентами досягла 300–370 млн грн.

Усі ці фактори разом з повним контролем НБУ над фінансовою ситуацією в країні, різким зниженням темпів інфляції створювали сприятливі передумови для проведення грошової реформи в Україні, яка й була здійснена **у вересні 1996 р. після випуску в обіг гривні (третій етап формування валютної системи України).**

Основними заходами і результатами цього етапу були:

- остаточний перехід на режим плаваючого валютного курсу гривні: спочатку плавання обмежувалося валютним коридором, а з 2000 р. – введено вільне плавання;
- введення вільного розпорядження резидентами всією сумою валютних надходжень;
- певна децентралізація валютного ринку, припинення операцій на УМВБ та інших валютних біржах;
- подальша лібералізація доступу до валютного ринку юридичних і фізичних осіб-резидентів до рівня, адекватного вільній конвертованості національної валюти за поточними операціями;
- приєднання України (у травні 1997 р.) до VIII Статті Статуту МВФ, що означало офіційне визнання вільної конвертованості гривні за поточними операціями.

Отже, як організаційно-правове явище національна валютна система складається з цілого ряду елементів. Основні з них:

- *назва, купюрність та характер емісії національної валюти.* В Україні національна валюта називається **гривнею**;

- *ступінь конвертованості національної валюти*. Українська національна валюта гривня є частково вільно конвертованою;
- *режим курсу національної валюти*. Законодавче визначення режиму валютного курсу Верховна Рада України поклала на Кабінет Міністрів та НБУ;
- *режим використання іноземної валюти на національній території в загальному економічному обороті*. Звичайно цей режим зводиться до повної заборони, або до заборони з деякими винятками для окремих видів платежів;
- *режим формування і використання державних золотовалютних резервів*. Він установлюється для забезпечення стабільності національних грошей і може проявлятися двояко;
- *режим валютних обмежень*, які вводяться чи скасовуються законодавчим органом залежно від економічної ситуації в країні. Якщо економіка розбалансована, національні гроші не стабільні, в країні вводяться певні заборони, обмеження, лімітування тощо на операції з іноземною валютою. Так, в Україні в період загострення економічної і фінансової кризи було введено обмеження на відкриття юридичними особами рахунків в іноземних банках і заборонено переведення на них інвалюти;
- *регламентація внутрішнього валютного ринку і ринку дорогоцінних металів*. Нормативними актами визначається в Україні порядок функціонування біржового ринку, міжбанківського валютного ринку; центральний банк здійснює ліцензування діяльності комерційних банків з валютних операцій, видає дозволи юридичним особам-резидентам на відкриття рахунків в іноземних банках, контролює надходження виручки експортерів у країну. Регламентується режим поточних і строкових вкладів в іноземній валюті. До 1998 р. в Україні не дозволялося здійснювати на ринку операції з дорогоцінними металами;
- *регламентація міжнародних розрахунків та міжнародних кредитних відносин*. Нормативними актами України чітко регламентується: порядок відкриття в наших банках кореспондентських рахунків іноземних банків і, навпаки, порядок здійснення платежів за окремими видами комерційних операцій та форм розрахунків; порядок переказування іноземної валюти за кордон фізичними особами тощо;
- *визначення національних органів, на які покладається про ведення валютної політики, їхніх прав та обов'язків у цій сфері*. Такими органами в Україні є:
 - Кабінет Міністрів України;
 - Національний банк України;
 - Державна податкова адміністрація;
 - Державний митний комітет;
 - Міністерство зв'язку України.

Зазначені державні органи та комерційні банки створюють інфраструктуру валютної системи, в центрі якої міститься НБУ як орган державного валютного регулювання і контролю.

У цілому можна констатувати, що поступово, з подоланням кризових явищ і поступовим піднесенням у нашій економіці сформувалась незалежна, ринкова та ефективна валютна система.

ПРАКТИКУМ

Запитання для самоконтролю

1. Що таке валютна система?
2. Охарактеризуйте складові елементи національної валютної системи.
3. Що таке конвертованість національної валюти?
4. Що таке валютний курс? Назвіть види валютних курсів.
5. Які основні функції валютного курсу?
6. Що являє собою валюта як економічне поняття?
7. У чому зміст і принципи функціонування Бреттон-Вудської валютної системи?
8. На яких принципах функціонує Ямайська валютна система?
9. Який зміст системи золотого стандарту?
10. Назвіть види та охарактеризуйте валюти за ступенем конвертованості.

Питання для обговорення на семінарських заняттях

1. Поняття валюти. Її призначення та сфери використання. Види валюти та їхня характеристика. Суть валютних відносин.
2. Валютні курси та конвертованість валют. Механізм забезпечення конвертованості валюти.
3. Необхідність, суть та органи валютного регулювання. Механізм регулювання валютного курсу (девальвація, ревальвація, валютна інтервенція).
4. Конвертованість валюти.

Теми рефератів

1. Розвиток валютної системи України.
2. Еволюція валютних систем.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. Валютні операції означають:

- а) будь-які платежі, пов'язані з переміщенням валютних цінностей між суб'єктами валютного ринку;
- б) страхування валютних ризиків;
- в) забезпечення умов та механізм для реалізації валютної політики держави;
- г) забезпечення прибутку учасниками валютних відносин.

2. Валютний курс означає:

- а) співвідношення, за яким одна валюта обмінюється на іншу;
- б) ціна грошової одиниці однієї країни, що визначена в грошовій одиниці іншої країни;

в) обидва визначення правильні.

3. Валютні відносини містять:

- а) експорт товару;
- б) надання економічної та технічної допомоги за кордон;
- в) імпорт товару;
- г) функціонування валюти у зовнішньоекономічній торгівлі;
- д) укладання угод щодо купівлі-продажу валют;
- е) отримання і надання з-за кордону позик.

4. Співвідношення між грошовими одиницями двох країн, що використовуються для обміну валют під час валютних та інших операцій:

- а) офіційний валютний курс;
- б) ринковий валютний курс;
- в) змішаний валютний курс;
- г) валютний курс;
- д) коливаючий валютний курс;
- е) спот-курс;
- є) форвард-курс;
- ж) своп-курс;
- з) плаваючий валютний курс;
- и) крос-курс.

5. За механізмом здійснення операцій виділяють такі валютні операції:

- а) спот;
- б) форвардні;
- в) ф'ючерсні;
- г) опціонні;

6. Здатність валюти вільно використовуватись для будь-яких операцій та обміну на інші валюти:

- а) конвертованість;
- б) часткова конвертованість;
- г) внутрішня конвертованість;
- д) зовнішня конвертованість.
- е) конвертованість за поточними операціями.

7. Валютні угоди на короткотермінову (до 48 год) доставку валюти з негайною оплатою:

- а) спот;
- б) форвард;
- в) ф'ючерс;
- г) своп;
- д) опціон.

8. До методів валютного регулювання належать:

- а) девальвація;
- б) ревальвація;
- в) інфляція.

9. Функції ЦБ як органу валютного регулювання:

- а) контроль за повнотою сплати податків;
- б) формування бюджетної політики щодо валютних цінностей;
- в) нагромадження, управління і розміщення валютних резервів;
- г) контроль за повнотою переказу валюти, вивезенням та ввезенням валюти і золота;
- д) визначення сфери і порядку обігу іноземної валюти в країні;
- е) формування і використання валютного фонду;
- є) визначення курсу національної грошової одиниці;
- ж) регулювання платіжного балансу;
- з) установлення механізму обліку валютних операцій;
- и) обслуговування зовнішнього боргу;
- і) надання ліцензій КБ на здійснення валютних операцій.

10. Співвідношення всієї сукупності надходження з-за кордону та платежів за кордон за певний проміжок часу:

- а) платіжний баланс;
- б) баланс поточних операцій;
- в) торговий баланс;
- г) баланс послуг і некомерційних платежів;
- д) баланс руху коштів і кредитів.

11. Державно-правова форма організації міжнародних валютних відносин:

- а) валютна система;
- б) світова валютна система;
- в) національна валютна система;
- г) регіональна валютна система;
- д) локальна валютна система.

12. Договірною-правова форма організації валютних відносин між групами країн:

- а) валютна система;
- б) світова валютна система;
- в) національна валютна система;
- г) регіональна валютна система;
- д) локальна валютна система.

13. Коли впроваджено плаваючі валютні курси національних одиниць:

- а) 1867 р. — Паризька конференція;
- б) 1837 р. — Паризька конференція;
- в) 1911 р. — Генуезька конференція;
- г) 1922 р. — Генуезька конференція;

- д) 1933 р. — Бреттон-Вудська конференція;
- е) 1944 р. — Бреттон-Вудська конференція;
- є) 1967 р. — Ямайська конференція;
- ж) 1976 р. — Ямайська конференція?

14. Валюта — це:

- а) золото;
- б) грошова одиниця, що використовується у функціях світових грошей;
- в) національна грошова одиниця.

15. Валютні активи держави — це:

- а) національна валюта;
- б) депозити в національній та іноземній валютах;
- в) іноземна валюта, золото.

16. Виберіть правильні способи здійснення валютної інтервенції:

- а) використання національної валюти;
- б) використання резервів у національній валюті (через своп-угоди);
- в) продаж цінних паперів, розміщених у іноземній валюті;
- г) емісія грошей;
- д) зміна ставок оподаткування.

17. Суб'єктами валютного ринку є:

- а) хеджери, які здійснюють операції на валютному ринку для захисту від несприятливої зміни валютного курсу;
- б) підприємці, які купують і продають валюту для забезпечення своєї комерційної діяльності;
- в) інвестори, які вкладають капітал у валютні цінності з метою одержання процентного доходу;
- г) усі відповіді правильні.

Загаї

Задача 1

Національний банк установив такий курс долара США станом на 08.09.2008 р.: купівля — 7,85 грн, продаж — 8,10 грн. Визначте:

- а) скільки гривень можна одержати за 400 доларів 40 центів США;
- б) скільки доларів США можна купити за 50 тис. грн.

Задача 2

Визначте, яким буде курс євро до швейцарського франка, якщо виходити із середніх співвідношень із долларом США:

1 долар США = 1,6125 EUR;

1 долар США = 1,2140 CHF.

Задача 3

Скільки польських злотих дадуть за 620 грн, якщо за офіційним курсом валют:

– 1,6 PLN (польський злотий) = 39,99 INR (індійські рупії);

– 1000 INR = 69,77 UAH.

Задача 4

Скільки євро можна купити за 10 180 японських єн, якщо 1 долар США дорівнює 101,8 японської єни, а 1 євро становить 0,72 долара США?

Задача 5

За експортним контрактом фірма отримала валютний виторг у розмірі 15 000 англійських фунтів стерлінгів. Разом з тим вона повинна заплатити постачальникові сировини за імпортом контрактом 12 000 доларів США, але російськими рублями.

Який фінансовий результат фірми в гривнях після здійснення обох контрактів, якщо відомо, що:

$$1 \text{ RUR} = 0,24 \text{ UAH}, 1 \$ = 8,85 \text{ UAH}, 1 \$ = 0,67 \text{ GBP}.$$

Задача 5

Якщо ціна гривні в доларах США зросла з 0,118 до 0,125 за одну гривню, то як зміниться ціна товару вітчизняного виробництва (в доларах США), що продається в Україні за 500 грн?

Хто більше постраждає від цієї ситуації: експортер (вітчизняний виробник) чи імпортер (зарубіжний виробник)?

Приклади розв'язання типових задач

Приклад 1

Комерційний банк установив такий курс долара США: купівля — 8,05 грн, продаж — 8,11 грн.

Скільки гривень можна одержати за 500 доларів 90 центів? Скільки доларів можна купити за 15 тис. грн?

Розрахуйте відносну маржу (спред) комерційного банку за таким рівнем курсів валют.

Розв'язок.

Якщо 1 USD Комерційний банк (КБ) купує за 8,05 UAH, то за 500 доларів 90 центів клієнт отримає:

$$500,90 \times 8,05 = 4\,032 \text{ грн } 25 \text{ коп.}$$

Якщо 1 USD КБ продає за 8,11 UAH, то за 15 000 гривень можна купити:

$$\frac{15\,000}{8,11} = 1849 \text{ доларів } 57 \text{ центи.}$$

«Спред» (BAS) можна розрахувати за такою формулою:

$$BAS = \frac{OR - BR}{OR} \times 100\% ;$$

$$BAS = (8,11 - 8,05) / 8,11 = 0,74\% .$$

Відповідь:

- за 500 доларів 90 центів можна одержати 4 032 грн 25 коп;
- за 15 тис. грн можна купити 1 849 доларів 57 центи.
- «спред» (BAS) банка дорівнює 0,74%.

Приклад 2

Яким буде курс євро до фунта стерлінгів, якщо виходити із їхніх середніх співвідношень з долларом США:

- 1 USD = 0,69 EUR;
- 1 USD = 0,67 GBP.

Розв'язок.

Для того щоб виразити вартість 1 євро у фунтах стерлінгів, знаходимо вартість одного євро в доларах США:

$$1 \text{ EUR} = \frac{1}{0,69} = 1,449 \text{ USD}.$$

Далі через співвідношення USD до GBP знаходимо, що вартість 1 євро у фунтах стерлінгів:

$$1 \text{ EUR} = 1,449 \times 0,67 = 0,971 \text{ GBP}.$$

Також крос-курс EUR до GBP через USD можна знайти також діленням курсу долара у фунтах на курс долара в євро:

$$1 \text{ EUR} = \frac{0,67}{0,69} = 0,971 \text{ GBP}.$$

Відповідь: крос-курс євро до фунта стерлінгів: 1 EUR = 0,971 GBP.

Приклад 3

Банк у Лондоні встановив такий курс долара США (при непряму котируванні):

- продаж – 1,69 дол. США за фунт стерлінгів;
- купівля – 1,71 дол. США за фунт стерлінгів;
- Визначте: 1) скільки фунтів стерлінгів можна отримати за 2000 дол. США;
- 2) скільки доларів США можна отримати за 2000 фунтів стерлінгів;

Розв'язок.

Сума у фунтах стерлінгів = 2000/1,71 = 1169,59 GBP.

Сума в доларах США = 2000 × 1,69 = 3380 USD.

Відповідь:

- 1) за 2000 доларів США можна отримати 1169,59 GBP.
- 2) за 2000 фунтів стерлінгів можна отримати 3380 USD.

Приклад 4

Скільки польських злотих дадуть за 420 грн, якщо за офіційним курсом валют:
– 1,67 PLN (польський злотий) = 40,99 INR (індійські рупії);
– 1000 INR = 70,77 UAH.

Розв'язок.

Через співвідношення INR/UAH знаходимо вартість 420 гривень у рупіях:

$$\frac{420 \times 1000}{70,77} = 5\,934,72 \text{ INR.}$$

Далі через співвідношення PLN/INR знаходимо вартість 5 934,72 рупій у злотих:

$$\frac{5934,72 \times 1,67}{40,99} = 241,79 \text{ PLN.}$$

Відповідь: за 420 грн можна придбати 241,79 польських злотих.

Приклад 5

Скільки євро можна купити за 18 000 японських єн, якщо:
– 1 USD = 110,05 JPY;
– 1 USD = 0,67 EUR?

Розв'язок.

Знаходимо вартість 18 000 JPY в USD:

$$\frac{18\,000}{110,05} = 163,56 \text{ USD.}$$

Далі через співвідношення USD/EUR знаходимо вартість 163,56 долара в євро:

$$163,56 \times 0,67 = \mathbf{109,59 \text{ EUR.}}$$

Це можна зробити і з використанням крос-курсу. Знаходимо крос-курс JPY до EUR через USD шляхом ділення курсу долара в євро на курс долара в єнах:

$$1 \text{ JPY} = \frac{0,67}{110,05} = 0,00609 \text{ EUR.}$$

Розраховуємо, скільки євро можна купити за 18 000 японських єн:

$$18\,000 \times 0,00609 = 109,59 \text{ EUR.}$$

Таким чином, за 18 000 JPY можна отримати 109,59 EUR.

Відповідь: за 18 000 японських єн можна купити 109,59 євро.

Приклад 6

Одне з промислових підприємств України повинно отримати валютну виручку від одного зі своїх партнерів у Лондоні в розмірі 50 000 GBP (фунтів стерлінгів). В той же час воно повинно сплатити одному із своїх постачальників за імпортомним контрактом 20 000 USD (доларів США), але російськими рублями (RUR). Який фінансовий результат підприємства в гривнях після завершення розрахунків за цими контрактами, якщо:

- 1 RUR = 0,22 UAH;
- 1 USD = 8,05 UAH;
- 1 USD = 0,57 GBP?

Розв'язок.

Дохід фірми по експортному контакту, використовуючи кросс-курс GBP до UAH через USD, виражаємо в гривнях:

$$1 \text{ GBP} = \frac{8,05}{0,57} = 14,123 \text{ UAH};$$

$$50\,000 \times 14,123 = 706\,150,00 \text{ UAH}.$$

Платіж по імпортному контракту виражаємо в рублях, використовуючи кросс-курс USD до RUR через UAH:

$$1 \text{ UAH} = \frac{1}{0,22} = 4,545 \text{ RUR};$$

$$1 \text{ UAH} = \frac{1}{8,05} = 0,124 \text{ USD};$$

$$1 \text{ USD} = \frac{4,545}{0,124} = 36,66 \text{ RUR};$$

Оплату імпортного контракту також виражаємо в рублях:

$$20\,000 \text{ (доларів США)} \times 36,66 = 733\,200,00 \text{ RUR}.$$

Оплату імпортного контракту також виражаємо в гривнях:

$$733\,200,00 \times 0,20 = 146\,640 \text{ UAH}.$$

Фінансовий результат фірми — різниця доходів та витрат:

$$706\,150,00 - 146\,640 = 559\,510,00 \text{ грн}.$$

Відповідь: фінансовий результат фірми після завершення розрахунків становитиме 559 510,00 грн.

Приклад 7

Якщо ціна гривні в доларах США впала з 0,118 до 0,1111 за одну гривню, то як зміниться ціна товару вітчизняного виробництва (в доларах США), що продається в Україні за 200 грн?

Хто більше постраждає від цієї ситуації: експортер (вітчизняний виробник) чи імпортер (зарубіжний виробник)?

Розв'язок.

До девальвації гривні цей товар у доларах США коштував:

$$200 \times 0,118 = 23 \text{ доларів } 60 \text{ центів}.$$

Після зниження ціни гривні стосовно долара він коштуватиме:

$$200 \times 0,1111 = 22 \text{ доларів } 22 \text{ центів}.$$

Зміна ціни становитиме:

$23,60 - 22,22 = 1$ долар 38 центів.

Таким чином, девальвація національної валюти спричинює зменшення вираженої в доларах ціни товарів вироблених в Україні.

Ця ситуація вигідна для всіх **експортерів України**, їх виручка від реалізації в доларах США після її обміну на національну грошову одиницю — **гривню** буде постійно **зростати**, а у **імпортера зменшуватись** (23 доларів 60 центів → 22 доларів 22 центів → ...).

Відповідь: ціна товару в доларах зменшиться на 1 долар 38 центів.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. *Алексєєв І. В., Колісник М. К. Вісочар О. Й. та ін.* Гроші та кредит: Навч. посібник. — Львів: Вид-во нац. ун-ту «Львівська політехніка», 2004. — 168 с.
2. *Боринець С. Я.* Міжнародні фінанси: Підручник. — 2-ге вид., перероб. і доп. — К.: Знання, 2006. — 494 с. — (Вища освіта 21 століття).
3. *Гальчинський А. С.* Сучасна валютна система. — К.: Лібра, 1993.
4. *Гальчинський А. С.* Світова грошова криза: витоки, логіка трансформацій. — № 42 (721), 8–14 листопада 2008 р.
5. *Гроші та кредит* / Авт. кол.; За ред. М. І. Савлука. — К.: КНЕУ, 2006. — 748 с.
6. *Гроші та кредит* / Навч. посібник з курсу «Гроші та кредит» для студентів екон. спец. / Автори: В. М. Семененко, О. В. Семененко / КНУТД, 2006. — 146 с.
7. *Гроші та кредит. Практикум:* Навч. посібник / Войнаренко М. П., Барановський О. І., Гуцал І. С. — Львів: Новий Світ-2000, 2008. — 312 с.
8. *Демківський А. В.* Гроші та кредит. — К.: Дакор., К.: Вира-Р, 2005. — 528 с.
9. *Іванов В. М.* Деньги и кредит. Курс лекцій. — ч.е. изд., Стереотип. — К.: МАУП, 2005. — 456 с.
10. *Козюк В. В.* Валютні резерви в глобальних умовах // Фінанси України. — 2007. — № 2. — С. 97–104.
11. *Кораблін С. О.* Валютно-курсова політика України: стабілізаційні ефекти та можливі перспективи розвитку // Фінанси України — 2007. — № 9. С. 112–123.
12. *Корнєєв В.* Еволюція і перспективи фінансового ринку в Україні // Економіка України. — 2007. — № 9. — С. 21–29.
13. *Приєднання України до статті VII Статуту МВФ* // Вісник НБУ. — 1997. — № 7.
14. *Фінанси:* курс для фінансистів: Навч. посібник / За ред. Оспішева В. І. — К.: Знання, 2008. — 567 с.
15. *Щетинін А. І.* Гроші та кредит: Вид. 3-є, перер. і доп. — К.: Центр учбової літератури, 2008. — 432 с.
16. *Ющенко В. А., Мищенко В. І.* Валютне регулювання: Навч. посібник. — К.: Знання, КОО, 1999.
17. *Ющенко В., Лисицький В.* Курсоутворення в Україні та уроки інших країн з перехідною економікою // Вісник НБУ. — 1997. — № 7.

Тема 7

КІЛЬКІСНА ТЕОРІЯ ГРОШЕЙ І СУЧАСНИЙ МОНЕТАРИЗМ

7.1. Металістична теорія грошей.

7.2. Номіналістична теорія грошей.

7.3. Кількісна теорія грошей.

7.4. Дж. М. Кейнс і його внесок у кількісну теорію грошей.

7.5. Сучасний монетаризм.

7.1. Металістична теорія грошей

Теорії походження грошей (**раціоналістична, еволюційна**), як зазначалось у першій темі, повною мірою розкривають внутрішню природу грошей і їхнє місце в системі суспільного виробництва. Але розвиток товарно-грошових відносин сприяв появі нових зв'язків між сферою обігу і сферою виробництва. Це посилювало і поглиблювало інтерес учених до природи грошей та підштовхнуло до розвитку інших їх теорій.

Визначенням раціоналістичного й еволюційного напрямів у розвитку економічної думки стосовно походження грошей не можна обмежити теоретичні підходи до з'ясування ролі грошового феномену в суспільному виробництві.

У світовій науці чітко виділяють два підходи до вивчення теоретичних проблем грошей. Представники **одного** з них шукають відповіді на питання, пов'язані з внутрішньою природою грошей: що таке гроші; чому вони з'явилися та існують у суспільстві; як вони розвиваються і чому набували тієї чи іншої форми тощо. Цей підхід до вивчення грошей можна **назвати абстрактною теорією грошей**. Найбільш відомими проявами такого підходу є **номіналістична теорія, металістична теорія, державна теорія та ін.**

Представники **другого** напрямку сприймають гроші такими, якими вони є, і не заглиблюючись у дослідження їхньої природи, шукають відповіді на питання, що пов'язані з місцем і роллю грошей у відтворювальному процесі: якими проявами гроші впливають на реальну економіку; який механізм впливу грошового чинника на реальну економіку і як держава може використовувати цей механізм; яка має бути у зв'язку з цим грошова-кредитна політика в країні та ін. Цей підхід можна назвати **прикладною теорією грошей**.

Прикладна теорія має кілька напрямів, кожний з яких розглядається як окрема теорія. Найбільш відомим, ключовим напрямом є **кількісна теорія**, що сформувалася у зв'язку з дослідженням природи та причин зміни товарних цін. Кількісна теорія залежно від етапів її розвитку поділяється на **класичну кількісну теорію та неокласичну кількісну теорію (сучасний монетаризм)**. Одночасно з неокласичним напрямом сформувалася спочатку **кейнсіанська**, а потім і **неокейнсіанська концепція** (рис. 7.1).

Представники **металістичної теорії** грошей ототожнюють грошовий обіг з товарним обміном і стверджують, що золото і срібло вже за своєю природою є грошима. Вони не враховують суспільної природи грошей (ототожнюючи їх із золотом і сріблом) і вважають гроші простим засобом обміну, а резервній функції металевих грошей надають фундаментального значення.

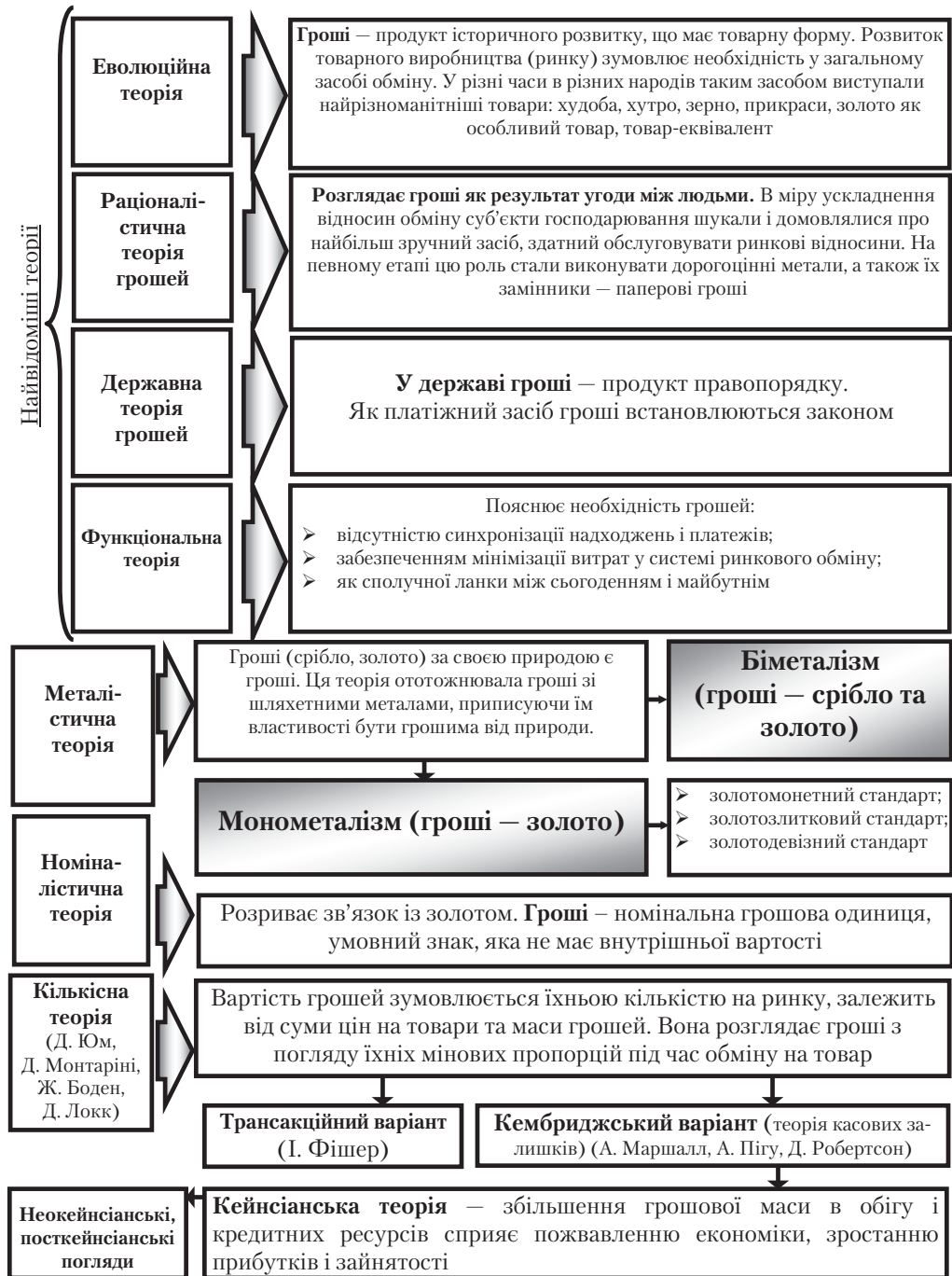

Рис. 7.1. Теорії грошей.

Подальший розвиток металістична теорія одержала в епоху первісного нагромадження капіталу, коли вона відіграла певну прогресивну роль у боротьбі проти псування монет. У найбільш закінченому вигляді ця теорія була сформульована меркантилістами, які пов'язували її з вченням про гроші як про багатство нації.

Ранні меркантилісти ототожнювали багатство із золотом та сріблом і зводили функції грошей до засобу нагромадження. Представники пізнього меркантилізму під багатством розуміли надлишок продуктів, який повинен перетворитись на зовнішньому ринку на гроші. Вони вбачали у грошах не тільки засіб нагромадження, а й засіб обігу та платежу.

Ототожнюючи багатство з грошима, меркантилісти ігнорували проблему вартості товару і замінювали її міноюю вартістю. На їхню думку, товар має вартість, бо він купується за гроші. Пізні меркантилісти розуміли, що гроші — це товар, але вони не змогли пояснити, як і чому товар стає грошима, в чому суть вартості самих грошей.

Уявлення меркантилістів про роль грошей відображали погляди купців, що займалися зовнішньою торгівлею. Центральним пунктом теорії пізнього меркантилізму була система активного «торгового балансу». При цьому вважалося, що держава тим багатша, чим більша різниця між вартістю вивезених та ввезених товарів.

Прихильниками цієї теорії у XVII–XVIII ст. були в Англії — У. Стаффорд, Т. Мен, Д. Норе; в Італії — Ф. Галіані; у Франції — А. Монкретьєн.

В епоху золотомонетного стандарту з розвитком банкнотного обігу німецькі економісти К. Кніс, В. Лексіс, А. Ленибург та інші вже не заперечували можливість обігу знаків вартості, однак вимагали обов'язкового обміну їх на метал. У цей період металістична теорія набула значного поширення, принципи її були покладені в основу грошових реформ, спрямованих проти інфляції.

У XIX ст. виникла золотодевізна система грошового обігу, яка всупереч традиційним уявленням металістів передбачала не безпосередній розмін кредитних грошей на золото, а розмін їх на валюти (девізи) провідних імперіалістичних держав.

Повернення до металістичної теорії грошей відбулося після Другої світової війни. Французькі економісти А. Тулемон, Ж. Рюєфф і М. Добре, а також англійський економіст Р. Харрод запропонували ідею про необхідність введення золотого стандарту в міжнародному обігу, а американський економіст М. Хальперін та француз Ш. Ріст висунули вимоги про введення його також у внутрішньому обігу.

З крахом Бреттон-Вудської валютної системи на початку 70-х років знову здійснювалися спроби обґрунтувати необхідність відновлення золотого стандарту. Так, экс-президент США Р. Рейган під час передвиборчої кампанії вважав можливим повернення до золотого стандарту. Будучи обраним президентом у січні 1981 р., він створив спеціальну комісію з цієї проблеми, але вона вирішила, що введення золотого стандарту є недоцільним.

7.2. Номіналістична теорія грошей

Суть номіналістичної теорії полягає в запереченні товарної природи грошей і визначенні їх як умовних знаків, що позбавлені внутрішньої вартості.

Номіналістична теорія грошей зародилася ще за рабовласницького суспільства. Вона заперечувала внутрішню вартість грошей для виправдання псування монет з метою збільшення доходів казни.

Ця теорія повністю сформувалась у XVII–XVIII ст., коли грошовий обіг був наповнений неповноцінними (білонними) монетами. Першими представниками номіналізму були англійці Дж. Берклі і Дж. Стюарт. Вони вважали:

- по-перше, гроші створюються державою;
- по-друге, їхня вартість визначається номіналом;
- по-третє, сутність грошей зводиться до ідеального масштабу цін.

Номіналісти повністю відкинули вартісну природу грошей, розглядаючи їх як технічну зброю обміну. Панівне становище номіналізм зайняв у політекономії в кінці XIX — на початку XX ст., але, на відміну від раннього номіналізму, об'єктом його захисту стали не білонні монети, а паперові гроші (казначейські білети).

У розвиток цього напрямку економічної думки певний внесок зробив і німецький економіст **Г. Кнапп**.

Сутність його теорії грошей полягає в тому, що:

- по-перше, гроші — категорія не юридична, а економічна;
- по-друге, металевим грошам притаманна самостійна вартість, а не отримання її від держави; представницька вартість паперових грошей також визначається не державою, а зумовлена об'єктивними економічними законами;
- по-третє, основною функцією грошей є не засіб платежу, а міра вартості.

Виходячи з раціоналістичної позиції стосовно походження грошей, він убачив сутність у правових нормах, які регулюють використання грошей. Гроші, за Г. Кнаппом, — це **продукт права**, а відтак і **держави**, яка спроможна встановлювати вартість грошей і закони грошового обігу. Щоправда, в сучасних умовах ідеї Г. Кнаппа стосовно того, що держава встановлює вартість грошей, зазнали повного занепаду, і відповідь на запитання про вартість грошей економісти шукають у зв'язку між масою грошей і кількістю товарів і послуг.

Австрійський економіст Ф. Бендіксен («Про цінність грошей», «Про гроші як загальний знаменник») спробував дати економічне обґрунтування державній теорії грошей, оцінюючи гроші як свідчення про надання послуг членам суспільства, яке надає право на отримання зворотних послуг. Але його спроба економічно обґрунтувати номіналізм не вдалася, тому що при оцінюванні сутності грошей він ігнорував теорію вартості.

У період економічної кризи 1929–1933 рр. номіналізм отримав подальший розвиток як теоретична основа для виправдання відмови від золотого стандарту. Так, Дж. М. Кейнс («Трактат про гроші», 1930 р.) назвав золоті гроші «пережитком варварства», «п'ятим колесом у возі». Ідеальними він вважав паперові гроші, які еластичніші, ніж золото, і повинні забезпечити постійне процвітання суспільства. Витіснення з обігу золота паперовими грошима він розглядав як емансипацію грошей від золота і перемогу теорії Кнаппа.

Помилковим в теорії Кейнса було твердження, що металевий обіг нееластичний: в дійсності еластичність досягається шляхом випуску банкнот, розмінних на золото. Практична мета номіналізму Кейнса полягала в теоретичному обґрунтуванні скасування золотого стандарту, переходу до паперово-грошового обігу і регулювання економіки через управління інфляційним процесом.

У сучасних умовах **номіналізм** — одна з домінуючих теорій грошей. Так, відомий американський економіст П. Самуельсон вважає, що гроші є умовними знаками і розглядає їх як штучну соціальну умовність. Приблизно таких самих поглядів дотримуються й інші сучасні економісти.

Таким чином, для всіх різновидів номіналізму характерні одні й ті самі вади: ігнорування товарного походження грошей, відмова від їхніх найважливіших функцій, отождошення грошей з масштабом цін, ідеальною лічильною одиницею.

7.3. Кількісна теорія грошей

Кількісна теорія грошей, яка стверджує, що ціни товарів визначаються об'ємом платіжних засобів, що перебувають в обігу, належить до найстаріших доктрин в історії економічної думки.

Період її зародження датується XVI ст., коли бурхливе зростання товарних цін у Європі наполегливо потребувало пояснення причин цього явища. Крім того, це був період панування в економічних трактатах ідей меркантилізму з його вірою в особливі властивості благородних металів як важливого елемента суспільного багатства.

Найбільш розповсюджений у XVIII–XIX ст. варіант кількісної теорії стверджував, що за умови «незмінності інших умов» рівень товарних цін у середньому змінюється пропорційно зміні кількості грошей. Це положення спочатку застосовувалося до металевих (золотих та срібних), а після виходу праць Д. Рікардо — і до паперових (нерозмінних) грошей. Кількісна теорія включає, як правило, два базисних положення:

- постулат причинності (ціни залежать від кількості грошей);
- постулат пропорційності (ціни змінюються пропорційно зміні кількості грошей).

У період свого зародження кількісна теорія не претендувала на пояснення причин зміни цін. Її головним завданням було обґрунтування погляду, що гроші принципово відрізняються від інших представників товарного світу завдяки відсутності в них внутрішньої вартості. І лише з часом у кількісній теорії почала домінувати теза про зв'язок стану грошового обігу з динамікою цін.

Першим, хто висловив припущення про залежність рівня цін від кількості благородних металів, був французький філософ Жан Боден. У своєму трактаті «Відповіді на парадокси де Мальструа» він дійшов висновку, що високі ціни хоч і зумовлюються багатьма чинниками, проте основним серед них є збільшення кількості золота й срібла. Однак він не висував твердження про пряму, а тим більше пропорційну залежність між зміною кількості грошей та зміною цін.

Інші економісти XVI–XVII ст., розробляючи цю ідею, поступово перетворили її у прямолінійний і механічний варіант кількісної теорії, що обмежувався трьома постулатами.

Таким чином, для ранньої кількісної теорії були характерні **три постулати**:

- причинності (ціни залежать від маси грошей);
- пропорційності (ціни змінюються пропорційно кількості грошей);

- універсальності (зміни кількості грошей чинять однаковий вплив на ціни всіх товарів).

Окремі положення цієї теорії в загальних засадах сформулював Дж. Локк (1632–1704). У більш розробленій формі вона викладена Дж. Вандерлінтом (1680–1740), Ш. Монтеск'є (1689–1755) і Д. Юмом (1711–1776). Прихильником кількісної теорії був і Д. Рікардо (1772–1823).

У період становлення капіталістичних відносин основні ідеї кількісної теорії сформулював англійський економіст **Д. Юм**. У нарисі «Про гроші» (1752) він висунув і обґрунтував принцип, який у сучасній літературі називається «постулатом однорідності»: подвоєння кількості грошей призводить до подвоєння абсолютного рівня всіх цін, виражених у грошах, але не зачіпає відносних мінових співвідношень окремих товарів. Своїм постулатом «однорідності» Д. Юм дав поштовх до формування концепції «нейтральності грошей» у ринковій економіці та екзогенного характеру зміни грошової маси в обігу.

Він висунув ідею про представницький характер цінності грошей, згідно з якою:

- гроші вступають в обіг без власної цінності, а набувають її в обігу внаслідок обміну певної маси грошей на певну масу товарів;
- сформована в обігу цінність грошей визначається цінністю товарів, що реалізовані, і є суто умовною, а величина її залежить від кількості грошей в обігу: чим вона більша, тим менша маса товарної цінності припадатиме на одну грошову одиницю.

Між тим очевидно, що в міру розвитку форм грошей структура грошової маси стає далеко не однорідною, оскільки включає не тільки готівкові гроші, а й банківські вклади. По-різному реагують на збільшення грошової маси й ціни на різні групи товарів, які зростають нерівномірно.

Подальший розвиток кількісної теорії грошей пов'язаний з включенням у неї апарату економетричного аналізу і елементів мікроекономічної теорії ціни. Суттєвий внесок до модернізації кількісної теорії вніс **І. Фішер** (1867–1947) – видатний представник математичної школи в сучасній економічній теорії, один із творців і перший президент Міжнародного економічного товариства (1931–1933). У праці «Купівельна сила грошей, її визначення і відношення до кредиту, відсотків і криз» (1911) він намагався формалізувати залежність між масою грошей і рівнем товарних цін. Математично рівняння обміну можна представити у вигляді формули

$$MV = PQ,$$

де M (*money*) – середня кількість грошей, що перебувають в обігу в певному суспільстві протягом року;

V (*velocity*) – середня кількість оборотів грошей у їхньому обміні на блага;

P (*price*) – середня продажна ціна кожного окремого товару, що купується в певному суспільстві;

Q (*quantity*) – сукупна кількість товарів.

Формула Фішера є некоректною для умов золотомонетного стандарту, оскільки ігнорує внутрішню вартість грошей. Однак при обігу паперових грошей, нерозмінних на золото, вона набуває певного раціонального змісту. В цих умовах зміна грошової маси впливає на рівень товарних цін (хоч, звичайно, І. Фішер певною мірою ідеалізував ціновий механізм, тому що мав на увазі абсолютну еластичність цін).

Фішер, як і інші «неокласики», відштовхувався від моделі досконалої конкуренції і поширював свої висновки на економіку, в якій існували монополії, і ціни вже значною мірою втратили еластичність. У концепції Фішера є й інші недоліки, характерні для кількісної теорії, зокрема перебільшення впливу грошей на товарні ціни. З його формули випливає, що грошова маса виконує активну роль, а ціни — пасивну. У Фішера лише грошова маса виступає як незалежна змінна, тоді як у дійсності має місце відповідний взаємозв'язок. В умовах монополістичного ціноутворення зростання товарних цін нерідко є причиною розширення грошового обороту.

Фішер та його послідовники прагнули пояснити, що швидкість обігу грошей (V) і рівень виробництва (Q) не залежать від кількості грошей (M) та рівня цін (P). Швидкість обігу грошей, з їхньої точки зору, залежить насамперед від демографічних (щільність, густота населення тощо) і техніко-економічних (суспільний поділ праці, наявність природних ресурсів, розвиток транспорту тощо) параметрів.

Отже, І. Фішер повністю залишився на позиціях класичної кількісної теорії і справедливо вважається одним із найортодоксальніших її представників. Він найповніше за допомогою математичного методу виразив сутність цієї теорії. Тим самим він підготував методологічну базу для науково достовірної критики кількісної теорії.

Кембриджський варіант кількісної теорії грошей

Кембриджська версія виникла на початку ХХ ст. Її засновниками і прихильниками стали відомі англійські економісти А. Маршалл, А. Пігу, Д. Робертсон, Дж. М. Кейнс (у своїх ранніх працях) та ін. Найповніше ця версія викладена у працях **А. Пігу**. Він визнав, що гроші виконують не лише функції засобу обігу і платежу, а й засобу нагромадження.

Подібно І. Фішеру, представники кембриджської школи відстоювали тезу про вплив зміни маси грошей на рівень цін. Проте, на відміну від нього, їхній підхід до проблеми був не макро-, а мікроекономічний і стосувався насамперед попиту на гроші. На перший план висувається попит на гроші, який розглядається поза обігом у вигляді касових залишків в окремих осіб і підприємств. Акцентується увага на індивідуальних капіталах і поведінці їхніх власників, тобто «мотивації», що змушує окремих суб'єктів утримувати в себе певний запас грошей. *До «касових залишків» належать готівкові гроші і залишки на поточних рахунках.* Цю тенденцію до зберігання грошей прихильники теорії пояснювали двома мотивами: формування фонду засобів обігу та необхідністю утворити резерви на покриття непередбачених потреб. Тому А. Пігу визначає кількість грошей як суму касової готівки населення і підприємств, що представлено формулою

$$M = k \times P \times Q,$$

де M — кількість грошей, грошових одиниць, що становлять касовий залишок грошей у суб'єктів економічного життя.

P — середня ціна одиниці виробленої продукції;

Q — загальна величина виробництва продукції у фізичному виразі за певний період;

k — коефіцієнт заощадження («кембриджський», «коефіцієнт Маршалла»), який визначає співвідношення між номінальними доходами і тією часткою грошей, що становить касові залишки (частина річного доходу, яку суб'єкти зберігають у ліквідній формі). Він за своєю величиною і значенням дорівнює зворотному значенню показника (V) І. Фішера, а саме $k = 1/V$;

$(k \times P \times Q)$ — попит на гроші.

Теорією грошей економічний ефект касових залишків пов'язується з визначенням їхнього впливу на попит товарів і послуг, що формується в економіці. Вважається, що попит на товари залежить не лише від номінальних цін та наявного запасу грошей, а й від реальної вартості касових залишків. На відміну від «рівняння обміну» І. Фішера (де M — це кількість грошей що практично обслуговує потреби товарного обігу), у формулі «кембриджського рівняння» показник M — це величина всього попиту на гроші як касові залишки.

7.4. Дж. Кейнс і його внесок у кількісну теорію грошей

Вагомий внесок у розвиток кількісної теорії грошей вніс Дж. Кейнс (1883–1946). На відміну від представників класичного напрямку кількісної теорії грошей, для Дж. Кейнса гроші виступають важливим елементом в організації суспільного виробництва.

У своїх працях «Трактат про грошову реформу» (1923), «Трактат про гроші» (1930), «Загальна теорія зайнятості, відсотка і грошей» (1936) він довів, що механізм ринкової конкуренції за нових умов економічного розвитку не в змозі самотужки, без втручання держави, забезпечити ефективне використання головних чинників виробництва й відповідну рівновагу процесу розширеного відтворення. В теорії Дж. Кейнса перевага надавалася активному використанню зокрема **фіскальної та грошово-кредитної політики**, яким відводилась провідна роль у системі державного регулювання.

Дж. Кейнс розробив нові підходи у визначенні місця грошей у структурі виробничого відтворення. На базі тези «гроші мають значення» розробив теоретичну концепцію «керованих грошей», яка ґрунтується на системі їхнього широкого державного регулювання й використання з метою стимулювання ефективного платоспроможного попиту, а відтак — інвестиційного процесу.

Гроші, за Дж. М. Кейнсом, — це не просто життєво важливий елемент економічної структури суспільства, її важливий чинник. Вони, з одного боку, — об'єкт державного регулювання економіки, а з іншого — безпосередній інструмент здійснення такого регулювання.

Дж. М. Кейнс став засновником одного з істотних напрямів теорії грошей — теорії державної грошової політики, постулати якої знайшли безпосереднє втілення в системі державного регулювання економічних процесів провідних країн Заходу, найперше — США, Великобританії, Німеччини, Швеції та ін.

Він розробив концепцію *регульованого ціноутворення і підконтрольної інфляції*. Збільшення попиту з боку держави та підприємців приводить до збільшення виробництва та зайнятості. В той же час збільшення попиту населення, оскільки він (попит) носить невиробничий характер, призводить до інфляції. У зв'язку з цим Кейнс рекомендує стимулювати приватні та державні інвестиції, але обмежувати заробітну плату працюючих. У цій концепції активну роль відіграє, за словами Кейнса, «ефективний», або грошовий, попит, який нібито і створює грошову масу. Причому Кейнс розглядає два види інфляції:

- напівінфляція (повільна або повзуча), тобто таке збільшення грошової маси в умовах безробіття, яке не завдає небезпеки, оскільки не стільки призводить до зростання цін, скільки сприяє залученню безробітних до процесу виробництва;
- справжня інфляція (галопуюча) — вона можлива при досягненні повної зайнятості, коли зростання грошової маси цілком проявляється у зростанні цін на товари та послуги.

У зв'язку з цим у своїй праці «Загальна теорія зайнятості, відсотка і грошей» (1936) Дж. Кейнс рекомендував проводити зниження не номінальної або «грошової» заробітної плати, яка, з його слів, є «непіддатливою» через завзятий відбір працівників, а здійснювати «гнучку інфляційну грошову політику», яка в кінцевому результаті призведе до зниження реальної заробітної плати.

На базі кейнсіанської теорії інфляції з'явилась так звана «крива Філіпса», яка відображає обернену залежність у розвитку цін і зайнятості у Великобританії. Новозеландський вчений А. Філіпс на базі аналізу тенденцій в економіці Великобританії з 1861 по 1957 р. дійшов висновку, що за допомогою інфляції протягом майже ста років вдавалося переборювати спад виробництва і збільшувати зайнятість, а стабілізація цін супроводжувалася зниженням рівня зайнятості та економічної активності.

Згідно з «кривою Філіпса» були розроблені рекомендації щодо припинення інфляції, утримання її на певному рівні: або довести безробіття до високого рівня, або ж профспілкам вести більш стриману політику під час переговорів про підвищення заробітної плати.

Однак економічні кризи 1974–1975 та 1980–1982 рр. виявили новий феномен — стагфляцію, що заперечує «криву Філіпса», оскільки в ці періоди — періоди стагнації або кризи — темпи інфляції не зменшувались, а збільшувалися.

Таким чином, Дж. Кейнс значно глибше, ніж його попередники, розглядає механізм взаємозв'язку між грошовою масою і змінами в суспільному виробництві. Головним елементом цього механізму стає відсоток, при зменшенні якого інвестиційна активність зростає і суспільне виробництво поживається. На рівень відсотка впливає грошова маса: чим вона більша, тим нижчий відсоток. Але просте збільшення грошової маси може й не спричинити таких наслідків, бо на зменшення відсотка впливає не тільки збільшення грошової маси в обігу, а й мотивація використання касових залишків, зростання доходів тощо.

Становлення теорії державного регулювання Дж. М. Кейнс та її складової — кейнсіанського варіанта кількісної теорії грошей — відбулося в умовах падіння виробництва в розвинутих країнах Заходу, посилення кризових явищ і безробіття. Головною метою був пошук шляхів виходу з кризи та шляхів поживлення економіки. Цей вихід з теорією Кейнса пов'язаний зі зменшенням відсотка за кредитами і посиленням на цій основі інвестиційної активності. Уведення механізму відсотка та інвестицій значно розтягнуло ланцюг зв'язку між масою грошей і цінами, збільшення пропозиції грошей без інфляційних наслідків (**політика дешевих грошей**).

Саме на цих основах ґрунтувалися практичні рекомендації англійського економіста, і вони привели до вагомих позитивних наслідків.

7.5. Сучасний монетаризм

Сучасний монетаризм — один з найвпливовіших напрямів західної економічної думки, який від кінця 1970-х — початку 1980-х років багато в чому визначає зміст економічної політики провідних країн світу.

Цей напрям економічної думки виник у зв'язку з пошуком шляхів подолання інфляції, тривале зростання якої ставилося за провину в економічній політиці, що проводилася за кейнсіанськими ідеями. Якщо кейнсіанство ставило за мету пошуки інструментів для боротьби з безробіттям, то монетаризм виник як спроба подолання наслідків інфляції.

Представниками цього напрямку стали економісти чиказької школи на чолі з **Міл-теном Фрідменом**. Заперечуючи ефективність політики державного втручання в економіку, вони звинувачували теорію Дж. М. Кейнса у впровадженні основ інфляції. Головним джерелом криз і нестабільності економічного розвитку монетаристи назвали грошову сферу. Зокрема, вони виходили з того, що кількість грошей в обігу чинить домінуючий вплив на загальний потік витрат в економіці, а державний бюджет і примусове інвестування відіграють другорядну роль. І навпаки, за умов активного функціонування саморегульованого ринкового механізму економічні цикли згасають, економічні показники змінюються помірно, фізична маса товарів, що реалізується, стає керованою і передбачуваною.

Прихильники монетаризму, прогнозуючи зростання товарної маси (на 1–4%), через політику додаткової емісії грошей обґрунтували здатність держави підтримувати необхідну товарно-грошову рівновагу тривалий період. На цій основі М. Фрідмен запропонував застосовувати правило механічного приросту грошової маси щорічно в середньому на 4% (M), що охоплює вірогідні 3% (ВВП) приросту реального продукту і 1% (V) зниження швидкості обігу грошей.

У спільній роботі («Історія грошей США, 1868–1960») М. Фрідмен та А. Шварц незаперечно довели, що номінальний обсяг ВВП перебуває в тісному зв'язку з пропозицією грошей. Динаміка ВВП, а значить і цін, прямує за динамікою маси грошей, що перебувають в обігу.

Зміна темпів збільшення грошової маси, що перебуває в обігу, впливає на реальний обсяг виробництва швидше, ніж на абсолютний рівень цін. Ця зміна може впливати на швидкість обігу грошей. М. Фрідмен і А. Шварц стверджують, що величина (V) стабільна на коротких часових інтервалах, а змінюється на довготермінових інтервалах, проте зміни відбуваються плавно і можуть легко передбачатися. Це дало підстави монетаристам абстрагуватися від чинника (V) при визначенні впливу (M) на рівень цін.

Програму реформування кредитно-грошової сфери США на засадах монетаризму М. Фрідмен запропонував у праці «Програма для монетарної стабільності» (1960), де Федеральній резервній системі США було рекомендовано забезпечити стійкі темпи зростання кількості грошей, не допускаючи сезонних коливань грошового запасу, проте в чистому вигляді жодна країна монетаристськими постулатами не скористалася, зберігаючи за собою свободу маневру та прийняття рішень залежно від особливості та специфіки ситуацій.

ПРАКТИКУМ

Запитання для самоконтролю

1. Охарактеризуйте ранню кількісну теорію грошей.
2. Проаналізуйте рівняння обміну І. Фішера.
3. Порівняйте рівняння обміну Фішера з кембриджським рівнянням.
4. У чому новизна підходу Дж. М. Кейнса до аналізу грошей?
5. У чому полягають подібність і відмінність в аналізі грошей Кейнса і Фрідмена?
6. Які основні риси ранньої металістичної теорії грошей, в чому її помилки?
7. Які основні положення і недоліки номіналістичної теорії грошей?
8. Що являє собою сучасний монетаризм?

Питання для обговорення на семінарських заняттях

1. Металістична теорія грошей. Сучасний металізм та причини його занепаду.
2. Номіналістична теорія грошей.
3. Суть кількісної теорії грошей.
4. Кейнсіанська модель кількісної теорії грошей.
5. Монетаристська версія кількісної теорії грошей.
6. Суть та значення теорії інфляції для забезпечення стабільності економіки.

Теми рефератів

1. Сутність кількісної теорії грошей та причини її виникнення.
2. Трансакційний варіант кількісної теорії грошей.
3. Кембриджська версія кількісної теорії грошей.
4. Вклад Дж. Кейнса у розробку кількісної теорії грошей.
5. Монетаризм та його сучасне застосування.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. Теорія, яка проголошує гроші як абстрактні рахункові одиниці, ототожнює грошовий обіг з товарним обміном, ціни змінюються пропорційно зміні кількості грошей, в обігу перебувають усі гроші, вартість грошей визначається в процесі обміну, називається теорією:

- а) трудової вартості;
- б) маржиналізму;
- в) кількісною;
- г) номіналістичною.

2. Суть номіналістичної теорії грошей полягає:

- а) у запереченні вартісної природи грошей;

- б) гроші — це технічний засіб обміну;
- в) у визначенні грошей, що виконують допоміжну роль засобу рахунку і визначають мінові пропорції;
- г) у визначенні грошей як умовних знаків, що позбавлені внутрішньої вартості;
- д) в ототожненні грошового обігу з товарним обміном.

3. «Трансакційна версія» кількісної теорії грошей ґрунтується на:

- а) рівнянні А. Пігу;
- б) «рівнянні обміну»;
- в) рівнянні І. Фішера;
- г) рівнянні Дж. Кейнса.

4. Згідно з рівнянням Фішера, кількість грошей, необхідна для забезпечення обігу товарів і послуг:

- а) прямо пропорційна номінальному обсягу виробництва (ВНП) та обернено пропорційна швидкості обігу грошової одиниці;
- б) прямо пропорційна швидкості обігу грошової одиниці та обернено пропорційна номінальному обсягу виробництва (ВНП);
- в) правильної пропорції немає.

5. Представники «кембриджської версії» кількісної теорії грошей:

- а) Д. Робертсон;
- б) Д. Рікардо;
- в) І. Фішер;
- г) А. Маршалл;
- д) Д. Юм;
- е) А. Пігу;
- є) Дж. Кейнс.

6. Представники металістичної теорії грошей ототожнюють грошовий обіг з:

- а) золотом та сріблом;
- б) паперовими грошима;
- в) кредитними грошима;
- г) «квазі-грошима».

7. Якщо маса грошей, необхідна для обігу, становить 1 млрд грн, кількість проданих товарів — 100 тис. грн, середня ціна одного товару — 50 грн, то середня оборотність грошової одиниці буде:

- а) 5 об./рік;
- б) 2,5 об./рік;
- в) 1,5 об./рік.

8. Прихильниками металістичної теорії є:

- а) У. Стаффорд;
- б) Т. Мен;
- в) А. Монкретьєн;
- г) К. Маркс.

9. Правило «монетаристів» стверджує, що пропозиція грошей має зростати темпами, що відповідають:

- а) темпові зростання цін;
- б) темпові зростання рівня відсоткової ставки;
- в) темпові зростання швидкості обігу грошей;
- г) потенційному темпові зростання реального ВВП.

10. Скільки обігів здійснить грошова одиниця за рік, якщо відомо, що обсяг ВВП за 2 роки був однаковий і разом становив 800 млрд грн, а середній залишок грошей в обігу за рік — відповідно 120 млрд грн:

- а) 6,6 об./рік;
- б) 1,6 об./рік;
- в) 3,3 об./рік?

11. Дж. Кейнс виділив для аналізу нагромадження грошей такі мотиви:

- а) узгодження;
- б) прибутковості;
- в) обачності;
- г) консолідований;
- д) трансакційний;
- е) спекулятивний.

12. Мотив зберігання грошей Дж. Кейнса, який виникає з бажання unikнути втрат капіталу при зберіганні активів у формі облигацій у період очікуваного підвищення норми позикового відсотка:

- а) мотив обачності;
- б) трансакційний мотив;
- в) спекулятивний мотив.

13. Із перерахованих ознак визначити ті, що характеризують кількісну теорію Кейнса:

- а) держава не повинна втручатись у процес виробництва;
- б) офіційна економічна політика «знецінення власних грошей»;
- в) головна функція держави — можливість впливу на динаміку цін;
- г) гроші — один з важливих факторів формування інвестиційного попиту;
- д) природа грошей має тісний зв'язок з теорією трудової вартості;
- е) вартість грошей не залежить від їхнього матеріального змісту і визначається лише найменуванням.

14. Монетаристська концепція інфляції стверджує:

- а) купівельна сила грошей і ціни товарів встановлюються на ринку;
- б) співвідношення між наявною грошовою масою та номінальною величиною ринку товарів і послуг прямо пропорційне інфляції;
- в) інфляцію необхідно підтримувати в помірних розмірах, оскільки вона зумовлює підйом промислового виробництва.

Задачі

Задача 1

Визначте кількість грошей, необхідних як засіб обігу протягом року, якщо відомо, що сума цін за реалізовані товари (послуги, роботи) становить 500 млрд грн. Сума цін товарів (послуг, робіт), які продані протягом року з відтермінуванням платежу, термін оплати яких не настав, – 100 млрд грн. Сума платежів по довгостроковими зобов'язаннями, терміни яких настали, – 90 млрд грн. Сума взаємопогашуваних платежів протягом звітного періоду – 50 млрд грн. Середня кількість обігів грошей за рік – 8.

Задача 2

Маса грошей в обігу протягом року становила 1 млн грн, оборотність грошової одиниці – 8 оборотів за рік. Визначте суму цін товарів для реалізації.

Задача 3

Визначте середньозважений рівень цін, якщо відомо, що необхідний обсяг грошової маси для обслуговування грошового обігу становить 350 млрд грн, швидкість обігу грошей – 5 оборотів, сума коштів, що перебувають на чекових рахунках, – 56 млрд грн, а швидкість обігу таких коштів удвічі вища. Товарна маса в країні становить 9,24 млрд ум. од.

Задача 4

Визначте, як зміниться номінальний ВВП, якщо швидкість обігу грошей становить 6 оборотів і залишається постійною, а грошова пропозиція зростає з 250 до 400 млрд дол. США.

Задача 5

Обсяг продукту, вироблений протягом минулого року, становить 750 тис. одиниць, ціна одиниці продукту – 150 грн, фізичні та юридичні особи постійно зберігають у формі грошових залишків 40% свого номінального доходу. Визначте обсяг додаткового попиту на грошову масу.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Бубенко С. Інфляція та експортна політика в Україні // Банківська справа. — 2000. — № 2. — С. 12.
2. Буковинський С. А., Грищенко А. А., Кричевська Т. О. Середньострокова монетарна стратегія та проблеми її формування й реалізації в Україні // Фінанси України. — 2008. — № 6. — С. 3–30.
3. Гай-Нижник П. П. Грошова (емісійна) політика уряду Української держави 1918 року // Фінанси України. — 2007. — № 4. — С. 136–145.
4. Гальчинський А. С. Теорія грошей. — К.: Основи, 2001.
5. Грищенко А. А. Проблеми забезпечення стабільності грошової одиниці України // Фінанси України. — 2007. — № 9. — С. 88–97.
6. Гроші та кредит: Підручник / Демківський А. В. — К.: ДАКОР. — 2007. — 528 с.
7. Гроші та кредит / Авт. кол.; За ред. М. І. Савлука. — К.: Либідь, 2006. — 598 с.
8. Гроші та кредит: Підручник / Відп. ред. Демківський А. В. — Віра-Р. — 2006. — 528 с.
9. Гроші та кредит: Підручник / Івасів Б. С. — Тернопіль, К.: КонДор, 2008. — 528 с.
10. Жуков Е.Ф. Общая теория денег и кредита. — М.: Банки и биржи, 1995.
11. Ставицький А. В., Хом'як В. Г. Вплив монетарної політики на економічну безпеку України // Фінанси України. — 2007. — № 10. — С. 51–59.
12. Ющенко В. А. Монетарна політика України: результати і перспективи // Вісник НБУ. — 1996. — № 4.

Тема 8

КРЕДИТ У РИНКОВІЙ ЕКОНОМІЦІ

- 8.1. Необхідність та сутність кредиту.
- 8.2. Роль кредиту в умовах ринкової економіки.
- 8.3. Функції кредиту.
- 8.4. Форми та види кредиту.
- 8.5. Позичковий відсоток, його сутність та основні види.
- 8.6. Поняття про кредитну систему.

8.1. Необхідність та сутність кредиту

Наявність товарного виробництва і грошей об'єктивно зумовлює існування та функціонування кредиту. З розвитком товарного виробництва кредит стає обов'язковим атрибутом господарювання. Виробництво продуктів як товарів означає, що в процесі відтворення відбувається відрив моменту відчуження товару від одержання грошового еквівалента відносно відокремлення руху грошової форми вартості від товарної форми. Це відносно відокремлення проявляється в розбіжності в часі руху матеріальних та грошових потоків, які виникають при розподілі, обміні та споживанні сукупного суспільного продукту.

Якщо рух товарних потоків випереджає грошові, то споживачі матеріальних цінностей в момент їхньої оплати не мають достатніх грошових коштів, що може зупинити нормальний рух процесу відтворення (виробництва, бізнесу тощо). Якщо рух грошових потоків випереджає товарні, то в учасників виробничого процесу накопичуються тимчасово вільні грошові кошти, виникає суперечність між безперервним вивільненням грошей у кругообігу коштів і потребою в постійному використанні матеріальних і грошових ресурсів в інтересах прискорення процесу відтворення.

Ця суперечність *може бути усунута за допомогою кредиту*, який дає можливість позичальникам отримувати грошові кошти, потрібні для оплати матеріальних цінностей та послуг, або придбати їх із розстроченням платежу.

Отже, **кредит** (лат. «*creditum*» — позичка, борг; «*credo*» — вірити) — це суспільні відносини, що виникають між економічними суб'єктами у зв'язку з передачею один одному в тимчасове користування вільних коштів (вартості) на засадах зворотності, платності та добровільності.

Неодмінна економічна передумова існування кредиту:

- функціонування виробників на **засадах комерційного розрахунку**. Кредитні відносини між суб'єктами не можуть виникнути, якщо авансовані у виробничу сферу грошові кошти не здійснюють кругообігу, або якщо той, хто хоче скористатися кредитом, не має постійного доходу. Вартість, що передається кредитором позичальнику, віддається лише на визначений час, а потім вона повинна бути повернута з виплатою відсотків. Тобто за кредитною угодою до позичальника переходить у тимчасове користування лише споживча вартість грошей чи речей без зміни їхнього власника.

Кошти в позичальника мають вивільнитися у розмірі, що забезпечує повернення кредитором не тільки запозиченої вартості, а й відсотків за користування нею. Без одержання кредитором від позичальника доходу у вигляді відсотка у кредитора не буде зацікавленості позичати гроші;

- потреби в кредитах також виникають у зв'язку з особливостями **індивідуального кругообігу** коштів госпрозрахункових підприємств та організацій. Ці особливості проявляються в розбіжності в часі між вивільненням з обороту вартості в грошовій формі і авансуванням грошових коштів у новий кругообіг. Зазначені розбіжності при кругообігу фондів окремих підприємств та організацій відбуваються, передусім, через *сезонність виробництва*.

Сезонність виробництва зумовлює в одні періоди випереджуюче наростання виробничих затрат порівняно з надходженням грошових коштів і викликає додаткову потребу в коштах. В інші періоди витрати виробництва зменшуються або зовсім припиняються. Відповідно збільшується вихід готової продукції та надходження грошової виручки, частина якої виявляється тимчасово вільною.

Таке чергування зростання додаткових потреб у грошових коштах і створення тимчасово вільних залишків на одному й тому самому підприємстві або організації створюють економічну основу для використання кредитів на формування його виробничих фондів і фондів обігу та погашення їх через певний час.

У масштабах економіки країни сезонні потреби в додаткових коштах одних галузей народного господарства супроводжуються виникненням вільних коштів в інших, що створює економічну основу для перерозподілу грошових коштів між різними галузями народного господарства за допомогою кредиту;

- **розбіжності** між надходженням грошових коштів і витрачанням їх виникають і в сфері **особистого споживання населення**. Вільні грошові кошти в населення з'являються внаслідок перевищення поточних грошових доходів громадян над поточними витратами і виступають у формі грошових заощаджень як у готівковій, так і безготівковій формах.

Економічною основою заощаджень є добровільне відкладення населенням грошей на деякий час після задоволення своїх поточних потреб. На певний час припиняється рух вартості, і вона вивільняється з обороту у грошовій формі. Відповідні грошові кошти в основному осідають на рахунках у банківських установах і частково тезавруються в готівковій формі у громадян.

Наприклад, виплата заробітної плати два рази на місяць зумовлює створення резерву платіжних і купівельних засобів у громадян. У них такий резерв виникає також внаслідок поступової витрати одержаної заробітної плати та інших доходів на поточні потреби. Однак відомо, що в людей може виникнути потреба в кредиті.

Виходячи із вищесказаного, можна зробити висновок, що необхідність кредиту зумовлена існуванням товарно-грошових відносин, а його передумовою є наявність поточних або майбутніх доходів у позичальника.

Конкретними причинами необхідності кредиту є коливання потреб у коштах та джерелах їх формування у юридичних і фізичних осіб.

Узагальнити основні причини, джерела, необхідність і сутність кредиту можна на рис. 8.1.

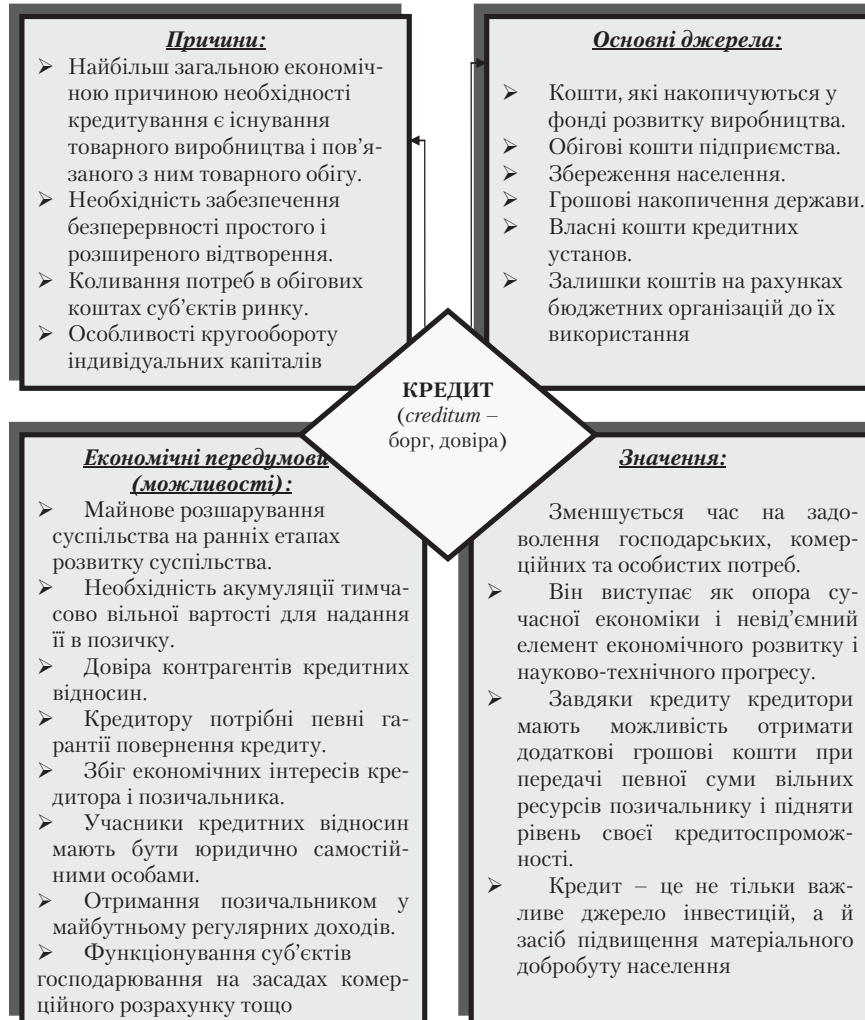

Рис. 8.1. Необхідність і сутність кредиту

Характеристика та ознаки кредитних відносин

Економічні відносини між кредитором і позичальником виникають під час одержання кредиту, користування ним та його поверненням. Сторони, які беруть участь у цих економічних відносинах, називаються їхніми **суб'єктами (кредитори і позичальники)**, а грошові чи товарні матеріальні цінності або виконані роботи та надані послуги, щодо яких укладається кредитний договір, є **об'єктом** кредиту.

Кредитори – це учасники кредитних відносин, які мають у своїй власності вільні кошти і передають їх у тимчасове користування іншим суб'єктам. Кредиторами можуть бути фізичні особи, юридичні особи (підприємства, організації, установи), держава, банки.

Позичальники — це учасники кредитних відносин, які мають потребу в додаткових коштах і одержують їх у позику від кредиторів. Позичальниками можуть бути всі ті особи, що й кредиторами.

Кредитні відносини виникають між різними суб'єктами:

- найбільш поширеними є кредитні відносини між **банками**, з одного боку, і **підприємствами** — з іншого. Вони характеризуються залежно від того, хто із суб'єктів кредитної угоди в кожному окремому випадку є кредитором, а хто — одержувачем кредиту.

У сучасних умовах кредитні відносини набувають широкого розвитку між господарюючими суб'єктами, що, насамперед, пов'язано з розширенням *комерційного кредиту і вексельних розрахунків*;

- кредитні відносини між **банками і державою** виникають тоді, коли, наприклад, комерційні банки купують облігації внутрішньої державної позики, а також коли при розміщенні державних облігацій Міністерство фінансів України може укласти з Національним банком України окрему угоду щодо купівлі останнім цих облігацій;
- набувають подальшого розвитку кредитні відносини між **банками та населенням**. Населення кредитує банки через вклади в них, купівлю ощадних сертифікатів тощо. Водночас банки надають населенню споживчі кредити, серед яких значний обсяг мають кредити на придбання, будівництво житла, на поліпшення житлових умов та створення підсобного домашнього господарства, а також на невідкладні потреби;
- дедалі важливішого значення набувають кредитні відносини між **підприємствами, організаціями, господарюючими суб'єктами**, з одного боку, та **населенням** — з іншого. Відповідно до чинного законодавства, кредитуванням громадян як видом діяльності можуть займатися не тільки банки, а й інші організації: ломбарди, кредитні спілки, фонди тощо;
- кредитні відносини між **фізичними особами** не дуже поширені, але ігнорувати їх не варто, оскільки недоліки у відносинах між банками і населенням можуть призвести до їх розвитку у спотвореному вигляді;
- зовнішньоекономічні кредитні відносини, коли суб'єктами кредитної угоди виступають **держави, банки та окремі господарюючі суб'єкти**, регулюються як нормами права держав, що в них вступають, так і нормами міжнародного права.

Основні характерні ознаки кредитних відносин можна відобразити структурно (рис. 8.2) [5. с. 91].

Отже, для того щоб можливість кредиту стала реальністю, потрібні принаймні **дві умови**:

- учасники кредитної угоди — кредитор і позичальник — повинні виступати як юридично самостійні суб'єкти, що матеріально гарантують виконання зобов'язань, які випливають з економічних зв'язків;
- кредит стає необхідним у тому випадку, коли відбувається збіг інтересів кредитора і позичальника.

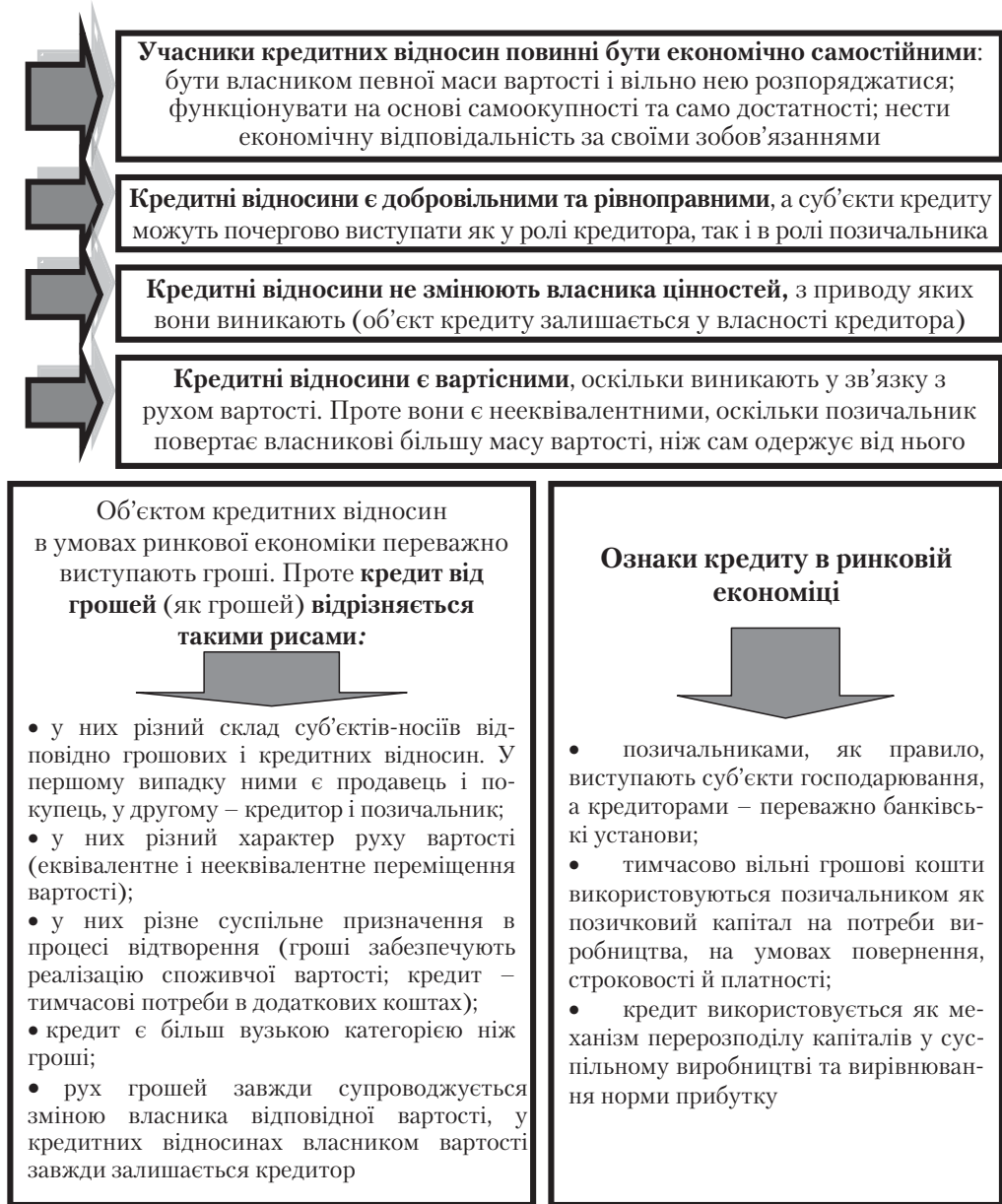

Рис. 8.2. Ознаки кредитних відносин

Для того, щоб кредитна угода відбулася, потрібно, щоб її учасники проявили взаємний інтерес до кредиту. Ці інтереси не є чимось суб'єктивним, регульованим волею учасників виробничих відносин. Будь-який інтерес, який породжує дії, зумовлений насамперед об'єктивними процесами, конкретною ситуацією.

8.2. Роль кредиту в умовах ринкової економіки

Роль кредиту характеризується результатами застосування для економіки в цілому і населення зокрема. Кредит впливає на процеси виробництва, реалізації і споживання продукції, а також на сферу грошового обороту.

Одним із проявів ролі кредиту виступає його вплив на **безперервність процесів виробництва і реалізації продукції**. Завдяки наданню позикових коштів для задоволення тимчасових потреб відбуваються «припливи» і «відливи» коштів позичальників. Це сприяє подоланню затримки відтворювального процесу, забезпечує безперервність і сприяє його прискоренню. Кредит відіграє важливу роль у задоволенні тимчасової потреби в коштах, яка може бути зумовлена сезонністю виробництва і реалізацією певних видів продукції. Використання позикових коштів дозволяє створювати сезонні запаси і здійснювати сезонні витрати підприємств відповідних галузей народного господарства.

Значна роль кредиту і в **розширенні виробництва**. Позикові кошти сприяють збільшенню запасів і витрат, необхідних для розширення виробництва і реалізації продукції; використовуються для збільшення основних фондів.

Кредит у сфері грошового обороту забезпечує надходження готівки та її вилучення з обороту через банки на кредитній основі. Таким чином, кредит відіграє важливу роль в утворенні коштів для готівкового і безготівкового обороту і забезпечує безпечність безготівкового.

Слід мати на увазі, що роль кредиту, сфера його застосування не є незмінними, стабільними. Із зміною економічних умов в країні відбувається і зміна ролі кредиту та сфери його застосування.

Особливо важлива роль кредиту в умовах функціонування неповноцінних грошей, грошей нерозмінних на дорогоцінні метали. Це пов'язане із збільшенням грошової маси при функціонуванні неповноцінних грошей на основі кредитних відносин.

Виходячи з того, що в сучасних умовах інфляція є постійним явищем в економіці, зростає роль кредиту в цих умовах. **Регулювання грошової маси** в обороті здійснюється за допомогою кредиту, що забезпечує підтримку стабільної купівельної спроможності грошової одиниці.

Таким чином, роль кредиту зростає за такими напрямками:

- 1) перерозподіл матеріальних ресурсів в інтересах виробництва і реалізації продукції за допомогою надання позик і залучення коштів юридичних і фізичних осіб;
- 2) вплив на безперервність процесів відтворення через надання кредитів;
- 3) участь у розширенні виробництва через видачу позикових коштів на поповнення основного капіталу та лізинговий кредит;
- 4) економне використання позичальниками власних і позичених коштів;
- 5) прискорення споживачами отримання товарів, послуг за рахунок використання позикових коштів;
- 6) регулювання випуску в обіг та вилучення з нього готівкових грошей на основі кредитних відносин і забезпечення безготівкового грошового обороту платіжними засобами.

Позитивна роль кредиту проявляється проведенням ефективної грошово-кредитної політики, яка в сучасних умовах, головним чином, полягає у використанні жорстких заходів з регулювання обсягу кредитних і грошових операцій. Особливо важливе значення має підтримка стабільності і стійкості національної грошової одиниці і захист інтересів позичальників та кредиторів.

8.3. Функції кредиту

Питання про функції кредиту є найбільш дискусійним у теорії кредиту. Розбіжності з приводу кількості та змісту функцій зумовлені не тільки відмінністю в трактуванні сутності кредиту, а й відсутністю єдності у визначенні методологічних підходів до їхнього аналізу. Багато економістів дослідження функцій кредиту як економічної категорії замінюють аналізом функцій одного з його елементів, при цьому найчастіше функції кредиту порівнюються з функціями банків.

Поширене також виділення функцій, виходячи з особливостей окремих форм кредитних відносин. Деякі автори розглядають функцію кредиту як конкретну форму його руху.

Результатом відсутності єдиної методологічної основи аналізу є поява великої кількості функцій: акумуляція тимчасово вільних коштів; розподіл акумульованих коштів між галузями, підприємствами і населенням; регулювання грошового обігу шляхом заміни реальних грошей кредитними операціями; економія витрат виробництва; опосередкування кругообігу фондів тощо.

Часто виділяють *грошову (емісійну) і контрольну (стимульовальну) функції* кредиту. Оскільки із суті кредиту випливає, що за його допомогою відбувається перерозподіл вартості на умовах повернення, то можна сказати, що кредит виконує функцію *перерозподілу вартості* в процесі відтворення (рис. 8.3).

Перерозподільна функція кредиту полягає в тому, що тимчасово вільні кошти юридичних та фізичних осіб за допомогою кредиту передаються в тимчасове користування підприємств, господарських товариств і населення для задоволення їхніх виробничих або особистих потреб. Такий перерозподіл дає можливість прискорити залучення матеріальних ресурсів у виробниче і особисте споживання. Тому в цій функції перерозподіляються не тільки грошові кошти, а й матеріальні ресурси.

Іншою функцією кредиту є створення ним нових грошей для грошового обігу — **антиципаційна (емісійна) функція**, яку виконує тільки банківський кредит. Методом кредитної експансії (розширення кредиту) та кредитної рестрикції (звуження кредиту) регулюється кількість грошей в обігу, причому вилучення грошей з обігу за допомогою кредиту досягається значно важче, ніж випуск їх в обіг.

Контрольна функція кредиту полягає в тому, що в процесі кредитного перерозподілу коштів забезпечується банківський контроль за діяльністю позичальника. Можливість такого контролю випливає із самої природи кредиту. Треба зазначити, що, вступивши в кредитні відносини, одержувач кредиту також має здійснювати контроль за своєю діяльністю з тим, щоб своєчасно і повністю повернути кредитні ресурси.

Рис. 8.3. Функції кредиту

Зворотність кредиту дає змогу не тільки виявити порушення процесу виробництва чи реалізації продукції, а й зацікавлює підприємства, суб'єктів господарювання не допускати їх, оскільки такі порушення призводять до виплат «зайвих» відсотків банку, до обмеження або повного припинення видачі кредитів.

Свої функції кредит може успішно виконувати лише в умовах розвинутої ринкової економіки, коли сутність кредиту і закономірності його руху можуть проявитись найбільш повно.

8.4. Форми та види кредиту

Форми кредиту тісно пов'язані з його структурою, сутністю кредитних відносин. Залежно від руху позикової вартості виділяються дві основні форми кредиту: *товарна* і *грошова* (рис. 8.4).

У **товарній формі** виникають кредитні відносини між продавцями і покупцями, коли останні одержують товари чи послуги з відстрочкою платежу. Прикладом такої форми є *комерційний кредит*.

Продаж громадянам товарів тривалого користування в кредит (із розстроченням платежу) господарюючими суб'єктами здійснюється з метою прискорення реалізації товарів, які в торговельній мережі є в достатній кількості, а також для більш повного задоволення потреб громадян у товарах тривалого користування.

Сфера товарної форми кредиту значна, переважна його частина надається і погашається в грошовій формі. Грошовий кредит виступає, передусім, як *банківський кредит*. Кредитні відносини між банками і клієнтами виникають не тільки в разі одержання останніми кредиту, а й при розміщенні ними своїх грошових заощаджень у вигляді внесків на поточні і депозитні рахунки.

Вид кредиту — це більш детальна його характеристика за організаційно-економічними ознаками (галузева спрямованість, об'єкти кредитування, забезпеченість кредиту, терміновість кредитування тощо).

Залежно від організації кредитних відносин виділяють такі основні види кредиту: *міжгосподарський (комерційний), банківський, лізинговий, споживчий і державний.*

Міжгосподарський кредит (комерційний) — це товарна форма кредиту, яка визначає відносини з питань перерозподілу матеріальних ресурсів і характеризує кредитну угоду між кредитором та позичальником (між двома об'єктами господарської діяльності) (рис. 8.5).

У цьому кредиті відбувається **взаємодія кредитних відносин**, що виникають між окремими підприємствами, організаціями, господарськими товариствами в процесі їхніх розрахункових взаємовідносин, а також між підприємствами, організаціями і господарськими товариствами, з одного боку, та органами галузевого управління — з іншого, в процесі їхніх фінансових взаємовідносин. Цей вид кредиту включає:

- по-перше, **комерційний кредит**, тобто кредит, що надається в товарній формі продавцями покупцям у вигляді відстрочки платежу за продані товари (надані послуги) і оформлюється векселем, що сплачується через комерційний банк (тому його іноді називають «**вексельним**»).

Комерційний кредит надається одним функціонуючим підприємством іншому у вигляді продажу товарів з відстрочкою платежу. Як правило, об'єктом комерційного кредиту виступає товарний капітал, який обслуговує кругообіг промислового капіталу, рух товарів із сфери виробництва в сферу споживання;

- по-друге, **дебіторсько-кредиторську заборгованість**, що виникає між суб'єктами господарської діяльності не на добровільних засадах, а ніби примусово, незалежно від їхнього волевиявлення; причиною виникнення такої заборгованості є розрив у часі між передачею товару і грошей, оскільки рух вартості в натурально-речовій та грошовій формах не збігається;

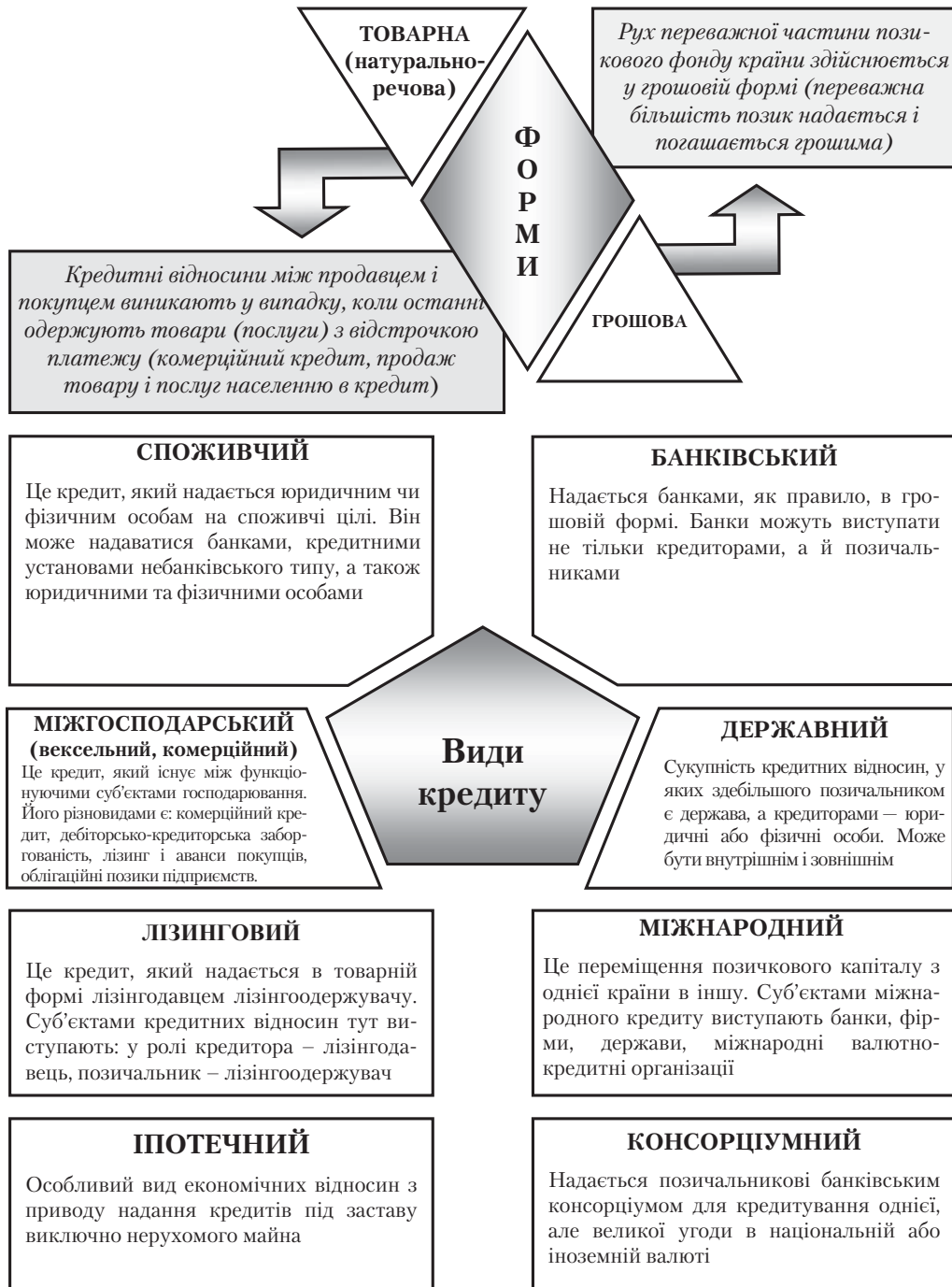

Рис. 8.4. Форми та види кредиту

- по-третє, **тимчасову фінансову допомогу**, яку надають своїм підприємствам органи галузевого управління на засадах повернення.
Характеристику дії міжгосподарського кредиту див. на рис. 8.5.

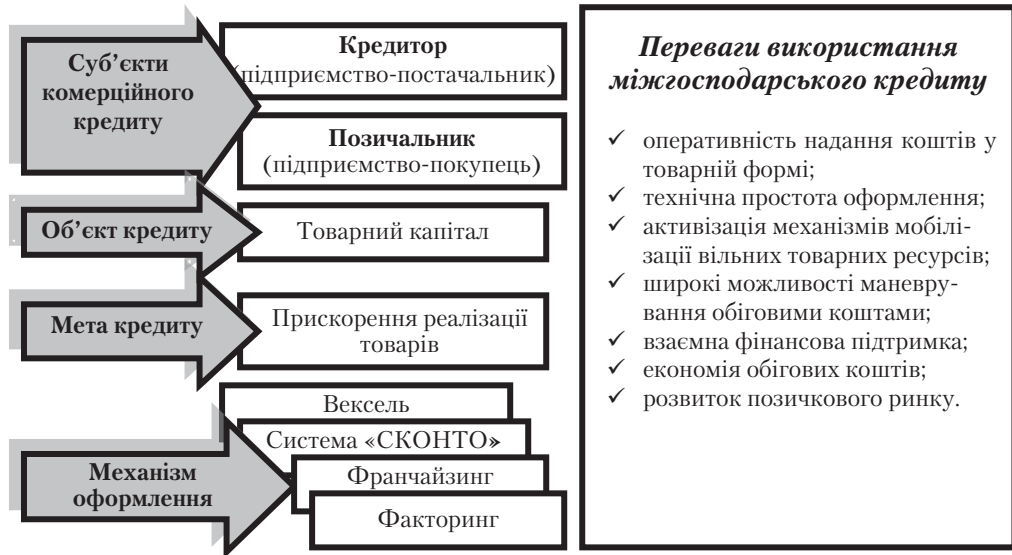

Рис. 8.5. Характеристика учасників міжгосподарського (комерційного) кредиту та переваги його використання

Банківський кредит — це кредитні відносини, в яких однією із сторін (в ролі позичальника чи кредитора) виступає банк.

Банківський кредит — найбільш розповсюджена форма кредиту. Саме банки найчастіше надають позики суб'єктам, які потребують тимчасової фінансової допомоги. За обсягом банківська позика значно більша від позик, що видаються за інших форм кредитування.

Перша особливість банківського кредиту полягає в тому, що банк оперує не стільки своїм капіталом, скільки залученими ресурсами. Позичивши гроші в одних суб'єктів, він перерозподіляє їх, надаючи позики іншим юридичним або фізичним особам.

Друга особливість полягає в тому, що банк позичає залучений капітал, тимчасово вільні грошові кошти, покладені в банк господарюючими суб'єктами на рахунки або депозити.

Третя особливість цього кредиту характеризується тим, що банк позичає не просто грошові кошти, а гроші як капітал. Це означає, що позичальник повинен так використовувати отримані в банку кошти, щоб не тільки повернути їх кредитору, а й отримати прибуток, достатній, принаймні, для того, щоб сплатити позиковий відсоток. Невід'ємним атрибутом банківського кредиту є платність.

Об'єктом банківського кредиту є грошовий капітал банків як капітал, що відокремився від промислового. Основними джерелами формування банківського капіталу

є власні кошти банків; кошти юридичних і фізичних осіб, розміщені на депозитних рахунках; міжбанківський кредит; кошти, отримані від випуску цінних паперів; залишки на розрахункових і поточних рахунках.

Суб'єктами банківського кредиту є кредитор-банк і позичальник-підприємство, домашні господарства, держава.

Метою банківського кредиту є задоволення тимчасової потреби в коштах.

Банківський кредит класифікується за такими ознаками (рис. 8.6) [5, с. 99]:

- *за строками погашення*: короткостроковий, середньостроковий, довгостроковий, онкольний (короткостроковий кредит, який погашається на першу вимогу);
- *за способами погашення*: позики, які погашаються єдиним внеском позичальника; позики, які погашаються із розстроченням упродовж усього строку дії кредитного договору; достроково; з регресією платежів; після закінчення обумовленого періоду;
- *за методом кредитування*: разові кредити; контокорентні кредити; кредитна лінія; овердрафт (вид контокоренту, який видається тільки на поточні потреби); поновлювальні кредити та ін.;
- *за характером і способом сплати відсоткових ставок*: з фіксованою ставкою, з плаваючою ставкою, дисконтні;
- *за умовами надання* (характером забезпечення): забезпечені заставою; гарантовані; ломбардні; незабезпечені (бланкові).

У практиці західних банків застосовується класифікація кредитів залежно від їхньої якісної характеристики:

- а) найвищої якості;
- б) задовільні;
- в) маржинальний кредит;
- г) критичний кредит;
- г) збитковий кредит (що підлягає списанню).

У Положенні Національного банку України «Про порядок кредитування» залежно від шойно названого критерію класифікації кредити розподіляють на стандартні, під контролем, субстандартні, сумнівні та безнадійні.

Варто зазначити, що в економічній літературі немає єдиної думки щодо кількості і складу ознак класифікації видів кредиту.

У цілому банківський кредит відіграє в суспільному відтворенні надзвичайно велику роль. Банки акумулюють (поряд із заощадженнями населення) капітал, який у процесі кругообігу тимчасово вивільняється, і використовують його для розвитку виробництва, і саме виробництво посилюється у своєму розвитку завдяки банківському кредиту.

Лізинг — це кредит, який надається в товарній формі лізингодавцем лізингоодержувачеві. Суб'єктами кредитних відносин тут виступають: у ролі кредитора — лізингодавець, позичальник — лізингоодержувач.

Лізинговий кредит — це відносини між незалежними особами з приводу передачі в оренду майна, а також фінансування набуття рухомого і нерухомого майна на певний строк. Лізинг належить до однієї з форм товарного кредиту, що стала в країнах з ринковою економікою провідною формою оновлення основного капіталу.

Рис. 8.6. Класифікація та характеристика банківського кредиту

Основні причини необхідності лізингу в сучасних економічних умовах:

- швидке моральне старіння техніки;
- зростання конкуренції;
- збільшення кількості капіталомістких проектів;
- економія грошових коштів фірм-споживачів;

Особливості різновиду лізингу розкриває *схема* (рис. 8.7).

Лізингові угоди є своєрідною формою фінансування капітальних вкладень, які можуть поділятися на два види (див. рис. 8.7):

- **оперативний лізинг**, що передбачає використання машин, обладнання тощо з неповною його окупністю. Оперативний лізинг охоплює такі різновиди:
 - рейтинг — короткострокові угоди оренди строком від одного дня до одного року без права наступного придбання орендованого майна;
 - хайринг — середньострокова оренда, що передбачає здачу майна в найм від одного року до трьох.

Цим передбачається багаторазова передача майна, машин і обладнання від одного орендаря до іншого аж до завершення повної амортизації.

- **фінансовий лізинг** — оренда з виплатою протягом точно визначеного періоду сум повної амортизації капітальних вкладень і отримання належного прибутку орендодавцем. Фактично, ця форма лізингу означає кредитування купівлі без обмеження можливості товаровиробників використати власні кошти на додаткові закупівлі матеріалів і сировини з метою розширення виробництва.

Споживчий кредит — це кредит, який надається населенню підприємствами торгівлі, банками та іншими фінансовими установами на придбання споживчих товарів тривалого користування та послуг і повертається в розстрочку (рис. 8.8).

Споживчий кредит характеризує відносини між кредитором і позичальником з приводу фінансування кінцевого споживання. Призначення споживчого кредиту — задовольняти споживчі потреби широких верств населення. Видача споживчого кредиту населенню, з одного боку, збільшує його поточний платоспроможний попит, підвищує життєвий рівень, а з іншого — прискорює реалізацію товарних запасів та надання послуг.

У країнах з ринковою економікою споживчий кредит як зручна і вигідна форма обслуговування населення надається для закупівлі предметів особистого споживання, головним чином, досить дорогих — будинків, автомобілів, меблів, побутової техніки тощо. За економічної кризи споживчий кредит різко скорочується, а якщо й видається, то під високі відсотки, що не дає змоги широким верствам населення ним користуватися.

Отже, споживчий кредит відіграє значну роль у задоволенні соціальних потреб населення. Він сприяє отриманню речей чи послуг значно раніше, ніж будуть накопичені заощадження для їх придбання. Окрім забезпечення соціальних потреб населення, він відіграє значну роль у стимулюванні людей до дисципліни праці, щоб отримати вищі доходи і скоріше розрахуватися з кредитом.

Державний кредит — сукупність кредитних відносин, у яких здебільшого позичальником є держава, а кредиторами — юридичні або фізичні особи. Призначенням державного кредиту є мобілізація державою коштів для фінансування державних видатків, особливо коли державний бюджет дефіцитний, а також для регулювання економіки.

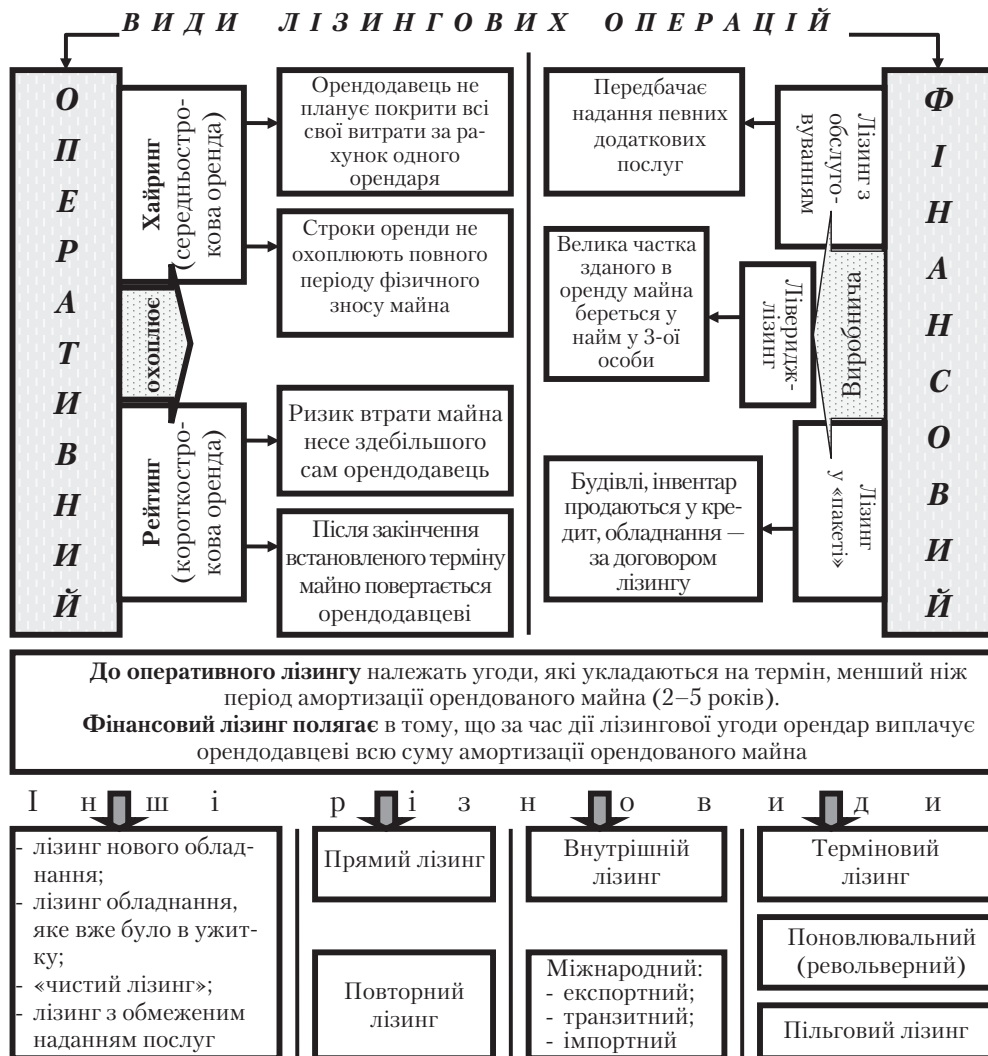

Рис. 8.7. Характеристика різновидів лізингових угод

Державний кредит виступає в різних формах, до яких належать товарні й державні позики, знярядям яких є цінні папери (облігації, казначейські зобов'язання тощо). Державні цінні папери можуть випускатися як урядом, так і місцевими органами влади, а зобов'язання щодо розповсюджених цінних паперів є складовою частиною державного боргу.

Мета державного кредиту — погашення дефіциту державного бюджету.

Суб'єктами державного кредиту є кредитори — юридичні та фізичні особи, інші держави; позичальник — держава.

Класифікація державних кредитів:

1. За правовим оформленням:

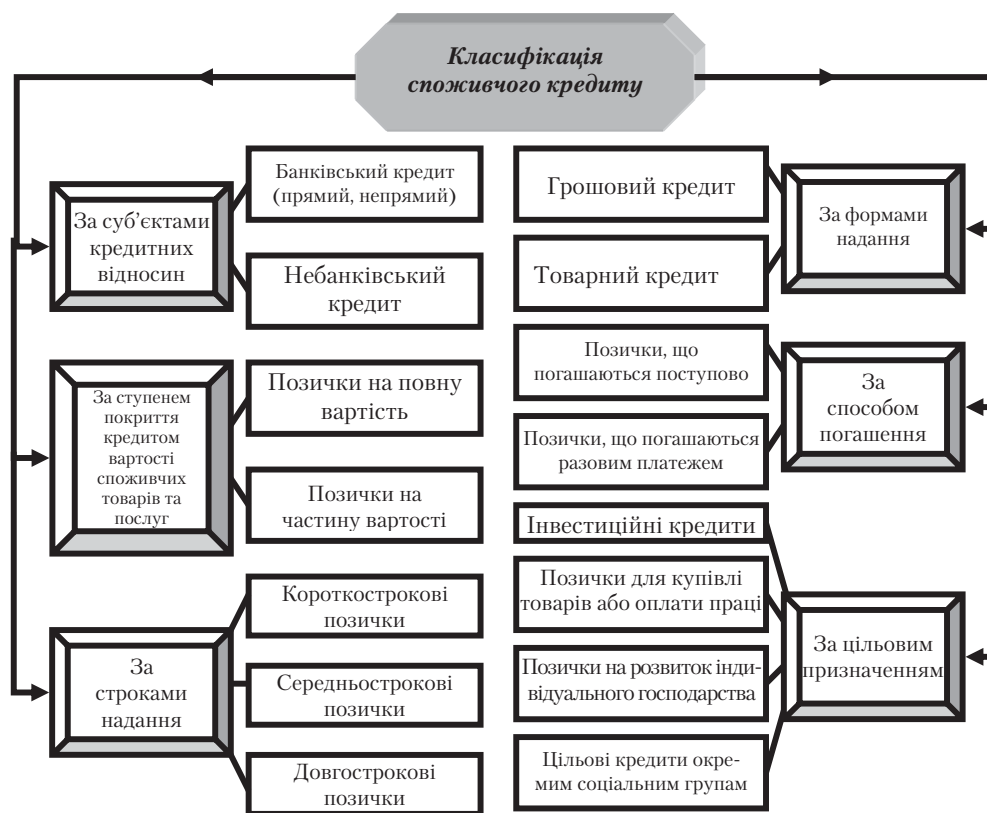
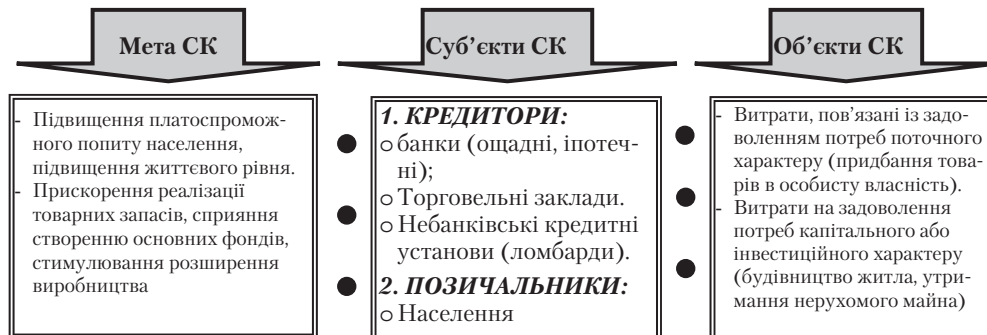

Рис. 8.8. Структура та класифікація споживчого кредиту

- державні кредити, які надаються на основі угод (кредити урядів, міжнародних організацій, фінансових інститутів);
- кредити, забезпечені випуском цінних паперів (облігаціями, казначейськими зобов'язаннями).

2. За характером використання цінних паперів:

- ринкові позики;

- неринкові позики;
- спеціальні позики.
- 3. Залежно від строку погашення:
 - короткострокові кредити (до 1 року);
 - середньострокові кредити (до 5 років);
 - довгострокові кредити (понад 5 років).
- 4. За методом розміщення:
 - добровільні державні кредити;
 - примусові державні кредити;
- 5. Залежно від розміщення позик:
 - внутрішні – мобілізуються на внутрішньому ринку;
 - зовнішні позики – надходять від інших країн.
- 6. За правом емісії:
 - державні позики;
 - місцеві позики.

Міжнародний кредит — це рух позичкового капіталу у сфері міжнародних економічних відносин. Це кредитні відносини між державами, фінансово-кредитними установами і фірмами різних країн.

Мета міжнародного кредиту — фінансування міжнародної торгівлі, інвестиційних проектів, регулювання платіжних балансів тощо.

Суб'єкти міжнародного кредиту — державні структури, банки, міжнародні та регіональні фінансові організації, юридичні та фізичні особи. Серед міжнародних кредитних організацій центральне місце посідають МВФ — Міжнародний валютний фонд, МБРР — Міжнародний банк реконструкції та розвитку, ЄБРР — Європейський банк реконструкції і розвитку.

Об'єктами міжнародного кредиту є грошовий і товарний капітал.

Види міжнародного кредиту:

- державний, банківський та комерційний.

Основна вимога до міжнародного кредиту — ефективне його використання. У разі невиконання цієї вимоги загострюється проблема зростання зовнішнього боргу й навіть виникнення дефолту.

Дефолт — це непогашення в строк зовнішніх зобов'язань, а також запровадження умов обміну державних цінних паперів, які менш сприятливі для іноземних інвесторів, ніж попередні.

8.5. Позичковий відсоток, його сутність та основні види

Важливим етапом вивчення теми кредиту та його ролі в ринковій економіці є оволодіння теорією відсотка та напрацювання практичних вмінь та навичок його практичного використання. Студенти мають правильно оцінювати величину відсоткової ставки як плати за користування кредитом, вивчити джерела формування величини відсотка, навчитися розрізняти і використовувати різні види відсоткових ставок, вміти прогнозувати механізм дії тих факторів, які впливають на зміну ринкових ставок відсотка, розраховувати норму відсотка залежно від рівня ризику.

Відсоток за кредит або позичковий відсоток означає плату позичальника у боргових (кредитних) відносинах за надані в позику гроші чи матеріальні цінності. Відсоток належить до числа категорій товарного виробництва, яке і визначає суть кредитних відносин. Величина норми відсотка відображає економічні відносини між власником позичкового капіталу і підприємцем, який прибутково використовує у своєму обороті чужу власність, і становить собою ціну капіталу, що взятий у кредит.

Норма відсотка (N) розраховується за формулою

$$N = \frac{\text{Річний дохід на використаний позичковий капітал}}{\text{Середня сума капіталу, що надається в позику}} \times 100\% .$$

У ринковій економіці суть показника рівня відсотка тлумачиться як кількісна характеристика плати за кредит, яка показує міру реалізації власності у формі отриманого доходу від її реалізації. Норма відсотка — динамічна величина, що залежить насамперед від середньої в даній країні норми прибутку як міри прибутковості капітальних вкладень у виробництво. Дж. Кейнс суть відсотка розглядав як «плату за розставання з ліквідністю» і відносив до дії загального психологічного закону, за яким люди віддають перевагу грошам як найліквіднішій формі багатства. Величина позичкового відсотка, за Кейнсом, залежить від двох факторів:

- 1) прямо пропорційна перевагам ліквідності;
- 2) обернено пропорційна кількості грошей, що перебувають в обігу.

Реальна динаміка норми відсотка не перевищує норми прибутку. Зокрема, середня норма прибутку становить максимальну межу норми прибутку. Мінімальної межі норми відсотка не визначають. Водночас її розмір має покривати витрати кредитора, пов'язані з даною кредитною операцією, і приносити йому хоча б мінімальний дохід. Якби мінімальна межа норми відсотка становила 0, то кредитні відносини втратили б свій економічний сенс. Залежність розміру відсоткової ставки за кредит на макро- і мікроекономічному рівнях показано на рис. 8.9.

Рис. 8.9. Чинники впливу на розмір ставок за кредит

- ☑ Розмір відсоткової ставки на **макроекономічному рівні** залежить від попиту і пропозиції, які склалися на кредитному ринку, стабільності монетарного ринку в країні, рівня облікової ставки національного банку. Як правило, комерційні банки за основу позичкового відсотка беруть облікову ставку національного банку з додачею маржі. **Маржа** (від франц. *marge* – край) – різниця між відсотковою ставкою за наданий банком кредит і ставкою, яку сплачує банк за куплені ресурси. Її розмір, як правило, не регламентується, але в певних ситуаціях НБУ може це робити, особливо коли кредити комерційними банками надаються за рахунок куплених ресурсів у національному банку.
- ☑ На розмір відсоткової ставки на **мікроекономічному** рівні впливають мета використання кредитних ресурсів, розмір кредиту, термін його використання та рівень ризику. Як правило, кредитна ставка за надання кредиту на поточне фінансування виробничих потреб – найнижча і визначається короткостроковим її використанням, а найдорожчою стає відсоткова ставка, що надається торгово-посередницьким фірмам, операції яких носять спекулятивний характер з підвищеним ризиком. Розмір ставки користування дрібними кредитами вища, ніж за користування великими кредитами, бо останні потребують порівняно менших витрат банків і надаються надійним позичальникам. Залежність величини позичкового відсотка від терміну використання позичкових ресурсів позичальником залежить не тільки від величини ризику неповернення, а й від вірогідності знецінення позичених коштів унаслідок інфляції.

Розрізняють переважно два види норми відсотка за кредит (рис. 8.10).

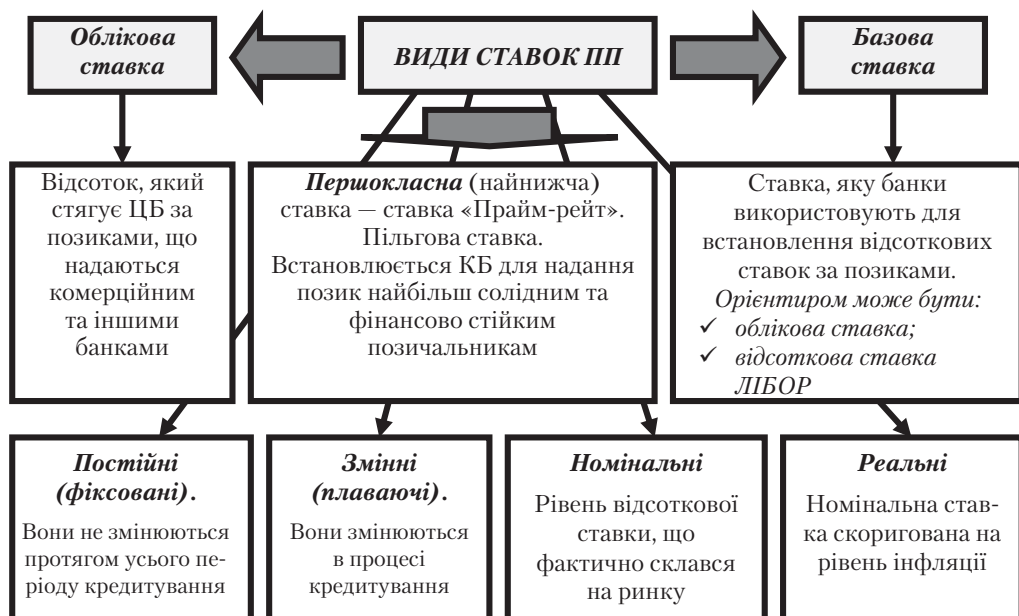

Рис. 8.10. Види ставок позичкового відсотка

Проблема захисту позичкового капіталу особливо актуальна в періоди економічної нестабільності й інфляції, коли реальна кредитна сума, що надавалася в кредит, може виявитися значно меншою від тієї, що була на момент кредитування. Ось чому потрібно відслідковувати номінальну і реальну відсоткові ставки. **Номінальна відсоткова ставка** — це ціна грошової позики, що визначається як відношення річного доходу, отриманого на позичковий капітал, до суми позики без урахування зміни рівня цін під тиском інфляційного процесу. **Реальна ставка відсотка** визначається порівнянням між собою товарних еквівалентів з урахуванням інфляційного впливу. Розраховується вона за формулою

$$R = \left(\frac{N - P}{100 + P} \right) \times 100,$$

де R — реальна відсоткова ставка;
 N — номінальна відсоткова ставка;
 P — річне зростання цін.

Якщо відсоткова ставка за кредит нараховується частіше, ніж за рік, то річна відсоткова ставка обчислюється за формулою

$$R_m = \frac{\left(1 + \frac{N}{m} \right)^m - (100 + P)}{100 + P} \times 100,$$

де m — кількість разів нарахування відсотків протягом року.

Отже, розмір номінальної відсоткової ставки відображає фактичну величину відсоткової ставки, що визначається на базі номінальної ставки за мінусом індексу інфляції.

Здатність кредитних інструментів виконувати функції засобів обігу і платежу так поширилася, що їх можна називати кредитними грошима. (Студенти мають засвоїти специфіку механізму функціонування видів кредитних знарядь векселів, банкнот і чеків та оволодіти особливостями їх розвитку в Україні).

Важливо оволодіти позичковим відсотком як знаряддям плати за кредит, його джерелами, навчитися розрізняти види відсоткових ставок і зрозуміти механізми дії тих факторів, які впливають на зміну ринкових ставок відсотка, навчитися розраховувати норму відсотка, ознайомитися з методикою нарахування відсотків за кредитами:

$$H = \frac{D}{K} \times 100\%,$$

де H — норма позичкового відсотка;
 D — дохід, отриманий на позичений капітал;
 K — сума наданого кредиту.

Розглянемо основні приклади **способів нарахування позичкового відсотка** фінансовими посередниками (банківськими установами, кредитними спілками, ломбардами тощо) в залежності від умов кредитування чи умов розміщення вкладів на депозитних рахунках.

Кредити можуть видаватись на основі **простих** процентних ставок. У банківській практиці прийнято видавати кредити строком на 1 рік за простими процентними

ставками, а строком більше 1 року — на основі нарахування простих процентних ставок на залишок суми кредиту на розрахункову дату. Суму кредиту разом з відсотками обчислюють за формулою:

- розмір платежу за кредитом який погашається поступово (щомісячно, щоквартально раз в півроку тощо) на основі **простих відсотків** розраховується так:

$$S = P \times \left(1 + \frac{i \times n}{365 \times 100}\right) = P + \frac{P \times i \times n}{365 \times 100},$$

де S — сума грошових коштів, що належить до повернення по закінченню строку кредиту. Вона складається з первинної суми грошових коштів (P), плюс нараховані відсотки;

i — річна процентна ставка;

n — кількість днів нарахування відсотків по кредиту;

365 — кількість днів в календарному році (365 або 360 для кредитів в іноземній валюті);

P — первинна сума грошових коштів (початкова сума запозичення);

А щоб розрахувати тільки **суму простих відсотків** формула виглядатиме так:

$$S_p = \frac{P \times i \times n}{365 \times 100},$$

де S_p — сума відсотків (доходів).

- розмір платежу за кредитом який погашається у вигляді серії декількох однакових по розміру виплат протягом рівних проміжків часу, то така серія виплат називається **ануїтетом**, сума щомісячного ануїтетного платежу розраховується згідно формули:

$$FP = LV \frac{i}{1 - (1 + i)^{-n}},$$

де FP — ануїтетні платежі;

LV — залишок суми кредиту на розрахункову дату;

i — річна ставка процента;

n — кількість років або періодів.

Для знаходження майбутньої вартості депозитного вкладу за **простою відсотковою ставкою** використовуємо формулу:

$$S = P \times (1 + i \times n),$$

де S — загальна вартість вкладу;

P — початкова сума вкладу;

n — кількість нарахувань у роках;

i — ставка відсотка (десятковий дріб).

Наприклад, якщо на депозит у банку покладено 100 000 грн на 3 роки за ставки відсотка у 15% річних, то після завершення строкової угоди власникові буде нараховано за простим відсотком:

$$S = 100\,000 \times (1 + 0,15 \times 3) = 145\,000 \text{ грн.}$$

Загальна сума депозита становитиме 145 000 грн, тобто, після завершення строкової угоди власникові депозита буде нараховано за простим відсотком 45 000 грн.

Складні відсотки нараховуються з урахованням нарощення суми у попередньому періоді. Для цього використовується така формула:

$$S = P \times (1 + i)^n.$$

За формулою складних відсотків депозиторові банк нараховує таку суму:

$$S = 100\,000 \times (1 + 0,15)^3 = 152\,087,5 \text{ грн.}$$

Важливо з'ясувати суть основної ставки відсотка, за якою комерційні банки надають кредити своїм найкредитоздатнішим клієнтам, ставки відсотка плаваючої за середніми і довготерміновими кредитами, розмір якої періодично переглядається з узгодженням її між кредитором і позичальником, а ризик перекладається на одержувача кредиту.

Слід звернути увагу на номінальну ставку відсотка, яка не враховує інфляційного впливу, і реальну ставку відсотка, що визначається порівнянням товарних еквівалентів у різних інфляційних періодах. Ставка відсотка реальна (R) розраховується за формулою

$$R = \frac{(N - P)}{(100 + P)} \times 100\%,$$

де N – номінальна річна відсоткова ставка, %;

P – річне зростання цін, %.

Якщо відсотки нараховуються частіше, ніж один раз на рік, то ставка відсотка реальна (R_m) обчислюється за формулою

$$R_m = \frac{\left(\left(1 + \frac{i}{n} \right)^n - (100 + P) \right) \times 100}{100 + P},$$

де n – кількість разів нарахування відсотків протягом року;

i – номінальна ставка відсотків.

8.6. Поняття про кредитну систему

Кредитна система – це сукупність кредитних відносин та інститутів, які реалізують ці відносини. Кредитні відносини виникають з приводу мобілізації тимчасово вільних грошових коштів підприємств, організацій, держави і населення та використання цих коштів на умовах повернення і платності для задоволення економічних і соціальних потреб суспільства.

Кредитна система складається з декількох ланок, кожна з яких виконує специфічні функції з акумуляції та розподілу грошових коштів. Розподіл функцій між ланками кредитної системи об'єктивно зумовлений відмінностями в методах і засобах діяльності та різним значенням в процесі відтворення капіталу.

Організаційна структура кредитної системи характеризується різноманітністю кредитних установ, які поділяються на три групи, тобто створюють тривірневу структуру (рис. 8.11):

- 1) **центральний банк**;
- 2) **банківський сектор** (комерційні банки, інвестиційні банки, ощадні банки, іпотечні банки, земельні банки, поштово-чекові банки, торгові банки);
- 3) **спеціалізовані кредитні установи** (небанківські кредитно-фінансові посередники):

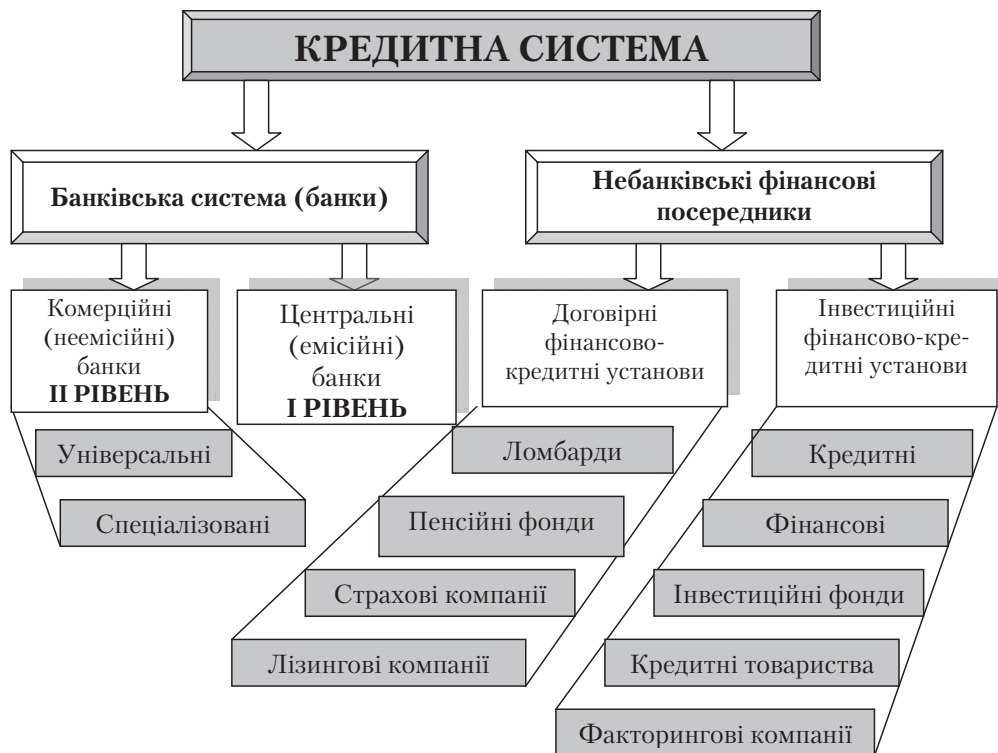

Рис. 8.11. Структура кредитної системи

- інвестиційні компанії;
- страхові компанії;
- ощадно-кредитні асоціації та кредитні спілки;
- пенсійні та інші фонди.

Роль окремих ланок у кредитній системі не рівнозначна. Головною її ланкою є *банківські установи* (вони традиційно посідають перше місце за розмірами ресурсів), серед яких роль лідера відводиться комерційним банкам, які здійснюють переважно кредитування промисловості і торгівлі. Наприклад, у США на комерційні банки припадає близько 40% активів кредитно-фінансових установ країни. Діяльність комерційних банків доповнюють операції спеціалізованих банківських установ, що здійснюють, як правило, кредитування на пільгових умовах малопробиткових та ри-

зикованих галузей економіки (сільського господарства, житлового будівництва, малого бізнесу та зовнішньої торгівлі).

Банківська система — це законодавчо визначена чітко структурована і субординована сукупність фінансових посередників, які здійснюють кредитні та фінансові операції на професійній основі й функціонально взаємопов'язані в самостійну економічну структуру.

Банківська система в ринковій економіці виконує **три основні функції**: трансформаційну, емісійну і стабілізаційну:

- реалізуючи **трансформаційну** функцію, банки мобілізують вільні грошові кошти і передають їх у тимчасове користування іншим суб'єктам кредитних відносин;
- **емісійна** функція підпорядкована створенню грошей і регулюванню грошового обороту;
- **стабілізаційна** функція забезпечує стійкість і стабільність банківської діяльності.

Залежно від впорядкованості банків, розрізняють *два основних типи* побудови банківської системи:

- *однорівневу*;
- *дворівневу*.

Однорівнева банківська система передбачає горизонтальні зв'язки між банками, універсалізацію їхніх операцій та функцій. Усі банки, що діють у країні, перебувають на одній ієрархічній сходинці, виконують аналогічні функції з кредитно-розрахункового обслуговування клієнтури.

Такий принцип побудови банківської системи характерний для країн з командно-адміністративними методами управління і для економічно слаборозвинутих країн.

Дворівнева банківська система характерна для країн з ринковою економікою.

Основні принципи (умови) формування дворівневої банківської системи є:

- недопустимість втручання в банківську діяльність третіх осіб;
- можливість вибору обслуговуючого банку клієнтом;
- доступність інформації про діяльність банків;
- рівноправність, свобода в раціональній діяльності;
- розвиток конкуренції в банківській діяльності;
- можливість самостійно налагоджувати і розвивати зовнішньоекономічні зв'язки.

Згідно з положеннями Закону України «Про банки і банківську діяльність», банківська система України є дворівневою.

Верхній рівень посідає емісійний (центральный) банк з його організаційною структурою.

Нижній рівень — неемісійні, базові, ділові банки, клієнтами яких є суб'єкти господарювання, організації, установи, населення.

Основним координатором діяльності усіх кредитних інститутів, найважливішим провідником кредитно-грошової політики держави виступає центральний банк. В Україні це Національний банк, діяльність якого регулюється законом «Про Національний банк України» від 20 травня 1999 року.

Національний банк — економічно самостійний орган, що здійснює видатки за рахунок власних доходів у межах затвердженого кошторису, а в окремих випадках — і за рахунок Державного бюджету. Національний банк не відповідає за зобов'язання органів державної влади та інших банків, а органи державної влади та інші банки не відповідають за зобов'язання Національного банку (див. тему 10).

Банки другого рівня представлені неемісійними банками: державними акціонерними, кооперативними, товариствами з обмеженою відповідальністю.

Засновниками та учасниками банків другого рівня можуть виступати юридичні та фізичні особи. В основі функціонування неемісійних банків лежить комерційна діяльність, тому їх називають *комерційними банками* (див. тему 10).

Банки другого рівня також є важливою ланкою в механізмі монетарного регулювання економіки. Нагляд за комерційними банками і регулювання їхньої діяльності здійснює Національний банк України.

Основна мета такої уваги регулятора: забезпечити стійкість і запобігти банкрутству банків, обмежити концентрацію капіталу в руках окремих банків, щоб зменшити монопольний контроль над грошовим ринком.

Для кожного комерційного банку обов'язковими економічними нормативами, які встановлює НБУ, є:

- мінімальний розмір статутного капіталу;
- платоспроможність банку;
- показники ліквідності балансу;
- максимальний розмір ризику на одного позичальника;
- розмір обов'язкових резервів, які розміщуються в НБУ.

Кредитна система включає також **небанківські фінансові** установ (*парабанки*), які здійснюють фінансування виробництва і довгострокове кредитування підприємств та держави.

У світовій практиці до парабанків належать:

1. *Інвестиційні компанії*, фонди (випускають і продають власні цінні папери, в основному дрібним індивідуальним інвесторам, а на отримані кошти купують цінні папери підприємств і банків, забезпечуючи своїм акціонерам дохід у вигляді дивідендів за акціями інвестиційних компаній).

2. *Лізингові компанії* (купують предмети довготривалого кредитування (машини, обладнання, транспортні засоби тощо) і надають їх у довгострокову оренду (на 5 років і більше) фірмі-орендарю, яка поступово сплачує лізинговій компанії вартість взятого в оренду майна).

3. *Факторингові компанії* (купують дебіторську заборгованість клієнта, пов'язану з постачанням товарів або наданням послуг).

4. *Страхові компанії* (утворюються для відшкодування можливих збитків від результатів стихійного лиха, інших несприятливих умов; страхові компанії досі мають значні та стійкі грошові ресурси, які вони вкладають у довгострокові цінні папери з фіксованими строками (в облігації промислових компаній).

5. *Пенсійні фонди (недержавні)* (утворюються для забезпечення населення коштами в період після виходу на пенсію (виплати пенсій); мають досить значні суми грошових коштів, які вкладають в акції та облігації різних підприємств).

6. *Фінансові компанії* (спеціалізуються на кредитуванні, продажу споживчих товарів та виплат, а також надають комерційні кредити).

7. *Ломбарди* (надають кредити під заставу рухомого майна, як правило, короткострокові (до трьох місяців) кредити на споживчі цілі).

8. *Інші (фінансові, трастові, брокерські та інші компанії, кредитні товариства, а також взаємні та інші фонди тощо; виконують допоміжну роль у кредитному механізмі, пов'язуючи різні сектори позикових капіталів у єдину систему)* (див. тему 9).

Кредитна структура різних держав неоднакова і відображає, зокрема, стан економіки країни на тому чи іншому етапі її розвитку. Так, кредитна система промислово розвинутих країн характеризується широкою розгалуженістю, наявністю великих універсальних банків, спеціалізацією дочірніх підрозділів банків на окремих видах операцій.

Незважаючи на значні відмінності побудови кредитних систем у різних країнах, можна виділити спільні їхні риси:

- ядро будь-якої кредитної системи — центральний банк, як головний орган уряду з аналізу фінансового стану, вироблення та організації грошово-кредитної політики держави;
- державні фінансові органи, що разом з центральним банком виконують регулюючі функції в сфері фінансів;
- фінансові посередники різних типів.

Отже, сучасна **кредитна система** — це *сукупність кредитно-фінансових інститутів, що діють на ринку позикових капіталів і здійснюють акумуляцію та мобілізацію грошового капіталу*. Через кредитну систему реалізуються сутність та функції кредиту. Тому кредитна система включає в себе два основних поняття: 1) сукупність кредитно-розрахункових і платіжних відносин, які ґрунтуються на певних формах і методах кредитування. Вони пов'язані з рухом позикового капіталу у формі різноманітних форм і видів кредиту; 2) сукупність кредитно-фінансових інститутів, які акумулюють вільні грошові кошти і направляють їх господарюючим суб'єктам, населенню, уряду.

Слід враховувати, що кредитна система функціонує через **кредитний механізм**. Він становить по-перше, систему зв'язків з мобілізації та акумуляції грошового капіталу між кредитними інститутами і секторами економіки; по-друге, відносини, пов'язані з перерозподілом капіталу між кредитно-фінансовими установами в межах ринку позикових капіталів; по-третє, відносини між кредитними інститутами та іноземними клієнтами.

Таким чином, кредитний механізм включає всі аспекти позикової, інвестиційної, засновницької, посередницької діяльності кредитної системи в особі її інститутів.

Сучасна кредитна система характеризується такими важливими процесами:

- концентрацією і мобілізацією банківського капіталу;
- подальшим зростанням конкуренції між різними видами кредитно-фінансових установ;
- продовженням злиття великих кредитно-фінансових інститутів з потужними промисловими, торговими, транспортними корпораціями і компаніями;
- інтернаціоналізацією діяльності кредитно-фінансових інститутів і створенням міжнародних банківських об'єднань і груп.

Отже, сучасна кредитна система забезпечує умови для розвитку науково-технічного прогресу, зростання виробництва, нагромадження капіталу, підтримки високої норми народногосподарського накопичення. Кредитна система сприяє вирішенню проблеми реалізації товарів та послуг на ринку, поглибленню соціальної та майнової диференціації між різними верствами населення.

Найбільш розвинутою вважається кредитна система США, яка представлена Федеральною резервною системою (виконує функції центрального банку), мережею банківських установ і небанківських кредитно-фінансових інститутів різних форм власності.

В Україні кредитна система перебуває в стадії перебудови відповідно до потреб ринкової економіки і складається з НБУ, комерційних банків та системи фінансових посередників (інвестиційні фонди та компанії, страхові компанії, пенсійні фонди, кредитні спілки, ломбарди). Найбільш активними і потужними в системі кредитно-фінансових інститутів України є комерційні банки.

ПРАКТИКУМ

Запитання для самоконтролю

1. Які фактори зумовлюють необхідність кредиту?
2. Що таке кредит?
3. Охарактеризуйте суб'єктів кредитних відносин.
4. Назвіть функції кредиту та їхні особливості.
5. Дайте характеристику формам кредиту та критеріям їх виділення.
6. У чому полягає різниця між забезпеченими і незабезпеченими кредитами?
7. Назвіть види забезпечення кредитів.
8. Що таке вид кредиту? Які виділяють види кредиту?
9. У чому полягає різниця між банківським і комерційним кредитом?
10. Сутність меж кредиту та їхні види.
11. Що таке кредитоспроможність клієнта? Від яких факторів вона залежить?
12. У чому полягає особливість кількісних меж кредиту на макро- та мікрорівні?
13. Назвіть способи відтворення меж кредиту. У чому полягає їхній зміст?
14. У чому проявляється роль кредиту? Яка роль кредиту у сфері грошового обороту?

Питання для обговорення на семінарських заняттях

1. Необхідність кредиту. Загальні передумови формування кредитних відносин.
2. Сутність кредиту як форми руху вартості на зворотній основі. Позиковий капітал і кредит.
3. Стадії та закономірності руху кредиту. Об'єкти, суб'єкти та типи кредитних відносин.
4. Форми та види кредиту.
5. Поняття економічних меж кредиту, їхні види, причини і наслідки порушення. Кредитні відносини та інфляція.
6. Відсоток за кредит: види, економічні межі руху та фактори зміни ставки відсотка.
7. Функції кредиту та їхня класифікація. Роль кредиту в розвитку економіки.
8. Розвиток кредитних відносин в Україні.

Теми рефератів

1. Розвиток кредиту в економіці України (на прикладі однієї з галузей).
2. Роль кредиту у становленні ринкової економіки України.
3. Форми та види кредиту в Україні.
4. Позичковий відсоток та фактори його диференціації.
5. Споживчий кредит в Україні.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. Кредит надається на принципах:

- а) повернення;
- б) платності;
- в) строковості;
- г) безстроковості.

2. Суть натуралістичної теорії кредиту вичерпується такими положеннями:

- а) об'єктом кредиту стає тимчасово вільний капітал у вигляді натурально-речових благ, які можуть бути позичені одним економічним агентом іншому;
- б) банки — це не посередники в кредиті, а творці капіталу;
- в) банки виступають лише як посередники в кредиті;
- г) кредит, як і гроші, є безпосередньо капіталом.

3. Комерційний кредит — це:

- а) позичковий капітал банку у грошовій формі, що передається в тимчасове користування на умовах повернення, строковості, платності;
- б) надання позичкових капіталів одним країні іншим у тимчасове користування на засадах оплати та повернення у домовлені строки;
- в) товарна форма кредиту, що надається продавцями покупцям у вигляді відстрокування платежу за продані товари, надані послуги.

4. Банківський кредит за строками погашення поділяється на:

- а) середньостроковий;
- б) короткостроковий;
- в) овердрафт;
- г) з регресією платежів;
- д) довгостроковий;
- е) після закінчення обумовленого періоду.

5. Іпотечний кредит — це:

- а) кредит під заставу цінних паперів;
- б) кредит під заставу нерухомості;
- в) кредит під заставу товару;
- г) землі.

6. Який вид кредиту може бути реалізований у товарній формі:

- а) банківський;
- б) комерційний;
- в) міжнародний;
- г) лізинговий;
- д) державний?

7. Який вид кредиту виконує антипацийну (емісійну) функцію:

- а) банківський;
- б) комерційний;

- в) міжнародний;
- г) споживчий;
- д) державний?

8. Міжбанківський кредит — це кредит, за якого позичальником є:

- а) банк;
- б) підприємство;
- в) приватна особа.

9. Що є джерелом сплати позикового відсотка:

- а) позиковий капітал;
- б) дохід кредитора;
- в) дохід на позиковий капітал;
- г) прибуток позичальника?

10. Функції кредиту:

- а) інформаційна;
- б) грошова (антипаційна);
- в) ревізійна;
- г) перерозподільна;
- д) контрольна-стимулююча.

11. Макроекономічні чинники, що впливають на розмір відсоткової ставки:

- а) розмір кредиту;
- б) попит і пропозиція на кредитному ринку;
- в) рівень ризику;
- г) облікова ставка ЦБ;
- д) рівень інфляції;
- е) термін кредиту;
- є) забезпеченість;
- ж) цільовий характер.

12. Мікроекономічні чинники, що впливають на розмір відсоткової ставки:

- а) розмір кредиту;
- б) попит і пропозиція на кредитному ринку;
- в) рівень ризику;
- г) облікова ставка ЦБ;
- д) рівень інфляції;
- е) термін кредиту;
- є) забезпеченість;
- ж) цільовий характер (мета кредиту).

13. Норма обов'язкових резервів:

- а) вводиться як засіб, що охороняє від вилучення вкладів;
- б) становить середню величину маси грошей, необхідну для задоволення потреб населення;

- в) зараз не використовується;
- г) вводиться насамперед як засіб обмеження грошової маси.

14. Формами забезпечення кредитів можуть бути:

- а) застава рухомого та нерухомого майна;
- б) цінні папери;
- в) гарантія й поручительство;
- г) усі відповіді правильні.

15. Кредитна система – це:

- а) сукупність банків, які здійснюють мобілізацію грошових ресурсів і надають їх у позики;
- б) сукупність кредитних відносин у країні;
- в) спеціалізовані КФІ, які здійснюють кредитування суб'єктів господарського життя;
- г) сукупність кредитних відносин та інститутів, які реалізують ці відносини;
- д) НБУ і система комерційних банків.

16. До спеціалізованих небанківських кредитно-фінансових установ відносять:

- а) страхові компанії;
- б) пенсійні фонди;
- в) НБУ;
- г) інвестиційні компанії;
- д) банківські концерни.

17. Принцип побудови банківської системи в Україні є :

- а) однорівневий;
- б) дворівневий;
- в) багаторівневий.

18. Складні відсотки

- а) нараховуються з урахуванням нарощення суми у попередньому періоді;
- б) плата позичальника за надані в позику гроші;
- в) це ціна грошової позики, що визначається як відношення річного доходу, отриманого на позичковий капітал, до суми позики без урахування інфляції.

19. Функції банківської системи:

- а) контрольна;
- б) перерозподільча;
- в) стабілізаційна;
- г) інформаційна;
- д) трансформаційна;
- е) емісійна.

20. Облікова ставка:

- а) пільгова ставка, встановлюється для надання позик найбільш солідним позичальникам;
- б) ставка що фактично склалась на ринку;
- в) скоригована на рівень інфляції;
- г) відсоток, який стягує ЦБ за позиками.

21. До оперативного лізингу належать угоди:

- а) які укладаються на термін, менший ніж період амортизації орендованого майна;
- б) за час дії лізингової угоди орендар виплачує орендодавцеві всю суму амортизації орендованого майна;
- в) всі відповіді вірні;
- г) всі відповіді не вірні.

22. Ануїтет — це:

- а) розмір платежу за кредитом, який погашається у вигляді серії декількох однакових за розміром виплат протягом рівних проміжків часу;
- б) нарахування складних відсотків на суму позичених коштів (кредит) скорегованих на рівень інфляції;
- в) нарахування простих відсотків на суму позичених коштів (кредит);
- г) всі відповіді вірні;
- д) всі відповіді не вірні.

23. Державний кредит — це:

- а) сукупність кредитних відносин, у яких здебільшого позичальником є держава, а кредитором — юридичні та фізичні особи;
- б) сукупність кредитних відносин, у яких здебільшого кредитором є держава, а позичальником — юридичні та фізичні особи;
- в) держава надає кредит всім бажаючим;

24. Чим нижча ставка позичкового процента:

- а) тим вищий інвестиційний попит на гроші?
- б) тим вища частка заощаджень?
- в) тим нижчий попит на гроші?
- г) тим більша перевага віддається ліквідності.

25. Норма банківського відсотка:

- а) найвища ставка кредитування;
- б) найнижча ставка кредитування;
- в) відношення суми річного доходу, отриманого на позичковий капітал, до суми капіталу, наданого в позику;
- г) відношення суми капіталу, наданого в позику, до суми річного доходу отриманого на позичковий капітал;
- д) всі відповіді вірні.

26. Ліхварський кредит — це:

- а) перша історична форма кредиту, при якому високий позичковий процент і відсутній зв'язок кредиту з виробництвом;
- б) товарна форма кредитування, де об'єктом кредитування є товари, послуги чи виконані роботи;
- в) грошова форма кредитування, де об'єктом кредитування є грошові кошти;
- г) всі відповіді вірні.
- д) немає вірної відповіді.

Задачі

Задача 1

Яку грошову суму необхідно покласти на депозит терміном 6 місяців, щоб отримати дохід у розмірі 5500 грн при річній відсотковій ставці 15,5%?

Задача 2

Комерційний банк надає кредит 5 млн грн під 20% річних за плаваючою відсотковою ставкою. Після трьох місяців ставка становила 22%, а через 8 місяців після надання кредиту вона збільшилась до 24%. Обчисліть, яку суму повинен повернути позичальник через рік після надання йому кредиту.

Задача 3

Вкладник вніс 100 000 грн у комерційний банк під 12% річних на 2 роки. Розрахуйте суму вкладу через 2 роки та дохід вкладника, якщо за вкладом нараховуються:

- а) прості відсотки;
- б) складні відсотки.

Задача 4

Банк нараховує щоквартально відсотки за вкладами за номінальною ставкою 17% річних (виплата відсотків та суми депозиту передбачається наприкінці терміну депозиту). Визначте суму відсотків, нарахованих за два роки на суму 40 000 грн.

Задача 5

Банк сплачує своїм вкладникам 15% річних і надає позики під 29% річних. Чому дорівнює плановий банківський прибуток станом на кінець року, якщо відомо, що на початок року банк залучив 6,5 млн грн, нарахування відсотків за вкладами відбувається один раз на півріччя, за кредитами — наприкінці року, а банку вдається залучити до кредитного портфеля 65% залучених коштів протягом року (умовно вважати, що вклади та позики строком 1 рік з 01.07).

Задача 6

Виробничий концерн для поповнення своїх обігових коштів 23 червня отримав у банку позику 345 000 грн, терміном до 27 листопада під 31% річних. Через 39 днів

банк підвищив відсоткову ставку за позикою до 35%. На цей час було погашено 17% основної суми позики. Розрахуйте суму відсотків за користування позикою, яку ви-нен сплатити виробник.

Задача № 7

Звичайне домашнє господарство 15.06.2003 р. отримало позику на купівлю житла в сумі 1 000 000 грн, термін дії кредитної угоди 4 роки. Відсоткова ставка — плаваюча, на початку кожного наступного року коригується на розмір інфляції попереднього року; базова ставка — 6%. Річний темп інфляції становив 4, 5, 3, 7% відповідно. Яку суму відсотків сплатить домашнє господарство?

Задача 8

На здобуття вищої освіти в Київському національному університеті технологій та дизайну (КНУТД) Ви маєте 50 тис. грн, що знаходяться на депозитному рахунку в банку «СІБ», складна відсоткова ставка по якому — 5% річних. Базова оплата навчання за обраною вами спеціальністю становить 8 тис. грн в рік та вноситься на початку навчального року. У зв'язку з інфляцією вона зростає щороку в середньому на 9%. КНУТД пропонує оплатити усі 5 років навчання наперед без урахування інфляційної надбавки. Залишок Вашої суми після оплати буде і надалі розміщений на депозитному рахунку. Чи вигідно буде Вам скористатись цією пропозицією?

Задача 9

Українська сім'я отримала кредит в сумі 120 000 дол. США для купівлі житла. Річна процента ставка, яку запропонував комерційний банк, складає 12,5%, строк кредитування — 25 років.

Розрахуйте розмір платежу за анuitетом, який буде сплачувати сім'я щомісячно та розрахуйте сумарний розмір переплати за весь строк кредитування при купівлі житла на умовах кредитування.

Приклади розв'язання типових задач

Приклад 1

Виробничий концерн для поповнення своїх обігових коштів 1 серпня отримав у банку позику в сумі 600 000 грн терміном до 2 листопада під 24% річних. Через 45 днів банк підвищив відсоткову ставку за позикою до 28%. На цей час було погашено 25% основної суми позики. Розрахуйте суму відсотків за користування позикою, яку повинен сплатити виробник.

Розв'язок.

Оскільки відсоткова ставка змінювалася, необхідно розрахувати відсотки в по-денному режимі за кожний період окремо, враховуючи те, що день видачі і день по-гашення кредиту вважаються як один. Перший період, протягом якого діяла ставка 24%, тривав 45 днів — з 1.08 по 15.09 включно. Використовуємо формулу

$$I_{\text{дн}} = \frac{K \times I \times n_{\text{дн}}}{365};$$

$$I_1 = \frac{600\,000 \times 0,24 \times 45}{365} = 17\,753,42 \text{ (грн)}.$$

Другий період, протягом якого діяла ставка 28%, тривав 47 днів — з 16.09 по 2.11. На цей момент заборгованість позичальника становила 75% початкової суми:

$$I_2 = \frac{(600\,000 \times 0,75) \times 0,28 \times (15 + 31 + 2 - 1)}{365} = 16\,224,66 \text{ (грн)}.$$

Загальна сума відсотків за позикою:

$$I_{\text{заг}} = I_1 + I_2 = 17\,753,42 + 16\,224,66 = 33\,978,08 \text{ грн.}$$

Відповідь: сума відсотків за користування позикою дорівнює:

$$I_{\text{заг}} = 33\,978,08 \text{ грн.}$$

Приклад 2

Приватний підприємець отримав позику в сумі 300 тис. грн, яку було надано 1.04.2009 р., термін погашення — 1.04.2010 р., ставка відсотка — 25%. Розрахуйте суму відсотків, яку сплатить приватний підприємець, якщо погашення основної суми позики відбувається щоквартально рівними частинами.

Розв'язок.

Погашення позики відбувається щоквартально рівними частинами, що означає поступове та рівномірне зменшення суми заборгованості позичальника, на яку нараховуються відсотки. Загальна сума відсоткових платежів за такої схеми погашення буде меншою, ніж при одноразовому погашенні всієї позики в кінці терміну кредитування.

Знаходимо величину щоквартальної частини повернення основної суми позики: термін кредитування 1 рік складається з 4-х кварталів. Отже, в кінці кожного кварталу клієнт повинен повертати по 1/4 основної суми кредиту, що становить 75 тис. грн. Оскільки сума заборгованості змінюється, необхідно розрахувати відсотки за кожний квартал окремо в помісячному режимі за формулою

$$I_M = \frac{K \times n_M \times i}{12}.$$

$$I_1 = 300\,000 \times 0,25 \times \frac{3}{12} = 18\,750 \text{ (грн)};$$

$$I_2 = (300\,000 - 75\,000) \times 0,25 \times \frac{3}{12} = 14\,062,5 \text{ (грн)};$$

$$I_3 = (300\,000 - 75\,000 - 75\,000) \times 0,25 \times \frac{3}{12} = 9\,375 \text{ (грн)};$$

$$I_4 = (300\,000 - 75\,000 - 75\,000 - 75\,000) \times 0,25 \times \frac{3}{12} = 4\,687,50 \text{ (грн)}.$$

Загальна сума відсотків за позикою:

$$I_{\text{заг}} = I_1 + I_2 + I_3 + I_4 = 18\,750 + 14\,062,5 + 9\,375 + 4\,687,50 = 46\,875 \text{ (грн)}.$$

Відповідь: $I_{\text{заг}} = 46\,875$ грн.

Приклад 3

Комерційний банк надає позику під бізнес проект виробничій компанії сумою 2 млн грн під 18% річних за плаваючою ставкою. Після того як проект запрацював (два місяці), ставка зросла до 22%, а через 6 місяців від дати видачі збільшилася до 24%. Обчисліть, яку суму повинна повернути виробнича компанія банку через рік після надання їй позики.

Розв'язок.

Оскільки відсоткова ставка змінювалась, необхідно розрахувати відсотки за кожний період окремо, вимірюючи його тривалість у місяцях за формулою

$$I_M = \frac{K \times n_M \times i}{12}.$$

Перший період зі ставкою 18% тривав 2 місяці:

$$I_1 = 2\,000\,000 \times 0,18 \times \frac{2}{12} = 59\,999,80 \text{ (грн)}.$$

Другий період зі ставкою 22% тривав $6 - 2 = 4$ місяці:

$$I_2 = 2\,000\,000 \times 0,22 \times \frac{4}{12} = 146\,666,60 \text{ (грн)}.$$

Третій період зі ставкою 24% тривав $12 - 2 - 4 = 6$ місяців:

$$I_3 = 2\,000\,000 \times 0,24 \times \frac{6}{12} = 240\,000 \text{ (грн)};$$

$$I_{\text{заг}} = I_1 + I_2 + I_3 = 59\,999,80 + 146\,666,60 + 240\,000 = 446\,666,4 \text{ (грн)}.$$

Сума, яку має повернути позичальник банку через рік після надання йому позики:

$$P + I_{\text{заг}} = 2\,000\,000 + 446\,666,4 = 2\,446\,666,40 \text{ (грн)}.$$

Відповідь: сума, що має бути повернута клієнтом, становить 2 446 666, 40 грн.

Приклад 4

Звичайне домашнє господарство отримало позику на купівлю житла 01.03.2000 р. — у сумі 500 тис. грн, термін дії кредитної угоди 5 років. Відсоткова ставка — плаваюча, на початку кожного наступного року коригується на розмір інфляції попереднього року; базова ставка — 8%. Річний темп інфляції становив: 3, 5, 2, 6, 1% відповідно. Яку суму відсотків сплатить домашнє господарство?

Розв'язок.

Оскільки, відсоткова ставка плаваюча, тобто змінюється щороку, то необхідно розрахувати відсотки за кожний рік окремо, до того ж за 2000 та 2004 роки — в по-місячному режимі за формулою

$$I = K \times i \times n_p,$$

де n_p — термін користування грошима в роках.

$$I_{2000} = 500\,000 \times 0,08 \times \frac{10}{12} = 33\,333,30 \text{ (грн)};$$

$$I_{2001} = 500\,000 \times (0,08 + 0,03) \times 1 = 55\,000 \text{ (грн)};$$

$$I_{2002} = 500\,000 \times (0,08 + 0,03 + 0,05) \times 1 = 80\,000 \text{ (грн);}$$

$$I_{2003} = 500\,000 \times (0,08 + 0,03 + 0,05 + 0,02) \times 1 = 90\,000 \text{ (грн);}$$

$$I_{2004} = 500\,000 \times (0,08 + 0,03 + 0,05 + 0,02 + 0,06) \times 1 = 120\,000 \text{ (грн);}$$

$$I_{2005} = 500\,000 \times (0,08 + 0,03 + 0,05 + 0,02 + 0,06 + 0,01) \times \frac{2}{12} = 20\,875 \text{ (грн).}$$

Загальна сума відсотків за позикою:

$$I_{\text{заг}} = I_{2000} + I_{2001} + I_{2002} + I_{2003} + I_{2004} + I_{2005} = 33\,333,30 + 55\,000 + 80\,000 + 90\,000 + 120\,000 + 20\,875 = 399\,208,30 \text{ (грн).}$$

Відповідь: $I_{\text{заг}} = 399\,208,30 \text{ (грн).}$

Приклад 5

На здобуття вищої освіти в Київському національному університеті технологій та дизайну (КНУТД) Ви маєте 40 тис. грн, що знаходяться на депозитному рахунку в банку «СІБ», складна відсоткова ставка по якому — 9% річних. Базова оплата навчання за обраною вами спеціальністю становить 7,5 тис. грн. в рік та вноситься на початку навчального року. У зв'язку з інфляцією вона зростає щороку в середньому на 7%. КНУТД пропонує оплатити усі 5 років навчання наперед без урахування інфляційної надбавки. Залишок Вашої суми після оплати буде і надалі розміщений на депозитному рахунку. Чи вигідно буде Вам скористатись цією пропозицією?

Розв'язок.

Для того, щоб оцінити доцільність оплати навчання наперед, необхідно розрахувати яка сума через 5 років буде на Вашому депозитному рахунку в двох випадках: якщо Ви оплатите навчання авансом; якщо Ви сплачуватимете кожного року проіндексовану суму.

В першому випадку на депозитному рахунку після перерахування КНУТД суми для оплати навчання залишиться:

$$40\,000 - 7\,500 \times 5 = 2500 \text{ (грн).}$$

На цю суму банк буде нараховувати відсотки за складною процентною ставкою, оскільки це строковий депозит. Через 5 років вартість цього депозиту становитиме:

$$S = P \times (1+i)^n = 2500 \times (1+0,09)^5 = 3846,50 \text{ (грн).}$$

В другому випадку рух коштів по рахунку у зв'язку із щорічною оплатою навчання та нарахуванням відсотків на залишок суми розраховуємо в таблиці (див. нижче).

Рік	Кошти на початок навчального року	Плата за рік навчання	Нарощена за рік сума (кошти на початок навчального року + нараховані відсотки за рік)
1-й	40 000,00	7 500	$(40\,000 - 7\,500) \times (1+0,09)^1 = 35\,425,00$
2-й	35 425,00	$7500 \times (1+0,07)^1 = 8025,00$	$(35\,425 - 8025,00) \times (1+0,09)^1 = 29\,866,00$
3-й	29 866,00	$7500 \times (1+0,07)^2 = 8586,75$	$(29\,866,00 - 8586,75) \times (1+0,09)^1 = 23\,194,38$

Продовження табл.

4-й	23194,38	$7500 \times (1+0,07)^3 = 9187,82$	$(23\ 194,38 - 9187,82) \times (1+0,09)^1 = 15\ 267,15$
5-й	15267,15	$7500 \times (1+0,07)^4 = 9830,97$	$(15\ 267,15 - 9830,97) \times (1+0,09)^1 = 5925,44$

Через 5 років сума на цьому рахунку становитиме 5925,44 грн.

Отже, в другому випадку сума на рахунку більша на:

$$5925,44 - 3846,50 = 2078,94 \text{ (грн),}$$

відповідно доцільно буде платити за навчання щорічно.

Відповідь: скористатись пропозицією КНУТД буде не доцільно.

Приклад 6

Українська сім'я отримала кредит в сумі 50 000 дол. США для купівлі житла. Річна процента ставка яку запропонував комерційний банк складає 10,5%, строк кредитування — 15 років.

Розрахуйте розмір платежу за ануїтетом який буде сплачувати сім'я щомісячно та розрахуйте сумарний розмір переплати за весь строк кредитування при купівлі житла на умовах кредитування.

Розв'язок

Сума щомісячного ануїтетного платежу розраховується згідно формули

$$FP = LV \frac{i}{1 - (1+i)^{-n}},$$

де FP — ануїтетні платежі;

LV — залишок суми кредиту на розрахункову дату;

i — річна ставка процента;

n — кількість років або періодів.

Отже,

$$FP = 50000 \frac{0,105}{1 - (1 + 0,105)^{-15}} = 50000 \frac{0,105}{1 - 0,2236} = 50000 \times 0,1352 = 6760,00 \text{ дол. США.}$$

Щорічний платіж складає 6760,00 дол. США, для розрахунку щомісячного платежу:

$$6760,00 / 12 = 563,34 \text{ дол. США.}$$

Переплата за весь період кредитування складає

$$6760,00 \times 15p = 101\ 400 - 50\ 000 = 51\ 400 \text{ дол. США.}$$

Відповідь: За ануїтетною схемою платежів щомісячна сума, яку позичальник повинен сплачувати, складає 563,34 дол. США. Переплата (відсотки) за весь період кредитування складає 51 400 дол. США.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. *Гончаренко В. В.* Кредитна кооперація. Форми економічної самопомоги сільського і міського населення у світі та в Україні (теорія методологія практика). — К.: Глобус, 1998. — 330 с.
2. *Гроші та кредит* / Авт. кол. під. кер. М. І. Савлука — К.: Лібра, 2006. — 598 с.
3. *Гроші та кредит: Підручник* / Івасів Б. С. — Тернопіль, К.: КонДор, 2008. — 528 с.
4. *Гроші та кредит: Підручник* / Відп. ред. Демківський А. В. — Віра-Р. — 2006. — 528 с.
5. *Гроші та кредит: Навч. посібник з курсу «Гроші та кредит» для студентів екон. спец.* / Автори: В. М. Семененко, О. В. Семененко / КНУТД, 2006. — 146 с.
6. *Гроші та кредит. Практикум: Навч. посібник* / Войнаренко М. П., Барановський О. І., Гуцал І. С. / — Львів: Новий Світ — 2000, 2008. — 312 с.
7. *Загорський В. С. Вівчак О. Д.* Стратегія становлення банківської системи // *Фінанси України.* — 2006. — № 10.
8. *Іванілов О. С., Тітенкова М. В.* Іпотечне кредитування у країнах Західної Європи, США та України // *Фінанси України.* — 2007. — № 4. — С. 28–36.
9. *Крупка М. І., Євтух Л. Б.* Теоретичні аспекти управління механізмом кредитування довгострокових програм розвитку економіки в Україні // *Фінанси України.* — 2007. — № 1. — С. 43–57.
10. *Луценко А.* — Деякі аспекти правового регулювання споживчого кредитування в Україні // *Економіка України.* — 2008. — № 5. — С. 37–42.
11. *Михальський В. В.* Грошово-кредитний потенціал золота в умовах обмеженості ресурсів // *Фінанси України* — 2007. — № 11. — С. 64–72.
12. *Поляков В. П., Московина Л. А.* Основи денежного обращения й кредита. — М.: Инфра, 1996.
13. *Шелудько Н. М.* Кредитна експансія та стійкість банківського сектору в Україні // *Фінанси України.* — 2007. — № 10. — С. 148–156.

Тема 9

ЦЕНТРАЛЬНІ БАНКИ

- 9.1. Загальна характеристика центральних банків.
- 9.2. Функції центральних банків.
- 9.3. Національний банк України та його функції.
- 9.4. Грошово-кредитна політика НБУ.
- 9.5. Валютна політика та роль НБУ в її реалізації.

9.1. Загальна характеристика центральних банків

Головною ланкою банківської та кредитної системи будь-якої держави є *центральний банк*.

Центральний банк — це емісійно касовий центр країни (державна установа), що здійснює нагляд за банківською системою і несе відповідальність за проведення монетарної політики в державі з метою забезпечення стабільного неінфляційного розвитку економіки.

Центральні банки в їхньому сучасному вигляді існують порівняно недавно. На ранніх стадіях розвитку капіталізму чіткого розмежування між центральними (емісійними) та комерційними банками не було. Комерційні банки активно вдавалися до випуску банкнот з метою залучення капіталу. У міру розвитку кредитної системи проходив процес централізації банківської емісії в деяких великих комерційних банках. Підсумком цього процесу стало закріплення за одним з банків монопольного права на випуск банкнот. Спочатку такий банк називався емісійним, або національним, а в подальшому — центральним, що відповідало його зверхньому положенню в кредитній системі.

Перший національний банк — шведський «Ріксбанк» — був заснований у 1668 р. на межі переходу від феодалізму до капіталізму. В 1694 р. був заснований Банк Англії. Але ці банки не володіли правом на емісію грошових знаків і їхні функції відрізнялись від функцій сучасних центральних банків. Так, Банк Англії спочатку повинен був фінансувати торгівлю та промисловість, а Банк Нідерландів — внутрішню та зовнішню торгівлю. Центральні банки в їхньому сучасному вигляді виникли в ХІХ ст.

Цей процес здійснювався різними шляхами і його суть полягала в передачі монопольного права на випуск банкнот одному банку або групі банків. Так, у США в 1863 р. прийнято закон про національні банки, яким і було передано виняткове право емісії банкнот, однак підсумковим результатом цього процесу стала передача права на випуск банкнот одному банку.

Конкретні спроби виникнення центральних банків були різними, але в цілому вони зводились до двох основних варіантів:

1) держава на основі спеціального законодавчого створювала спеціальний державний банк, за яким закріплювалося виняткове право на випуск (емісію) банкнот. Так було, наприклад, у Росії, де в 1860 р. створено Державний банк. Таким же чином як єдині емісійні центри були створені: Бундесбанк у Федеративній Республіці

Німеччина (1957 р.), система банків Федерального резерву в США (12 федеральних резервних банків) (1913 р.), резервний банк Австрії (1960 р.) та ін.;

2) право емісії закріплювалося за одним із комерційних банків. У такий спосіб виник центральний Банк Англії. Заснований як приватна акціонерна компанія з фінансування військової компанії Короля Вільгельма III проти Франції, цей банк у винагороду за свою допомогу отримав виняткове право емісії банкнот у Лондоні. Його привілей посилювався в 1849 р., коли актом Р. Піля було заборонено всім новоствореним банкам займатись емісією банкнот, а остаточно монополія за Банком Англії була закріплена в 1921 р.

Нині центральні банки здебільшого належать державі. Цей факт у багатьох випадках став наслідком націоналізації. Так, у 1945 р. було націоналізовано Банк Франції, у 1942 р. — Банк Японії, у 1938 — Банк Канади.

У сучасних умовах головною ланкою банківської системи країни, як правило, є центральний банк. У різних країнах цей банк називається по-різному: *національний, центральний, резервний, народний, державний* (наприклад: Австрійський національний банк, Резервний банк Австралії, Народний банк Китаю, Шведський державний банк, Центральний банк Російської Федерації).

Тепер практично в усіх країнах світу існують центральні банки, але між ними є вагомі відмінності, зумовлені особливостями політичного та фінансово-економічного розвитку країн.

Серед різних функцій центральних банків потрібно виділити основні, без яких неможливе виконання головної мети центрального банку, — *збереження стабільності національної грошової одиниці, професійний нагляд та координація діяльності банківської системи*, та додаткові, що відповідають вирішенню цього завдання.

Центральні банки самостійно розробляють і впроваджують конкретні заходи щодо реалізації пріоритетів грошово-кредитної політики, визначених урядом, беруть безпосередню участь у формуванні пропозиції грошей, щоб ефективно здійснювати урядові програми і стимулювати економічну кон'юнктуру в країні.

Центральні банки мають особливий правовий статус, обумовлений тим, що вони поєднують у собі окремі риси банківської установи і державного органу управління. Центральні банки здійснюють банківські операції, що приносять дохід (кредитування комерційних банків, операції з іноземною валютою, операції з цінними паперами), але метою проведення цих операцій не є отримання прибутку.

Організаційною формою центральних банків найчастіше є акціонерне товариство. Основна частина капіталу такого товариства, як правило, належить державі. Так, у таких країнах, як Німеччина, Франція, Великобританія, Нідерланди 100% капіталу центральних банків перебуває у власності держави. У деяких країнах основу капіталу центрального банку становить капітал комерційних банків (наприклад, у США) або комерційних банків та інших фінансових установ (наприклад, в Італії). Але в таких випадках держава через формування органів управління цими банками відіграє провідну роль в організації їхньої діяльності.

Центральний банк нашої країни — **Національний банк України** — за своїми функціями принципово не відрізняється від центральних банків інших країн. Він підзвітний Верховній раді України, а тому незалежний від Уряду, але активно співпрацює з ним.

Зростаючі масштаби **сучасної економічної діяльності**, ускладнення характеру внутрішніх та зовнішніх господарських зв'язків суб'єктів господарювання створюють об'єктивні економічні передумови посилення ролі держави в регулюванні суспільного виробництва. Основні завдання економічної політики держави в умовах ринкової економіки зумовлені існуючими рівнями інфляції та безробіття, досягненням певних темпів економічного зростання і рівноваги платіжного балансу. Успішність досягнення таких цілей значною мірою залежить від ефективності роботи **кредитно-фінансової системи** країни, ключова ланка якої — **центральний банк**. Він є головним органом державного регулювання макроекономічних процесів за допомогою монетарних важелів. Відповідно до монетарних цілей центральний банк проводить державну валютну політику, основними критеріями визначення якої є рівень розвитку валютного ринку, валютний курс і пов'язана з ним стабільність національних грошей. За таких обставин валютно-курсова політика як одна з головних форм регулювання зовнішньоекономічних відносин набуває ключового значення в практичній реалізації державного впливу на перебіг усіх господарських процесів з метою реалізації стратегії економічного розвитку і розбудови ефективно функціонуючого ринкового механізму.

Валютно-фінансові відносини є складовою економіки окремих країн та світового співтовариства в цілому. Тісні економічні зв'язки між країнами мають як негативний, так і позитивний вплив на стан світової та національної валютних систем. Саме механізми **валютного регулювання** забезпечують стабільність валютних відносин в окремій державі й у світі, захищають національні валютні системи від негативно-го впливу зовнішніх та внутрішніх факторів, стимулюють розвиток зовнішньоекономічних зв'язків, сприяють вирішенню економічних проблем держави. Перехід до відкритої ринковоорієнтованої економіки, що здійснюється в *Україні* в межах економічної реформи, розширення зовнішньоекономічної діяльності, спрямованої на поглиблення світогосподарських зв'язків, зумовили необхідність глибокого, всебічного обґрунтування тих принципових змін, що відбуваються в процесах валютного регулювання в умовах переходу від адміністративно-командної до ринкової економіки.

Основною метою грошово-кредитної та валютної політики, як правило, є стабільний рівень цін та стабільність грошової одиниці.

Цінову стабільність як кінцеву мету грошово-кредитної політики обирають, насамперед, економічно розвинуті країни, зокрема це стосується країн, де центральні банки таргетують інфляцію. Першими про цінову стабільність подбали власті Нової Зеландії (1990 р.) та Канади (1991 р.), згодом до них приєднались Велика Британія, Фінляндія, Швеція, Австралія та Іспанія. У європейській системі центральних банків влада кожної країни обрала первинною метою своєї політики цінову стабільність. У Японії в 1998 р. законодавство про центральний банк було переглянуто, у результаті чого цінова стабільність була визначена як принцип валютного та грошово-кредитного регулювання (табл. 9.1).

У законах про центральний банк країн, що розвиваються, та країн з перехідною економікою кінцевою метою зазначена «внутрішня та зовнішня стабільність національної грошової одиниці» — низька інфляція та стійкий валютний курс.

Україна не є винятком — ст. 99 Конституції України встановлює особливий конституційно-правовий статус Національного банку України, а його основною функцією названо забезпечення стабільності грошової одиниці України.

Таблиця 9.1

Кінцева мета діяльності центральних банків країн «Великої сімки»

Грошова влада	Мета грошово-кредитної політики
ФРС США	Ефективне сприяння цілям максимальної зайнятості, стійких цін та помірних довгострокових відсоткових ставок
Банк Канади	Сприяння результатам економічної діяльності та поліпшенню стандарту життя канадців шляхом збереження низької, стійкої та передбачуваної інфляції
Банк Англії	1. Грошова стабільність (цінова стабільність та довіра до національної валюти). 2. Фінансова стабільність (виявлення та скорочення загроз фінансової системи в цілому)
Банк Франції	Забезпечення цінової стабільності (згідно з Маастрихтською угодою в межах єврозони)
Німецький Бундесбанк	Забезпечення цінової стабільності (згідно з Маастрихтською угодою в межах єврозони)
Банк Італії	Забезпечення цінової стабільності (згідно з Маастрихтською угодою в межах єврозони)
Банк Японії	1. Емісія банкнот, а також валютне та грошово-кредитне регулювання. 2. Забезпечення безперервних розрахунків між банками та іншими фінансовими інститутами, сприяння впорядкованому функціонуванню фінансової системи

Відповідно до ст. 6 *Закону «Про Національний банк України»*, на виконання своєї основної функції Національний банк сприяє дотриманню стабільності банківської системи, а також, у межах своїх повноважень, – цінової стабільності. Це пояснюється дією у сфері забезпечення цінової стабільності чинників, які перебувають поза межами монетарної політики НБУ і до яких належать адміністративне регулювання цін з боку уряду, практика монопольного ціноутворення, незавершеність структурних реформ, низька потужність фондового ринку, зовнішні та внутрішні цінові шоки.

9.2. Функції центральних банків

Основні функції, що здійснюються всіма без винятку центральними банками, поділяються на регулювальні, контрольні та обслуговувальні.

До регулювальних функцій відносять:

- управління сукупним грошовим оборотом;
- регулювання грошово-кредитної сфери;
- регулювання попиту та пропозиції на кредит.

Під контрольними функціями розуміють:

- здійснення контролю за функціонуванням кредитно-банківської системи;
- проведення валютного контролю.

Обслуговувальні функції здійснюються в разі:

- організації платіжно-розрахункових відносин комерційних банків;
- кредитування банківських установ та уряду;
- виконання центральним банком ролі фінансового агента уряду.

Розглянемо ці функції більш детально.

Регулювальна функція, яка притаманна всім без винятку центральним банкам, включає *розроблення та проведення грошово-кредитної політики*, яка включає в себе:

- визначення напрямів розвитку грошово-кредитної політики;
- вибір основних інструментів грошово-кредитної політики;
- створення та впровадження статистичної бази даних по грошовій масі, кредитах та заощадженнях;
- проведення аналізу і досліджень з проблем економіки та грошово-кредитної сфери даної країни або інших держав, які створюють основу грошово-кредитної політики;
- складання грошових програм та контроль за їхнім виконанням.

Не менш важливою регулювальною функцією центрального банку є *регулювання попиту та пропозиції* на кредит та іноземну валюту, що здійснюється за допомогою проведення інтервенцій на грошовому та валютному ринках. З метою кредитної експансії центральні банки застосовують заходи щодо зниження рівня ліквідності кредитно-банківських інститутів, а при кредитній експансії застосовують протилежні дії. Аналогічне значення мають валютні інтервенції.

Контроль за функціонуванням кредитно-банківської системи — одна з основних функцій центрального банку, яка зумовлена необхідністю підтримати стабільність цієї системи, оскільки довіра до національної грошової одиниці допускає наявність стійких та ефективно працюючих кредитно-банківських інститутів.

Не менш важливою контрольною функцією центрального банку є здійснення валютного контролю та валютного регулювання.

Забезпечення безперебійного функціонування системи готівкових та безготівкових розрахунків — одна з **обслуговувальних функцій** центрального банку.

Першочергово діяльність центрального банку в цій сфері обмежувалась випуском в обіг паперово-грошових знаків. Грошова емісія і зараз є основою діяльності всіх центральних банків. У подальшому в міру розвитку безготівкових розрахунків центральний банк почав виступати в ролі організатора і учасника платіжно-розрахункових відносин.

За допомогою кредитування уряду центральні банки здійснюють фінансування державного боргу та дефіциту державного бюджету. Це особливо широко використовується в країнах, що розвиваються, де позики центрального банку уряду становлять значну частину їхніх активів. І навпаки, розвинуті держави уникають подібної практики. У зв'язку з цим така функція належить не до основних, а до додаткових.

Ще одна обслуговувальна функція центрального банку — здійснення ним *ролі фінансового агента уряду*, тобто ведення урядових рахунків та управління активами різних урядових відомств. У деяких країнах, наприклад у США, центральні банки здійснюють цю функцію разом з комерційними банками. В інших державах, наприклад в Італії, центральний банк є практично бухгалтером урядових установ.

Додаткові функції центрального банку не пов'язані безпосередньо з його головним завданням (збереженням стабільності національної грошової одиниці), але сприяють його реалізації. До цих функцій відносять: керування державним боргом, проведення аналітичних розслідувань та ведення статистичної бази даних, виготовлення банкнот тощо.

Функції проведення *аналітичних та статистичних досліджень* за своїм характером можуть бути досить неоднаковими та нерівнозначними в центральних банках різних країн. Аналіз у сфері грошово-кредитної та валютної політики в основному ґрунтується на даних платіжних балансів. У деяких країнах (Бельгії, Німеччині, Франції, Нідерландах, Японії) це зумовлено делегуванням центральному банку функції збору та аналізу такого роду даних.

Завдання всіх центральних банків — випуск в обіг банкнот та забезпечення їхньої циркуляції на території країни. При цьому лише деякі центральні банки (Італії, Великобританії, Бельгії, Іспанії) мають спеціальні структурні підрозділи з випуску банкнот.

Таким чином, **центральні банки** — це органи державного регулювання економіки, яким надано монопольне право випуску банкнот, регулювання грошового обігу, кредиту, валютного курсу, зберігання золотовалютних резервів. Центральний банк є «банком банків», фінансовим агентом уряду при обслуговуванні державного бюджету.

9.3. Національний банк України та його функції

В Україні центральним банком є **Національний банк України (НБУ)**. Він являє собою перший рівень банківської системи. НБУ створений згідно із Законом України «Про банки і банківську діяльність» і діє на підставі Закону «Про Національний банк України». Як центральний банк, НБУ виконує такі основні функції:

- емісія грошей та організація їхнього обігу;
- є кредитором останньої інстанції для комерційних банків;
- організація розрахунків між банками;
- обслуговування державного боргу країни;
- проведення операцій на ринку державних цінних паперів та валютному ринку;
- видача комерційним банкам ліцензій на здійснення банківських операцій та операцій з іноземною валютою;
- контроль за діяльністю комерційних банків.
- визначає напрями розвитку сучасних електронних банківських технологій, створює, координує і контролює електронні платіжні засоби;
- складає платіжний баланс, здійснює його аналіз та прогнозування;
- здійснює валютне регулювання і валютний контроль, визначає порядок здійснення платежів в іноземній валюті;
- забезпечує накопичення та зберігання золотовалютних резервів та здійснення операцій з ними;
- організовує інкасацію і перевезення банкнот та інших цінностей;
- здійснює інші функції в межах Закону «Про НБУ».

Він виконує традиційні функції, характерні для центрального банку держави: є емісійним і розрахунковим центром держави, «банком банків» і банкіром уряду. Він здійснює регулювання і контроль за кредитно-фінансовою системою країни в цілому (рис. 9.1).

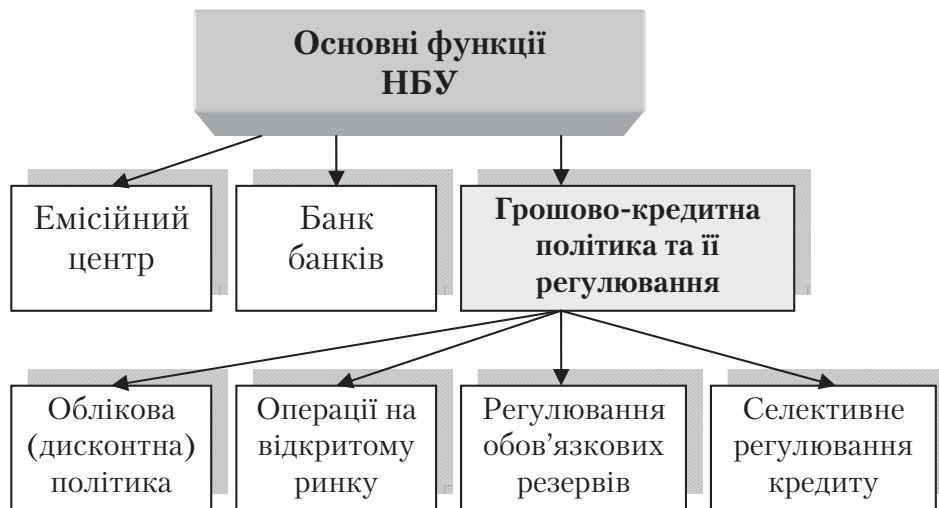

Рис. 9.1. Основні функції Національного банку України

Основна функція Національного банку України — це **забезпечення стабільності грошової одиниці та організація грошово-кредитної політики (ГКП)**. За її організацію відповідає та спеціальна структура — рада — НБУ на правах одного з двох керівних органів цього банку, перед якою поставлені завдання грошово-кредитної політики на кожний рік, засади якої розробляються та затверджуються до 15 вересня поточного року. До реалізації завдань, визначених в основних засадах, залучається й апарат НБУ.

Через грошово-кредитну політику можна досягти вирішення **загальноекономічних цілей держави**, зокрема: *зростання виробництва, зростання зайнятості, стабілізація цін та відсоткових ставок, збалансування платіжного балансу, стабілізація валютного ринку та ін (див. 9.4)*.

Національному банку надане *монопольне право на випуск грошей в обіг*. Казначейство ж Міністерства фінансів України не має права емісії грошей і здійснює фінансування державних витрат у межах доходів, що надійшли в бюджет, а також отриманих кредитів. Цим самим забезпечується кредитна основа сукупного грошового обігу України.

Національний банк України як **емісійний центр країни** здійснює випуск в обіг грошей на кредитній основі. Це відбувається шляхом кредитування комерційних банків, уряду, а іноді й великих підприємств. Для цього банк прогнозує необхідну для розвитку економіки грошову масу (як готівкову, так і безготівкову), стежить за співвідношенням грошей в обох сферах грошового обігу.

Процедура випуску грошей в обіг здійснюється шляхом продажу банкнот і монет комерційним банкам в обмін на їхні резерви, що містяться на окремому кореспондентському рахунку в НБУ. Він також здійснює емісію депозитних грошей шляхом кредитування комерційних банків, купівлі іноземної валюти, золота та цінних паперів уряду (казначейських білетів, облигацій тощо).

! Отже, НБУ, використовуючи названі канали емісії грошей, збільшує свої активи – переважно у формі боргових зобов'язань. Збільшення активів приводить до відповідного зростання його пасивів – створення грошей.

Національний банк України був створений у 1991 р. Він становить систему єдиного банку, що включає в себе центральний апарат, розташований у Києві, Кримське республіканське і 24 обласні управління. Управління НБУ діють від його імені в межах наданих їм повноважень і функцій. Вони підзвітні Правлінню банку.

До функціональних підрозділів НБУ належать обчислювальні, розрахунково-касові центри, регіональні і Центральна розрахункові палати. Структурним підрозділом НБУ виступає апарат інкасації. Керівним органом НБУ є Правління, яке очолює Голова Правління (рис. 9.2).

Як розрахунковий центр країни НБУ встановлює правила проведення безготівкових розрахунків господарськими суб'єктами, а також організовує розрахунки між комерційними банками в Україні. Він представляє інтереси держави у відносинах з центральними банками інших країн, у міжнародних фінансово-кредитних установах.

НБУ встановлює правила і проводить реєстрацію комерційних банків, видає ліцензії на проведення валютних операцій, здійснює нагляд за діяльністю комерційних банків на території України.

Як **банк банків**, він веде рахунки комерційних банків, здійснює їхнє розрахунково-касове обслуговування, надає кредити комерційним банкам, встановлює правила функціонування міжбанківського кредитного ринку в Україні.

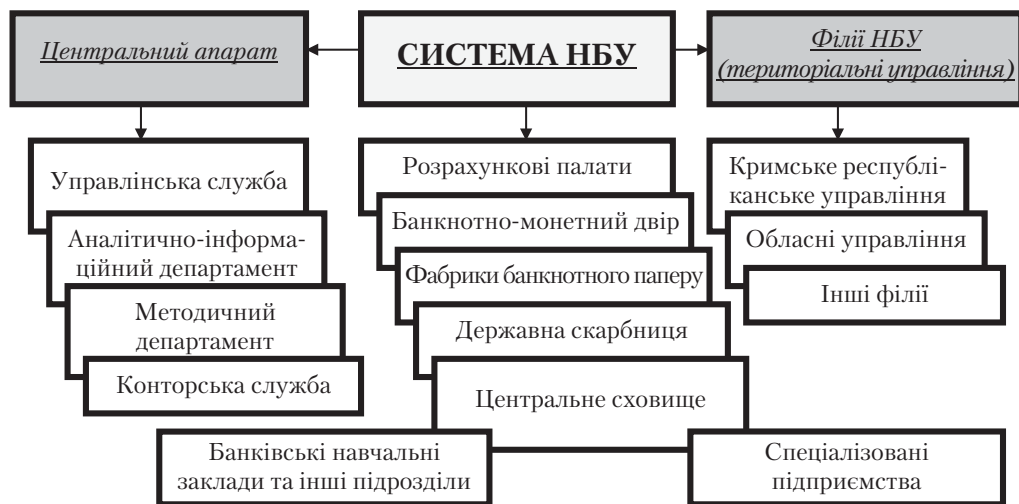

Рис. 9.2. Організаційна структура НБУ

НБУ організовує касове виконання бюджету банківською системою України, надає кредити уряду. На нього покладене виконання операцій щодо розміщення державних цінних паперів, обслуговування внутрішнього державного боргу.

Крім того, на Національний банк покладене виконання операцій, пов'язаних із функціонуванням валютного ринку України. Він за узгодженням Кабінетом Міністрів установлює офіційний курс національної грошової одиниці, створює валютні резерви, організовує операції з монетарними металами.

9.4. Грошово-кредитна політика НБУ

Однією з найважливіших регулювальних функцій, яка притаманна всім без винятку центральним банкам, є розробка та проведення високоефективної **грошово-кредитної політики (ГКП)** — це один із елементів економічної політики держави, який становить сукупність заходів, спрямованих на зміну грошової маси в обороті обсягів кредитів, рівня відсоткових ставок та інших показників грошового обороту і ринку позичкових капіталів.

В Україні головним суб'єктом грошово-кредитної політики є Національний банк. Як передбачено конституцією України, Рада НБУ самостійно розробляє основні засади грошово-кредитної політики та здійснює контроль за її проведенням.

Грошово-кредитна політика спрямована на досягнення стабільного економічного зростання, низького рівня інфляції та безробіття.

У зарубіжній економічній літературі грошово-кредитна політика поділяється на «вузьку» й «широку». «Вузька» грошово-кредитна політика, на думку деяких заокеанських та західноєвропейських економістів, забезпечує стабільність національної валюти за допомогою проведення валютних інтервенцій, змін рівня облікової ставки, а також інших інструментів, що впливають на стан національної грошової одиниці. «Широка» грошово-кредитна політика безпосередньо впливає на обсяг грошової маси в обороті.

Основні напрями (типи) грошово-кредитної політики, які обирає центральний банк (НБУ):

- політика грошово-кредитної рестрикції (політика «дорогих» грошей);
- політика грошово-кредитної експансії (політика «дешевих» грошей).

Зміст грошово-кредитної політики НБУ структурно можна відобразити на схемі (рис. 9.3).

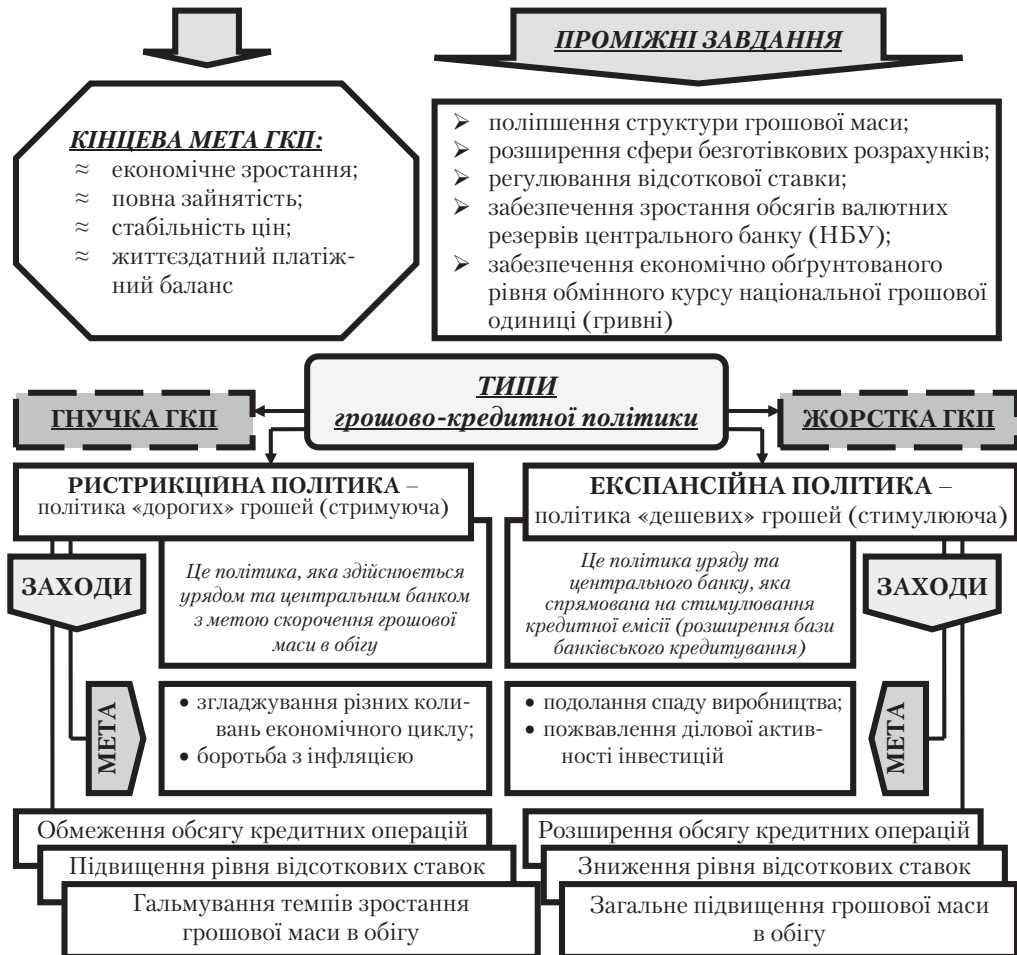
Залежно від обраних цілей визначаються інструменти грошово-кредитної політики, вибір яких є прерогативою НБУ.

Усі їх можна поділити на дві групи (рис. 9.4):

- інструменти опосередкованого впливу на грошовий ринок та економічні процеси;
- інструменти прямого впливу.

Методами реалізації грошово-кредитної політики в обох її напрямках можуть бути:

- дисконтна політика;
- операції на відкритому ринку;

ГКП рестрикційного і експансійного типів може мати тотальний (всеохоплюючий) і селективний (вибірковий) характер. Тотальна ГКП охоплює всі заклади банківської системи II рівня. Селективна ГКП охоплює окремі кредитні інститути, їхні відділення або окремі види банківських операцій.

Рис. 9.3. Зміст грошово-кредитної політики НБУ

- зміна норм обов'язкових резервів комерційних банків у центральному банку;
- державне регулювання окремих видів кредитів та кредитування окремих економічних суб'єктів тощо.

Будучи посередником між державою та банківською системою, центральний банк покликаний регулювати грошові та кредитні потоки за допомогою певних інструментів. Вибір цих інструментів досить широкий. Їхнє використання може змінюватися залежно від спрямованості економічної політики країни, ступеня відкритості її економіки, традицій та інших конкретних обставин. Існуючі в розпорядженні центрального банку інструменти грошово-кредитного регулювання поділяються за:

- безпосередніми об'єктами впливу (пропозиція грошей, ставка відсотка, валютний курс, швидкість обігу грошей та ін.);
- за характером параметрів, що встановлюються під час регулювання (кількісні – кредитні можливості банків, якісні – вартість банківських кредитів);
- за строками впливу (короткострокові – тактичні; довгострокові – стратегічні);
- за формою впливу (прямі, опосередковані).

Вибір інструментів грошово-кредитної політики залежить від завдань, які вирішуються на конкретному етапі економічного розвитку. На початкових етапах переходу до ринкових відносин найбільш результативними є, наприклад, прямі механізми втручання центрального банку в грошово-кредитну сферу. З розвитком ринкових відносин спостерігається перехід до опосередкованих (економічних) методів державного управління грошовим оборотом.

Грошово-кредитна політика охоплює чотири класичні за змістом механізми монетарної політики:

- 1) здійснення операцій на відкритому ринку;
- 2) регулювання облікової ставки на позики, що надаються центральному банку;
- 3) регулювання норми банківських резервів.

Кожний із зазначених механізмів має набір власних інструментів формування, вдосконалення яких здійснюється десятиріччями і дає можливість вирішити комплекс проблем грошової політики;

4) визначення засобами ринкового механізму реальної вартості державного боргу, а значить, і цінних паперів, що його обслуговують.

Інструменти монетарної політики представлені на рис. 9.4.

Розглянемо деякі з них докладніше.

Операції на відкритому ринку – це найбільш застосований інструмент грошово-кредитної політики в країнах з високорозвинутими економіками. Сутність операцій на відкритому ринку полягає в тому, що, купуючи цінні папери на ринку, НБУ додатково спрямовує в оборот відповідну суму грошей і цим збільшує банківські резерви, внаслідок чого потім збільшується і загальна маса грошей в обороті. Продаючи цінні папери зі свого портфеля, він вилучає на відповідну суму банківські резерви, а згодом зменшується і загальна маса грошей в обороті. У результаті цих операцій відповідно збільшується чи зменшується пропозиція грошей, що впливає в кінцевому підсумку на кон'юнктуру товарних ринків.

При здійсненні операцій на відкритому ринку купівлі-продажу казначейських векселів та облігацій (*взаємодія НБУ з Урядом*) НБУ забезпечує:

- бездефіцитне фінансування державних витрат, а звідси – управління на цій основі державним боргом;
- надання об'єктам ринкової економіки надійних і високоліквідних інструментів для тимчасового розміщення власних фінансових ресурсів;
- надання можливості центральному банку економічними засобами впливати не лише на попит і пропозицію грошей, а й на співвідношення їхніх структурних агрегатів.

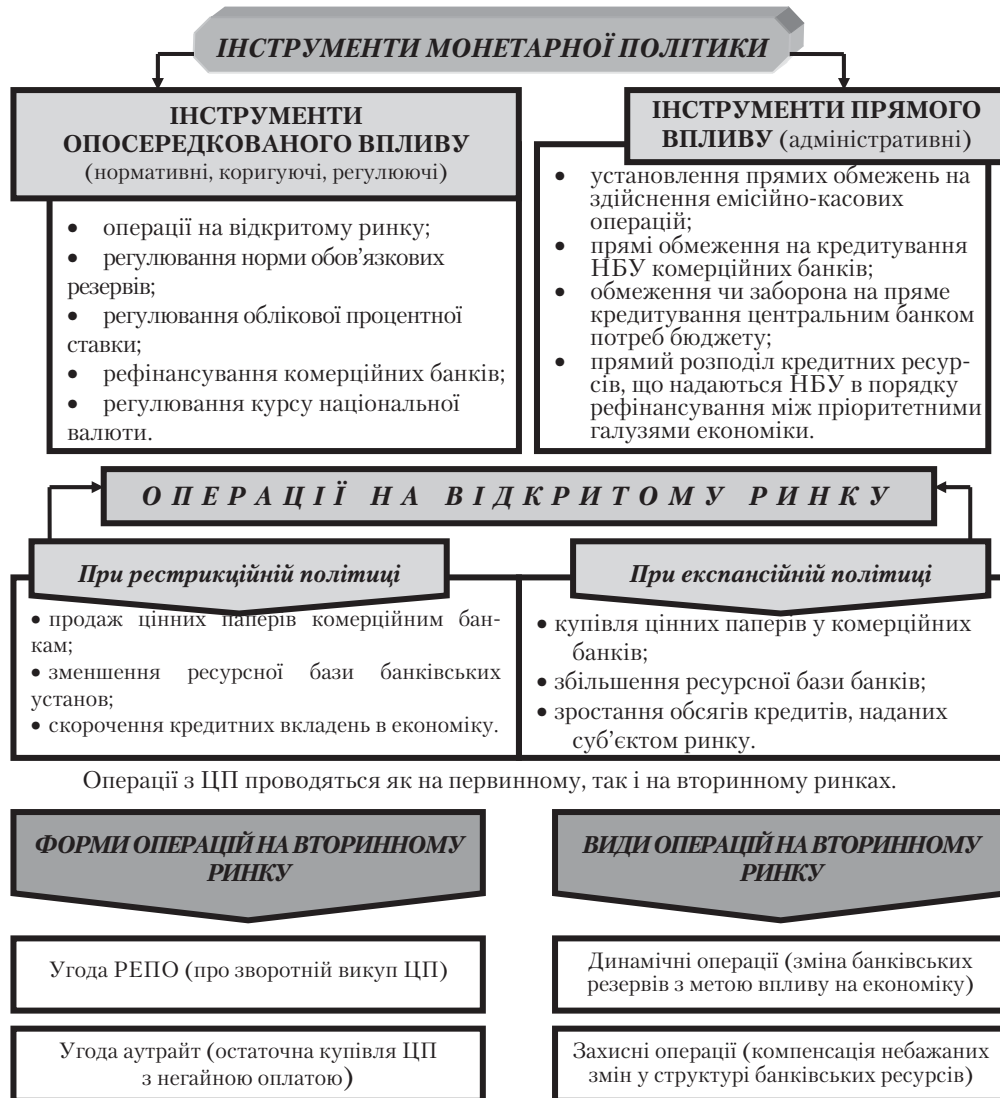

Рис. 9.4. Інструменти монетарної політики

Також, при здійсненні операцій на відкритому ринку з купівлі-продажу казначейських векселів та облігацій (*взаємодія НБУ з Урядом*) – НБУ забезпечує:

- бездефіцитне фінансування державних витрат, а звідси – управління на цій основі державним боргом;
- надання об'єктам ринкової економіки надійних і високоліквідних інструментів для тимчасового розміщення власних фінансових ресурсів;
- надання можливості центральному банку економічними засобами впливати не лише на попит і пропозицію грошей, а й на співвідношення їх структурних агрегатів.

В умовах високорозвинутого ринку цінних паперів цей інструмент монетарної політики має суттєві переваги, зокрема:

- високу оперативність. Наприклад, якщо НБУ вирішив збільшити чи зменшити пропозицію грошей та її розмір, то він може негайно дати розпорядження своїм дилерам купити чи продати цінні папери на відповідну суму;
- на дію цього інструменту не впливають ніякі інші суб'єкти ринку, крім центрального банку, що робить його регулювальний вплив досить значним і ефективним.

Недоліком цього інструменту є те, що для його ефективного використання потрібна згода всіх контрагентів на відкритому ринку (продати чи купити цінні папери).

За допомогою **управління обов'язковими резервами** центральний банк має можливість впливати через базу грошової маси на кредитоспроможність комерційних банків, в тому числі на розміри кредитної мультиплікації. Відповідно до цього, механізм управління обов'язковими резервами розглядається теорією та практикою грошей як один із найдієвіших механізмів монетарної політики (*має негайну та невідворотну дію*).

Механізм цього інструменту полягає в тому, що центральний банк установлює для всіх банків та інших депозитних установ норму обов'язкового резервування залучених коштів зі зберіганням відносної суми їх на кореспондентських рахунках чи в касах без права використання і без виплати відсотків по них. Збільшуючи норму обов'язкового резервування, НБУ негайно скорочує обсяг надлишкових резервів банків, зменшує їхню кредитну спроможність, знижує рівень мультиплікації депозитів, і навпаки.

Цей інструмент монетарної політики має перевагу, тому що він однаково впливає на всі банки, змінюючи пропозицію грошей негайно і досить потужно, але він має і значні недоліки, зокрема: *підвищення норми обов'язкового резервування може призвести всі банки з невеликим надлишковим резервом в неліквідний стан, оскільки НБУ обмежує їхні доходи за активними операціями.*

Поряд із вище означеними механізмами винятково важливим інструментом монетарної політики є **регулювання облікової ставки**. Через зміну облікової ставки збільшується або зменшується на грошовому ринку пропозиція кредитних ресурсів.

Механізм його полягає в тому, що центральний банк установлює ставки відсотків (облікова ставка НБУ) за позичками, які він надає комерційним банкам у порядку їхнього рефінансування. Збільшуючи рівень облікової ставки, НБУ стримує попит комерційних банків на свої позики та мультиплікацію депозитів і врешті-решт *зменшує зростання пропозиції грошей в економіці*. В результаті цієї операції на монетарному ринку гроші починають «дорожчати», зумовлюючи падіння ринкової кон'юнктури.

Відсоткова політика має певні недоліки, зокрема вплив на пропозицію грошей не досить чіткий і оперативний. Для комерційних банків та інших суб'єктів господарювання важлива не проста зміна відсоткової ставки, а зміна її співвідношення з ринковими відсотковими ставками, за якими вони одержують позички в інших кредиторів і самі надають позики.

Використовуються й інші інструменти грошово-кредитної політики і механізми **регулювання грошового обороту**. Це свідчить, що грошово-кредитна політика може бути ефективною лише в разі комплексного застосування різних важелів монетарного регулювання.

Грошово-кредитна політика повинна бути гнучкою, узгодженою із загальними механізмами макроекономічного регулювання. Монетарна політика має бути узгоджена з фіскальною, зовнішньоекономічною і валютною політикою.

Отже, найпоширенішим і найдієвішим механізмом впливу на економіку в цілому і грошову систему зокрема є інструмент опосередкованого (економічного) впливу і в особливості операції на відкритому ринку. Вони не мають різкого негативного впливу на ефективність роботи банківської системи і легко контролюються центральним банком.

9.5. Валютна політика та роль НБУ в її реалізації

Система валютного регулювання в Україні формувалась у складних і суперечливих соціально-економічних умовах. Вони характеризувались різким падінням обсягів виробництва, розривом традиційних господарських зв'язків між республіками СРСР та колишньої Ради Економічної Взаємодопомоги (РЕВ), гіперінфляцією, посиленням хаотичних процесів в економіці.

На практиці використання такої системи означало реальне введення режиму конвертованості валюти без попереднього забезпечення її економічних передумов (конкурентоспроможної економіки, соціальних «амортизаторів», гнучкої системи цін, розвинутої банківської інфраструктури, помірних темпів інфляції тощо). Результатом такого підходу стала хронічна нерівновага на валютному ринку (нестача пропозиції), постійна девальвація національної валюти, доларизація внутрішнього обігу та бартеризація зовнішньоторгового обороту.

Нормативно-правові передумови управління валютною сферою в Україні як незалежній державі були закладені прийняттям 16 квітня 1991 р. *Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність»*. Обов'язковому розподілу підлягала виручка в іноземній валюті від зовнішньоекономічної діяльності всіх суб'єктів цієї діяльності.

У 1993 р. вводиться в дію *Декрет Кабінету Міністрів України № 15 від 19 лютого «Про систему валютного регулювання і валютного контролю»*. Цим Декретом визначаються основні принципи валютного регулювання в країні, порядок виконання валютних операцій, функції державних органів, що забезпечують валютне регулювання, а також права і обов'язки суб'єктів валютних відносин та їхню відповідальність за порушення валютного законодавства.

Згідно з Декретом, єдиним законним платіжним засобом на території України є *валюта України*. У зв'язку з цим усі надходження резидентам країни в іноземній валюті підлягають обов'язковому продажу через уповноважені банки.

У статті 8 Декрету «Валютний (обмінний) курс» визначається, що рівень валютного курсу встановлюється «Національним банком України на підставі результатів торгів валютними цінностями на міжбанківському валютному ринку України».

З жовтня 1994 р. розпочався новий етап розвитку валютного регулювання в Україні. Суть його полягала в подальшій лібералізації валютного ринку, встановленні єдиного обмінного курсу для готівкових розрахунків, у підготовці передумов для введення нової грошової одиниці — гривні. Підвалини цього етапу закладалися *Указом Президента України від 22 серпня 1994 р.*, котрий визначав правові рамки функціонування міжбанківського валютного ринку і передбачав у II півріччі 1994 р. забезпечити поступове зближення й уніфікацію офіційного і ринкового валютних курсів.

На цьому етапі розвитку валютного регулювання, що тривав до вересня 1996 р., основним напрямом валютної політики, передбаченим програмою економічних реформ Президента України, було здійснення заходів щодо поступової лібералізації та децентралізації валютного ринку України, а саме:

- створення умов, які щонайбільше наближали б курс національної валюти до його реального значення (розформування Тендерного комітету, визначення курсу українського карбованця на підставі відновлених торгів на УМВБ);
- забезпечення пріоритету національної валюти як платіжного засобу через поступове обмеження готівкового та безготівкового обігу іноземної валюти в Україні;
- здійснення децентралізації внутрішнього валютного ринку (створення незалежних валютних бірж у різних регіонах країни, зняття обмежень на здійснення операцій на міжбанківському валютному ринку з купівлі-продажу іноземної валюти щодо поточних операцій);
- здійснення лібералізації внутрішнього валютного ринку (поступове скорочення обмежень щодо використання валюти та форми платежів).

Розвиток валютного ринку в Україні, забезпечення внутрішньої конвертованості та певна стабілізація національної валюти створили передумови для того, щоб Україна в травні 1997 р. могла заявити про приєднання до статті VIII Статуту МВФ. Це означало, що з юридичного погляду в рамках світової валютної системи гривня стала вільно конвертованою валютою за поточними операціями.

Після успішного впровадження гривні восени 1996 р. Україна вийшла на новий рівень своєї стабілізаційної політики, адже введення нової грошової одиниці в країнах з перехідною економікою часто розглядається як важливий необхідний крок започаткування реального відродження економіки. Валютна політика 1997 р. характеризувалася своєю послідовністю і прозорістю, що було зумовлено встановленням чіткого валютного коридору та його утриманням протягом усього року.

У 1999 р. валютна політика зазнала ще одного нового повороту, що суттєво відрізняв її реалізацію від такої, що спостерігалась у два попередні роки. Стрімка девальвація в 1999 р. була продовженням кризи 1998 р., а слабкі структурні перетворення не дали можливості усунути кризові чинники. Головною ознакою валютної політики року стало безумовне наповнення валютних резервів центрального банку в умовах наближення високих виплат обслуговування зовнішніх боргів і фактично повної відмови від інтервенцій на підтримку національної валюти. Наслідком такої політики стало падіння гривні в другій половині 1999 р. — на початку 2000 р.

Відповідно до грошово-політичних цілей НБУ проводить *поточну валютну політику та довгострокову або стратегічну (структурну) валютну політику.*

Поточна валютна політика — це сукупність заходів, спрямованих на щоденне оперативне регулювання валютного курсу, валютних операцій, функціонування валютного ринку та ринку золота, в тому числі за допомогою дисконтної та девізної політики, зокрема валютної інтервенції, валютних обмежень, валютного субсидування та диверсифікації валютних обмежень.

Головним завданням поточної валютної політики є забезпечення нормального функціонування національної валютної системи, уникнення стійкого від'ємного сальдо платіжного балансу країни, узгодження інтересів експортерів та імпортерів.

Основна мета проведення *поточної валютної політики*:

- підвищити ефективність зовнішньоекономічних зв'язків через проведення політики курсоутворення;
- забезпечити стабільність у сфері обміну, що опосередковується використанням іноземної валюти;
- підвищити ліквідність національних грошей (це поняття не тотожне з міжнародною ліквідністю країни);
- підтримати збалансованість статей платіжного балансу.

Поточна валютна політика також передбачає:

- поточне регулювання системи валютних обмежень і системи економічних нормативів (зокрема проведення операцій на страховому ринку, фондовому та інших сегментах фінансового ринку);
- створення сприятливих умов для інвестування національної економіки;
- оперативне регулювання кон'юнктури валютного ринку за допомогою інтервенцій для зменшення спекулятивного тиску на валютний ринок;
- вдосконалення організаційно-правової структури валютного ринку;
- здійснення жорсткого контролю за операціями з переміщення капіталу резидентами й нерезидентами на валютному ринку;
- вдосконалення контролю за експортно-імпортними операціями;
- вдосконалення міждержавних розрахунків і опрацювання можливостей різноманітних форм інтеграції;
- вдосконалення механізму курсоутворення відповідно до структурних змін в економіці;
- проведення валютно-курсової політики, яка ґрунтується на цільових орієнтирах сфери грошово-кредитних відносин.

Поточна валютна політика здійснюється на основі щоденних операцій на валютному та фінансовому ринку, а також за допомогою застосування контролюючих та регламентуючих важелів впливу на сферу валютних операцій. Тобто повсякденний рух валютних цінностей між учасниками економічних процесів є об'єктом регулятивного впливу поточної валютної політики держави. Важливим елементом проведення поточної валютної політики є *таргетування валютного курсу*.

Центральний банк країни, яка щільно інтегрована у світогосподарські зв'язки і, крім того, має значну частку експорту та імпорту у ВВП, може розглядати рівень зовнішньої купівельної спроможності національних грошей (валютний курс) як проміжний орієнтир монетарної політики. Це означатиме, що стан зовнішнього сектора економіки є як джерелом, так і об'єктом впливу на вектор монетарної політики. Коливання зовнішньої купівельної спроможності національних грошей багато в чому впливають на стан не тільки реального, а й фінансового сектора. Крім того, валютний

ринок відображає ту активність кредитних інститутів, яка не пов'язана з кредитуванням економіки. Тобто надлишкова ліквідність банківської системи спрямовується на валютні спекуляції, які можуть дестабілізувати платіжний баланс країни. Тому НБУ часто обирає за один з проміжних орієнтирів валютний курс, намагаючись нівелювати вплив на нього тих процесів, що не пов'язані з тенденціями світової економіки чи тенденціями в реальному секторі національного господарства.

Якщо НБУ передбачає високу ймовірність впливу на валютний курс суто монетарних чинників, то використання інструментів грошово-кредитного регулювання спрямовується на те, щоб вивільнити його зі сфери впливу цих негативних тенденцій.

Стратегічна або структурна валютна політика охоплює досить тривалий період та передбачає проведення довгострокових заходів структурного характеру щодо послідовної зміни валютного механізму, а саме: реструктуризацію платіжного балансу країни, зміни у сфері розрахунків в іноземній валюті, запровадження конвертованості валюти тощо. До довгострокової валютної політики включають політику щодо участі в міжнародних організаціях валютно-фінансового співробітництва, оскільки членство країни в цих організаціях потребує прийняття певних зобов'язань щодо вектора та характеру валютної політики. Важливим критерієм відмінності структурної валютної політики від поточної є реформістський характер заходів у довгостроковій перспективі, що спрямовуються на заміну чи реновацію ключових компонентів валютної системи. До них відносять:

- порядок міжнародних розрахунків;
- режим валютних курсів;
- політику щодо золотовалютних резервів;
- режим конвертованості валют;
- участь у міжнародних організаціях тощо.

Об'єктивними факторами структурної політики є посилення економічної взаємозалежності національних господарств, зміни їх місця і ролі у світогосподарських відносинах, сталість інтересів їхніх суб'єктів. Довгострокова валютна політика як сукупність заходів, спрямованих на здійснення тривалих структурних змін у світовій валютній системі, впливає на поточну політику.

В Україні протягом усього періоду реформування економіки політика обмінного курсу Національного банку відображала **основні напрями реалізації грошово-кредитної політики**, спрямованої на обмеження чи експансію на грошовому ринку. Це відображалось на виборі конкретного режиму встановлення валютного курсу. На практиці це означає, що валютно-курсова політика НБУ за весь період ринкової трансформації ґрунтувалася на послідовному використанні усіх видів режимів **обмінних курсів: плаваючого, фіксованого, обмежено плаваючого і регульовано плаваючого**.

Протягом усього часу існування гривні не припинялися широкі дискусії про режим валютного курсу для України, а іноді навіть поновлювалися дискусії про доцільність повернення до множинного курсоутворення. До кінця 1994 р. в Україні практикувалися множинні обмінні курси. Необхідність їх була зумовлена вимогами адміністративного обмеження доступу на валютні ринки (для штучного зменшення попиту, насамперед готівкового, у 1993 р. був зафіксований рекордний рівень

інфляції – більше 10000 % на рік), а також широким лобіюванням експортно-імпорتنих операцій (насамперед пов'язаних зі значним реекспортом сировинних та низько технологічних матеріалів).

Така множинність утримувала як високі спекулятивні тенденції внаслідок високих валютних премій на різних ринках, так і підвищувала реальний обмінний курс, роблячи товари українських виробників неконкурентними внаслідок переоцінки національної валюти. Офіційний та ринково-формовані курси відрізнялися у 2–3 рази. Лише з листопада 1994 р. офіційний курс почав визначатися за результатами аукціонних торгів, а в 1996 р. після впровадження нової грошової одиниці – гривні вдалося скоротити різницю між біржовими та готівковими ринками. Валютні премії, які виникають внаслідок різниці множинних курсів, часто безпосередньо пов'язуються з вигодами тіньового сектора чи тіньових валютних ринків. Тому утримання множинних курсів також пов'язується з поширенням корупції, що шкодить розвитку підприємницького середовища та репутації країни.

Валютно-курсову політику НБУ останніх п'яти років можна назвати політикою курсової стабільності – з початку 2002 р. до кінця 2007 р. девальвація гривні щодо долара становила всього близько 2,2 %, або в середньому 0,04 % за місяць. Така курсова стабільність, що досить упевнено підтримувалася після значних девальвацій 1998 р. (80,5 %) та 1999 р. (52,2 %), очевидно, потребує ретельного аналізу її причин і наслідків для грошової сфери та економіки загалом, а також оцінювання подальших перспектив.

Політика курсової стабільності в 2002–2007 рр. не означала консервування застиглої в часі незмінності якогось конкретного значення курсу. В умовах значного за обсягом припливу валюти, суттєвого перевищення пропозиції над попитом і тиску на зміцнення курсу, характерних для зазначеного періоду, ця політика мала на меті забезпечити таку динаміку помірних без значних коливань поступових змін курсу, які найповніше відповідали б широким кінцевим цілям Національного банку – забезпеченню фінансової стабільності та підтримці економічного зростання.

ПРАКТИКУМ

Запитання для самоконтролю

1. Який банк є головною ланкою дворівневої банківської системи?
2. Як виникли центральні банки?
3. Які завдання виконують центральні банки?
4. Назвіть функції центральних банків.
5. Які функції виконує НБУ?
6. Що таке грошово-кредитна політика?
7. Цілі грошово-кредитної політики.
8. Дайте характеристику інструментам грошово-кредитної політики.
9. Який із інструментів грошово-кредитної політики, на ваш погляд, є найбільш дієвим при переході до ринкової економіки?
10. Назвіть особливості грошово-кредитної політики України.

Питання для обговорення на семінарських заняттях

1. Центральний банк. Його походження і призначення.
2. Поняття грошово-кредитної політики центрального банку, її завдання та типи.
3. Інструменти грошово-кредитної політики.
4. Державне регулювання грошової сфери. Центральний банк як орган державного регулювання грошової сфери.

Теми рефератів

1. Національний банк України. Його структура і функції.
2. Грошово-кредитна політика НБУ.
3. Незалежність центрального банку.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. Кредитна система – це:

- а) сукупність банків, які здійснюють мобілізацію грошових ресурсів і надають їх у позики;
- б) сукупність кредитних відносин у країні;
- в) спеціалізовані КФІ, які здійснюють кредитування суб'єктів господарського життя;
- г) сукупність кредитних відносин та інститутів, які реалізують ці відносини;
- д) НБУ і система комерційних банків.

2. Знайдіть зайвий елемент у СКФІ:

- а) страхові компанії;

- б) пенсійні фонди;
- в) лізингові компанії;
- г) поштово-ощадні установи;
- д) фінансові компанії.

3. Організаційна сукупність різних видів банків у їх взаємозв'язку, яка існує в тій чи іншій країні в цілком визначений історичний період:

- а) СКФІ;
- б) кредитна система;
- в) банківська система;
- г) об'єднання банків;
- д) парабанківська система.

4. Функції банківської системи:

- а) контрольна;
- б) перерозподільча;
- в) стабілізаційна;
- г) інформаційна;
- д) трансформаційна.

5. Основні функції ЦБ:

- а) валютне регулювання;
- б) емісійний центр;
- в) виконавець державного бюджету;
- г) банкір уряду;
- д) державний скарбник.

6. Основні функції Центрального банку:

- а) функція «банку банків»;
- б) акумулювання тимчасово вільних коштів юридичних і фізичних осіб;
- в) довірче управління майном клієнтів;
- г) емісійний центр країни;
- д) організатор міжбанківських розрахунків.

7. Національний банк — координуючий і регулюючий центр всієї банківської системи. Мета діяльності Національного банку України:

- а) отримання прибутку;
- б) забезпечення стабільності національної грошової одиниці;
- в) розроблення напрямів грошово-кредитної політики;
- г) розвиток і зміцнення банківської системи України.

8. Для обмеження готівкового грошового обігу НБУ використовує такі методи регулювання:

- а) лімітування залишку грошей у касах суб'єктів господарювання;
- б) лімітування видачі заробітної плати готівкою;
- в) контроль за проведенням безготівкових розрахунків;

- г) лімітування залишку грошових коштів у касах комерційних банків;
- д) контроль за порядком оплати громадянами всіх товарів та послуг готівкою.

9. Купівля-продаж центральним банком цінних паперів здійснюється з метою:

- а) отримання доходу;
- б) виконання функції агента уряду;
- в) оперативного регулювання обсягу грошової маси в обігу;
- г) стратегічного регулювання економіки країни.

10. Регулювання готівкового грошового обігу в Україні полягає в регламентації Національним банком:

- а) безготівкових розрахунків;
- б) касових оборотів комерційних банків;
- в) касових операцій установ банку;
- г) касових операцій підприємств та організацій;
- д) платежів готівкою громадян;
- е) міжбанківських розрахунків.

11. Обслуговуючи внутрішній державний борг уряду, НБУ виконує функції:

- а) емітента державних цінних паперів;
- б) депозитарія державних цінних паперів;
- в) дилера на вторинному ринку державних цінних паперів;
- г) агента уряду з обслуговування емісії державних цінних паперів;
- д) контролюючого органу.

12. Принцип побудови банківської системи в Україні:

- а) однорівневий;
- б) дворівневий;
- в) багаторівневий.

13. Норма обов'язкових резервів:

- а) вводиться як засіб, що охороняє від вилучення вкладів;
- б) складає середню величину маси грошей, необхідну для задоволення потреб населення;
- в) зараз не використовується;
- г) вводиться насамперед як засіб обмеження грошової маси.

14. Функції ЦБ як органу валютного регулювання:

- а) контроль за повнотою сплати податків;
- б) формування бюджетної політики щодо валютних цінностей;
- в) нагромадження, управління і розміщення валютних резервів;
- г) контроль за повнотою переказу валюти, вивезенням та ввезенням валюти і золота;
- д) визначення сфери і порядку обігу іноземної валюти в країні;
- е) формування і використання валютного фонду;
- є) визначення курсу національної грошової одиниці;

- ж) регулювання платіжного балансу;
- з) встановлення механізму обліку валютних операцій;
- и) обслуговування зовнішнього боргу;
- і) надання ліцензій КБ на здійснення валютних операцій;
- ї) валютний контроль.

15. Які санкції вживає НБУ за систематичне порушення КБ його вимог:

- а) стягнення грошового штрафу, фінансове оздоровлення, відкликання ліцензії;
- б) підвищення норми обов'язкових резервів, стягнення штрафу, відкликання ліцензії;
- в) проведення заходів фінансового оздоровлення, застосування санкції у вигляді: штрафу, підвищення норми обов'язкових резервів, призначення тимчасової адміністрації, відкликання ліцензії.

16. Проведення центральними банками політики «дешевих грошей» – це:

- а) проведення ЦБ рестрикційної політики;
- б) політика, спрямована на подорожчання кредиту;
- в) політика, спрямована на зниження процентних ставок, норм обов'язкового резервування;
- г) купівля державних цінних паперів.

17. Експансійна політика НБУ:

- а) політика з метою скорочення грошової маси в обігу;
- б) політика дорогих грошей;
- в) політика дешевих грошей;
- г) політика стимулювання кредитної емісії.

18. Інструменти впливу ЦБ на грошову масу:

- а) операції на відкритому ринку;
- б) готівкова емісія;
- в) норма банківських резервів;
- г) облікова ставка;
- д) всі відповіді вірні;
- е) немає правильної відповіді.

19. Які операції необхідно проводити ЦБ, якщо потрібно збільшити грошову масу в обігу:

- а) продавати державні цінні папери;
- б) купувати державні цінні папери;
- в) підвищити норму обов'язкових резервів;
- г) знизити норму обов'язкових резервів;
- д) підвищити облікову ставку;
- е) знизити облікову ставку.

20. Співвідношення всієї сукупності надходження з-за кордону та платежів за кордон за певний проміжок часу:

- а) платіжний баланс;
- б) баланс поточних операцій;
- в) торговий баланс;
- г) баланс послуг і некомерційних платежів;
- д) баланс руху коштів і кредитів.

21. Виберіть правильні способи здійснення валютної інтервенції:

- а) використання національної валюти;
- б) використання резервів у національній валюті (через своп-угоди);
- в) продаж цінних паперів, розміщених у іноземній валюті;
- г) емісія грошей;
- д) зміна ставок оподаткування.

22. Облікова ставка:

- а) пільгова ставка, встановлюється для надання позик найбільш солідним позичальникам;
- б) ставка, що фактично склалась на ринку;
- в) скоригована на рівень інфляції;
- г) відсоток, який стягує ЦБ за позиками.

23. Головна функція НБУ:

- а) проведення ГВП;
- б) забезпечення стабільності національної грошової одиниці;
- в) монопольне здійснення емісії національної валюти;
- г) кредитор останньої інстанції для банків;
- д) здійснення банківського регулювання та нагляду.

24. Основними економічними засобами і методами грошово-кредитної політики НБУ є регулювання обсягу грошової маси через:

- а) процентну політику;
- б) рефінансування комерційних банків;
- в) управління золотовалютними резервами;
- г) операції з цінними паперами на відкритому ринку;
- д) регулювання імпорту та експорту капіталу.

25. Ристрикційна політика НБУ:

- а) політика з метою скорочення грошової маси в обігу;
- б) політика дорогих грошей;
- в) політика дешевих грошей;
- г) політика стимулювання кредитної емісії.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України «Про Національний банк України» № 679-XIV від 20.05.1999 р. (із змінами та доповненнями) // Урядовий кур'єр. — 1999. — № 120–121. — С. 1–9.
2. Закон України «Про банки і банківську діяльність» № 2121-III від 07.12.2000 р. (із змінами та доповненнями) // Законодавчі і нормативні акти з банківської діяльності. — 2001. — № 1. — С. 3–47.
3. Барановський О. І. Стійкість банківської системи України // Фінанси України. — 2007. — № 9. С. 75–87.
4. Белінська Я. Можливості і наслідки валютно-фінансової лібералізації в Україні // Вісник НБУ. — 2006. — № 1. — С. 28–34.
5. Буковинський С. А., Грищенко А. А., Кричевська Т. О. Середньострокова монетарна стратегія та проблеми її формування й реалізації в Україні // Фінанси України. — 2008. — № 6. С. 3–30.
6. Грищенко А., Кричевська Т. Монетарна стратегія: шлях до ефективної грошово-кредитної політики // Вісник НБУ. — 2005. — № 11. — С. 8–18.
7. Гроші та кредит: Навч. посібник з курсу «Гроші та кредит» для студентів екон. спец. / Автори: В. М. Семененко, О. В. Семененко / КНУТД, 2006. — 146 с.
8. Колосова В. П. Європейський інвестиційний банк в Україні // Фінанси України. — 2008. — № 2. С. 15–26.
9. Кораблін С. О. Валютно-курсова політика України: стабілізаційні ефекти та можливі перспективи розвитку // Фінанси України — 2007. — № 9. — С. 112–123.
10. Корнієв В. Банконцентрична основа фінансового ринку України // Економіка України. — 2008. — № 9. — С. 18–26.
11. Крупка М. І., Євтух Л. Б. Теоретичні аспекти управління механізмом кредитування довгострокових програм розвитку економіки в Україні // Фінанси України. — 2007. — № 1. — С. 43–57.
12. Моисеев С. Р. Денежно-кредитная политика в эпоху ценовой стабильности // Бизнес и банки. — 2006. — № 11. — С. 3–8.
13. Національний банк і грошово-кредитна політика / За ред. А. М. Морозата, М. Ф. Пудовкіної. — К.: КНЕУ, 1999.
14. Ставицький А. В., Хом'як В. Г. Вплив монетарної політики на економічну безпеку України // Фінанси України — 2007. — № 10. — С. 51–59.
15. Статистичний бюлетень НБУ. — 2008.
16. Центральний банк та грошово-кредитна політика: Підручник / За ред. А. М. Мороза, М. Ф. Пуховкіної. — К.: КНЕУ, 2005. — 556 с.
17. www.bank.gov.ua (офіційний сайт НБУ).

Тема 10

КОМЕРЦІЙНІ БАНКИ ТА ЇХ ОСНОВНІ ОПЕРАЦІЇ

- 10.1. Еволюція та розвиток комерційних банків в Україні.
- 10.2. Класифікація і характеристика комерційних банків.
- 10.3. Операції та ресурси комерційних банків.
- 10.4. Основні показники ефективності та прибутковості діяльності банку.

10.1. Еволюція та розвиток комерційних банків в Україні

Термін «банк» походить від латинського «*banco*» й означає «контора», «лава», «стіл», за яким здійснювався обмін грошей. Французьке слово «*banque*» означає «скриня», тобто вказує на функцію збереження чогось цінного.

За свідченнями істориків, перші банківські операції почали здійснюватись у Стародавньому Вавилоні, де не тільки обмінювалися гроші однієї держави на гроші іншої, а й практикувалося прийняття вкладів та видання за ними певних відсотків. Подальшого розвитку банківська справа набула в Стародавній Греції (Елладі), де організацію банківської справи було закладено понад дві з половиною тисячі років тому в давньогрецьких містах на узбережжях Середземного, Егейського і Чорного морів. Жвава торгівля та наявність у греків власних монет підштовхнули до виникнення грошово-кредитних відносин, де вагому роль відігравали «мінйяли», які розумілися на монетах, перевіряли їхню якість, займалися обміном грошей однієї монетно-вагової системи на іншу, а пізніше приймали коротко- або довгострокові вклади.

Мінйяли (або «трапедзити», від слова «*trapeze*» — стіл) здійснювали грошові перекази в інші міста, позичали гроші під відсотки, за певну плату зберігали цінності й документи, укладали різноманітні угоди від імені свого клієнта. На кінець V ст. до н.е. «трапедза» — лавка мінйяли, перетворилась на *прототип сучасного банку*.

В Європі виникнення банківської справи і поява перших лихварів пов'язано з князівськими дворами торговими домами пізнього середньовіччя. У XVI ст. з'явилися перші банківські дома — Медичі в Італії, купецькі гільдії Амстердама, Венеції, Генуї, Мілана, які створили навіть спеціалізовані банки — «жиро-банки», що здійснювали безготівкові розрахункові операції між купцями.

Банки виникають на основі товарно-грошових відносин і тому існують при різних суспільно-економічних формаціях. Перші подібні установи, що стали попередниками капіталістичних банків, виникли в кінці XVI ст. у Флоренції та Венеції на основі обмінних операцій (обмін грошей різних міст та держав) і спеціалізувались на прийманні вкладів і здійсненні безготівкових розрахунків.

Пізніше за аналогічним принципом були створені банки в Амстердамі (1605) та Гамбурзі (1618). Найважливішими функціями банків того періоду було *посередництво в платежах і кредитування торгівлі*.

Банківська справа в сучасному вигляді зародилася в період мануфактурної стадії капіталізму, коли виникли банкірські дома, які надавали кредит промисловим і торговим капіталістам під помірний відсоток. Досить відомими на той час банкірськими домами були Уайльда в Англії, Ротшильда у Франції, Фуггерів у Німеччині та ін.

Перший російський банк заснований у 1733 р., коли указом було створено державний позичковий банк, який значною мірою відіграв роль казенного ломбарду.

У 1754 р. було засновано два банки: Державний зайомний банк для дворянства у Москві і Санкт-Петербурзі, для кредитування купецтва, однак ці банки швидко припинили свою діяльність, зіткнувшись із проблемою повернення кредиту. В 1772 р. поряд з банками з'являються спеціалізовані кредитні установи, які приймали внески до запитання і видавали позики або під заставу іпотеки (охоронні каси), або під заставу коштовних металів (позичкові каси). У 1769 р. у Санкт-Петербурзі та Москві було засновано Асигнаційний банк, а в 1786 р. — Державний земельний банк, почали також з'являтися інститути довгострокового іпотечного кредитування. *Отже, в цей період у Росії розпочинається формування банківської системи.*

В Україні початок банківської діяльності було покладено в середині XVIII ст. Вона розвивалася разом зі становленням банківської системи Росії. У ті часи торгівля велася за готівку, а промисловість розвивалася в основному за рахунок держави. Першими позичальниками були уряд і землевласники, а в ролі кредиторів виступали одноосібні підприємці-лихварі.

Кредитна система в Україні була започаткована в 1781 р., коли Російський Асигнаційний банк відкрив свої банківські контори в Києві, Ніжині, Харкові, а в 1782 р. — у Херсоні. У 1839 р. в Києві засновується місцева контора державного комерційного банку. Указом від 31 травня 1860 р. було створено Державний банк Росії, який займався емісією кредитних білетів і здійснював низку кредитних операцій, а в Україні діяли його контори: в Києві, Харкові та Одесі. Крім того, в цей період в Україні почали функціонувати великі комерційні банки (Дворянський, Селянський), налагоджувалась мережа ощадних установ, що акумулювали заощадження населення.

Після реформи 1861 р. в Україні було створено місцеві банки: 1864 р. — Херсонський земський банк, 1871 р. — Харківський земельний банк, 1868 р. — Київський приватний комерційний банк, Київський промисловий банк та Катеринославський комерційний банк, а в Одесі формується Бессарабсько-Таврійський земельний банк та ін. Усі вони видавали позики під заставу поземельної власності або нерухомості.

У радянський період правове становище банків неодноразово змінювалось. Декретами ВЦВК від 14 грудня 1917 р. всі банки та приватні кредитні установи було націоналізовано, а банківську справу проголошено державною монополією. У 1920 р. Україна залишилася без власної грошової одиниці і без банківської системи. Після реформ 1930–1932 рр. банківська система складалась із Державного банку СРСР, який став єдиним розрахунковим центром і займався концентрацією короткострокового кредитування і платіжного обігу, та спеціалізованих банків (Промбанк, Сільгоспбанк, Торгбанк, Цекомбанк, Зовнішньоторговельний банк).

У 1987 р. в СРСР з метою *реорганізації банківської системи* було проведено банківську реформу: новоутворені шість банків (Держбанк СРСР, спеціалізовані банки Агропромбанк СРСР, Промбудбанк СРСР, Житлосоцбанк СРСР, Ощадний банк, Зовнішньоекономічний банк СРСР) підпорядковувались Раді Міністрів СРСР і одночасно виступали як органи державного управління та юридичні особи, займались господарською діяльністю.

В Україні в цей період існувала широка мережа установ Держбанку і Будбанку, трудових ощадних кас.

Фундамент нової банківської системи в Україні було закладено створенням перших кооперативних комерційних банків на підставі Закону СРСР «Про кооперацію» (1988 р.). Перший кооперативний банк «Таврія» зареєстровано в 1988 р., а перший комерційний банк — Український інноваційний банк заснований у січні 1989 р. в Києві.

У ході перебудови СРСР почалося становлення комерційних банків за допомогою акціонування державних банків і створення нових кредитних установ на кооперативній і акціонерній основі. На 01.04.1991 р. вже було зареєстровано **1417** комерційних і кооперативних банків, з яких 1175 — на території Росії, а 242 — в інших республіках, у тому числі **74** комерційних банки в Україні.

Формування нової банківської системи України почалося із побудови суверенної держави і прийняття Декларації про державний суверенітет України (16 листопада 1990 р.) та Закону України «Про економічну самостійність України» (3 серпня 1990 р.).

Діюча в країні банківська система виникла на основі прийнятого Верховною Радою України 20 березня 1991 р. Закону України «Про банки і банківську діяльність» та охоплює кілька періодів:

- **перший період** (1989–1991 рр.) — українські банки реєструвалися в Москві (перетворення спеціалізованих державних банків, що існували в умовах централізованої планової економіки, на комерційні);
- **другий період** (1991–1992 рр.) — починаючи з жовтня 1991 р. відбувається перереєстрація Національним банком усіх комерційних банків, які працюють на території України, по суті більшість їх мали засновників в особі міністерств та відомств;
- **третій період** (1992–1993 рр.) характеризується створенням банків «нової хвилі» із залученням значного приватного капіталу. До них належать «Аваль», «Інко», «Відродження», «Трасбанк» та ін. Під час гіперінфляції спостерігається масове утворення дрібних «кишенькових» банків (понад 100 банківських установ);
- **четвертий період** (1994–1996 рр.) — призупиняється інфляція та активізується діяльність НБУ з регулювання діяльності комерційних банків, зниження рівня банківського менеджменту, а все це призвело до банкрутства окремих банків. У 1994 р. збанкрутило 12 банків, 1995 р. — 20, 1996 р. — 45 банків, а ще 60 опинилися в стані прихованого банкрутства. В цей період банківська система України перебувала в стані стагнації: скорочення розміру активів деяких банків, спостерігається велика розбіжність у концентрації банківського капіталу, третина зареєстрованих банків не мали необхідного сплаченого статутного фонду;
- **п'ятий період** (1996–2000 рр.) характеризується активною діяльністю НБУ у подоланні інфляційних процесів, створенням сприятливих умов для здійснення грошової реформи і введення в обіг національної грошової одиниці (1996 р.) — гривні. В банківській системі спостерігаються позитивні тенденції, вона набуває ринкового типу, в державі реєструються іноземні банки (табл. 10.1) та їхні представництва.

Таблиця 10.1

Динаміка розвитку банківської системи України 2007–2010 рр.

Показники	2007	2008	2009	2010	2011
Кількість банків, які мають ліцензію Національного банку України на здійснення банківських операцій (на кінець періоду)	173	184	185	175	176
Із них банки за організаційно-правовою формою господарювання:					
– акціонерні товариства:	139	154	179	174	176
публічні	96	115	176	173	176
у тому числі державні	2	2	2	2	2
закриті	43	39	3	1	–
– товариства з обмеженою відповідальністю	34	30	6	1	–
– кооперативні	–	–	–	–	–
Банки з іноземним капіталом:					
– кількість банків	47	53	51	55	53
у тому числі зі 100 % іноземним капіталом	17	17	18	20	22
Актив банків, усього, млрд грн	599,396	926,086	880,302	942,088	1054,28
Зобов'язання банків, усього, млрд грн	529,82	806,82	765,13	804,36	898,79
Власний капітал діючих банків у гривневому еквіваленті, млрд грн	69,58	119,263	115,175	137,73	155,487
Кількість банків у стані ліквідації	19	13	14	18	21

Джерело: <http://www.bank.gov.ua/Statist/Banks.xls> (офіційний сайт НБУ)

На сьогодні банківська система України є ключовою частиною фінансової системи країни, важливим елементом господарського механізму, де реформування починаються раніше, ніж в інших секторах економіки. Саме банківська система повинна відіграти важливу роль у створенні оптимального середовища для мобілізації й вільного переливання капіталів, нагромадження коштів для структурної перебудови економіки і розвитку підприємництва.

За станом на початок 2012 р. ліцензію Національного банку України на здійснення банківських операцій мали 176 банків, всі вони є публічними акціонерними товариствами (див. табл. 10.1).

Національний банк України розподіляє банки на 4 групи: *найбільші, великі, середні та малі* (топ-10 групи 1 та 2 представлені в табл. 10.2).

За даними НБУ, на 01.01.2011 р. нараховувалося 18 найбільших (10% загальної кількості), 19 великих (11%), 21 середніх (12%) та 118 малих (67%) банків, що мали банківську ліцензію. Перелік перших десяти найбільших та великих банків наведено в табл. 11.2.

Таблиця 10.2

Найбільші та великі банки України станом на 01.01.2011 р.

Назва банку	Статутний капітал, тис. грн	Активи, тис. грн
Група I		
1. ПРИВАТБАНК	8 860 202	104 398 412
2. УКРЕКСІМБАНК	16 393 510	68 978 278
3. ОЩАДБАНК	13 892 000	59 505 607
4. РАЙФФАЙЗЕН БАНК АВАЛЬ	3 002 775	55 931 952
5. УКРСИББАНК	5 280 000	43 300 992
6. УКРСОЦБАНК	1 270 000	42 948 730
7. ВТБ БАНК	2 928 784	30 826 219
8. ПРОМІНВЕСТБАНК	5 298 715	28 913 755
9. АЛЬФА-БАНК	3 715 997	27 142 343
10. ОТП БАНК	2 868 191	26 203 768
Група II		
1. УКРГАЗБАНК	5 700 000	14 497 564
2. ДЕЛЬГА БАНК	510 000	13 070 623
3. «ПІВДЕННИЙ»	918 101	10 861 758
4. ЕРСТЕ БАНК	1 370 500	10 814 031
5. ДОНГОРБАНК	771 650	9 868 593
6. УНІВЕРСАЛ БАНК	1 037 712	9 473 093
7. ІНГ БАНК УКРАЇНА	731 298	8 896 176
8. УНІКРЕДИТ БАНК	653 508	8 676 110
9. ДОЧІРНІЙ БАНК СБЕРБАНКУ РОСІЇ	2 310 229	8 394 495
10. «ХРЕЩАТИК»	617 760	6 960 255

Джерело: Офіційний сайт Національного банку України // www.bank.gov.ua

За розміром активів виділяють банки I групи (найбільші), II групи (великі), III групи (середні), IV групи (малі) (див. табл. 11.2). Національний банк України кожного року переглядає граничне значення активів для кожної з груп банків і затверджує на рік рішенням Комісії Національного банку України з питань нагляду та регулювання діяльності банків.

10.2. Класифікація та характеристика комерційних банків

Комерційні банки — це багатопрофільні кредитні інститути, що здійснюють фінансові операції та послуги, пов'язані з обслуговуванням клієнтів у всіх секторах економіки.

У сучасних умовах функціонує велика кількість банків. Залежно від того або іншого критерію їх можна **класифікувати так:**

за формою власності: державні, акціонерні, кооперативні, приватні та змішані;

за організаційно-правовою формою: банки, які утворюються у формі акціонерного капіталу (акціонері товариства відкритого і закритого типів), товариства з обмеженою відповідальністю (пайові) або кооперативні;

за територіальною ознакою: міжнародні, загальнонаціональні, регіональні, та міжрегіональні що обслуговують декілька регіонів країни;

за національною належністю: національні та іноземні;

за функціями та характером діяльності: депозитні, універсальні та спеціалізовані банківські установи;

залежно від розміру активів комерційні банки поділяються на малі, середні, великі та найбільші. На банківському ринку України більшість банків є середніми (активи — понад 10 млн грн; див. табл. 10.2).

Розглянемо деякі з них (рис. 10.1).

Залежно від форм власності та їхньої організації

Акціонерні банки організовуються у формі акціонерних компаній. У сучасних умовах акціонерна форма є головною формою організації банків у промислово розвинутих країнах.

Розрізняють *акціонерні банки відкритого і закритого типів*. Вони формують свій капітал за рахунок об'єднання індивідуальних капіталів засновників і учасників за допомогою випуску і розміщення акцій банку. Власником капіталу є саме акціонерне виробництво, тобто банк. Статутний фонд акціонерного банку формується з основного капіталу, поділеного на визначену кількість акцій однакової номінальної вартості. Розмір статутного фонду визначається акціонерами банку, але не може бути меншим за розмір, установлений НБУ.

Акціонери не мають права вимагати від банку повернення своїх внесків, що робить їх більш стійкими та надійними по відношенню до банків іншої форми власності.

В Україні кількість акціонерних банків постійно зростає і на 01.01.2009 р. становила 76,63% загальної кількості діючих банків (див. табл. 10.1).

Пайові банки формують свій капітал за рахунок внесків грошових коштів (пайів) у статутний фонд. За кожним з учасників зберігається право власності на його частку капіталу, тобто банк не є власником капіталу. Пайові комерційні банки організовуються на принципах **товариств із обмеженою відповідальністю**, де відповідальність кожного учасника обмежена розміром його внеску в капітал банку. В Україні їх кількість по відношенню до інших банків незначна: на 01.01.2009 р. вона становить 16% (див. табл. 10.1).

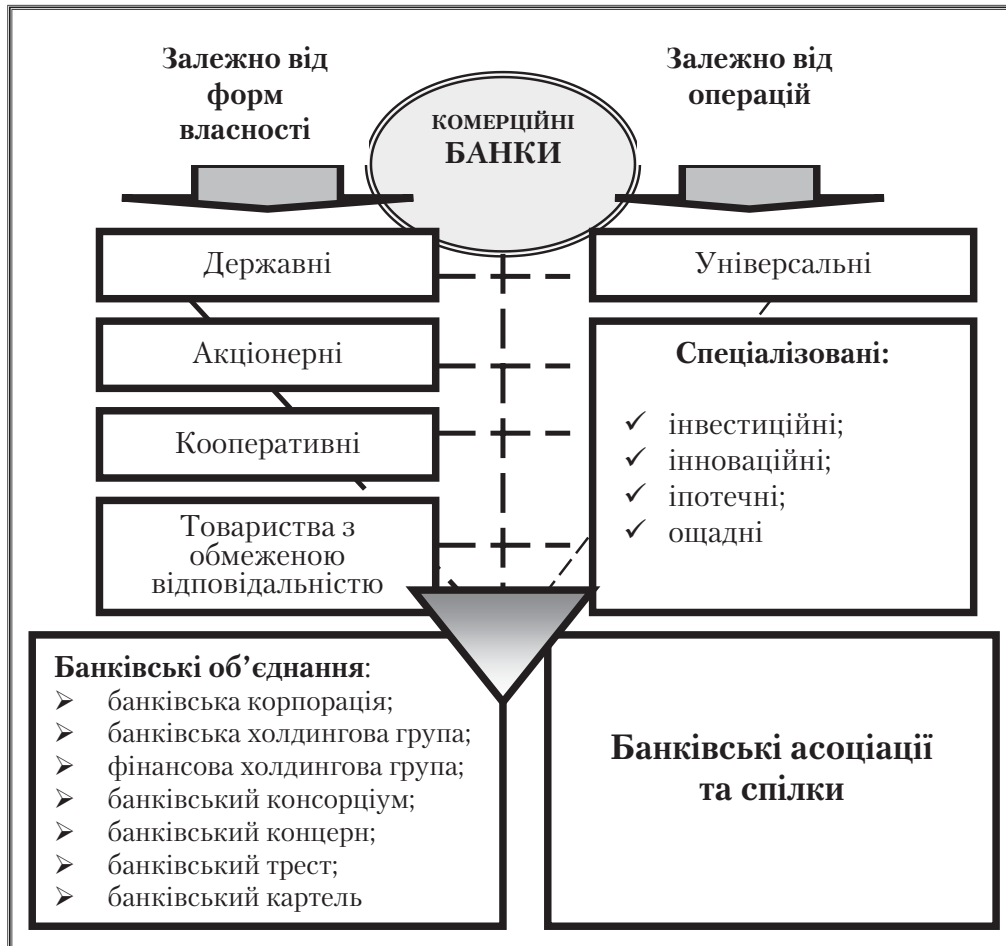

Рис. 10.1. Класифікація комерційних банків

Кооперативні банки — це кредитно-фінансові інститути, що створюються товаровиробниками на ділових засадах для задоволення взаємних потреб; виникли в першій половині XIX ст. Їх поява була зумовлена прагненням дрібних виробників (ремісників, селян) звільнитися від кабального лихварського кредиту, до якого вони були змушені звертатися внаслідок недоступності банківського кредиту. Кооперативні банки створювалися на умовах добровільного об'єднання грошових коштів фізичних та юридичних осіб. Основне завдання їхньої діяльності — надання кредитів та здійснення інших банківських операцій на пільгових умовах для членів банку. Широкого розвитку вони набули в Німеччині, Великобританії, Франції, Італії, США, Японії та інших країнах. За обсягом операцій вони схожі з комерційними банками.

Кооперативні банки створюються за принципом територіальності і поділяються на місцеві та центральні кооперативні банки. Мінімальна кількість учасників місцевого

(у межах області) кооперативного банку має бути не менше ніж 50 осіб. Учасниками центрального кооперативного банку є місцеві кооперативні банки.

В Україні за останні дев'ять років (2003–2011 рр.) не зареєстровано жодного кооперативного банку.

Державні банки являють собою кредитні установи, що знаходяться у власності держави. Їх прообрази існували ще в Стародавньому Римі, Вавилоні, Єгипті. В Європі вони з'явилися в XVI–XVII ст. Найбільшого розвитку державні банки набули в умовах державно-монополістичного капіталізму у зв'язку з посиленням тенденції до усупільнення виробництва. Вони виникали в результаті націоналізації кредитних установ, а також шляхом створення державних кредитних інститутів. Існують три види державних банків: центральні, комерційні банки, спеціальні кредитні установи.

В Україні функціонують два банки з державною формою власності: Ощадбанк і Ексімбанк. Статутні фонди цих банків створені за рахунок бюджетних коштів і коштів бюджетних установ.

Змішані банки — банки за участю державного і приватного капіталу.

Залежно від операцій

Універсальні банки — кредитні установи, що здійснюють усі основні види банківських операцій: депозитні, кредитні, розрахункові, фондів, довірчі та ін. Універсальними є комерційні банки Німеччини, Швейцарії, Австрії та інших країн.

Спеціалізовані банки — банки, що спеціалізуються на кредитуванні певної галузі економіки або господарської діяльності чи групи населення або ж на формах залучення коштів у вклади; характеризуються вузькою спеціалізацією. *Банк набуває статусу спеціалізованого банку, якщо понад 50% його активів є активами одного типу.*

До категорії спеціалізованих банків включена велика кількість видів інститутів, функції та назви яких, а також обсяги і види операцій, роль в економіці різноманітні в різних країнах.

Різновиди спеціалізованих кредитних банків:

- *інвестиційні банки*, що мобілізують ресурси та надають позики шляхом випуску і розміщення облігацій та інших зобов'язань. Інвестиційні банки виступають посередниками між інвесторами і тими, кому потрібна позика, а також у ролі гаранта емісій та організаторів гарантійних банківських синдикатів, здійснюють купівлю-продаж акцій та облігацій за свій рахунок, надають кредити покупцям цінних паперів;
- *ощадні банки* — банківські установи, основною функцією яких є залучення заощаджень і тимчасово вільних коштів населення; як правило, невеликі кредитні установи, що діють в регіональному масштабі;
- *банки розвитку* (функціонують на національному та локальному рівнях), які здійснюють кредитування промисловості в масштабах усієї країни або ж окремих галузей економіки. Серед цих банків переважають державні банківські інститути, але існують і змішані — за участю приватного національного та іноземного капіталу;
- *іпотечні банки* — спеціалізовані комерційні банки, які у своїй діяльності в основному спираються на довгострокове іпотечне кредитування та фінансування операцій з нерухомістю.

Система іпотечного кредитування включає два напрями:

- надання банками іпотечних кредитів безпосередньо позичальникові;
- продаж іпотечних зобов'язань фінансовим посередником.

За першим напрямом: іпотечні банки надають довгострокові кредити під заставу нерухомості (землі, будівель виробничого та житлового призначення, квартир тощо). За другого напрямку кредитування: фінансові компанії скуповують на фінансовому ринку забезпечені заставою активи банків, а потім від свого імені на їхній основі випускають цінні папери (облігації), які обертаються на вторинному ринку.

- *інноваційні банки* — спеціалізовані банки, які здійснюють фінансування і кредитування інноваційної діяльності за циклом «наука–техніка–виробництво» з метою підтримки науково-технічного прогресу. Інноваційні банки можуть створюватись за участю держави для фінансування загальнодержавних цільових програм.

Міжбанківські об'єднання

У кредитних операціях все більшу роль відіграють **міжбанківські об'єднання**. Вони утворюються з метою координації дій, підвищення ефективності операцій та захисту професійних інтересів учасників цього об'єднання.

Згідно із законом України «Про банки та банківську діяльність», банки мають право створювати банківські об'єднання таких типів: банківська корпорація, банківська холдингова група, фінансова холдингова група. Банки можуть бути учасниками промислово-фінансових груп з дотриманням вимог антимонопольного законодавства України.

Банківська корпорація — це юридична особа (банк), засновниками та акціонерами якої можуть бути виключно банки. Банківська корпорація створюється з метою концентрації капіталів банків — учасників корпорації, підвищення їхньої загальної ліквідності та платоспроможності, а також забезпечення координації та нагляду за їхньою діяльністю.

Банківська холдингова група — це банківське об'єднання, до складу якого входять виключно банки. Материнському банку банківської холдингової групи має належати не менше ніж 50% акціонерного (пайового) капіталу або голосів кожного з інших учасників групи, які є його дочірніми банками.

Фінансова холдингова група має складатися переважно або виключно з установ, що надають фінансові послуги, причому серед них має бути щонайменше один банк, і материнська компанія має бути фінансовою установою. Материнській компанії має належати більше ніж 50% акціонерного (пайового) капіталу кожного з учасників фінансової холдингової групи.

З метою захисту та представлення інтересів своїх членів, розвитку міжрегіональних та міжнародних зв'язків, забезпечення наукового та інформаційного обміну і професійних інтересів, розробки рекомендацій щодо банківської діяльності банки мають право створювати **неприбуткові спілки (асоціації)**.

Банківські спілки (асоціації) не мають права займатися банківською чи підприємницькою діяльністю і не можуть бути створені з метою отримання прибутку.

Асоціація (спілка) банків є договірним об'єднанням банків і не має права втручатися в діяльність банків — членів асоціації (спілки).

У світі існує велика кількість різноманітних міжбанківських об'єднань, утворення яких ґрунтується як на добровільному об'єднанні самостійних банків («злиття»), так і на правах власності, контролю, централізованого управління, прямого підпорядкування та залежності («поглинання»).

Головні представники міжбанківських об'єднань:

- асоціативного комерційного типу — *консорціуми та картелі*;
- корпоративного типу — *концерни та трести*.

Банківський консорціум — це тимчасове об'єднання на договірній основі кількох банків для спільного проведення кредитних, гарантійних або інших банківських операцій. Головна мета консорціуму: збільшення обсягів операцій концентрацією ресурсів, розподіл ризиків, що дає можливість обмежити втрати для кожного учасника консорціуму в разі неплатежів позичальників.

Банківський картель — об'єднання великих банків, в основі якого лежить угода про розподіл сфер діяльності (узгодження і проведення єдиної політики при встановленні відсоткових ставок та виплати дивідендів, умов кредитування тощо).

Банківський концерн — це монопольне об'єднання акціонерних банків, де великий банк (головне акціонерне товариство) володіє контрольним пакетом акцій юридично самостійних банків (дочірніх товариств), тим самим фактично встановлює фінансовий контроль за їхньою діяльністю.

Банківський трест — це монопольне об'єднання банків, яке утворюється об'єднанням власності банків, що входять до його складу. При цьому останні втрачають юридичну, комерційну самостійність і підпорядковуються єдиному органу управління. На відміну від концерну, трест ґрунтується не на акціонерній, а на пайовій формі власності.

Банківські об'єднання створюються за попередньою згодою НБУ, підлягають обов'язковій реєстрації, а ліквіднуються за рішенням його учасників або за ініціативи НБУ за рішенням суду. НБУ може ініціювати ліквідацію банківського об'єднання у випадку, коли його діяльність суперечить антимонопольному законодавству або загрожує інтересам вкладників чи стабільності банківської системи.

В Україні перше асоціативне міжбанківське об'єднання створено 1992 року — асоціація українських банків. Асоціація об'єднувала 130 банків.

У сучасних ринкових умовах банки відіграють важливу економічну роль у суспільстві та суттєво розширили сферу своїх **основних функцій**:

- мобілізація тимчасово вільних грошових коштів і перетворення їх в капітал;
- кредитування підприємств, держави та населення;
- випуск кредитних засобів обігу (кредитних грошей);
- здійснення розрахунків та платежів в господарстві;
- емісійно-засновницька діяльність;
- консультування, надання економічної та фінансової інформації.

Виконуючи функцію **мобілізації вільних грошових коштів і перетворюючи їх на капітал**, банки акумулюють грошові доходи і заощадження у вигляді вкладів. Вкладник отримує винагороду у вигляді відсотка або наданих банком послуг. Сконцентровані у вкладах заощадження перетворюються на позиковий капітал, що використовується банками для надання кредитів підприємствам і підприємцям.

Використання кредитів забезпечує розвиток виробничих сил країни в цілому. Користувачі позик вкладають кошти в розширення виробництва, купівлю нерухомості, споживчих товарів. В результаті за допомогою банків заощадження перетворюються на капітал.

Кредитні можливості банків залежать від розмірів накопичення грошових коштів населення та збільшення власних грошових коштів підприємств. Постійне зростання цих коштів у промислово розвинутих країнах і потреба в кредитних ресурсах з боку підприємств створюють умови для розширення кредитування.

Важливе економічне значення має функція **кредитування підприємств, держави і населення**. Пряме надання в борг вільних грошових капіталів їхніми власниками користувачам позик в практичному господарському житті ускладнено. Банк виступає фінансовим посередником, отримуючи грошові кошти у кінцевих кредиторів і передаючи їх кінцевим користувачам кредитів.

Останніми роками зростає попит на кредит. Підприємствам необхідні додаткові грошові кошти для оновлення капіталу і розширення виробничих потужностей. Для задоволення попиту з боку підприємств комерційні банки розробляють нові форми кредитування, удосконалюють його механізм.

Випуск кредитних грошей є специфічною функцією, що відрізняє банки від інших фінансових інститутів. Сучасний механізм грошової емісії пов'язаний з двома поняттями: банкнотна та депозитна емісія. Відповідно грошова маса виступає в готівковій (банкнотна та розмінна монета) і безготівковій (грошові кошти на рахунках і депозитах в комерційних банках та інших кредитних установах) формах.

Частка готівкових грошей складає в промислово розвинутих країнах близько 10%, причому спостерігається її подальше зменшення. **Банкнотну емісію** здійснює емісійний (центральный) банк, який має монопольне право випуску грошей. В структурі грошового обороту переважає безготівковий оборот, а основними емітентами грошей є не центральні, а комерційні банки.

Комерційні банки здійснюють **депозитну емісію** – випуск кредитних інструментів обігу на основі створення банком вкладів (депозитів), які утворюються в результаті видачі позик клієнту. Грошова маса збільшується, коли банки видають позики своїм клієнтам, і зменшується, коли повертаються позики, отримані від банків.

Позика, що надається клієнту, зараховується на його рахунок у банку, тобто банк створює депозит (вклад до запитання). При цьому збільшуються боргові зобов'язання банку. Власник депозиту може отримати в банку готівкові кошти в розмірі вкладу: таким чином, банк створює гроші проти вимог клієнта і відбувається збільшення грошей в обігу.

За наявності попиту на банківські кредити сучасний емісійний механізм дозволяє **розширяти грошову емісію**, що підтверджує зростання грошової маси в промислово розвинутих країнах. Банківський кредит став однією з головних причин цього збільшення. Разом з тим економіка потребує необхідної, але не надлишкової кількості грошей, тому комерційні банки функціонують в рамках обмежень, передбачених державою в особі центрального банку. Ці обмеження повинні регулювати процес кредитування і відповідно процес створення грошей та здійснювати контроль за цим процесом.

10.3. Операції комерційних банків

Банківські операції — це операції, спрямовані на вирішення завдань банків (завдань, що відображають банківську діяльність і, як правило, пов'язані з рухом особливого товару — грошей): залучення грошових коштів та вкладення їх у позики, цінні папери і послуги, фінансування та кредитування капітальних вкладень та ін.

Відповідно до ст. 47 Закону України «Про банки і банківську діяльність», **на підставі банківської ліцензії банки мають право здійснювати такі банківські операції:**

- приймання вкладів (депозитів) від юридичних і фізичних осіб;
- відкриття та ведення поточних рахунків клієнтів і банків-кореспондентів, у тому числі переказ грошових коштів з цих рахунків за допомогою платіжних інструментів та зарахування коштів на них;
- розміщення залучених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик;
- операції з валютними цінностями;
- емісію власних цінних паперів;
- організацію купівлі та продажу цінних паперів за дорученням клієнтів;
- здійснення операцій на ринку цінних паперів від свого імені (включаючи андеррайтинг);
- надання гарантій і поручительств та інших зобов'язань від третіх осіб, які передбачають їх виконання у грошовій формі;
- придбання або відчуження права вимоги на виконання зобов'язань у грошовій формі за поставлені товари чи надані послуги, приймаючи на себе ризик виконання таких вимог та прийом платежів (факторинг);
- послуги з відповідального зберігання та надання в оренду сейфів для зберігання цінностей та документів;
- випуск, купівлю, продаж і обслуговування чеків, векселів та інших оборотних платіжних інструментів;
- випуск банківських платіжних карток і здійснення операцій з використанням цих карток;
- надання консультаційних та інформаційних послуг щодо банківських операцій.

Спробуємо їх класифікувати та розділимо ці операції на три основні групи (рис. 10.2):

Пасивні операції банків

Пасивні операції — це операції, за допомогою яких банки утворюють **свої ресурси (пасиви)**. Пасиви банків складаються з їхніх власних капіталів і притягнутих засобів.

Пасиви всіх 176 комерційних банків складають на 1 січня 2012 р. 1054,280 млрд грн.

Власний капітал індивідуального банку — це капітал, що належить банку. Власний капітал акціонерного банку належить акціонерам. Він складається з акціонерного, резервного капіталів і нерозподіленого прибутку поточного року. Акціонерний

капітал — це капітал, мобілізований шляхом продажу акцій. Його сума дорівнює номінальній вартості випущених акцій. Резервний капітал складається з установчого прибутку, що становить різницю між курсовою і номінальними вартостями випущених акцій, а також із щорічних відрахувань від поточного прибутку.

Власний капітал комерційного банку становить незначну частку всіх його пасивів — менш як 10%. В Україні на 1 січня 2012 р. цей показник дорівнював 14,7% (див. табл. 10.1). Це пояснюється тим, що комерційний банк виступає в ролі посередника в кредиті і власному капіталі, є лише основою для залучення чужих засобів. З розвитком капіталізму частка власних засобів скорочується. Так, власний капітал усіх

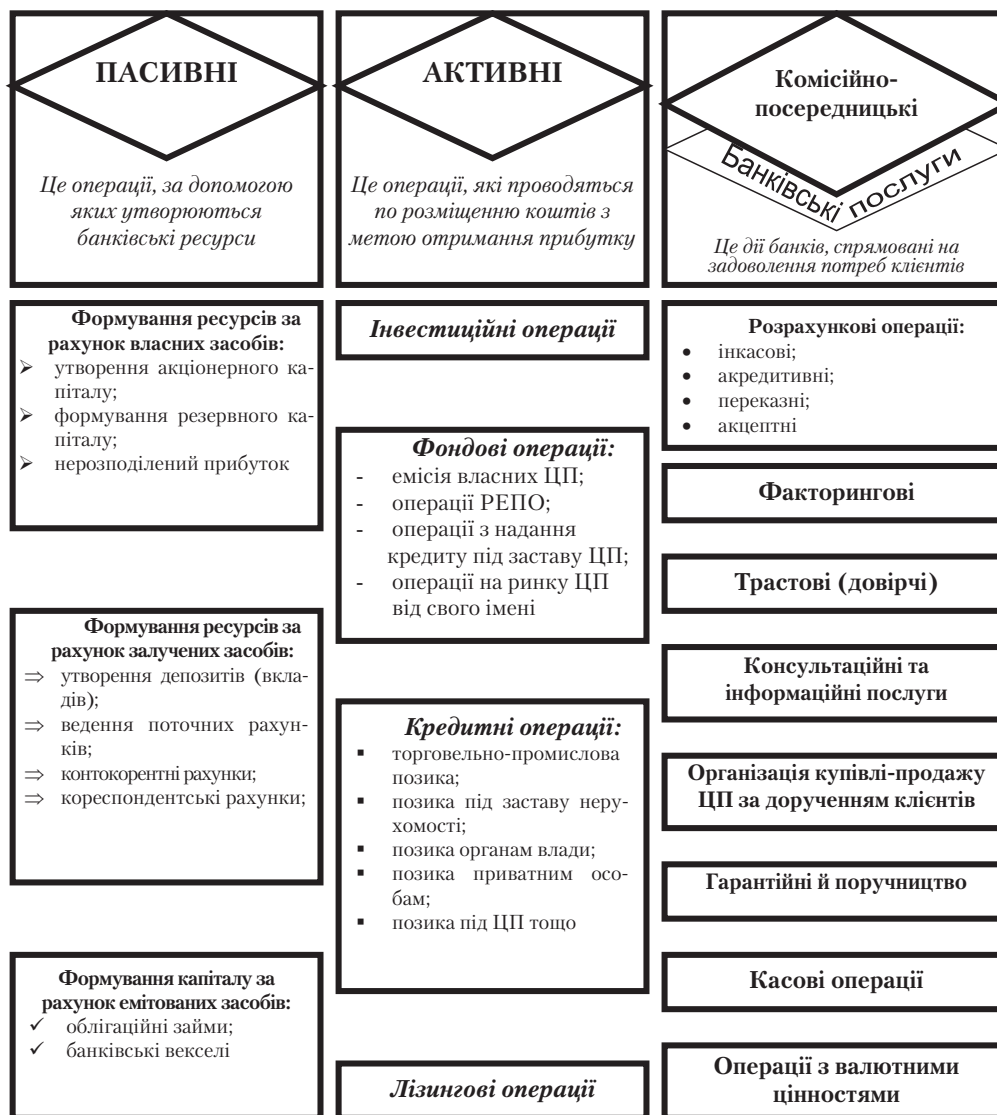

Рис. 10.2. Банківські операції та їхня характеристика

комерційних банків США в 1875 р. становив 35 %, у 1900 р. — 20, у 1920 р. — близько 12, а в даний час — 7–8% усіх пасивів. В Англії власні капітали комерційних банків у 1900 р. становили 18 %, частка зараз — менш як 3% їхніх пасивів. У великих банків частка власних капіталів менша, ніж у дрібних.

 Власний капітал комерційного банку поділяється на основний і додатковий (див. далі структуру банківських ресурсів).

Притягнуті засоби (**зобов'язання**) комерційних банків складаються в основному із внесків юридичних і фізичних осіб. Внески комерційних банків утворюються двома шляхами:

- за рахунок внеску вкладниками готівки (реальні внески);
- за рахунок банківських кредитів, зачислених на поточний рахунок позичальника, наданих у межах установленого ліміту (уявні вклади). Необхідність у створенні уявних вкладів об'єктивно викликається потребами товарообігу, що розширюється, у засобах платежу (рис. 10.3).

 Отже, однією з необхідних передумов для ефективного функціонування банків та їх фінансової стійкості є стабільність і достатність РЕСУРСНОЇ БАЗИ банків.

Банківські ресурси — сукупність грошових ресурсів, що перебувають у розпорядженні банків і використовуються ними для виконання активних та інших операцій.

Структура ресурсів комерційного банку показана на рис. 10.3.

Акумуляуючи грошові накопичення доходу і заощадження юридичних і фізичних осіб, банки перетворюють їх на позиковий капітал, тобто грошовий капітал, який надається в позику власниками на умовах повернення за плату у вигляді відсотка. Тому банківські ресурси називаються **банківським капіталом**.

Ресурси комерційного банку, як і ресурси будь-якого суб'єкта господарювання, складаються з **власних коштів (власного капіталу)** та коштів, наданих у тимчасове користування за певну плату. Останні називають **залученими коштами, або зобов'язаннями банку**.

Власний капітал банку включає основний капітал і додатковий капітал.

До основного капіталу належать:

- сплачений і зареєстрований статутний капітал;
- розкриті резерви, які створені або збільшені за рахунок перерозподіленого прибутку, надбавок до курсу акцій і додаткових внесків акціонерів у капітал;
- загальний фонд покриття ризиків, що створюється під невизначений ризик при проведенні банківських операцій, за винятком збитків за поточний рік і нематеріальних активів.

Статутний капітал посідає базове місце в капіталі банку. Він формується при створенні комерційного банку за рахунок мобілізації коштів акціонерів. Інструментом мобілізації є випуск акцій. Розмір статутного капіталу визначається засновниками банку, але не може бути нижчим, ніж мінімальний рівень, установлений Національним банком України.

Мінімальний розмір статутного капіталу на момент реєстрації банку не може бути менший:

- для місцевих кооперативних банків – **1,5 млн євро**;
- для комерційних банків, які здійснюють свою діяльність на території однієї області, – **5 млн євро**;
- для банків, які здійснюють свою діяльність на всій території України, – **8 млн євро**.

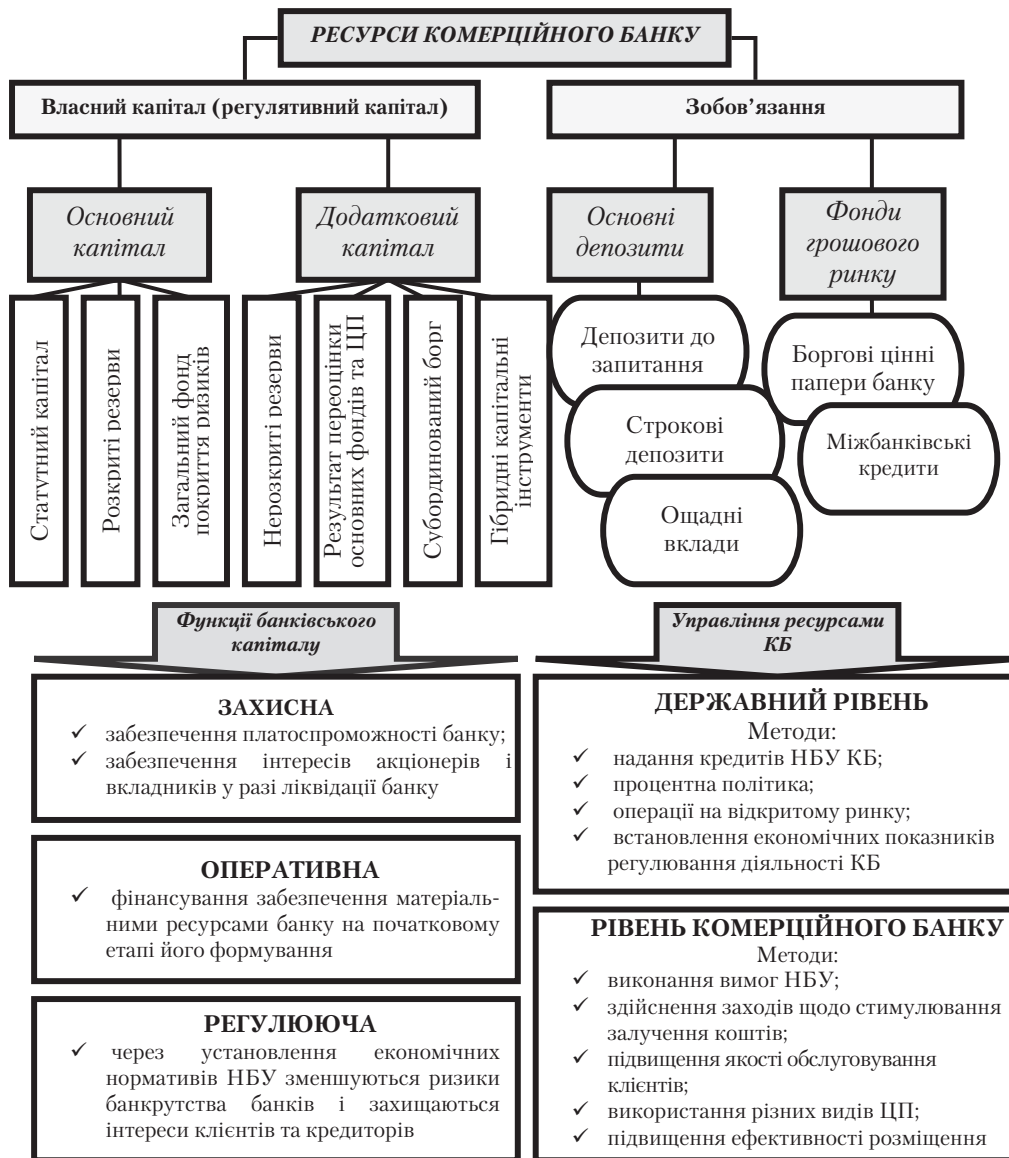

Рис. 10.3. Структура ресурсів комерційного банку

Національний банк України має право встановити, залежно від спеціалізації комерційних банків, диференційований мінімальний статутний капітал на момент реєстрації банку, але не нижче від розмірів, передбачених у Законі України «Про банки і банківську діяльність». Банк має право збільшувати статутний капітал після того, як усі учасники повністю виконали свої зобов'язання щодо оплати паїв або акцій і попередньо оголошений підписний капітал повністю сплачено.

Банк не має права без згоди НБУ зменшувати розмір регулятивного капіталу (власних коштів) нижче від мінімального встановленого рівня. *Капітал банку не може бути меншим від статутного капіталу, необхідного для заснування банку.*

Додатковий капітал складається з нерозкритих резервів, результатів переоцінки основних засобів та цінних паперів, що відображались у балансі за вартістю придбання, гібридних капітальних інструментів та субординованого боргу.

Гібридні капітальні інструменти є незабезпеченими зобов'язаннями, які не можуть бути погашені за ініціативою власника, можуть брати участь у покритті збитків і дають можливість відстрочення відсоткових платежів, якщо рівень прибутковості банку не дає змоги здійснювати такі виплати.

Субординований борг — це звичайні незабезпечені боргові капітальні інструменти, які за умовами контракту не можуть бути забрані з банку раніше ніж через 5 років, а у випадку банкрутства чи ліквідації повертаються інвестору після погашення претензій всіх інших кредиторів. Сума таких коштів, включених до капіталу, не може перевищувати 50% розміру основного капіталу.

Загальна сума капіталу, яка береться в розрахунок при обчисленні нормативів, називається *регулятивним капіталом*. Вона часто відрізняється від загальної суми банківського капіталу, що показується у фінансовій звітності.

Операції із залучення коштів (зобов'язання) — це сукупність заходів банків щодо мобілізації коштів на поточних, строкових, та інших рахунках клієнтів (юридичних і фізичних осіб). Основну суму залучених коштів становлять тимчасово вільні грошові капітали, що виникають на основі кругообороту промислового і торговельного капіталу, грошові накопичення громадських організацій суспільних фондів фінансових посередників та головне місце посідають особисті грошові накопичення населення.

В Україні на початок **2012 р. зобов'язання** всіх діючих комерційних банків становлять **898,79 млрд грн**, зокрема з них:

- перед юридичними особами — 186,213 млрд грн (20,72%);
- перед фізичними особами — 306,205 млрд грн (34,07%);
- строкові вклади (депозити) банків та кредити, що отримані від інших банків — 172,8 млрд грн (19,23%);
- інші — 233,57 млрд грн.

Залучені кошти банку можна класифікувати за різними ознаками:

а) за терміном залучення вони поділяються на кошти до запитання та залучені на певний термін (коротко-, середньо- та довгострокові);

б) за економічною природою всі залучені кошти банку (зобов'язання) поділяються на дві основні категорії: депозити та недепозитні залучені кошти;

в) за джерелами походження це можуть бути кошти фізичних і юридичних осіб, підприємств, фінансових інститутів, центрального банку, інших комерційних банків, бюджетні кошти тощо;

г) залежно від умов залучення коштів (вкладнику може сплачуватися фіксований чи плаваючий відсоток і т.д.).

За багатьма видами залучених ресурсів банк має здійснювати резервування коштів у вигляді обов'язкових резервів у центральному банку, з тим щоб захистити вкладників від можливих ризиків і втрат.

Розглянемо деякі з них.

Кошти (депозити) до запитання — розміщуються у банку на поточному рахунку клієнта. Вони використовуються власниками для здійснення поточних розрахунків з їх господарським партнерами. На вимогу клієнта кошти з його поточного рахунка у будь-який час можуть вилучатися шляхом видачі готівки, виконання платіжного доручення, оплати чеків або векселів.

Кошти, залучені на певний термін (строкові депозити), — це кошти, які розміщені в банку на певний строк не менше ніж на один місяць і які можуть бути зняті після закінчення цього терміну або після попереднього повідомлення банку. Вилучення строкових вкладів відбувається переказуванням грошей на розрахунковий (поточний) рахунок або готівкою з каси банку.

Строкові вклади підприємств — це тимчасово вільні грошові капітали, що перевищують необхідний мінімум платіжних засобів на поточному рахунку. Оскільки за внесками на поточні рахунки банки відсотків не платять, то їхньому власникові вигідніше надлишок засобів перевести на строковий вклад.

Строкові вклади більш стійкі порівняно із безстроковою частиною позикових засобів банку. Тому вони можуть бути джерелом не тільки короткострокових, а й середньо-, і довгострокових позичок, а також джерелом інвестицій у цінні папери. Відсоток, виплачуваний за строковими вкладками, залежить від терміну, на який поміщений внесок. Чим більший термін, тим вищий відсоток.

Одним із джерел поповнення ресурсів комерційного банку є **міжбанківський кредит**. Кредитними ресурсами торгують фінансово стійкі комерційні банки, в яких завжди є надлишок ресурсів. Ці банки для одержання прибутку прагнуть розмістити вільні ресурси в інших банках.

Важливу роль у формуванні ресурсів банків відіграють їхні позички в **центральному банку** як кредитора останньої інстанції і як регулятора грошового ринку. Таке позичання коштів може здійснюватись через участь в операціях НБУ на відкритому ринку та одержання стабілізаційного кредиту.

Операції на відкритому ринку НБУ проводить, здійснюючи короткострокове та середньострокове рефінансування банків через організацію тендерів, а також через постійно діючу лінію рефінансування (кредит «овернайт»).

НБУ здійснює рефінансування комерційних банків через операції на відкритому ринку тільки під забезпечення державних цінних паперів, векселів суб'єктів господарської діяльності і векселів Державного казначейства України.

*Залучені кошти формують переважну частину ресурсів, які використовують для виконання **активних операцій банків**.*

Активні операції банків

Активні операції банків пов'язані з розміщенням коштів і проводяться переважно з метою отримання доходу та для підтримки ліквідності. До активних операцій належать

надання кредитів та позичок, купівля-продаж цінних паперів, вкладення коштів у комерційні проекти, лізингові і факторингові операції, інвестиції в основні засоби тощо.

На 1 січня 2012 р. активи всіх 176 комерційних банків України складають 1054,28 млрд грн. Загальні активи (це скориговані резерви під активні операції) – 1211,54 млрд грн.

Розглянемо деякі з них.

Система банківського кредитування – це модель, що відповідає характеру економічних відносин господарюючих суб'єктів. Вона охоплює принципи, методи кредитування, механізми надання та погашення позик, а також контроль у процесі кредитування (рис. 10.4).

Кредити видаються в межах наявних ресурсів, які має банк. Загальний розмір кредитів, наданих банком усім позичальникам, з урахуванням 100% позабалансових зобов'язань банку, не може перевищувати восьмикратного розміру власних коштів банку.

Кредитування позичальників має здійснюватися з дотриманням комерційним банком економічних нормативів регулювання банківської діяльності та вимог НБУ щодо формування обов'язкових, страхових і резервних фондів.

Позички класифікують за багатьма ознаками: умовами повернення і термінами, на які вони надаються, характером забезпечення, методами надання і цільовим призначенням (див. рис. 10.4). За умовами повернення позички поділяються на термінові і безстрокові.

Термінові позички надаються на певний строк, до спливу якого банк не має права вимагати їхнього повернення. Вони, у свою чергу, поділяються на короткострокові (до одного року), середньострокові (від одного до п'яти років), довгострокові (понад п'ять років). Середньо- і довгострокові позички звичайно погашаються не одноразовим платежем, а різними частинами через визначені проміжки часу – місяць чи квартал.

Безстрокові позички – це позички, що надаються без установлення визначеного терміну погашення. Банк може зажадати їхнього повернення в будь-який час без попередження чи з попереднім повідомленням. Якщо банк не вимагає повернення позичок, позичальник погашає їх за своїм бажанням. Такі позички надаються в межах установленого для позичальника банком ліміту кредитування і біржових спекулянтів під забезпечення цінними паперами.

Залежно від забезпечення позички поділяються на забезпечені і незабезпечені. Надання банками позичок пов'язано з визначеним ризиком непогашення їх у випадку банкрутства позичальника чи ж його нечесності. Тому якщо банк недостатньо упевнений у платоспроможності чи чесності позичальника, він вимагає забезпечення позички визначеними цінностями. Характер забезпечення позички залежить від терміну, на який береться позичка. Так, короткострокові позички забезпечуються векселями, товарними документами і цінними паперами, а середньо- і довгострокові – цінними паперами і заставними на нерухоме майно. Позички під забезпечення векселями поділяються на два види: облік векселів і позички під їхню заставу.

Позички без забезпечення (бланкові) представляються під зобов'язання самого позичальника – під соло-векселі (італ. *solo*, лат. *solus* – один). Вони більш обтяжливі для позичальника порівняно з позичками під забезпечення. За ними банки стягують більший відсоток. Крім того, при наданні середньо- і довгострокових позичок без за-

безпечення банк накладає певні обмеження на дії позичальника. Він вимагає, щоб позичальник не знижував розміру оборотного капіталу нижче від визначеного рівня протягом усього періоду заборгованості, обмежує цілі, на які використовується позичка, і суму загальної заборгованості позичальника. Позичальник зобов'язаний періодично представляти банку звіти, що характеризують результати його господарської діяльності, для контролю за дотриманням прийнятих ним зобов'язань і оцінювання його фінансового становища. Банки одержують право на оцінку задовільного чи незадовільного керівництва підприємством-позичальником.

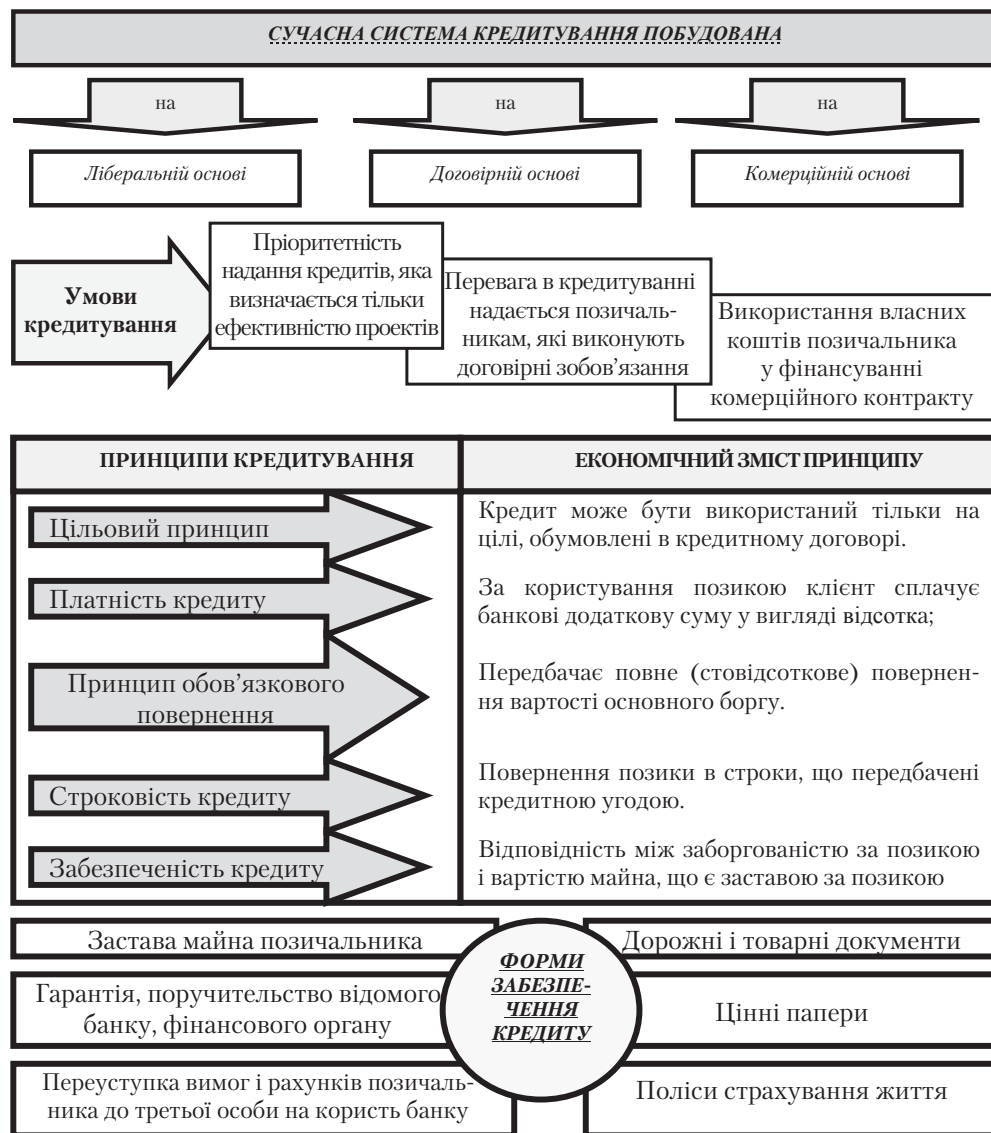

Рис. 10.4. Система банківського кредитування.

Комерційні банки застосовують два методи надання позичок. Перший полягає в тому, що можливість надання позички щоразу зважується в індивідуальному порядку на підставі заяви позичальника. Цей метод застосовується завжди при наданні термінових позичок і є одним з методів надання безстрокових позичок.

При другому методі позички надаються в межах заздалегідь встановленого банком для позичальника ліміту кредитування, що використовується позичальником у міру потреби випискою чеків на банк. Сума ліміту кредитування встановлюється банком з урахуванням розміру капіталу і фінансового положення позичальника, обумовленого на основі наданої їм фінансової звітності. Вона також залежить від кредитних можливостей банку і загального економічного становища країни в даний період. Установлений ліміт кредитування банк періодично (мінімум один раз на рік) переглядає.

Другий метод має ряд переваг перед першим. Для банку він вигідніший тим, що скорочується обсяг кредитної документації, а для позичальника — виключає необхідність щораз вирішувати питання з банком про одержання позички, а також тим, що при ньому позичальник платить відсотки тільки за дійсно використаними сумами кредиту, а у випадку індивідуальних позичок він повинен оплачувати усю суму з дня його одержання, незалежно від того, використана вона чи ні.

Згідно з чинним законодавством, в Україні банки можуть використовувати такі форми **забезпечення позичок**: застава, гарантія, перевідступлення (цесія) на користь банку вимог і рахунків до третьої особи, іпотека, страхова угода (поліс).

Банк здійснює контроль за виконанням позичальниками умов кредитного договору, цільовим використанням кредиту, своєчасним і повним його погашенням і сплатою відсотків за ним. Якщо буде порушено умови кредитної угоди з боку позичальника, то банк має право застосувати економічні і правові санкції.

Лізингові операції. *Лізинг* (від англ. *lease* — оренда) — це складна торгово-фінансова угода, за якої лізингова фірма, тобто орендодавець, відповідно до побажань і спеціалізації орендаря, купує у виробника певне майно і здає його в оренду. Лізингові фірми часто виступають філіями чи дочірніми підприємствами великих компаній і банків. Кількість їхніх операцій останнім часом швидко збільшується.

Наприклад, у США лізинг устаткування за 90-ті роки подвоївся і перетворився на бізнес із обсягом угод близько 120 млрд дол. Лізинг одержав значне поширення й у Західній Європі. Величина його операцій досягла: у Франції — 14 млрд дол., у Німеччині — понад 7, в Італії — близько 6, у Швеції — більше ніж 3, у Японії вони виростили до 50, а в Австралії — до 12 млрд дол.

Лізингові фірми, які є власниками устаткування, що здається в оренду, мають значний власний основний капітал. Домогтися цього, почавши з нуля і пройшовши всі стадії нагромадження в сучасному суспільстві, вдається небагатьом. Тому більшість фірм починають свою діяльність при безпосередній чи непрямій підтримці банків. Найчастіше лізингові фірми виникають як філії банків.

Незважаючи на те, що при здачі устаткування в оренду вимагаються великі капітальні вкладення для закупівлі устаткування, банк, що займається лізинговими операціями, може одержати ряд переваг, насамперед розширити коло операцій, збільшити кількість клієнтів за рахунок підвищення якості обслуговування, знизити ризик втрат у зв'язку з неплатоспроможністю орендаря, одержати стабільний дохід

у вигляді комісії з лізингу, заощадити якусь частину засобів за рахунок спрощення організації обліку платежів за лізингом порівняно з бухгалтерським обліком при довгостроковому кредитуванні.

Лізингові відносини виникають так. На прохання клієнта банк за свій рахунок закупає майно (устаткування, транспортні засоби, сільськогосподарську техніку тощо) і бере на себе практично всі зобов'язання власника, включаючи відповідальність за збереження майна, оплату майнових податків тощо. Клієнт, на прохання якого було куплено майно, укладає з банком строковий договір оренди, в якому визначаються обов'язки орендаря, розмір орендної плати тощо. Плата за лізингову послугу нижча від позичкового відсотка, тому клієнту вигідніше користуватися лізингом, ніж брати грошову позику для придбання дорогого обладнання.

Інвестиційні операції. Комерційні банки проводять активну інвестиційну політику, здійснюючи інвестиційну діяльність за принципом реінвестицій — проведеної реальних або фінансових інвестицій за рахунок прибутку, отриманого від інвестиційних операцій. Прямі фінансові інвестиції передбачають внесення коштів або майна для збільшення статутного капіталу юридичної особи і придбання таким чином корпоративних прав. Фінансові інвестиції банк здійснює через **інвестиції в цінні папери**, шляхом вкладення коштів у цінні папери підприємств різних форм власності. Крім цього, банки можуть здійснювати інші операції з цінними паперами, які мають назву **фондових**, до них належать:

- емісія власних цінних паперів;
- операції РЕПО (продаж цінних паперів із можливістю наступного їх викупу);
- операції з надання кредиту під заставу цінних паперів;
- операції на ринку цінних паперів від свого імені.

Основними об'єктами інвестиційної діяльності банків є облігації приватних компаній і держави, а також акції корпорацій. Сукупність банківських ресурсів, вкладених у цінні папери, утворює *інвестиційний портфель банку*.

Структура інвестиційного портфеля комерційних банків має бути оптимізована (диверсифікована) таким чином, щоб максимально знизити ризик імовірних витрат коштів, вкладених у цінні папери, що пов'язано з невиконанням емітентом узятих на себе зобов'язань.

Комісійно-посередницькі операції банків (банківські послуги)

До послуг, які можуть надавати банки, відносять розрахункові операції, переказні, факторингові, послуги з управління активами інших суб'єктів ринку, консалтингові, гарантійні, посередницькі, довірчі (трастові) та інші послуги (див. рис. 10.2). Проаналізуємо деякі з них.

Розрахункові операції. Розрахункові операції пов'язані з функцією банку як посередника в розрахунках. Існує декілька форм розрахунків і видів операцій, які можна об'єднати в дві групи — **інкасові й акредитивні**.

Найбільш масові — **інкасові** (від італ. *incasso* — виторг) **операції**, за допомогою яких банк за зданими йому клієнтами розрахунковими документами, чеками, векселями та іншими платіжними вимогами) одержує гроші і зараховує їх на поточні рахунки. Якщо кредитор (одержувач грошей) і боржник

(платник) виступають у ролі клієнтів того самого банку, то техніка розрахунків зводиться до того, що банк на основі зданих йому розрахункових документів списує гроші з поточного рахунка боржника і зараховує їх на поточний рахунок кредитора.

Якщо ж кредитор і боржник є клієнтами різних банків, то, перш ніж зарахувати гроші на поточний рахунок кредитора, банк кредитора повинен одержати їх у банку боржника. Однак клієнти кожного банку видають зобов'язання клієнтам інших банків і самі одержують від них зобов'язання, тобто мають платіжні вимоги до них. Отже, банк не тільки одержує гроші від інших банків, а й повинен платити їм за зобов'язаннями своїх клієнтів.

Тому практика розрахунків між банками зводиться до обміну зустрічними вимогами через *розрахункові палати* — організації, створені комерційними банками для обміну зустрічними вимогами своїх клієнтів.

Сутність розрахунків через розрахункову палату полягає в такому. Кожен банк — член розрахункової палати — щодня складає відомості чеків і векселів, зданих йому на інкасо клієнтами, окремо за кожним банком — членом розрахункової палати. Ці відомості разом з чеками і векселями направляються в розрахункову палату. Службовці розрахункової палати на підставі отриманих відомостей складають загальну розрахункову відомість, у якій визначається кінцевий результат обміну платіжними документами: хто з банків боржник і хто — кредитор.

Ця відомість направляється до центрального банку, а чеки і векселі — до банків, клієнтам яких вони видані. Згідно з даними розрахункової відомості, центральний банк списує гроші з поточних рахунків комерційних банків-боржників і зараховує їх на поточні рахунки банків-кредиторів. У зв'язку з установленням кореспондентських зв'язків між комерційними банками в нас також виникає потреба в створенні розрахункових палат (розрахункових центрів).

Акредитиви поділяються на туристські (грошові) і комерційні. **Туристський акредитив** — це грошовий документ, виданий банком клієнту з проханням до зазначеного в ньому відділення банку чи банками-кореспондентами у своїй країні або за кордоном оплачувати в межах визначеної суми протягом визначеного часу чек, виписаний власниками акредитива. Туристам, що виїжджають за кордон, акредитив може бути виписаний у національній чи іноземній валюті, залежно від бажання туриста.

Комерційний акредитив — це форма розрахунків між покупцем і постачальником, застосовувана тоді, коли постачальник недостатньо впевнений у платоспроможності покупця. Застосовується вона, головним чином, у розрахунках по зовнішній торгівлі. Сутність її зводиться до того, що банк покупця гарантує постачальнику оплату товарів покупцем. Техніка розрахунків полягає в такому.

Банк імпортера на прохання останнього видає гарантійний лист-акредитив, яким підтверджує, що виставлені експортером відповідно до акредитива векселі будуть оплачені чи акцептовані за пред'явленням. Такі векселі експортер легко може врахувати у своєму банку, одержавши платіж одразу ж після відправлення товарів. Комерційний акредитив може також бути у вигляді письмового доручення банку-імпортера банку-кореспонденту в країні експортера, де буде зазначено, оплатити чи акцептувати в межах зазначеної суми протягом визначеного терміну векселі, виставлені експортером.

Переказні операції — це операції по переказу банком грошей, внесених наявними грошима чи списаних з поточного рахунка клієнта у своє відділення чи у відділення банку-кореспондента (усередині країни чи за кордоном), де їх може одержати сам клієнт чи особа, якій адресовано переказ. У разі переказу грошей клієнту видається чек чи грошовий акредитив. При телеграфному переказі банк видає клієнту квитанцію на суму прийнятих до переказу грошей і сповіщає телеграфом своє відділення чи банку-кореспондента, яка сума повинна бути виплачена.

Факторингові операції. Факторинг — це різновид розрахункових операцій, що сполучається з кредитуванням оборотного капіталу клієнта шляхом переуступки клієнтом-постачальником банку неоплачених платіжних вимог, рахунків-фактур (від лат. *factura* — обробка) за поставлені товари, виконані роботи і надані послуги і відповідно — права одержання платежу за ними, тобто шляхом інкасування дебіторської заборгованості клієнта (одержання засобів за платіжними документами).

У цьому випадку банк стає власником неоплачених платіжних вимог і бере на себе ризик їхньої несплати, хоча кредитоспроможність боржників попередньо перевіряється. Відповідно до договору, він зобов'язується оплатити суму переуступлених йому платіжних вимог незалежно від того, чи оплатили свої борги контрагенти постачальника. Внаслідок цього постачальник знає точну дату оплати своїх платіжних вимог і може планувати здійснення своїх платежів. Завдяки факторингу досягається прискорення оборотності засобів у розрахунках.

Довірчі (трастові) операції — це операції, при виконанні яких банк є довіреною особою. Довірителями виступають окремі фізичні особи і корпорації, а також навчальні, релігійні, благодійні й інші заклади. Для окремих осіб банки керують на довірчих засадах нерухомим майном, цінними паперами і грошовим капіталом. Прийняті для керування цінні папери банк може продати, щоб придбати більш прибуткові папери.

При передачі банку грошових капіталів довіритель може наказати сферу їхнього використання. Якщо таких вказівок немає, банк за своїм розсудом пускає їх в оборот. Часто банки на основі заповіту померлого чи, якщо немає заповіту, то за рішенням суду здійснюють операції по розділу майна між його спадкоємцями відповідно до існуючого закону. Якщо при цьому в числі спадкоємців є неповнолітні, він може залишитися опікуном таких спадкоємців.

Банки виконують різні трастові операції і для корпорацій. Нерідко корпорації передають банкам для керування пенсійні фонди, що створені за рахунок засобів робітників і частково за рахунок самих корпорацій. Банки виступають як довірені особи при випуску корпораціями облігаційних позик.

Якщо облігації випускаються під забезпечення акцій дочірніх підприємств, то вони передаються банку як довірній особі на весь період до погашення облігацій. При випуску облігацій під забезпечення нерухомим майном банк є «власником» власності на таке майно. У даному випадку він захищає інтереси власників облігацій. Тому в разі необхідності йому надається право за своїм розсудом вирішувати питання із закладеним майном.

Банки виступають агентами по реєстрації випущених корпораціями акцій з метою недопущення їхнього випуску понад дозволену кількість, а також агентами по переказу акцій від однієї особи до іншої при їхньому продажі.

 Торгово-комісійні операції — це операції, пов'язані з купівлею і продажем цінних паперів і дорогоцінних металів для клієнтів. Банки беруть активну участь у розміщенні облігацій державних позик. Здобуваючи облігації в держави, вони потім розміщують їх на фондовому ринку між фінансово-кредитними установами і приватними особами. Крім того, вони здійснюють великі обороти з акціями й облігаціями акціонерних підприємств, продаючи їх за дорученням одних клієнтів і купуючи для інших.

 Акцептні операції. У тісному зв'язку з кредитними операціями комерційних банків знаходяться акцептні, пов'язані з акцептом комерційних векселів. Акцепт означає згоду боржника платити по виставленому на нього кредитором векселю. Ця згода оформляється у виді напису на лицьовій стороні векселя слова «акцептована», дати і підпису акцепту.

Виконання банками акцептних операцій викликане тим, що постачальники товарів не завжди упевнені в платоспроможності свого покупця, який бере товари в кредит. Якщо постачальник не впевнений у платоспроможності свого покупця, він вимагає, щоб виставлений ним вексель був акцептований не самим покупцем, а банком покупця чи яким-небудь іншим банком, у якого висока репутація. У цьому випадку покупець домовляється з відповідним банком про акцепт. Свою згоду на акцепт банк підтверджує в письмовій формі видачею покупцю акредитивного (від лат. *accreditivus* — довірчий) листа, що висилається постачальникові.

Акцептом векселя банк гарантує його плату і тим самим додає йому велику мобільність як засобу обороту і платежу. Крім того, такі векселі більш охоче приймаються до обліку іншими банками. Банк оплачує вексель за рахунок боржника, який до настання терміну платежу вносить у банк необхідну суму грошей. У випадку банкрутства боржника банк оплачує вексель за свій рахунок.

Акцептні операції носять характер пасивно-активних: з наданням акцепту в банку одночасно виникає зобов'язання стосовно кредитора (власника векселя) і вимога стосовно боржника, за якого він поручився. Вони, не будучи пов'язані з вкладенням у них капіталу, за винятком випадків банкрутства боржників, є важливим джерелом прибутку банку у вигляді комісійних.

10.4. Основні показники ефективності та прибутковості діяльності банку

Сучасний банк виконує більш як 180 різноманітних операцій, а стан справ банку відображається в балансовому звіті банку.

Баланс складається з двох частин:

- права сторона — пасиви (містить джерела залучення коштів та власний капітал);
- ліва сторона — активи (напрями використання залучених коштів).

Баланси комерційного банку складаються щоденно, щомісячно, щоквартально. На його підставі контролюються: а) формування та розміщення залучених та влас-

них коштів; б) стан кредитних, розрахункових, касових та інших банківських операцій; в) ефективність діяльності банку.

Основними показниками, що відображають ефективність діяльності банку, є показники ліквідності, прибутковості, ефективності, якості активів, достатності капіталу та фінансового лівериджу.

Показники ліквідності. Ліквідність характеризує спроможність банку відповідати за своїми зобов'язаннями в терміни і без втрат, тобто відображає спроможність банку забезпечити своєчасне виконання своїх грошових зобов'язань перед клієнтами банку. Комерційні банки повинні дотримуватися певних рівнів ліквідності.

Норми ліквідності встановлюються як відношення різних статей активів балансу банку до всієї суми або до певних статей пасивів, або, навпаки, пасивів до активів. Норму ліквідності ще називають **коефіцієнтом ліквідності**. Це показник, що характеризує спроможність банку перетворювати свої активи на наявні гроші для задоволення вимог вкладників щодо одержання своїх внесків, і потреб клієнтів в позичках.

Наприклад, **норматив миттєвої ліквідності** ($K_{Л1}$) розраховують за формулою

$$K_{Л1} = \frac{\text{Кошти в касі банку} + \text{Кошти на кореспондентських рахунках}}{\text{Поточні рахунки}} \times 100\% .$$

Норматив ліквідності ($K_{Л2}$) характеризує частку високоліквідних активів у робочих активах. Його визначають за формулою:

$$K_{Л2} = \frac{\text{Високоліквідні активи}}{\text{Робочі активи}} \times 100\% .$$

Коефіцієнти $K_{Л1}$ та $K_{Л2}$ мають бути не менше ніж 20%.

Норматив $K_{Л3}$ відображає ступінь використання основних депозитів для надання позик:

$$K_{Л3} = \frac{\text{Позики}}{\text{Депозити}} \times 100\% .$$

Норматив $K_{Л4}$ визначає частку кредитів у загальному обсязі активів банку:

$$K_{Л4} = \frac{\text{Позики}}{\text{Активи}} \times 100\% .$$

Показники прибутковості активів та прибуткового капіталу вимірюють спроможність банку генерувати власний капітал для забезпечення зростання та подолання економічних труднощів. **Коефіцієнт прибутковості власного капіталу** ($K_{ПК}$, або ROE) та **коефіцієнт прибутковості активів** ($K_{ПА}$, або ROA) розраховують за такими формулами:

$$ROE = \frac{\text{Чистий прибуток}}{\text{Середня величина власного капіталу}} \times 100\% ;$$

$$ROA = \frac{\text{Чистий прибуток}}{\text{Середня величина активів}} \times 100\% .$$

Більшість банків мають показник ROA 0,5–1,5%, показник ROE – 10–20%.

Якщо показник ROE набагато перевищує показник ROA , то це свідчить про незначний розмір власного капіталу в загальному обсязі капіталу.

 Основними показниками ефективності діяльності банку є показники *прибутковості, чистий спред та чиста маржа*.

Чистий СПРЕД (SPRED) відображає, наскільки ефективно банк виконує свою основну функція посередника між вкладниками та позичальниками і враховує тільки активи, за якими нараховуються відсотки, та пасиви, за якими сплачується відсоток:

$$\text{Чистий СПРЕД} = \frac{\text{Відсоткові доходи}}{\text{Дохідні активи}} - \frac{\text{Відсоткові витрати}}{\text{Пасиви, за якими сплачуються відсотки}} .$$

Чиста маржа визначає спроможність банку отримувати прибуток за рахунок залучення на вигідних умовах ресурсів та наступного ефективного використання їх. Для оцінювання ефективності різних видів діяльності банку використовують *чисту відсоткову маржу, невідсоткову та операційну*:

$$\text{Чиста відсоткова маржа} = \frac{(\text{Відсоткові доходи} - \text{Відсоткові витрати})}{\text{Середня величина активів}} 100\% ,$$

$$\text{Чиста відсоткова маржа} = \frac{(\text{Невідсоткові доходи} - \text{Невідсоткові витрати})}{\text{Середня величина активів}} 100\% ,$$

$$\text{Чиста операційна маржа} = \frac{(\text{Операційні доходи} - \text{Операційні витрати})}{\text{Середня величина активів}} 100\% .$$

Чиста відсоткова маржа більшості банків становить 1–5%.

Прибутковість відіграє важливу роль у діяльності банку, оскільки досягнення задовільного рівня прибутку дає змогу поповнювати капітал, формує основу життєдіяльності банку, а також забезпечує прийнятний рівень дивідендних виплат акціонерам. Рівень прибутковості безпосередньо пов'язаний з рівнем ризику. Вищий рівень ризику дає можливість отримати підвищений прибуток, проте не виключає можливість втрат. Мінімізація рівня ризику дає змогу отримати невисокий, але стабільний прибуток.

За ступенем ліквідності активи банку можна об'єднати в три групи: активи в безпосередньо ліквідній формі, легко- і важколіквідні активи.

Активи в безпосередньо ліквідній формі – це касовий резерв готівки і засобу на поточному рахунку в центральному банку, оскільки комерційні банки можуть у будь-який час вилучити ці засоби готівкою. Касовий резерв готівки і засобу на поточному рахунку в центральному банку є незайнятими активами комерційних банків, що не приносять їм прибутку. Тому комерційні банки намагаються тримати мінімум своїх ресурсів у вигляді активів у безпосередньо ліквідній формі. Цей мінімум необхідний для забезпечення своєчасного повернення внесків і безперебійного виконання розра-

хунків з іншими комерційними банками через центральний банк в умовах нормального зворотного припливу позичок і нових внесків.

Зазвичай касовий резерв готівки і коштів на поточному рахунку в центральному банку (без обов'язкових резервів) не перевищує 10% усіх пасивів комерційних банків.

Оскільки активи в безпосередньо ліквідній формі становлять порівняно незначну частину позикових засобів і не завжди можуть поповнюватися за рахунок нових внесків, визначену частину позикових засобів комерційні банки повинні розміщувати таким чином, щоб у разі необхідності їх можна було легко і без втрат перетворити на готівку, тобто визначена частина банківських активів повинна бути легколіквідною.

З усіх зайнятих активів *найбільш ліквідними* є позички до запитання, облік векселів і короткострокові позички. Повернення позичок до запитання банк може зажадати в будь-який час. Облік векселів здійснюється банками щодня, і оскільки векселі є короткостроковими зобов'язаннями (в основному з термінами платежу до трьох місяців), то щодня настають терміни платежу за раніше врахованими векселями.

Найменш ліквідними статтями активів комерційних банків виступають середньо- і довгострокові позички, а також інвестиції в цінні папери. Останні теоретично можуть бути завжди перетворені на готівку, але практично таке перетворення не завжди здійснюється без втрат. Реалізація ж цінних паперів за цінами, нижчими від цін придбання, може призвести до банкрутства банку.

Ліквідність банківських активів і їхня прибутковість взаємно протилежні. Активи в безпосередньо ліквідній формі (готівка в касі і засоби на поточному кошторисі в центральному банку) зовсім не приносять прибутків, а найбільш ліквідні зайняті активи (позички до запитання) приносять найменший дохід. Найбільш дохідні довгострокові позички й інвестиції в цінні папери є найменш ліквідними статтями активів.

Для ефективного виконання банківською системою своєї основної місії кожна банківська установа повинна дотримувати збалансованого співвідношення між власними й залученими коштами, постійно поліпшувати **якість активів**. Недостатня увага до якісного стану портфеля банківських активів є основною причиною збиткової діяльності банків і як наслідок — банківських банкрутств.

Прагнення банків помістити максимум засобів у найбільш дохідні статті активів веде до погіршення їхньої ліквідності, що може призвести до банкрутства. Банкрутство банків підриває довіру до них вкладників і тим самим ще більше ускладнює функціонування банківської системи, що є свого роду нервовою тканиною всього народного господарства. Тому в розвинутих країнах спостерігається все активніше втручання держави в банківську сферу щодо підтримки ліквідності банківських активів. Це втручання здійснюється у формах різного роду заходів:

- введення системи державного страхування депозитів;
- заборона інвестицій в акції й облігації промислових і торгових корпорацій;
- законодавче встановлення мінімальної норми легколіквідних статей активів стосовно пасивів банків.

Таку саму мету переслідує і встановлення норм обов'язкових резервів комерційних банків у центральному банку.

Отже, балансування між прибутковістю та ризиком, тобто пошук оптимального їх співвідношення, — є одним із важливих і складних завдань стабілізації та ефективної діяльності банку.

ПРАКТИКУМ

Запитання для самоконтролю

1. Загальна характеристика комерційних банків.
2. Як класифікуються комерційні банки?
3. Операції комерційних банків та їхня характеристика.
4. Небанківські фінансово-кредитні установи, їхнє призначення та види. Проблеми небанківських фінансово-кредитних установ.
5. Стійкість банківської системи як вирішальна передумова її успішного функціонування. Механізм забезпечення стабільності банківської системи.

Питання для обговорення на семінарах

1. Що таке комерційний банк?
2. Класифікація комерційних банків.
3. Охарактеризуйте категорію «банківські ресурси».
4. Чому банківські ресурси називають банківським капіталом?
5. Статутний фонд комерційного банку і порядок його формування.
6. Охарактеризуйте всі види банківських операцій.
7. У чому сутність пасивних та активних операцій банку?
8. Назвіть статі пасивів і активів банку. Дайте їм характеристику.
9. Етапи системи банківського кредитування.
10. Які документи необхідні для оцінювання фінансового стану позичальника?
11. Які економічні перспективи встановлює НБУ для діяльності кооперативних та акціонерних банків?
12. Ліквідність банківських активів та його групи.
13. Прибутковість банку та показники її вимірювання.

Теми для рефератів

1. Банківська система України (стан та перспективи розвитку).
2. Комерційні банки України (аналіз діяльності найбільших банків України).
3. Індикатори фінансової безпеки банківської системи (на прикладі кооперативних банків).

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. За організаційно-правовою формою діяльності КБ поділяються на:

- а) державні;
- б) акціонерні;
- в) приватні;
- г) пайові;

- д) кооперативні;
- е) змішані.

2. Комерційні банки проводять операції і надають послуги з метою одержання доходу. До складу доходів банку входять:

- а) відсотки за наданими кредитами;
- б) комісія за касові та інші операції;
- в) доходи від здавання майна в оренду;
- в) штрафи, пені та неустойки одержані;
- г) штрафи, пені та неустойки сплачені.

3. Основні групи банківських операцій:

- а) операції з ЦП;
- б) власні операції;
- в) кредитні операції;
- г) депозитні операції;
- д) банківські послуги;
- е) традиційні операції;
- є) пасивні;
- ж) трастові;
- з) активні;
- и) валютні.

4. Міжбанківські асоціативні об'єднання – це:

- а) концерни;
- б) спілки;
- в) картелі;
- г) трести;
- д) консорціуми;
- е) асоціації;
- є) синдикати;
- ж) ліги;
- з) корпорації.

5. Рентабельність діяльності банку – це:

- а) відношення прибутку до акціонерного капіталу банку;
- б) відношення сукупних активів до витрат банку;
- в) відсотки і дивіденди за капіталами, розміщеними в цінні папери;
- г) доходи від спекуляції цінними паперами;
- д) відношення маси прибутку до змін в активах частки позичок.

6. Ліквідність банківських активів – це:

- а) здатність банку вчасно і без втрат перетворювати зайняті активи в готівку;
- б) прибуток нерозподілений;
- в) активні і пасивні банківські операції;
- г) відношення маси прибутку до витрат банку.

7. Комерційний банк може активно випускати в обіг безготівкові гроші в межах:

- а) грошей Національного банку, які перебувають у його розпорядженні;
- б) своїх внесків;
- в) свого касового резерву;
- г) свого надлишкового резерву.

8. Основні джерела інформації про стійкість банку:

- а) статистичний звіт;
- б) звіт про фінансові результати;
- в) звіт про прибутки і збитки;
- г) баланс;
- д) звіт про сплату податків.

9. Причини порушення ліквідності КБ:

- а) прорахунки в оцінці ризиків;
- б) різкі зміни облікової ставки ЦБ;
- в) форс-мажорні обставини;
- г) порушення збалансованості активів і пасивів банку;
- д) мала капіталізація банку.

10. Суб'єкти зовнішнього контролю за діяльністю банку:

- а) відділ внутрішнього банківського аудиту;
- б) незалежні аудиторські фірми;
- в) НБУ;
- г) ревізійні комісії;
- д) ДПА;
- ж) правоохоронні органи;
- з) збори акціонерів (учасників).

11. Яких санкцій вживає НБУ за систематичне порушення КБ його вимог:

- а) стягнення грошового штрафу, фінансове оздоровлення, відкликання ліцензії;
- б) підвищення норми обов'язкових резервів, стягнення штрафу, відкликання ліцензії;
- в) проведення заходів фінансового оздоровлення, застосування санкції у вигляді: штрафу, підвищення норми обов'язкових резервів, призначення тимчасової адміністрації, відкликання ліцензії?

12. Проведення центральними банками політики «дешевих грошей» — це:

- а) проведення ЦБ рестрикційної політики;
- б) політика, спрямована на подорожчання кредиту;
- в) політика, спрямована на зниження відсоткових ставок, норм обов'язкового резервування, купівля державних цінних паперів.

13. Яка частка статутного фонду законодавчо дозволена юридичним та фізичним особам під час створення комерційного банку:

- а) не більше ніж 50 %;
- б) не більше ніж 35 %;
- в) не більше ніж 33 %?

14. Активи банку – це:

- а) готівкові гроші, акції та вклади до запитання;
- б) готівкові гроші, власність і акції;
- в) внески до запитання та банківські ресурси;
- с) вклади населення, строкові депозити, вільні резерви;
- д) сума наданих позик.

15. Пасиви банку – це:

- а) власний капітал банку;
- б) залучені вклади й депозити;
- в) готівкові гроші, власність та акції;
- г) власність, сума наданих позик.

16. Ресурси комерційного банку складаються з :

- а) власного капіталу та його зобов'язань;
- б) основного, додаткового капіталів та основних депозитів;
- в) з основних активів;
- г) рухомого та нерухомого майна КБ, акцій та інвестицій.

17. Кредитний портфель КБ:

- а) всі банківські активи;
- б) всі банківські пасиви;
- в) сукупність усіх банківських позик;
- г) сукупність усіх депозитів.
- д) всі відповіді вірні.

18. Акцептні операції КБ:

- а) кредитні операції банків;
- б) гарантування банку сплати по векселю;
- в) депозитні операції банків;
- г) лізингові та факторингові операції банків;
- д) інформаційні послуги.

19. Міжбанківські об'єднання (договірні) без права втручатись в діяльність банків:

- а) банківські спілки;
- б) банківські картелі;
- в) асоціація банків;
- г) банківські трести;
- д) синдикати;
- ж) ліги;

Задачі

Задача 1

1 січня 2007 року клієнт поклав 2000 грн на банківський рахунок під 6 річних відсотків та за умовою, що відсоток на відсоток не нараховується. Яка сума буде на цьому рахунку 1 січня 2011 року, якщо банк проводить компаундинг відсотка щорічно?

Задача 2

Яку суму грошей необхідно покласти на 6-місячний депозит, щоб отримати наприкінці терміну розміщення 2000 грн при ставці 14% річних та за умовою, що відсоток на відсоток не нараховується?

Задача 3

Банк «Капітал» платить за внесками 10 відсотків за рахунками його грошового ринку при щоквартальному компаундингу. Менеджери банку «СИБ» вимагають, щоб рахунки грошового ринку цього банку дорівнювали ефективній ставці банку «Капітал», але щоб при цьому компаундинг проводився щомісячно. Яка для цього повинна бути номінальна ставка, встановлена банком «СИБ»?

Задача 4

Менеджер фірми «Ресурс» має намір продати продукцію в кредит, надавши змогу покупцям розплатуватися через два місяці. Але для того щоб розплатитися за рахунками, фірмі «Ресурс» доведеться взяти кредит у банку. Банк надає фірмі «Ресурс» кредити з 18%-ною номінальною складною ставкою із щомісячним компаундингом. Менеджер фірми «Ресурс» має намір покласти виплати за номінальною ставкою на своїх покупців, що в результаті повинно повністю покрити фінансові витрати фірми «Ресурс». Яким має бути значення цієї номінальної ставки?

Приклади розв'язання типових задач

Приклад 1

1 січня 2009 року клієнт поклав 2000 грн на банківський рахунок під 8 річних відсотків та за умовою, що відсоток на відсоток не нараховується. Яка сума буде на цьому рахунку 1 січня 2012 року.

Розв'язок.

Для знаходження майбутньої вартості вкладу за простою відсотковою ставкою використовуємо формулу

$$S = P \times (1 + i \times n).$$

Оскільки n дорівнює три повних роки (2009, 2010, 2011), а річна відсоткова ставка 8%, то майбутня вартість поточного вкладу 2000 грн становитиме:

$$S = 2\,000 \times (1 + 0,08 \times 3) = 2\,480 \text{ (грн)}.$$

Відповідь: 1 січня 2012 року на депозиті обліковуватиметься вклад вартістю 2480 грн.

Приклад 2

Яку суму грошей необхідно покласти на 6-місячний депозит, щоб отримати наприкінці терміну розміщення 1000 грн за ставкою 20 % річних та за умовою, що відсоток на відсоток не нараховується?

Розв'язок.

Для знаходження поточної вартості вкладу за простою відсотковою ставкою використовуємо формулу

$$P = S \times \frac{1}{1 + i \times n}.$$

Оскільки ж відсоткова ставка річна, а термін дії депозитної угоди 6 місяців, то в нашому випадку n дорівнює $\frac{6}{12}$, або $\frac{1}{2}$, і після підстановки даних формула набуває такого вигляду:

$$P = 1000 \times \frac{1}{1 + 0,2 \times \frac{1}{2}} = 909 \text{ (грн)}.$$

Відповідь: на депозит необхідно покласти 909 грн.

Приклад 3

Банк «Капітал» платить за внесками 20 % за рахунками його грошового ринку при щоквартальному компаундингу. Менеджери банку «СИБ» вимагають, щоб рахунки грошового ринку цього банку дорівнювали ефективній ставці банку «Капітал», але щоб при цьому компаундинг проводився щомісячно. Яка для цього повинна бути номінальна ставка, встановлена банком «СИБ»?

Розв'язок.

Визначення ефективної відсоткової ставки в процесі нарощення вартості грошових засобів за складними відсотками здійснюється за формулою

$$i_E = \left(1 + \frac{i}{n}\right)^n - 1,$$

де i_E — ефективна середньорічна відсоткова ставка при нарощенні вартості грошових засобів за складними відсотками, що виражається десятковим дробом;

i — періодична відсоткова ставка, яка використовується при нарощенні вартості грошових засобів за складними відсотками, що виражається десятковим дробом;

n — кількість інтервалів здійснення кожного відсоткового платежу за відсотковою ставкою протягом року.

Виходячи з наведеної формули, номінальну ставку відсотка можна розрахувати за такою формулою:

$$i = n \times \left((1 + i_E)^{\frac{1}{n}} - 1 \right).$$

Спершу розраховуємо ефективну ставку відсотка банку «Капітал». Після підстановки вихідних даних у відповідну формулу отримуємо:

$$i = \left(1 + \frac{0,2}{4}\right)^4 - 1 = 0,2155, \text{ або } 21,55\%.$$

Тепер можна розрахувати номінальну ставку для банку «СИБ». Оскільки за умовою задачі кількість інтервалів нарахування відсотків дорівнює 12, то формула набуває такого вигляду:

$$i = 12 \times ((1 + 0,2155)^{\frac{1}{12}} - 1) = 0,1968, \text{ або } 19,68\%.$$

Відповідь: номінальна ставка відсотка в банку «СИБ» має дорівнювати 19,68%.

Приклад 4

Менеджер фірми «Ресурс» має намір продати продукцію в кредит, надавши змогу покупцям розплачуватися через два місяці. Але для того щоб розплатитися за рахунками, фірмі «Ресурс» доведеться взяти кредит у банку. Банк надає фірмі «Ресурс» кредити з 12%-ною номінальною складною ставкою із щомісячним компаундингом. Менеджер фірми «Ресурс» має намір покласти виплати за номінальною ставкою на своїх покупців, що в результаті повинно повністю покрити фінансові витрати фірми «Ресурс». Яким повинно бути значення цієї номінальної ставки?

Розв'язок.

За умовою задачі витрати за кредитом покладаються на покупців, отже, необхідно визначити ставку відсотка, за якою буде здійснено нарахування за період відстрочення платежу (та, відповідно, терміну заборгованості фірми «Ресурс» перед банком) — за 2 місяці:

$$i_E = \left(1 + \frac{0,12}{12}\right)^2 - 1 = 0,0201, \text{ або } 2,01\%.$$

Оскільки розраховане значення ставки відображає двомісячне нарахування відсотків за кредитом банку, то можна визначити ставку щомісячного нарахування їх, яка також буде і номінальною щомісячною ставкою товарного кредиту, який фірма «Ресурс» надасть покупцям своєї продукції:

$$2,01\% : 2 = 1,005\%.$$

Таким чином, номінальна річна ставка, за якою надаватиметься товарний кредит, становитиме:

$$1,005\% \times 12 = 12,06\%.$$

Відповідь: значення номінальної ставки, за якою надаватиметься товарний кредит, становитиме 12,06%.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України «Про Національний банк України» № 679-XIV від 20.05.1999 р. (із змінами та доповненнями) // Урядовий кур'єр. — 1999. — № 120–121. — С. 1–9.
2. Закон України «Про банки і банківську діяльність» № 2121-III від 07.12.2000 р. (із змінами та доповненнями) // Законодавчі і нормативні акти з банківської діяльності. — 2001. — № 1. — С. 3–47.
3. Наказ Президента України «Про грошову реформу в Україні» // Вісник НБУ. — 1996. — № 5.
4. Гроші та кредит / Авт. кол.; за ред. М. І. Савлука. — К.: КНЕУ, 2006. — 744 с.
5. Гроші та кредит: Навч. посібник з курсу «Гроші та кредит» для студентів екон. спец. / Автори: В. М. Семененко, О. В. Семененко / КНУТД, 2006. — 146 с.
6. Диба М. І., Осадчий Є. С. Капіталізація банківської системи як чинник підвищення надійності економіки України // Фінанси України. — 2008. — № 6. — С. 77–88.
7. Колосова В. П. Європейський інвестиційний банк в Україні // Фінанси України. — 2008. — № 2. — С. 15–26.
8. Куштим В. В., Ляшенко В. В. Динаміка розвитку банківського сегмента міжнародного фінансового ринку // Фінанси України. — 2007. — № 12. — С. 96–105.
9. Матвієнко П. Капіталізація як дійовий інструмент підвищення надійності банківської системи України // Економіка України. — 2008. — № 1. — С. 42–52.
10. Матвієнко П. Рейтингова оцінка діяльності банків України // Економіка України. — 2008. — № 2. — С. 37–46.
11. Савелко Т. Теоретичні аспекти ринку банківських послуг України // Економіка України. — 2007. — № 8. — С. 27–32.
12. Савлук М., Сугоняко О. Чи вистачає грошей економіці України? // Вісник НБУ. — 1997. — № 4.
13. Твердохлібова Д. Методика оцінки фінансового складу банківської системи України // Економіка України. — 2008. — № 4. — С. 43–55.
14. Чуб О. О. Адаптація банківського законодавства України до права Європейського Союзу: стан, проблеми та перспективи // Фінанси України. — 2008. — № 4. — С. 57–67.
15. Чуб О. О. Банківська діяльність у контексті інтеграції та глобалізації // Фінанси України. — 2008. — № 1. — С. 138–146.
16. Шаповал А. В., Міщенко В. І. Оцінка можливих наслідків вступу України до СОТ для банківського сектору // Фінанси України. — 2008. — № 4. — С. 45–56.
17. Шалудько Н. М. Кредитна експансія та стійкість банківського сектору в Україні // Фінанси України — 2007. — № 10. — С. 148–156.
18. <http://www.bank.gov.ua/Statist/Banks.xls> (офіційний сайт НБУ).

МОДУЛЬ 2. ХАРАКТЕРИСТИКА ОКРЕМИХ СФЕР І ЛАНОК ФІНАНСОВИХ ВІДНОСИН ТА МЕТОДІВ ФІНАНСОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Тема 11 СУТНІСТЬ ТА ФУНКЦІЇ ФІНАНСІВ

- 11.1. Історичні передумови виникнення і розвиток фінансів.
- 11.2. Моделі фінансових відносин.
- 11.3. Соціально-економічна сутність та функції фінансів.

11.1. Історичні передумови виникнення і розвиток фінансів

Фінанси¹ — одна з найбільш важливих і складних економічних категорій. Без фінансів неможливе функціонування держави і практична діяльність суб'єктів господарювання, оскільки саме вони забезпечують вартісний рух створеного у суспільстві валового внутрішнього продукту (ВВП), відображаючи досить складні відносини, що виникають при цьому.

Як історична категорія фінанси виникли одночасно з появою держави при розшаруванні суспільства на класи. Так, у докапіталістичних формаціях більша частина потреб держави задовольнялась через встановлення натуральних повинностей і зборів, а грошові відносини почали розвиватися в армії.

Основними витратами рабовласницьких і феодальних держав були витрати на ведення війни, утримання державного апарату, будівництво суспільних споруд (храмів, каналів, зрошувальних систем, доріг, водопроводів тощо). До основних доходів відносили надходження від державного майна (доменів) і регалій (монопольного права монарха на окремі промисли і торгівлю певними товарами), військова здобич, данина з покорених народів, натуральні і грошові збори, мито, позики.

Роль централізованого уряду та його функції визначалися в кожній країні впливом феодалів. У межах своєї вотчини феодали встановлювали власну систему подат-

¹ Термін «фінанси» походить від латинського «*finis*», тобто кінець. У середньовіччі це слово вживали для визначення строку сплати, а пізніше і для визначення документів, що свідчили про погашення боргу, якими завершувалась угода. Пізніше терміном «фінанси» стали позначати будь-який примусовий платіж на користь держави. Існує й інша точка зору, згідно з якою авторство терміну «фінанси» належить французькому вченому Ж. Бодену, який у 1577 р. видав книгу «Шість книг про республіку». Із старофранцузької мови «*finer*» (платити, оплачувати) цей термін перейшов в усі мови світу. У XVI–XVII ст. у Німеччині під терміном «фінанси» розуміли хитрість, підступність, здирицтво, віроломство тощо.

ків. Саме в цей період розпочалось формування основних теоретичних уявлень про фінанси.

З розпадом феодалізму і поступовим розвитком капіталістичної ринкової економіки все більшого значення набували грошові доходи і витрати держави. Частка натуральних зборів і повинностей почала різко зменшуватись.

Важливою передумовою виникнення фінансів було також розмежування доходів між ресурсами держави і її глави (на ранніх стадіях розвитку державні монархи розпоряджалися коштами державної скарбниці як своєю власністю). Тільки з виділенням державної скарбниці і повним розмежуванням її від власності монарха (XVI–XVII ст.), фінанси стають важливою формою та методом надходження і витрачання грошових коштів на виконання державою своїх функцій. Такі зміни були передумовою виникнення понять *державних фінансів, державного бюджету, державного кредиту*.

Таким чином, до початку XVIII ст. фінанси пов'язували з процесом передання частини доходу громадянина в розпорядження монарха, короля або іншого правителя на його утримання та інші витрати державного характеру.

З розвитком фінансів розвиваються і знання про них. Найбільш значимими для теорії фінансів були дослідження таких авторів кінця XIX ст., як В. Лебедева, С. Вітте, І. Озерова та ін. Практична зацікавленість у зростанні обсягів виробництва, продуктивності праці, обсягів грошових надходжень і прибутку сприяли розвитку товарно-грошових і кредитних відносин, процесам купівлі-продажу. Це призвело до виникнення фінансового ринку, паперових грошей, цінних паперів і в кінцевому випадку – ринкової економіки.

Однак найвищого розквіту фінанси досягли у XX ст., коли функції держави набагато розширились і вдосконалились, а товарно-грошові відносини посіли визначне місце в економічних системах. Значного розвитку набули місцеві (регіональні) фінанси, фонди фінансових ресурсів цільового призначення, фінанси підприємницьких структур тощо.

Отже, виникнення фінансів пов'язано з розвитком товарно-грошових відносин, з посиленням ролі держави, розширенням її функцій та дією економічних законів (рис. 11.1). Тобто, причиною появи фінансів можна вважати потреби суб'єктів господарювання і держави у фінансових ресурсах, що забезпечують їх діяльність.

Фінанси, як економічна категорія, мають двоїстий характер, що проявляється: *по-перше*, у системі відносин, пов'язаних з розподілом ВВП і формуванням на цій основі централізованих і децентралізованих фондів грошових коштів; *по-друге*, матеріальним носієм фінансових відносин є фінансові ресурси, що використовуються на виконання функцій і завдань держави, забезпечення умов розширеного відтворення.

Таким чином, вихідним положенням для розкриття сутності фінансів є розуміння того, що: **фінанси** – це одна з конкретних історичних форм економічних відносин, функціонування яких пов'язано з об'єктивною необхідністю розподілу і перерозподілу вартості валового внутрішнього продукту з метою формування і використання централізованих і децентралізованих грошових фондів для виконання функцій і завдань держави.

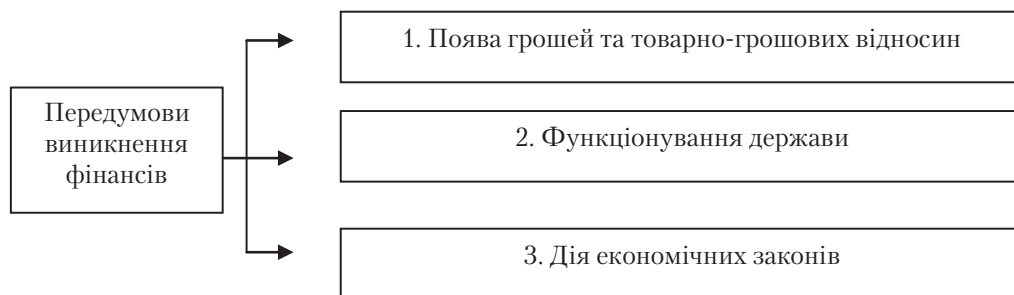

Рис. 11.1. Передумови виникнення фінансів

11.2. Моделі фінансових відносин

Розподіл і перерозподіл валового внутрішнього продукту (ВВП) може здійснюватися за різними моделями фінансових відносин у суспільстві. В основі побудови фінансової моделі суспільства лежать роль і місце в ній держави. Відповідно до ролі і місця держави, моделі фінансових відносин розрізняються за двома ознаками:

- за послідовністю розподілу ВВП;
- за рівнем державної централізації ВВП.

За послідовністю розподілу ВВП розрізняють дві моделі фінансових відносин: адміністративну і ринкову.

Сутність **адміністративної** моделі фінансових відносин полягає в тому, що переважна частина ВВП централізовано концентрується у бюджеті держави і виключається із розподільних відносин (рис. 11.2).

Держава спрямовує у бюджет централізований чистий дохід — податок з обороту і частину децентралізованого чистого доходу — прибутку підприємств (через систему платежів з прибутку). Частина прибутку (до 40%) залишається на підприємстві, інша частина ВВП виплачується робітникам і службовцям у вигляді заробітної плати, яка підлягає прибутковому оподаткуванню. Адміністративна модель фінансових відносин була характерна колишньому СРСР та іншим соціалістичним країнам.

Характерною ознакою цієї моделі є те, що переважну частину своїх доходів держава отримує у процесі первинного розподілу ВВП. Вона є закритою і не відображає фінансових реалій у суспільстві, а саме:

- вона не показує реального рівня доходів юридичних і фізичних осіб;
- доходи юридичних і фізичних осіб не відображають їх вклад у створення ВВП;
- неможливо достовірно визначити рівень оподаткування;
- відсутні стимули до продуктивної праці.

Пропорції первинного розподілу ВВП регулюються державою за допомогою адміністративних методів. Рівень заробітної плати регулюється через встановлення тарифних розрядів і посадових окладів. На основі планового ціноутворення фіксується централізований чистий дохід держави (податок з обороту) і встановлюється рівень прибутку підприємств.

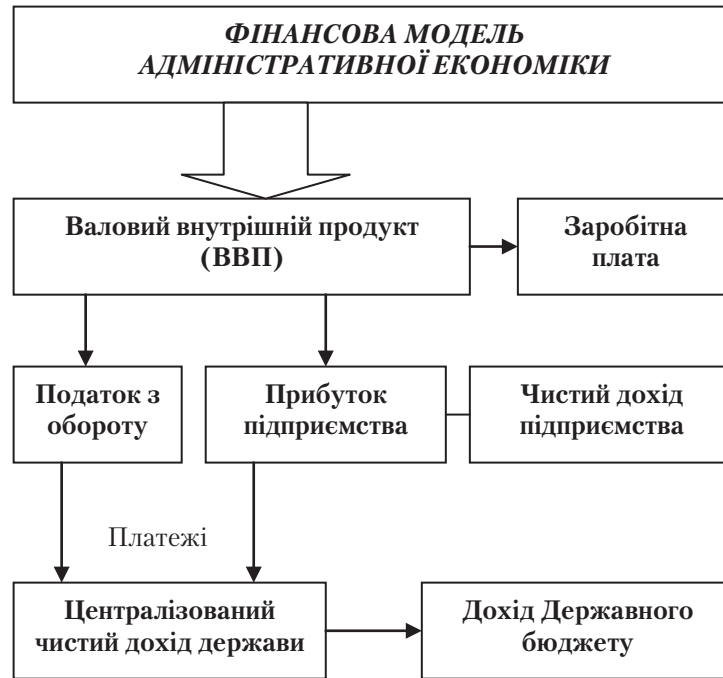

Рис. 11.2. Адміністративна модель фінансових відносин¹

Сутність фінансової *моделі ринкової економіки* полягає у тому, що спочатку вартість реалізованого ВВП розподіляється між тими, хто зайнятий у його створенні. Це насамперед, власники виробництва, котрі отримують прибуток, і робітники та службовці, яким виплачується заробітна плата.

Характерна ознака моделі полягає у тому, що держава отримує свої доходи на основі перерозподілу ВВП (рис. 11.3).

На відміну від адміністративної, *ринкова* модель фінансових відносин є відкритою, зрозумілою і достатньо повно відображає реалії у суспільстві:

- у ній точно відображається рівень доходів кожної юридичної і фізичної особи, який у свою чергу, характеризує їх вклад у створення ВВП;
- достовірно визначається рівень оподаткування: кожний суб'єкт точно знає скільки він заробляє і скільки віддає державі;
- чітко зафіксовано стимули до зростання доходів на основі зростання виробництва і підвищення продуктивності праці.

Пропорції первинного розподілу ВВП між підприємцями і робітниками та службовцями регулюються ринковими відносинами у законодавчому порядку.

Ринкові відносини сприяють встановленню оптимальних пропорцій між заробітною платою і прибутком. З одного боку, кожний суб'єкт зацікавлений у збільшенні своєї частки. З іншого — існують певні об'єктивні обмеження, які ведуть до того, що

¹ Фінанси: Навчальний посібник з курсу «Фінанси» для студентів економічних спеціальностей / Укл. В. В. Бугас, В. М. Семененко. — КНУТД. — 2005. — С.16.

кожний суб'єкт зацікавлений у доходах іншого. Так, для суб'єктів господарювання вкрай необхідним є високий рівень доходів населення, оскільки це сприяє розширенню обсягів продажу, а відповідно, і забезпеченню формування прибутку. У свою чергу, робітники і службовці зацікавлені у збільшенні прибутку підприємства, адже він створює передумови для розвитку виробництва, а відтак і зростання заробітної плати. При цьому переважну частку у ВВП у сучасних умовах займає саме заробітна плата, тоді як обсяги прибутку мінімізуються потребами виробничого розвитку.

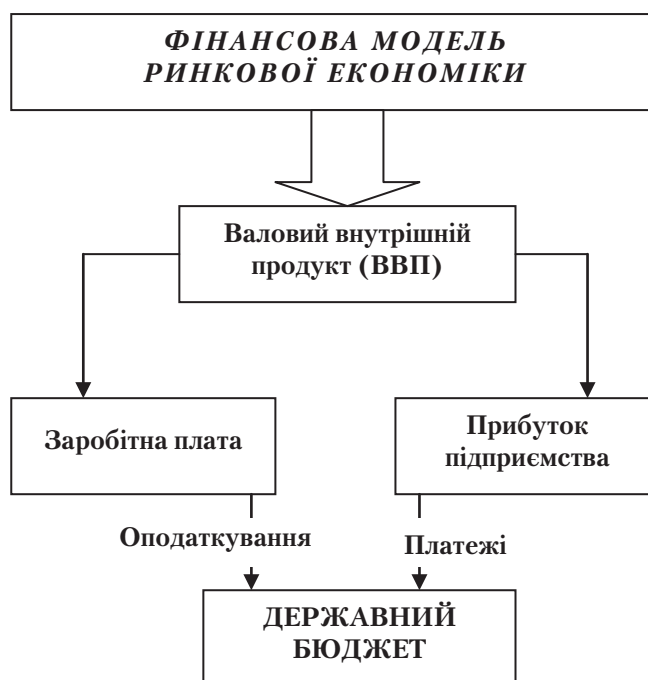

Рис. 11.3. Ринкова модель фінансових відносин¹

Законодавче регулювання полягає у встановленні мінімального рівня оплати праці й обмеженні максимального рівня рентабельності на основі застосування економічних інструментів, наприклад податку на прибуток.

Пропорції перерозподілу ВВП регламентуються тільки нормативно-законодавчими актами.

Слід відмітити, що виділення зазначених моделей певною мірою має умовний характер. У моделі ринкової економіки присутні елементи участі держави у первинному розподілі за допомогою непрямих податків. Модель адміністративної економіки, у свою чергу, включає елементи перерозподілу. Таким чином, відмінність однієї моделі від іншої полягає насамперед, у різних пропорціях. У моделі ринкової економіки переважає участь держави у перерозподілі ВВП, а в моделі адміністративної економіки — втручання держави у його первинний розподіл.

¹ Фінанси: Навчальний посібник з курсу «Фінанси» для студентів економічних спеціальностей / Укл. В. В. Бугас, В. М. Семененко. — КНУТД. — 2005. — С.16.

За рівнем державної централізації ВВП у межах фінансової моделі ринкової економіки умовно можна виділити три основні моделі: американську, західноєвропейську та скандинавську¹.

Американська модель, яка заснована на максимальному рівні самозабезпечення фізичних і самофінансування юридичних осіб, характеризується незначним рівнем бюджетної централізації, близько **30–35 %**. Фінансове втручання в економіку зведене до мінімуму. У соціальній сфері забезпечуються тільки ті верстви населення, які не в змозі обійтися без державної допомоги. Така модель створює максимальну фінансову стимуляцію: з одного боку, вона дає можливість заробляти, з іншого — вимагає цього. Це досить жорстка, але високоефективна модель, оскільки заснована, по суті, на примусовій фінансовій стимуляції.

Західноєвропейська модель характеризується поміркованим рівнем централізації ВВП у бюджеті, близько **40–50 %**. За рахунок вищого рівня централізації ВВП більш розгалуженою є і державна соціальна сфера, насамперед у галузі освіти. Сутність цієї моделі зводиться до паралельного функціонування державних і комерційних установ у соціальній сфері.

Скандинавська модель передбачає досить високий рівень централізації ВВП у бюджеті, близько **50–60 %**. Відповідно вона характеризується розгалуженою державною соціальною сферою як у галузі освіти, так і охорони здоров'я. Ця модель створює клімат упевненості і соціальної врівноваженості. Однак така модель можлива лише за таких умов: високого рівня ВВП на душу населення, який забезпечує високий рівень і суспільного, і індивідуального споживання; високого рівня культури та свідомості народу, відповідного ставлення до праці і поваги до державного сектора.

Отже, вибір моделі фінансових відносин залежить від багатьох чинників, а саме: рівня розвитку суспільства; характеру та масштабу діяльності держави, її втручання в економіку, і типу здійснюваної нею соціальної політики; характеру міжнародної діяльності та воєнної доктрини; історичних традицій народу; рівня розвитку культури тощо. Основний критерій вибору — вплив на суспільство через встановлення стимулів до праці і ефективного господарювання і забезпечення надійної системи соціальних гарантій. Тобто, вибір фінансової моделі — це вибір шляху розвитку суспільства, встановлення певної системи економічних інтересів, які лежать в основі забезпечення впливу на темпи і пропорції цього розвитку.

З 1990-х років ХХ століття, в сукупності економічних відносин в Україні як і більшості постсоціалістичних країн відбувається процес суттєвих змін, пов'язаних з переходом від централізованої планової економіки до ринкового господарства. Формування принципів ринкової економіки вимагало переосмислення усіх проблем суспільного життя, а особливо в сфері фінансів.

На даному етапі розвитку в Україні ще продовжується процес формування оптимальних фінансових відносин ринкового типу, а існуюча фінансова система як сукупність цих фінансових відносин має певні особливості, притаманні лише їй. Метою формування фінансових

¹ Фінанси: Підручник / За ред. С. І. Юрія, В. М. Федосова. — К.: Знання, 2008. — 611 с. — С. 500.

відносин в Україні на даному етапі розвитку є оптимізація основних фінансових пропорцій доходів інституційних секторів і, на її основі, стимулювання прискореного економічного розвитку та підвищення добробуту громадян.

11.3. Соціально-економічна сутність та функції фінансів

Фінанси, як і будь-яке явище, мають певні ознаки, за якими їх ідентифікують. Більшість вітчизняних учених вважають, що суттєвою ознакою фінансів, є їх розподільний і перерозподільний характер, а відносини обміну до них не належать. Однак формування доходів та здійснення видатків переважно на основі розподілу і перерозподілу вартості створеного продукту стосується лише державних фінансів. На рівні ж фінансів підприємницьких структур цей процес більшою мірою пов'язаний саме з обмінними відносинами. Водночас і обмінні, і розподільні, і перерозподільні відносини охоплюють ширше коло відносин, ніж фінанси, а тому не можуть бути їх ключовою ознакою.

Окремі фінансисти вважають, що характерною рисою фінансів є не просто розподільні чи обмінні відносини, а процес формування і використання фондів фінансових ресурсів чи грошових коштів. Однак такий підхід дещо обмежує розуміння фінансів. Так, якщо на макrorівні, у сфері державних фінансів, фондovий характер фінансових відносин яскраво виражений, то на мікрорівні, у сфері господарюючих суб'єктів, ці відносини, як правило, не пов'язані з формуванням і використанням фондів. Оскільки фінансові відносини можуть мати і фондovий, і канальний характер руху коштів, то наявність фондів грошових коштів не є ключовою ознакою фінансів.

Головною ознакою, що визначає сутність і форму функціонування фінансів, є рух грошових потоків, у якому відображаються і фінансові відносини, і фінансова діяльність. Саме вони є тією універсальною властивістю, що поєднує всі аспекти функціонування фінансів. У них завжди чітко відображаються відносини двох суб'єктів з яскраво вираженим їх характером:

- обмін (оплата рахунків за товари і послуги);
- розподіл і перерозподіл (сплата податків, виплата дивідендів, отримання субсидій та ін.).

Важливою ознакою фінансів є їх грошовий характер. Однак загальновідомим і усіма визнаним є твердження, що фінанси — це не гроші. Сфери функціонування грошей і фінансів перетинаються лише у певному сегменті. Так, з одного боку, фінанси неможливі без грошей, адже інструментом фінансових відносин є саме гроші, а зовнішнім, видимим проявом цих відносин є грошові потоки. З іншого боку, функціонування грошей без фінансів багато в чому втрачає сенс і зводиться до суто технічних питань обміну. Можна мати гроші і водночас не мати ніякого відношення до фінансів, і навпаки, при відсутності грошей, лише володіючи майном, майновими правами, правами інтелектуальної власності, оцінивши їх реальну вартість, можна здійснювати інвестування, бути співзасновником фірми, тобто мати відношення до фінансово-господарської діяльності підприємства. Таким чином, гроші та грошовий обіг суттєво впливають на фінансове становище як фізичних і юридичних осіб зокрема, так і держави в цілому. Не можна досягти стабілізації фінансового становища, не налагодивши нормального грошового обігу. І, навпаки, якщо витрати держави перевищують наявні доходи, це призводить до розладу грошового обігу.

Соціально-економічна сутність фінансових відносин полягає у дослідженні питання — за рахунок кого держава отримує фінансові ресурси і в чийх інтересах їх використовує.

Функціонування фінансів базується на таких функціях грошей як: *засіб платежу*, *засіб нагромадження*, *світові гроші*.

Засіб платежу — це функція, в якій гроші обслуговують погашення різноманітних боргових зобов'язань між суб'єктами економічних відносин, що виникають у процесі розширеного відтворення.

Засіб нагромадження — це функція, в якій гроші обслуговують нагромадження вартості в її загальній абстрактній формі в процесі розширеного відтворення. Залежно від суспільних цілей нагромадження сфера цієї функції грошей підрозділяється на нагромадження у виробничій сфері та у сфері особистого споживання.

Світові гроші — це функція, в якій гроші обслуговують рух вартості в міжнародному економічному обороті і забезпечують реалізацію взаємовідносин між країнами. Світові гроші використовуються для погашення боргів, пов'язаних із зовнішньою торгівлею, банківськими та фінансовими позичками. Якщо світові гроші переміщуються з однієї країни в іншу без зустрічного переміщення товарного еквівалента чи погашення боргу, то вони забезпечують перенесення багатства. Це має місце при оплаті контрибуцій, репарацій, наданні грошової допомоги тощо.

Однією із специфічних ознак фінансів є те, що фінансові відносини завжди пов'язані з формуванням грошових доходів і нагромаджень, які набувають специфічної форми фінансових ресурсів.

Фінансові ресурси виступають матеріальними носіями фінансових відносин. Однак фінансові ресурси самі по собі не визначають сутності фінансів, не розкривають їх внутрішнього змісту і суспільного призначення. Тому фінансова наука вивчає не фінансові ресурси як такі, а економічні відносини, що виникають у процесі їх формування, розподілу і використання.

Фінанси виконують свою роль у суспільстві на ряду з іншими економічними категоріями, а саме: з ціною, заробітною платою і кредитом. **Ціна** — це грошовий вираз вартості будь-якого товару, тобто ціни, як і фінанси, здійснюють розподіл ВВП. Так, при формуванні ціни виробником враховуються усі витрати виробництва й збуту, а також певна сума накопичень у формі прибутку. У зв'язку з цим, можна дійти висновку, що ціна визначає параметри впливу фінансів на всі процеси, пов'язані зі створенням та використанням ВВП. До певної міри це так, тому що при реалізації товару, робіт чи послуг встановлюється їхня дійсна вартість і обсяги фондів фінансових ресурсів, які будуть створені по закінченні виробничого циклу. Проте це лише візуальне враження, адже фінанси можуть впливати як на абсолютну величину ціни, так і на її внутрішню структуру різноманітними методами, зокрема: держава використовуючи фінанси, може суттєво впливати на структуру ціни через зміну відрахувань до амортизаційного фонду та фонду соціального страхування. Також ціни можуть бути змінені завдяки введенню акцизного збору або податку на додану вартість.

До того ж, фінанси мають ширший діапазон розподілу, ніж ціна. Вони здійснюють не лише первинний розподіл ВВП на рівні виробничої структури, а й подальший перерозподіл через бюджетну систему. На цьому етапі ціни можна регулювати за допомогою дотацій і виплат із бюджету різниці в цінах.

У розподільчих процесах поряд з фінансами та ціною беруть участь заробітна плата і кредит.

За своєю економічною природою заробітна плата є грошовим виразом вартості праці. Для виплати заробітної плати на підприємстві створюється фонд фінансових ресурсів, що свідчить про органічний зв'язок фінансів і заробітної плати. Кошти, що надходять у розпорядження працівника, є свідченням того, що відбувся процес обміну товару — робоча сила на товар-гроші. Проте, одержавши заробітну плату, людина використовує її не лише для обміну на товари першої необхідності. Вона створює фонди грошових засобів для придбання товарів тривалого користування, цінних паперів з метою одержання доходів тощо.

Фінанси і заробітна плата перебувають у постійній взаємодії. Так, держава регулює заробітну плату за допомогою податків, створюючи загальнодержавні фонди фінансових ресурсів. Водночас, за допомогою цих фондів держава стимулює розвиток окремих видів діяльності, надаючи субсидії, субвенції та інші форми фінансових дотацій.

Спільним для фінансів і **кредиту** є те, що вони використовуються в кругообігу коштів і сприяють підвищенню ефективності виробництва. При нестачі фінансових ресурсів підприємство залучає кредитні ресурси, а при надлишку фінансових ресурсів підприємство може тимчасово вільні кошти надавати в кредит іншій установі (банку, підприємству).

Між фінансами та кредитом існують певні відмінності. Так, фінанси здійснюють розподіл і перерозподіл ВВП, а кредит обмежується лише перерозподілом, тому що має справу тільки з тимчасово вільними коштами — акумулює їх і за плату надає в користування на умовах повернення. Для фінансів характерний рух без умови повернення.

Прояв сутності фінансів у реальній практичній діяльності розглядається через характеристику їх функцій. Традиційно виділяють дві функції фінансів — **розподільну** і **контрольну**.

Суть **розподільної функції** полягає в розподілі та перерозподілі вартості національного доходу між різними суб'єктами господарювання та напрямками цільового використання (рис. 11.4).

Розподільна функція охоплює дві стадії: первинний розподіл ВВП; вторинний розподіл (перерозподіл) ВВП.

Первинні доходи поділяють на дві групи:

- *перша* — заробітна плата робітників, службовців, доходи селян, зайнятих у сфері матеріального виробництва;
- *друга* — прибуток підприємств у сфері матеріального виробництва.

Водночас первинний розподіл ВВП не утворює суспільних грошових фондів для забезпечення економічних, соціальних і політичних функцій держави, здійснення соціального захисту населення. Такі фонди створюються шляхом *вторинного* розподілу (перерозподілу) ВВП. У результаті перерозподілу утворюються вторинні доходи. До них відносять доходи одержані у галузях невиробничої (бюджетної) сфери: освіта, медичне обслуговування, наука, правоохоронна система, оборона тощо.

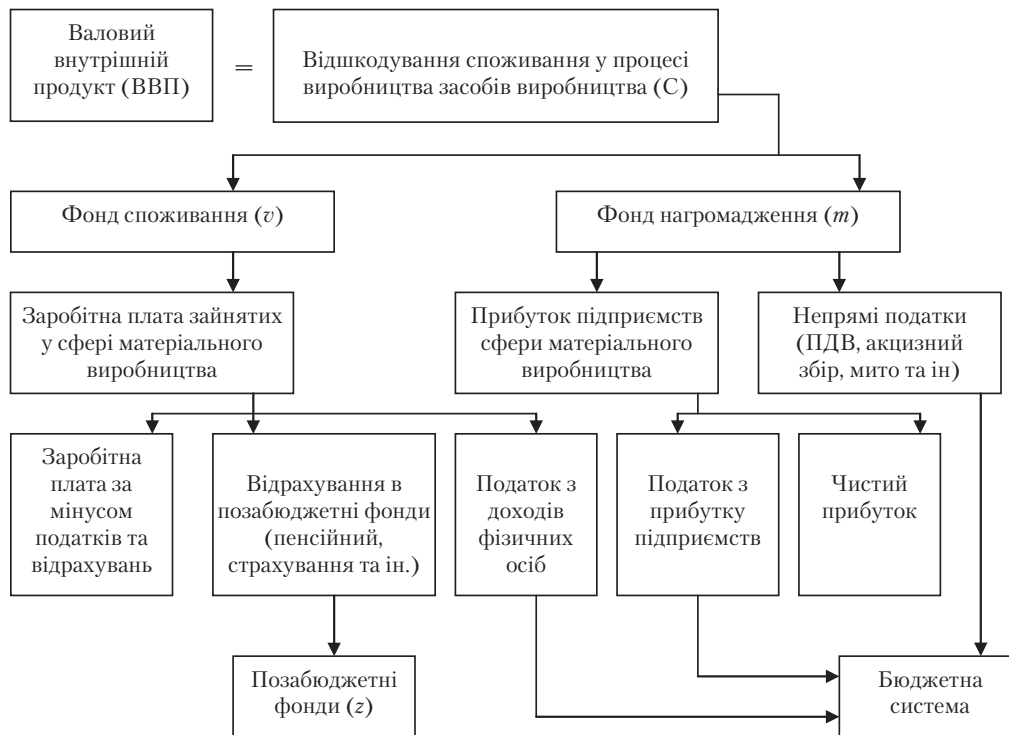

Рис. 11.4. Схема розподільної функції фінансів

Таким чином, беручи активну участь у розподілі і перерозподілі створеної вартості фінанси сприяють трансформації пропорцій, що виникли під час її первинного розподілу, в пропорції кінцевого використання.

Поряд з розподільною функцією фінанси виконують **контрольну функцію**, сутність якої проявляється в контролі за розподілом ВВП між відповідними грошовими фондами і каналами розподілу та їх цільовим використанням. Її реалізація спрямована на вирішення таких основних завдань, як:

- пошук резервів збільшення доходів, прибутку, підвищення рентабельності та платоспроможності;
- своєчасне виконання фінансових зобов'язань перед суб'єктами господарювання, бюджетом, банками;
- мобілізація фінансових ресурсів у обсязі, необхідному для фінансування виробничого і соціального розвитку;
- збільшення власного капіталу;
- ефективні цільовий розподіл та використання фінансових ресурсів.

Необхідність контролю випливає з того, що фінансові відносини мають яскраво виражений суперечливий характер, оскільки кожний суб'єкт прагне отримати якомога більше доходу. Саме для того, щоб у процесі розподілу і перерозподілу ВВП окремі суб'єкти не привласнювали неналежну їм частку, необхідний постійний всеохоплюючий фінансовий контроль.

Об'єктом фінансового контролю є фінансова діяльність господарюючих суб'єктів, бюджетних установ та організацій, що здійснюють фінансову діяльність. Предметом контролю виступають фінансові операції, пов'язані зі створенням і використанням фондів фінансових ресурсів.

Фінансовий контроль — це один з найдійовіших видів контролю у суспільстві. На відміну від інших видів контролю він охоплює все суспільство. Оскільки фінансові показники діяльності виступають результативними, то фінансовий контроль є наскрізним — він фактично охоплює всі аспекти діяльності держави, юридичних і фізичних осіб.

Фінансовий контроль ґрунтується на відповідних принципах:

- принципі достовірності фактичної інформації;
- принципі завчасного здійснення контролю з метою запобігання виникненню суттєвих відхилень фактичного фінансового процесу від встановлених норм;
- принципі безперервності, регулярності й систематичності;
- принципі відповідальності, який передбачає відповідальність контролюючих суб'єктів за ефективне функціонування системи фінансового контролю.

Слід зазначити, що контрольна функція тісно пов'язана з розподільною.

У ринковій економіці, поряд з названими функціями, виділяють ще такі: функцію формування фондів грошових доходів; функцію використання фондів грошових коштів; функцію відтворення; функцію стимулювання.

Однак, вказані функції мають розподільні ознаки, а тому їх можна об'єднати в цілісну розподільну функцію.

Таким чином, налагоджені фінансові відносини є запорукою нормальної життєдіяльності всього суспільства.

ПРАКТИКУМ

Запитання для самоконтролю

1. У чому полягає внутрішній зміст фінансів?
2. Яка існує форма прояву фінансових відносин?
3. Які існують характерні ознаки фінансів?
4. У чому полягає сутність і роль фінансів у суспільстві?
5. Які ознаки притаманні фінансам і в чому їх відмінність від грошей?
6. У чому сутність моделі фінансових відносин у суспільстві?
7. Які існують моделі фінансових відносин?
8. Чим характеризується фінансова модель ринкової економіки?
9. Які ознаки фінансової моделі адміністративної економіки?
10. У чому полягають переваги і недоліки американської, скандинавської та західноєвропейської фінансових моделей?
11. На чому засновується вибір фінансової моделі?
12. У чому полягає соціально-економічна сутність фінансів?
13. У чому полягає сутність і механізм дії розподільної функції фінансів?
14. Що являє собою контрольна функція фінансів і яким чином вона реалізується у практичній діяльності?

Питання для обговорення на семінарських заняттях

1. Дискусійні питання суті і функції фінансів в економічній літературі.
2. Об'єкти і суб'єкти фінансових відносин.
3. Моделі фінансових відносин.
4. Взаємозв'язок і відмінності фінансів з іншими економічними категоріями у процесі вартісного розподілу.
5. Фінансові резерви: призначення, класифікація, методи формування.

Теми рефератів

1. Фінанси як історична категорія.
2. Соціально-економічна сутність і функції фінансів.
3. Фінанси України в умовах реформ.
4. Роль і значення державних фінансів.
5. Функції фінансів.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. Фінанси це:

- а) гроші;
- б) економічні відносини, пов'язані з формуванням, розподілом та використанням фондів грошових коштів;
- в) економічні відносини, пов'язані з виробництвом і реалізацією продукції;
- г) грошові потоки.

2. Двоїстий характер фінансів проявляється у тому, що:

- а) з одного боку, — це фінансові відносини, а з другого, — це фінансові ресурси;
- б) з одного боку, — це централізовані грошові фонди, а з другого — децентралізовані;
- в) з одного боку, — це фінансові ресурси, а з другого, — це фінансові резерви;
- г) з одного боку, — це розподіл ВВП, а з другого, перерозподіл ВВП.

3. Фінанси виконують такі функції:

- а) розподільчу і контрольну;
- б) розподільчу і накопичувальну;
- в) накопичувальну і контрольну;
- г) правильної відповіді немає.

4. Об'єктивними передумовами функціонування фінансів є:

- а) товарно-грошові відносини, функціонування держави, дія економічних законів;
- б) існування держави, дія закону вартості, потреби розширеного відтворення;
- в) економічний розвиток суспільства, дія економічних законів, потреби розширеного відтворення;
- г) товарно-грошові відносини, функціонування держави.

5. Для фінансових відносин характерним є рух коштів, а саме:

- а) поворотний та оплатний;
- б) примусовий, обов'язковий, безповоротний та безоплатний;
- в) безповоротний та оплатний;
- г) необов'язковий та поворотний.

6. Фінансові відносини охоплюють:

- а) сферу матеріального виробництва;
- б) невиробничу сферу;
- в) як виробничу так і невиробничу сфери;
- г) правильної відповіді немає.

7. Розподільча функція фінансів здійснюється з:

- а) первинним розподілом ВВП та НД;
- б) вторинним розподілом (перерозподілом) ВВП та НД;
- в) контролем за розподілом ВВП до відповідних фондів;
- г) розподілом та перерозподілом ВВП та НД через фінансову систему.

8. Суть контрольної функції фінансів полягає у:

- а) тому, що фінанси виступають інструментом контролю за формуванням і використанням доходів суб'єктів фінансових відносин;
- б) контролі за доходами юридичних осіб;
- в) контролі за формуванням централізованих фондів грошових коштів;
- г) у контролі за ефективністю використання банківського кредиту.

9. Взаємозв'язок між грошовими та фінансовими відносинами полягає в тому, що:

- а) фінансові відносини є передумовою виникнення грошових відносин;
- б) всі грошові відносини є фінансовими;
- в) всі фінансові відносини є грошовими;
- г) правильної відповіді немає.

10. Фінансові ресурси це:

- а) грошові фонди, які створюються у процесі розподілу, перерозподілу та використання ВВП за певний період;
- б) економічні відносини, що складаються під час створення та розподілу грошових доходів (накопичень) у держави та суб'єктів господарювання;
- в) сукупність централізованих і децентралізованих фондів цільового призначення;
- г) правильної відповіді немає.

11. Чим відрізняються фінанси від грошей:

- а) змістом;
- б) функціями;
- в) змістом і функціями;
- г) правильної відповіді немає.

12. Функції фінансів — це засіб прояву:

- а) сутності фінансів;
- б) суспільного призначення фінансів;
- в) правильні відповіді а і б;
- г) правильної відповіді немає.

13. Фінансові відносини виникають:

- а) на стадії обміну;
- б) на стадії виробництва;
- в) на стадії обміну і виробництва;
- г) правильної відповіді немає.

14. Наявність фінансових відносин у державі є:

- а) суб'єктивним фактором;
- б) об'єктивною необхідністю;
- в) правильні відповіді а і б;
- г) правильної відповіді немає.

15. Суб'єктами фінансових відносин є:

- а) валовий внутрішній продукт;
- б) держава, підприємства, громадяни;
- в) доходи, податки, збори;
- г) усі відповіді правильні.

ЗАВДАННЯ

Завдання 1

Знайдіть хибні твердження серед запропонованих

1. Всі фінансові відносини є грошовими, але не всі грошові відносини є фінансовими.
2. Фінанси — це сукупність грошових відносин, що виникають у процесі створення валового внутрішнього продукту.
3. Фінанси виконують функцію загального еквівалента — товару, який слугує вимірником вартості інших товарів, робіт і послуг.
4. Історичний розвиток фінансів відбувається виключно в економічному напрямі й залежить лише від рівня економічного розвитку держави.
5. Централізовані та децентралізовані фонди грошових коштів утворюються на основі розподілу валового внутрішнього продукту та національного доходу.
6. Матеріальними носіями фінансових відносин є фінансові ресурси.
7. Розподільча функція фінансів здійснюється через фінансову систему при розподілі та перерозподілі валового внутрішнього продукту та національного доходу.
8. Контрольна функція фінансів реалізується через контроль за розподілом валового внутрішнього продукту на централізовані фонди грошових коштів.
9. За рахунок податків держава утворює фонд грошових коштів, за допомогою якого розширює державний попит і споживання.
10. Фінанси відрізняються від грошей за змістом та функціями, які вони здійснюють.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. *Базилевич В.Д., Баластрик Л.О.* Державні фінанси: Навч. посіб. / За заг. ред. В.Д. Базилевича. — К.: Атіка, 2002. — 368 с.
2. *Венгер В.В.* Фінанси: Навч. пос. [для студ. вищ. навч. закл.] / В.В. Венгер. — К.: Центр учбової літератури, 2009. — 432 с.
3. *Вступ до спеціальності «Фінанси»:* Навч.-метод. посіб. / В.О. Зінченко; Луган. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. — Луганськ: Альма-матер, 2008. — 107 с.
4. *Державні фінанси України:* навч. посіб. / М.І. Карлін. — К.: Знання, 2008. — 349 с.
5. *Леоненко П.М., Юхименко П.І., Львенко А.А. та ін.* Теорія фінансів: Навчальний посібник / За загальною ред. О.Д. Василика. — К.: Центр навчальної літератури, 2005. — 480 с.
6. *Опарін В.М.* Фінанси (Загальна теорія): Навч. посіб. — 2-ге вид., доп. і перероб. — К.: КНЕУ, 2005. — 240 с.

7. Романенко О.Р. Фінанси: Підручник. — К.: Центр навчальної літератури, 2006. — 312 с.
8. Стеців Л.П., Копилок О.І. Фінанси: Навч. посіб. — К.: Знання, 2007. — 235 с.
9. Фінанси: Навч. посіб. / В.С. Загорський, О.Д. Вовчак, І.Г. Благун, І.Р. Чуй. — К.: Знання, 2006. — 247 с.
10. Фінанси: підручник // За ред. С.І. Юрія, В.М. Федосова. — К.: Знання, 2008. — 611 с.
11. Фінанси: Навч. посіб. / О.П. Близнюк, Л.І. Лачкова, В.І. Оспіщев, І.В. Бубенко, В.В. Кривошей. — К.: Знання, 2006. — 415 с.
12. Фінанси: Навч. посіб. / В.І. Оспіщев, Л.І. Лачкова, О.П. Близнюк, І.В. Бубенко, В.В. Кривошей, Т.О. Ставерська. — 2-ге вид., переробл. і доповн. — К.: Знання, 2008. — 366 с.
13. Фінанси: курс для фінансистів: Навч. посіб. / В.І. Оспіщев, О.П. Близнюк, Л.І. Лачкова, Т.О. Ставерська, Г.М. Фадєєва. — К.: Знання, 2008. — 567 с.

Тема 12

ФІНАНСОВА СИСТЕМА УКРАЇНИ

12.1. Фінансова система України: поняття, структура та загальна характеристика її сфер і ланок.

12.2. Організаційні основи функціонування фінансової системи України.

12.3. Суть і значення фінансового контролю.

12.1. Фінансова система України: поняття, структура та загальна характеристика її сфер і ланок

Фінансова система існує у кожній державі незалежно від рівня її економічного розвитку. Види фінансових систем наведені на (рис. 12.1).

Рис. 12.1. Види фінансових систем

Фінансові системи держав можуть відрізнятися за своєю структурою, оскільки вони є відображенням існуючої моделі економіки. Сьогодні, у світі налічується понад 20 різних моделей фінансових систем.

У фінансовій системі зосереджені значні фінансові ресурси, що становлять понад 80% від обсягу ВВП. Структура фінансової системи завжди динамічна. У державах із перехідною економікою фінансові системи характеризуються тим, що окремі їх ланки перебувають на стадії формування.

Фінансова система — це сукупність відокремлених, але взаємопов'язаних між собою сфер і ланок фінансових відносин, які відображають специфічні форми й методи обміну, розподілу і перерозподілу ВВП, відповідну систему фінансових органів та інститутів.

Фінансову систему розглядають за двома категоріями: за внутрішньою структурою та організаційною будовою (рис. 12.2).

Рис. 12.2. Структура фінансової системи України

За внутрішньою структурою — це сукупність відносно відокремлених та взаємопов'язаних сфер і ланок, які відображають специфічні форми та методи фінансових відносин.

За організаційною будовою — це сукупність фінансових органів та інституцій, які управляють грошовими потоками в економіці та характеризують систему управління фінансами у країні.

У складі фінансової системи виділяють такі сфери:

- централізовані фінанси, основу яких становлять державні фінанси;
- децентралізовані фінанси, що включають фінанси суб'єктів господарювання (підприємств) та фінанси населення;
- фінансову інфраструктуру, що включає фінансовий ринок та систему органів управління фінансами.

Всі сфери фінансової системи поділяють на окремі *ланки*, що мають тісні багатосторонні взаємозв'язки. Кожна сфера та ланка фінансової системи посідає певне місце у регулюванні фінансових відносин, визначально впливає на процес відтворення, має свої, властиві тільки їй, функції.

Централізовані фінанси — це сфера фінансових відносин щодо формування централізованих грошових фондів, які зосереджуються в інститутах державних органів влади для виконання державою своїх функцій, а саме: *адміністративної, оборонної, соціально-економічної та правової*. Це основна сфера перерозподілу ВВП. Рівень централізації частини ВВП державою, з одного боку, має бути достатнім для забезпечення її певним обсягом фінансових ресурсів, а з іншого — достатнім для формування потужної фінансової бази підприємств для ефективного господарювання.

До цієї сфери належать: *державний бюджет, місцеві бюджети (фінанси місцевих органів влади), державні позабюджетні цільові фонди, державний кредит, фінанси державних та муніципальних підприємств*.

Головною ланкою централізованих фінансів є **бюджетна система**, що організаційно залежить від форми державного устрою, і зазвичай, складається із державного та місцевих бюджетів.

Державний бюджет — це головний централізований фонд грошових коштів держави, основний інструмент перерозподілу ВВП. Через нього здійснюється перерозподіл близько 40 % всього ВВП країни.

Головними доходами державного бюджету є податки, які становлять від 70 до 90 % загальної суми доходів.

До основних податків належать: *податок на доходи фізичних осіб, податок на прибуток підприємств, податок на додану вартість (ПДВ), акцизний збір, мито*.

До основних видатків державного бюджету включають: видатки, що пов'язані з політичними функціями держави (*утримання армії, державного апарату управління та влади*); видатки на соціальні потреби (*освіта, наука, охорона здоров'я, соціальне страхування та забезпечення*); видатки, що пов'язані з економічними функціями держави (*державні інвестиції в галузі економічної інфраструктури, субсидії приватному капіталу та державним корпораціям, видатки на зовнішньоекономічну діяльність та ін.*).

Місцеві бюджети (місцеві фінанси) становлять фінансову базу місцевих органів влади та управління. Вони забезпечують регіональні потреби у фінансових ресурсах та доходах, їх внутрішньотериторіальний перерозподіл. Місцеві бюджети мають повну самостійність, власні та закріплені дохідні джерела і право визначення напрямів їх використання. У місцевих бюджетах більша частка видатків спрямовується на соціальні потреби. Місцеві бюджети хронічно дефіцитні й отримують необхідні їм додаткові кошти у вигляді субсидій, субвенцій, дотацій з державного бюджету, а також шляхом випуску місцевих позик під певні державні зобов'язання — муніципальних облігацій.

Централізовані та децентралізовані фонди цільового призначення являють собою централізацію коштів для вирішення конкретних завдань і проблем. Їх характерною ознакою є чітко визначені джерела формування і напрями використання. Створення таких фондів визначається конкретними потребами, тому їх склад доволі різноманітний у різних країнах і в різні часи. Серед них виділяють такі, що мають стабільний

характер, наприклад пенсійні фонди і фонди зайнятості, а також ті, що відображають відносно тимчасові потреби.

Державний кредит є досить специфічною ланкою державних фінансів, він безпосередньо пов'язаний з бюджетним дефіцитом, будучи джерелом його покриття. Це сукупність економічних відносин, між державою в особі органів влади й управління, з одного боку, і фізичними та юридичними особами — з іншого; за таких відносин держава є позичальником, кредитором і гарантом.

До **децентралізованих** належать фінанси підприємств та установ приватної форми власності. Фінанси підприємств та установ є базовою ланкою всієї фінансової системи, оскільки саме тут утворюється значна частина ВВП, що є об'єктом розподілу через фінансові відносини. Фінанси підприємств становлять систему грошових фондів, що утворюються та використовуються для фінансування виробничого процесу, забезпечення розширеного відтворення, матеріального стимулювання та соціального забезпечення робітників.

Залежно від *виду діяльності* фінанси підприємств поділяють на фінанси комерційних підприємств, некомерційних підприємств, громадських організацій.

Особливістю фінансів комерційних підприємств є те, що вони працюють на засадах комерційного розрахунку, що передбачає отримання прибутку, відшкодування за рахунок власних коштів всіх затрат на основну діяльність, а також на її розширення і розвиток.

До некомерційних належать установи, які надають послуги або виконують роботи безкоштовно чи за символічну плату. Це насамперед, лікарні, загальноосвітні школи, дитячі дошкільні установи, бібліотеки, музеї тощо. Метою діяльності таких установ не є отримання прибутку. Їх платежі до бюджету є незначними, або взагалі відсутні. Головним джерелом фінансування видатків таких установ є бюджетні кошти.

Громадські організації та добродійні фонди також відносять до некомерційних підприємств. Головним джерелом їх функціонування є вступні і членські внески, добровільні і спонсорські пожертвування. Крім цього, громадські організації можуть мати у власності комерційні підприємства, що спрямовують їм частину отриманого доходу.

Залежно від *галузевої спрямованості* фінанси комерційних підприємств можна поділити на фінанси промислових, транспортних, будівельних, сільськогосподарських та інших підприємств.

Залежно від *форми власності* фінанси підприємств поділяють на фінанси державних, муніципальних, колективних (акціонерних, кооперативних, спільних, орендних), приватних підприємств.

Фінанси населення — це сукупність грошових фондів, які акумулюються у населення з таких джерел: доходів від трудової діяльності; доходів від капіталу; доходів від рухомого і нерухомого майна; доходів, отриманих у вигляді спадщини; доходів з інших джерел.

Фінансова інфраструктура — це сукупність інститутів та елементів, які створюють сприятливі умови для функціонування всієї фінансової системи. До них належать: система органів управління фінансами; нормативно-законодавча база; підготовка фахівців; інфраструктура фінансового ринку; спеціалізоване виробництво (цінних паперів, грошових банкнот, фінансової документації). Саме фінансова інфраструктура створює сприятливі умови для гармонійного функціонування всієї фінансової

системи та кожної її сфери, зокрема. *Фінансовий ринок* — це підсистема фінансової інфраструктури, специфічна сфера економічних відносин, де формуються і здійснюються відносини між учасниками фінансового ринку з приводу купівлі-продажу фінансових фондів. Головною передумовою існування фінансового ринку є розбіжність потреб у фінансових ресурсах того чи іншого суб'єкта ринкових відносин із наявністю джерел задоволення таких потреб. Фінансовий ринок опосередковує рух фінансових ресурсів між підприємствами, галузями, сферами економіки, населенням, державою. Основна функція фінансового ринку — перетворення тимчасово вільних грошових коштів (нагромаджень, заощаджень) на позичковий капітал для інвестицій в економіку.

Фінансовий ринок як сфера фінансової системи включає ринок грошей, кредитних ресурсів, цінних паперів і фінансових послуг тощо (рис. 12.3).

Рис. 12.3. Місце і роль фінансового ринку у фінансовій системі

Існування фінансової системи передбачає вирішення таких завдань:

- ✓ формування, концентрація і оптимальне розміщення достатніх для виробництва певного обсягу ВВП фінансових ресурсів;
- ✓ досягнення максимальної ефективності використання наявних фінансових ресурсів — максимізація обсягів виробленого ВВП на основі вибору реальної структури форм фінансового забезпечення;
- ✓ встановлення оптимальних пропорцій розподілу і перерозподілу виробленого ВВП з метою повного забезпечення потреб громадян, підприємств, держави;
- ✓ всебічне сприяння залученню усіх тимчасово вільних коштів і отриманих доходів через інституції фінансового ринку на потреби фінансового забезпечення виробництва ВВП;
- ✓ формування страхових фондів з метою забезпечення відшкодування втрат фінансових ресурсів і доходів та встановлення максимальних передумов для використання коштів даних фондів у кругообігу ресурсів.

Отже, головним завданням побудови національної фінансової системи є забезпечення максимальної мобілізації наявних у суспільстві фінансових ресурсів і залучення при обґрунтованих потребах їх ззовні, встановлення передумов для їх ефективного використання і максимізації на цій основі виробництва ВВП. Рух грошових потоків через ланки і сфери фінансової системи повинен сприяти формуванню у кожного суб'єкта доходів, що відображають його продуктивність і є достатніми для забезпечення потреб його діяльності.

12.2. Організаційні основи функціонування фінансової системи України

Фінансова система являє собою доволі складний механізм. Ефективність її функціонування залежить від двох визначальних чинників. По-перше, від налагодженості фінансових відносин у суспільстві. В основі цього лежить вибір правильної і доцільної для даної країни фінансової моделі, яка стимулює виробника і суспільство. Крім того, важливим фактором виступає дієвість фінансового механізму, а також чітке фінансове законодавство. По-друге, ефективне функціонування фінансової системи залежить від організації управління нею.

Управління фінансами, як і будь-якою іншою системою, включає дві основні складові: органи управління і форми та методи управлінської діяльності. У світовій теорії і практиці широкого визнання набув фінансовий менеджмент як наука про управління фінансовою діяльністю. Зміст фінансового менеджменту визначається функціями управління: розроблення стратегії, планування тактики реалізації стратегії, організація виконання розроблених планів, облік і контроль.

У кожній країні управління фінансами здійснюється через наявну систему фінансових відносин. Воно зумовлене історичними, економічними та політичними умовами розвитку держави і підпорядковане фінансовій політиці держави.

В управлінні фінансами виділяють *об'єкти* і *суб'єкти* управління. *Об'єктами* виступають різні види фінансових відносин. *Суб'єктами* є ті організаційні структури, які здійснюють управління (фінансові відділи підприємств, фінансові державні органи, податкові адміністрації, страхові органи). Сукупність усіх організаційних структур, які здійснюють управління фінансами, утворює **фінансовий апарат**.

В управлінні фінансами виділяють декілька функціональних елементів: *планування, стратегічне та оперативне управління, контроль*.

Планування посідає важливе місце в системі управління фінансами. Під час планування суб'єкти господарювання оцінюють стан своїх фінансів, виявляють можливість збільшення фінансових ресурсів, напрями їх ефективного використання. Об'єктом фінансового планування є фінансова діяльність держави і суб'єктів господарювання, а результатом — складання фінансових планів.

Стратегічне управління в Україні (управління фінансами на тривалу перспективу) здійснюють найвищі органи державної влади і управління: Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, апарат Президента.

При виконанні стратегічних фінансових планів виникає потреба в оперативному управлінні як діяльності, пов'язаній із необхідністю втручання в розподільчі процеси з метою ліквідації диспропорцій, подолання недоліків, своєчасного перерозподілу коштів, забезпечення досягнення запланованих результатів.

Оперативне управління фінансами здійснює безпосередньо фінансовий апарат, який включає фінансові органи управління (Рахункову палату Верховної Ради України, Міністерство фінансів, Державну казначейську службу, Державну фінансову інспекцію (ДФІ), Державну податкову службу, Пенсійний фонд, Фонди соціального страхування тощо) і фінансові інститути (Національний банк України, банки і небанківські кредитні установи, страхові компанії, фондові біржі, інститути спільного інвестування тощо).

Ефективне функціонування кожної із складових фінансової системи можливе за умов чіткого законодавчого врегулювання їхньої взаємодії. Разом з тим рух грошових коштів повинен бути скоординованим через управління фінансовими потоками, що забезпечується *фінансовим апаратом*.

Загальне управління фінансами відповідно до Конституції України покладено на вищі органи державної влади — Верховну Раду України, Президента, Уряд (рис. 12.4).

Верховна Рада України, як вищий орган законодавчої влади, ухвалює закони, у тому числі з фінансових питань, основні напрями бюджетної політики на наступний бюджетний період, затверджує Державний бюджет України та вносить зміни до нього; здійснює контроль за виконанням Державного бюджету України; приймає рішення щодо звіту про його виконання; визначає засади внутрішньої і зовнішньої політики¹.

Президент України, як глава держави, створює у межах коштів, передбачених у Державному бюджеті України, для здійснення своїх повноважень консультативні, дорадчі та інші допоміжні органи і служби; підписує закони, ухвалені Верховною Радою України; має право вето щодо цих законів із наступним поверненням їх на повторний розгляд Верховною Радою України².

Кабінет Міністрів України, як вищий орган у системі органів виконавчої влади, забезпечує проведення бюджетної, фінансової, цінової, інвестиційної, у тому числі амортизаційної, податкової, структурно-галузевої політики; політики у сферах праці та зайнятості населення, соціального захисту, охорони здоров'я, освіти, науки і культури, охорони природи, екологічної безпеки і природокористування; розроблення і виконання загальнодержавних програм економічного та соціального розвитку; розробляє проекти законів про Державний бюджет України та про внесення змін до Державного бюджету України, забезпечує виконання затвердженого Верховною Радою України Державного Бюджету України, подає Верховній Раді України звіт про його виконання; приймає рішення про використання коштів резервного фонду Державного бюджету України; обслуговує державний борг України, приймає рішення про випуск облігацій державних внутрішніх та зовнішніх позик; організовує державне страхування; забезпечує проведення зовнішньоекономічної політики України; організовує та забезпечує здійснення митної справи; бере участь у складанні платіжного балансу та організовує роботу із складання зовнішньоторговельного балансу України, забезпечує раціональне використання державних валютних коштів; виступає гарантом щодо позик, які у визначених законом про Державний бюджет України межах надаються іноземними державами, банками, міжнародними фінансовими організаціями³.

¹ Конституція України № 254к/96-ВР від 28.06.1996 р. [Електронний ресурс]. — Доступний з: <<http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=254%EA%2F96-%E2%F0>>.

² Конституція України № 254к/96-ВР від 28.06.1996 р. [Електронний ресурс]. — Доступний з: <<http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=254%EA%2F96-%E2%F0>>.

³ Про Кабінет Міністрів України: Закон України № 2591-VI від 07.10. 2010 р. [Електронний ресурс]. — Доступний з: <<http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2591-17>>.

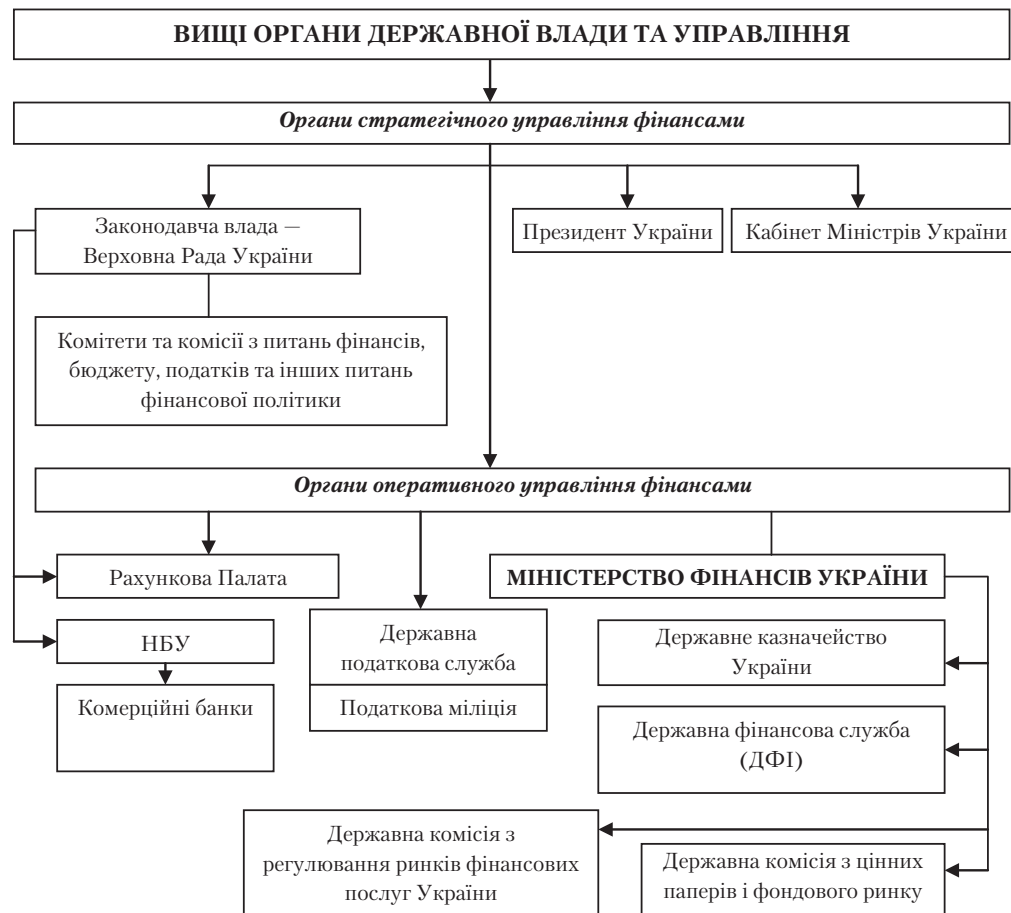

Рис. 12.4. Система управління державними фінансами в Україні

Органи місцевого самоврядування самостійно розробляють, затверджують і виконують відповідні місцеві бюджети; самостійно розпоряджаються коштами місцевих бюджетів, визначають напрями їх використання; використовують вільні бюджетні кошти, додатково отримані в процесі виконання місцевих бюджетів; мають право випускати місцеві позики, лотереї та цінні папери, а також отримувати кредити в банківських установах; можуть виступати гарантами під надання кредитів підприємствам і установам, що належать до комунальної власності; мають право розміщувати належні їм кошти в банках інших суб'єктів права власності, отримувати відсотки від доходів і зараховувати їх до доходної частини відповідного місцевого бюджету¹.

Центральне місце в управлінні фінансами в Україні, як і в будь-якій іншій державі, займає **Міністерство фінансів**. Міністерство фінансів України є центральним

¹ Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України № 280/97-ВР від 21.05. 1997 р. [Електронний ресурс]. — Доступний з: <<http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=280%2F97-%E2%F0>>.

органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України. Основними завданнями Міністерства фінансів України є:

- формування та забезпечення реалізації державної фінансової, бюджетної, податкової і митної політики;
- формування та забезпечення реалізації державної політики у сфері казначейського обслуговування бюджетних коштів, бухгалтерського обліку, випуску та проведення лотерей, організації та контролю за виготовленням цінних паперів, документів суворої звітності, видобутку, виробництва, використання та зберігання дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння, дорогоцінного каміння органогенного утворення та напівдорогоцінного каміння, їх обігу та обліку, у сфері запобігання і протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму;
- формування і забезпечення у межах повноважень реалізації державної політики у сфері державного фінансового контролю, координації та спрямування діяльності органів виконавчої влади, уповноважених на проведення контролю за дотриманням бюджетного законодавства;
- забезпечення концентрації фінансових ресурсів на пріоритетних напрямках соціально-економічного розвитку України;
- здійснення заходів із підвищення ефективності управління державними фінансами;
- проведення разом з іншими органами виконавчої влади аналізу фінансово-економічного стану держави, перспектив її дальшого розвитку;
- розроблення разом з іншими центральними органами виконавчої влади проекту Основних напрямів бюджетної політики на наступний бюджетний період;
- розроблення в установленому порядку проекту закону про Державний бюджет України;
- організація роботи, пов'язаної зі складанням та управлінням виконання Державного бюджету України, координація діяльності учасників бюджетного процесу з питань виконання бюджету;
- розроблення в установленому порядку прогнозу Державного бюджету України на наступні за плановим два бюджетні періоди;
- удосконалення міжбюджетних відносин;
- забезпечення управління державним та гарантованим державним боргом;
- удосконалення методів фінансового і бюджетного планування;
- здійснення державного регулювання бухгалтерського обліку та фінансової і бюджетної звітності в Україні, розроблення стратегії розвитку національної системи бухгалтерського обліку, визначення єдиних методологічних засад бухгалтерського обліку та складання фінансової і бюджетної звітності, обов'язкових для всіх юридичних осіб незалежно від організаційно-правової форми, форми власності та підпорядкування (крім банків), адаптація законодавства з питань бухгалтерського обліку в Україні до законодавства Європейського Союзу та запровадження міжнародних стандартів фінансової звітності;
- забезпечення здійснення повноважень головного розпорядника бюджетних коштів в установах і організаціях, що належать до сфери управління Мінфіну України, центральних органах виконавчої влади;
- інформування громадськості про економічні та фіскальні цілі держави.

Міністерство фінансів України має розгалужену регіональну структуру (рис. 12.5).

Рис. 12.5. Регіональна структура Міністерства фінансів України

Розмежування повноважень і функцій між органами Міністерства фінансів здійснюється за регіональним принципом. Так, Міністерство фінансів Автономної Республіки Крим складає і виконує Республіканський бюджет, обласні фінансові управління — обласні бюджети, районні і міські фінансові відділи — районні і міські бюджети.

Регіональні фінансові органи мають систему подвійного підпорядкування. Вертикально вони підпорядковані відповідному фінансовому органу вищого рівня (наприклад, районні фінансові відділи — обласному фінансовому управлінню). Горизонтально фінансові органи підпорядковані місцевим органам державного управління, тобто входять до складу відповідних державних адміністрацій.

До складу Міністерства фінансів України входять два обособлені підрозділи: *Державна фінансова інспекція* і *Державна казначейська служба*.

Державна фінансова інспекція України (Держфінінспекція України) є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра фінансів України, входить до системи органів виконавчої влади і забезпечує реалізацію державної політики у сфері державного фінансового контролю¹.

¹ Про Положення про Державну фінансову інспекцію України: Указ Президента України № 499/2011 від 23.04. 2011 р. [Електронний ресурс]. — Доступний з: <<http://www.dkrs.gov.ua/kru/uk/publish/article/73146>>.

Основними завданнями Держфінінспекції України є реалізація державної політики у сфері державного фінансового контролю, а також внесення пропозицій щодо її формування.

Держфінінспекція України відповідно до покладених на неї завдань здійснює державний фінансовий контроль за використанням і збереженням державних фінансових ресурсів, необоротних та інших активів, правильністю визначення потреби в бюджетних коштах та взяттям зобов'язань, ефективним використанням коштів і майна, станом і достовірністю бухгалтерського обліку і фінансової звітності у міністерствах та інших органах виконавчої влади, державних фондах, фондах загальнообов'язкового державного соціального страхування, бюджетних установах і суб'єктах господарювання державного сектору економіки, а також на підприємствах, в установах та організаціях, які отримують (отримували у періоді, який перевіряється) кошти з бюджетів усіх рівнів, державних фондів та фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування або використовують (використовували у періоді, який перевіряється) державне чи комунальне майно, за дотриманням законодавства на всіх стадіях бюджетного процесу щодо державного і місцевих бюджетів тощо.

Держфінінспекція України здійснює свої повноваження безпосередньо та через територіальні органи в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, районах, містах або міжрайонні, об'єднані в районах та містах територіальні органи, головних інспекторів у районах та містах.

Державна казначейська служба України (Казначейство України) є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра фінансів України¹.

Казначейство України входить до системи органів виконавчої влади та утворюється для реалізації державної політики у сфері казначейського обслуговування бюджетних коштів. Воно є учасником системи електронних платежів Національного банку України.

Основними завданнями Казначейства України є:

- 1) внесення пропозицій щодо формування державної політики у сфері казначейського обслуговування бюджетних коштів;
- 2) реалізація державної політики у сфері казначейського обслуговування бюджетних коштів.

Казначейство України відповідно до покладених завдань здійснює через систему електронних платежів Національного банку України розрахунково-касове обслуговування розпорядників, одержувачів бюджетних коштів та інших клієнтів, операцій з коштами бюджетів, спільних із міжнародними фінансовими організаціями проєктів тощо.

Казначейство України здійснює свої повноваження безпосередньо та через свої територіальні органи в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, районах, районах у містах, містах обласного, республіканського (Автономної Республіки Крим) значення (у разі їх утворення).

До системи органів **Державної податкової служби України** (ДПС України) належать центральний апарат та територіальні органи державної податкової служ-

¹ Про Положення про Державну казначейську службу України: Указ Президента України № 460/2011 від 13.04. 2011 р. [Електронний ресурс]. — Доступний з: <<http://treasury.gov.ua/main/uk/publish/article/150868>>.

би в Автономній Республіці Крим, містах Києві та Севастополі, областях, округах (на два і більше регіони), державні податкові інспекції у районах, містах (крім міст Києва та Севастополя), районах у містах, міжрайонні, об'єднані та спеціалізовані державні податкові інспекції.

ДПС України є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра фінансів України.

Основними завданнями ДПС України є:

- внесення пропозицій щодо формування державної податкової політики і державної політики у сфері контролю за виробництвом та обігом спирту, алкогольних напоїв і тютюнових виробів;
- реалізація державної податкової політики та політики у сфері контролю за виробництвом та обігом спирту, алкогольних напоїв і тютюнових виробів;
- здійснення контролю за додержанням податкового законодавства та іншого законодавства у випадках, коли здійснення такого контролю покладено на органи державної податкової служби, правильністю обчислення, повнотою і своєчасністю сплати до бюджетів, державних цільових фондів податків, зборів та інших платежів, установлених законодавством;
- запобігання злочинам та іншим правопорушенням, віднесеним законом до компетенції податкової міліції, їх виявлення, розкриття, припинення та розслідування¹.

Рахункова палата Верховної Ради України є постійно діючим органом контролю, який утворюється Верховною Радою України, підпорядкований і підзвітний їй. Рахункова палата здійснює свою діяльність самостійно, незалежно від будь-яких інших органів держави.

Основними завданнями Рахункової палати є організація і здійснення контролю за своєчасним виконанням видаткової частини Державного бюджету України, витрачанням бюджетних коштів, у тому числі коштів загальнодержавних цільових фондів, за обсягами, структурою та їх цільовим призначенням тощо².

Національний банк України є основною фінансовою інституцією у сфері грошового ринку. Основне завдання Національного банку – регулювання грошового обігу й організація ефективного функціонування кредитної системи. Національний банк проводить також значну роботу щодо обслуговування уряду. Він виконує агентські послуги з розміщення державних цінних паперів і обслуговування державного боргу, організовує касове виконання бюджету, проводить міжнародні розрахунки держави, здійснює валютне регулювання³.

Міжбанківська валютна біржа проводить торги з купівлі-продажу іноземних валют. Ціни, які формуються на цій біржі, характеризують ринковий курс валют, тобто той, який складається під впливом попиту і пропозиції, як на національну, так і

¹ Про Положення про Державну податкову службу України: Указ Президента України № 584/2011 від 12.05. 2011 р. [Електронний ресурс]. – Доступний з: <<http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=584%2F2011>>.

² Про Рахункову палату: Закон України № 315/96-ВР від 11.07. 1996 р. [Електронний ресурс]. – Доступний з: <<http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=315%2F96-%E2%F0>>.

³ Про Національний банк України: Закон України № 679-XIV від 20.05. 1999 р. [Електронний ресурс]. – Доступний з: <<http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=679-14>>.

на іноземні валюти. Вплив Національного банку України на ринковий курс національної валюти здійснюється завдяки участі його у торгах через скупку тієї чи іншої валюти або валютні інтервенції.

Комерційні банки формують банківську систему і виконують такі основні функції: акумуляція тимчасово вільних коштів юридичних і фізичних осіб; проведення безготівкових розрахунків; касове обслуговування готівкового обігу; кредитування; агентські та інші послуги клієнтам банку. В умовах ринкової економіки комерційні банки являють собою серцевину фінансової системи, виконуючи роль кровоносної мережі в економіці. Тому економічна та фінансова міць країни визначається насамперед потенціалом її банківської системи.

Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку організовує функціонування ринку цінних паперів. Вона проводить реєстрацію випуску цінних паперів та регулює їх кругообіг; забезпечує формування інфраструктури ринку, видає ліцензії фінансовим посередникам, які здійснюють операції з цінними паперами. Комісія здійснює контроль за діяльністю суб'єктів ринку цінних паперів — емітентів, інвесторів, фінансових посередників, фондових бірж — відповідно до чинного законодавства у цій сфері¹.

Фондова біржа проводить операції з цінними паперами. Основне її призначення — організація функціонування вторинного ринку. Однак, з одного боку, через неї може здійснюватись і первинне розміщення цінних паперів, а з іншого — і вторинний ринок може функціонувати поза біржею. У зв'язку з цим розрізняють біржовий і позабіржовий обіг цінних паперів.

Як центр торгівлі цінними паперами, *фондова біржа* є індикатором ділової активності й проводить котирування акцій підприємств. Цим створюється система незалежної і досить об'єктивної оцінки діяльності акціонерних товариств. Тому бюлетені фондових бірж відіграють велике значення у функціонуванні фінансової системи та економіки країни.

Державна комісія з регулювання ринків фінансових послуг України (Держфінпослуг) є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України.

Основними завданнями Держфінпослуг є:

- участь у формуванні та реалізації державної політики у сфері надання фінансових послуг;
- розроблення і реалізація стратегії розвитку ринків фінансових послуг та вирішення системних питань їх функціонування;
- забезпечення розроблення та координації єдиної державної політики щодо функціонування накопичувальної системи пенсійного страхування;
- здійснення в межах своїх повноважень державного регулювання та нагляду за наданням фінансових послуг і дотриманням законодавства у відповідній сфері;
- захист відповідно до законодавства прав споживачів фінансових послуг;
- сприяння інтеграції ринків фінансових послуг в європейський та світовий ринки фінансових послуг.

Фінансові посередники на ринку цінних паперів виконують роль сполучної ланки між емітентами цінних паперів та інвесторами. З одного боку, за дорученням емі-

¹ Про державну комісію з цінних паперів та фондового ринку: Указ Президента України № 446/95 від 12.06. 1995 р. [Електронний ресурс]. — Доступний з: <<http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=446%2F95>>.

тентів вони проводять випуск та розміщення цінних паперів на фінансовому ринку. З іншого боку, вони проводять операції з купівлі цінних паперів на підставі угод з інвесторами. Діяльність фінансових посередників засновується на їх інформованості та глибоких знаннях ринку цінних паперів.

Отже, основна увага в системі управління державними фінансами зосереджена на бюджеті держави. Це цілком природно, оскільки саме в ньому концентруються фінансові потоки і зв'язки. Тому, формування системи фінансових органів та інституцій, розмежування функцій і повноважень між ними має забезпечити надійне та ефективне управління фінансами в країні.

12.3. Суть і значення фінансового контролю

Фінансовий контроль як одна із функцій управління фінансами являє собою особливу діяльність щодо перевірки формування і використання фондів фінансових ресурсів у процесі створення, розподілу і споживання ВВП з метою оцінювання обґрунтованості і ефективності прийняття рішень і результатів їх виконання.

Об'єктом фінансового контролю виступають процеси формування і використання фондів фінансових ресурсів (фінансові показники діяльності усіх суб'єктів економічних відносин: *дохід, прибуток, собівартість, витрати обігу, рентабельність, податкові платежі*). Суб'єктами фінансового контролю є, з одного боку, як державні, так і недержавні контролюючі структури, а з іншого — підприємства всіх форм власності та фізичні особи.

Призначення фінансового контролю полягає, насамперед, у необхідності мобілізації фінансових ресурсів усіх сфер фінансової системи і у дотриманні порядку ведення обліку та звітності.

Зміст фінансового контролю відображається у таких положеннях:

- перевірка виконання фінансових обов'язків усіма суб'єктами економічних відносин перед відповідними ланками влади згідно з економічним законодавством;
- перевірка використання бюджетних коштів державними та муніципальними підприємствами;
- перевірка надходжень податків і зборів у всі ланки бюджетної системи;
- перевірка спектра фінансових операцій підприємств;
- виявлення та усунення наслідків фінансових порушень та зловживань;
- застосування форм відповідальності за порушення норм фінансового законодавства.

Основні принципи фінансового контролю такі:

- *незалежність* (не враховуються матеріальна чи моральна зацікавленість перевіряючого);
- *гласність* (результати перевірок публікуються для широкого загалу);
- *превентивність* (попереджувальний характер фінансового контролю);
- *дієвість* (за результатами контрольної перевірки завжди вживаються певні заходи);

- *регулярність* (контроль проводиться з певною періодичністю);
- *об'єктивність* (контроль проводиться згідно з вимогами чинного законодавства);
- *всеохоплюючий характер* (якщо можливо, фінансовий контроль має охоплювати всі сторони фінансово-господарської діяльності).

Основні функції фінансового контролю покладено на вищі органи законодавчої і виконавчої влади (рис. 12.6).

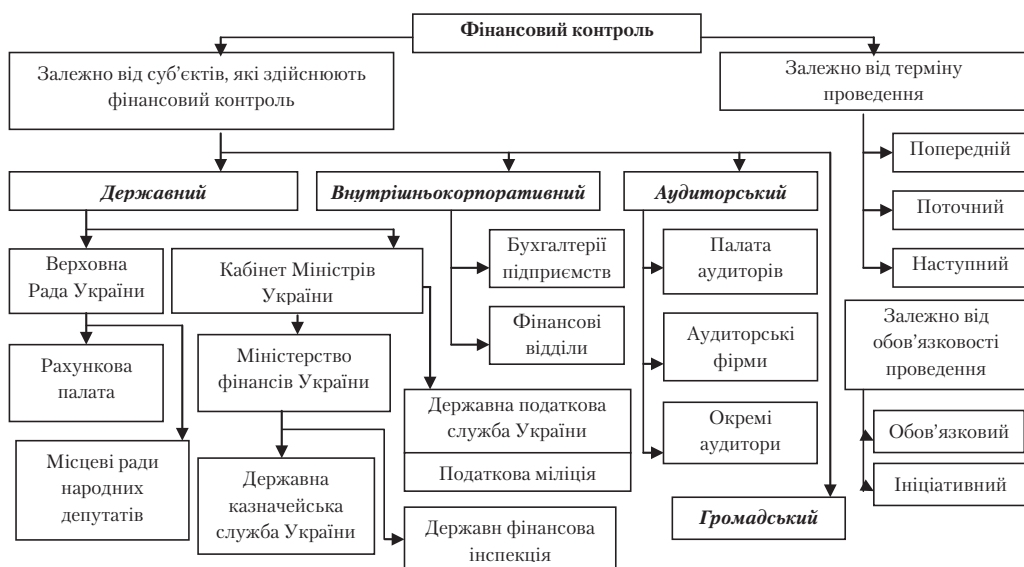

Рис. 12.6. Механізм здійснення фінансового контролю в Україні

Верховна Рада України проводить фінансовий контроль під час визначення основних напрямів бюджетної політики, розгляду проекту державного бюджету на новий бюджетний рік, внесення змін і доповнень до затвердженого бюджету, розгляду і затвердження звіту про виконання державного бюджету за минулий бюджетний період, прийняття законодавчих актів щодо виконання бюджету. У складі Верховної Ради України створено комітети, які здійснюють парламентський контроль за використанням фінансових ресурсів держави.

Контроль за витрачанням державних коштів, дотриманням норм фінансового законодавства, за реалізацією фінансової політики органами виконавчої влади покладено на спеціалізований незалежний орган – Рахункову палату Верховної Ради України. До основних повноважень Рахункової палати належать¹:

- проведення фінансових перевірок, ревізій в апараті Верховної Ради України, органах виконавчої влади, Національного банку України, Фонді державного майна України, інших підзвітних Верховній Раді України органах, а також на підприємствах і в організаціях незалежно від форм власності у тій частині їх діяльності, яка стосується використання коштів Державного бюджету України;

¹ Про Рахункову палату: Закон України № 315/96-ВР від 11.07. 1996 р. [Електронний ресурс]. – Доступний з: <<http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=315%2F96-%E2%F0>>.

- контроль органів місцевого самоврядування, підприємств, банків, організацій щодо використання ними бюджетних коштів;
- проведення комплексних ревізій і тематичних перевірок;
- внесення пропозицій щодо удосконалення бюджетного законодавства;
- порушення перед Верховною Радою України, Президентом України, а також органами виконавчої влади клопотання про притягнення до відповідальності посадових осіб, винних у порушенні вимог чинного законодавства України, внаслідок чого завдано матеріальної шкоди державі тощо.

Важливі функції у фінансовому контролі виконує Кабінет Міністрів України. Від уряду фінансовий контроль здійснюють Міністерство фінансів України, Державна фінансова інспекція, Державна казначейська служба України і Державна податкова служба України. Кожен з цих органів фінансового контролю має свої функціональні обов'язки і завдання. Так, Міністерство фінансів України здійснює контроль за дотриманням бюджетного законодавства на кожній стадії бюджетного процесу як щодо державного бюджету, так і місцевих бюджетів, якщо інше не передбачено законодавством України. Також Міністерство фінансів України в межах своїх повноважень забезпечує реалізацію єдиної державної політики у сфері контролю за дотриманням бюджетного законодавства, визначає основні організаційно-методичні засади та дає оцінку функціонування систем внутрішнього контролю і внутрішнього аудиту, якщо інше не передбачено законодавством.

Місцеві фінансові органи здійснюють контроль за дотриманням бюджетного законодавства на кожній стадії бюджетного процесу щодо місцевих бюджетів.

Міністерство фінансів України та місцеві органи у встановленому законодавством порядку одержують від центральних і місцевих органів виконавчої влади, підприємств, установ та організацій, банків та інших фінансових установ усіх форм власності пояснення, матеріали та інформацію з питань, що виникають під час складання, розгляду, затвердження і виконання бюджетів та звітування про їх виконання.

Відповідно до Бюджетного кодексу України, Міністерство фінансів України разом з Рахунковою палатою Верховної Ради України у порядку, визначеному Верховною Радою України, має здійснювати і контроль за проведенням таємних видатків.

До повноважень органів Державної фінансової інспекції України з контролю за дотриманням бюджетного законодавства належить здійснення контролю за:

- цільовим та ефективним використанням коштів державного бюджету та місцевих бюджетів (включаючи проведення державного фінансового аудиту);
- цільовим використанням і своєчасним поверненням кредитів (позик), одержаних під державні (місцеві) гарантії;
- достовірністю визначення потреби в бюджетних коштах при складанні планових бюджетних показників;
- відповідністю взятих бюджетних зобов'язань розпорядниками бюджетних коштів відповідним бюджетним асигнуванням, паспорту бюджетної програми (у разі застосування програмно-цільового методу у бюджетному процесі);
- ведення бухгалтерського обліку, а також складанням фінансової і бюджетної звітності, паспортів бюджетних програм та звітів про їх виконання (у разі застосування програмно-цільового методу у бюджетному процесі), кошторисів та інших документів, що застосовуються в процесі виконання бюджету;
- станом внутрішнього контролю та внутрішнього аудиту у розпорядників бюджетних коштів.

Протягом 2011 р. органами Держфінінспекції проведено майже 13,4 тис. контрольних заходів, якими охоплено діяльність майже 12,5 тис. підприємств, установ і організацій, з них понад 7,8 тис. бюджетних установ. Контролю піддано операції з використання державних ресурсів загалом на суму близько 481,3 млрд грн.

Проведені Держфінінспекцією контрольні заходи засвідчили те, що і надалі має місце негативна практика незаконного використання державних ресурсів. Такі порушення фінансово-господарської дисципліни у 2011 р. виявлено у майже у кожному з перевірених об'єктів контролю.

Загалом протягом 2011 р. виявлено порушень, які призвели до втрат фінансових і матеріальних ресурсів, на загальну суму понад 5,4 млрд грн.

Найбільш поширеними порушеннями фінансово-бюджетної дисципліни в державі залишаються:

- порушення вимог Бюджетного кодексу в частині нецільового використання бюджетних коштів, взяття до сплати зобов'язань понад затверджені асигнування, відволікання бюджетних коштів у довготривалу дебіторську заборгованість тощо;
- зайве витрачання бюджетних коштів внаслідок оплати завищених обсягів та вартості виконаних робіт і наданих послуг;
- витрачання бюджетних коштів на придбання меблів, обладнання, автотранспорту та інших матеріальних цінностей з перевищенням граничних нормативів, а також на утримання автотранспорту понад встановлені ліміти;
- незаконна передача державного та комунального майна суб'єктам недержавної форми власності;
- незастосування обов'язкових процедур державних закупівель;
- заниження вартості активів внаслідок непроведення індексацій, а також в результаті неоприбуткування придбаного майна та лишків товарно-матеріальних цінностей.

Основними причинами таких порушень є низька якість внутрішнього контролю та безвідповідальне ставлення з боку багатьох розпорядників бюджетних коштів.

Зокрема, протягом 2011 р. на 11,1 тис. підприємств, установ і організацій виявлено майже 3,9 млрд грн незаконних і не за цільовим призначенням проведених витрат та недостач матеріальних і фінансових ресурсів, у тому числі 1,6 млрд грн бюджетних коштів.

Внаслідок неправомірних дій окремих керівників, реалізації товарів, робіт, послуг за заниженими цінами, безоплатного надання в оренду природних і матеріальних ресурсів тощо бюджетами усіх рівнів, бюджетними установами та організаціями, підприємствами втрачена можливість отримати належні їм доходи в сумі понад 1,5 млрд грн., у тому числі бюджетами — 784 млн грн.

Протягом 2011 р. Держфінінспекцією забезпечено відшкодування і поновлення незаконних і не за цільовим призначенням проведених витрат, недостач фінансових та матеріальних ресурсів на загальну суму 7,5 млрд грн., з якої 3,2 млрд грн. — бюджетні кошти.

Важливість Державної податкової служби в країні зумовлюється тим, що вона є єдиною структурою в системі виконавчої влади, що здійснює фіскальний контроль за сплатою податків. При цьому податкові органи мають право здійснювати на підприємствах, в установах і організаціях незалежно від форм власності перевірки грошових документів, бухгалтерських книг, звітів, кошторисів, декларацій, товарно-

касових книг, показників електронних контрольно-касових апаратів і комп'ютерних систем та інших носіїв інформації, пов'язаних з обчисленням і сплатою податків, інших платежів.

Крім перелічених суб'єктів загальнодержавний фінансовий контроль в Україні здійснюють також Державна казначейська служба України, Державна митна служба України, Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку, Фонд державного майна України, уповноважений орган виконавчої влади у сфері регулювання ринків фінансових послуг, а також дирекції державних позабюджетних цільових фондів та інші центральні і місцеві органи виконавчої влади.

Фінансовий контроль як економічну категорію можна поділити на види, форми і методи. Види контролю визначають співвідношення контролюючого і підконтрольного суб'єктів. Форми фінансового контролю відображають стадію його здійснення відносно руху грошових потоків. Методи контролю — це сукупність прийомів та способів його здійснення.

Види фінансового контролю. Залежно від взаємозв'язку об'єкта контролю — фінансової діяльності, і суб'єкта — органу контролю, фінансовий контроль поділяється на два основні види: внутрішній і зовнішній.

При *внутрішньому* контролі фінансова діяльність кожного суб'єкта контролюється ним самим через спеціальні підрозділи — контрольно-ревізійні відділи, управління тощо. Такий контроль має форму внутрішнього аудиту, метою якого є перевірка доцільності та обґрунтованості окремих фінансових операцій, їх відповідності фінансовій стратегії і тактиці даного суб'єкта.

Зовнішній контроль полягає у перевірці фінансової діяльності того чи іншого суб'єкта відповідними уповноваженими органами контролю. Метою цього контролю є перевірка відповідності фінансової діяльності чинному фінансовому законодавству. Цей контроль за ознакою суб'єктів його здійснення поділяється на державний, відомчий, внутрішньокорпоративний, незалежний і суспільний.

Державний — це контроль з боку держави як за фінансовою діяльністю юридичних і фізичних осіб, так і за власними фінансами. Він покладається на спеціальні органи фінансового контролю (як зазначалося вище в Україні це Рахункова палата і Державна фінансова інспекція) та органи управління фінансами і фінансовою системою (Міністерство фінансів, Державна податкова служба, Державна казначейська служба, органи управління державними цільовими фондами). Державний контроль є найбільш організованим та дієвим видом контролю, який охоплює мікро- та макрорівень розподілу і перерозподілу створеного ВВП, а відповідно і реалізацію загальнодержавної фінансової політики. У разі виявлення порушень застосовуються фінансові санкції, а винні особи можуть бути притягнені до адміністративної, а в окремих випадках і кримінальної відповідальності.

Громадський фінансовий контроль полягає у виявленні і попередженні різних порушень у фінансовій діяльності підприємств, організацій та установ з ініціативи органів місцевого самоврядування або окремих груп громадян. Його здійснюють: громадські організації (партії, рухи, профспілки, що стежать за виконанням умов трудового договору), засоби масової інформації, окремі фахівці (фізичні особи) на основі добровільності та без жодних матеріальних і фінансових відшкодувань.

Відомчий і внутрішньокорпоративний контроль полягає у перевірці фінансової діяльності суб'єктів, що підпорядковані міністерствам і відомствам або входять до

складу корпоративних об'єднань. Цей контроль охоплює три напрями. Перший — це відповідність фінансової діяльності чинному фінансовому законодавству. Другий — узгодженість фінансової діяльності із фінансовою стратегією і тактикою міністерств, відомств, корпоративних об'єднань. Третій — внутрішньовідомчі розподільні і перерозподільні відносини. Цей вид контролю спрямований насамперед на виявлення і усунення порушень і недоліків у фінансовій діяльності підвідомчих підприємств і організацій. За результатами контролю приймаються адміністративні рішення відповідно до чинного законодавства та статутних документів.

Незалежний фінансовий контроль здійснюється незалежними контролюючими органами — аудиторськими фірмами.

Аудит — це перевірка публічної бухгалтерської звітності, обліку, первинних документів та іншої інформації щодо фінансово-господарської діяльності суб'єктів господарювання з метою визначення достовірності їх звітності, обліку, повноти і відповідності чинному законодавству.

Аудиторська перевірка здійснюється незалежними особами — аудиторами або аудиторськими фірмами на комерційних засадах.

У 1993 р. в Україні був прийнятий Закон «Про аудиторську діяльність», який визначив правові засади здійснення аудиторської діяльності і спрямований на створення системи незалежного фінансового контролю з метою захисту інтересів власника.

Аудит може бути обов'язковим та ініціативним. Обов'язковий аудит передбачений законодавством для певного переліку підприємств і організацій, зокрема: банків, інвестиційних фондів, інвестиційних компаній, інших небанківських фінансових установ, які здійснюють залучення коштів громадян або залучення чи торгівлю цінними паперами (крім операцій з випуску (емісії) власних корпоративних прав), бірж, страхових компаній, кредитних спілок, недержавних пенсійних фондів.

Також аудиторські перевірки можуть також проводитись з ініціативи керівництва або власників підприємства, його засновників, акціонерів.

Крім проведення контрольної роботи, аудиторські послуги можуть надаватися у вигляді консультацій з питань організації бухгалтерського обліку, проведення фінансово-господарської діяльності відповідно до чинного законодавства, у тому числі податкового.

Перед аудиторами ставляться високі професійні вимоги: аудитор повинен мати *кваліфікаційний сертифікат*, який засвідчує його кваліфікаційну придатність, а також *ліцензію* — дозвіл на заняття аудиторською діяльністю. Сертифікацію і ліцензування аудиторської діяльності в Україні здійснює Аудиторська палата України. Крім цього вона в установленому порядку проводить атестацію аудиторів, розробляє стандарти і методичні рекомендації, веде облік аудиторів, їх фірм.

Під час проведення перевірок аудитори самостійно визначають форми і методи аудиту на підставі чинного законодавства, існуючих норм і стандартів, умов договору із замовником, професійних знань та досвіду. Аудитори мають право отримувати всі необхідні документи для проведення перевірок, а також пояснення до них.

Поряд з цим аудитори зобов'язані належним чином надавати аудиторські послуги, повідомляти власників, замовників про виявлені недоліки ведення бухгалтерського обліку і звітності, зберігати в таємниці інформацію, отриману під час аудиту.

З метою забезпечення об'єктивності і неупередженості у проведенні аудиторських перевірок чинним законодавством забороняється проведення таких перевірок аудитором, який має власні майнові інтереси, прями родинні стосунки з керівництвом суб'єкта господарювання, що перевіряється, або є членом керівництва, засновником чи працівником.

Результати проведення аудиторської перевірки оформляються аудиторським висновком. **Аудиторський висновок** — це офіційний документ, засвідчений підписом та печаткою аудитора чи аудиторської фірми, який складається за наслідками проведеного аудиту і містить висновок щодо достовірності звітності, повноти і відповідності її чинному законодавству та встановленим нормативам бухгалтерського обліку фінансово-господарської діяльності.

Форми фінансового контролю. Залежно від стадії здійснення контролю він поділяється на попередній, поточний і наступний.

Особливістю *попереднього* фінансового контролю є те, що він здійснюється на етапі розробки та прийняття управлінського рішення з фінансових питань. Він пов'язаний із процесами визначення оптимального обсягу централізованих і децентралізованих фінансових ресурсів у плановому періоді, а також з їх ефективним розподілом та використанням. Вихідною інформаційною базою для цього контролю є фактичні дані виконання планових завдань минулих періодів. На рівні держави попередній фінансовий контроль проводиться на стадії розробки та прийняття законодавчих і нормативних актів у сфері фінансів. Важливим напрямом цього контролю є перевірка контрагента — отримувача коштів: його юридичного статусу, фінансового стану, ділових рис, партнерської відповідальності тощо.

Поточний фінансовий контроль становить оперативний контроль за реалізацією фінансової діяльності, дотриманням планових показників, виконанням вимог фінансової дисципліни тощо. Він здійснюється через аналіз, перевірки, обстеження діяльності суб'єктів господарювання, його завдання — вчасно реагувати на зміни умов фінансової діяльності

Наступний фінансовий контроль здійснюється на завершальній стадії виконання планового завдання. Його мета — контроль за фінансовими результатами, порівняння фактичних і планових показників фінансової діяльності, оцінка ефективності проведеної роботи. Цей вид контролю є базою для попереднього контролю майбутнього періоду. Наступний контроль дає повну і вичерпну інформацію про фінансову діяльність як кожного суб'єкта, так і суспільства у цілому. Таким чином, спостерігається тісний взаємозв'язок між попереднім, поточним та наступним фінансовим контролем.

Залежно від мети та завдань фінансового контролю виділяють такі його форми.

1. *Моніторинг* — це система заходів, які здійснюються суб'єктами фінансового контролю, що пов'язана зі спостереженням за фінансовими явищами і процесами і використовується для прийняття оперативних рішень.

2. *Внутрішній аудит* — це форма контролю, що забезпечує функціонально незалежну оцінку діяльності органів державного сектору і дає впевненість центральним фінансовим органам виконавчої влади, керівництву органів державного сектору в тому, що система державного управління функціонує у спосіб, який максимально знижує ризик шахрайства, марнотратства, допущення помилок чи нерентабельності.

3. *Інспектування* — це подальший контроль за дотриманням законодавства органами державного сектору при використанні і розпорядженні фінансовими та

матеріальними ресурсами, формуванні бюджетних зобов'язань, веденні бухгалтерського обліку і складанні фінансової звітності, що здійснюється у формі ревізій і перевірок.

Відмінністю інспектування від внутрішнього аудиту є його фіскальна спрямованість.

Методи фінансового контролю розрізняються за характером його здійснення, за комплексністю і технологією контролю, його спрямованістю, оформленням результатів. Методами фінансового контролю є конкретні прийоми проведення фінансового контролю. Їх поділяють на:

- *натуральні*, коли перевіряється наявність товарно-матеріальних цінностей та їх відповідність документам (інвентаризація, лабораторний аналіз, контрольний замір, контрольний запуск сировини у виробництво, перевірка фактично виконаних робіт тощо);
- *документальні*, коли контроль здійснюється за наявними документами (ревізії, перевірки).

Перевірка — це обстеження окремих ділянок фінансово-господарської діяльності підприємств або їх підрозділів на основі документації та видаткових документів і визначення можливості виправлення виявлених порушень. Наслідки перевірки оформляються довідкою або доповідною запискою.

Ревізія — це метод документального контролю за фінансово-господарською діяльністю підприємства, установи чи організації на предмет дотримання законодавства з фінансових питань, достовірності обліку і звітності, а також спосіб документального викриття недостач, витрат, привласнень та крадіжок коштів і матеріальних цінностей, попередження фінансових зловживань. Ревізії проводять державні та недержавні органи фінансового контролю. За результатами ревізії складається акт, який є підставою для вжиття заходів щодо виправлення порушень, відшкодування збитків тощо. Ревізії бувають: плановими і позаплановими; повними і частковими (залежно від повноти охоплення ревізією фінансово-господарської діяльності підприємства); суцільними, вибірковими і комбінованими (залежно від обсягу аналізованих даних та повноти залучення документів); комплексними і тематичними (залежно від організації проведення); документальними (контроль здійснюється на підставі документів) та фактичними (перевіряється наявність товарно-матеріальних цінностей).

Кожна перевірка і ревізія мають бути ретельно підготовленими. Для цього вивчаються відповідні закони, постанови, інструкції; проводиться ознайомлення з матеріалами попередніх ревізій і перевірок; вивчаються особливості основної діяльності тощо. За результатами підготовчої роботи складається програма ревізії і на її основі розробляється робочий план.

Проведення ревізії здійснюється в такій послідовності: представлення повноважень; проведення організаційних зборів з відповідальними працівниками підприємства; проведення інвентаризації (встановлення відповідності матеріальних цінностей і грошових коштів їх документам); особисте ознайомлення з ревізованим об'єктом; попередній аналіз господарської діяльності; безпосередньо документальна ревізія чи

перевірка; систематизація матеріалів ревізії чи перевірки; складання акта чи довідки; реалізація матеріалів ревізії чи перевірки; перевірка усунення виявлених недоліків.

При цьому важливо зазначити, що завдання ревізії та перевірки схожі із завданнями аудиту, а саме: визначення достовірності інформації, що перевіряється, та відповідність чинному законодавству здійснених фінансово-господарських операцій. Водночас між ними є і суттєві відмінності:

- аудиторська діяльність спрямована на захист інтересів клієнтів, а ревізійна діяльність насамперед захищає інтереси держави;
- зв'язки між організацією, що проводить перевірку, і об'єктом контролю при аудиті — горизонтальні і здійснюються на добровільній основі, а при ревізії — вертикальні, тобто здійснюються в порядку адміністративного призначення;
- аудиторські послуги оплачує клієнт або за його згодою орган, який потребує аудиторського висновку; ревізії оплачуються вищестоящим органом або державою;
- і аудитор, і ревізор можуть проводити перевірки вибіркоким методом, але за умови виявлення порушень аудитор має право обмежитись вибірковою перевіркою і надати можливість клієнту самому виправити помилки за весь період, а ревізор повинен провести суцільну перевірку за весь період для визначення розміру шкоди і встановлення винних;
- ефективність аудиту визначається клієнтом як співвідношення затрат на проведення аудиту і результатів аудиторської перевірки; ефективність ревізії визначається відповідним контролюючим органом, що кількісно відображається розмірами донарахованих у бюджет податків та інших надходжень;
- результати аудиторської перевірки відображаються в аудиторському висновку і рекомендаціях для клієнта; за результатами ревізії складається акт, що містить організаційні висновки, обов'язкові вказівки, виконання яких пізніше контролюється;
- аудитори зобов'язані забезпечити конфіденційність отриманої інформації і результатів аудиту; ревізори мають право їх висвітлити перед громадськістю.

Необхідною умовою забезпечення ефективності фінансового контролю є оптимальність і системність дій контролюючих органів. Іншими словами, фінансовий контроль не може бути ефективним, якщо він не охоплює всіх сфер обігу фінансових ресурсів.

ПРАКТИКУМ

Запитання для самоконтролю

1. Що являє собою фінансова система за внутрішньою структурою?
2. Яка існує організаційна структура фінансової системи?
3. Який існує зв'язок між окремими сферами та ланками фінансової системи?
4. У чому полягає сутність фінансової системи за організаційною структурою?
5. Що відображає ланка фінансової системи?
6. Що відображають фінанси суб'єктів господарювання?
7. Який склад державних фінансів і що вони характеризують?
8. Що таке фінансовий ринок, які його структура та роль?
9. Що таке фінансові органи і фінансові інституції?
10. Які фінансові органи і фінансові інституції здійснюють управління фінансами в Україні?
11. Які завдання покладено на Міністерство фінансів України?
12. Які функції і повноваження покладено на Державну податкову службу України?
13. Які функції Державну казначейську службу України?
14. Які функції і повноваження має Державна фінансова інспекція України?
15. Яка сфера діяльності Рахункової палати України?
16. Яку роль відіграють Національний банк України і комерційні банки в управлінні фінансами?
17. Що являє собою Міжбанківська валютна біржа?
18. Що таке фондова біржа?
19. Що таке фінансовий контроль і яка його роль?
20. Які існують види фінансового контролю?
21. У чому полягають відмінності між державним, відомчим, корпоративним і незалежним фінансовим контролем?
22. Які функції покладено на Аудиторську палату України та аудиторські фірми?
23. Назвіть форми і методи фінансового контролю.

Питання для обговорення на семінарських заняттях

1. Фінансова система України: поняття, структура та загальна характеристика її сфер і ланок.
2. Організаційні основи функціонування фінансової системи України.
3. Фінансовий контроль. Сутність і значення фінансового контролю.
4. Управління фінансовою системою.
5. Принципи організації державних фінансів.
6. Особливості побудови фінансових систем у різних країнах.

Теми рефератів

1. Роль та значення фінансових посередників для економіки країни.
2. Державна фінансова система у розвинутих зарубіжних країнах.
3. Організація фінансового контролю в Україні.
4. Фінансове планування та система фінансових планів.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. Фінанси підприємств, установ, організацій та фінанси населення поєднані таким поняттям:

- а) централізовані фінанси;
- б) децентралізовані фінанси;
- в) фінансова інфраструктура;
- г) усі відповіді правильні.

2. До складу державних фінансів не входять:

- а) державний бюджет;
- б) державний кредит;
- в) позабюджетні спеціальні фонди;
- г) фінанси підприємств колективної форми власності.

3. Базовою ланкою фінансової системи країни є фінанси підприємств, тому що:

- а) для них характерна висока регламентація державних фінансових відносин;
- б) у них є власні доходи;
- в) саме тут утворюється переважна частина фінансових ресурсів держави;
- г) усі відповіді правильні.

4. Державні фінанси – це:

- а) система економічних відносин, пов'язаних з формуванням, розподілом і використанням фондів грошових коштів, з метою виконання завдань і функцій держави;
- б) сукупність усієї грошової маси в країні;
- в) обсяг грошової маси, що використовується для обслуговування товарного обігу.
- г) усі відповіді правильні.

5. До складу фінансової інфраструктури відносять:

- а) систему органів управління фінансами і нормативно-законодавчу базу;
- б) підготовку фахівців;
- в) спеціалізоване виробництво;
- г) усі відповіді правильні.

6. Державний кредит – це:

- а) особлива форма грошових відносин, коли держава виступає боржником;
- б) складова загальнодержавних фінансів, яка дає змогу утворити централізовані фінансові ресурси для потреб держави;

в) грошові відносини, які виникають між державою, юридичними і фізичними особами та пов'язані з мобілізацією коштів і їх використанням на фінансування державних потреб;

г) усі відповіді правильні.

7. Позабюджетні цільові фонди – це:

а) специфічна форма перерозподілу та використання фінансових ресурсів країни для фінансування конкретних соціальних та економічних потреб загальнодержавного або регіонального значення;

б) форма забезпечення додатковими ресурсами пріоритетних сфер економіки та розширення соціальної допомоги населенню;

в) фінанси підприємницьких структур;

г) усі відповіді правильні.

8. Державний бюджет – це:

а) система економічних відносин, що складаються в суспільстві у процесі формування, розподілу та використання централізованого фонду грошових коштів держави;

б) грошові відносини, що виникають між державою та юридичними особами у зв'язку зі створенням централізованих фондів;

в) система економічних відносин, за допомогою яких формуються регіональні спеціальні фонди;

г) правильної відповіді немає.

9. До складу децентралізованих фінансів не входять:

а) фінанси підприємницьких структур;

б) фінанси населення;

в) місцеві бюджети;

г) усі відповіді правильні.

10. Провідною ланкою загальнодержавних фінансів є:

а) державний бюджет;

б) державний кредит;

в) позабюджетні фонди;

г) місцеві бюджети.

11. Місцеві фінанси – це:

а) система економічних відносин, за допомогою яких формуються регіональні спеціальні фонди;

б) система економічних відносин, за допомогою яких формуються, розподіляються та перерозподіляються фонди грошових коштів, що використовуються на економічний та соціальний розвиток територій;

в) сукупність органів управління фінансами на рівні регіонів.

г) правильної відповіді немає.

12. У складі фінансової системи виділяють такі підсистеми:

а) фінанси населення;

- б) державний бюджет;
- в) централізовані фінанси, децентралізовані фінанси, фінансову інфраструктуру;
- г) усі відповіді правильні.

13. Стратегічне управління фінансами в Україні здійснюють:

- а) Верховна Рада України, Президент України та його апарат, Кабінет Міністрів України;
- б) Державна казначейська служба України, Державна податкова служба України;
- в) Міністерство фінансів України, управління, (відділи) міністерств, відомств, фінансові служби підприємств та організацій.
- г) усі відповіді правильні.

14. Оперативне управління фінансами здійснюють:

- а) Верховна Рада України, Президент України та його апарат, Кабінет Міністрів України;
- б) Державна казначейська служба України, Державна податкова служба України;
- в) Міністерство фінансів України, управління (відділи) міністерств, відомств, фінансові служби підприємств та організацій;
- г) усі відповіді правильні.

15. Фінансове законодавство в Україні приймає:

- а) Державна казначейська служба України;
- б) Кабінет Міністрів України;
- в) Верховна Рада України;
- г) Рахункова палата.

16. Проект Державного бюджету України розробляє:

- а) Рахункова палата;
- б) Президент України;
- в) Міністерство фінансів України;
- г) Верховна Рада України.

17. Виконанням Державного бюджету України спеціально займається:

- а) Державна податкова служба України;
- б) Державна казначейська служба України;
- в) Рахункова палата.
- г) усі відповіді правильні.

18. Залежно від суб'єктів фінансовий контроль поділяють на:

- а) державний, внутрішньогосподарський, аудиторський, громадський;
- б) попередній, поточний, наступний;
- в) обов'язковий, ініціативний.
- г) усі відповіді правильні.

19. До органів виконавчої влади в Україні відносять:

- а) Кабінет Міністрів України;
- б) галузеві міністерства, управління та відомства;

- в) обласні державні адміністрації;
- г) всі відповіді правильні.

20. Вищим органом державного фінансово-економічного контролю в Україні є:

- а) Державна податкова служба України;
- б) Національний банк України;
- в) Рахункова палата;
- г) правильної відповіді немає.

21. Фінансовий контроль — це:

- а) система інформаційного забезпечення фінансового менеджменту;
- б) специфічний вид діяльності, який здійснюється всіма ланками влади, а також недержавними структурами щодо забезпечення на базі законності відповідного рівня фінансової дисципліни, ефективного руху централізованих і децентралізованих фондів, а також пошуку шляхів удосконалення процесів розподілу та перерозподілу грошових коштів у країні;
- в) процес дослідження фінансового стану підприємства;
- г) правильної відповіді немає.

22. Залежно від обсягу даних, що перевіряються, розрізняють ревізії:

- а) суцільні;
- б) вибіркові;
- в) комбіновані;
- г) всі відповіді правильні.

Завдання

Завдання 1

Знайдіть хибні твердження серед запропонованих

1. Відповідно до концентрації капіталу потреба втручання держави в економіку зменшується.
2. Фінансова політика не впливає на процес реалізації сукупного суспільного продукту.
3. Фінансова політика спрямована на формування максимально можливого обсягу фінансових ресурсів.
4. Держава здійснює безпосереднє управління всіма фінансовими ресурсами країни.
5. Закони у сфері фінансів приймає Міністерство фінансів України.
6. Фінансовий механізм — це засіб реалізації фінансової політики.
7. Фінансова стратегія включає дії держави щодо стратегічного розвитку фінансової системи.
8. Державна казначейська служба України належить до системи органів державної законодавчої влади.
9. Рахункова палата України — постійно діючий вищий орган державного фінансово-економічного контролю.
10. Державна казначейська служба України складає проект Державного бюджету України.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. *Базилевич В.Д., Баластрик Л.О.* Державні фінанси: Навч. посіб. / За заг. ред. В.Д. Базилевича. — К.: Атіка, 2002. — 368 с.
2. *Венгер В.В.* Фінанси: Навч. пос. [для студ. вищ. навч. закл.] / В.В. Венгер. — К.: Центр учбової літератури, 2009. — 432 с.
3. *Вступ до спеціальності «Фінанси»:* Навч.-метод. посіб. / В.О. Зінченко; Луган. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. — Луганськ: Альма-матер, 2008. — 107 с.
4. *Державні фінанси України:* навч. посіб. / М.І. Карлін. — К.: Знання, 2008. — 349 с.
5. *Конституція України № 254к/96-ВР* від 28.06.1996 р. [Електронний ресурс]. — Доступний з: <<http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=254%EA%2F96-%E2%F0>>.
6. *Леоненко П.М., Юхименко П.І., Гльєнко А.А. та ін.* Теорія фінансів: Навчальний посібник / За загальною ред. О.Д. Василика. — К.: Центр навчальної літератури, 2005. — 480 с.
7. *Опарін В.М.* Фінанси (Загальна теорія): Навч. посіб. — 2-ге вид., доп. і перероб. — К.: КНЕУ, 2005. — 240 с.
8. *Про Кабінет Міністрів України:* Закон України № 2591-VI від 07.10. 2010 р. [Електронний ресурс]. — Доступний з: <<http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2591-17>>.
9. *Про місцеве самоврядування в Україні:* Закон України № 280/97-ВР від 21.05. 1997 р. [Електронний ресурс]. — Доступний з: <<http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=280%2F97-%E2%F0>>.
10. *Про Положення про Державну фінансову інспекцію України:* Указ Президента України № 499/2011 від 23.04. 2011 р. [Електронний ресурс]. — Доступний з: <<http://www.dkrs.gov.ua/kru/uk/publish/article/73146>>.
11. *Про Положення про Державну казначейську службу України:* Указ Президента України № 460/2011 від 13.04. 2011 р. [Електронний ресурс]. — Доступний з: <<http://treasury.gov.ua/main/uk/publish/article/150868>>.
12. *Про Положення про Державну податкову службу України:* Указ Президента України № 584/2011 від 12.05. 2011 р. [Електронний ресурс]. — Доступний з: <<http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=584%2F2011>>.
13. *Про Рахункову палату:* Закон України № 315/96-ВР від 11.07. 1996 р. [Електронний ресурс]. — Доступний з: <<http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=315%2F96-%E2%F0>>.
14. *Про Національний банк України:* Закон України № 679-XIV від 20.05. 1999 р. [Електронний ресурс]. — Доступний з: <<http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=679-14>>.
15. *Про державну комісію з цінних паперів та фондового ринку:* Указ Президента України № 446/95 від 12.06. 1995 р. [Електронний ресурс]. — Доступний з: <<http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=446%2F95>>.
16. *Романенко О.Р.* Фінанси: Підручник. — К.: Центр навчальної літератури, 2006. — 312 с.
17. *Стеців Л.П., Копилюк О.І.* Фінанси: Навч. посіб. — К.: Знання, 2007. — 235 с.
18. *Фінанси:* Навч. посіб. / В.С. Загорський, О.Д. Вовчак, І.Г. Благун, І.Р. Чуй. — К.: Знання, 2006. — 247 с.
19. *Фінанси:* Підручник / За ред. С.І. Юрія, В.М. Федосова. — К.: Знання, 2008. — 611 с.
20. *Фінанси:* Навч. посіб. / О.П. Близнюк, Л.І. Лачкова, В.І. Оспіщев, І.В. Бубенко, В.В. Кривошей. — К.: Знання, 2006. — 415 с.
21. *Фінанси:* Навч. посіб. / В.І. Оспіщев, Л.І. Лачкова, О.П. Близнюк, І.В. Бубенко, В.В. Кривошей, Т.О. Ставерська. — 2-ге вид., переробл. і доповн. — К.: Знання, 2008. — 366 с.
22. *Фінанси:* курс для фінансистів: Навч. посіб. / В.І. Оспіщев, О.П. Близнюк, Л.І. Лачкова, Т.О. Ставерська, Г.М. Фадєєва. — К.: Знання, 2008. — 567 с.

Тема 13

ФІНАНСИ ПІДПРИЄМНИЦЬКИХ СТРУКТУР

- 13.1. Суть і функції фінансів підприємств.
- 13.2. Організаційні основи функціонування фінансів підприємств.
- 13.3. Фінансові ресурси підприємств, їх склад і джерела формування.
- 13.4. Формування фінансових результатів суб'єктів господарювання.

13.1. Суть і функції фінансів підприємств

Фінанси підприємств як складова фінансової системи посідають визначне місце у структурі фінансових відносин суспільства. Вони функціонують у матеріальній і нематеріальній сферах виробництва, де створюються валовий внутрішній продукт — основне джерело фінансових ресурсів.

На макроекономічному рівні фінанси підприємств забезпечують формування фінансових ресурсів країни через бюджет і позабюджетні фонди.

Фінанси підприємств функціонують на мікрорівні, а тому мають і спільні риси, і певні відмінності від фінансів держави в цілому. Загальною ознакою **фінансів підприємств** є те, що вони виражають сукупність економічних відносин, пов'язаних з розподілом ВВП. Специфічні ознаки фінансів підприємств виражають економічні відносини, які характеризують первинний розподіл вартості ВВП, формування та використання грошових доходів і децентралізованих фондів. Особливості фінансів підприємств зумовлені їх функціонуванням у різних галузях економіки, різними організаційно-правовими формами господарювання.

Фінанси підприємств — це сукупність обмінно-розподільних відносин, що виникають на підприємстві у процесі формування, розміщення і використання фінансових ресурсів, здійснення витрат, отримання і розподілу доходів.

Господарська діяльність переважної більшості підприємств має комерційний характер і спрямована на досягнення соціально-економічних результатів та одержання прибутку. *Некомерційне господарювання* — це самостійна систематична господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання, спрямована на досягнення економічних, соціальних та інших результатів, не пов'язана з одержанням прибутку. До некомерційних належать здебільшого *добровільні, освітянські, медичні, наукові та інші організації невинробничої сфери економіки*.

У процесі підприємницької діяльності підприємства вступають у господарські відносини зі своїми контрагентами: *постачальниками і покупцями, партнерами по суспільній діяльності, об'єднаннями й асоціаціями, фінансово-кредитною системою, внаслідок яких виникають фінансові відносини, пов'язані з організацією виробництва і реалізацією продукції, формуванням фінансових ресурсів, здійсненням інвестиційної діяльності, податкових платежів у бюджет і цільові фонди, внутрішньовиробничим розподілом доходів тощо*.

Таким чином, об'єктом фінансів підприємства є економічні відносини, пов'язані з рухом коштів, формуванням та використанням грошових фондів.

Суб'єктами таких відносин можуть бути підприємства та організації, банківські установи і страхові компанії, позабюджетні фонди, інвестиційні фонди, аудиторські організації, інші суб'єкти господарювання, які є юридичними особами.

Оскільки фінанси підприємств безпосередньо пов'язані з рухом грошових коштів, то досить часто поняття «фінанси підприємств» ототожнюється з поняттям «грошові кошти» та «фінансові ресурси». Однак самі кошти чи фінансові ресурси не розкривають поняття «фінанси», якщо не з'ясувати суті економічної природи останніх. Такими суттєвими загальними властивостями, які лежать в основі фінансів, є закономірності відтворювального процесу та грошові відносини, що виникають між учасниками суспільного виробництва на всіх стадіях процесу відтворення. Однак не всі грошові відносини належать до фінансових. Грошові відносини перетворюються на фінансові, коли рух грошових коштів стає відносно самостійним. Це відбувається у процесі формування, розподілу, використання грошових доходів і фондів згідно з цільовим призначенням у формі фінансових ресурсів.

Залежно від економічного змісту фінансові відносини підприємств можна згрупувати за такими основними напрямками (рис. 13.1):

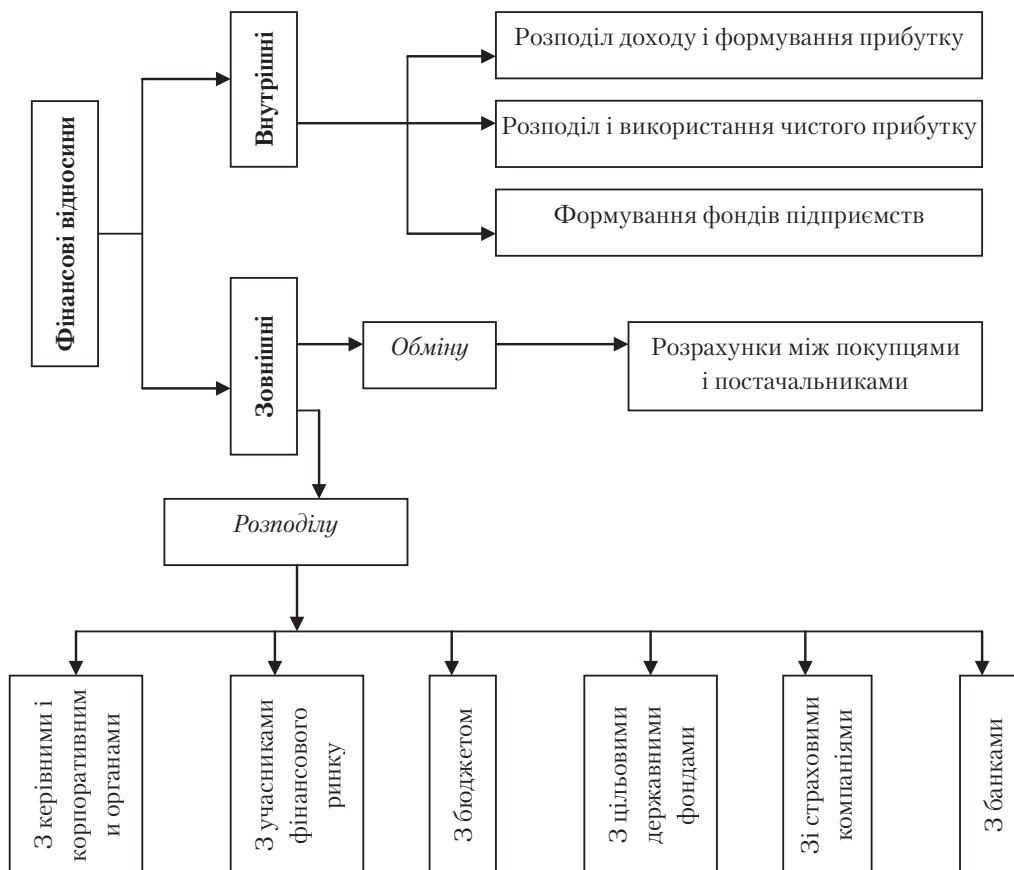

Рис. 13.1. Схема фінансових відносин підприємств

1) відносини з іншими підприємствами та організаціями — найбільша за обсягом грошових платежів група. Це відносини між підприємствами, що пов'язані з виконанням договірних зобов'язань (з постачальниками, покупцями, будівельниками, транспортниками та іншими підприємствами як всередині країни, так і ззовні). Фінансові відносини між підприємствами можуть виникати у зв'язку з реалізацією виробленої продукції; купівлею-продажем товарно-матеріальних цінностей для господарської діяльності; сплатою й отриманням штрафів, пені та інших платежів; перерахуванням коштів у цільові фонди інших підприємств; розподілом прибутку від спільної діяльності. Роль цієї групи первинна, тому що у сфері матеріального виробництва створюється ВВП, підприємства одержують виручку від реалізації продукції і прибуток;

2) фінансові відносини всередині підприємства. Це відносини між окремими структурними підрозділами підприємства (філіями, цехами, відділами), а також відносини адміністрації з робітниками підприємства. Фінансові відносини всередині підприємства виникають у зв'язку з формуванням статутного фонду, формуванням і розподілом прибутку, фондів спеціального призначення; оплатою праці робітників та службовців, виплатою премій, матеріальної допомоги;

3) фінансові відносини підприємств з вищими організаціями, всередині фінансово-промислових груп. Це відносини, що виникають в умовах концентрації і монополізації виробництва. Вони пов'язані з формуванням і використанням централізованих грошових фондів для фінансування інвестицій, наукових та маркетингових досліджень, поповненням основ них та оборотних коштів, фінансуванням імпортних операцій;

4) відносини з фінансово-кредитною системою. Ці відносини включають відносини з бюджетною системою (державним та місцевими бюджетами), з позабюджетними фондами, з кредитно-банківськими установами, зі страховими організаціями, з фондовим ринком, з різними фондами та інші відносини. Вони виникають при сплаті податків та інших обов'язкових внесків і платежів у бюджетну систему та позабюджетні фонди, при отриманні з бюджету грошових коштів у вигляді асигнувань, дотацій, субсидій тощо.

Кожна з перелічених груп фінансових відносин має свої особливості і сферу застосування, але матеріальною основою економічних (фінансових) відносин є рух грошових коштів. Саме рухом грошових коштів супроводжується формування статутного капіталу підприємства, починається і завершується кругообіг виробничих фондів, формування і використання грошових фондів і резервів. Звідси можна зробити висновок, що зазначені грошові відносини визначають сутність і зміст фінансів підприємницьких структур.

Об'єктами фінансових відносин між підприємствами і кредитно-банківською системою є організація безготівкових розрахунків, отримання і повернення позик, сплата процентів за отримані кредити, внесення коштів на депозитні рахунки банків та отримання за ними процентів. Банки надають підприємствам різні фінансові послуги: *лізингові, факторингові, трастові (довірчі), консультативні та ін.* Ця група відносин включає також різноманітні фінансові відносини підприємств з іншими інститутами ринкової економіки: *зі страховими організаціями (у зв'язку зі страховими платежами та відшкодуваннями за різними видами страхування); з фондовим ринком (випуск цінних паперів, розміщення їх, купівля-продаж на фондових біржах цінних*

паперів інших підприємств); з *інвестиційними фондами* (залучення довгострокових кредитів з метою розширення виробництва) та ін.

Суб'єкти господарювання та інші учасники відносин у сфері господарювання здійснюють свою діяльність у межах чинного законодавства. Так, відносини у сфері господарювання регулюються Конституцією України, Господарським кодексом України, нормативно-правовими актами Президента України та Кабінету Міністрів України, нормативно-правовими актами інших органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а також іншими правовими актами.

Правовий господарський порядок в Україні формується на основі оптимального поєднання ринкового саморегулювання економічних відносин суб'єктів господарювання та державного регулювання макроекономічних процесів.

Як економічна категорія фінанси підприємницьких структур проявляються і виражають свою сутність через *функції*.

До *першої функції* відносять формування фінансових ресурсів у процесі виробничо-господарської діяльності. Формування фінансових ресурсів на підприємствах відбувається при створенні статутного капіталу, а також під час розподілу грошових надходжень внаслідок повернення коштів, авансованих в основні та оборотні засоби, використання доходів на формування резервного фонду тощо. У зв'язку з цим поняття «формування» і «розподіл» доцільно розглядати як єдиний процес у суспільному виробництві. Утворення грошових фондів завжди передбачає розподіл валових доходів. Саме тому більшість економістів визнають за головні функції фінансів підприємств розподільчу та контрольну, хоч і дотепер у науковій літературі це питання залишається дискусійним.

Друга функція полягає у розподілі та використанні фінансових ресурсів для забезпечення операційної, фінансової та інвестиційної діяльності, для виконання своїх фінансових зобов'язань перед бюджетом, банками, суб'єктами господарювання. За допомогою розподільчої функції відбуваються формування статутного капіталу, розподіл ВВП у вартісному вираженні, визначення основних вартісних пропорцій у процесі розподілу доходів і фінансових ресурсів, забезпечується оптимальне співвідношення інтересів окремих товаровиробників, підприємств, організацій і держави у цілому. Таким чином, через розподільчу функцію фінансів відбуваються формування фінансових ресурсів підприємства, їх розподіл і використання для забезпечення усіх видів діяльності підприємства (операційної, інвестиційної, фінансової).

Суть *останньої функції* полягає у контролі за формуванням та використанням фінансових ресурсів у процесі відтворення. Контрольна функція фінансів підприємства виявляється у контролі за формуванням і використанням фінансових ресурсів підприємства у процесі відтворення. Об'єктивною основою контрольної функції є вартісний облік витрат на виробництво і реалізацію продукції (виконання робіт, надання послуг), формування доходів і фондів грошових коштів підприємства та їх використання. Контрольна функція реалізується за допомогою фінансових показників діяльності підприємств, їх оцінки і розробки необхідних заходів щодо підвищення ефективності розподільчих відносин.

Функції фінансів тісно пов'язані й виявляються у взаємодії, що можна довести на прикладі. Так, в основі фінансів лежать розподільчі відносини, які забезпечують джерелами фінансування процес відтворення, і таким чином пов'язують в одне ціле всі фази відтворювального процесу: виробництво, обмін і споживання.

Розмір доходів, які одержує підприємство, ефективно і раціональне господарювання визначають можливості його подальшого розвитку. І навпаки, порушення безперервного кругообігу коштів, зростання витрат на виробництво і реалізацію продукції зменшують доходи підприємства і, відповідно, можливості його подальшого розвитку, конкурентоспроможність і фінансову стійкість. У такому разі контрольна функція фінансів сигналізує про недостатній вплив розподільчих відносин на ефективність виробництва, недоліки в менеджменті фінансовими ресурсами, організації виробництва. Ігнорування таких сигналів може призвести до банкрутства і ліквідації підприємства.

13.2. Організаційні основи функціонування фінансів підприємств

Під *організацією фінансів підприємств* розуміють форми, методи, способи формування та використання ресурсів, контроль за їх оборотом для досягнення економічних цілей згідно з чинними законодавчими актами.

В *основу організації фінансів підприємств* покладено комерційний розрахунок — порівняння у вартісній формі витрат і результатів фінансово-господарської діяльності, який базується на таких основних принципах: *саморегулювання, самокупність, самофінансування*.

Усі принципи між собою тісно взаємопов'язані і становлять єдине ціле. Недотримання хоча б одного з них відразу ж зводить нанівець ефективність комерційного розрахунку.

Визначальну роль у формуванні фінансових ресурсів при комерційному розрахунку відіграють власні кошти, котрі покривають значну частину витрат, а також є забезпеченням отриманих кредитів. Бюджетні асигнування і надходження з цільових та централізованих фондів виконують допоміжну роль, а збалансування потреб у фінансових ресурсах здійснюється за допомогою кредиту. Метою діяльності є отримання прибутку.

Основою високоефективного функціонування підприємств в умовах ринкової економіки є здійснення фінансової діяльності на засадах комерційного розрахунку.

Комерційний розрахунок є раціональним і високоефективним методом фінансової діяльності. Він спонукає підприємство до пошуку достатніх і дешевих фінансових ресурсів, раціонального їх розміщення, мінімізації витрат і максимізації доходів та прибутку. Комерційний розрахунок притаманний ринковій економіці. Саме він, а не ринкові відносини самі по собі, сприяє високоефективному господарюванню.

Визначальний вплив на організацію фінансів підприємств мають: організаційно-правова форма господарювання; галузеві техніко-економічні особливості; форма об'єднання підприємств, якщо підприємство входить до будь-якого об'єднання.

В Україні можуть діяти різні види підприємств, що відрізняються метою і характером діяльності, кількістю власників капіталу, їхніми правами і відповідальністю. Організаційно-правова форма господарювання підприємств визначається Господарським кодексом України.

Залежно від форм власності, передбачених законом, в Україні можуть діяти підприємства таких видів: *приватні, комунальні, колективні, державні, а також змішані*.

Залежно від способу утворення (заснування) та формування статутного фонду в Україні діють *унітарні та корпоративні підприємства*.

Унітарне підприємство створюється одним засновником, який виділяє необхідне для того майно, формує відповідно до закону статутний фонд, не поділений частки (паї), затверджує статут, розподіляє доходи, безпосередньо або через керівника, який ним призначається, керує підприємством і формує його трудовий колектив на засадах трудового найму, вирішує питання реорганізації та ліквідації підприємства. Унітарними є підприємства *державні, комунальні, підприємства засновані на власності об'єднання громадян, релігійної організації або на приватній власності засновника*.

Корпоративне підприємство утворюється, як правило, двома або більше засновниками за їх спільним рішенням (договором), діє на основі об'єднання майна та/або підприємницької чи трудової діяльності засновників (учасників), їх спільного управління справами, на основі корпоративних прав, у тому числі через органи, що ними створюються, участі засновників (учасників) у розподілі доходів та ризиків підприємства. Корпоративними є кооперативні підприємства, підприємства, що створюються у формі господарського товариства, а також інші підприємства, у тому числі засновані на приватній власності двох або більше осіб.

Організаційно-правова форма господарювання визначає зміст фінансових відносин у процесі формування статутного капіталу, відповідальності за зобов'язаннями, розподілу і використанню прибутку.

Згідно з Господарським кодексом України **господарськими товариствами** визнаються підприємства або інші суб'єкти господарювання, створені юридичними особами та/або громадянами шляхом об'єднання їх майна й участі в підприємницькій діяльності товариства з метою одержання прибутку.

Господарські товариства створюються і діють на підставі установчих документів (установчого договору, статуту).

Господарські товариства залежно від характеру інтеграції (осіб чи капіталу) та міри відповідальності за зобов'язаннями (повна чи часткова) поділяють: *на повні, з обмеженою відповідальністю, додатковою відповідальністю, командитні, акціонерні*.

Повне товариство (товариство з повною відповідальністю) — це товариство, всі учасники якого відповідно до укладеного між ними договору здійснюють підприємницьку діяльність від імені товариства і несуть додаткову солідарну відповідальність за зобов'язаннями товариства усім своїм майном.

Товариством з обмеженою відповідальністю є господарське товариство, що має статутний фонд, поділений на частки, розмір яких визначається установчими документами, і несе відповідальність за своїми зобов'язаннями тільки своїм майном. Учасники товариства, які повністю сплатили свої вклади, несуть ризик збитків, пов'язаних з діяльністю товариства у межах своїх вкладів.

Товариство з додатковою відповідальністю є господарське товариство, статутний фонд якого поділений на частки визначених установчими документами розмірів

і яке несе відповідальність за своїми зобов'язаннями власним майном, а в разі його недостатності учасники цього товариства несуть додаткову солідарну відповідальність у визначеному установчими документами однаково кратному розмірі до вкладу кожного з учасників.

Командитним визнається товариство, в якому один або декілька учасників здійснюють від імені товариства підприємницьку діяльність і несуть за його зобов'язаннями додаткову солідарну відповідальність усім своїм майном, на яке за законом може бути звернено стягнення (повні учасники), а інші учасники присутні в діяльності товариства лише своїми вкладками (вкладники).

Акціонерним товариством є господарське товариство, яке має статутний фонд, поділений на визначену кількість акцій однакової номінальної вартості, і несе відповідальність за зобов'язаннями тільки майном товариства, а акціонери несуть ризик збитків, пов'язаних із діяльністю товариства, в межах вартості належних їм акцій.

Акціонерні товариства за типом поділяються на публічні акціонерні товариства (ПАТ) та приватні акціонерні товариства (ПрАТ).

Кількісний склад акціонерів *ПАТ* не може перевищувати 100 акціонерів. При цьому, ПАТ може здійснювати як публічне, так і приватне розміщення акцій. Водночас ПрАТ може здійснювати тільки приватне розміщення акцій. У разі прийняття загальними зборами ПрАТ рішення про здійснення публічного розміщення акцій до статуту товариства вносяться відповідні зміни, у тому числі про зміну типу товариства – з приватного на публічне. При цьому зміна типу товариства з приватного на публічне або навпаки не є його перетворенням¹.

Суб'єкти господарювання мають право самостійно вирішувати, як розпорядитися чистим прибутком, які фінансові ресурси формувати та як їх використовувати в межах чинного законодавства.

Фінансова діяльність підприємства регламентується державою через податкову, амортизаційну, валютну, митну політику. Суб'єкт господарювання несе реальну економічну відповідальність за результати діяльності та своєчасне виконання своїх зобов'язань перед постачальниками, споживачами, державою, банками. За своїми зобов'язаннями підприємство відповідає власним майном і доходами. Свої втрати та збитки підприємство покриває за рахунок фінансових резервів, системи страхування та за розрахунок власного прибутку.

На організацію фінансів підприємств впливають також різні форми об'єднань підприємств.

Згідно з Господарським кодексом в Україні можуть створюватись і функціонувати *два типи об'єднань підприємств*: добровільні та інституціональні.

За умов ринкової економіки підприємства мають право на добровільних засадах об'єднувати науково-технічну, виробничу, комерційну та інші види діяльності й створювати **добровільні об'єднання**, якщо це не суперечить антимонопольному законодавству України.

Крім добровільних об'єднань в Україні створюються й функціонують **інституціональні об'єднання**, діяльність яких започатковується у директивному порядку мі-

¹ Про акціонерні товариства: Закон України № 514-VI від 17.09. 2008 р. [Електронний ресурс]. – Доступний з: <<http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/law2/main.cgi?nreg=514-17&zahyst=4/UMfPEGznhhxyR.ZiyyBrh9HI4KMs80msh8Ie6>>.

ністерствами (відомствами), органами самоврядування чи безпосередньо Кабінетом Міністрів України. У національному господарстві України функціонують потужні державні корпорації, створені на базі колишніх галузевих міністерств. Інституціональні міжгалузеві об'єднання підприємств та організацій діють в агропромисловому комплексі, будівництві, інших секторах економіки.

Підприємство, яке входить до інституціонального об'єднання, не має права без згоди об'єднання виходити з його складу, а також об'єднувати на добровільних засадах свою діяльність з іншими суб'єктами господарювання та приймати рішення про припинення своєї діяльності.

Господарські об'єднання утворюються як *асоціації, корпорації, консорціуми, концерни, інші об'єднання підприємств*, передбачені законом.

Асоціації — це договірні добровільні об'єднання, створені з метою постійної координації господарської діяльності підприємств, що об'єдналися шляхом централізації однієї або кількох виробничих та управлінських функцій, розвитку спеціалізації і кооперації виробництва, організації спільних виробництв на основі об'єднання учасниками фінансових та матеріальних ресурсів для задоволення переважно господарських потреб учасників асоціації. Асоціація не має права втручатись у господарську діяльність будь-якого з учасників.

Корпорацією визнається договірне об'єднання, створене на основі поєднання виробничих, наукових і комерційних інтересів підприємств, що об'єдналися, з делегуванням ними окремих повноважень централізованого регулювання діяльності кожного з учасників органам управління корпорації.

Консорціум — це тимчасове статутне об'єднання підприємств для досягнення його учасниками певної спільної господарської мети (реалізації цільових програм, науково-технічних, будівельних проектів тощо). Учасниками консорціуму можуть бути державні та приватні фірми, а також окремі держави (наприклад міжнародний консорціум супутникового зв'язку). Учасники консорціуму зберігають юридичну і фінансову самостійність. У разі досягнення мети створення консорціуму він припиняє свою діяльність.

Концерн — це статутне об'єднання підприємств, що характеризуються єдністю власності та контролю. Об'єднання відбувається найчастіше за принципом диверсифікації, коли один концерн інтегрує підприємства різних галузей економіки (промисловість, транспорт, торгівля, страхові компанії, банки). Після створення концерну суб'єкти господарювання втрачають самостійність. Учасники одного концерну не можуть бути одночасно учасниками іншого концерну.

Промислово-фінансові групи — це об'єднання юридично та економічно самостійних підприємств різних галузей економіки, що утворюються за рішенням Кабінету Міністрів України на певний строк з метою реалізації державних програм розвитку пріоритетних галузей виробництва і структурної перебудови економіки України. Промислово-фінансова група не є юридичною особою і не підлягає державній реєстрації як суб'єкт господарювання.

Холдинг — це специфічна організаційна форма об'єднання капіталів. Суб'єкт господарювання, що володіє контрольним пакетом акцій дочірнього підприємства (підприємств), визнається холдинговою компанією. Між холдинговою компанією та її дочірніми підприємствами встановлюються відносини контролю-підпорядкування відповідно до вимог Господарського кодексу України. Якщо з вини контролюючого підприємства дочірнім підприємством було укладено (здійснено) не вигідні для нього угоди або операції, то контролююче підприємство повинно компенсувати завдані дочірньому підприємству збитки. Якщо дочірнє підприємство з вини контролюючого підприємства опиниться у стані неплатоспроможності й буде визнане банкрутом, то субсидіарну відповідальність перед кредиторами дочірнього підприємства нестиме контролююче підприємство.

Законом можуть визначатися й інші форми об'єднання інтересів підприємств: *союзи, спілки* тощо.

13.3. Фінансові ресурси підприємств, їх склад і джерела формування

Матеріальним втіленням фінансових відносин на рівні господарських суб'єктів є фінансові ресурси (рис. 13.2).

*Під **фінансовими ресурсами** розуміють акумульовані підприємством грошові кошти з різних джерел, які надходять у господарський обіг і призначені для покриття його потреб. До фінансових ресурсів належать усі грошові фонди і та частина грошових коштів, яка використовується підприємством у нефондовій формі.*

Важливим аспектом фінансової діяльності підприємств є формування та використання різних грошових фондів, через які здійснюється процес розширеного відтворення, фінансування науково-технічних розробок, освоєння та впровадження нової техніки і технологій, економічне стимулювання тощо.

Стабільність функціонування підприємства ґрунтується на достатності фінансових ресурсів та їх стабільному кругообігу.

Загальна сума фінансових ресурсів кожного підприємства складається з таких елементів:

- **статутний капітал** — основне первісне джерело власних коштів підприємства. Статутний капітал становить сукупність коштів засновників, необхідну для функціонування підприємства, які вкладені в активи, а також майнових прав, що мають грошову оцінку. Порядок і джерела формування статутного капіталу залежать від типу підприємства і форми власності. Розміри статутного капіталу характеризують розмір коштів, які були інвестовані у фінансово-господарську діяльність. На основі статутного капіталу формується *основний і оборотний* капітал, що перебувають у процесі безперервного руху, набуваючи різноманітних форм залежно від стадії кругообігу;

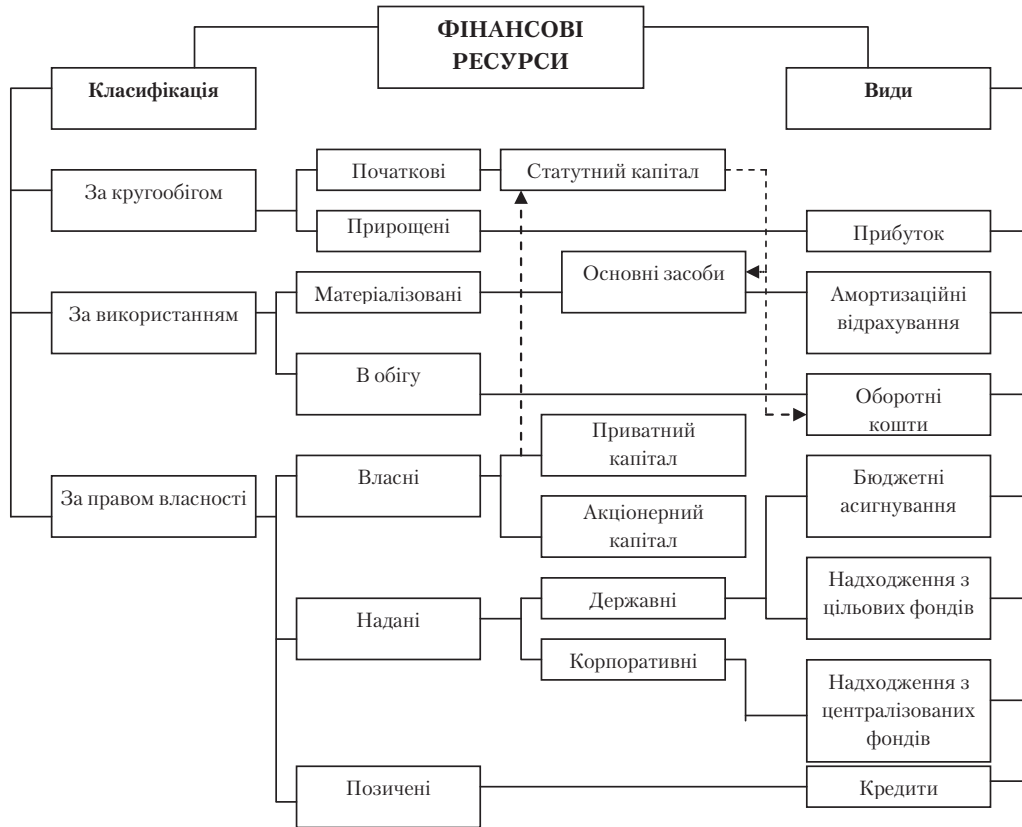

Рис. 13.2. Класифікація та склад формування фінансових ресурсів підприємства¹

- **резервний фонд** утворюється на підприємстві за рахунок відрахувань від прибутку, використовується для покриття збитків, подолання тимчасових фінансових ускладнень (не менш як 25% статутного фонду і не менш як 5% від розміру прибутку);
- **амортизаційний фонд** утворюється в процесі використання основних засобів і нематеріальних активів за рахунок амортизаційних відрахувань, використовується для їх відтворення;
- **фонд розвитку** концентрує кошти, які використовуються для розвитку виробництва;
- **валютний фонд** формується на підприємствах, які одержують виручку у валюті від експортних операцій або купують валюту для імпортних операцій;
- **фонд оплати праці** формується на підприємстві для грошових виплат працівникам за виконану роботу згідно з трудовим договором;
- **фонд виплати дивідендів** утворюється на акціонерних підприємствах один раз на рік для виплати акціонерам дивідендів за акціями.

¹ Опарін В. М. Фінанси (Загальна теорія): Навч. посібник. — 2-ге вид., доп. і перероб. — К.: КНЕУ. — 2005. — С.80.

Крім **постійних** грошових фондів на підприємствах можуть утворюватися **оперативні тимчасові** фонди.

Залежно від джерел формування фінансові ресурси підприємства поділяються на:

- створені за рахунок власних і прирівняних до власних грошових надходжень (внески засновників у статутний фонд);
- внаслідок здійснення фінансово-господарської діяльності (нерозподілений прибуток, амортизаційний фонд, резервний фонд);
- у результаті операцій на фінансовому ринку (додатковий капітал, позичковий капітал);
- у порядку перерозподілу грошових коштів (бюджетні субсидії, страхові відшкодування, інші види ресурсів).

За правом власності фінансові ресурси поділяють на: власні кошти підприємницької структури; залучені кошти; позикові фінансові ресурси.

Первісне формування фінансових ресурсів відбувається під час створення господарських суб'єктів. На функціонуючих підприємствах фінансові ресурси формуються за рахунок прибутку та амортизаційних відрахувань.

У процесі своєї діяльності підприємство може додатково **залучати** фінансові ресурси через випуск і розміщення акцій та облігацій, з бюджету чи державних фондів цільового призначення, з централізованих корпоративних фондів, через отримання страхових сум за умови настання відповідного страхового випадку.

Залучені фінансові ресурси за характером використання подібні власним, оскільки після їх надходження вони переходять у розпорядження підприємства. Водночас існують певні обмеження у їх використанні, адже такі кошти мають здебільшого цільовий характер.

Бюджетні асигнування можуть надаватися підприємствам (як правило, державним) у таких формах: *бюджетні інвестиції; державні дотації; державні субсидії.*

Бюджетні інвестиції являють собою виділення коштів державного або місцевого бюджетів на розвиток виробництва, насамперед у вигляді капітальних вкладень. Вони спрямовуються у пріоритетні галузі й проекти, які визначають розвиток економіки країни в цілому.

Державні дотації — це виділення коштів з бюджету на покриття збитків підприємства, як правило, у разі, коли збитковість є наслідком певної політики держави, наприклад цінової.

Державні субсидії — це виділення коштів з бюджету суб'єктам підприємницької діяльності на вирішення певних завдань у рамках різного роду державних програм.

Надходження з державних цільових фондів за своїм змістом ідентичні бюджетним асигнуванням. Вони здійснюються у формі державних інвестицій і субсидій. Ці ресурси мають цільовий характер, що впливає із сутності даних фондів.

До позикових фінансових ресурсів відносять:

- **банківський кредит.** Його необхідність визначається характером кругообігу основних і оборотних засобів;
- **бюджетний кредит.** Цей кредит діє на тих самих принципах, що й банківський;

– **комерційний кредит** — це придбання товарів чи отримання послуг з відстроченням оплати. Подібна угода оформляється спеціальним борговим зобов'язанням — комерційним векселем.

Кредитування на відміну від бюджетних асигнувань здійснюється з дотриманням принципів поворотності, строковості, платності, забезпеченості.

 Забезпеченість підприємства фінансовими ресурсами, як і основними фондами, безпосередньо впливає на його діяльність. Недостатність фінансових ресурсів веде до небезпечності виробничого процесу. Нераціональне і неефективне їх використання звужує виробничі та фінансові можливості підприємства. Втрата чи осідання фінансових ресурсів веде до банкрутства підприємства.

Перехід до господарювання в ринкових умовах потребує нових підходів до формування фінансових ресурсів підприємств. Так, сьогодні важливе місце в джерелах фінансових ресурсів належить внескам фізичних та юридичних осіб. Водночас значно скорочуються обсяги фінансових ресурсів, які надходять від центральних і місцевих органів державної влади. Збільшується значення прибутку, амортизаційних відрахувань та позикових коштів у формуванні фінансових ресурсів підприємств.

Наявність фінансових ресурсів, їх ефективне використання визначають фінансове благополуччя підприємства, його платоспроможність, ліквідність, фінансову стійкість. Водночас висока питома вага залучених та позикових коштів ускладнює фінансову діяльність підприємства та потребує додаткових витрат на сплату відсотків за банківські кредити, дивідендів на акції, доходів на облігації, зменшує ліквідність балансу підприємства, підвищує фінансовий ризик. Тому в кожному конкретному випадку необхідно детально продумати доцільність залучення додаткових фінансових ресурсів.

13.4. Формування фінансових результатів суб'єктів господарювання

Фінансовими результатами діяльності суб'єктів підприємницьких структур є прибуток або збиток.

Прибуток — це показник, який формується на мікрорівні. Прибуток відображає результати фінансово-господарської діяльності підприємств як суб'єктів господарювання і зазнає впливу багатьох чинників. Так, на формування прибутку як фінансового показника роботи підприємства, що відображається в офіційній звітності суб'єктів господарювання, впливає встановлений порядок визначення фінансових результатів діяльності, обчислення собівартості продукції (робіт, послуг), загальногосподарських витрат, визначення прибутків (збитків) від фінансових операцій та іншої діяльності.

 *Отже, **прибуток** — це важливий показник, який характеризує фінансовий результат діяльності підприємства.*

Зростання прибутку означає збільшення потенційних можливостей підприємства, підвищення ступеня його ділової активності. За прибутком визначаються частка доходів власників підприємств, розміри дивідендів акціонерів, інших доходів. Прибуток визначає також рентабельність капіталу, впливає на вартість усього підприємства в цілому.

Різномічне значення прибутку посилюється з переходом держави до ринкових умов господарювання. Підприємства недержавної форми власності, здобувши фінансову самостійність і незалежність, мають право самостійно визначати напрями використання прибутку після сплати обов'язкових платежів та відрахувань.

Прибуток є джерелом як забезпечення внутрішньогосподарських потреб підприємств, так і формування *бюджетних ресурсів держави*. Тому успішна, прибуткова діяльність вітчизняних підприємницьких структур є **основою економічного розвитку держави**.

Облік і визначення фінансових результатів — прибутку (збитку) здійснюються за такими видами діяльності підприємства: *звичайна діяльність, у тому числі операційна та інша звичайна діяльність, а також діяльність, пов'язана з виникненням надзвичайних подій*.

Підприємство може отримувати прибуток у результаті *операційної, фінансової та інвестиційної діяльності*.

У результаті реформування бухгалтерського обліку і звітності в Україні з 2000 р. відповідно до міжнародних стандартів відбулися зміни в методиці визначення прибутку підприємств. На рис. 13.3 наведено схему формування прибутку підприємства з урахуванням зазначених змін.

Відповідно до стандартів бухгалтерського обліку **прибуток** — це сума, на яку доходи перевищують пов'язані з ними витрати.

Збитком вважається перевищення суми витрат над сумою доходів, для отримання яких були здійснені ці витрати.

Діяльність підприємств у сфері фінансових результатів спрямована на забезпечення отримання прибутку та його оптимальний розподіл і використання, а за наявності збитків — на встановлення їх причин та джерел покриття.

Валовий (загальний) прибуток (збиток) розраховують як різницю між чистим доходом від реалізації продукції і собівартістю реалізованої продукції.

Прибуток (збиток) від операційної діяльності визначається як алгебраїчна сума валового прибутку (збитку) та іншого операційного доходу, адміністративних витрат, витрат на збут та інших операційних витрат.

Прибуток (збиток) від звичайної діяльності до оподаткування визначається як алгебраїчна сума прибутку (збитку) від операційної діяльності, фінансових та інших доходів, фінансових та інших витрат.

Прибуток від звичайної діяльності після оподаткування визначається як різниця між прибутком від звичайної діяльності до оподаткування і суми податків з прибутку.

Чистий прибуток (збиток) підприємства (остаточний результат діяльності підприємства) розраховується як алгебраїчна сума прибутку (збитку) від звичайної діяльності після оподаткування і надзвичайного прибутку (збитку) після оподаткування.

У 2011 р. 63,5% вітчизняних підприємств отримали чистий прибуток на загальну суму 208806,3 млн грн, а 36,5% вітчизняних підприємств отримали 141098,4 млн грн збитку.

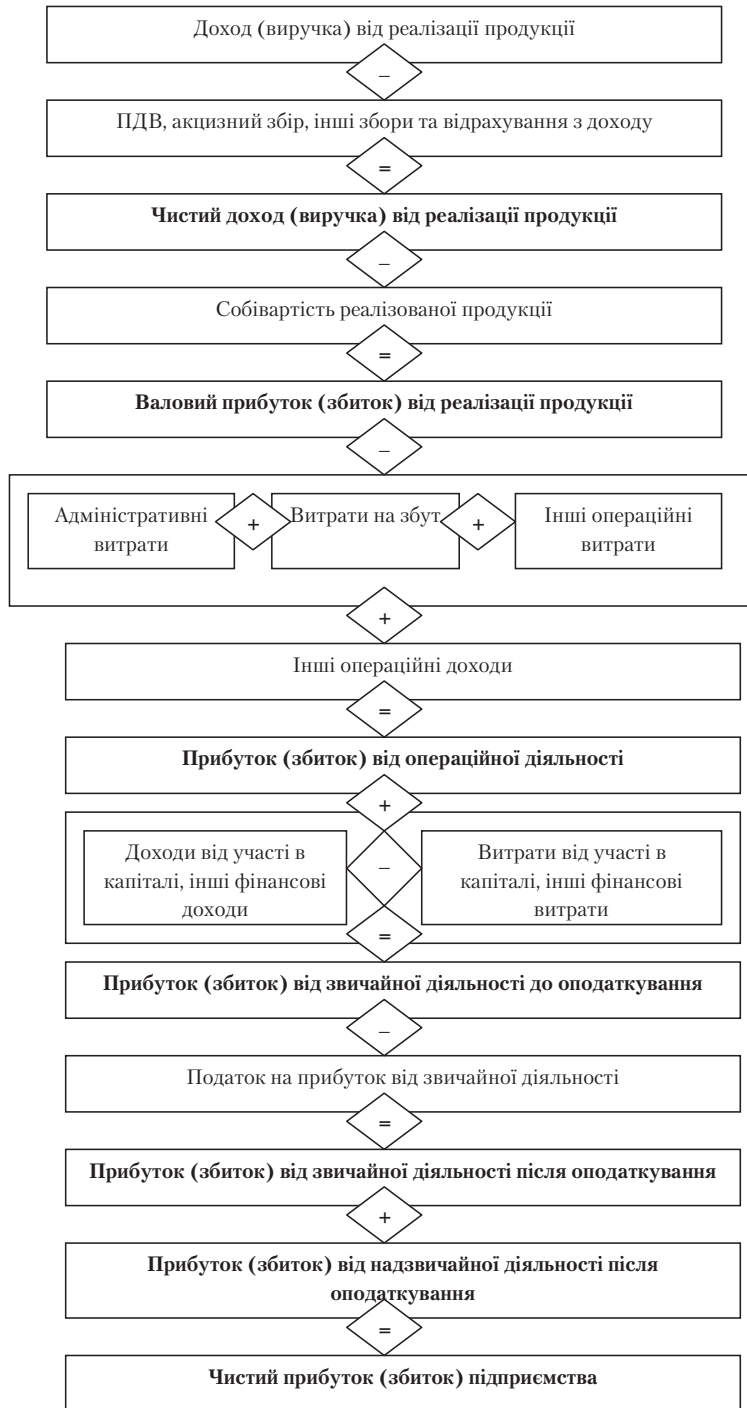

Рис. 13.3. Структурно-логічна схема формування чистого прибутку (збитку) підприємства

Отриманий підприємством прибуток може бути використаний на задоволення різноманітних потреб. По-перше, він спрямовується на формування фінансових ресурсів держави, фінансування бюджетних видатків через вилучення у підприємств частини прибутку в державний бюджет. По-друге, прибуток є джерелом формування фінансових ресурсів самих підприємств і використовується ними для забезпечення господарської діяльності.

Отже, отриманий підприємством прибуток є об'єктом розподілу. У розподілі прибутку можна виділити два етапи.

Перший етап — це розподіл загального прибутку. На цьому етапі учасниками розподілу є держава й підприємство. У результаті розподілу кожний з учасників одержує свою частку прибутку. Пропорція розподілу прибутку між державою і підприємствами має важливе значення для забезпечення державних потреб і потреб підприємств. Це одне з принципових питань реалізації фінансової політики держави, від правильного вирішення якого залежить розвиток економіки в цілому.

Пропорції розподілу прибутку між державою (бюджетом) і підприємством складаються під впливом кількох чинників. Істотне значення при цьому має податкова політика держави щодо суб'єктів господарювання. Ця політика реалізується в сумі податків, що сплачуються за рахунок прибутку, у визначенні об'єктів оподаткування, ставках оподаткування, у порядку надання податкових пільг. Відповідно до ст. 133 розділу 3 Податкового кодексу України¹ платниками податку на прибуток підприємств з числа резидентів є:

- суб'єкти господарювання — юридичні особи, які провадять господарську діяльність як на території України, так і за її межами;
- неприбуткові установи та організації у разі отримання прибутку від неосновної діяльності та/або доходів, що підлягають оподаткуванню відповідно до цього розділу.

Платниками податку на прибуток підприємств з числа нерезидентів є:

- юридичні особи, що створені в будь-якій організаційно-правовій формі, та отримують доходи з джерелом походження з України, за винятком установ та організацій, що мають дипломатичні привілеї або імунітет згідно з міжнародними договорами України;
- постійні представництва нерезидентів, які отримують доходи із джерелом походження з України або виконують агентські (представницькі) та інші функції стосовно таких нерезидентів чи їх засновників.

Відповідно до п. 10 підрозділу 4, розділу 20 «Перехідні положення» Податкового кодексу України ставка податку на прибуток підприємств становить:

- з 1 квітня 2011 року по 31 грудня 2011 року включно — 23 %;
- з 1 січня 2012 року по 31 грудня 2012 року включно — 21 %;
- з 1 січня 2013 року по 31 грудня 2013 року включно — 19 %;
- з 1 січня 2014 року — 16 %.

Незважаючи на зниження ставки податку на прибуток підприємств з 1 квітня 2011 року з 25 до 23 відсотків зростання високими темпами прибутків підприємств зумовило збільшення порівняно з 2010 роком надходжень від податку на прибуток підприємств до Державного бюджету України на 37% (або на 14770,2 млн грн) до 54739,4 млн грн.

¹ Податковий кодекс України № 2755-VI від 2.12. 2010 р. [Електронний ресурс]. — Доступний з: <<http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=1&nreg=2755-17>>.

Другий етап – це розподіл і використання прибутку, що залишився в розпорядженні підприємств після здійснення платежів до бюджету. На цьому етапі можуть створюватися за рахунок прибутку цільові фонди для фінансування відповідних витрат.

Прибуток, що залишається після податків і платежів (тобто чистий прибуток), надходить у повне розпорядження підприємства (рис. 13.4)¹.

Основні напрями використання прибутку – це виробничо-технічний розвиток підприємства, соціальний розвиток, матеріальне заохочення, включаючи виплату дивідендів в акціонерних товариствах, інші витрати.

Чистий прибуток підприємства спрямовується на формування резервного фонду, виплату дивідендів, поповнення статутного фонду, на інші цілі.

Ефективність роботи підприємства значною мірою залежить від якості управлінських рішень, що стосуються використання прибутку, який залишився у розпорядженні підприємства.

Приймаючи ці рішення, власники (менеджери) повинні враховувати потребу підприємства у фінансових ресурсах, резервах, необхідність виробничого і соціального розвитку підприємства, можливості прибуткових фінансових вкладень тощо.

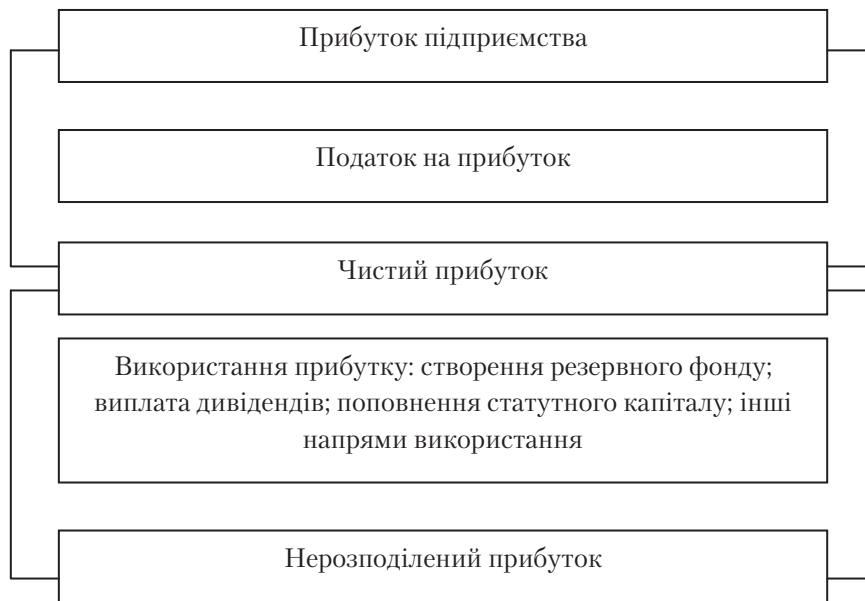

Рис. 13.4. Структурно-логічна схема розподілу і використання прибутку підприємства

¹ Фінанси підприємств: Підручник / За ред. А. М. Поддєрьогіна. – К.: КНЕУ. – 1999. – С.105.

ПРАКТИКУМ

Запитання для самоконтролю

1. Що таке фінанси підприємницьких структур?
2. Які фінансові відносини включає діяльність підприємницьких структур?
3. Які функції фінансів підприємницьких структур?
4. Що розуміють під організацією фінансів підприємницьких структур?
5. Які існують види організаційно-правових форм господарювання підприємницьких структур?
6. На яких принципах базується функціонування підприємницьких структур?
7. Що включають фінансові ресурси підприємницьких структур?
8. За рахунок яких джерел формуються фінансові ресурси підприємницьких структур?
9. У чому полягають сутність і принципи комерційного розрахунку?
10. Які види бюджетних асигнувань отримують підприємства?
11. У чому полягає економічна сутність прибутку?
12. Як формуються фінансові результати діяльності підприємницьких структур?
13. У чому полягає чинний порядок оподаткування прибутку підприємств?
14. Який існує процес формування чистого прибутку?
15. Який існує механізм розподілу та використання прибутку?
16. Що таке нерозподілений прибуток?

Питання для обговорення на семінарських заняттях

1. Суть і функції фінансів підприємств.
2. Основи організації фінансів підприємств.
3. Грошові фонди та фінансові ресурси підприємств.
4. Прибуток підприємств: його роль, формування, розподіл та використання.
5. Кошторисне фінансування бюджетних установ.
6. Фінансові аспекти створення, функціонування і ліквідації об'єднань громадян.
7. Система показників прибутку та методика їх розрахунку за чинною схемою фінансового обліку.

Теми рефератів

1. Фінанси підприємств як основа фінансів суспільства.
2. Особливості організації фінансів підприємств різних організаційно-правових форм господарювання.
3. Галузеві особливості організації фінансів.
4. Джерела формування фінансових ресурсів підприємств.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. Які з перелічених нижче відносин не входять до складу фінансів підприємств:

- а) між підприємством і його робітниками;
- б) між підприємством та державою;
- в) між робітниками підприємства та торговельними організаціями;
- г) між підприємствами.

2. Яку основну ставку оподаткування прибутку підприємств встановлено в Україні (%):

- а) 23;
- б) 45;
- в) 30;
- г) 15.

3. Фінанси підприємства — це:

- а) кошти, які зберігаються в касі бухгалтерії підприємства;
- б) кошти, що є на рахунку підприємства в банку;
- в) економічні відносини, пов'язані з рухом грошових потоків, формуванням, розподілом і використанням доходів та грошових фондів суб'єктів господарювання у процесі відтворення;
- г) всі відповіді правильні.

4. За яким критерієм поділяють капітал на основний і оборотний:

- а) за величиною вартості його структурних елементів;
- б) за формою участі у процесі виробництва та особливостями перенесення власної вартості на продукцію, що виробляється;
- в) за сферою функціонування;
- г) всі відповіді правильні.

5. Як підприємства відшкодовують вартість, що втрачають засоби праці внаслідок зношування:

- а) відрахуванням відповідної суми з отриманого доходу;
- б) через амортизацію шляхом створення амортизаційного фонду;
- в) відрахуванням відповідної суми з отриманого прибутку;
- г) правильної відповіді немає.

6. У чому виявляються відмінності обороту основних виробничих та оборотних виробничих фондів:

- а) основні виробничі фонди обертаються за один виробничий цикл, а оборотні — за декілька;
- б) пасивна частина основних виробничих фондів обертається за декілька виробничих циклів, а їхня активна частина та оборотні фонди — за один цикл?
- в) основні виробничі фонди обертаються за декілька виробничих циклів, а оборотні — за один;
- г) правильної відповіді немає.

7. Як називають витрати підприємства на виробництво продукції, виражені в грошовій формі:

- а) ціна виробництва;
- б) вартість виробництва;
- в) виробнича собівартість;
- г) всі відповіді правильні.

8. Суб'єкти якого добровільного об'єднання підприємств та організацій втрачають юридичну та господарську самостійність:

- а) асоціації;
- б) концерну;
- в) консорціуму;
- г) правильної відповіді немає.

9. Який напрям підприємницької діяльності підприємства найбільш важливий:

- а) фінансовий;
- б) виробничий;
- в) комерційний;
- г) важливі всі напрями.

10. Які ознаки характеризують одноособове господарство:

- а) обмежена відповідальність;
- б) одержання додаткового доходу від спеціалізації;
- в) повна самостійність;
- г) всі відповіді правильні.

11. Учасники товариства з обмеженою відповідальністю відповідають за борг товариства:

- а) у межах належних їм внесків;
- б) у межах належних їм внесків і майном у розмірі, кратному внеску;
- в) несуть солідарну відповідальність усім майном;
- г) правильної відповіді немає.

12. Валовий прибуток від реалізації продукції – це:

- а) виручка від реалізації без ПДВ;
- б) грошове вираження вартості реалізованого товару без ПДВ, акцизів, знижок;
- в) різниця між чистим доходом від реалізації і собівартістю реалізованої продукції;
- г) всі відповіді правильні.

13. Рентабельність – це:

- а) частина прибутку, що залишається після відшкодування усіх витрат;
- б) абсолютний показник ефективності роботи підприємства;
- в) відносний показник ефективності роботи підприємства;
- г) правильної відповіді немає.

14. Власні фінансові ресурси підприємства — це:

- а) статутний фонд;
- б) прибуток;
- в) резервний фонд;
- г) всі відповіді правильні.

15. Фінансові ресурси підприємства утворюються за рахунок:

- а) тільки власних коштів;
- б) тільки позичкових коштів;
- в) власних і позичкових коштів;
- г) правильної відповіді немає.

Задача

Задача 1

1. Загальна кількість акцій ПАТ «Стар» становить 950 тис. штук, з них 20% — привілейовані. За звітний період ПАТ отримало чистий прибуток у розмірі 102 млн грн. Відомо, що за привілейованими акціями дивіденди виплачуються у розмірі 125 грн.

Визначте розмір дивідендів та їх віддачу на просту і привілейовану акцію за умов, що ринкові ціни на акції становлять відповідно 400 і 790 грн.

Задача 2

2. ПАТ «ВС» випустило 2 млн простих акцій вартістю 150 грн. кожна і 90 тис. привілейованих акцій вартістю 2 тис. грн. Визначте акціонерний капітал і контрольний пакет акцій, якщо для забезпечення контролю достатньо володіти 15% акцій, які надають право голосу.

Задача 3

3. Торговельне підприємство ПАТ «Віват» у 2011 р. отримало 300 млн грн. прибутку. Активи цього підприємства становлять 2,1 млрд грн. Визначте норму торговельного прибутку.

Задача 4

4. Визначте суму податку на прибуток, відрахованого до бюджету, якщо прибуток від звичайної діяльності до оподаткування дорівнює 790 тис. грн., ставка податку на прибуток — 23%, сума пільг — 21 тис. грн.

Задача 5

5. Чиста виручка від реалізації продукції у 2011 р. на ПАТ «Санторг» становила 12800 тис. грн, собівартість реалізованої продукції — 1400, адміністративні витрати — 1521, витрати на збут — 620, інші витрати — 160 тис. грн. Податок на прибуток — 23%. Обчисліть валовий прибуток ПАТ «Омега» від реалізації продукції, прибуток від операційної діяльності, чистий прибуток, рентабельність реалізованої продукції.

Приклади розв'язання типових задач

Приклад 1

Загальна кількість акцій ПАТ «ЯНА» становить 600 тис. штук, з них 15% — привілейовані. За звітний період ПАТ отримало чистий прибуток у розмірі 42 млн грн. Відомо, що за привілейованими акціями дивіденди виплачуються у розмірі 80 грн.

Визначте розмір дивідендів та їх віддачу на просту і привілейовану акцію за умов, що ринкові ціни на акції становлять відповідно 350 і 510 грн.

Розв'язок.

Загальна кількість акцій ПАТ «ЯНА» становить 600 тис. штук. З них 15% — це привілейовані акції. Відповідно, кількість привілейованих акцій становить 90 тис. штук ($600 \times 0,15$). Кількість простих акцій становить 510 тис. штук ($600 - 90$).

На одну привілейовану акцію виплачується 80 грн., оскільки таких акцій випущено 90 тис. штук, загальний дохід, який припадає на привілейовані акції, дорівнює 7,2 млн грн (80×90000).

Загальний прибуток ПАТ дорівнює 42 млн грн, за привілейованими акціями виплачується 7,2 млн грн. Відповідно, між власниками простих акцій буде розподілена сума, яка дорівнює 34,8 млн грн ($42 - 7,2$).

Таким чином, якщо на одну привілейовану акцію припадає 80 грн. прибутку ПАТ (відповідно до умови), то на одну просту акцію — 68,24 грн ($34800000/510000$).

Залишилось визначити дивідендну віддачу на кожну акцію. Так, за одну просту акцію на фінансовому ринку цінних паперів сплачують 350 грн, а дохід отримують в розмірі 68,24 грн, відповідно, віддача дорівнюватиме 0,195 ($68,24/350$) або 19,5%. За одну привілейовану акцію на ринку платять 510 грн, а дохід по ній становить 80 грн, відповідно дивідендна віддача становитиме 0,157 ($80/510$) або 15,7%.

Приклад 2

ПАТ «Вікторія» випустило 1 млн простих акцій вартістю 50 грн. кожна і 40 тис. привілейованих акцій вартістю 1 тис. грн. Визначте акціонерний капітал і контрольний пакет акцій, якщо для забезпечення контролю достатньо володіти 10% акцій, які надають право голосу.

Розв'язок.

Величина акціонерного капіталу вимірюється вартістю випущених акцій незалежно від їх виду. Відповідно, акціонерний капітал (K_a) буде дорівнювати сумі добутків вартості акцій на їх кількість:

$$K_a = N \times A_p + N \times A_{pr},$$

де N — кількість відповідних акцій;

A_p — вартість простої акції;

A_{pr} — вартість привілейованої акції.

Відповідно, акціонерний капітал дорівнюватиме 90 млн грн ($1\,000\,000 \times 50 + 40\,000 \times 1000$). У зв'язку з тим, що тільки прості акції дають право голосу, контрольний пакет акцій визначається до вартості простих акцій (50 млн грн). 10% від вартості простих акцій становить 5 млн грн ($50 \times 10 \div 100$). Відповідно, акціонери,

які володіють простими акціями загальною кількістю 100 тис. штук, встановлюють контроль над діяльністю даного ПАТ.

Приклад 3

Торговельне підприємство ПАТ «Обнал-торг» у 2011 р. отримало 680 млн грн прибутку. Активи цього підприємства становлять 5,3 млрд грн. Визначте норму торговельного прибутку.

Розв'язок.

Якісним виміром торговельного прибутку є процентне відношення торговельного прибутку до всього авансованого капіталу (активів), тобто норма прибутку становить:

$$N_p = P \times 100 \div A,$$

де P – сума отриманого прибутку;

A – авансований капітал (активи).

Отже, $N_p = 680 \times 100 \div 5300 = 12,83\%$.

Тобто, норма торговельного прибутку становить 12,83%.

Приклад 4

Визначте суму податку на прибуток, відрахованого до бюджету, якщо прибуток від звичайної діяльності до оподаткування дорівнює 450 тис. грн, ставка податку на прибуток – 23%, сума пільг – 47 тис. грн.

Розв'язок.

Відомо, що прибуток від звичайної діяльності становить 450 тис. грн, а сума пільг – 47 тис. грн. Відповідно прибуток до оподаткування становитиме 403 тис. грн (450–47).

Таким чином, сума податку на прибуток становитиме 92,7 тис. грн (403 × 23 ÷ 100).

Приклад 5

Чиста виручка від реалізації продукції у 2011 р. на ПАТ «Омега» становила 78900 тис. грн, собівартість реалізованої продукції – 31400, адміністративні витрати – 9732, витрати на збут – 3700, інші витрати – 760 тис. грн. Податок на прибуток – 23%. Обчисліть валовий прибуток ПАТ «Омега» від реалізації продукції, прибуток від операційної діяльності, чистий прибуток, рентабельність реалізованої продукції.

Розв'язок.

Валовий прибуток ПАТ «Омега» у 2011 р. становив 47500 тис. грн (33308 – 7660,8).

Прибуток від операційної діяльності становив 33308 тис. грн (47500 – 9732 – 3700 – 760).

Податок на прибуток склав 7660,8 тис. грн.

Чистий прибуток склав 25647,2 тис. грн (33308 – 7660,8).

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. *Базилевич В.Д., Баластрик Л.О.* Державні фінанси: Навч. посіб. / За заг. ред. В.Д. Базилевича. — К.: Атіка, 2002. — 368 с.
2. *Венгер В.В.* Фінанси: навч. пос. [для студ. вищ. навч. закл.] / В.В. Венгер. — К.: Центр учбової літератури, 2009. — 432 с.
3. *Вступ до спеціальності «Фінанси»:* Навч.-метод. посіб. / В.О. Зінченко; Луган. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. — Луганськ: Альма-матер, 2008. — 107 с.
4. *Державні фінанси України:* навч. посіб. / М.І. Карлін. — К.: Знання, 2008. — 349 с.
5. *Леоненко П.М., Юхименко П.І., Льєнко А.А. та ін.* Теорія фінансів: Навчальний посібник / За загальною ред. О.Д. Василика. — К.: Центр навчальної літератури, 2005. — 480 с.
6. *Опарін В.М.* Фінанси (Загальна теорія): Навч. посіб. — 2-ге вид., доп. і перероб. — К.: КНЕУ, 2005. — 240 с.
7. *Податковий кодекс України № 2755-VI від 2.12. 2010 р.* [Електронний ресурс]. — Доступний з: <<http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=1&nreg=2755-17>>.
8. *Про акціонерні товариства:* Закон України № 514-VI від 17.09. 2008 р. [Електронний ресурс]. — Доступний з: <<http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/law2/main.cgi?nreg=514-17&zhyst=4/UMfPEGznhhxyR.ZiyuBrh9NI4KMs80msh8Ie6>>.
9. *Романенко О.Р.* Фінанси: Підручник. — К.: Центр навчальної літератури, 2006. — 312 с.
10. *Стеців Л.П., Копилюк О.І.* Фінанси: Навч. посіб. — К.: Знання, 2007. — 235 с.
11. *Фінанси:* Навч. посіб. / В.С. Загорський, О.Д. Вовчак, І.Г. Благун, І.Р. Чуй. — К.: Знання, 2006. — 247 с.
12. *Фінанси:* Підручник // За ред. С.І. Юрія, В.М. Федосова. — К.: Знання, 2008. — 611 с.
13. *Фінанси:* Навч. посіб. / О.П. Близнюк, Л.І. Лачкова, В.І. Оспіщев, І.В. Бубенко, В.В. Кривошей. — К.: Знання, 2006. — 415 с.
14. *Фінанси:* Навч. посіб. / В.І. Оспіщев, Л.І. Лачкова, О.П. Близнюк, І.В. Бубенко, В.В. Кривошей, Т.О. Ставерська. — 2-ге вид., переробл. і доповн. — К.: Знання, 2008. — 366 с.
15. *Фінанси:* курс для фінансистів: навч. посіб. / В.І. Оспіщев, О.П. Близнюк, Л.І. Лачкова, Т.О. Ставерська, Г.М. Фадєєва. — К.: Знання, 2008. — 567 с.

Тема 14.

БЮДЖЕТ І БЮДЖЕТНА СИСТЕМА, ДОХОДИ І ВИДАТКИ ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ

- 14.1. Сутність, значення та функції державного бюджету.
- 14.2. Бюджетний устрій та бюджетна система України.
- 14.3. Бюджетний процес в Україні.
- 14.4. Сутність, джерела формування і класифікація доходів бюджету.
- 14.5. Сутність, склад і структура видатків державного бюджету.
- 14.6. Принципи і форми бюджетного фінансування.
- 14.7. Бюджетний дефіцит і його вплив на розвиток економіки.

14.1. Сутність, значення та функції державного бюджету

Для виконання своїх функцій держава повинна мати достатні грошові фонди. Ці фонди вона формує шляхом перерозподілу валового внутрішнього продукту. Найважливішим засобом, через який держава здійснює розподіл і перерозподіл внутрішнього продукту, є *державний бюджет*.

Державний бюджет — це провідна ланка фінансової системи і головна фінансова категорія. Через бюджет держави відтворюється вся багатогранна її діяльність і забезпечується виконання її функцій. У ньому поєднуються доходи й видатки держави.

Функціонування бюджету держави визначається такими причинами: існуванням товарно-грошових відносин; функціонуванням держави та потребами розширеного відтворення.

Державний бюджет є самостійною економічною категорією. Ця категорія, будучи частиною фінансів, характеризується такими ж ознаками, які притаманні фінансам у цілому, але одночасно має свої особливості, які відрізняють її від інших сфер і ланок фінансових відносин. До цих особливостей відносять:

1) бюджет є особливою економічною формою перерозподільних відносин, пов'язаних з відокремленням частини ВВП у руках держави і використанням її з метою задоволення потреб усього суспільства й окремих адміністративно-територіальних формувань;

2) за допомогою бюджету відбувається перерозподіл ВВП, рідше — національного багатства, між окремими галузями економіки, адміністративно-територіальними формуваннями, сферами суспільної діяльності;

3) пропорції бюджетного перерозподілу вартості більшою мірою, ніж в інших ланках фінансової системи, визначаються потребами розширеного відтворення в цілому і завданнями, які стоять перед суспільством на кожному історичному етапі його розвитку;

4) сфера бюджетного розподілу посідає центральне місце у складі державних фінансів, що зумовлено ключовим положенням бюджету порівняно з іншими ланками.

Тобто, суспільне призначення державного бюджету — забезпечити розподіл і перерозподіл ВВП між галузями економіки, верствами населення і територіями з метою підвищення ефективності економіки та добробуту громадян.

Оскільки, бюджет держави є складним і багатогранним явищем у суспільстві, його розглядають з трьох позицій.

За економічним змістом бюджет являє собою сукупність грошових відносин між державою, з одного боку, і юридичними та фізичними особами, з іншого боку, з приводу формування і використання централізованого фонду грошових коштів, призначеного для забезпечення виконання державою її функцій.

Фінансові відносини, які складаються у держави з юридичними і фізичними особами називаються *бюджетними*. Централізація частини ВВП у бюджеті є платою суспільства за виконання державою її функцій, таких як управління суспільством, оборона країни, економічна і соціальна.

Крім того, держава, виступаючи власником засобів виробництва у державному секторі, здійснює підприємницьку діяльність і відповідно є одним із суб'єктів створення і розподілу ВВП. Як доводить світовий досвід, роль держави у розподільних процесах із розвитком ринкових відносин має зростати, і державний бюджет у цьому контексті є найдосконалішим засобом для здійснення перерозподілу фінансових ресурсів зокрема і національного багатства в цілому.

За матеріальним змістом бюджет держави являє собою централізований грошовий фонд держави. Обсяг державного бюджету — це річна сума коштів, що проходять через цей фонд. Він перебуває у постійному русі: практично щоденно до нього надходять кошти і здійснюється фінансування видатків. У зв'язку з цим необхідна чітко налагоджена система управління бюджетом з метою забезпечення своєчасного і повного надходження доходів та раціонального й ефективного використання його коштів.

За формою прояву бюджет є основним фінансовим планом, у якому відображається діяльність держави та місцевих органів влади й управління. Як фінансовий план державний бюджет являє собою баланс доходів і видатків. Водночас це не просто розпис доходів і видатків держави — це віддзеркалення її економічної і соціальної, міжнародної та оборонної, а головне фінансової (в усіх її напрямках) політики. Це форма прояву розглянутої вище сукупності перерозподільних відносин у суспільстві.

Бюджет держави як фінансовий план відіграє дуже важливу роль у діяльності держави. Він визначає її можливості й пріоритети, її роль і форми реалізації закріплених за нею функцій. Це документ, що спрямовує фінансову діяльність держави, робить її конкретною і фінансово забезпеченою.

За функціональною будовою бюджет держави містить дохідну і видаткову частини (табл. 14.1).

Держава планує бюджет, його доходи і видатки. Форми і методи бюджетної роботи та бюджетного планування, структура доходів і видатків бюджету кожної держави визначаються економічним ладом суспільства, природою і функціями держави. Джерела надходжень коштів до бюджету, їх спрямування і використання у процесі розширеного відтворення визначаються системою економічних відносин, характером

суспільних відносин, які становлять матеріальну основу фінансів. Бюджет як фінансовий план відіграє координуючу роль стосовно інших фінансових планів.

Державний бюджет є основним фінансовим планом держави на рік, який має силу закону. Він затверджується законодавчими органами влади.

Таблиця 14.1

Механізм формування та використання бюджетного фонду

Джерела формування		ДЕРЖАВНИЙ БЮДЖЕТ	Напрями використання	
1.	Податкові надходження		1.	Економічна діяльність держави
2.	Неподаткові надходження		2.	Соціальна сфера і соціальний захист населення
3.	Доходи від операцій з капіталом		3.	Державне управління, правоохоронна діяльність
4.	Бюджетні трансферти		4.	Національна оборона
5.	Цільові бюджетні фонди		5.	Зовнішньоекономічна діяльність
		6.	Обслуговування державного боргу	

На формування і використання бюджету впливає низка факторів, які можна поділити на політичні, економічні та соціальні.

Політичні фактори відображають політичну ситуацію в країні, яка може істотно вплинути на формування бюджету та використання бюджетних коштів.

Економічні фактори пов'язані з макроекономічними процесами, що відбуваються в державі.

Соціальні фактори формування та використання бюджету зумовлені соціальними та демографічними обставинами.

Суть державного бюджету, як і будь-якої економічної категорії, реалізується через *розподільну* (перерозподільну), *регулюючу* і *контрольну функції*. Зміст цих функцій, сфера і об'єкт їх дії характеризують специфіку бюджету як економічної категорії.

Так, завдяки **розподільній функції** здійснюються розподіл та перерозподіл ВВП і національного доходу. Важливе значення має частка ВВП, що перерозподіляється державою через бюджет. У різних країнах і в різні часи вона змінюється залежно від характеру і спрямованості панівної економічної моделі.

Частка ВВП, яка перерозподіляється через бюджет у різних країнах становить: США – 35%; Великобританія – 41%; Японія – 32%; Франція – 50%; Канада – 45%; Швеція – 65%. В Україні, за даними 2011 р., через бюджет перерозподіляється 28,7% ВВП. За прогнозами Міністерства фінансів України¹ передбачається зменшення частки перерозподілу ВВП через бюджет з 28,5% у 2012 р. до 27,2% у 2013 р. та 25,6% у 2014 р.

За допомогою **регулюючої функції** створюється матеріально-технічна база для функціонування держави через формування централізованого фонду фінансових ресурсів, що дає їй можливість виконувати свої функції.

¹ У мініфіні прогнозують, що зростання ВВП у 2013 р. складе 4,5%. [Електронний ресурс]. – Доступний з: <<http://www.ukrproject.gov.ua/news/u-minifini-prognozuyut-shcho-zrostannya-vvp-ukraini-u-2013-rotsi-sklade-45>>.

За допомогою бюджету держава впливає на процес відтворення робочої сили. Вдосконалення та ускладнення технологій виробництва, розвиток НТР зумовили необхідність зростання державних витрат на середню та вищу освіту, професійну підготовку та перепідготовку кадрів. «Інвестиції в людину» сьогодні розглядають як одну з форм капіталовкладень, що приносить прибуток, і фінансуються значною мірою за рахунок держави.

Бюджет фінансово забезпечує соціальну політику держави. Значні кошти спрямовують на фінансування систем соціального страхування та соціального забезпечення (пенсії за віком, інвалідам, при втраті годувальника, втраті працездатності, допомога по безробіттю), а також на освіту, науку, охорону здоров'я.

Контрольна функція дає можливість знайти недоліки в управлінні фінансами, своєчасно і повно оцінити фінансові ресурси, які надходять у розпорядження держави, проаналізувати, як фактично складаються пропорції розподілу бюджетних коштів, наскільки ефективно вони використовуються. Основу контрольної функції становить рух бюджетних коштів, що відображається у відповідних показниках бюджетних надходжень та витрат.

Специфіка контрольної функції бюджету полягає в тому, що бюджет об'єктивно — через формування і використання фонду грошових коштів держави — відображає економічні процеси, які відбуваються у структурних ланках економіки.

14.2. Бюджетний устрій та бюджетна система України

Вертикальна структура державного бюджету за рівнями влади характеризується двома поняттями: *бюджетний устрій* і *бюджетна система*.

Бюджетний устрій — це організація і принципи побудови бюджетної системи, її структура і взаємозв'язок між бюджетами, які він об'єднує, у процесі забезпечення виконання єдиної загальнодержавної фінансово-бюджетної політики.

Бюджетний устрій країни визначається її державним устроєм. В унітарних державах, тобто у країнах з єдиним населенням та культурою, бюджетна система має дві ланки: *державний бюджет* і *численні місцеві бюджети*. У федеративних державах бюджетні системи складаються з трьох ланок: *державного бюджету* (федерального бюджету або бюджету центрального уряду), *бюджетів членів федерації* (наприклад, штати у Сполучених Штатах Америки, землі (ланди) у Федеративній Республіці Німеччині, провінції у Канаді, кантони у Швейцарії і т. ін.) та *місцевих бюджетів*.

В основу бюджетного устрою покладено:

- визначення видів бюджетів;
- установлення принципів побудови бюджетної системи;
- розмежування доходів і видатків між ланками бюджетної системи;
- організацію взаємовідносин між бюджетами різних рівнів.

Бюджетний устрій України визначається закріпленим у Конституції України державним ладом України та її адміністративно-територіальним поділом. Україна — унітарна держава, яка поділена на 25 адміністративно-територіальних одиниць (Автономну Республіку Крим і 24 області країни).

! **Бюджетна система** – відображає складові бюджету, тобто це сукупність усіх бюджетів, які формуються і діють на території певної країни згідно з її бюджетним устроєм.

В основу формування бюджетної системи України покладено Конституцію України та Бюджетний кодекс України, прийнятий у липні 2010 р. Верховною Радою України¹.

Відповідно до Бюджетного кодексу України (ст. 2) *бюджетна система України* – це сукупність державного бюджету та місцевих бюджетів, побудована з урахуванням економічних відносин, державного і адміністративно-територіальних устроїв і врегульована нормами права.

Вона складається (ст. 5) з таких ланок (рис. 14.1): **Державний бюджет України; місцеві бюджети.**

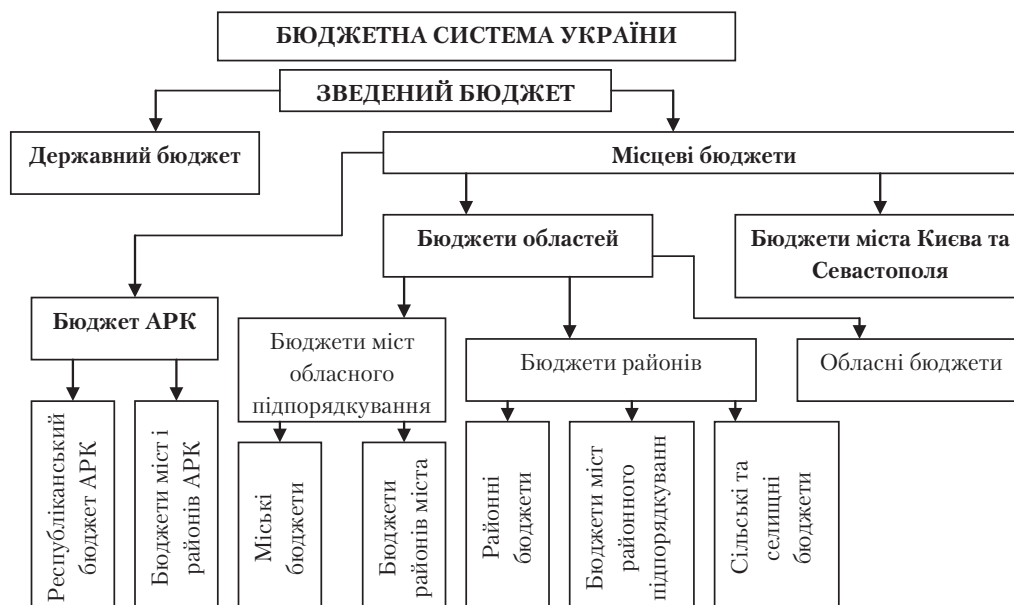

Рис. 14.1. Структура бюджетної системи України

До **місцевих бюджетів** належать бюджет Автономної Республіки Крим, обласні, районні бюджети, бюджети районів у містах і бюджети місцевого самоврядування.

Бюджети місцевого самоврядування – це бюджети територіальних громад сіл, селищ, міст та їх об'єднань.

Бюджетний кодекс започаткував дію відносно самостійних **686** місцевих бюджетів, які мають прями, рівноправні відносини з державним бюджетом, у тому числі:

- бюджет Автономної Республіки Крим;
- 24 обласні бюджети;
- бюджети міст Києва та Севастополя;

¹ Бюджетний кодекс України № 2456-IV від 08.07.2010 р. – [Електронний ресурс]. – Доступний з: <<http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2456-17>>.

- 171 бюджет міст обласного підпорядкування;
- 488 бюджетів районів;
- а також до складу бюджетної системи включаються понад 12 тисяч бюджетів місцевого самоврядування.

Усі бюджети України — від державного до сільського — в сукупності становлять *зведений бюджет України*.

Зведений бюджет — це сукупність показників усіх бюджетів, що використовуються для аналізу і прогнозування економічного та соціального розвитку держави. Законодавчими органами влади він не затверджується.

Доходи та видатки місцевих бюджетів входять до складу **зведеного бюджету** і не входять до складу **Державного бюджету України**.

Побудова бюджетної системи ґрунтується на **принципах** (рис. 14.2): *єдності, збалансованості, самостійності, повноти, обґрунтованості, ефективності, субсидіарності, цільового використання бюджетних коштів, справедливості та неупередженості, публічності та прозорості й відповідальності учасників бюджетного процесу*.

Розмежування доходів і видатків між бюджетами різних рівнів є важливим елементом бюджетного устрою. Воно починається з розмежування видатків, яке ґрунтується на розмежуванні функцій держави між різними рівнями влади: з центрального бюджету фінансуються видатки загальнодержавного характеру, з відповідних місцевих бюджетів — видатки регіонального значення. При цьому може застосовуватись два підходи: розподіл за територіальною ознакою і розподіл, виходячи з відомчого підпорядкування.

Всі доходи місцевих бюджетів поділяють на **закріплені і регулюючі**.

Доходи місцевих бюджетів складаються з таких елементів:

Власні джерела доходів: Закріплені доходи; Регулюючі доходи.

Додаткові джерела: Дотації вирівнювання; Субвенції; Субсидії; Кредитні ресурси.

Закріплені доходи — це кошти, які повністю надходять до відповідних бюджетів.

Регулюючі доходи — це кошти, які поділяються за нормативами від загальнодержавних податків бюджетам нижчих рівнів для збалансування їх видатків. Нормативи передбачаються у відсотках.

Дотації вирівнювання, субвенції — виділяються у твердій сумі бюджетам нижчих рівнів при затвердженні державного бюджету, якщо закріплені та регулюючі доходи не покривають видатки місцевих бюджетів (головним чином обласних).

Кредитні ресурси — це кошти, залучені шляхом державних та місцевих позик під певні державні зобов'язання — *облігації*.

Організація взаємовідносин між бюджетами передбачає виділення їх напрямів, видів та форм. За напрямками взаємовідносини між бюджетами поділяють на *вертикальні* — між бюджетами різних рівнів, і *горизонтальні* — між бюджетами одного рівня (в Україні тільки вертикальні).

Види взаємовідносин: регламентовані законодавчими та інструктивними документами; договірні — на підставі угоди.

Єдність	Забезпечується єдиною правовою базою, єдиною грошовою системою, єдиним регулюванням бюджетних відносин, єдиною бюджетною класифікацією, єдиним порядком виконання бюджетів та ведення бюджетного обліку й звітності
Збалансованість	Повноваження на здійснення витрат бюджету мають відповідати обсягу надходжень бюджету за відповідний бюджетний період
Самостійність	Забезпечується закріпленням за місцевим самоврядуванням відповідних доходів; правом місцевих органів визначати напрям використання власних, закріплених, регульованих доходів; правом місцевих рад незалежно одна від одної розглядати та затверджувати місцеві бюджети
Повнота	До складу бюджетів належать всі надходження та видатки, передбачені нормативно-правовими документами; у звіті про виконання бюджету відображаються кінцеві касові операції за розрахунками Державного казначейства
Обґрунтованість	Бюджет формується на основі реальних макропоказників економічного й соціального розвитку та розрахунків доходів і видатків за встановленими правилами й методиками
Ефективність	Досягнення усіма учасниками бюджетного процесу поставлених завдань при мінімальному залученні бюджетних коштів
Субсидіарність	Розподіл видатків між ланками бюджетної системи на засадах максимального наближення суспільних послуг до їх безпосередніх споживачів
Цільове використання коштів	Бюджетні асигнування використовуються лише на цілі, визначені бюджетними призначеннями та закріплені бюджетним розписом
Справедливість та неупередженість	Бюджетна система будується на засадах справедливого та неупередженого розподілу суспільного багатства між галузями соціальної сфери, громадянами країни, територіями
Публічність і прозорість	Прийняття через парламент Закону „Про державний бюджет”, затвердження звіту про його виконання; прийняття рішень місцевих органів влади щодо місцевих бюджетів; висвітлення в ЗМІ показників бюджетів і звітів про їх виконання
Відповідальність	Кожний учасник бюджетного процесу несе відповідальність за свої дії або бездіяльність на кожній стадії бюджетного процесу

Рис. 14.2. Принципи бюджетного устрою

Форми взаємовідносин: бюджетне субсидування, вилучення коштів, взаємні розрахунки, бюджетні позички. *Субсидування* — це виділення коштів з бюджетів вищого рівня бюджетам нижчого рівня: *субвенції, дотації*. *Вилучення коштів* — це передання коштів із бюджетів нижчого рівня до бюджетів вищого рівня. *Взаємні розрахунки* — передання коштів із одного бюджету до іншого у зв'язку з перерозподілом між ними доходів чи видатків після затвердження бюджету. *Бюджетні позички* — це

запозичення коштів у зв'язку з виникненням тимчасового касового розриву (незбіг у часі фінансування видатків і надходження доходів). Можуть надаватись або з бюджету вищого рівня, або установами банківської системи. (Нині в Україні позички можна отримати тільки в банках).

14.3. Бюджетний процес в Україні

Бюджетний процес — це регламентований законом порядок складання, розгляду та затвердження бюджетів, їх виконання і контролю за їх виконанням, затвердження звітів про виконання бюджетів, що входять до бюджетної системи України. Бюджетний процес від початку складання проекту бюджету і до затвердження звіту про виконання бюджету проходить під контролем Верховної Ради України і місцевих органів влади.

Етапи бюджетного процесу:

- складання проекту бюджету;
- розгляд проекту бюджету;
- затвердження бюджету;
- виконання бюджету;
- складання, розгляд і затвердження звіту про виконання бюджету.

Складовою бюджетного процесу є **бюджетне регулювання** — перерозподіл фінансових ресурсів між бюджетами різних рівнів. Регулювання бюджетів упорядковує суспільні відносини при мобілізації у бюджет коштів і при їх розподілі й перерозподілі між ланками бюджетної системи, при фінансуванні видатків за рахунок одержаних доходів та всього процесу виконання бюджету.

Складанню проектів бюджету передують розробка основних програмних макроекономічних показників економічного і соціального розвитку України на плановий рік, зокрема щодо обсягу валового внутрішнього продукту, індексів споживчих і оптових цін, офіційного обмінного курсу гривні, що прогнозується у середньому за рік і на кінець року, рівня безробіття, що прогнозується.

Бюджетне планування охоплює складання проекту бюджету, його розгляд і затвердження.

Завдання бюджетного планування визначається необхідністю вирішення завдання щодо формування бюджету:

- 1) достовірне визначення обсягу та джерел формування доходів бюджету;
- 2) оптимальний розподіл видатків за окремими групами і галузями;
- 3) збалансування бюджету.

У процесі бюджетного планування використовуються такі методи:

- а) загальний метод — балансовий;
- б) до окремих статей — нормативний: *прямого рахунку* та *аналітичний*.

Сутність балансового методу полягає у тому, що бюджет як фінансовий план є балансом доходів і видатків. Отже, бюджет не може бути незбалансованим.

Нормативний метод є основою бюджетного планування і полягає у визначенні окремих статей доходів і видатків за встановленими нормативами. Наприклад, окремі видатки можуть визначатися за нормативами до макроекономічних показників

(відповідно до Закону про освіту в Україні на її фінансування з бюджету має виділятися не менше 10% національного доходу).

Метод прямого рахунку передбачає деталізований розрахунок за кожним платником доходів та одержувачем бюджетних коштів. Саме він забезпечує повну прозорість бюджетного процесу і найбільшу обґрунтованість проекту бюджету. Водночас це досить трудомісткий процес, і тому його використання, особливо на рівні централізованих бюджетів, ускладнено.

Аналітичний метод ґрунтується на визначенні тенденцій розвитку окремих показників бюджету і чинників, які впливають на ці показники. Планування може здійснюватися з використанням коефіцієнтів, які характеризують динаміку доходів і видатків, або на основі визначення впливу на зміну показників бюджету окремих чинників, наприклад зростання чисельності населення, динаміку цін і тарифів, валютного курсу тощо.

Процедура бюджетного планування — це послідовність заходів і дій зі складання, розгляду і затвердження проекту бюджету, яка визначається Бюджетним кодексом. В Україні на державному рівні вона включає такі етапи та стадії:

1. Складання проекту бюджету.

2. Розгляд проекту закону про Державний бюджет України.

3. Затвердження бюджету. Закон про Державний бюджет України Верховна Рада має прийняти до 1 грудня року, що передує плановому.

Якщо закон про Державний бюджет України не буде прийнято у зазначені вище строки, то Кабінет Міністрів має повноваження здійснювати видатки відповідно до положень Бюджетного кодексу, в якому передбачено, що в такому разі фінансуються тільки поточні видатки, а фінансування капітальних видатків забороняється, крім випадків, пов'язаних із введенням воєнного або надзвичайного стану, оголошення окремих місцевостей зонами надзвичайної екологічної ситуації. До прийняття закону про Державний бюджет України на поточний бюджетний період податки і збори (обов'язкові платежі) стягуються відповідно до закону про державний бюджет на бюджетний період, що передує плановому, та іншими нормативними актами. Запозичення в цей період можуть здійснюватися лише з метою погашення основної суми державного боргу.

Законом про державний бюджет визначаються:

- **загальна сума доходів** державного бюджету з розподілом на загальний та спеціальний фонди;
- **загальна сума видатків** бюджету з розподілом видатків на капітальні та поточні;
- **граничний розмір дефіциту (профіциту)** Державного бюджету України в наступному бюджетному періоді та державного боргу, повноваження з надання державних гарантій, а також з обсягу цих гарантій;
- **бюджетні призначення головним розпорядникам коштів** Державного бюджету України відповідно до бюджетної класифікації;
- **доходи бюджету** відповідно до бюджетної класифікації;
- **бюджетні призначення міжбюджетних трансфертів** (суми дотацій, субвенцій та розміри відрахувань від регульованих доходів до бюджетів областей);
- **розмір оборотної касової готівки;**
- **додаткові положення**, що регламентують процес виконання бюджету.

До державного бюджету включають також доходи і видатки **цільових загальнодержавних фондів (крім Пенсійного фонду)**. Їх затверджують за кожним фондом окремо.

4. Виконання бюджету полягає у мобілізації запланованих доходів і фінансуванні передбачених видатків. Організація виконання бюджету покладається на Кабінет Міністрів; оперативна робота ведеться Міністерством фінансів і Державним казначейством.

Бюджетний період (бюджетний рік) в Україні збігається з календарним роком, тобто розпочинається 1 січня і закінчується 1 грудня. Проте існує ряд держав, у яких бюджетний рік не збігається з календарним. Наприклад, у США бюджетний рік триває з 1-го жовтня по 30-те вересня, у Швеції — з 1-го липня по 30-те червня, у Японії — з 1-го квітня по 31-ше березня.

Виконання бюджету здійснюється на підставі *розпису доходів і видатків*. Цей документ складається у місячний термін після затвердження бюджету відповідно до підрозділів бюджетної класифікації, яка містить повну деталізацію видів доходів і напрямів видатків. До затвердження бюджетного розпису Міністерство фінансів затверджує тимчасовий розпис на відповідний період. Розпис доходів і видатків складається з поквартальним розбиттям, що дає змогу збалансувати бюджет на різні періоди.

Касове виконання бюджету (зарахування коштів на рахунки бюджету та перерахування з них) може здійснюватися за двома системами: *банківською* і *казначейською*. За *банківської* системи рахунки бюджету відкриваються в установах банківської системи. За *казначейської* — створюється спеціальна структура — Державне казначейство, яке веде рахунки бюджету, мобілізує кошти і фінансує видатки.

Касове виконання державного бюджету в Україні здійснюється Державною казначейською службою, яка підпорядкована Міністерству фінансів України. Казначейська служба має єдиний казначейський рахунок у Національному банку України та його регіональних управліннях і через них провадить усі операції розпорядників коштів державного бюджету, забезпечує чіткий контроль за надходженням коштів до бюджету та їх використанням. Якщо в ході виконання бюджету *рівень дефіциту бюджету перевищує встановлений* або виникає значне зниження надходжень від дохідних джерел, Верховна Рада України за пропозицією Кабінету Міністрів України приймає рішення про запровадження пропорційного скорочення (на 5%, 10%, 15%) бюджетних видатків, що затверджені, щомісячно за всіма статтями бюджету (крім статей, що потребують захисту) до кінця бюджетного року. Цей механізм називається *секвестром бюджету*.

5. Завершальною ланкою бюджетного процесу є **складання і затвердження звіту про виконання державного бюджету та місцевих бюджетів**. Звіт про виконання Державного бюджету України складає Міністерство фінансів України, а за бюджетами нижчого рівня бюджетної системи це роблять відповідні фінансові органи. Доповідь за звітом про виконання державного бюджету робиться на засіданні Верховної Ради міністром фінансів. Щодо звіту приймається постанова про його затвердження (до 1 травня наступного за бюджетним року), після чого він публікується в засобах масової інформації у двотижневий строк. Затверджені радами звіти про виконання місцевих бюджетів також підлягають опублікуванню.

На всіх стадіях бюджетного процесу здійснюється фінансовий контроль і аудит та оцінка ефективності використання бюджетних коштів.

Тривалість стадій бюджетного процесу різна в окремих країнах, але у більшості випадків увесь процес триває у середньому близько двох років.

14.4. Сутність, джерела формування і класифікація доходів бюджету

Оскільки функціонування бюджету відбувається за допомогою особливих економічних форм — доходів і видатків, розглянемо економічну сутність цих категорій і форми їх прояву.

Державні доходи охоплюють ту частину фінансових відносин, яка пов'язана з формуванням фінансових ресурсів у розпорядженні держави і державних підприємств. При цьому акумульовані державою фінансові ресурси належать до *централізованих* (концентруються в бюджеті держави і фондах цільового призначення), а ті, що залишаються у розпорядженні державних підприємств, є *децентралізованими*. **Доходи державного бюджету** займають головне місце у складі централізованих державних доходів, але це поняття більш вузьке, ніж *доходи держави*.

Як економічна категорія доходи бюджету виражають економічні відносини, які виникають у держави з юридичними і фізичними особами в процесі формування бюджетного фонду країни.

Формою прояву категорії доходи бюджету служать різні види платежів підприємств, організацій і населення в бюджет, а їх матеріальним втіленням грошові кошти, які мобілізуються в бюджет.

Головне матеріальне джерело доходів бюджету — ВВП. Якщо для покриття фінансових потреб його недостатньо, держава залучає національне багатство (*сукупність матеріальних благ, створених працею попередніх і нинішніх поколінь і залучених в процес відтворення природних ресурсів, яким розпоряджається суспільство на визначений момент часу*), а саме, доходи від приватизації державного майна, від продажу золотовалютного запасу та інших національних цінностей. Поповнення ресурсів бюджетного фонду може здійснюватись також на основі *внутрішніх і зовнішніх позик і за рахунок емісії паперових грошей*. Кошти, що залучаються державою на *відплатній основі*, — тимчасово вільні грошові кошти юридичних осіб, заощадження населення, іноземний капітал (шляхом продажу на фінансовому ринку державних облігацій; отримання кредиту під заставу пакету акцій великих підприємств; отримання державних позик від окремих держав або від міжнародних фінансово-кредитних установ) відображають кредитний метод формування бюджетних ресурсів, що передбачає поворотність запозичень і платність за їх використання. Виходячи з цього, кошти мобілізовані на основі державних позик, необхідно розглядати не як джерело формування доходів бюджету, а як спосіб тимчасового поповнення бюджетного фонду. Аналогічно слід характеризувати і *емісію паперових грошей*, до якої держава вдається за надзвичайних обставин, коли отримання доходів і позик є утрудненим, а фінансування бюджетних витрат — невідкладним. Це найбільш непопулярний захід, оскільки він посилює інфляційні процеси і має негативні соціально-економічні наслідки. Водночас за своїм змістом кредитні надходження та емісійні доходи — це сума фактичної незбалансованості доходів та видатків бюджету. *Таким чином, доходами бюджету є ті грошові кошти, що надходять у розпорядження держави на безвідплатній і безповоротній основі у відповідності із діючим бюджетним і податковим законодавством*. Співвідношення способів формування бюджетного фонду — на основі *справляння бюджетних доходів, залучення позик і грошової емісії* — різниться по країнах і у часі, залежить від конкретної економічної ситуації, від стану самої фінансової системи та ін.

Склад бюджетних доходів, їх структура органічно пов'язані з обсягами вартості валового внутрішнього продукту і визначаються фінансовою політикою держави.

Доходи бюджету класифікують за різними ознаками. Залежно від методів мобілізації доходи бюджету поділяють на *податкові* та *неподаткові* (табл. 14.2).

Таблиця 14.2

Склад доходів державного бюджету

I. Податкові надходження	1. Платежі за використання природних ресурсів.	
	2. Внутрішні податки на товари та послуги.	
	3. Податки на міжнародну торгівлю та зовнішні операції.	
	4. Податки на доходи, прибуток, збільшення ринкової вартості.	
	5. Інші податкові надходження.	
II. Неподаткові надходження	1. <i>Доходи від власності й підприємницької діяльності:</i> 1.1. Надходження позабюджетних коштів бюджетних установ. 1.2. Надходження від грошово-речових лотерей. 1.3. Надходження до бюджету відсотків за користування тимчасово вільними бюджетними коштами. 1.4. Надходження дивідендів від суб'єктів підприємницької діяльності, створених за участю державних підприємств. 1.5. Рентна плата. 1.6. Надходження від приватизації	
	2. <i>Адміністративні збори та платежі, доходи від некомерційного та побічного продажу:</i> 2.1. Збори, що справляються державною автоінспекцією. 2.2. Плата за пробірування та клеймування виробів і сплавів з дорогоцінних металів. 2.3. Плата за надання послуг службою дозвільної системи органів внутрішніх справ. 2.4. Плата за оренду цілісних майнових комплексів державних підприємств. 2.5. Державне мито.	
	3. <i>Надходження від штрафів і фінансових санкцій:</i> 3.1. Суми стягнені з осіб, що заподіяли шкоду підприємству 3.2. Адміністративні штрафи. 3.3. Штрафи за порушення правил пожежної безпеки. 3.4. Збори, що стягуються Комітетом з нагляду за охороною праці.	
	4. <i>Інші неподаткові надходження:</i> 4.1. Надходження сум простроченої кредиторської і депонентської заборгованості. 4.2. Доходи від продажу надлишкових озброєнь. 4.3. Плата за транзит нафти, газу, аміаку через територію України. 4.4. Надходження від перевищення розрахункового фонду оплати праці над фактичним. 4.5. Додаткові збори на оплату праці. 4.6. інші джерела.	
	III. Доходи від операцій з капіталом	1. Доходи від продажу основного капіталу.
		2. Надходження від продажу державних запасів товарів.
		3. Надходження від продажу нематеріальних активів і землі.

Продовження табл. 14.2

IV. Бюджетні трансферти	1. Зовнішні трансферти.
	2. Офіційні внутрішні трансферти (вилучення коштів).
V. Цільові державні фонди	1. Фонд України соціального захисту інвалідів.
	2. Фонд охорони навколишнього середовища.

Доходи бюджету класифікують і за іншими ознаками, наприклад:

- залежно від державного устрою держави розрізняють:
 - а) в унітарній державі — доходи центрального (державного) бюджету і доходи місцевих бюджетів;
 - б) в федеративній державі — доходи федерального бюджету, доходи бюджетів членів федерації і доходи місцевих бюджетів;
- залежно від рівня бюджетної системи, за яким закріплюються доходи, вони поділяються на *закріплені* та *регулюючі*;
- залежно від джерел надходження виділяють доходи, що надходять від *юридичних осіб* і від *населення*;
- залежно від конкретних видів *прямих* і *непрямих* податків (податок на прибуток підприємств, податок на доходи громадян, податок на додану вартість, акцизний збір та ін.);
- залежно від громадянства суб'єктів оподаткування — сплачувані *резидентами* або *нерезидентами*.

Країни з ринковою економікою доходи своїх бюджетів формують, в основному, за рахунок податків. У доходах центральних бюджетів розвинутих країн вони досягають 80–90 %, а в США — понад 95 %.

В Україні у 2011 р. податкові надходження становили 83,2% (261,6 млрд грн), неподаткові надходження — 15,6% (49,1 млрд грн), інші надходження становили 1,2% (3,9 млрд грн).

13.5. Сутність, склад і структура видатків державного бюджету

Видатки бюджету — це економічні відносини, що виникають з приводу розподілу коштів бюджетного фонду держави.

Витратна частина бюджету вирізняється різноманітністю, але в більшості країн призначена для фінансування загальнодержавних програм (*інвестиційні, економічні, розвитку виробничої і соціальної інфраструктури* та ін.). Бюджетні асигнування направляються у вигляді *субсидій, кредитів, державних гарантій і запоруки для фінансової підтримки фермерських господарств, малих підприємств, житлового господарства* тощо. Бюджет відіграє також важливу роль в соціальному захисті громадян, розвитку невиробничої сфери. Частина бюджетних коштів держава направляє на оборону, утримання правоохоронних органів, апарату управління та ін.

З метою з'ясування ролі і значення бюджетних видатків в соціально-економічному житті держави фінансовою теорією і практикою розроблена *класифікація бюджетних витрат* (рис. 14.3).

Однією із найважливіших ознак такої класифікації є **функціональна**, яка відображає напрями використання коштів бюджету на виконання конкретних функцій держави.

Функціональний поділ видатків дає змогу виявити пропорції в розподілі бюджетних коштів і, змінюючи їх, домагатися необхідних зрушень у галузевій структурі суспільного виробництва. Так, необхідність посилення соціальної спрямованості усього суспільного розвитку потребує більше коштів бюджету спрямовувати у соціальну сферу, забезпечуючи тим самим прискорені темпи її зростання.

Залежно від економічної характеристики операцій, під час проведення яких здійснюються бюджетні видатки, вони класифікуються на *поточні* і *капітальні*. **Поточні бюджетні видатки** пов'язані із наданням бюджетних коштів юридичним і фізичним особам з метою покриття їх поточних потреб. У своїй сукупності поточні видатки формують звичайний (поточний) бюджет, на який припадає основна частина всіх бюджетних витрат.

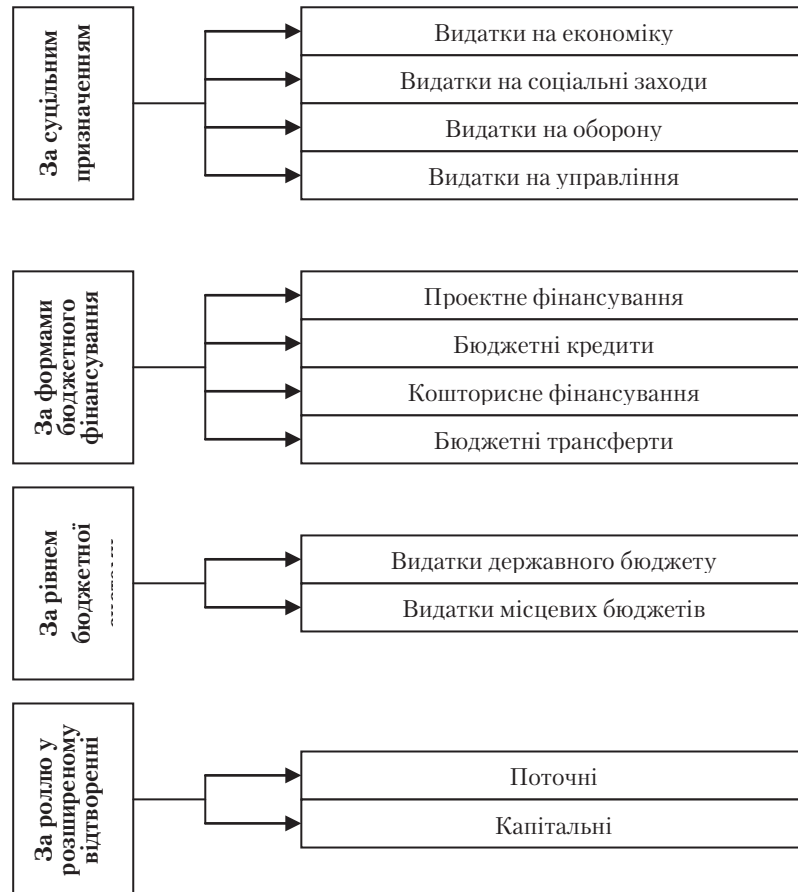

Рис. 14.3. Класифікація видатків бюджету

Капітальні видатки пов'язані із інвестуванням бюджетних коштів в основні фонди і нематеріальні активи, зі створенням державних запасів і резервів. Сукупність цих видатків формує бюджет розвитку.

У 2011 р. поточні видатки Державного бюджету України становили 302,2 млрд грн, що на 6,5% більше порівняно з аналогічним періодом 2010 р. Капітальні видатки Державного бюджету України у 2011 р. зросли порівняно з аналогічним періодом 2010 р. на 32,9% і склали 31,3 млрд грн.

Важливим критерієм класифікації видатків бюджету є **предметне спрямування відповідних грошових потоків**. При цьому у розвинених країнах виділяють п'ять основних груп бюджетних видатків: *військові; втручання держави в економіку; утримання державного апарату управління; соціальні витрати; надання субсидій і кредитів іншим державам*. В Україні, з погляду предметної спрямованості, видатки бюджету поділяються на: *фінансування управління; фінансування національної оборони; фінансування фундаментальних та прикладних наукових досліджень; фінансування правоохоронної діяльності та забезпечення безпеки держави; фінансування міжнародної діяльності; фінансування галузей економіки; фінансування соціально-культурних закладів і заходів; видатки на обслуговування державного боргу; створення резервних фондів; інші витрати і виплати*.

Організаційне групування видатків бюджету пов'язано із розподілом витрат на *цільові державні програми*. Наприклад, в Україні державні програми підтримки регіонального розвитку та пріоритетних галузей економіки, державні програми розвитку транспорту, дорожнього господарства, зв'язку, телекомунікацій та інформатики, державні інвестиційні проекти, державні програми з інвалідного спорту та реабілітації тощо.

В основі галузевої класифікації видатків бюджету лежить поділ економіки на *галузі і види діяльності*. З урахуванням цього витрати групуються за **галузями**: *промисловість, сільське господарство, будівництво, транспорт, зв'язок, освіта, охорона здоров'я, культура* і т.п.

Відомча ознака класифікації дає можливість у кожній групі бюджетних видатків виділити безпосередніх розпорядників бюджетних коштів — відповідне міністерство, державний комітет, державне відомство або іншу юридичну особу, якій надаються асигнування з бюджету. Таке групування витрат дає змогу забезпечити *конкретно-адресний фінансовий контроль* за використанням бюджетних ресурсів.

Залежно від рівня управління, тобто з урахуванням адміністративно-територіального поділу країни, видатки бюджету в унітарних державах поділяються на видатки *центрального бюджету* і видатки *місцевих бюджетів*, а в державах з федеративним устроєм — на видатки *федерального бюджету*, видатки бюджетів *суб'єктів федерації* і видатки *місцевих бюджетів*.

14.6. Принципи і форми бюджетного фінансування

Витрачання бюджетних ресурсів конкретними розпорядниками передуює етап виділення відповідних коштів, або інакше **бюджетне фінансування** — тобто, надання грошових коштів юридичним і фізичним особам на проведення заходів, передбачених

бюджетом. Бюджетне фінансування базується на відповідних принципах і характеризується специфічними формам надання бюджетних *асигнувань* (рис. 14.4).

Рис. 14.4. Принципи, форми і методи бюджетного фінансування

До принципів бюджетного фінансування відносяться:

- отримання максимального ефекту від використання бюджетних ресурсів, що передбачає нормування відповідних затрат, а також мінімізацію державних витрат відносно отриманого результату. Ефект може бути виражений, з *одного боку*, у вирішенні різних завдань соціально-економічного розвитку держави, а з *іншого* — у збільшенні ресурсів бюджетного фонду за рахунок зростання доходів одержувачів бюджетних асигнувань;
- цільовий характер використання бюджетних ресурсів означає, що надання бюджетних коштів здійснюється відповідно до їх цільового призначення згідно затвердженого бюджету. Цей принцип також сприяє підвищенню ефективності бюджетних витрат;
- поєднання власних, кредитних та бюджетних джерел. Сутність даного принципу полягає у тому, що при визначенні обсягу фінансування враховується наявність власних коштів, можливість одержання банківського кредиту і лише тоді, коли неможливо покрити витрати із зазначених джерел, вирішується питання про бюджетне або відомче фінансування;
- надання бюджетних коштів з урахуванням виконання виробничих і інших показників діяльності та з урахуванням фактичного використання раніше наданих ресурсів. Зв'язок бюджетного фінансування з конкретними результатами діяльності підприємств і організацій дає змогу здійснювати фінансовий

контроль за виробництвом товарів та наданням послуг у тих сферах діяльності, що фінансуються із бюджету;

- безповоротність та безвідплатність основної частини бюджетних асигнувань — це надання коштів без прямого їх відшкодування. Хоча має місце непряме відшкодування, що полягає у прирості основних фондів, перспективній підготовці кадрів тощо.

Надання бюджетних коштів здійснюється у таких формах:

- кошторисне фінансування окремих бюджетних програм — закладів, установ і організацій бюджетної сфери;
- трансфертів населенню;
- бюджетних кредитів юридичним особам (у тому числі податкових кредитів на сплату податків);
- субвенцій і субсидій фізичним і юридичним особам;
- бюджетних інвестицій у статутні капітали діючих або новостворюваних юридичних осіб;
- бюджетних позик державним позабюджетним фондам;
- міжбюджетних трансфертів (дотацій вирівнювання, субвенцій, інших дотацій);
- кредитів іноземним державам.

Форми бюджетного фінансування у подальшому повинні удосконалюватись, аби повніше відповідати потребам розвитку ринкової економіки. Для України особливо актуальним є перехід від принципу утримання бюджетних установ до програмно-цільового підходу у використанні бюджетних коштів.

При такому підході видатки бюджету мають бути затверджені у вигляді бюджетної програми, яка має виконавця, мету і критерії оцінки її виконання. Загалом бюджетна реформа в Україні має бути спрямована насамперед на забезпечення розширеного відтворення фінансових ресурсів держави, закріплення досягнутих темпів економічного зростання, створення сприятливих умов для детінізації економіки, розвитку підприємницької діяльності, поліпшення інвестиційного клімату. Ключовим завданням бюджетної політики має стати дальше посилення соціальної спрямованості бюджету.

14.7. Бюджетний дефіцит і його вплив на розвиток економіки

Стан бюджетного фонду залежно від різного співвідношення дохідної і витратної частин бюджету може бути *дефіцитним*, *профіцитним* і *збалансованим*.

Коли видатки бюджету перевищують його доходи, виникає від'ємне бюджетне сальдо, або *дефіцит бюджету*. **Профіцит** — позитивне сальдо бюджету, тобто перевищення доходів над видатками. **Збалансованим є бюджет**, у якому видатки і доходи рівні. В економічній літературі трапляється також думка, що теоретично збалансованим є бюджет, в якому дефіцит або профіцит не перевищують **1%** сукупного обсягу видатків.

Розрізняють поняття *стійкий* дефіцит бюджету, який існує в довгостроковому періоді, та *тимчасовий* дефіцит, що викликається касовими розривами у виконанні бюджету. Його ще називають *касовим дефіцитом* — нестача коштів бюджету в результаті незбігу термінів надходження доходів і здійснення видатків.

За формою прояву бюджетний дефіцит поділяється на *відкритий* і *прихований*.

Відкритий бюджетний дефіцит — це офіційно визнаний дефіцит у законі про Державний бюджет на відповідний рік.

Прихований бюджетний дефіцит виникає в результаті завищення обсягів планових доходів та включення у склад доходів джерел покриття бюджетного дефіциту.

За причинами виникнення бюджетний дефіцит буває *вимушеним* і *свідомим*.

Вимушений бюджетний дефіцит є наслідком скорочення обсягів ВВП і відповідно обмеженості фінансових ресурсів країни.

Свідомий бюджетний дефіцит виникає внаслідок дискреційної фіскальної політики, яка передбачає цілеспрямовані зміни в розмірі державних витрат, податків і сальдо Державного бюджету.

За напрямом дефіцитного фінансування розрізняють *активний* і *пасивний* бюджетні дефіцити.

Активний бюджетний дефіцит характеризується спрямуванням коштів на інвестування економіки, що сприяє зростанню ВВП.

Пасивний бюджетний дефіцит характеризується спрямуванням коштів на покриття поточних видатків (*соціальні трансферти, виплата зарплати у бюджетній сфері* та інші).

Основною причиною виникнення *бюджетного дефіциту* є відставання темпів зростання бюджетних доходів порівняно зі зростанням бюджетних видатків. Конкретні причини такого відставання зумовлені:

- кризовими явищами в економіці, що супроводжуються спадом виробництва, зниженням ефективності функціонування окремих галузей, інфляційними процесами;
- надмірними витратами на забезпечення державного управління;
- мілітаризацією економіки в мирний час;
- надзвичайними обставинами (*війни, епідемії, масштабні стихійні лиха*);
- надмірним зростанням соціальних видатків порівняно із темпами зростання валового внутрішнього продукту;
- необхідністю здійснення значних державних вкладень у розвиток економіки з метою її структурної перебудови. Це явище відображає не кризу в економічному житті суспільства, а державне регулювання економіки, спрямоване на забезпечення прогресивних зрушень у суспільстві.

В Україні бюджетний дефіцит був зумовлений такими негативними явищами: різким зниженням ефективності виробництва, що супроводжувалось скороченням обсягів ВВП; значним зростанням та нераціональною структурою бюджетних видатків; наявністю значного тіншового сектора в економіці і низькою податковою дисципліною; недосконалістю і частими змінами законодавства. Ці та ряд інших причин сприяли дестабілізації економіки, зниженню доходів бюджету, нарощуванню інфляційних процесів, зростанню цін на товари та послуги, що в свою чергу призвело до зниження матеріального добробуту населення.

Підтримування запланованих показників дефіциту відбувалось переважно завдяки регулюванню готівки в обігу без необхідних структурних перетворень у господарському комплексі, що спричинило масове накопичення бюджетної заборгованості. Це призвело до зростання прихованого бюджетного дефіциту (*з урахуванням соціальних зобов'язань держави і заборгованості уряду підприємствам*).

Рівень бюджетного дефіциту належить до найважливіших *індикаторів* фінансової безпеки будь-якої держави. Існують різні оцінки його граничного розміру, проте згідно з даними міжнародної статистики «нормальна» величина бюджетного дефіциту в індустріально розвинутих країнах коливається у межах 3–4% від розміру ВВП за середньосвітової його величини 4,5%. Існує тенденція до стабілізації бюджетного дефіциту у середньосвітовому вимірі 4–5% ВВП.

З приводу впливу бюджетного дефіциту на розвиток економіки існують суперечливі погляди. Прихильники концепції дефіцитного фінансування бюджетних видатків виходять із того, що бюджетний дефіцит для національної економіки не становить загрози, так як всі видатки, в тому числі і ті, що перевищують доходи, здійснюються на території даної держави і сприяють зростанню добробуту країни. Якщо дефіцит буде зосереджений у бюджеті розвитку, то в цьому разі зростання дефіцитного фінансування спроможне привести до інвестиційного та інноваційного зростання. Крім того, дефіцит бюджету, відповідно до теорії дефіцитного фінансування, означає збільшення доходів суб'єктів господарювання і населення (одержувачів бюджетних коштів), що стимулює зростання купівельної спроможності, продуктивності праці і розширення національного виробництва. Це, у свою чергу, веде до зростання податкових надходжень.

Економісти неокласичного напрямку дотримуються протилежної позиції. На їх думку, хронічні дефіцити неминуче вимагатимуть більш високих податків у майбутньому, що рівнозначно перекладанню поточного економічного тягаря на майбутні покоління. Для фінансування дефіциту повинні залучатись емісія грошей і позики, що веде до розладу грошово-кредитної системи, девальвації національної валюти, зростання внутрішнього і зовнішнього боргу держави.

До останнього часу вважалось, що щорічно **збалансований бюджет** — це одне із головних завдань бюджетної політики держави. В основі такого підходу лежить концепція збалансованості бюджету в процесі економічного циклу. Логічне обґрунтування цієї концепції зводиться до наступного. Для того, щоб протистояти спаду виробництва, уряд повинен знижувати податки і збільшувати державні видатки, тобто провокувати дефіцит бюджету. Під час економічного піднесення слід підвищувати податки і знижувати урядові витрати. Позитивне сальдо бюджету може бути використано на покриття державного боргу, що виник у період спаду. Але, як свідчить практика, спади і піднесення в економічному циклі можуть бути неоднаковими за глибиною і протяжністю. Намагаючись збалансувати бюджет, уряд повинен або *підвищити ставки податків, або скоротити державні витрати, або використовувати комбіновані заходи*. Простота цих рекомендацій щодо подолання бюджетного дефіциту є досить ілюзорною. Як показує досвід багатьох країн, така політика потребує дуже тонкого збалансованого поєднання заходів з підвищення дохідної бази і скорочення державних видатків. Адже державні видатки також мають різний характер — *споживчий та інвестиційний*. Тому мова йде про скорочення непродуктивних бюджетних витрат і зростання інвестицій у виробництво і в «людський капітал» — освіту, охорону здоров'я, соціальні компенсації.

В умовах ринкової економіки, як стверджують сучасні західні фінансові теорії, дефіцит може бути корисним у випадку, коли при спаді виробництва держава витрачає більше грошей, ніж одержує: він забезпечує збільшення попиту, в тому числі купівельної спроможності населення. Споживачі починають більше купувати,

підприємці — більше продавати. Внаслідок цього зростають обсяги виробництва і скорочується безробіття. Проте в період піднесення економіки держава не може дозволити собі дефіцит бюджету, оскільки він стимулюватиме *інфляцію*. Отже, бюджет, в якому збалансовані доходи та видатки, потрібний не щорічно, а для певного періоду, тобто протягом економічного циклу. В окремі роки з метою стимулювання ділової активності держава може допускати дефіцит бюджету.

У світовій практиці для фінансування дефіциту бюджету використовуються як *інфляційні*, так і *неінфляційні* джерела.

Неінфляційні джерела це:

- фінансування дефіциту бюджету за рахунок запозичень на внутрішніх та зовнішніх фінансових ринках та за рахунок використання залишків бюджетних коштів;
- трансферти — фінансування у вигляді безоплатної і безповоротної фінансової допомоги.

Зменшити дефіцит бюджету уряд може і накопиченням заборгованості — прострочення платежів за борги або за куплені товари, а також за рахунок підвищення податків. Ці заходи теж мають неінфляційний характер.

Інфляційним джерелом фінансування бюджетного дефіциту є **монетизація дефіциту**, яка відбувається в результаті позик центрального банку урядові та купівлі центральним банком державних цінних паперів.

Дефіцит бюджету можуть покривати також додатковою емісією грошей. Внаслідок такої емісії розвивається неконтрольована інфляція, підриваються стимули для інвестицій, знецінюються заощадження населення, відтворюється бюджетний дефіцит.

При монетизації дефіциту держава отримує **сеньйораж** — доход від друкування грошей. Сеньйораж виникає в умовах перевищення приросту грошової маси над приростом реального ВВП, наслідком чого є зростання середнього рівня цін. З огляду на це, всі економічні агенти змушені сплачувати так званий інфляційний податок, який через вищі ціни перерозподіляє частину їхніх доходів на користь держави.

Державні позики як засіб покриття дефіциту бюджету безпечніші, ніж емісія, проте вони також певною мірою негативно впливають на економіку країни. *По-перше*, за певних умов уряд вдається до примусового розміщення державних цінних паперів і порушує ринкову мотивацію діяльності приватних фінансових інституцій. *По-друге*, якщо навіть уряд створює достатні стимули для купівлі юридичними і фізичними особами цінних паперів уряду, то державні позики, мобілізуючи вільні кошти на ринку позикового капіталу, обмежують можливості одержання кредиту приватними господарствами.

Фінансування дефіциту бюджету розраховується на чистій основі тобто з обсягів валових надходжень запозичених коштів вираховуються платежі з погашення основної суми боргу:

$$\text{Фінансування дефіциту} = \text{Запозичення} - \text{Погашення боргу} + \text{Зміна залишків}$$

Між дефіцитом бюджету та його фінансуванням існує рівновага, тобто перше дорівнює другому:

$$\text{Дефіцит} = \text{Видатки} - \text{Доходи} = \text{Фінансування дефіциту}$$

Держава зобов'язана формувати свою бюджетну політику таким чином, щоб домогтися скорочення бюджетного дефіциту.

Серед загальноприйнятих у світовій практиці методів боротьби з бюджетним дефіцитом існує і такий метод як механізм секвестру видатків бюджету. Він вводиться у випадку, якщо в процесі виконання бюджету має місце перевищення граничного рівня дефіциту або значне скорочення надходжень доходних джерел бюджету.

Розробка і послідовна реалізація заходів, спрямованих на збільшення доходів бюджету і скорочення його видатків, регулювання бюджетного дефіциту, цілеспрямоване керування його розміром у сукупності з іншими економічними антикризовими заходами, будуть сприяти поверненню України на шлях соціально-економічного розвитку.

ПРАКТИКУМ

Запитання для самоконтролю

1. Що являє собою бюджет як економічна категорія?
2. У чому полягає призначення і роль бюджету?
3. Назвіть функції бюджету та поясніть їх сутність.
4. У чому виражається матеріальний зміст бюджету?
5. Які існують бюджетні методи регулювання економічних і соціальних процесів?
6. Що являють собою бюджетна система та бюджетний устрій?
7. Які складові бюджетної системи України?
8. На яких принципах ґрунтується побудова бюджетної системи України?
9. Що являє собою бюджетний процес і які стадії він включає?
10. Що є основою бюджетного процесу?
11. Яким чином забезпечується касове виконання бюджету?
12. У чому полягає суспільне призначення доходів і видатків бюджету?
13. За якими ознаками класифікують доходи бюджету?
14. Які ознаки покладено в основу класифікації видатків бюджету?
15. Назвіть і охарактеризуйте принципи бюджетного фінансування.
16. Які існують форми бюджетного фінансування?
17. Які показники характеризують стан бюджету?
18. Що таке бюджетний дефіцит і які існують джерела погашення?
19. У чому полягає суть секвестру бюджету?

Питання для обговорення на семінарських заняттях

1. Сутність, значення та функції державного бюджету.
2. Бюджетний устрій та бюджетна система України.
3. Бюджетний процес.
4. Поняття бюджетного механізму і його складові елементи.
5. Суть і принципи бюджетного фінансування.
6. Суть, призначення, методи формування бюджетних резервів.
7. Сутність, джерела формування і класифікація доходів бюджету.
8. Сутність, склад і структура видатків державного бюджету.
9. Принципи і форми бюджетного фінансування.
10. Бюджетний дефіцити і його вплив на розвиток економіки.

Теми рефератів

1. Бюджет — основний фінансовий план держави.
2. Порівняльна характеристика бюджетної системи України та зарубіжних країн.
3. Особливості бюджетної політики України на сучасному етапі.
4. Формування доходів державного бюджету України, їх склад і структура.

5. Роль державного бюджету у впровадженні в Україні інноваційної моделі соціально-економічного розвитку.
6. Видатки бюджету на соціальний захист населення.
7. Порівняльний аналіз доходів і видатків державного бюджету за два роки.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. Державний бюджет — це:

- а) система економічних відносин, що складаються в суспільстві у процесі формування, розподілу та використання централізованого фонду грошових коштів держави;
- б) грошові відносини, що виникають між державою та юридичними особами у зв'язку зі створенням централізованих фондів.
- в) відображає процес перерозподілу доходів у суспільстві;
- г) правильної відповіді немає.

2. Державний бюджет України як фінансовий план держави затверджується:

- а) постановою Кабінету Міністрів;
- б) Указом Президента;
- в) Верховною Радою і має силу закону;
- г) розпорядженням Національного банку.

3. Під бюджетною системою розуміють сукупність:

- а) бюджетних відносин;
- б) бюджетів;
- в) бюджетних установ;
- г) правильної відповіді немає.

4. Сукупність показників усіх бюджетів, що входять до складу бюджетної системи — це:

- а) бюджетний устрій;
- б) зведений бюджет;
- в) бюджетна система.
- г) правильної відповіді немає.

5. Резервний фонд бюджету встановлюється від суми видатків бюджету у такому розмірі (%):

- а) 1;
- б) 4;
- в) 5;
- г) 10.

6. Принципи самостійності бюджетів полягають у тому, що:

- а) кожен вид бюджету самостійно визначає потребу в доходах, які йому виділяються бюджетом вищого рівня;
- б) кожен вид бюджету має свої джерела доходів і визначає напрями видатків;

- в) кожен вид бюджету приймається самостійно;
- г) всі відповіді правильні.

7. В унітарних державах бюджет має такий характер:

- а) багаторівневий;
- б) трирівневий;
- в) дворівневий;
- г) однорівневий.

8. Зведений бюджет України:

- а) затверджується Верховною Радою України;
- б) затверджується Кабінетом Міністрів України;
- в) не затверджується, використовується для аналізу та визначення засад державного регулювання;
- г) правильної відповіді немає.

9. Відповідно до Бюджетного кодексу України проект бюджету розробляє:

- а) Міністерство фінансів;
- б) Бюджетна комісія Верховної Ради;
- в) Міністерство економіки;
- г) всі відповіді правильні.

10. Механізм секвестру бюджету означає:

- а) пропорційне зниження бюджетних витрат щомісяця за всіма статтями бюджету (крім захищених) протягом залишку бюджетного періоду;
- б) зменшення видатків розвитку;
- в) збільшення видатків розвитку;
- г) правильної відповіді немає.

11. Хто відповідає за касове виконання Державного бюджету України:

- а) Фонд державного майна;
- б) Державна казначейська служба;
- в) Кабінет Міністрів;
- г) всі відповіді правильні.

12. Структура доходів бюджету України включає:

- а) податкові та неподаткові надходження;
- б) доходи від операцій з капіталом;
- в) офіційні трансферти;
- г) усі відповіді правильні.

13. За порядком та умовами зарахування у бюджету доходи поділяють на:

- а) зовнішні та внутрішні;
- б) власні та позичкові;
- в) закріплені та регулюючі;
- г) правильної відповіді немає.

14. Видатки бюджету – це витрати:

- а) що виникають за умов виконання державою своїх обов'язків;
- б) які спрямовані на капітальні вкладення;
- в) які передбачають поворотність і платність.
- г) усі відповіді правильні.

15. Видатки бюджету класифікують за такими ознаками:

- а) функціями і економічною характеристикою операцій;
- б) головним розпорядником бюджетних коштів;
- в) бюджетними програмами;
- г) усі відповіді правильні.

16. Функціональна класифікація означає склад видатків за:

- а) галузями економіки;
- б) розпорядниками коштів;
- в) завданнями, з виконанням яких пов'язані видатки;
- г) правильної відповіді немає.

17. Відповідно до економічної класифікації видатки є:

- а) внутрішні та зовнішні;
- б) поточні та капітальні;
- в) всі відповіді правильні;
- г) правильної відповіді немає.

18. Поточні бюджетні видатки – це:

- а) фінансування інвестиційної діяльності;
- б) фінансування органів державної влади, бюджетних установ;
- в) фінансування інноваційної діяльності;
- г) усі відповіді правильні.

19. Структура бюджетної класифікації в Україні розробляється:

- а) Верховною Радою;
- б) Кабінетом Міністрів;
- в) Міністерством фінансів;
- г) Національним банком.

20. Відомча структура видатків бюджетної класифікації будується відповідно до:

- а) основних економічних ознак;
- б) головних розпорядників коштів;
- в) основних функцій держави.
- г) правильної відповіді немає.

21. Економічна структура видатків бюджетної класифікації будується відповідно до:

- а) основних економічних характеристик операцій, при проведенні яких здійснюються видатки;

- б) головних розпорядників коштів;
- в) основних державних програм;
- г) усі відповіді правильні.

Задачі

Задача 1

На підставі даних, наведених в табл. 14.1:

- 1) визначте суму податкових надходжень та їх частку в загальній сумі доходів зведеного бюджету країни за періоди, що аналізуються, результати розрахунків запишіть у таблицю;
- 2) проаналізуйте структуру податкових надходжень за періоди, що аналізуються, зробіть висновки.

Таблиця 14.1

Відомості про податкові надходження зведеного бюджету країни

Показник	Звітний рік		Базовий рік		Відхилення	
	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%
Доходи зведеного бюджету	94899,1		55747,2			
Податкові надходження, усього, у тому числі:						
Податки на доходи і податки на прибуток, податок на збільшення ринкової вартості, з них:	33451,5		23441,0			
– податок на прибуток підприємств	1298,3		1000,1			
– прибутковий податок з громадян	32153,2		22440,9			
Податки на власність	795,9		478,8			
Платежі за використання природних ресурсів	3511,3		3012,7			
Внутрішні податки за товари та послуги, з них:	22341,2		11058,9			
– податок на додану вартість	15578,2		8790,1			
– акцизний збір з вітчизняних товарів	4705,7		1455,4			
– акцизний збір з імпортованих товарів	798,3		459,0			
– інші	1259,0		354,4			
Податки на міжнародну торгівлю та зовнішні операції	3455,2		1278,7			
Інші податки, з них:	2012,8		1098,9			
– місцеві податки і збори	1038,4		754,1			
Загальна сума податкових надходжень						

Задача 2

На підставі даних, наведених в табл. 14.2:

- 1) проаналізуйте видатки державного бюджету на державне управління за поточний та попередній роки, їх структуру, визначте відхилення, результати розрахунків запишіть у таблицю;
- 2) побудуйте структурну діаграму за результатами дослідження складу видатків;
- 3) складіть довідку про стан фінансування державного управління.

Таблиця 14.2

Видатки державного бюджету на управління

Показники	Бюджет поточного року порівняно з бюджетом попереднього року				Загальна сума видатків, %		
	Бюджет поточного року, млн. грн.	Бюджет попереднього року, млн. грн.	Номінальна зміна, млн. грн.	Зміна, %	Бюджет поточного року	Бюджет попереднього року	Відхилення
Всього видатків	55490,0	52368,6					
Державне управління у тому числі:	3377,0	2954,5					
– функціонування законодавчої влади	185,5	178,6					
– функціонування виконавчої влади	203,9	195,4					
– утримання Президента України та його апарату	15,4	12,2					
– утримання фінансових та фіскальних органів	2064,8	1054,3					
– загальне планування і статистичні служби	103,3	104,6					
Інші видатки на загальнодержавне управління	804,1	1409,4					

Задача 3

На підставі даних про державний бюджет країни за попередній та поточний роки, наведених у табл. 14.3:

- 1) розрахуйте відносні показники, які дають можливість визначити частку кожної статті доходів і видатків бюджету в загальній сумі доходів і видатків. Результати запишіть у таблицю;
- 2) зробіть висновки про структурні зрушення у складі доходів і видатків бюджету і найбільш вагомих статтях доходної та видаткової частини державного бюджету в абсолютних та відносних величинах;
- 3) для ілюстрації структури та структурних зрушень побудуйте секторні діаграми.

Таблиця 14.3

Відомості про державний бюджет країни

Показник	Попередній рік		Поточний рік		Відхилення	
	млн грн	у % до загальної суми доходів (видатків)	млн грн	у % до загальної суми доходів (видатків)	млн грн	у % до загальної суми доходів (видатків)
Доходи						
Податкові надходження	21958,0		28934,8			
У тому числі:						
– податок на прибуток підприємств	6163,1		8161,9			
– прибутковий податок з громадян	—		—			
– податок на додану вартість	10348,4		13471,2			
– акцизний збір	2383,2		3887,5			
– інші платежі	3063,3		3414,2			
Неподаткові надходження	14244,0		12624,7			
Цільові фонди	426,3		189,1			
Інші	570,7		776,4			
Видатки						
Промисловість, енергетика та будівництво	2866,5		2468,4			
Сільське господарство, лісове господарство, рибальство та мисливство	1058,7		1367,6			
Транспорт, дорожнє господарство, зв'язок, телекомунікації та інформатика	600,8		1120,6			
Житлово-комунальне господарство	1,6		51,4			
Соціально-культурні заходи	9256,1		14269,9			
Охорона навколишнього природного середовища та ядерна безпека	115,7		527,8			
Національна оборона	3038,9		3536,4			
Державне управління	2968,0		6872,3			
Громадський порядок, безпека та судова влада	3981,0		4676,6			
Інші видатки	9282,7		639,1			

Задача 4

Використовуючи дані табл. 14.4 про заплановані показники доходів державного бюджету країни за поточний і попередній роки:

- 1) розрахуйте загальну суму запланованих доходів бюджету;
- 2) визначте структуру доходів бюджету в кожному періоді, порівняйте їх, результати розрахунків запишіть у таблицю;
- 3) зробіть висновки про інтенсивність зміни показників у часі.

Таблиця 14.4

Відомості про плани доходів державного бюджету країни

Доходи	План попереднього року				План поточного року				Відхилення, %
	Загальний фонд, млн. грн.	Спеціальний фонд, млн. грн.	Разом, млн. грн.	% до суми доходів	Загальний фонд, млн. грн.	Спеціальний фонд, млн. грн.	Разом, млн. грн.	% до суми доходів	
Податкові надходження	25678	870			34765	2230			
У тому числі:									
– податок на прибуток підприємств	7456	0			9746	340			
– збори за використання природних ресурсів	467	790			358	589			
– податок на додану вартість	12789	0			14675	0			
– акцизний збір з вироблених в Україні товарів	2780	0			5654	674			
– акцизний збір з ввезених на територію України товарів	785	0			578	465			
– ліцензії на підприємницьку та професійну діяльність	365	0			324	0			
– ввізне мито	1036	0			3340	54			
Неподаткові надходження	3789	9845			7798	8976			
Доходи від операцій з капіталом	345	0			345	798			
Офіційні трансферти	0	94			65	99			
Цільові фонди	478	90			45	87			
Разом доходів									

Задача 5

На підставі наведених в табл. 14.5 даних, про видатки державного бюджету у звітному році:

- 1) розрахуйте загальну суму видатків;

- 2) визначте рівень виконання бюджету у видатковій частині, структуру видатків;
3) зробіть висновки.

Таблиця 14.5

Відомості про видатки державного бюджету країни

Показник	Звітний рік			
	Річний план (загальний і спеціальний фонди разом), млн грн	Виконано (загальний і спеціальний фонди разом), млн грн	Рівень виконання до річного плану, %	У % до загальної суми видатків
Державне управління	3340,5	3456,1		
Судова влада	250,4	255,6		
Міжнародна діяльність	721,1	639,9		
Фундаментальні дослідження та сприяння науково-технічному прогресу	789,0	722,1		
Національна оборона	2907,6	2855,6		
Правоохоронна діяльність і гарантування безпеки держави	2727,3	2729,4		
Освіта	3456,1	3288,7		
Охорона здоров'я	987,5	877,4		
Соціальний захист і соціальне забезпечення	4087,6	3987,2		
Житлово-комунальне господарство	3,7	4,2		
Культура і мистецтво	291,2	187,3		
Засоби масової інформації	245,3	234,7		
Фізична культура і спорт	178,4	167,4		
Промисловість і енергетика	2789,0	2779,4		
Паливно-енергетичний комплекс	2213,6	2212,4		
Будівництво	765,3	564,2		
Сільське, лісове господарство, рибальство і мисливство	976,5	879,4		
Транспорт, дорожнє господарство, зв'язок, телекомунікації та інформатика	1240,9	1130,7		
Інші послуги, пов'язані з економічною діяльністю	875,6	854,3		
Заходи, пов'язані з ліквідацією наслідків Чорнобильської катастрофи та соціальним захистом населення	2287,5	2283,1		
Охорона навколишнього природного середовища	187,0	189,2		

Продовження табл. 14.5

Попередження і ліквідація надзвичайних ситуацій та наслідків стихійного лиха	197,6	177,9		
Поповнення державних запасів та резервів	44,7	789,0		
Обслуговування державного боргу	8765,4	7890,6		
Обслуговування внутрішнього державного боргу	3376,8	2965,4		
Обслуговування зовнішнього державного боргу	5388,6	4925,2		
Цільові фонди	4277,0	4589,4		
Інші видатки	1345,9	987,6		
у тому числі резервний фонд Кабінету Міністрів	456,9	378,5		
Разом видатків				
Міжбюджетні трансферти	8075,3	8890,6		
у тому числі дотації місцевим бюджетам	7908,4	8564,1		
Разом видатків				

Приклади розв'язання типових задач

Приклад 1

На підставі даних, наведених в табл. 14.6:

1) визначте суму податкових надходжень та їх частку в загальній сумі доходів зведеного бюджету країни за періоди, що аналізуються, результати розрахунків запишіть у таблицю;

2) проаналізуйте структуру податкових надходжень за періоди, що аналізуються, зробіть висновки.

Таблиця 14.6

Відомості про податкові надходження зведеного бюджету країни

Показник	Звітний рік		Базовий рік		Відхилення	
	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%
Доходи зведеного бюджету	61954,3	100	28915,8	100	+33038,5	114,3
Податкові надходження, усього, у тому числі:						
Податки на доходи і податки на прибуток, податок на збільшення ринкової вартості, з них:	20222,2	32,6	9265,0	32,0	10957,2	118,3
– податок на прибуток підприємств	9398,3	15,2	5694,4	19,7	3703,9	165

Продовження табл. 14.6

– прибутковий податок з громадян	10823,9	17,5	3570,6	12,3	7253,3	203,1
Податки на власність	587,3	0,9	193,1	0,7	394,2	204,1
Платежі за використання природних ресурсів	2449,8	3,9	1488,3	5,1	961,5	64,6
Внутрішні податки за товари та послуги, з них:	18192,2	30,3	9247,9	32,0	8944,3	96,7
– податок на додану вартість	13471,2	21,7	7460,1	25,8	6011,1	80,6
– акцизний збір з вітчизняних товарів	3604,9	5,8	1089,8	3,8	2515,1	230,8
– акцизний збір з імпортованих товарів	493,3	0,8	199,0	0,7	294,3	148,0
– інші	622,8	1,0	499,0	1,7	123,8	24,8
Податки на міжнародну торгівлю та зовнішні операції	2366,2	3,8	972,7	3,4	1393,5	143,3
Інші податки, з них:	1574,8	2,5	459,9	1,6	1114,9	242,4
– місцеві податки і збори	542,4	0,9	392,1	1,4	150,3	38,3
Загальна сума податкових надходжень	45392,5	73,3	21626,9	74,8	23765,6	109,9

Розв'язок.

1. Загальна сума податкових надходжень за звітний рік дорівнює 45392,5 млн грн (20222,2+587,3+2449,8+18192,2+2366,2+1574,8), а частка – 73,3% (45392,5/61954,3 × 100), базовий рік – 21626,9 млн грн (9265,0 + 193,1 + 1488,3 + 9247,9 + 972,7 + 459,9), а частка – 74,8% (21626,9/28915,8 × 100).

2. Інтенсивність зміни показників доходів зведеного бюджету в часі визначається через розрахунок абсолютних та відносних відхилень за окремими статтями доходів. Абсолютні відхилення розраховуються як різниця між значеннями показників за звітний та базовий роки, виражається у млн грн. Відносні відхилення розраховуються через визначення темпів приросту: відношення абсолютного приросту до попереднього значення показника за базовий рік, виражається у відсотках. Наприклад, відхилення за доходами зведеного бюджету становили: абсолютні – +33038,5 млн грн (61954,3 – 28915,8), відносні – +114,3% (61954,3/28915,8 × 100 – 100). Аналогічно проводяться розрахунки за всіма наведеними статтями доходів зведеного бюджету. Так, наприклад, частка податкових надходжень за звітний рік становить 32,6% (20222,2/61954,3 × 100), за базовий рік – 32,0% (9265,0/28915,8 × 100). Частка податку на прибуток підприємств за звітний рік становить 15,2% (9398,3/61954,3 × 100), за базовий – 19,7% (5694,4/28915,8 × 100).

Приклад 2

На підставі даних, наведених в табл. 14.7:

- 1) проаналізуйте видатки державного бюджету на державне управління за поточний та попередній роки, їх структуру, визначте відхилення, результати розрахунків запишіть у таблицю;
- 2) побудуйте структурну діаграму за результатами дослідження складу видатків;
- 3) складіть довідку про стан фінансування державного управління.

Таблиця 14.7

Видатки державного бюджету на управління

Показники	Бюджет поточного року порівняно з бюджетом попереднього року				Загальна сума видатків, %		
	Бюджет поточного року, млн грн	Бюджет попереднього року, млн грн	Номінальна зміна, млн грн	Зміна, %	Бюджет поточного року	Бюджет попереднього року	Відхилення
Всього видатків	33170,0	31154,6	2015,4	6,5	—	—	—
Державне управління у тому числі:	2968,0	2649,5	318,5	12,0	8,9	8,5	+0,45
– функціонування законодавчої влади	141,5	136,6	4,9	3,6	0,4	0,4	0
– функціонування виконавчої влади	166,9	145,4	21,5	14,8	0,5	0,5	0
– утримання Президента України та його апарату	10,4	8,2	2,2	27,0	0,03	0,01	+0,02
– утримання фінансових та фіскальних органів	1204,8	824,3	380,5	46,2	3,6	2,6	+1,0
– загальне планування і статистичні служби	92,3	86,6	5,7	6,6	0,3	0,3	0
Інші видатки на загальнодержавне управління	1352,1	1448,4	-96,3	-6,6	4,0	4,6	-0,6

Розв'язок.

1. Номінальна зміна (абсолютне відхилення) розраховується як різниця між значеннями показників за поточний та попередній роки, виражається у млн грн. Відносні відхилення розраховуються через визначення темпів приросту: відношення абсолютного приросту до попереднього значення показника за попередній рік, виражається у відсотках. Наведемо відповіді відхилень за загальним розміром видатків. Номінальна зміна становила +2015,4 млн грн ($33170,0 - 31154,6$), зміна у відсотках — +6,5% ($33170,0/31154,6 \times 100 - 100$). Використовуючи зазначену методику, проводять розрахунки за всіма наведеними статтями видатків бюджету;

2) структура видатків визначається як відношення видатків за окремою статтею до загального обсягу видатків бюджету, виражається у відсотках. Так, наприклад, частка видатків на державне управління у загальній сумі видатків становила: 8,9% за поточний рік ($2968,0/33170,0 \times 100$), 8,5% за попередній рік ($2649,5/31154,6 \times 100$), відхилення — +0,4% ($8,9\% - 8,5\%$). Аналогічно проводять розрахунки за іншими статтями видатків бюджету.

Приклад 3

На підставі даних про державний бюджет країни за попередній та поточний роки, наведених у табл. 14.8:

1) розрахуйте відносні показники, які дають можливість визначити частку кожної статті доходів і видатків бюджету в загальній сумі доходів і видатків. Результати запишіть у таблицю;

2) зробіть висновки про структурні зрушення у складі доходів і видатків бюджету і найбільш вагомих статтях доходної та видаткової частини державного бюджету в абсолютних та відносних величинах;

3) для ілюстрації структури та структурних зрушень побудуйте секторні діаграми.

Таблиця 14.8

Відомості про державний бюджет країни

Показник	Попередній рік		Поточний рік		Відхилення	
	млн грн	у % до загальної суми доходів (видатків)	млн грн	у % до загальної суми доходів (видатків)	млн грн	у % до загальної суми доходів (видатків)
Доходи	37199,0	—	42525,0	—	5326,0	+14,3
Податкові надходження	21958,0	59,0	28934,8	68,0	6976,8	+9
У тому числі:						
– податок на прибуток підприємств	6163,1	16,6	8161,9	19,2	1998,8	+2,6
– прибутковий податок з громадян	—		—	—	—	—
– податок на додану вартість	10348,4	27,8	13471,2	31,7	3122,8	+3,9
– акцизний збір	2383,2	6,4	3887,5	9,1	1504,3	+2,7
– інші платежі	3063,3	8,2	3414,2	8,0	350,9	-0,2
Неподаткові надходження	14244,0	38,3	12624,7	29,7	-1619,3	-8,6
Цільові фонди	426,3	1,1	189,1	0,4	-237,2	-0,7
Інші	570,7	1,5	776,4	1,8	205,7	+0,3
Видатки	33170,0	—	35530,1	—	2360,1	+7,1
Промисловість, енергетика та будівництво	2866,5	8,6	2468,4	6,9	-398,1	-1,7
Сільське господарство, лісове господарство, рибальство та мисливство	1058,7	3,2	1367,6	3,8	308,9	+0,6
Транспорт, дорожнє господарство, зв'язок, телекомунікації та інформатика	600,8	1,8	1120,6	3,2	519,8	+1,4
Житлово-комунальне господарство	1,6	0,005	51,4	0,14	49,8	+0,13
Соціально-культурні заходи	9256,1	27,9	14269,9	40,2	5013,8	+12,3
Охорона навколишнього природного середовища та ядерна безпека	115,7	0,3	527,8	1,5	412,1	+1,2

Продовження табл. 14.8

Національна оборона	3038,9	9,2	3536,4	9,9	497,5	+0,7
Державне управління	2968,0	8,9	6872,3	19,3	3904,3	+10,4
Громадський порядок, безпека та судова влада	3981,0	12,0	4676,6	13,2	695,6	+1,2
Інші видатки	9282,7	28,0	639,1	1,8	-8643,6	-26,2

Розв'язок.

1. Абсолютне відхилення розраховується як різниця між значеннями показників за поточний та попередній роки, виражається у млн грн. Доходи за попередній рік становили 37199,0 млн грн (21958,0 + 14244,0 + 426,3 + 570,7). Доходи за поточний рік становили 42525,0 млн грн (28934,8 + 12624,7 + 189,1 + 776,4). Абсолютне відхилення доходів склало 5326,0 млн грн. Відносне відхилення склало +9% (68,0 – 59,0).

Наведемо приклад розрахунку відносних показників, які дають можливість визначити частку кожної статті доходів і видатків бюджету в загальній сумі доходів і видатків. Так, наприклад, розрахуємо частку податкових надходжень в загальній сумі доходів. Отже, частка податкових надходжень у загальній сумі доходів у попередньому році становила 59,0% (21958,0/37199,0x100). Частка податкових надходжень у поточному році становила 68,0% (28934,8/42525,0x100). Використовуючи зазначену методику, проводять розрахунки за всіма наведеними статтями доходів і видатків бюджету країни.

2) Як видно з розрахунків табл. 13.8, доходи державного бюджету країни у поточному році зросли на 14,3% і склали 42525,0 млн грн. Проте, видатки державного бюджету країни за аналогічний період зросли лише на 7,1% і склали 35530,1 млн грн, що свідчить про профіцит державного бюджету як у попередньому 4029,0 млн грн (37199,0 – 33170,0) так і в поточному році 6994,9 млн грн (42525,0 – 35530,1).

3) Побудуємо секторні діаграми структурних зрушень у складі доходів і видатків бюджету країни (рис. 13.1–13.5).

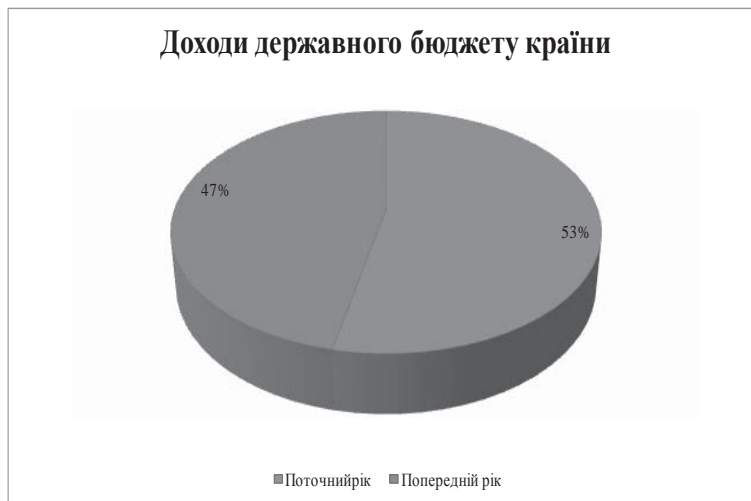

Рис. 14.1. Доходи бюджету країни у поточному та попередньому роках, %

Доходи державного бюджету за основними статтями у попередньому році подано на рис. 14.2.

Рис. 14.2. Доходи бюджету країни у попередньому році за основними статтями, %

Найбільш доходною статтею державного бюджету є стаття «Податкові надходження». Деталізовану структуру статті «Податкові надходження» попереднього року подано на рис. 14.3.

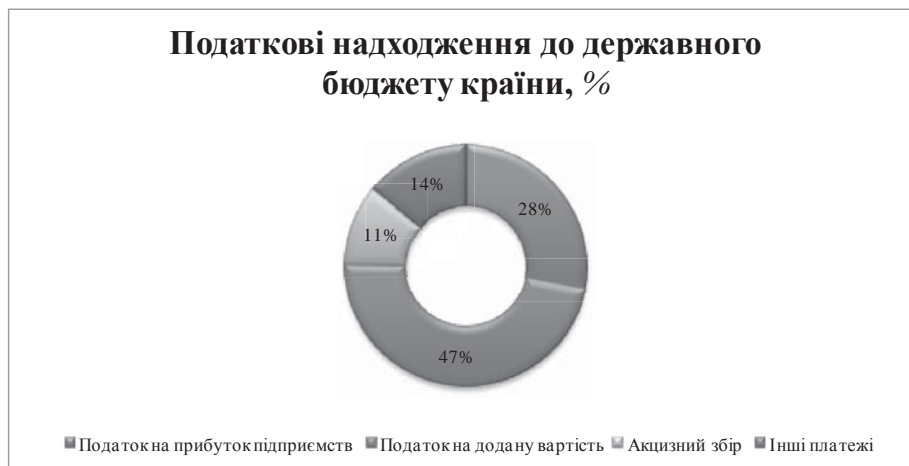

Рис. 14.3. Структура податкових надходжень до державного бюджету країни у попередньому році, %

Доходи до державного бюджету країни у поточному році подано на рис. 14.4.

Рис. 14.4. Доходи бюджету країни у поточному році за основними статтями, %

Як і в попередньому році, найбільш доходною статтею державного бюджету поточного року є стаття «Податкові надходження». Деталізовану структуру статті «Податкові надходження» поточного року подано на рис. 14.5.

Рис. 14.5. Структура податкових надходжень до державного бюджету країни у поточному році, %

Аналогічні структурні діаграми необхідно побудувати за видатками бюджету країни за попередній і поточний роки.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. *Базилевич В.Д., Баластрик Л.О.* Державні фінанси: Навч. посіб. / За заг. ред. В.Д. Базилевича. — К.: Атіка, 2002. — 368 с.
2. *Венгер В.В.* Фінанси: Навч. пос. [для студ. вищ. навч. закл.] / В.В. Венгер. — К.: Центр учбової літератури, 2009. — 432 с.
3. *Вступ до спеціальності «Фінанси»:* Навч.-метод. посіб. / В.О. Зінченко; Луган. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. — Луганськ: Альма-матер, 2008. — 107 с.
4. *Державні фінанси України:* навч. посіб. / М.І. Карлін. — К.: Знання, 2008. — 349 с.
5. *Леоненко П.М., Юхименко П.І., Льєнко А.А. та ін.* Теорія фінансів: Навчальний посібник / За загальною ред. О.Д. Василика. — К.: Центр навчальної літератури, 2005. — 480 с.
6. *Опарін В.М.* Фінанси (Загальна теорія): Навч. посіб. — 2-ге вид., доп. і перероб. — К.: КНЕУ, 2005. — 240 с.
7. *Романенко О.Р.* Фінанси: Підручник. — К.: Центр навчальної літератури, 2006. — 312 с.
8. *Стеців Л.П., Копилок О.І.* Фінанси: Навч. посіб. — К.: Знання, 2007. — 235 с.
9. *Фінанси:* Навч. посіб. / В.С. Загорський, О.Д. Вовчак, І.Г. Благун, І.Р. Чуй. — К.: Знання, 2006. — 247 с.
10. *Фінанси:* Підручник // За ред. С.І. Юрія, В.М. Федосова. — К.: Знання, 2008. — 611 с.
11. *Фінанси:* Навч. посіб. / О.П. Близнюк, Л.І. Лачкова, В.І. Оспіщев, І.В. Бубенко, В.В. Кривошей. — К.: Знання, 2006. — 415 с.
12. *Фінанси:* Навч. посіб. / В.І. Оспіщев, Л.І. Лачкова, О.П. Близнюк, І.В. Бубенко, В.В. Кривошей, Т.О. Ставерська. — 2-ге вид., переробл. і доповн. — К.: Знання, 2008. — 366 с.
13. *Фінанси:* курс для фінансистів: навч. посіб. / В.І. Оспіщев, О.П. Близнюк, Л.І. Лачкова, Т.О. Ставерська, Г.М. Фадєєва. — К.: Знання, 2008. — 567 с.

Тема 15

Податки та податкова система

- 15.1. Економічна сутність і функції податків.
- 15.2. Елементи системи оподаткування.
- 15.3. Класифікація податків.
- 15.4. Податкова політика та податкова система в Україні.
- 15.5. Характеристика основних податків податкової системи України.

15.1. Економічна сутність і функції податків

В умовах ринкової економіки фінансова політика держави базується на системі фінансових регуляторів. Такими фінансовими регуляторами є насамперед, податки, які забезпечують вилучення і перерозподіл створеного валового внутрішнього продукту і формування централізованих фондів грошових ресурсів держави.

Податки — це економічні відносини, які виникають між державою і юридичними та фізичними особами з приводу примусового відчуження нею частини новоствореної вартості в грошовій формі, її вилучення і перерозподілу для фінансування державних видатків. Вони є вихідною категорією фінансів, економічною базою функціонування держави і найважливішою фінансовою формою регулювання ринкових відносин. Це — обов'язковий елемент економічної системи держави незалежно від того, яку модель економічного розвитку вона обирає, які політичні сили перебувають при владі.

Податки — це головний фінансовий метод мобілізації державних доходів. Вони становлять від 80 до 97% дохідної частини державного бюджету.

Під податком і збором (обов'язковим платежем) до бюджетів та до державних цільових фондів слід розуміти обов'язковий внесок до бюджету відповідного рівня або державного цільового фонду, здійснюваний платниками у порядку і на умовах, що визначаються законами України про оподаткування.

Податки не єдина форма акумуляції грошових коштів бюджетом та іншими державними фондами, проте їм властиві певні риси, що відрізняють їх від понять «плата», «платіж», «відрахування» (рис. 15.1).

Риси податків притаманні *обов'язковим платежам*:

1) *податкові платежі* — це обов'язкові збори, які стягуються з платників за умови конкретного еквівалентного обміну між державою та платником (*плата за воду, землю*);

2) *відрахування, внески* — це обов'язкові збори з юридичних та фізичних осіб, яким притаманні ознаки цільового призначення.

Основними характерними особливостями податку порівняно з обов'язковими платежами є такі:

- справляється на умовах безповоротності. Повернення податку можливе тільки в разі його переплати або тоді, коли законодавством передбачені пільги щодо цього податку;

Рис. 15.1. Характерні ознаки податків

- має односторонній характер встановлення. Оскільки податок сплачується з метою покриття суспільних потреб, які в основному відокремлені від індивідуальних потреб конкретного платника, то він є індивідуально безповоротним. Сплата податку не породжує зустрічного зобов'язання держави вчиняти будь-які дії на користь конкретного платника;
- може бути сплачений лише до бюджету, а не до іншого грошового централізованого або децентралізованого фонду;
- немає цільового призначення;
- податки є виключно атрибутом держави і базуються на актах вищої юридичної сили.

Характеристику податку слід розглядати у таких аспектах: за економічною сутністю; за формою прояву; з організаційно-правової сторони.

Економічна сутність податків виявляється у грошових відносинах, які складаються у держави з юридичними і фізичними особами з приводу примусового вилучення частини створеної вартості і формування фонду фінансових ресурсів держави. Процес примусового відчуження частки доходів юридичних і фізичних осіб і громадян на загальносуспільні потреби характеризує односторонній рух вартості (від платника податку до держави) без еквівалентного обміну.

Матеріальною основою податків є реальна сума грошових коштів, що мобілізуються державою.

Конкретними формами прояву категорії податку є види податкових платежів, які встановлюються законодавчими органами влади.

З організаційно-правової сторони податок — це обов'язковий платіж, який надходить у бюджетний фонд у визначених законом розмірах і встановлені строки.

Податковим відносинам притаманні відмінні риси, що дають змогу виділити їх із загальної сукупності фінансових відносин. Зокрема, це обов'язковий характер податків та їх відносна безповоротність.

Отже, **податки** — це обов'язкові платежі, які законодавчо встановлюються державою, сплачуються юридичними та фізичними особами в процесі перерозподілу частини вартості валового внутрішнього продукту й акумулюються в централізованих грошових фондах для фінансового забезпечення виконання державою покладених на неї функцій.

Функції податків як фінансової категорії впливають з функцій фінансів. Таким чином, за економічною сутністю податки виконують дві функції: *фіскальну* і *розподільчо-регулюючу*. Деякі дослідники виділяють ще й контрольну¹ (рис. 15.2).

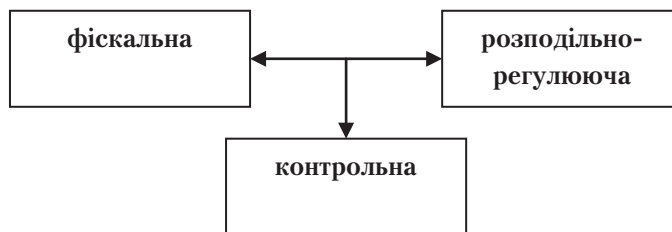

Рис. 15.2. Функції податків

За допомогою **фіскальної** функції податків формуються фінансові ресурси держави. Фіскальна функція є основною у характеристиці сутності податків, вона визначає їх суспільне призначення. Податкові надходження мають бути постійними і стабільними та рівномірно розподілятися за регіонами.

Постійність означає, що податки повинні надходити до бюджету не у вигляді разових платежів з невизначеними термінами, а рівномірно протягом бюджетного року у чітко встановлені строки. Оскільки призначення податків полягає у забезпеченні витрат держави, то терміни їх сплати мають бути погоджені з термінами фінансування видатків бюджету.

Стабільність надходжень визначається високим рівнем гарантій того, що передбачені Законом про бюджет на поточний рік доходи будуть отримані у повному обсязі. Недоречно встановлювати такі податки, які не дають необхідних гарантій, адже тоді невизначеною стає уся фінансова діяльність держави.

Рівномірність розподілу податків за територією необхідна для забезпечення достатніми доходами всіх ланок бюджетної системи. Без цього виникає потреба у значному перерозподілі коштів між бюджетами, що зменшує рівень автономності кожного бюджету, ступінь регіонального самоврядування і самофінансування.

¹ Фінанси: Навч. поіб. / В.С. Загорський, О.Д. Вовчак, І.Г. Благун, І.Р. Чуй. — К.: Знання, 2006. — С. 121–122.

Отже, фіскальна функція податків створює об'єктивні передумови для державного втручання в економічні процеси, що відбуваються в суспільстві, тобто зумовлює розподільчо-регулюючу функцію.

Розподільчо-регулююча функція полягає в тому, що за допомогою податків відбувається перерозподіл вартості національного доходу між державою та її суб'єктами, і через елементи податку (об'єкт, суб'єкт оподаткування, ставка податку, податкові пільги тощо) держава в змозі регулювати вартісні пропорції такого розподілу. Змінюючи пропорції функціонування ресурсів в економіці, оподаткування суттєво впливає на процес виробництва, нагромадження капіталу, інвестування, платоспроможний попит і пропозицію.

Контрольна функція полягає у тому, що податки є сигналізатором якісних і кількісних пропорцій, які складаються в соціально-економічному житті суспільства в результаті розподілу і перерозподілу ВВП. Це створює можливості для використання податків як засобів контролю.

У цілому, використання податків як фінансових регуляторів — дуже складна справа. Тут не може бути головного і другорядного — все головне. Іноді незначні деталі в оподаткуванні можуть докорінно змінити сутність впливу податку: зробити його прямо протилежним щодо передбачуваного.

15.2. Елементи системи оподаткування

Справляння податків ґрунтується на виділенні таких елементів системи оподаткування: суб'єкт і носій податку, об'єкт і одиниця оподаткування, джерело сплати, податкова ставка і квота. Між цими поняттями існує певне підпорядкування, яке найпростіше можна проілюструвати, поставивши до них запитання: суб'єкт → хто сплачує; об'єкт → що оподатковується; одиниця → що обчислюється; джерело → з чого сплачується; ставка → скільки сплачується; квота → яка частка доходу утримується.

Суб'єкт оподаткування, або платник податків, — фізична або юридична особа, на яку законом покладено обов'язок платити податок. Податкова робота розпочинається саме з встановлення платників, адже податкова служба держави повинна чітко знати, хто саме вносить той чи інший податок до бюджету, хто відповідає за зобов'язання перед державою.

Носій податку — фізична чи юридична особа, що у кінцевому підсумку здійснює витрати зі сплати податку.

Суб'єкт оподаткування, чи платник, не завжди є дійсним його носієм, оскільки іноді податок перекладається на інших осіб, наприклад, щодо обкладення митом якого-небудь товару зрозуміло, що воно буде перекладене на споживачів шляхом надбавки до ціни. Оскільки основним споживачем у будь-якій країні є її народ, то саме громадяни скрізь були, є і завжди будуть основними носіями, тобто реальними платниками податків.

Об'єкт оподаткування — явище, предмет чи процес, внаслідок наявності яких сплачується податок, тобто те, що обкладається податком (дохід, майно тощо). Часто і сама назва податку впливає з об'єкта, наприклад: поземельний, прибутковий та ін. Це другий за черговістю елемент оподаткування, адже визначивши платника, необхідно встановити, що саме у нього оподатковується. Нормальна податкова робота можлива лише у разі чітко визначеного об'єкта оподаткування. Об'єкт оподаткування має бути стабільним, піддаватися чіткому обліку, безпосередньо стосуватися платника, відображати саме його вплив на даний об'єкт.

Одиниця оподаткування — одиниця виміру об'єкта (з прибуткового податку — грошова одиниця країни, з земельного податку — гектар, акр і т. ін.). Різниця між масштабом і одиницею обкладання полягає в тому, що в масштабі одиниця береться як принцип, а в одиниці обкладання — як міра.

Джерело сплати податку — дохід суб'єкта (прибуток, заробітна плата, відсоток, рента), з якого сплачується податок. За деякими податками об'єкт і джерело збігаються. Таке оподаткування є досить справедливим, оскільки тільки дохід є джерелом сплати. Крім того, у підприємства джерело сплати може розглядатися з позицій віднесення того чи іншого податку на валові витрати або собівартість продукції, отриманий прибуток чи цінову надбавку. Загальним джерелом сплати є виручка від реалізації продукції (робіт, товарів, послуг). Однак залежно від того, з якого її елемента сплачується податок, визначається його вплив на фінансові інтереси підприємства.

База оподаткування — законодавчо закріплена частина доходів чи майна платника податків (за вирахуванням пільг), яка враховується при розрахунку суми податку, тобто сума, з якої стягується податок.

Ставка податку — розмір податку на одиницю обкладання; якщо виражена у відсотках, то називається квота.

Встановлення ставок податку є найважливішою і найскладнішою проблемою оподаткування. Воно може базуватися на інтуїтивному методі, емпіричному методі й економіко-математичному моделюванні (рис. 15.3).

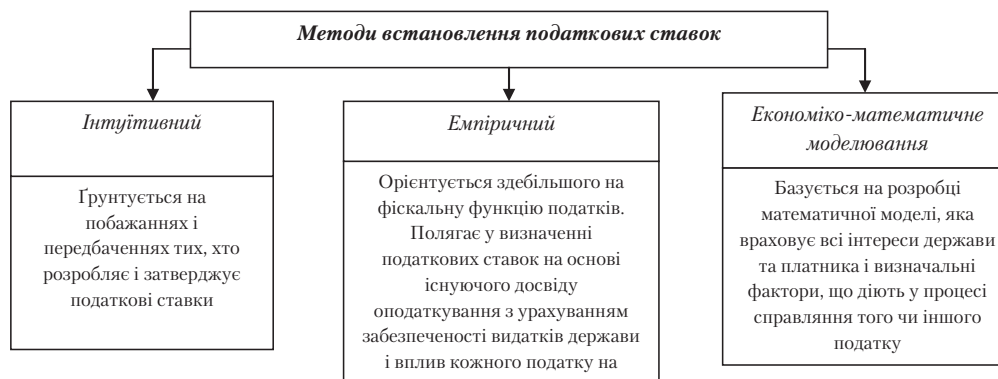

Рис. 15.3. Методи встановлення податкових ставок

Залежно від побудови податків розрізняють *тверді* й *часткові* ставки. *Тверді* ставки встановлюються в грошовому вираженні на одиницю об'єкта. *Часткові* ставки виражають у визначених частках об'єкта обкладання.

Часткові ставки є таких видів (рис. 15.4):

Пропорційні — діють в однаковому відсотковому відношенні до об'єкта оподаткування без урахування диференціації його величини.

Прогресивні — при збільшенні об'єкта оподаткування збільшується ставка податку. Якщо темпи зростання ставки податку відповідають темпу зростання об'єкта оподаткування, то це проста прогресія. Якщо темпи зростання ставки податку випереджують темпи зростання об'єкта оподаткування, то це складна прогресія (шкала ставок).

Рис. 15.4. Види податкових ставок

Регресивні — при збільшенні об'єкта оподаткування зменшується ставка податку.

Загалом видно, що *прогресивні податки* — це податки, тягар яких найбільше давить на осіб з великими доходами, регресивні податки найбільш важко вдаряють по фізичних і юридичних особах з незначними доходами.

Сфера дії податку — сукупність носіїв податку, на яких у кінцевому підсумку лягає його тягар.

Масштаб оподаткування — одиниця, яка береться в основу виміру об'єкта оподаткування; у промисловому податку масштабом може бути оборот підприємства чи його прибуток, його капітал, кількість робітників і верстатів, величина приміщення, плата за нього і т. ін.

Податковий оклад — сума податку, що сплачується суб'єктом з одного об'єкта.

Податкові пільги — законодавчо закріплений перелік умов, за наявності яких платник податку зменшує податкові зобов'язання (податкова соціальна пільга, знижки, відрахування та ін.).

Податковий період — термін, протягом якого завершується процес формування податкової бази, остаточно визначається розмір податкового зобов'язання.

15.3. Класифікація податків

Історія людства виробила різні форми й методи оподаткування. Кожний вид податків має свої специфічні риси й функціональне призначення та займає окреме місце у податковій системі. Роль того чи іншого податку характеризується його належністю до певної групи залежно від чинної класифікації податків. *Класифікація* дає можливість повніше висвітлити сутність і функції податків, покращити їх роль у податковій політиці держави, напрями й характер впливу на соціально-економічний розвиток суспільства.

Класифікація податків проводиться за кількома ознаками: за формою оподаткування, за економічним змістом об'єкта оподаткування, залежно від рівня державних структур, які їх встановлюють, за способом стягнення (рис. 15.5). Однак найважливі-

шим є своєчасність і повнота сплати податків у бюджеті різних рівнів. Це стосується адміністрування податків.

За формою оподаткування всі податки поділяються на дві групи: прями й непрямі.

Прямі податки встановлюються безпосередньо щодо платників і сплачуються за рахунок їх доходів, а сума податку безпосередньо залежить від розмірів об'єкта оподаткування. Прямі податки сприяють такому розподілу податкового тягаря, за якого більше платять ті члени суспільства, які мають вищі доходи.

Такий принцип оподаткування більшістю економістів світу визнається найсправедливішим. Водночас форма прямого оподаткування потребує і складного механізму стягнення податків, адже виникають проблеми обліку об'єкта оподаткування й ухилення від сплати. Тому, незважаючи на «справедливість» (у лапках не тому, що це сумнівно, а тому, що не існує абсолютної справедливості) прямих податків, податкова система не може обмежуватися тільки ними.

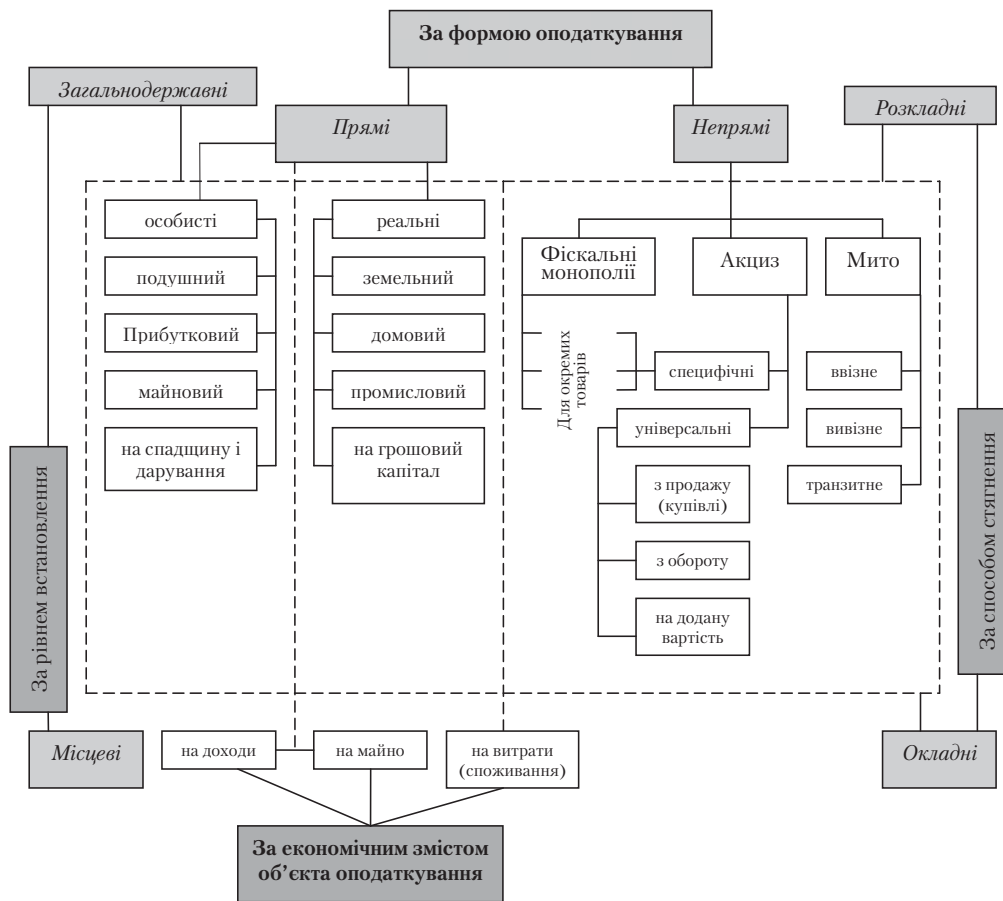

Рис. 15.5. Класифікація податків

Непрямі податки встановлюються в цінах товарів та послуг і сплачуються за рахунок цінової надбавки, а їх розмір для окремого платника прямо не залежить від його доходів.

Формально непрямі податки справляються по пропорційних ставках. Кожний фактичний платник податку сплачує при купівлі товару однакову суму податку, незалежно від отриманого доходу. Однак за своєю сутністю непрямі податки регресивні, оскільки чим вищий дохід, тим меншою є питома вага цих податків у доході споживача і, навпаки, чим нижче дохід, тим більша питома вага даних податків. У зв'язку з цим непрямі податки вважаються соціально несправедливими, фіскальними.

Водночас непрямі податки мають низку істотних переваг:

- ці податки сплачує багато платників і широка оподаткування сприяє зростанню доходів бюджету;
- простота сплати і регулярність надходження до бюджету;
- утримання і контроль сплати непрямих податків не потребує розширення податкового апарату;
- вилучення податку на всіх етапах руху товарів сприяє рівномірному розподілу податкового тягаря між усіма суб'єктами господарювання;
- застосування нульової ставки на експортні товари сприяє збільшенню обсягу експорту та підвищенню конкурентоспроможності вітчизняних товарів на світовому ринку.

Найхарактернішими прикладами непрямого оподаткування є податок на додану вартість, акцизний збір, мито.

Історичний розвиток системи оподаткування привів до поступового розмивання чітких відмінностей між прямими та непрямими податками. Універсальні форми непрямих податків — акцизів, при перенесенні їх стягнення із сфери реалізації у сферу виробництва мають багато ознак прямого оподаткування, насамперед чітко визначений об'єкт оподаткування — обсяг обороту чи додану вартість. При цьому об'єкти оподаткування частково збігаються: пряма форма — податок на прибуток і непрямая форма — податок на додану вартість, частину якої становить той же прибуток.

За економічним змістом об'єкта оподаткування податки поділяються на три групи: податки на доходи, споживання і майно.

Податки на доходи стягуються з доходів фізичних та юридичних осіб. Безпосередніми об'єктами оподаткування є заробітна плата та інші доходи громадян, прибуток або валовий дохід підприємства.

Податки на споживання сплачуються не при отриманні доходів, а при їх використанні. Вони справляються у формі непрямих податків.

Податки на майно встановлюються щодо рухомого і нерухомого майна. На відміну від податків на споживання, які сплачуються тільки один раз — при купівлі, податки на майно стягуються постійно, доки майно перебуває у власності.

Залежно від рівня державних структур, які встановлюють податки, вони поділяються на загальнодержавні та місцеві.

Загальнодержавні податки встановлюють вищі органи влади. Їх стягнення є обов'язковим на всій території країни незалежно від того, до якого бюджету (центрального чи місцевого) вони зараховуються. Відповідно до їх розподілу між лан-

ками бюджетної системи загальнодержавні податки поділяються на три групи: доходи центрального бюджету, доходи місцевих бюджетів і доходи, що розподіляються у певних пропорціях між центральним та місцевими бюджетами. Розподіл податків між ланками бюджетної системи може мати сталий нормативний характер, насамперед установлений законодавчими актами, а може відбуватися у формі бюджетного регулювання, коли відрахування до місцевих бюджетів здійснюється щорічними диференційованими нормативами залежно від потреб того чи іншого місцевого бюджету.

Місцеві податки встановлюються місцевими органами влади та управління. Можливі різні варіанти встановлення місцевих податків. По-перше, у вигляді надбавок до загальнодержавних податків. Рівень надбавки визначають місцеві органи влади відповідно до встановлених обмежень. По-друге, введення місцевих податків за переліком, що встановлюється вищими органами влади. Вибір податків здійснюється місцевими органами влади. По-третє, можливе впровадження місцевих податків на розсуд місцевих органів влади без будь-яких обмежень з боку центральної влади.

За способом стягнення розрізняють два види податків — *розкладні* й *окладні*.

Розкладні податки спочатку встановлюються у загальній сумі відповідно до потреб держави у доходах, потім цю суму розкладають на окремі частини за територіальними одиницями, а на низовому рівні — між платниками. Це історично перша форма стягнення податків.

Окладні податки передбачають встановлення спочатку ставок, а відтак і розміру податку для кожного платника окремо. Загальна величина податку формується як сума платежів окремих платників.

Розрізняють три способи утримання податків: біля джерела отримання доходу, на підставі декларації, на підставі платіжного повідомлення.

Перший спосіб — використовується у процесі стягнення податків і зборів із заробітної плати і доходів громадян від здійснення трудових обов'язків.

Другий спосіб — стягнення податків на підставі декларації передбачає надання платникам даних про фактичні розміри об'єкта оподаткування. При цьому існують значні можливості для ухилення від сплати податків.

Стягнення податків на основі платіжного повідомлення здійснюється лише у випадках, коли платник має сплатити суму нарахованих йому відповідними органами податків (наприклад, розрахунок сум земельного податку у сільській місцевості здійснюється фахівцями сільських Рад народних депутатів). В окремих випадках платник надає цим органам декларацію про фактичні чи прогнозовані розміри об'єкта оподаткування.

Наведена класифікація відображає у цілому всі основні історичні види податків. У системі прямого оподаткування види податків виділяються за ознакою об'єкта оподаткування. При цьому прямі податки поділяються на особисті й реальні. Відмінність між ними полягає у співвідношенні платника й об'єкта оподаткування. В особистих податках основним є платник, а в реальних — об'єкт оподаткування.

Більш сучасною формою є особисті податки, з яких найбільш поширені прибутковий та майновий. У прибутковому оподаткуванні виділяють два напрями — податок на доходи фізичних осіб і на прибуток підприємств (корпорацій). Аналогічно і

податок на майно може встановлюватися стосовно і фізичних, і юридичних осіб. Податок на спадщину і дарування стягується з фізичних осіб і відчутного бюджетного значення не має. Подушний податок, що встановлюється для громадян незалежно від їх доходів і майна, у даний час не використовується. З реальних податків на сьогодні використовуються земельний і податок на грошовий капітал, а промисловий і домашній є історично віджигими податками.

У системі непрямого оподаткування види податків характеризують різний взаємозв'язок податків з цінами. Фіскальні монополії засновуються на державному ціноутворенні на певні монополійні товари (сіль, тютюн, сірники, алкогольні напої тощо). Установлюючи ціну, держава фіксує і свій дохід у ній. Загалом це віджила форма, хоча в колишньому СРСР система доходів бюджету ґрунтувалася насамперед на фіскальній монополії держави. Акцизи і мито являють собою надбавки до цін товарів, робіт і послуг. Самі ціни встановлюються суб'єктами підприємницької діяльності, а держава встановлює лише надбавку. Надбавки до цін на внутрішньому ринку є акцизами, а до товарів, що перетинають митний кордон країни, — митом.

Акцизи в сучасних умовах є основною формою непрямого оподаткування. Вони поділяються на специфічні — встановлюються для окремих товарів, та універсальні — до всього обороту. Спочатку були впроваджені специфічні акцизи, а потім на основі розширення сфери акцизного оподаткування — універсальні.

Універсальні акцизи пройшли три історичні етапи розвитку, які відбилися у їх видах. Перший етап розвитку почався із застосування податку з продажу, який встановлювався на кінцевій стадії реалізації відносно товарних оборотів — податок з продажу (купівлі). На другому етапі стали оподатковуватись як товарні, так і нетоварні обороти на всіх стадіях руху вартості — податок з обороту. Було розширено коло платників за рахунок багатостадійності оподаткування та встановлено кумулятивний (накопичувальний) характер оподаткування — на кожній новій стадії оподатковувався весь оборот, який включав і сплачений на попередніх стадіях податок з обороту. Саме кумулятивність податку була його основним недоліком. Тому на третьому етапі була усунена ця кумулятивність і податок став сплачуватись не з усього обороту, а тільки з того, що відображав внесок кожного виробника у вартість товарів, робіт і послуг — податок на додану вартість. Цей податок є однією з універсальних сучасних форм оподаткування, оскільки дає змогу досить рівномірно розподілити податковий тягар.

Мито на даний час не відіграє відчутної ролі у податковій системі. Це пов'язано з розвитком світової торгівлі, обмеженням різних бар'єрів, у тому числі митних. Існуючі на даний час міжнародні домовленості передбачають або пільгове митне оподаткування, або взагалі безмитну торгівлю. Основою установа мита є напрям руху товарів, на підставі якого розрізняють ввізне, вивізне і транзитне мито. Крім того, за економічним змістом можна виділити статистичне, фіскальне, протекціоністське, преференційне та зрівнювальне мито. Статистичне мито встановлюється з метою надійного обліку міжнародної торгівлі. В основі фіскального лежить необхідність формування доходів бюджету. Протекціоністське встановлюється на досить високому рівні митного обкладення з метою захисту національного товаровиробника. Преференційне має, навпаки, пільговий характер і порівняно невисокі ставки. Зрівнювальне мито встановлюється на такому рівні, щоб забезпечити цінову рівновагу між товарами внутрішнього виробництва та імпортними.

15.4. Податкова політика та податкова система в Україні

Податкова політика — це діяльність держави у сфері встановлення, правового регламентування та організації справляння податків і податкових платежів у централізовані фонди грошових ресурсів держави¹.

Формуючи свою податкову політику, держава шляхом збільшення або скорочення державної маси податкових надходжень, зміни форм оподаткування та податкових ставок, тарифів, звільнення від оподаткування окремих галузей виробництва, територій, груп населення може сприяти зростанню чи спаданню господарської активності, створенню сприятливої кон'юнктури на ринку, умов для розвитку пріоритетних галузей економіки, реалізації збалансованої соціальної політики. Організація оподаткування справляє значний вплив на реалізацію суспільного продукту, темпи нагромадження капіталу і технічного оновлення виробничого потенціалу держави.

Реалізація податкової політики ґрунтується на двох основних принципах — стабільності і гнучкості.

Стабільність податкової політики означає, що податкова система будується на чіткому визначенні об'єктів оподаткування, їх обліку, а нормативи оподаткування або обов'язкових платежів не змінюються протягом бюджетного року. Запровадження нових розмірів і нормативів оподаткування не має зворотної сили, а пільги за податками надаються з моменту введення закону про оподаткування в дію.

Гнучкість податкової політики передбачає, що коли податковий тиск на суб'єктів господарювання призводить до згортання виробництва, податкова система перебудується на зменшення податкового тиску в інтересах виробника.

Система пільг щодо оподаткування повинна стимулювати виробництво й інвестування, адже практично ті кошти, які мали б бути зараховані в бюджет, залишаються у виробника, що є своєрідним бюджетним фінансуванням.

Поступове удосконалення податкової системи провадиться в напрямі її лібералізації, децентралізації (державні й місцеві податки) за рахунок розширення прав регіонів, зменшення тієї частки ВВП, яка перерозподіляється через бюджет. Потребує вдосконалення й механізм оподаткування, який би стимулював виробництво у пріоритетних напрямках економіки і сприяв впровадженню у виробництво нових технологій та високоефективного обладнання.

Податкову політику необхідно реформувати шляхом послаблення податкового тиску щодо тих, хто сплачує податки, а не ухиляється так чи інакше від їх сплати. Необхідно насамперед зменшити кількість податків, тому що наше законодавство переобтяжене ними.

У зв'язку з цим, метою реформування податкової політики є зміна податкової системи для забезпечення стабілізації економіки та насамперед матеріального виробництва, підвищення його ефективності й на цій основі забезпечення доходів державного бюджету та сприяння соціально-культурному розвитку держави. Отже, можна сказати, що податкова система має забезпечити оптимізацію розподілу і перерозподілу національного доходу, спираючись на такі принципи:

1) *стимулювання* науково-технічного прогресу, технологічного оновлення виробництва, виходу вітчизняного товаровиробника на світовий ринок високотехнологічної продукції;

¹ Романенко О. Р. Фінанси: Підручник. — К.: Центр навчальної літератури. — 2006. — 312 с.

2) *стимулювання* підприємницької виробничої діяльності та інвестиційної активності — введення пільг щодо оподаткування прибутку (доходу), спрямованого на розвиток виробництва;

3) *обов'язковість* — впровадження норм щодо сплати податків і зборів (обов'язкових платежів), визначених на підставі достовірних даних про об'єкти оподаткування за звітний період, та встановлення відповідальності платників податків за порушення податкового законодавства;

4) *рівнозначність і пропорційність* — справляння податків з юридичних осіб у певній частці від отриманого прибутку і забезпечення сплати рівних податків і зборів (обов'язкових платежів) на рівні прибутку і пропорційно більших податків і зборів (обов'язкових платежів) — на більші доходи;

5) *рівність, недопущення будь-яких проявів податкової дискримінації* — забезпечення однакового підходу до суб'єктів господарювання (юридичних і фізичних осіб, включаючи не резидентів) при визначенні обов'язків щодо сплати податків і зборів (обов'язкових платежів);

6) *соціальна справедливість* — забезпечення соціальної підтримки малозабезпечених верств населення шляхом запровадження економічно обґрунтованого неоподаткованого мінімуму доходів громадян та застосування диференційованого і прогресивного оподаткування громадян, які отримують високі та надвисокі доходи;

7) *стабільність* — забезпечення незмінності податків і зборів (обов'язкових платежів) і їх ставок, а також податкових пільг протягом бюджетного року;

8) *економічна обґрунтованість* — встановлення податків і зборів (обов'язкових платежів) на підставі показників розвитку національної економіки та фінансових можливостей з урахуванням необхідності досягнення збалансованості видатків бюджету з його доходами;

9) *рівномірність сплати* — встановлення строків сплати податків і зборів (обов'язкових платежів) виходячи з необхідності забезпечення своєчасного надходження коштів до бюджету для фінансування витрат;

10) *компетенція* — встановлення і скасування податків та зборів (обов'язкових платежів), а також пільг їх платникам відповідно до законодавства про оподаткування виключно Верховною Радою України, Верховною Радою Автономної Республіки Крим і сільськими, селищними, міськими радами;

11) *єдиний підхід* — забезпечення єдиного підходу до розробки податкових законів з обов'язковим визначенням платника податку і збору (обов'язкового платежу), об'єкта оподаткування, джерела сплати податку і збору (обов'язкового платежу), податкового періоду, ставок податку і збору (обов'язкового платежу), строків та порядку сплати податку, підстав для надання податкових пільг;

12) *доступність* — забезпечення дохідливості норм податкового законодавства для платників податків і зборів (обов'язкових платежів).

Податкова політика, яка проводиться у державі і формується відповідними державними структурами, на практиці виявляється у податковій системі країни.

При визначенні податкової системи важливо розмежувати два підходи до її розуміння. По-перше, податкова система — це сукупність податків і податкових платежів, які законодавчо закріплені в державі. По-друге, податкова система включає механізми нарахування, сплати податків та організації контролю і відповідальності за порушення податкового законодавства (рис. 15.6).

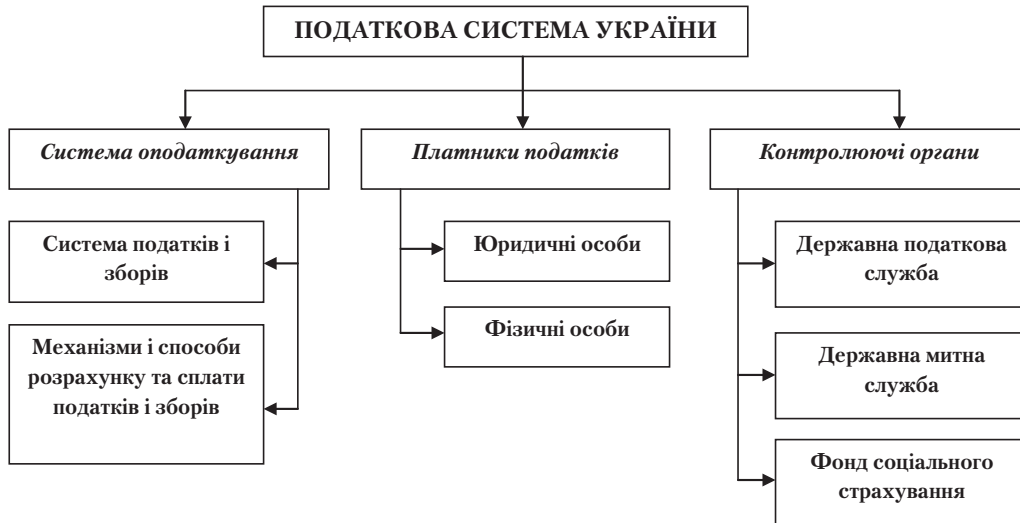

Рис. 15.6. Структура податкової системи України¹

! Отже, **податкова система** — це сукупність податків і зборів, механізмів і способів їх розрахунку та сплати, а також суб'єктів податкової роботи, які забезпечують адміністрування і надходження податків і зборів до бюджету та інших державних цільових фондів.

Важливою складовою податкової системи є принципи її побудови (рис. 15.7), які розробляються на основі загальних принципів оподаткування, вироблених фіскальною теорією і практикою.

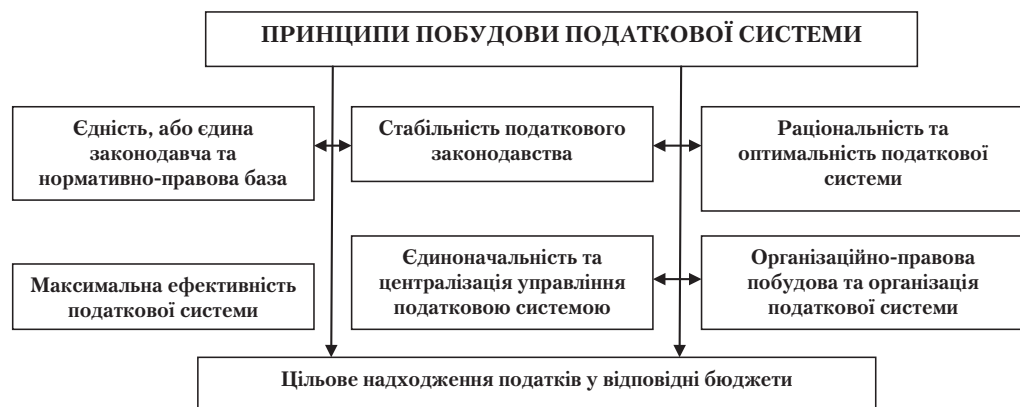

Рис. 15.7. Основні принципи побудови податкової системи

¹ Фінанси: Підручник / За ред. Юрій С. І., Федосова В. М. — К.: Знання, 2008. — 611 с.

15.5. Характеристика основних податків податкової системи України

Відповідно до ст. 3 Податкового кодексу України податкове законодавство України складається з Конституції України; цього Кодексу; Митного кодексу України та інших законів з питань митної справи у частині регулювання правовідносин, що виникають у зв'язку з оподаткуванням ввізним або вивізним митом операцій з переміщення товарів через митний кордон України; чинних міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України і якими регулюються питання оподаткування; нормативно-правових актів, прийнятих на підставі та на виконання цього Кодексу та законів з питань митної справи; рішень Верховної Ради Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування з питань місцевих податків та зборів, прийнятих за правилами, встановленими цим Кодексом.

Відповідно до ст. 8 та 9 податкового кодексу, в Україні встановлюються загальнодержавні та місцеві податки та збори.

До загальнодержавних податків та зборів належать:

- податок на прибуток підприємств;
- податок на доходи фізичних осіб;
- податок на додану вартість;
- акцизний податок;
- збір за першу реєстрацію транспортного засобу;
- екологічний податок;
- рентна плата за транспортування нафти і нафтопродуктів магістральними нафтопроводами та нафтопродуктопроводами, транзитне транспортування трубопроводами природного газу та аміаку територією України;
- рентна плата за нафту, природний газ і газовий конденсат, що видобуваються в Україні;
- плата за користування надрами;
- плата за землю;
- збір за користування радіочастотним ресурсом України;
- збір за спеціальне використання води;
- збір за спеціальне використання лісових ресурсів;
- фіксований сільськогосподарський податок;
- збір на розвиток виноградарства, садівництва і хмелярства;
- мито;
- збір у вигляді цільової надбавки до діючого тарифу на електричну та теплову енергію, крім електроенергії, виробленої кваліфікованими когенераційними установками;
- збір у вигляді цільової надбавки до діючого тарифу на природний газ для споживачів усіх форм власності.

За даними Державної податкової служби протягом 2011 р. до Зведеного бюджету України сплачено 266,4 млрд грн. (або + 60 млрд грн до 2010 р.) платежів, які контролюються податковими органами, з них до державного бюджету — 192,1 млрд грн (+54,5 млрд грн), місцевих бюджетів — 74,3 млрд грн (+5,5 млрд грн).

Збір платежів до загального фонду державного бюджету склав 185 млрд грн, що у 1,5 раза (+60,3 млрд грн) більше 2010 року.

Бюджетний розпис Міністерства фінансів України зі збору платежів до загального фонду державного бюджету виконано на 102,7%, додатково одержано 4,8 млрд грн.

У розрізі платежів:

- податок на прибуток — надійшло 54,7 млрд грн;
- збір податку на додану вартість — 76,2 млрд грн;
- рентні платежі — 16,8 млрд грн.

На рахунки платників податків відшкодовано 42,8 млрд грн податку на додану вартість, бюджетний ресурс використано у повному обсязі.

До **місцевих податків** належать:

- податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки;
- єдиний податок.

До **місцевих зборів** належать:

- збір за провадження деяких видів підприємницької діяльності;
- збір за місця для паркування транспортних засобів;
- туристичний збір.

Серед загальнодержавних податків особливе місце в податковій системі займають **непрямі податки**, якими обкладаються процеси споживання та податки на доходи і прибутки.

Оподаткування процесів споживання в Україні здійснюється через використання акцизів і мита. **Акциз** — це непрямий податок, який становить надбавку до ціни. Акцизи мають дві форми: специфічну та універсальну.

Формою універсального акцизу є податок на додану вартість, специфіка нарахування і сплати якого полягає в тому, що ця форма універсального акцизу нараховується та сплачується на кожному етапі руху товару від виробника до споживача. Характерною ознакою справляння ПДВ є те, що не вся нарахована сума, виходячи з оборотів з реалізації, сплачується до бюджету, а лише різниця між нарахованою сумою і сумою ПДВ, яка сплачена або підлягає сплаті конкретним платником при купівлі сировини, матеріалів, товарів. Це забезпечує оподаткування не всіх оборотів, а лише величини вартості, що додається до матеріальних затрат та закупівельних цін. Оскільки податок на додану вартість є непрямим, то він сплачується за рахунок покупця, а не за рахунок доходів підприємства, яке реалізує відповідні товари чи послуги.

ПДВ в Україні розраховують за двома ставками:

1) 20% — податок додається до ціни товарів (послуг). З 1 січня 2014 р. ставка ПДВ становитиме 17%;

2) 0%. За нульовою ставкою оподатковуються операції з: експорту товарів (супутніх послуг), якщо їх експорт підтверджений митною декларацією тощо.

Об'єктом оподаткування ПДВ є операції платників податку з поставки товарів та послуг, місце надання яких знаходиться на митній території України; ввезення товарів (супутніх послуг) у митному режимі імпорту або реімпорту; вивезення товарів (супутніх послуг) у митному режимі експорту або реекспорту.

Механізм обчислення ПДВ базується на зіставленні сум податкового зобов'язання і сум податкового кредиту.

Податкове зобов'язання — загальна сума податку, одержана (нарахована) платником податку в звітному (податковому) періоді.

Податковий кредит — сума, на яку платник податку має право зменшити податкове зобов'язання звітного періоду. Він складається із сум податків, нарахованих (сплачених) платником податку протягом звітного періоду у зв'язку з придбанням або виготовленням товарів та послуг, а також придбанням (будівництвом, спорудженням) основних фондів з метою їх подальшого використання в оподатковуваних операціях у межах господарської діяльності платника податку.

Формою специфічних акцизів в Україні є акцизний податок. Сучасне трактування акцизного податку визначає його як непрямий податок на окремі товари (продукцію), визначені Кодексом як підакцизні, який включається до ціни товарів (продукції). Платниками акцизного податку є національні виробники підакцизних товарів та суб'єктів, що імпортують чи реалізують ці товари.

Об'єктами оподаткування є оборот з реалізації підакцизних товарів, а для імпортичних — їх митна вартість. Відповідно до ст. 215 Податкового кодексу України підакцизними товарами є: спирт етиловий та інші спиртові дистиляти, алкогольні напої, пиво; тютюнові вироби, тютюн та промислові замітники тютюну; нафтопродукти, скраплений газ; автомобілі легкові, кузови до них, причепи та напівпричепи, мотоцикли.

Переміщення товарів через митницю України підлягає митному оформленню працівниками митниці з метою забезпечення митного контролю, яке передбачає обов'язкове декларування товару та сплату мита і митних платежів.

Мито — непрямий податок, який стягується при перетині митного кордону, тобто при імпорті, експорті та транзиті товарів. Цей податок, як і акцизний податок, включається в ціни товарів, сплачується за рахунок покупця, його ставки диференційовані за групами товарів, перелік яких значно ширший, ніж перелік підакцизних товарів.

Мито сплачується в національній валюті України за встановленими ставками відповідно до митної вартості товару. Митна вартість — ціна товару, яка фактично сплачена або підлягає сплаті на момент перетину митного кордону України. До митної вартості включається ціна товару, зазначена в рахунку-фактурі, а також такі фактичні витрати, якщо вони не включені до рахунку-фактури: на транспортування, навантаження, розвантаження та страхування до пункту перетину митного кордону; комісійні та брокерські; плата за використання об'єктів інтелектуальної власності, яка належить до цих товарів і має сплачуватися як умова їх ввезення (вивезення).

Порядок оплати і ставки мита визначаються Митним тарифом України. Згідно із законодавством митний тариф — систематизований звід ставок мита, яким обкладаються товари та інші предмети, що ввозяться на митну територію України або вивозяться за межі цієї території. Ставки митного тарифу затверджує Верховна Рада України за поданням Кабінету Міністрів України.

Оподатковувані товари зводяться в товарну класифікаційну схему, яка базується на Гармонізованій системі опису і кодування товарів.

Нарахування мита на товари та інші предмети, що підлягають митному обкладенню, провадиться на базі їх митної вартості, тобто ціни, яка фактично сплачена або підлягає сплаті на момент перетину митного кордону України.

Нараховані суми мита обов'язково записуються у вантажні митні декларації і підлягають сплаті платником з поточного рахунку (якщо перетин кордону не дозволяється без сплати мита) або шляхом виписки векселів (якщо імпорт або експорт дозволяється з відстрочкою платежу до 90 днів).

Пряме оподаткування. Основні податки на доходи і прибутки в Україні:

- податок на прибуток підприємств;
- податок з доходів фізичних осіб.

Відповідно до ст. 133 розділу 3 Податкового кодексу України платниками податку на прибуток підприємств є юридичні особи — суб'єкти підприємницької діяльності, а також неприбуткові установи та організації у разі отримання прибутку від неосновної діяльності та/або доходів, що підлягають оподаткуванню.

Об'єктом оподаткування є прибуток із джерелом походження з України та за її межами, який визначається шляхом зменшення суми доходів звітного періоду на собівартість реалізованих товарів, виконаних робіт, наданих послуг та суму інших витрат звітного податкового періоду, а також дохід (прибуток) нерезидента, що підлягає оподаткуванню, з джерелом походження з України.

У загальному вигляді оподатковуваний прибуток визначається за формулою.

$$ОП = ВД - ВВ - А, \quad (14.1)$$

де *ВД* — валові доходи;

ВВ — валові витрати;

А — амортизаційні відрахування.

Валовий дохід — загальна сума доходу платника податку від всіх видів діяльності, отриманого (нарахованого) протягом звітного періоду в грошовій, матеріальній або нематеріальній формах як на території України, так і за її межами.

Валові витрати виробництва та обігу — сума будь-яких витрат у грошовій, матеріальній, нематеріальній та інших формах, що здійснюються як компенсація вартості товарів (робіт, послуг), які придбаваються (виготовляються) для їх подальшого використання у власній господарській діяльності.

Амортизація — поступове віднесення витрат з придбання, виготовлення або поліпшення основних фондів і нематеріальних активів на зменшення скоригованого прибутку платника податку у межах норм амортизаційних відрахувань.

Відповідно до п. 10 підрозділу 4, розділу 20 «Перехідні положення» Податкового кодексу України ставка податку на прибуток підприємств становить:

- з 1 квітня 2011 року по 31 грудня 2011 року включно — 23%;
- з 1 січня 2012 року по 31 грудня 2012 року включно — 21%;
- з 1 січня 2013 року по 31 грудня 2013 року включно — 19%;
- з 1 січня 2014 року — 16%.

Податок на прибуток за звітний період сплачується до відповідного бюджету у строк, визначений Кодексом для квартального податкового періоду. Платники податків зобов'язані у строки, визначені Кодексом, подати до податкового органу податкову декларацію про прибуток за звітний період, розраховану наростаючим підсумком з урахуванням від'ємного значення об'єкта оподаткування минулих податкових періодів у разі його наявності. За звітні квартали, півріччя та три квартали платники подають спрощену декларацію, а за результатами звітного року — повну.

Платниками податку з доходу фізичних осіб є: фізична особа — резидент, яка отримує доходи як з джерела їх походження в Україні, так і іноземні доходи; фізична особа — нерезидент, яка отримує доходи з джерела їх походження в Україні; податковий агент.

Об'єктом оподаткування **резидента** є: загальний місячний (річний) оподатковуваний дохід; доходи з джерела їх походження в Україні, які остаточно оподатковуються під час їх нарахування (виплати, надання); іноземні доходи — доходи (прибуток), отримані з джерел за межами України.

Об'єктом оподаткування **нерезидента** є: загальний місячний (річний) оподатковуваний дохід з джерела його походження в Україні; доходи з джерела їх походження в Україні, які остаточно оподатковуються під час їх нарахування (виплати, надання).

Базою оподаткування є чистий річний оподатковуваний дохід, який визначається шляхом зменшення загального оподаткованого доходу на суми податкової знижки такого звітного року.

Загальний оподатковуваний дохід — будь-який дохід, який підлягає оподаткуванню, нарахований (виплачений, наданий) на користь платника податку протягом звітного податкового періоду.

Загальний оподатковуваний дохід складається з доходів, які остаточно оподатковуються під час їх нарахування (виплати, надання), доходів, які оподатковуються у складі загального річного оподаткованого доходу, та доходів, які оподатковуються за іншими правилами, визначеними цим Кодексом.

Загальний місячний оподатковуваний дохід складається із суми оподатковуваних доходів, нарахованих (виплачених, наданих) протягом такого звітного податкового місяця.

Загальний річний оподатковуваний дохід дорівнює сумі загальних місячних оподатковуваних доходів, іноземних доходів, отриманих протягом такого звітного податкового року, доходів, отриманих фізичною особою — підприємцем від провадження господарської діяльності та доходів, отриманих фізичною особою, яка провадить незалежну професійну діяльність.

Платник податку має право на податкову знижку за наслідками звітного податкового року. Підстави для нарахування податкової знижки із зазначенням конкретних сум відображаються платником податку у річній податковій декларації.

До податкової знижки включаються фактично здійснені протягом звітного податкового року платником податку витрати, підтверджені відповідними платіжними та розрахунковими документами, зокрема квитанціями, фіскальними або товарними чеками, прибутковими касовими ордерами, копіями договорів, що ідентифікують продавця товарів (робіт, послуг) і їх покупця (отримувача). У зазначених документах обов'язково повинно бути відображено вартість таких товарів (робіт, послуг) і строк їх продажу (виконання, надання) тощо.

Ставка податку на доходи фізичних осіб становить 15% бази оподаткування щодо доходів, одержаних, у тому числі, але не виключно у формі заробітної плати, інших заохочувальних та компенсаційних виплат або інших виплат і винагород, які виплачуються (надаються) платнику у зв'язку з трудовими відносинами та за цивільно-правовими договорами; виграшу у державну та недержавну грошову лотерею, виграш гравця (учасника), отриманий від організатора азартної гри.

У разі якщо загальна сума отриманих платником податку у звітному податковому місяці доходів, зазначених у абзаці першому цього пункту, перевищує десятикратний розмір мінімальної заробітної плати, встановленої законом на 1 січня звітного податкового року, ставка податку становить 17 відсотків суми перевищення з урахуванням податку, сплаченого за ставкою, визначеною в абзаці першому цього пункту.

Також Податковим кодексом України визначено ставку податку 5% бази оподаткування щодо доходу, нарахованого як: процент на поточний або депозитний (вкладний) банківський рахунок; процентний або дисконтний дохід за іменним ощадним (депозитним) сертифікатом; процент на вклад (депозит) члена кредитної спілки у кредитній спілці; дохід, який виплачується компанією, що управляє активами інституту спільного інвестування, на розміщені активи відповідно до закону; дохід за іпотечними цінними паперами (іпотечними облігаціями та сертифікатами) відповідно до закону тощо.

Ставка податку становить подвійний розмір 15% ставки, бази оподаткування щодо доходів, нарахованих як виграш чи приз (крім у державній та недержавній грошовій лотереї та виграшу гравця (учасника), отриманого від організатора азартної гри) на користь резидентів або нерезидентів.

Ставка податку становить 10% бази оподаткування щодо доходу у формі заробітної плати шахтарів — працівників, які видобувають вугілля, залізну руду, руди кольорових і рідкісних металів, марганцеві та уранові руди, працівників шахтобудівних підприємств, які зайняті на підземних роботах повний робочий день та 50% і більше робочого часу на рік, а також працівників державних воєнізованих аварійно-рятувальних служб (формувань).

Платник податку має право на зменшення суми загального місячного оподаткованого доходу, отриманого від одного роботодавця у вигляді заробітної плати, на суму податкової соціальної пільги.

Податок підлягає сплаті (перерахуванню) до бюджету під час виплати оподаткованого доходу єдиним платіжним документом.

Платниками збору за першу реєстрацію транспортного засобу є юридичні та фізичні особи, які здійснюють першу реєстрацію в Україні транспортних засобів, що є об'єктами оподаткування.

База оподаткування для транспортних засобів визначається окремо для кожного транспортного засобу. Ставки збору для мотоциклів становлять (табл. 15.1).

Таблиця 15.1

Ставки збору для мотоциклів

Група	Об'єм циліндрів двигуна, куб. сантиметрів		Ставка збору, гривень за 100 куб. сантиметрів об'єму циліндрів двигуна
	від	до (включно)	
1	до 500		3
2	501	800	5
3	понад 800		10

Ставки збору для легкових автомобілів наведено в табл. 15.2. Для легкових автомобілів, обладнаних електродвигуном, — 0,5 гривні за 1 кВт потужності двигуна; для автобусів, у тому числі мікроавтобусів, — 5 гривень за 100 куб. сантиметрів об'єму циліндрів двигуна; для тракторів — 2,5 гривні за 100 куб. сантиметрів об'єму циліндрів двигуна.

Таблиця 15.2

**Ставки збору для легкових автомобілів
(крім автомобілів, обладнаних електродвигуном)**

Група	Об'єм циліндрів двигуна, куб. сантиметрів		Ставка збору, гривень за 100 куб. сантиметрів об'єму циліндрів двигуна
	від	до (включно)	
1	до 1000		3
2	1001	1500	5
3	1501	1800	7
4	1801	2500	10
5	2501	3500	25
6	3501	4500	40
7	4501	5500	45
8	5501	6500	55
9	понад 6500		60

Ставки збору для вантажних автомобілів наведено в табл. 15.3.

Таблиця 15.3

Ставки збору для вантажних автомобілів

Група	Об'єм циліндрів двигуна, куб. сантиметрів		Ставка збору, гривень за 100 куб. сантиметрів об'єму циліндрів двигуна
	від	до (включно)	
1	до 8200		15
2	8201	15000	20
3	понад 15000		25

Збір за першу реєстрацію транспортного засобу для вантажопасажирських автомобілів сплачується у розмірах, установлених для вантажних автомобілів: для сидельних тягачів — 15 гривень за 100 куб. сантиметрів об'єму циліндрів двигуна; для автомобілів спеціального призначення — 5 гривень за 100 куб. сантиметрів об'єму циліндрів двигуна.

Ставки збору для літаків і вертольотів: для літаків — 1 гривня за кожен кілограм максимальної злітної маси; для вертольотів — 1 гривня за кожен кілограм максимальної злітної маси.

Від сплати збору звільнюються легкові автомобілі для інвалідів з об'ємом циліндрів двигуна до 1500 куб. сантиметрів, що придбані за рахунок коштів державного чи місцевих бюджетів та/або безоплатно передані інвалідам відповідно до законодавства України, транспортні засоби будинків-інтернатів для громадян похилого віку та інвалідів, дитячих будинків-інтернатів, пансіонатів для ветеранів війни і праці, геріатричних пансіонатів, реабілітаційних установ для інвалідів та дітей-інвалідів, що фінансуються з державного та місцевого бюджетів.

Базовий податковий (звітний) період дорівнює календарному року. Збір сплачується фізичними та юридичними особами перед проведенням першої реєстрації

в Україні транспортних засобів. Сума збору обчислюється щодо кожного транспортного засобу як добуток відповідної бази оподаткування, ставки збору та відповідного коефіцієнта. Збір сплачується за місцем реєстрації транспортних засобів за ставками, які діють на день сплати. Платники збору зобов'язані при першій реєстрації в Україні пред'являти квитанції або платіжні доручення про сплату збору з відміткою банку про дату виконання платіжного доручення, а платники, звільнені від сплати збору, — відповідний документ, що дає право на користування такими пільгами.

Місцеві податки і збори — це обов'язкові податки і збори, які встановлюються органами влади базового рівня управління згідно з чинним законодавством України, є обов'язковими до сплати на території відповідних адміністративно-територіальних одиниць і зараховуються в їх бюджети.

Місцеві ради в межах своєї компетенції мають право вводити пільгові податкові ставки, повністю скасовувати окремі місцеві податки і збори, обов'язковість введення яких не встановлена чинним законодавством, а також звільняти від їх сплати певні категорії платників чи надавати відстрочення окремим платникам.

Нововведенням є **податок на нерухоме майно**, відмінне від земельної ділянки. *Платниками податку на нерухоме майно* є фізичні та юридичні особи, в тому числі нерезиденти, які є власниками об'єктів житлової нерухомості. *Об'єктом оподаткування* виступає об'єкт житлової нерухомості. *Базою оподаткування* виступає житлова площа об'єкта житлової нерухомості. У разі наявності у платника податку кількох об'єктів оподаткування база оподаткування обчислюється окремо за кожним з таких об'єктів.

Податковим кодексом України встановлено пільги із сплати податку на нерухоме майно. Так, база оподаткування об'єкта житлової нерухомості, що перебуває у власності фізичної особи — платника податку, зменшується: а) для квартири — на 120 кв. метрів; б) для житлового будинку — на 250 кв. метрів.

Ставки податку встановлюються сільською, селищною або міською радою в таких розмірах за 1 м² житлової площі об'єкта житлової нерухомості:

- для квартир, житлова площа яких не перевищує 240 кв. метрів, та житлових будинків, житлова площа яких не перевищує 500 кв. метрів, ставки податку не можуть перевищувати 1 відсоток розміру мінімальної заробітної плати, встановленої законом на 1 січня звітного (податкового) року;
- для квартир, житлова площа яких перевищує 240 кв. метрів, та житлових будинків, житлова площа яких перевищує 500 кв. метрів, ставка податку становить 2,7 відсотка розміру мінімальної заробітної плати, встановленої законом на 1 січня звітного (податкового) року.

Обчислення суми податку з об'єктів житлової нерухомості, які знаходяться у власності фізичних осіб, проводиться органом державної податкової служби за місцезнаходженням об'єкта житлової нерухомості.

Податок сплачується за місцем розташування об'єкта оподаткування і зараховується до відповідного бюджету згідно з положеннями Бюджетного кодексу України.

Збір за місяць для паркування транспортних засобів. Платниками збору є юридичні особи, їх філії (відділення, представництва), фізичні особи — підприємці, які згідно з рішенням сільської, селищної або міської ради організують та провадять

діяльність із забезпечення паркування транспортних засобів на майданчиках для платного паркування та спеціально відведених автостоянках.

Об'єктом оподаткування є земельна ділянка, яка згідно з рішенням сільської, селищної або міської ради спеціально відведена для забезпечення паркування транспортних засобів на автомобільних дорогах загального користування, тротуарах або інших місцях, а також комунальні гаражі, стоянки, паркінги (будівлі, споруди, їх частини), які побудовані за рахунок коштів місцевого бюджету, за винятком площі земельної ділянки, яка відведена для безоплатного паркування транспортних засобів, передбачених статтею 30 Закону України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні».

Базою оподаткування є площа земельної ділянки, відведена для паркування, а також площа комунальних гаражів, стоянок, паркінгів (будівель, споруд, їх частин), які побудовані за рахунок коштів місцевого бюджету.

Ставки збору встановлюються за кожний день провадження діяльності із забезпечення паркування транспортних засобів у гривнях за 1 м² площі земельної ділянки, відведеної для організації та провадження такої діяльності, у розмірі від 0,03 до 0,15 % мінімальної заробітної плати, установлені законом на 1 січня податкового (звітного) року.

При визначенні ставки збору сільські, селищні та міські ради враховують місцезнаходження спеціально відведених місць для паркування транспортних засобів, площу спеціально відведеного місця, кількість місць для паркування транспортних засобів, спосіб поставлення транспортних засобів на стоянку, режим роботи та їх заповнюваність.

Туристичний збір. Туристичний збір — це місцевий збір, кошти від якого зраховуються до місцевого бюджету. Платниками збору є громадяни України, іноземці, а також особи без громадянства, які прибувають на територію адміністративно-територіальної одиниці, на якій діє рішення сільської, селищної та міської ради про встановлення туристичного збору, та отримують (споживають) послуги з тимчасового проживання (ночівлі) із зобов'язанням залишити місце перебування в зазначений строк.

Ставка збору встановлюється у розмірі від 0,5 до 1 % до бази справляння збору. Базою справляння збору є вартість усього періоду проживання (ночівлі) в призначених місцях. До вартості проживання не включаються витрати на харчування чи побутові послуги (прання, чистка, лагодження та прасування одягу, взуття чи білизни), телефонні рахунки, оформлення закордонних паспортів, дозволів на в'їзд (віз), обов'язкове страхування, витрати на усний та письмовий переклади, інші документально оформлені витрати, пов'язані з правилами в'їзду.

Згідно з рішенням сільської, селищної та міської ради справляння збору може здійснюватися: а) адміністраціями готелів, кемпінгів, мотелів, гуртожитків для приїжджих та іншими закладами готельного типу, санаторно-курортними закладами; б) квартирно-посередницькими організаціями, які направляють неорганізованих осіб на поселення у будинки (квартири), що належать фізичним особам на праві власності або на праві користування за договором найму; в) юридичними особами або фізичними особами — підприємцями, які уповноважуються сільською, селищною або міською радою справляти збір на умовах договору, укладеного з відповідною радою.

ПРАКТИКУМ

Запитання для самоконтролю

1. Що таке податок? Назвіть характерні особливості податку, які вирізняють його з-поміж інших видів обов'язкових платежів.
2. Які функції виконують податки? У чому проявляється зміст функцій податків?
3. Назвіть основні елементи податку.
4. Що таке податкові пільги?
5. Що таке ставка податку?
6. На які види поділяють податки за економічним змістом об'єкта оподаткування?
7. Дайте визначення прямих та непрямих податків.
8. Що таке податкова політика?
9. Що таке податкова система та система оподаткування?
10. Назвіть принципи побудови ефективної податкової системи.
11. Які непрямі податки справляються в Україні?
12. Що таке місцеві податки і збори? Які місцеві податки і збори запроваджені в Україні?

Питання для обговорення на семінарських заняттях

1. Економічна сутність і функції податків.
2. Елементи податку, їх характеристика.
3. Податкова система та податкова політика в Україні.
4. Класифікація податків.
5. Характеристика основних податків податкової системи України.
6. Соціальне призначення податків.
7. Прямі і непрямі податки та проблеми їх співвідношення.
8. Організація податкового менеджменту в Україні.
9. Податкова політика в умовах проведення ринкових реформ.

Теми рефератів

1. Суть податку на додану вартість. Об'єкт оподаткування, особливості його визначення у різних галузях.
2. Акцизний збір як форма специфічних акцизів. Особливості акцизного оподаткування в Україні.
3. Склад місцевих податків і зборів та порядок їх встановлення. Законодавство України про місцеве оподаткування.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. Податки — це обов'язкові платежі:

- а) юридичних осіб до місцевих бюджетів залежно від розміру доходів;
- б) фізичних осіб до бюджетної системи залежно від вартості майна;
- в) юридичних і фізичних осіб до бюджетної системи залежно від вартості майна, розміру доходу або обсягу споживання;
- г) усі відповіді правильні.

2. За допомогою податків перерозподіляються:

- а) резервні фонди;
- б) ВВП і НД;
- в) вартість основного капіталу;
- г) вартість робочої сили.

3. Які види платежів належать до прямих податків:

- а) акцизний збір, мито;
- б) податок на прибуток підприємств, податок з доходів фізичних осіб;
- в) ПДВ;
- г) усі відповіді правильні.

4. Які ставки ПДВ діють сьогодні в Україні:

- а) нульова;
- б) 28 %;
- в) 20 %;
- г) правильна відповідь а і в.

5. Які види податків і зборів належать до місцевих:

- а) акцизний збір, податок на додану вартість;
- б) ринковий збір, податок з реклами;
- в) податок на прибуток підприємств;
- г) мито, державне мито.

6. Хто є дійсним платником ПДВ та акцизного збору:

- а) виробник товару;
- б) торговельне підприємство;
- в) споживачі товарів та послуг;
- г) усі відповіді правильні.

7. Значна частка непрямих податків свідчить про:

- а) фіскальний характер податкової системи;
- б) неефективну систему стягнення податків;
- в) низький рівень податкової культури;
- г) усі відповіді правильні.

8. Дайте правильне визначення поняття «податкова система»:

- а) сукупність податків, що визначається державою;

- б) сукупність податків і зборів, що визначається державою;
- в) сукупність загальнодержавних і місцевих податків і зборів.
- г) сукупність встановлених у країні податків, зборів та інших обов'язкових платежів до бюджету і державних цільових фондів; принципів, форм і методів їх встановлення, зміни чи скасування; дій, які забезпечують їх сплату, контроль і відповідальність за порушення податкового законодавства.

9. Залежно від рівня державного управління податки поділяють на:

- а) загальнодержавні, місцеві;
- б) прямі, непрямі;
- в) разові;
- г) систематичні.

10. Як класифікують податки за методом оподаткування:

- а) прямі, непрямі;
- б) загальнодержавні та місцеві;
- в) прогресивні, регресивні, пропорційні;
- г) розкладні, окладні.

11. Що оподатковується:

- а) об'єкт податку;
- б) носій податку;
- в) суб'єкт податку;
- г) джерело податку.

12. Цільовий характер мають:

- а) обов'язкові платежі;
- б) податки;
- в) державне мито;
- г) штрафні санкції.

13. Фізичні та юридичні особи, які зобов'язані сплачувати податок за законом, є:

- а) суб'єктами податку;
- б) носіями податку;
- в) об'єктами податку;
- г) джерелами податку.

14. Податки виконують функції:

- а) фіскальну, контрольну;
- б) розподільчу, фіскальну, стимулюючу;
- в) розподільчу, регулюючу, стимулюючу;
- г) фіскальну, регулюючу, контрольну.

15. Податкова ставка характеризується як:

- а) сума податку, визначена до сплати в бюджет;

- б) законодавчо встановлений розмір податку на одиницю об'єкта оподаткування;
- в) сума, фактично сплачена до бюджету;
- г) процентна ставка, за якою визначається сума відрахувань до сплати в місцевий бюджет.

Задачі

Задача 1

Працівнику в січні 2011 р. нарахували заробітну плату в розмірі 1300 грн. На 1 січня 2011 р. підприємство є основним місцем роботи для цього працівника. Ставка єдиного соціального внеску (ЄСВ) становить 3,6%. Ставка податку на доходи фізичних осіб становить 15%. Визначте суму податку з доходів фізичних осіб (ПДФО).

Задача 2

Митна вартість товару, що надійшов на територію України, становить 57000 дол. США. Ставка імпортного мита відповідно до Єдиного митного тарифу – 17%, митний збір за митне оформлення товару – 0,7 митної вартості. Ставка акцизного збору – 25, ставка ПДВ – 20%. Визначте суму імпортного мита, митного збору, акцизного збору та податку на додану вартість. Курс НБУ: 1 дол. США = 7,99 грн.

Задача 3

Митна вартість товару, що надійшов на територію України, становить 87547 дол. США. Ставка імпортного мита відповідно до Єдиного митного тарифу – 9%. Ставка акцизного збору – 12, ставка ПДВ – 20%. Визначте суму імпортного мита, митного збору, акцизного збору та податку на додану вартість. Курс НБУ: 1 дол. США = 7,99 грн.

Задача 4

На підставі наведених даних про фінансово-господарську діяльність трьох комерційних підприємств (табл. 15.1) визначте:

- 1) розмір прибутку до оподаткування кожного підприємства;
- 2) суму податку на прибуток.

Таблиця 15.1

Вихідні дані про фінансово-господарську діяльність комерційних підприємств

Показники	Підприємства		
	«Ісана»	«Буржуй»	«Водограй»
1. Валовий доход, тис. грн.	109095	178069	110926
2. Податок на додану вартість, тис. грн.	42687	54345	35325
3. Валові витрати, тис. грн.	66550	88795	77975
4. Сума амортизаційних відрахувань, тис. грн.	2300	4600	3400
5. Податок на прибуток, %	23	23	23
6. Дивіденди, тис. грн.	1345	3285	3825

Продовження табл. 15.1

7. Сума прибутку до оподаткування, тис. грн (р. 1 – р. 2 – р. 3 – р. 4 – р. 6)			
8. Сума податку на прибуток, тис. грн. (р. 7 × 23%)			

Задача 5

На кінець 2011 р. валовий дохід ПАТ «Інвест-Буд» становив 856789 млн грн.; податок на додану вартість – 178900 млн грн; валові витрати – 189422 млн грн; сума амортизаційних відрахувань – 65212 млн грн; дивіденди – 135879 млн грн. Визначте розмір прибутку до оподаткування та суму податку на прибуток.

*Приклади розв'язання типових задач***Приклад 1**

Працівнику в січні 2011 р. нарахували заробітну плату в розмірі 1200 грн. На 1 січня 2011 р. підприємство є основним місцем роботи для цього працівника. Ставка єдиного соціального внеску (ЄСВ) становить 3,6%. Ставка податку на доходи фізичних осіб становить 15%. Визначте суму податку з доходів фізичних осіб (ПДФО).

Розв'язок.

1. Враховуючи те, що дохід працівника не перевищує 1320 грн, то він має право на загальну податкову соціальну пільгу¹ (ПСП) в розмірі² 470,50 грн.

2. Визначаємо суму ЄСВ³:

$$1200 \times 3,6\% = 43,2 \text{ грн.}$$

3. Розраховуємо суму для утримання ПДФО:

$$1200 - 43,2 \text{ (ЄСВ)} - 470,5 \text{ (ПСП)} = 686,3 \text{ грн.}$$

4. Сума ПДФО = $686,3 \times 15\% = 102,95$ грн.

¹ Податкова соціальна пільга застосовується до доходу, нарахованого на користь платника податку протягом звітного податкового місяця як заробітна плата (інші прирівняні до неї відповідно до законодавства виплати, компенсації та винагороди), якщо його розмір не перевищує суми, що дорівнює розміру місячного прожиткового мінімуму, діючого для працездатної особи на 1 січня звітного податкового року, помноженого на 1,4 та округленого до найближчих 10 гривень. Місячний прожитковий мінімум для працездатної особи на 1 січня 2011 р. затверджено в розмірі 941 грн, таким чином розмір заробітної плати, в межах якої особа має право на податкову соціальну пільгу, становить 1320 гривень.

² Загальна пільга для платників, у яких дохід не перевищує граничного розміру доходу, з 1 січня 2011 року становить 50% прожиткового мінімуму для працездатної особи станом на 1 січня 2011 р., тобто 470 грн 50 коп.

³ Під час нарахування доходів у формі заробітної плати база оподаткування визначається як нарахована заробітна плата, зменшена на суму єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, страхових внесків до накопичувального фонду, а у випадках, передбачених законом, – обов'язкових страхових внесків до недержавного пенсійного фонду, які відповідно до закону сплачуються за рахунок заробітної плати працівника, а також на суму податкової соціальної пільги за її наявності.

Приклад 2

Митна вартість товару, що надійшов на територію України, становить 1000 дол. США. Ставка імпортного мита відповідно до Єдиного митного тарифу – 15%, митний збір за митне оформлення товару – 0,2 митної вартості. Ставка акцизного збору – 35, ставка ПДВ – 20%. Визначте суму імпортного мита, митного збору, акцизного збору та податку на додану вартість. Курс НБУ: 1 дол. США = 7,99 грн.

Розв'язок.

1. Митна вартість товару, що надійшов на територію України становить 1000 дол. США. Цю суму необхідно перевести в національну валюту України за курсом НБУ – 1 дол. США = 7,99 грн. А саме:

- а) $1000 \times 7,99 = 7990$ грн;
- б) визначимо суму імпортного мита: $7990 \times 15\% = 1198,5$ грн;
- в) збір за митне оформлення товару становитиме 15,98 грн ($7990 \times 0,2\%$);
- г) сума акцизного збору дорівнюватиме 3221,6 грн ($7990 + 1198,5 + 15,98 = 9204,5 \times 35\%$).
- д) сума податку на додану вартість становитиме 2242,3 грн ($7990 + 3221,6$) $\times 20\%$.

Приклад 3

На підставі наведених даних про фінансово-господарську діяльність трьох комерційних підприємств (табл. 15.2) визначте:

- 1) розмір прибутку до оподаткування кожного підприємства;
- 2) суму податку на прибуток.

Таблиця 15.2

Вихідні дані про фінансово-господарську діяльність комерційних підприємств

Показники	Підприємства		
	«Вікторія»	«Стар»	«Дубовий гай»
1. Валовий доход, тис. грн.	78095	88069	95926
2. Податок на додану вартість, тис. грн.	12687	14345	15325
3. Валові витрати, тис. грн.	56550	58795	67975
4. Сума амортизаційних відрахувань, тис. грн.	3700	5800	6100
5. Податок на прибуток, %	23	23	23
6. Дивіденди, тис. грн.	2945	4285	3825
7. Сума прибутку до оподаткування, тис. грн. (р. 1 – р. 2 – р. 3 – р. 4 – р. 6)	2213	4844	2701
8. Сума податку на прибуток, тис. грн. (р. 7 \times 23%)	509	1114,1	621,2

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. *Базилевич В.Д., Баластрик Л.О.* Державні фінанси: Навч. посіб. / За заг. ред. В.Д. Базилевича. — К.: Атіка, 2002. — 368 с.
2. *Венгер В.В.* Фінанси: Навч. пос. [для студ. вищ. навч. закл.] / В.В. Венгер. — К.: Центр учбової літератури, 2009. — 432 с.
3. *Вступ до спеціальності «Фінанси»:* Навч.-метод. посіб. / В.О. Зінченко; Луган. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. — Луганськ: Альма-матер, 2008. — 107 с.
4. *Державні фінанси України:* Навч. посіб. / М.І. Карлін. — К.: Знання, 2008. — 349 с.
5. *Леоненко П.М., Юхименко П.І., Гльєнко А.А. та ін.* Теорія фінансів: Навчальний посібник / За загальною ред. О.Д. Василика. — К.: Центр навчальної літератури, 2005. — 480 с.
6. *Опарін В.М.* Фінанси (Загальна теорія): Навч. посіб. — 2-ге вид., доп. і перероб. — К.: КНЕУ, 2005. — 240 с.
7. «Податковий кодекс України» № 2755- VI від 2.12. 2010 р. [Електронний ресурс]. — Доступний з: <<http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=1&nreg=2755-17>>.
8. *Романенко О.Р.* Фінанси: Підручник. — К.: Центр навчальної літератури, 2006. — 312 с.
9. *Стеців Л.П., Копилок О.І.* Фінанси: Навч. посіб. — К.: Знання, 2007. — 235 с.
10. *Фінанси:* Навч. посіб. / В.С. Загорський, О.Д. Вовчак, І.Г. Благун, І.Р. Чуй. — К.: Знання, 2006. — 247 с.
11. *Фінанси:* Підручник / / За ред. С.І. Юрія, В.М. Федосова. — К.: Знання, 2008. — 611 с.
12. *Фінанси:* Навч. посіб. / О.П. Близнюк, Л.І. Лачкова, В.І. Оспіщев, І.В. Бубенко, В.В. Кривошей. — К.: Знання, 2006. — 415 с.
13. *Фінанси:* Навч. посіб. / В.І. Оспіщев, Л.І. Лачкова, О.П. Близнюк, І.В. Бубенко, В.В. Кривошей, Т.О. Ставерська. — 2-ге вид., переробл. і доповн. — К.: Знання, 2008. — 366 с.
14. *Фінанси:* курс для фінансистів: навч. посіб. / В.І. Оспіщев, О.П. Близнюк, Л.І. Лачкова, Т.О. Ставерська, Г.М. Фадєєва. — К.: Знання, 2008. — 567 с.

Тема 16

ДЕРЖАВНИЙ КРЕДИТ І ДЕРЖАВНИЙ БОРГ

- 16.1. Економічна сутність і роль державного кредиту.
- 16.2. Форми державного кредиту.
- 16.3. Класифікація державних позик і джерела їх погашення.
- 16.4. Державний борг, його формування і обслуговування.
- 16.5. Управління державним боргом.

16.1. Економічна сутність і роль державного кредиту

Державний кредит являє собою доволі специфічну ланку державних фінансів. Він не має ні окремого фінансового фонду (кошти, що мобілізуються за його допомогою, проходять, як правило, через бюджет), ні відокремленого органу управління. Разом з тим він характеризує особливу форму фінансових відносин держави і тому виділяється в окремому ланку.

Державний кредит за своєю економічною сутністю — це сукупність економічних відносин між державою в особі органів влади й управління, з одного боку, і фізичними та юридичними особами — з іншого, за яких держава є позичальником, кредитором і гарантом.

Основна класична форма державно-кредитних відносин, коли держава виступає *позичальником* коштів. При цьому за допомогою державного кредиту залучаються вільні фінансові ресурси юридичних і фізичних осіб, які використовуються для задоволення державних потреб.

Будучи *кредитором*, держава за рахунок коштів бюджету надає на платній основі за умови обов'язкового повернення кредити юридичним і фізичним особам. Обсяг таких операцій значно менший, ніж при попередній формі.

У тих випадках, коли держава бере на себе відповідальність за погашення позик або виконання інших зобов'язань, взятих на себе фізичними чи юридичними особами, вона є гарантом (умовний державний кредит). Оскільки державні гарантії, як правило, розповсюджуються на недостатньо надійних позичальників, то вони призводять до зростання витрат із централізованих грошових фондів. У сфері міжнародних економічних відносин держава може виступати як у ролі позичальника, так і кредитора.

Як економічна категорія державний кредит поєднує в собі *фінансові* та *кредитні* відносини. Як ланка фінансової системи він обслуговує формування і використання централізованих грошових фондів держави. Державний кредит є *зворотним, терміновим і платним*. Разом з тим, між державним та банківським кредитом, як класичною формою кредитних відносин, існують суттєві відмінності.

Банківський позиковий фонд використовується для кредитування підприємств з метою забезпечення безперервності процесу розширеного відтворення і підвищення його ефективності. Кредити можуть одержувати й приватні особи. Відмінною рисою банківського кредитування суб'єктів господарювання є *продуктивне використання позикового фонду* (або з метою розвитку соціальної інфраструктури виробничих колективів). Використання кредитних ресурсів як капіталу створює умови для

погашення кредиту і виплати процентів за рахунок збільшення вартості додаткового продукту.

Коли ж мова йде про **державний кредит**, то отримані через державну позику кошти надходять у розпорядження органів державної влади, перетворюючись в їх додаткові фінансові ресурси. Вони використовуються як правило, на *покриття бюджетного дефіциту*. Джерелом погашення державних позик і виплати процентів за ними виступають кошти бюджету.

Державний кредит — це відносини вторинного розподілу вартості валового внутрішнього продукту. У сферу державно-кредитних відносин надходять частина прибутків і грошових фондів, сформованих на стадії первинного розподілу. Звичайно ними є тимчасово вільні кошти населення і підприємств, проте за певних умов населення та трудові колективи можуть свідомо йти на обмеження споживання. У цих випадках джерелом державного кредиту стають засоби, призначені для поточного споживання чи фінансування необхідних виробничих або соціальних витрат підприємств. В умовах тоталітарної системи управління подібне обмеження поточних потреб може відбуватися і з примусу держави.

Формування додаткових фінансових ресурсів держави за рахунок мобілізації тимчасово вільних коштів населення, підприємств і організацій — це одна сторона державно-кредитних відносин. Іншою їх стороною виступають фінансові зв'язки, обумовлені зворотністю і платністю засобів додатково мобілізованих державою. Виплата прибутків кредиторам забезпечується переважно за рахунок бюджетних надходжень. При цьому коло платників податків не збігається з колом власників державних цінних паперів. Навіть якщо припустити неможливе, що контингент платників податків збігається з контингентом власників цінних паперів, то й у цьому випадку будуть спостерігатися структурні розбіжності: розмір податків, які вносять до бюджету кожний власник цінних паперів, не збігається з величиною одержуваних ним прибутків від державно-кредитних операцій. Це означає, що й інша сторона державно-кредитних відносин має перерозподільний характер. **Об'єктивна необхідність використання державного кредиту** на задоволення потреб суспільства обумовлена постійною суперечністю між величиною цих потреб і можливостями держави щодо їх задоволення за рахунок бюджетних фондів. Регулювання економіки, соціальна політика держави, виконання нею своїх функцій щодо оборони країни й управління вимагають постійного збільшення бюджетних витрат. Чималих коштів потребує і міжнародна діяльність держави. Проте доходи державного бюджету завжди обмежені. Тому при наявності вільних грошових ресурсів у населення, підприємств і організацій органи влади вдаються до державного кредиту. Як правило, державні запозичення здійснюються тоді, коли вичерпано інші джерела формування доходів держави або коли доцільно обмежити рівень оподаткування.

Доцільність використання державного кредиту для формування додаткових фінансових ресурсів держави і покриття бюджетного дефіциту визначається значно меншими негативними наслідками для державних фінансів і грошового обігу країни порівняно з валютними прийомами (наприклад, емісії грошей) балансування доходів і витрат уряду. Це досягається на основі переміщення попиту від фізичних і юридичних осіб до урядових структур без збільшення сукупного попиту і кількості грошей в обігу.

Призначення державного кредиту виявляється насамперед у тому, що він є засобом мобілізації державою додаткових фінансових ресурсів. У випадку дефіцитності

державного бюджету додатково мобілізовані фінансові ресурси використовуються на покриття різниці між бюджетними видатками і доходами. У разі позитивного бюджетного сальдо мобілізовані за допомогою державного кредиту кошти використовуються безпосередньо для фінансування економічних і соціальних програм. Це означає, що державний кредит, будучи засобом збільшення фінансових можливостей держави, може стати важливим чинником прискорення соціально-економічного розвитку держави.

Державний кредит є також джерелом збільшення прибутків власників цінних паперів, що досягається через виплату процентів і вигравшів за державними позиками.

Державний кредит як фінансова категорія виконує три функції: *розподільну, регулюючу і контрольну*.

Через **розподільну** функцію державного кредиту забезпечується формування централізованих грошових фондів держави або їх використання на принципах строковості, платності і повернення. Будучи позичальником держава мобілізує додаткові кошти для фінансування своїх витрат. У промислово розвинутих країнах державні позики є основним джерелом фінансування бюджетного дефіциту і посідають друге місце (після податків) у формуванні доходів бюджету.

Сутність **регулюючої** функції державного кредиту виявляється в тому, що вступаючи в кредитні відносини держава впливає на стан грошового обігу, рівень процентних ставок на ринку грошей і капіталів, на виробництво і зайнятість.

Держава регулює грошовий обіг, розміщуючи облігації державної позики серед різних груп інвесторів. Мобілізуючи кошти фізичних осіб, держава зменшує їх платоспроможний попит. Тоді, якщо за рахунок кредиту профінансовані виробничі витрати, наприклад інвестиції, відбудеться абсолютне скорочення готівкової грошової маси в обігу. У випадку фінансування витрат на виплату заробітної плати, наприклад учителям, лікарям, кількість готівкової грошової маси в обігу залишиться незмінною, хоча можлива зміна структури платоспроможного попиту.

Виступаючи на фінансовому ринку як позичальник, держава збільшує попит на позичкові ресурси і тим самим сприяє зростанню ціни на кредит. Чим вищий попит на вільні кошти з боку держави, тим вищим буде, за інших рівних умов, рівень позичкового процента, тим дорожчим буде для підприємців банківський кредит. Дорожнеча позичкових коштів змушує бізнесменів скорочувати інвестиції у сферу виробництва, водночас вона стимулює нагромадження у вигляді придбання державних цінних паперів.

Як кредитор і гарант держава може позитивно впливати на виробництво і зайнятість. У промислово розвинутих країнах поширена система підтримки малого бізнесу, експорту продукції або виробництва в окремих галузях, де має місце спад, через гарантування державою погашення кредитів, наданих банками відповідно до державних програм. Підтримка малого бізнесу передбачає, що держава бере на себе погашення заборгованості банкам за кредитами, наданими малим підприємствам у випадку їх банкрутства. У більшості промислово розвинутих країн функціонують державні або напівдержавні страхові компанії, які за низькими ставками страхують ризик неплатежу експортерам національних товарів.

Цим заохочується освоєння нових ринків збуту національної продукції. Велике значення у стимулюванні розвитку виробництва і зайнятості мають кредити, що надаються державою за рахунок бюджетів або позабюджетних фондів. З їх допомогою

забезпечується прискорений розвиток відповідних регіонів або необхідних напрямів економіки на тій чи іншій території.

☑ **Контрольна функція державного кредиту** органічно переплітається з контрольною функцією фінансів. Однак вона має свої специфічні особливості, породжені особливостями даної категорії:

- ця функція тісно пов'язана з діяльністю держави і станом централізованого фонду грошових коштів;
- охоплює рух вартості в двосторонньому порядку, оскільки державний кредит передбачає повернення отриманих коштів;
- здійснюється не тільки фінансовими структурами, а й кредитними установами.

Контроль поширюється як на залучення позикових коштів, так і на їх погашення. В основному контролюється цільове використання коштів, строки їх повернення і своєчасність сплати відсотків.

16.2. Форми державного кредиту

Державний кредит може бути *внутрішнім* і *зовнішнім*. **Внутрішній** державний кредит виступає в таких формах: *державні позики, перетворення частини вкладів населення в державні позики, запозичення коштів загальнодержавного позичкового фонду, казначейські позики, гарантовані позики* (рис. 16.1).

Державні позики як основна форма внутрішнього державного кредиту характеризуються тим, що тимчасово вільні кошти населення, підприємств і організацій залучаються на фінансування суспільних потреб через випуск і реалізацію облігацій, казначейських зобов'язань та інших видів державних цінних паперів.

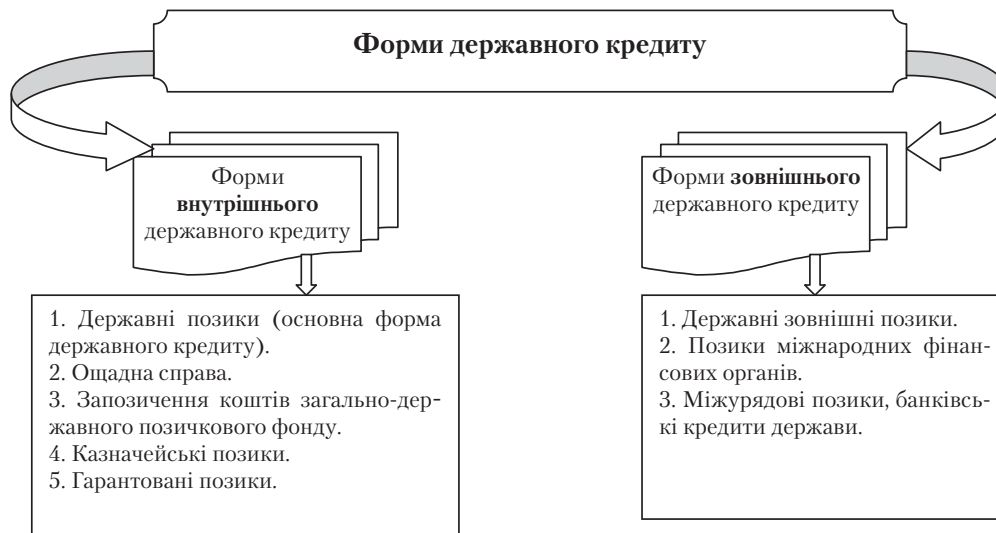

Рис. 16.1. Форми державного кредиту¹

¹ Романенко О.Р. Фінанси: Підручник. – К.: Центр навчальної літератури. – 2006. – С.225.

Облігація — найбільш поширений вид державних цінних паперів. Вона символізує державне боргове зобов'язання і надає право її власникові після закінчення певного терміну одержати назад суму боргу і проценти. Продаючи облігацію, держава зобов'язується повернути суму боргу у визначений термін із процентами або виплачувати проценти протягом усього терміну користування позиковими засобами, а після закінчення цього терміну повернути і суму боргу.

Держава встановлює номінальну вартість (номінальну ціну) облігацій. Номінальна вартість зазначається на облігації і виражає грошову суму, надану власником облігації державі в тимчасове користування. Саме ця сума виплачується власникові облігації в момент погашення і на неї нараховуються проценти. Проте реальна прибутковість облігацій для їхніх власників може бути вищою або нижчою установленого номінального процента. Це зумовлено тим, що облігації продаються за курсовою ціною, що відхиляється від номінальної вартості. Відхилення називається курсовою різницею, і залежить воно від цілого ряду чинників. До їх числа, зокрема, відносять величину номінального процента за облігацією, насиченість ринку державними цінними паперами, стан господарчої кон'юнктури, рівень довіри населення до уряду.

За своєю сутністю облігації державної позики є особливою формою фіктивного капіталу. Справді, якщо джерелом доходу за цінними паперами підприємств є новостворена вартість, то відсотки за державними паперами виплачуються за рахунок доходів бюджету, оскільки кошти, отримані за державними позиками, як правило, не інвестуються у виробництво, а йдуть на фінансування бюджетного дефіциту. Інвестори в державні цінні папери стають власниками частини майбутніх податкових і неподаткових надходжень до бюджету держави. У цьому і полягає специфічність державного фіктивного капіталу, яка приводить, у кінцевому підсумку, до збільшення податкового тягаря. Тому сутність державної позики можна визначити як податок, взятий наперед (антиципований податок).

Казначейські зобов'язання (векселі) мають характер боргового зобов'язання, спрямованого тільки на покриття бюджетного дефіциту. Виплата доходу здійснюється у формі процентів. Казначейськими зобов'язаннями, як правило, оформляються короткострокові позики (іноді середньострокові — казначейські ноти).

У тісному зв'язку з державними позиками перебуває друга форма державного кредиту, функціонування якої опосередковується системою ощадних установ. На відміну від першої форми державного кредиту, коли фізичні і юридичні особи купують цінні папери за рахунок власних тимчасово вільних коштів, ощадні установи дають кредит державі за рахунок позикових засобів. Наявність посередника між державою і населенням в особі ощадних установ і надання позики останніми державі за рахунок позикових засобів без відома їх реального власника (населення) дають змогу виділити ці відносини як особливу форму державного кредиту.

Перетворення частини вкладів населення в державні позики, призначені на потреби держави, здійснюється через купівлю особливих цінних паперів (наприклад, казначейських ощадних сертифікатів) або ринкових цінних паперів (облігацій, казначейських зобов'язань), а також оформленням безоблігаційних позик. У нашій країні зараз це досягається через придбання Ощадбанком державних цінних паперів.

Використання державою коштів позикового фонду як форма державного кредиту характеризується тим, що державні кредитні установи безпосередньо (не обмежуючи цих операцій купівлею державних цінних паперів) передають частину кредитних ресурсів на покриття витрат уряду. Ця форма державного кредиту економічно не виправдана і зумовлює інфляційні процеси.

Казначейські позики як форма державного кредиту виражають відносини з надання фінансової допомоги підприємствам і організаціям органами державної влади й управління за рахунок бюджетних коштів на умовах терміновості, платності і зворотності. У нашій країні ця форма державного кредиту поки що використовується не дуже активно.

Відносини по лінії казначейських позичок не є аналогом банківського кредитування, оскільки на відміну від госпрозрахункових банківських структур органи державної влади й управління надають фінансову допомогу на інших умовах і в інших цілях. Казначейські позички видаються на пільгових умовах за термінами і нормою процента. Вони можливі у випадку фінансових труднощів підприємств і господарських організацій через їхнє особливе становище на ринку або погіршення економічної ситуації в країні. Казначейські позики не мають комерційної цілі, а є засобом підтримання життєво важливих для народного господарства економічних структур.

В окремих випадках уряд може гарантувати безумовне погашення позики, випущеної органами влади й управління нижчого підпорядкування або окремими господарськими організаціями, а також виплату процентів по ній. У цих випадках мова йде про умовний державний кредит — **гарантовані позики**. За гарантованими позиками уряд реально несе фінансову відповідальність тільки у разі неплатоспроможності платника. Певний час Україна видавала гарантії і погоджувалася брати на себе зобов'язання за розрахунками, насамперед за поставки нафти і нафтопродуктів, газу і інших енергоносіїв. Визнання державою такої заборгованості реально переносить борги з фактичних боржників на все населення. У даний час ситуація докорінно змінилася. Відбулось чітке розмежування державних фінансів і фінансів підприємств, а гарантії надаються лише на умовах платності, строковості, майнового забезпечення та зустрічних гарантій, отриманих від інших суб'єктів.

Міжнародний державний кредит являє собою сукупність відносин, у яких держава виступає на світовому фінансовому ринку в ролі позичальника або кредитора. Ці відносини отримують форму державних зовнішніх позик. Як і внутрішні позики, вони надаються на умовах поворотності, терміновості і платності. Сума отриманих зовнішніх позик із нарахованими процентами включається в державний борг країни. Країнам, що терплять значні економічні і фінансові труднощі, зовнішні позики можуть даватися на пільгових умовах.

Основною метою державних зовнішніх позик є сприяння зміцненню економічного потенціалу, подолання фінансових труднощів країни-одержувача, надання продовольчої допомоги.

Надання зовнішніх позик здійснюється за рахунок бюджетних коштів або спеціальних урядових фондів. Одержувачами позик можуть бути центральні уряди, республіканські й місцеві органи влади. Кредиторами можуть бути фінансово-кредитні установи й інші юридичні особи іноземних держав, приватні особи, міжнародні фінансові інституції, іноземні держави та їх угруповання. До їх числа належать Світовий банк, Міжнародний валютний фонд, Європейський банк реконструкції та

розвитку, держави Європейського співтовариства. Усі проекти, на які можуть бути надані позички цими організаціями, поділяються на чотири групи: проекти макро-економічної стабілізації економіки країни — позичальника; проекти структурних перетворень у певних секторах економіки; інвестиційні проекти; проекти технічної допомоги. Кредити міжнародних фінансових організацій надаються на вигідних умовах під низькі проценти (5–7% річних) на строк до 20 років. Позики країн Євросоюзу в основному є допомогою розвитку країнам, що здійснюють ринкові перетворення, і отримання доходу не має першочергового значення. Погашення позик і виплата процентів по них може відбуватися після закінчення пільгового періоду, який надає відстрочку погашення позики на 3–5 років після використання кредитних коштів.

Найбільшу складність для держави як у плані зростання зовнішньої заборгованості, так і в плані використання кредитів становлять запозичення, одержані від іноземних комерційних структур під гарантію уряду. Ці кредити, як підтверджує досвід багатьох країн, мають найнижчі показники щодо ефективності використання.

Державні зовнішні позики надаються у грошовій або товарній формі (наприклад, кредити держав постачальників енергоносіїв). Як правило, вони бувають середньостроковими або довгостроковими. Грошові позики надаються у валюті країни-кредитора або у вільно конвертованій валюті. Погашення позик за згодою сторін здійснюється товарними поставками чи валютою.

16.3. Класифікація державних позик і джерела їх погашення

Як уже зазначалося, державні позики є основною формою державного кредиту. Класифікація державних позик здійснюється за такими ознаками:

1) *за правовим оформленням* розрізняють державні позики, що оформляються підписними зобов'язаннями або надаються на підставі угод (безоблігаційні), і забезпечені випуском цінних паперів (облігаційні). Угодами оформляються, як правило, кредити від урядів інших країн, міжнародних організацій та фінансових інституцій. За допомогою цінних паперів мобілізуються кошти на фінансовому ринку;

2) *залежно від місця розміщення* позик їх поділяють на *внутрішні* — на внутрішньому фінансовому ринку (надаються юридичними і фізичними особами даної країни та нерезидентами) і *зовнішні* — надходять ззовні від урядів, юридичних і фізичних осіб інших країн, міжнародних організацій і фінансових інституцій;

3) *за правом емісії* розрізняють *державні й місцеві позики*. **Державні** позики випускаються центральними органами управління. Находження від них спрямовуються в Державний бюджет. **Місцеві** позики випускаються місцевими органами управління і мобілізовані кошти спрямовуються у відповідні місцеві бюджети;

4) *за характером використання цінних паперів* бувають *ринкові та неринкові* позики. Облігації (казначейські зобов'язання) ринкових позик вільно купуються, продаються і перепродаються на ринку цінних паперів. Неринкові позики не допускають виходу цінних паперів на ринок, тобто їх власники не можуть їх перепродати;

5) *залежно від установаження забезпеченості* державні позики поділяються на *заставні й беззаставні*. **Заставні** позики відображають один з головних принципів кредитування — матеріальної забезпеченості. Заставні позики забезпечуються державним майном чи конкретними доходами. **Беззаставні** не мають конкретного мате-

ріального забезпечення. Їх надійність визначається авторитетом держави, її статусом у світовому співтоваристві;

6) відповідно до терміну погашення заборгованості розрізняють *короткострокові* (термін погашення до одного року), *середньострокові* (від 1 до 5 років), *довгострокові* (понад 5 років);

7) за характером виплати доходу державні позики поділяються на *процентні, вииграшні та дисконтні* (з нульовим купоном). За **процентними** позиками дохід виплачується у вигляді позикового процента. При цьому може встановлюватись як твердо фіксована на весь період позики ставка, так і плаваюча, тобто така, яка змінюється залежно від різних чинників, насамперед попиту і пропозиції на кредитному ринку. Виплата процентного доходу здійснюється на купонній основі. Вона може проводитись щорічно, раз на півріччя, щоквартально. Якщо позики **вииграшні**, то виплата доходу здійснюється на підставі проведення тиражів-виграшів. Дохід у такий спосіб отримують не всі кредитори, а тільки ті, чий облігації виграли. Така система доцільна при незначних сумах позики, що припадають на одну особу, унаслідок чого процентний дохід не може істотно стимулювати надання позики державі. **Дисконтні** позики характерні тим, що державні цінні папери купуються з певною скидкою, а погашаються за номінальною вартістю. Зазначена різниця формує дохід кредитора. За такими цінними паперами відсутні купони, тому їх ще називають облігаціями з нульовим купоном;

8) за характером погашення заборгованості розрізняють *одноразову* виплату і *виплату частинами*. У разі погашення частинами може застосовуватись три варіанти. *Перший* — позика погашається рівними частинами протягом кількох років. *Другий* — позика погашається щоразу наростаючими сумами. *Третій* — щоразу сума зменшується. Другий варіант застосовується тоді, коли передбачається в перспективі щорічне зростання доходів держави, третій — навпаки, коли доходи будуть зменшуватись чи зростати державні видатки;

9) залежно від зобов'язань держави в погашенні боргу розрізняють позики з *правом* і *без права дострокового погашення*. Право дострокового погашення дає змогу державі враховувати ситуацію на фінансовому ринку.

Випуск державних позик засновується на таких передумовах:

- наявність кредиторів, у яких є тимчасово вільні кошти;
- довіра кредиторів до держави;
- зацікавленість кредиторів у наданні позик державі;
- можливість держави своєчасно і повністю повернути борг і виплатити дохід.

Вихідною передумовою є наявність кредиторів. Довіра кредиторів до держави дещо вища, ніж до емітентів — юридичних осіб. Саме цей фактор надійності становить основу зацікавленості кредиторів.

Джерелами погашення державних позик можуть бути:

- доходи від інвестування позичених коштів у високоефективні проекти;
- додаткові надходження від податків;
- економія коштів від зменшення видатків;
- емісія грошей;
- залучені від нових позик кошти (рефінансування боргу).

Найбільш реальним джерелом погашення державних позик є *доходи, отримані від інвестування позичених коштів*. Надходження від збільшення податків чи економія

від зменшення видатків виступають також реальними джерелами, однак за умови, що збільшення податкових надходжень досягається за рахунок розширення податкової бази внаслідок використання позик, шляхом введення нових податків чи збільшення ставок діючих.

Емісія грошей є фіктивним джерелом погашення кредиту, оскільки внаслідок неї інфляція знецінить повернені державою кредиторам кошти.

Рефінансування погашення старих боргів за рахунок випуску нових позик веде до постійного зростання державного боргу. Якщо таку політику проводити постійно, то це може призвести до фінансового краху, оскільки держава рано чи пізно стає неплатоспроможною.

Ефективність державних кредитних операцій визначається за формулою:

$$E = \frac{H - B}{B} \times 100\%, \quad (15.1)$$

де H — надходження за системою державного кредиту;

B — витрати за системою державного кредиту.

Водночас сума надходжень за системою державного кредиту і перевищення надходжень над витратами за кредитними операціями не дають вичерпної характеристики їх ефективності. Слід враховувати також позитивний вплив державного кредиту на стан бюджету держави і грошового обігу, і в підсумку — на економічний розвиток суспільства.

16.4. Державний борг, його формування і обслуговування

Існування державного кредиту призводить до появи державного боргу і необхідності чіткої системи управління ним.

Державний борг — це сума заборгованості держави перед внутрішніми і зовнішніми кредиторами.

Загальна сума державного боргу складається з усіх випущених і непогашених боргових зобов'язань держави (як внутрішніх, так і зовнішніх), і відсотків за ними, включаючи видані гарантії за кредитами, що надаються іноземним позичальникам, місцевим органам влади, державним підприємствам. Розрізняють *поточний* і *капітальний* державний борг. **Поточний борг** — це сума заборгованості, що підлягає погашенню в поточному році, й належних до сплати в цей період відсотків за усіма випущеними на даний момент позиками. **Капітальний борг** — це загальна сума заборгованості й відсотків, що мають бути сплачені за позиками.

Структурно державний борг поділяється на *внутрішній* і *зовнішній*. **Внутрішній борг** визначається як заборгованість кредиторам держави в даній країні, а **зовнішній** — заборгованість кредиторам за межами даної країни. Тобто поділ державного боргу на внутрішній і зовнішній здійснюється залежно від того, в якій валюті номіновано зобов'язання — в іноземній чи в національній. Однак з посиленням інтеграційних процесів в економіці і випуском внутрішніх позик, номінованих у вільно конвертованій валюті поділ державного боргу на внутрішній і зовнішній за цією ознакою став *некоректним*.

Тому **внутрішній борг** — це сукупність зобов'язань держави перед резидентами, а **зовнішній борг** — сукупність зобов'язань держави перед нерезидентами (незалежно від того, в чій національній валюті номіновано зобов'язання).

Особливістю сьогоденної ситуації в Україні є фактичне існування двох типів державного внутрішнього боргу: *номінального* і *реального*. **Номінальний** трактується як сукупність державних запозичень на кредитних і фондових ринках і передбачає погашення основної суми боргу з виплатою процентів у визначені терміну. **Реальний** внутрішній державний борг, крім номінального боргу, включає також невиконані фінансові зобов'язання держави перед суб'єктами економіки (*неоплачені державні замовлення, заборгованість по заробітній платі перед працівниками бюджетної сфери, невідшкодований податок на додану вартість* і т. ін.).

Слід зазначити, що *внутрішній борг* має певні переваги над *зовнішнім*. Повернення внутрішнього боргу і виплати відсотків за ним не зменшують фінансового потенціалу держави, тоді як зовнішній борг має у своїй основі вплив капіталу з держави. Державний внутрішній борг гарантується всім майном, що перебуває у власності держави. Платоспроможність за внутрішніми позикам забезпечується, як правило, за рахунок внутрішніх джерел. Платоспроможність держави за зовнішніми позиками залежить насамперед від валютних надходжень. Можливості у погашенні зовнішнього боргу визначаються сальдо торговельного балансу. Його позитивне сальдо характеризує ті ресурси, які забезпечують платоспроможність держави і дають змогу тим самим урегулювати платіжний баланс.

Ставлення науковців до боргів держави було і залишається неоднозначним. У більшості наукових праць XVIII і XIX ст. державний борг розглядався як явище негативне. Так, А. Сміт наголошував у своїх працях, що зростання державного боргу може спричинити банкрутство держави як позичальника. Досить категорично щодо державних запозичень висловлювався інший відомий учений Т. Р. Мальтус. Він зазначав, що великий державний борг — це ракова пухлина, яка роздирає життя народу і його добробут. Цієї ж думки дотримувався Ж. Б. Сей, який порівнював державний борг із новою зброєю, страшнішою за порох, зброєю, якою держава повинна користуватися лише у крайньому разі. Водночас досвід розвитку світової економіки підтвердив, що **державний борг** — це складне явище, зумовлене низкою факторів, яке в умовах кожної держави може мати свою специфіку. Державні запозичення не завжди призводять до банкрутства держави або до її зубожіння, а сама по собі наявність державного боргу не дає уявлення щодо реального стану державних фінансів. Підтвердженням тому є досвід Англії, яка вважається батьківщиною державного кредиту і яка, незважаючи на зростання державного боргу, досягла розквіту економіки.

Державний борг має економічно обґрунтовані межі. Однією з головних характеристик становища боргової залежності країни є відношення суми державного боргу до ВВП. Міжнародний банк реконструкції та розвитку критичним рівнем цього показника вважає 80–100%. За даними Організації економічного співробітництва та розвитку, відбувається зростання зовнішньої заборгованості у світі. Особливо вирізняються стрімкими темпами зростання заборгованості країни, що розвиваються. До категорії країн із надмірним рівнем заборгованості належать ті, які протягом останніх років мали перевищення критичного значення хоча б одного з таких показників: *відношення величини накопиченого боргу до ВВП становило понад 80% або відношення*

величини боргу й відсоткових платежів до експорту перевищувало 220%. У більшості країн світу величина державного боргу регулюється законодавчо. В Україні величина основної суми державного боргу не повинна перевищувати 60% фактичного річного обсягу валового внутрішнього продукту.

Боргова політика нашої держави почала формуватись у 1994–1995 рр., коли державне запозичення набуло масового характеру, хоча початок було покладено міжурядовими позиками ще в 1992 р. З 1994 р. Україна стала одержувати кредити від міжнародних фінансових організацій (МФО), а з 1995 р. залучати кошти через комерційні позики на зовнішньому фінансовому ринку і шляхом випуску облігацій внутрішньої державної позики (ОВДП) на внутрішньому ринку. Усього за дев'ять років (1993–2001 рр.) Україною ззовні було залучено 20,7 млрд дол. США. Система внутрішнього запозичення найбільшого розвитку досягла у 1997–1998 рр., коли щорічно мобілізувалося на фінансування бюджетного дефіциту понад 8 млрд грн. Однак після фінансової кризи 1998р. внутрішні запозичення пішли на спад і в даний час істотного значення в мобілізації коштів не відіграють. Проблеми запозичення на внутрішньому фінансовому ринку ускладнюються недостатнім розвитком фінансово-банківської інфраструктури, котра не в змозі акумулювати тимчасово вільні фінансові ресурси (збереження). У країнах із розвинутою ринковою економікою основними кредиторами держави є фізичні особи. Але в Україні залучення державою коштів від населення утруднене, по-перше, через низький рівень доходів громадян, а, по-друге, внаслідок недовіри до держави і до банків. Разом з тим за оцінками експертів на руках у населення перебуває 8–10 млрд дол. США готівкою, а вклади населення в комерційних банках, у тому числі і в Ощадному банку України, постійно зростають — щорічно в середньому на 35–50%. Це свідчить про наявність потенційних можливостей у подальшому нарощуванні державних внутрішніх запозичень. Важливим заходом по відновленню внутрішнього фінансового ринку є переорієнтація внутрішніх фінансових позичкових ресурсів на розвиток виробництва, а не на державне споживання, суттєве їх здешевлення.

Щодо зовнішніх запозичень, то їх обсяг останніми роками в Україну дещо скоротився. Безумовно, рівень ризику, пов'язаний із наданням кредитів Україні, дуже високий. Проте слід зазначити, що Україна, як країна з перехідною економікою, що орієнтується на інтеграцію в Європу, користується певною підтримкою і міжнародних фінансових організацій, і урядів європейських країн, і Європейського Союзу в цілому. Однак можливості в залученні відносно дешевих кредитів не означають автоматизму в кредитуванні. Так, у 2000–2002рр. Міжнародний валютний фонд і Міжнародний банк реконструкції і розвитку припиняли кредитні програми у зв'язку з невиконанням Україною узятих на себе зобов'язань. Але після поліпшення ситуації в частині досягнення встановлених орієнтирів грошово-кредитної політики кредитування відновлювалось.

Державний борг України за 2008–2009 рр. зріс втричі (на кінець 2007 р. дорівнював 71,3 млрд грн, а на кінець 2009 р. — вже 227,0 млрд грн). Крім того, внаслідок отримання значних позик від МВФ, які були спрямовані на «проїдання» та проведення невиваженої політики надання державних гарантій, обсяг гарантованого державою боргу за 2008–2009 рр. зріс у 5 разів.

На сьогодні Україна заборгувала лише МВФ близько 48 млрд грн. При цьому, залучені кошти МВФ до Державного бюджету в 2008–2010 рр. припадають для погашення в 2012 – близько 5,5 млрд грн, в 2013 р. – близько 20, в 2014 – теж біля 20 і в 2015 р. – близько 5,5 млрд грн.

Станом на 31 грудня 2011 року державний та гарантований державною борг України становив 473121622,49 тис. грн або 59215702,78 тис. дол. США, в тому числі: державний та гарантований державною зовнішній борг – 299413922,99 тис. грн (63,28% від загальної суми державного та гарантованого державною боргу) або 37474520,37 тис. дол. США; державний та гарантований державною внутрішній борг – 173707699,50 тис. грн (36,72%) або 21741182,41 тис. дол. США.

Державний борг України становив 357273437,23 тис. грн (75,44% від загальної суми державного та гарантованого державною боргу) або 44716192,77 тис. дол. США. Державний зовнішній борг становив 195806430,96 тис. грн (41,34% від загальної суми державного та гарантованого державною боргу) або 24507050,34 тис. дол. США. Державний внутрішній борг становив 161467006,27 тис. грн (34,09% від загальної суми державного та гарантованого державною боргу) або 20209142,43 тис. дол. США.

Гарантований державною борг України становив 115848185,26 тис. грн (24,49) або 14499510,01 тис. дол. США, в тому числі: гарантований зовнішній борг – 103607492,03 тис. грн (21,90%) або 12967470,03 тис. дол. США; гарантований внутрішній борг – 12240693,23 тис. грн (2,59%) або 1532039,98 тис. дол. США.

Протягом грудня 2011 року сума державного та гарантованого державною боргу України зменшилася у гривневому еквіваленті на 1104866,69 тис. грн.

Здійснюючи внутрішні і зовнішні запозичення держава повинна забезпечити обслуговування державного боргу.

Обслуговування державного боргу – це погашення позик, виплати процентів за ними, уточнення і зміни умов погашення випущених позик. Погашення позик здійснюється за рахунок бюджетних коштів. У деяких випадках держава вдається до рефінансування державного боргу, тобто погашення заборгованості через випуск нових позик.

Виплата процентів, вирахів, коштів із погашення позик становить основну частку витрат на обслуговування державного боргу. До інших належать витрати з виготовлення, пересилання і реалізації цінних паперів держави, проведення тиражів вирахів, тиражів погашення і деякі інші витрати.

При обслуговуванні зовнішнього і внутрішнього боргів визначають **коефіцієнт обслуговування**. Для **зовнішнього** боргу його розраховують як відношення всіх платежів із зовнішньої заборгованості до валютних надходжень держави, виражене в процентах. Сприятливим рівнем обслуговування вважається значення показника на рівні 25%.

В Україні обслуговування зовнішнього боргу здійснюється в процесі виконання державного бюджету. Розрахунки належних до сплати сум із погашення та

обслуговування зовнішнього боргу виконуються в доларах США. Перерахунок у національну валюту проводиться за прогнозним курсом валют до гривні. Безпосередньо оплату здійснює Державне казначейство.

Джерелами погашення зовнішнього боргу є: *бюджет; золотовалютні резерви; кошти, отримані від приватизації державного майна; нові запозичення.*

Обслуговування державного внутрішнього боргу здійснюється Міністерством фінансів через банківську систему шляхом проведення операцій з розміщення *державних цінних паперів, їх погашення і виплати доходу.*

Граничні розміри державного *внутрішнього* і *зовнішнього* боргу встановлює Верховна Рада України одночасно із затвердженням Державного бюджету України на наступний рік.

Існування великого державного боргу може підірвати економічне зростання країни і негативно впливати на її фінансове становище. Залежно від характеру наслідків впливу державної заборгованості на економіку, їх поділяють на короткострокові та довгострокові. Короткострокові наслідки державного боргу існують як проблема «витіснення», а довгострокові відомі як «тягар» боргу.

Ефект «витіснення» виникає через підвищення ринкових процентних ставок, яке відбувається у випадку фінансування за допомогою випуску державних цінних паперів бюджетного дефіциту. Боргове фінансування бюджетного дефіциту стимулює зростання процентних ставок. Кредити стають дорогими і не вигідними для здійснення інвестиційних проектів, таким чином інвестиції витісняються із сфери виробництва.

Довгострокові наслідки державного боргу пов'язані з його впливом на нагромадження капіталу та споживання майбутніх поколінь, тобто на довгострокове економічне зростання. Накопичення боргу і підвищення процентних ставок у довгостроковому періоді призводить до заміщення приватного капіталу державним боргом. Це відбувається внаслідок того, що при зростанні процентних ставок приватні інвестиції скорочуються, а приватні заощадження починають розміщуватися в державні боргові зобов'язання. Таким чином зростання боргу зменшує виробничі потужності, призначені майбутньому поколінню, що уповільнює економічне зростання і призводить до зниження доходів населення.

Оскільки джерелом погашення державного боргу є доходи бюджету, зокрема податкові надходження, то можна стверджувати, що зростання боргу порушує збалансованість бюджету і провокує бюджетний дефіцит із його негативними економічними, соціальними і фінансовими наслідками. Досвід більшості європейських країн підтверджує, що лише ті країни зуміли уникнути серйозних боргових труднощів, які змогли контролювати дефіцити своїх бюджетів. Використання державних запозичень на фінансування поточних витрат бюджету, у тому числі на обслуговування державного боргу, є найменш ефективним шляхом. Цілком очевидно, що кошти, які надходять від державних позик, повинні бути закріплені за бюджетом розвитку. Це створює передумови для їх інвестування в економічний розвиток, завдяки чому додаткові доходи, отримані від зростання ВВП, можуть бути джерелом погашення позик.

16.5. Управління державним боргом

Ефективність використання державних запозичень значною мірою залежить від системи управління боргом.

Управління державним боргом — це комплекс заходів, що здійснює держава в особі її уповноважених органів з визначення умов залучення коштів, їх розміщення і погашення, та забезпечення платоспроможності держави.

В управлінні державним боргом можна виділити такі принципи:

- *безумовності* — забезпечення безумовного виконання державою всіх зобов'язань перед інвесторами і кредиторами, які держава, як позичальник взяла на себе, оформляючи договір запозичення коштів;
- *єдності* — урахування в процесі управління державним боргом всіх видів зобов'язань, емітованих як центральним урядом, так і місцевими Радами;
- *зниження ризиків* — розміщення і погашення позик у такий спосіб, щоб максимально знизити вплив коливань кон'юнктури світового ринку капіталів і спекулятивних тенденцій ринку цінних паперів на ринок державних зобов'язань;
- *оптимальність структури* — підтримання оптимальної структури боргових зобов'язань держави за строками обігу і погашення, пом'якшення «піків» платежів;
- *збереження фінансової незалежності* — підтримання оптимальної структури боргових зобов'язань держави між інвесторами-резидентами і інвесторами-нерезидентами, поступове заміщення зовнішнього запозичення внутрішнім;
- *зниження вартості обслуговування* державного боргу, в тому числі й за рахунок дострокового викупу боргових зобов'язань держави;
- *прозорості* — дотримання відкритості і повної прозорості запозичень, починаючи від розгляду їх доцільності до остаточного погашення, забезпечення доступу міжнародних рейтингових агентств до достовірної інформації про економічне становище у країні-позичальнику.

Мета політики управління боргом — одержати найвищий ефект від фінансування за рахунок запозичених коштів та уникнути макроекономічних труднощів і проблем платіжного балансу в майбутньому.

Процес управління державним боргом включає кілька етапів:

- залучення коштів;
- розміщення запозичених коштів;
- повернення боргу і виплата відсотків.

Державне управління залученням коштів, як правило, здійснюється в контексті бюджетного процесу, де законом «Про державний бюджет» на відповідний рік установлюються граничні розміри боргу і державні гарантії його повернення. Обсяг залучених зовнішніх позик для будь-якої країни визначається двома факторами: *по-перше*, скільки капіталу країна може поглинути, *по-друге*, який обсяг боргу вона може обслуговувати без ризику виникнення кризи платежів. Під час обчислення цих факторів повинні враховуватись як короткострокові, так і довгострокові характеристики державного боргу.

Розміщення облігацій внутрішніх державних позик у 2011 році здійснювалось Міністерством фінансів України згідно з відповідними графіками. Зокрема, в 2011 році було проведено 336 розміщення облігацій внутрішньої державної позики, з яких відбулось 93 розміщення. В результаті проведених розміщень було реалізовано 29198230 облігацій внутрішньої державної позики зі строком обігу від 3 місяців до 10 років, від продажу яких на фінансування державного бюджету надійшло близько 28,7 млрд грн, та 419576 облігацій внутрішньої державної позики, номінованих в іноземній валюті зі строком обігу від 6 місяців до 1 року, від продажу яких надійшло близько 412,6 млн дол. США (3,3 млрд грн).

Обсяг державних запозичень на фінансування державного бюджету у 2011 році становив 80,6 млрд грн, в тому числі за рахунок внутрішніх запозичень – 53,4 млрд грн, та за рахунок зовнішніх запозичень – 27,2 млрд гривень.

Завдяки виваженій борговій політиці в 2011 році вдалося підвищити прозорість здійснення державних внутрішніх запозичень, знизити їх ставку та подовжити термін їх обігу. Так, середньозважена відсоткова ставка за внутрішніми запозиченнями у 2011 році становила 8,9 проти 12,7 у 2010 році.

Незважаючи на високу волатильність міжнародних ринків капіталу, Міністерством фінансів двічі в 2011 році було здійснено розміщення єврооблігацій за ринковими відсотковими ставками:

- лютий 2011 року: 1,5 млрд дол. США з терміном погашення 10 років за ставкою 7,95% річних;
- червень 2011 року: 1,25 млрд дол. США з терміном погашення 5 років за ставкою 6,25% річних (безпрецедентно низька відсоткова ставка для 5-річного інструменту за всю історію здійснення Україною зовнішніх державних запозичень).

Управління розміщенням запозичених коштів є основним елементом усієї системи управління боргом держави. Залучені кошти повинні використовуватися для фінансування зростання виробничих потужностей. При цьому повинно збільшуватися виробництво товарів не лише для внутрішніх потреб, а й експорт продукції, конче необхідний для одержання іноземної валюти на обслуговування та погашення зовнішнього боргу. Якщо цього не буде, то платежі з обслуговування боргу досягнуть неприпустимо високої частки експорту та вітчизняного виробництва. У результаті комерційні кредитори, побоюючись імовірних неплатежів, скорочуватимуть кредитування країни.

З метою забезпечення платоспроможності держави, тобто можливості погашення боргів, застосовуються різноманітні методи коригування позикової політики.

Найпоширенішими є рефінансування боргу та реструктуризація заборгованості.

Рефінансування державного боргу – це погашення основної заборгованості й процентів за рахунок коштів, отриманих від розміщення нових позик. Для успішного застосування механізму рефінансування необхідна висока фінансова репутація країни-позичальника. На світовому фінансовому ринку репутація позичальників виражається в рейтингах, що присвоюються відповідній країні спеціальними агентствами відповідно до міжнародних правил присвоєння рейтингу.

Реструктуризація заборгованості полягає в тому, що на певних умовах відстрочується виплата частки боргу. Зокрема, сьогодні використовується кілька варіантів реструктуризації зовнішньої заборгованості, які відпрацьовані Паризьким клубом офіційних кредиторів.

Один із варіантів — це коли на певних умовах проводиться відстрочення виплати частки боргу терміном до трьох років. Існують також варіанти *конверсії боргів на акції для вкладення їх у національну економіку*.

У 90-х роках почала застосовуватись реструктуризація боргів комерційних банків на основі методу Брейді. Згідно з ним банки реструктурують борг лише в тому разі, якщо уряд країни-боржника почне виконувати радикальну програму структурних перетворень. За формулою Брейді спочатку провадиться зменшення боргу на 50%. Інша частка боргу обмінюється на спеціальні облігації Брейді.

Методами управління державним боргом є: конверсія, консолідація, уніфікація, обмін облігацій за регресивним співвідношенням, відстрочення погашення й анулювання позики. **Конверсія** — це зміна дохідності позики. Держава, як правило, зменшує розмір процентів, які мають виплачуватися за позиками. Збільшення строків дії випущеної позики називають **консолідацією**. Консолідація і конверсія можуть провадитися також одночасно. **Уніфікація позик** — це об'єднання кількох позик в одну, коли облігації раніше випущених кількох позик обмінюються на облігації нової позики. У деяких випадках може здійснюватися **обмін облігацій за регресивним співвідношенням**, тобто коли кілька раніше випущених облігацій прирівнюються до однієї нової. Цей метод економічних обґрунтувань не має.

Відстрочення погашення позики, як правило, проводиться тоді, коли випуск нових позик є фінансово недоцільним, оскільки всі доходи від позик використовують на обслуговування раніше випущених позик. **Анулювання боргу** означає відмову уряду від його погашення. Анулювання боргів може бути зумовлене фінансовою неспроможністю держави, тобто банкрутством, або політичними мотивами.

Відстрочення погашення боргових зобов'язань, а також **анулювання** боргу може застосовуватися як до внутрішніх, так і до зовнішніх позик.

ПРАКТИКУМ

Запитання для самоконтролю

1. У чому полягає економічна сутність і призначення державного кредиту?
2. Які функції державного кредиту?
3. Які існують види і форми державного кредиту?
4. За якими ознаками класифікують державні позики?
5. Які існують відмінності між облігаційними і безоблігаційними державними позиками?
6. Які існують джерела погашення державних позик?
7. Як визначається ефективність державних кредитних операцій?
8. Що таке державний борг?
9. Які існують види державного боргу?
10. Які переваги внутрішнього боргу над зовнішнім?
11. Чи має державний борг економічно обґрунтовані межі?
12. Як державний борг впливає на економічну безпеку держави?
13. У чому полягає сутність управління державним боргом?
14. Які принципи можна виділити в управлінні державним боргом?
15. Які існують методи коригування позикової політики держави?

Питання для обговорення на семінарських заняттях

1. Економічна суть і роль державного кредиту.
2. Форми державного кредиту.
3. Класифікація державних позик і джерела їх погашення.
4. Державний борг, його формування і обслуговування.
5. Управління державним боргом.
6. Взаємозв'язок і відмінність між державним і банківським кредитами.
7. Класифікація державних позик.
8. Правове оформлення державних позик.
9. Способи коригування державної позикової політики.

Теми рефератів

1. Суть державного кредиту за економічним змістом, матеріально-речовим втіленням, зовнішньою формою вияву і юридично-правовим статусом.
2. Роль державного кредиту за умов розвинутої ринкової економіки і демократичних форм державності.
3. Державний кредит та його функції.
4. Державний борг: відмінності між державним боргом і державною заборгованістю.
5. Соціально-економічні наслідки державного боргу.

6. Сутність системи управління державним боргом: завдання та принципи.
7. Процедура обслуговування і погашення державного боргу. Джерела обслуговування і погашення державного боргу.
8. Показники оцінки платоспроможності та ліквідності держави як суверенного боржника. Основні методики оцінки боргового тягаря.
9. Реструктуризація боргу. Основні шляхи реструктуризації боргових зобов'язань.
10. Причини виникнення та сучасний стан зовнішнього державного боргу України.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. Дефіцит державного бюджету утворюється, коли:

- а) витрати держави зменшуються;
- б) сума податкових надходжень скорочується;
- в) сума витрат держави перевищує суму податкових надходжень;
- г) немає правильної відповіді.

2. Випуск облігацій внутрішньої державної позики здійснює:

- а) Міністерство фінансів України;
- б) Національний банк України;
- в) Державне казначейство України.
- г) усі відповіді правильні.

3. До державних боргових зобов'язань належить:

- а) облігація, казначейський вексель;
- б) приватизаційне боргове зобов'язання і житловий чек;
- в) усі відповіді правильні;
- г) немає правильної відповіді.

4. Джерелом покриття державного боргу є:

- а) видатки бюджету, державні позики;
- б) доходи бюджету, державні кредити;
- в) усі відповіді правильні;
- г) немає правильної відповіді.

5. Управління державним внутрішнім боргом України здійснює:

- а) Міністерство фінансів України;
- б) Національний банк України;
- в) Кабінет Міністрів України;
- г) Президент України.

6. Державний борг є:

- а) внутрішній;
- б) зовнішній та внутрішній;
- в) інвестиційний;
- г) комерційний.

7. У державному кредиті:

- а) держава — позичальник, а юридичні та фізичні особи — кредитори;
- б) держава — кредитор, а юридичні та фізичні особи — позичальники;
- в) держава, юридичні та фізичні особи можуть бути як кредиторами, так і позичальниками;
- г) немає правильної відповіді.

8. Які основні причини існування державного кредиту

- а) потреба держави у нарощуванні прибутків;
- б) виплата додаткових пенсій;
- в) бюджетний дефіцит;
- г) бюджетний дефіцит, постійно зростаючі потреби держави, потреби у виконанні державою своїх функцій.

9. Зовнішній державний кредит — це кредит, наданий:

- а) підприємством підприємству;
- б) банком банку;
- в) урядом однієї держави урядові іншої держави;
- г) усі відповіді правильні.

10. У яких випадках ощадна справа належить до державного кредиту:

- а) при виплаті пенсій населенню;
- б) при реалізації лотерей;
- в) у випадку, якщо залучені кошти населення спрямовуються до бюджету і на придбання державних цінних паперів;
- г) при здійсненні будь-яких операцій ощадним банком.

11. Згідно з правовим оформленням, державні позики поділяють на:

- а) готівкові і безготівкові;
- б) товарні і грошові;
- в) позики на підставі угод і цінні папери;
- г) фонди і резерви.

12. Які є способи коригування позикової політики:

- а) мінімізація вартості позики, стабілізація державних цінних паперів;
- б) управління зовнішнім і внутрішнім боргом;
- в) рефінансування, конверсія, консолідація, уніфікація, обмін за регресивним співвідношенням, відстрочення погашення позики, реструктуризація, анулювання;
- г) усі відповіді правильні.

13. Державний кредит — це:

- а) особлива форма грошових відносин, коли держава є кредитором, позичальником або гарантом;
- б) складова загальнодержавних фінансів, яка дає змогу утворити централізовані фінансові ресурси для потреб держави;

в) грошові відносини, які виникають між державою, юридичними і фізичними особами та пов'язані з мобілізацією коштів та їхнім використанням на фінансування державних потреб;

г) немає правильної відповіді.

14. Конверсія державного боргу — це:

а) зміна дохідності позики;

б) збільшення строків дії випущеної позики;

в) об'єднання кількох позик в одну, коли облігації раніше випущених кількох позик обмінюються на облігації нової позики.

г) усі відповіді правильні.

15. Консолідація — це:

а) зміна дохідності позики;

б) зміна строків дії випущеної позики;

в) об'єднання кількох позик в одну, коли облігації раніше випущених кількох позик обмінюються на облігації нової позики;

г) немає правильної відповіді.

16. Уніфікація позики — це:

а) зміна дохідності позики;

б) збільшення строків дії випущеної позики;

в) об'єднання кількох позик в одну, коли облігації раніше випущених кількох позик обмінюються на облігації нової позики;

г) усі відповіді правильні.

17. Джерелом покриття державного боргу є:

а) прибутки підприємств від використання наданих кредитів;

б) трансфертні платежі;

в) доходи бюджету;

г) немає правильної відповіді.

18. За характером виплати доходу державні позики поділяють на:

а) виплати за кредитами урядам іншими країнами, міжнародним організаціям та фінансовим інститутам;

б) коротко-, середньо- та довгострокові;

в) фіксовані та плаваючі;

г) дисконтні, вирашні та процентні.

19. Через розподільну функцію державного кредиту здійснюється:

а) регулювання грошового обігу;

б) формування централізованих грошових фондів держави;

в) фінансування витрат держави;

г) підтримка малого бізнесу.

20. Якщо центральний банк продає велику кількість державних цінних паперів на відкритому ринку, то він має на меті:

- а) зробити кредит більш доступним;
- б) ускладнити придбання населенням державних цінних паперів;
- в) збільшити обсяг інвестицій;
- г) зменшити загальну масу грошей в обігу.

Задачі

Задача 1

Державну валютну облігаційну позику надано в таких сумах: 120 млн дол. США на 120 тис. облігацій; 445 млн дол. США на 44,5 тис. облігацій; 8890 млн дол. США на 88,9 тис. облігацій. Визначте номінальну вартість облігацій.

Задача 2

Визначте поточний річний дохід за облігацією номіналом 23000 грн при 12% річних.

Задача 3

Власник облігації номіналом 3400 грн. при 12% річних продав цінний папір через 146 днів після «процентного» дня. Визначте, який купонний дохід одержить продавець.

Задача 4

Облігація придбана за курсовою ціною 1200 грн, погашається через 5 років номіналом 1000 грн. Визначте річну ставку додаткового доходу.

Задача 5

Державну облігацію можна погасити за 44780 грн через 7 років, коли настане термін її погашення. Розрахуйте нинішню вартість облігації, якщо дисконтна ставка подібних цінних паперів на біржі — 8%.

Задача 6

Використовуючи дані, наведені в табл. 16.1:

- 1) проведіть необхідні розрахунки;
- 2) заповніть відповідні графи;
- 3) визначте частку внутрішнього та зовнішнього державного боргу країни;
- 4) побудуйте діаграму;
- 5) зробіть висновки.

Таблиця 16.1

Динаміка державного боргу країни, млрд. дол. США

Показники	Роки				Відхилення відносно попереднього року			Частка, %			
	2008	2009	2010	2011	09/08	10/09	11/10	2008	2009	2010	2011
Державний борг, усього	17,9	25,8	29,3	33,8							
У тому числі: – внутрішній	5,7	8,4	9,5	11,2							
– зовнішній	12,6	17,4	19,8	22,6							

Приклади розв'язання типових задач

Приклад 1

Державну валютну облігаційну позику надано в таких сумах: 100 млн дол. США на 100 тис. облігацій; 415 млн дол. США на 41,5 тис. облігацій; 7370 млн дол. США на 73,7 тис. облігацій. Визначте номінальну вартість облігації.

Розв'язок.

1. Номінальна вартість облігації становитиме:

а) $100000 \text{ тис. дол. США} / 100 \text{ тис. шт. облігацій} = 1000 \text{ дол. США};$

б) $415000 \text{ тис. дол. США} / 41,5 \text{ тис. шт. облігацій} = 10000 \text{ дол. США};$

в) $7370000 \text{ тис. дол. США} / 73,7 \text{ тис. шт. облігацій} = 100000 \text{ дол. США}.$

Приклад 2

Визначте поточний річний дохід за облігацією номіналом 10000 грн при 10% річних.

Розв'язок.

Поточний дохід за облігацією розрахуємо за формулою:

$$\frac{10000 \times 10\%}{100\%} = 1000 \text{ грн.}$$

Приклад 3

Власник облігації номіналом 1000 грн при 20% річних продав цінний папір через 146 днів після «процентного» дня. Визначте, який купонний¹ дохід одержить продавець.

Розв'язок.

1. Річний купонний дохід власника облігації номіналом 1000 грн при 20% річних становитиме:

¹ Купонними називаються облігації з фіксованим річним доходом, зазначеним на відривних купонах. Купонна ставка встановлюється у вигляді процента від номінальної вартості облігацій. Дохід виплачується у вигляді купонних платежів щорічно або два рази на рік. Номінал корпоративних облігацій у США звичайно становить 1000 дол. Облігації випускаються на певний строк, наприкінці якого емітент виплачує їх утримувачу номінальну суму облігації.

$$\frac{1000 \times 20\%}{100\%} = 200 \text{ грн};$$

2. Купонний дохід на проданий цінний папір через 146 днів становитиме:

$$\frac{200}{365} \times 146 = 80 \text{ грн.}$$

Приклад 4

Облігація придбана за курсовою ціною 1200 грн, погашається через 5 років номіналом 1000 грн. Визначте річну ставку додаткового доходу.

Розв'язок.

Річна ставка додаткового доходу становитиме: $1200 - 1000 = 200$ грн.

Приклад 5

Державну облігацію можна погасити за 25000 грн через 10 років, коли настане термін її погашення. Розрахуйте нинішню вартість облігації, якщо дисконтна ставка подібних цінних паперів на біржі — 10%.

Розв'язок.

Сучасна вартість облігації (P) розраховується за формулою:

$$P = \frac{S}{1 + n \times i},$$

де S — майбутня вартість облігації; n — кількість років; i — дисконтна ставка.

Отже, сучасна ставка облігації становитиме:

$$P = \frac{25000}{1 + 10 \times 0,1} = \frac{25000}{2} = 12500 \text{ грн.}$$

Приклад 6

Використовуючи дані, наведені в табл. 16.2:

- 1) проведіть необхідні розрахунки;
- 2) заповніть відповідні графи;
- 3) визначте частку внутрішнього та зовнішнього державного боргу країни;
- 4) побудуйте діаграму;
- 5) зробіть висновки.

Таблиця 16.2

Динаміка державного боргу країни, млрд. дол. США

Показники	Роки				Відхилення відносно попереднього року			Частка, %			
	2008	2009	2010	2011	09/08	10/09	11/10	2008	2009	2010	2011
Державний борг, усього	10,9	15,8	17,3	26,4	+4,9	+1,5	+9,1	100	100	100	100
У тому числі: – внутрішній	3,7	4,4	5,5	7,2	+0,7	+1,1	+1,7	33,9	27,8	31,8	27,3
– зовнішній	7,2	11,4	11,8	19,2	+4,2	+0,4	+7,4	66,1	72,2	68,2	72,7

Розв'язок.

1. Проведемо необхідні розрахунки та заповнимо відповідні граfi табл. 16.2, визначивши при цьому частку внутрішнього та зовнішнього державного боргу держави.
2. Побудуємо діаграму динаміки державного боргу країни (рис. 16.1).

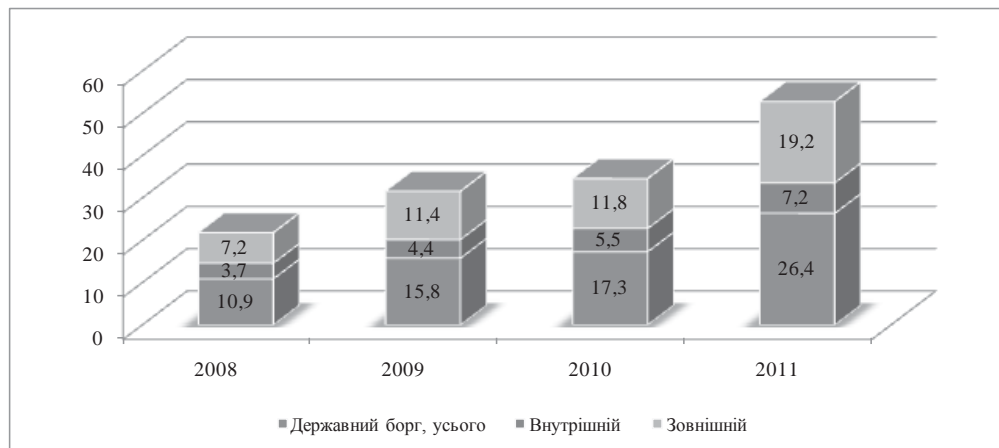

Рис. 16.1. Динаміка державного боргу країни, млн. дол. США

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. *Базилевич В.Д., Баластрик Л.О.* Державні фінанси: Навч. посіб. / За заг. ред. В.Д. Базилевича. — К.: Атіка, 2002. — 368 с.
2. *Венгер В.В.* Фінанси: Навч. пос. [для студ. вищ. навч. закл.] / В.В. Венгер. — К.: Центр учбової літератури, 2009. — 432 с.
3. *Вступ до спеціальності «Фінанси»:* Навч.-метод. посіб. / В.О. Зінченко; Луган. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. — Луганськ: Альма-матер, 2008. — 107 с.
4. *Державні фінанси України:* Навч. посіб. / М.І. Карлін. — К.: Знання, 2008. — 349 с.
5. *Леоненко П.М., Юхименко П.І., Гльєнко А.А. та ін.* Теорія фінансів: Навчальний посібник / За загальною ред. О.Д. Василика. — К.: Центр навчальної літератури, 2005. — 480 с.
6. *Отарін В.М.* Фінанси (Загальна теорія): Навч. посіб. — 2-ге вид., доп. і перероб. — К.: КНЕУ, 2005. — 240 с.
7. *Романенко О.Р.* Фінанси: Підручник. — К.: Центр навчальної літератури, 2006. — 312 с.
8. *Стеців Л.П., Копилюк О.І.* Фінанси: Навч. посіб. — К.: Знання, 2007. — 235 с.
9. *Фінанси:* Навч. посіб. / В.С. Загорський, О.Д. Вовчак, І.Г. Благун, І.Р. Чуй. — К.: Знання, 2006. — 247 с.
10. *Фінанси:* Підручник / За ред. С.І. Юрія, В.М. Федосова. — К.: Знання, 2008. — 611 с.
11. *Фінанси:* Навч. посіб. / О.П. Близнюк, Л.І. Лачкова, В.І. Оспіщев, І.В. Бубенко, В.В. Кривошей. — К.: Знання, 2006. — 415 с.
12. *Фінанси:* Навч. посіб. / В.І. Оспіщев, Л.І. Лачкова, О.П. Близнюк, І.В. Бубенко, В.В. Кривошей, Т.О. Ставерська. — 2-ге вид., переробл. і доповн. — К.: Знання, 2008. — 366 с.
13. *Фінанси:* курс для фінансистів: Навч. посіб. / В.І. Оспіщев, О.П. Близнюк, Л.І. Лачкова, Т.О. Ставерська, Г.М. Фадєєва. — К.: Знання, 2008. — 567 с.

Тема 17

Фонди фінансових ресурсів цільового призначення

17.1. Призначення і роль цільових фондів фінансових ресурсів.

17.2. Характеристика цільових фондів фінансових ресурсів.

17.3. Недержавні фінансові фонди.

17.1. Призначення і роль цільових фондів фінансових ресурсів

Бюджет є основним централізованим фондом грошових коштів держави. Кошти бюджету знеособлені реалізацією його функцій. Однак у держави можуть бути певні потреби, які мають особливе значення. До таких потреб належать: *надання певних соціальних гарантій населенню у разі досягнення непрацездатного віку, втрати працездатності, годувальника, роботи, настання інших непередбачуваних подій*. Це і є причиною формування фондів цільового призначення.

Фонди фінансових ресурсів цільового призначення є самостійною ланкою фінансової системи і входять до складу державних фінансів.

Державні цільові фонди — це форма перерозподілу і використання фінансових ресурсів, що залучаються державою для фінансування деяких суспільних потреб.

За допомогою цільових державних фондів можливо:

- впливати на процес виробництва через фінансування, субсидування і кредитування підприємств;
- забезпечувати природоохоронні заходи, фінансуючи їх за рахунок спеціально визначених джерел і штрафів за забруднення навколишнього середовища;
- надавати соціальні послуги населенню через виплату пенсій, соціальну допомогу, субсидування соціальної інфраструктури в цілому.

Залежно від цільового призначення державні фонди поділяються на *економічні* і *соціальні*, а відповідно до рівня управління — на *державні* і *регіональні* (рис. 17.1).

Створення *постійних* фондів пов'язане з виділенням окремих функцій держави. Зокрема, в реалізації соціальної функції особлива увага приділяється соціальному страхуванню. У процесі створення системи самостійних соціальних фондів ставилося завдання «розвантажити» бюджет від значної частки соціальних видатків і забезпечити їх автономне гарантоване фінансування.

Тимчасові фонди формуються з метою прискореного вирішення актуальних проблем і припиняють своє функціонування після виконання покладених на них завдань. Для втілення певних економічних програм можуть створюватися *позабюджетні* фонди як у межах держави, так і на міжнародному рівні. Так, країни Євросоюзу створюють фонди надання допомоги країнам Східної Європи.

Джерела формування цільових державних фондів визначаються характером і масштабністю завдань, для реалізації яких вони створені. На їх величину впливає економічний і фінансовий стан держави на тому чи іншому етапі розвитку. Отже, джерела формування коштів державних цільових фондів можуть мати як відносно стабільний, так і тимчасовий характер. У цілому до джерел формування доходів

державних цільових фондів відносять: обов'язкові відрахування юридичних і фізичних осіб; доходи від інвестування власних коштів; добровільні внески, спонсорська допомога; бюджетне фінансування; інші джерела.

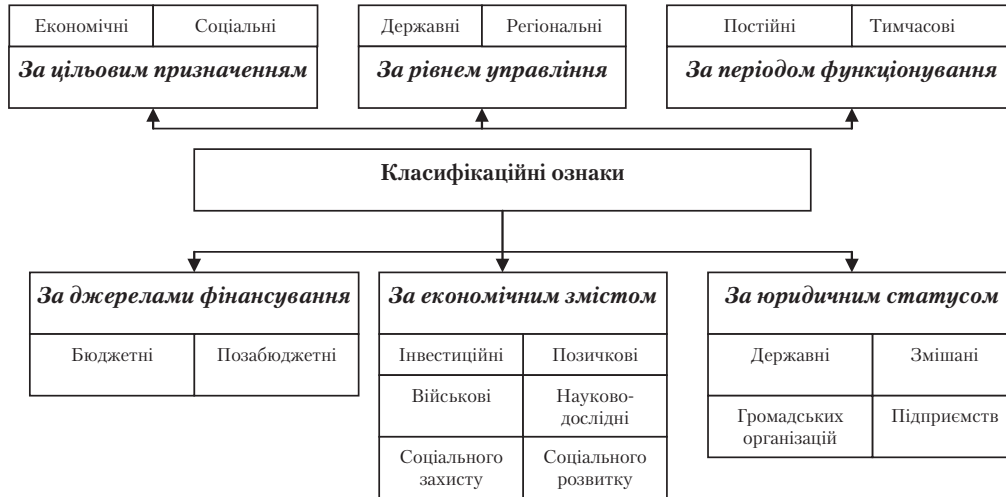

Рис. 17.1. Класифікація цільових державних фондів

Цільові фонди можуть бути *постійними* і *тимчасовими* (рис. 17.2).

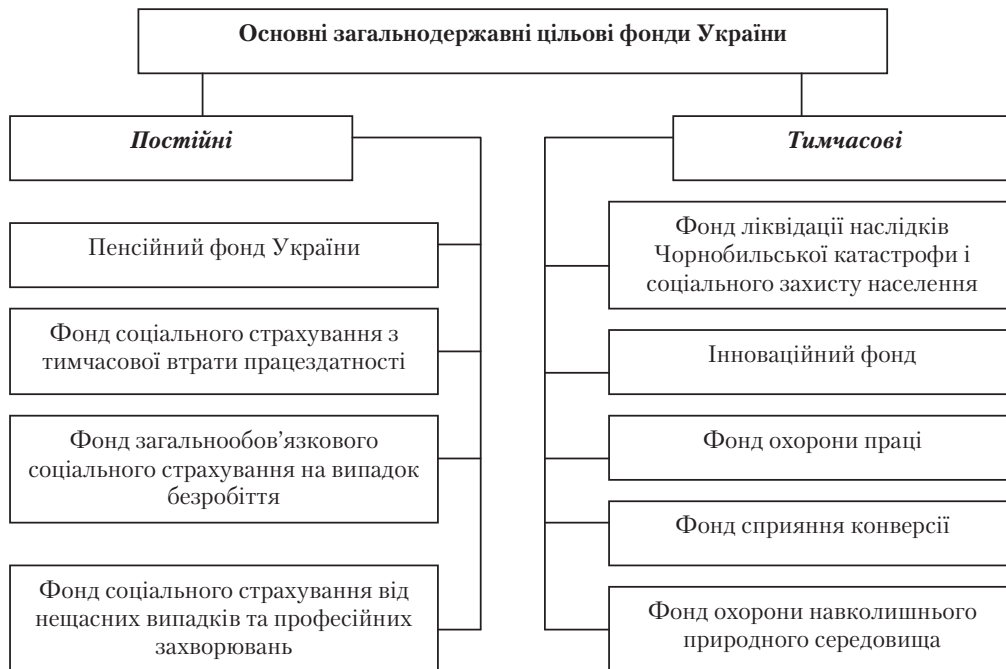

Рис. 17.2. Види цільових державних фондів

Напрями використання коштів залежать від призначення фондів, конкретних економічних умов і змісту розроблених програм, що реалізуються. Деякі державні цільові фонди можуть бути інвесторами і учасниками фінансового ринку у зв'язку з тим, що, *по-перше*, нерідко використання грошових коштів не збігається у часі з їх надходженням, а *по-друге*, доходи від інвестицій є додатковим джерелом фінансування витрат відповідного фонду.

Правом створення цільових фондів наділені як органи центральної, так і місцевої влади. На регіональному рівні формуються свої цільові фонди за рахунок місцевих джерел. Загальнодержавні цільові фонди мають свої територіальні відділення і передають частину коштів у розпорядження територіальних владних структур.

Утворення державних цільових фондів відбувається або шляхом відокремлення видатків Державного бюджету на певні цілі, що мають першочергове значення для країни в даний момент, або через формування спеціальних фондів, які мають самостійні джерела доходів.

Цільові фонди бюджету включають бюджетні призначення виключно на конкретні цілі у таких випадках:

- якщо законом передбачене покриття видатків із конкретно визначеного джерела надходжень;
- при одержанні центральними, місцевими органами влади або безпосередньо розпорядником бюджетних коштів дотації, гранту чи дарунка у вартісному розрахунку на конкретну мету.

Рахунки цільових фондів Державного бюджету створюють у відповідності до законів.

Цільові державні фонди, як правило, перебувають у розпорядженні державних органів влади, але оперативне управління здійснюється спеціально створеним адміністративним апаратом. Керівництво фондів самостійно визначає напрями використання коштів відповідно до законодавства.

Загалом *принципи* організації централізованих фондів фінансових ресурсів можна сформулювати так:

- відрахування до фондів централізовано визначаються державою відповідними законами і є власністю держави;
- відрахування до фондів є обов'язковими платежами й можуть стягуватися примусово;
- витрати з фондів здійснюються лише на певні потреби, які передбачені законом.

У західних країнах число таких фондів становить від 30 до 80. Основну групу серед цільових фондів становлять *фонди державного соціального страхування*. В Україні на даний час створені такі основні державні цільові фонди: *Пенсійний фонд; Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності; Фонд соціального страхування на випадок безробіття; Фонд соціального страхування від нещасних випадків; Фонд захисту інвалідів.*

17.2. Характеристика цільових фондів фінансових ресурсів

Соціальне страхування — це самостійна галузь страхування, що охоплює сукупність відносин з приводу формування і використання колективних страхових фондів, призначених для виплати відшкодування за постійної чи тимчасової втрати працездатності або місця роботи.

У системі державного соціального страхування роль страховика виконує держава, яка бере на себе зобов'язання щодо створення колективних страхових фондів і виплати страхового відшкодування. На ринку страхових послуг можуть функціонувати також недержавні компанії соціального страхування, які доповнюють і розширюють спектр страхових послуг. *Страховальниками* є підприємства й організації, громадяни, держава, а *застрахованими* — працівники підприємств і організацій, а з деяких виплат і непрацюючі громадяни.

Систему державного соціального страхування становлять чотири цільові фонди. При цьому між ними чітко розмежовані сфери функціонування. Пенсійний фонд відображає страхування на випадок постійної втрати працездатності формою страхового відшкодування є пенсії. Фонди соціального страхування передбачають страхування на випадок: тимчасової непрацездатності у зв'язку з хворобою, вагітністю і пологами; тимчасової чи постійної втрати працездатності внаслідок нещасних випадків; втрати джерела отримання доходів внаслідок безробіття. Формами страхового відшкодування є пенсії і різного роду допомоги та виплати. До цієї групи можна віднести також Фонд соціального захисту інвалідів, хоча він відображає відносини фінансової допомоги, а не страхування.

Кожен фонд має закріплені доходи та видатки і відповідну систему управління.

У липні 2010 р. Верховною Радою України прийнято Закон України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 08. 07. 2010 р. № 2464-VI¹. Цей Закон визначає правові та організаційні засади забезпечення збору, та обліку єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, умови та порядок його нарахування і сплати та повноваження органу, що здійснює його збір та ведення обліку.

Єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування (ЄСВ) — це консолідований страховий внесок, збір якого здійснюється до системи загальнообов'язкового державного соціального страхування в обов'язковому порядку та на регулярній основі з метою забезпечення захисту у випадках, передбачених законодавством, прав застрахованих осіб та членів їх сімей на отримання страхових виплат (послуг) за діючими видами загальнообов'язкового державного соціального страхування.

Розмір єдиного внеску для кожної категорії платників, визначених Законом, та пропорції його розподілу за видами загальнообов'язкового державного соціального страхування встановлюється з урахуванням того, що вони повинні забезпечити застрахованим особам страхові виплати і соціальні послуги, передбачені законодавством про загальнообов'язкове державне соціальне страхування; фінансування

¹ Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України № 2464-VI від 08. 07. 2010 р. [Електронний ресурс]. — Доступний з: <<http://www.president.gov.ua/documents/12162.html>>.

заходів спрямованих на профілактику страхових випадків; створення резерву коштів для забезпечення страхових виплат та надання соціальних послуг застрахованим особам; покриття адміністративних витрат із забезпечення функціонування системи загальнообов'язкового державного соціального страхування.

Суми єдиного соціального внеску розподіляються за видами загальнообов'язкового державного соціального страхування пропорційно до сум єдиного внеску (у відсотках).

Так, наприклад, для бюджетних установ сума єдиного внеску розподіляється:

- на загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття – 4,1322%;
- на загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами зумовленими похованням – 3,8567%;
- на загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності – 0,551%;
- на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування (до солідарної системи) – 91,4601%.

Відповідальність за розподіл ЄСВ покладено на пенсійний фонд України.

Відповідно до Положення про рух коштів єдиного внеску на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, страхові кошти засобами програмного забезпечення у 2011 р. перераховуються для акумулювання на рахунок Пенсійного фонду України (151,7 млрд грн, в тому числі від фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності спрощеної системи оподаткування – 3,1 млрд грн, що становить 2% надходжень єдиного внеску від усіх платників).

За результатами розподілу страхових коштів Державна казначейська служба України формує відомість розподілу страхових коштів за видами загальнообов'язкового державного соціального страхування. Внаслідок цього перераховано:

- Пенсійному фонду України – 130,6 млрд грн – 86,1%;
- Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття – 7,7 млрд грн – 5,1%;
- Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності – 8,2 млрд грн – 5,4%;
- Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань – 5,2 млрд грн – 3,4%.

Пенсійний фонд. Пенсійний фонд України є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Віце-прем'єр-міністра України – Міністра соціальної політики України (далі – Міністр)¹.

Основними завданнями Пенсійного фонду України є:

¹ Про Положення про Пенсійний фонд України: Указ Президента України № 384/2011 від 06.04.2011 р. [Електронний ресурс]. – Доступний з: <http://www.pfu.gov.ua/pfu/control/uk/publish/article?art_id=174596&cat_id=94748>.

- реалізація державної політики з питань пенсійного забезпечення та збору, ведення обліку надходжень від сплати єдиного внеску;
- внесення пропозицій Міністру щодо формування державної політики з питань пенсійного забезпечення та збору, ведення обліку надходжень від сплати єдиного внеску;
- керівництво та управління солідарною системою загальнообов'язкового державного пенсійного страхування;
- призначення (перерахунок) пенсій, щомісячного довічного грошового утримання суддям у відставці та підготовка документів для їх виплати;
- забезпечення своєчасного і в повному обсязі фінансування та виплати пенсій, допомоги на поховання, інших виплат, які згідно із законодавством здійснюються за рахунок коштів Пенсійного фонду України та інших джерел, визначених законодавством;
- ефективне та цільове використання коштів, удосконалення методів фінансового планування, звітності та системи контролю за витрачанням коштів;
- забезпечення збору, ведення обліку надходжень від сплати єдиного внеску, інших коштів відповідно до законодавства та здійснення контролю за їх сплатою;
- виконання інших завдань, визначених законами України та покладених на Пенсійний фонд України Президентом України.

Пенсійний фонд України відповідно до покладених на нього завдань:

- 1) вивчає та аналізує ситуацію у сфері пенсійного забезпечення, забезпечує проведення щорічних актуарних розрахунків фінансового стану системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування;
- 2) розробляє проект бюджету Пенсійного фонду України, складає звіт про його виконання та подає їх у встановленому порядку Міністру для внесення на розгляд Кабінету Міністрів України, здійснює ефективний розподіл фінансових ресурсів для пенсійного забезпечення;
- 3) організовує роботу з формування, автоматизованого оброблення інформації в системі Пенсійного фонду України та веде Державний реєстр загальнообов'язкового державного соціального страхування;
- 4) здійснює заходи щодо забезпечення доступу до даних Державного реєстру загальнообов'язкового державного соціального страхування;
- 5) організовує, координує та контролює роботу головних управлінь Пенсійного фонду України в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, управлінь у районах, містах і районах у містах (далі – територіальні органи) щодо:
 - забезпечення додержання підприємствами, установами, організаціями та громадянами актів законодавства про пенсійне забезпечення і законодавства про збір та ведення обліку єдиного внеску;
 - повного і своєчасного обліку платників єдиного внеску;
 - забезпечення збору та ведення обліку надходжень від сплати єдиного внеску, інших коштів відповідно до законодавства;
 - здійснення контролю за додержанням законодавства про збір та ведення обліку єдиного внеску, про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, правильністю нарахування, обчислення, повнотою і своєчасністю сплати єдиного внеску, страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування (далі – страхові внески) та інших платежів, призначенням (перерахунком)

- і виплатою пенсій, щомісячного довічного грошового утримання суддям у відставці та іншими виплатами, які згідно із законодавством здійснюються за рахунок коштів Пенсійного фонду України, інших джерел, визначених законодавством;
- стягнення у передбаченому законодавством порядку своєчасно не нарахованих та/або не сплачених сум єдиного внеску, страхових внесків та інших платежів;
- застосування фінансових санкцій, передбачених законом;
- призначення (перерахунку) і виплати пенсій та щомісячного довічного грошового утримання суддям у відставці;
- забезпечення своєчасного і в повному обсязі фінансування та виплати пенсій, допомоги на поховання та інших виплат, які згідно із законодавством здійснюються за рахунок коштів Пенсійного фонду України та інших джерел, визначених законодавством;
- обліку коштів Пенсійного фонду України, ведення статистичної та бухгалтерської звітності;
- надання страхувальникам та застрахованим особам інформації, визначеної законодавством;
- 6) забезпечує проведення конкурсного відбору банків, які здійснюють виплату та доставку пенсій;
- 7) вживає відповідно до законодавства та міжнародних договорів України заходів до переказування пенсій громадянам, які виїхали на постійне місце проживання за кордон, та виплати пенсій пенсіонерам іноземних держав, які постійно проживають в Україні;
- 8) здійснює у межах своїх повноважень контроль за цільовим використанням коштів Пенсійного фонду України, інших коштів, призначених для виплати пенсій та щомісячного довічного грошового утримання суддям у відставці;
- 9) аналізує та разом із фондами загальнообов'язкового державного соціального страхування прогнозує надходження коштів від сплати єдиного внеску;
- 10) подає в установленому законодавством порядку Міністерству пропозиції щодо зміни розміру єдиного внеску та щодо розподілу коштів від його сплати, що спрямовуються на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування;
- 11) дає роз'яснення з питань застосування законодавства про збір та ведення обліку єдиного внеску та разом із Міністерством — з питань призначення, перерахунку та виплати пенсій;
- 12) встановлює і підтримує міжнародні зв'язки з міжнародними організаціями, за погодженням із Міністром укладає угоди з відповідними органами іноземних держав про співробітництво у сфері пенсійного забезпечення та з інших питань, що належать до компетенції Пенсійного фонду України;
- 13) організовує професійну підготовку та підвищення кваліфікації працівників Пенсійного фонду України, узагальнює та поширює прогресивні форми і методи роботи;
- 14) вносить пропозиції Міністерству та іншим центральним органам виконавчої влади щодо розроблення прогнозних показників економічного і соціального розвитку України та проекту Державного бюджету України;
- 15) проводить у межах своїх повноважень інформаційно-роз'яснювальну роботу серед населення;

16) готує звітність, передбачену законодавством;

17) здійснює інші повноваження, визначені законами України та покладені на Пенсійний фонд України Президентом України.

Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності є некомерційною самоврядною організацією, що здійснює захист прав громадян на отримання матеріального забезпечення та соціальних послуг у разі тимчасової непрацездатності (включаючи догляд за хворою дитиною, дитиною-інвалідом, хворим членом сім'ї), вагітності та пологів, народження дитини, необхідності догляду за малолітньою дитиною, смерті громадянина або члена його сім'ї. Гарантом його діяльності є держава.

Кошти загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням, спрямовуються на:

1) виплату застрахованим особам допомоги у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю, вагітністю та пологами, у разі народження дитини та по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку, на поховання;

2) фінансування санаторно-курортного лікування та оздоровлення застрахованих осіб і членів їх сімей;

3) утворення резерву страхових коштів у розрахунку на місяць для фінансування матеріального забезпечення застрахованих осіб;

4) забезпечення поточної діяльності та утримання органів Фонду, розвиток його матеріально-технічної бази.

Кошти фонду можуть витратитися страхувальниками лише згідно з їхнім цільовим призначенням у встановленому порядку. За порушення порядку витрачання страхових коштів накладається штраф у розмірі 50% належної до сплати суми страхових внесків.

Контроль за правильністю нарахування, своєчасністю і повнотою перерахування та надходження платежів до Фонду, а також за цільовим витрачанням коштів здійснюють страхувальники, профспілкові організації та органи Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності.

Управління Фондом здійснюється на паритетних засадах державою, представниками застрахованих осіб і роботодавців.

Фонд соціального страхування на випадок безробіття є самостійною фінансовою системою, яка має сприяти забезпеченню ефективної зайнятості, створенню нових робочих місць, надавати матеріальну допомогу та соціальні послуги на випадок безробіття.

Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття створюється на державному та місцевому рівнях.

На державному рівні основними напрямками використання фонду є: розвиток центрів підготовки, навчання та профорієнтації вивільнюваних працівників; проведення наукових досліджень з проблем рівноваги ринку праці та зайнятості населення; надання допомоги державним та місцевим центрам зайнятості; відшкодування Пенсійному фонду України витрат, пов'язаних із достроковим виходом на пенсію осіб відповідно до Закону України «Про зайнятість населення»; фінансування витрат на

утримання та забезпечення діяльності виконавчої дирекції Фонду та її робочих органів, управління Фондом; створення резерву коштів Фонду; утримання інформаційно-обчислювальних центрів поліграфічної бази Фонду; створення гуртожитків та тимчасового житла для осіб без певного місця проживання; та інше.

На **місцевому** рівні кошти Фонду використовуються для: професійної орієнтації населення, професійного навчання вивільнюваних працівників і безробітних, сприяння їх працевлаштуванню; виплати допомоги по безробіттю, матеріальної допомоги по безробіттю; надання безпроцентної позики безробітним для заняття підприємницькою діяльністю; виплати допомоги на поховання у разі смерті безробітного або особи, яка перебувала на його утриманні; виплати дотації роботодавцю на створення додаткових робочих місць для працевлаштування безробітних; організації додаткових робочих місць у галузях народного господарства; інших витрат, пов'язаних із соціальним захистом прав громадян держави на працю.

Фонд є некомерційною самоврядною організацією. Кошти фонду не включаються до складу Державного бюджету України і не можуть бути використані на будь-які інші цілі. Держава є гарантом забезпечення застрахованих осіб та надання їм відповідних соціальних послуг.

Фонд соціального страхування від нещасних випадків. Страхування від нещасного випадку та професійного захворювання є самостійним видом загальнообов'язкового державного соціального страхування, за допомогою якого здійснюється соціальний захист з охорони життя та здоров'я громадян у процесі їх трудової діяльності.

Фонд соціального страхування від нещасних випадків створений з метою проведення профілактичних заходів з охорони праці, відновлення здоров'я та працездатності потерпілих на виробництві від нещасних випадків, відшкодування їм завданої матеріальної та моральної шкоди.

Основним джерелом надходжень до бюджету Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України є страхові внески роботодавців, які сплачуються за страховими тарифами відповідно до класу професійного ризику.

Основною та принциповою передумовою здійснення страхових виплат, надання соціальних послуг потерпілим від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань є своєчасна та в повному обсязі сплата страхувальниками страхових внесків до Фонду.

Віднесення Фондом соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України страхувальників до класів професійного ризику виробництва проводиться за основним видом їх економічної діяльності відповідно до Порядку визначення страхових тарифів для підприємств, установ та організацій на загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 13.09.2000 року № 1423.

Використовуються кошти Фонду страхування від нещасних випадків на:

- виплату пенсії по інвалідності;
- виплату пенсії у зв'язку з втратою годувальника;
- виплати втраченого заробітку;

- виплати одноразової допомоги потерпілому і членам сім'ї потерпілого;
- фінансування витрат на медичну і соціальну допомогу потерпілим.

Управління коштами здійснює некомерційна самоврядна організація — Фонд соціального страхування від нещасних випадків, який діє під контролем держави, представників застрахованих осіб і роботодавців.

Фонд захисту інвалідів створено з метою фінансування робіт і державних програм, що стосуються соціального захисту інвалідів.

Бюджет Фонду формується за рахунок таких джерел:

- грошових коштів, які передаються з державного бюджету для здійснення державних заходів щодо соціального захисту інвалідів;
- надходжень від підприємств і організацій, що не забезпечують дотримання встановлених нормативів робочих місць для працевлаштування інвалідів;
- благодійних внесків організацій, трудових колективів і громадян;
- інших надходжень.

Використання коштів Фонду захисту інвалідів спрямовано на фінансування заходів, що створюють інвалідам умови й можливості участі в економічній, політичній та соціальній сферах життя суспільства, забезпечують їх соціальний захист.

Склад тимчасових фондів цільового призначення досить мобільний. У різні роки до їх складу в Україні належали фонд розвитку паливно-енергетичного комплексу, фонд розвитку промисловості, фонд конверсії, фонд охорони праці, державний інноваційний фонд та ін.

Особливе місце у системі фондів цільового призначення займав Фонд для здійснення заходів щодо ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи та соціального захисту населення. З одного боку, Фонд Чорнобиля можна розглядати як тимчасовий, оскільки він був призначений для ліквідації наслідків аварії. З другого боку, цей процес триватиме досить довго, внаслідок чого ці видатки мають ознаки постійних. Вони спрямовувались на підтримання безпеки на Чорнобильській АЕС та в зоні відчуження, на переселення жителів із забруднених регіонів, на допомогу та лікування ліквідаторів і осіб, що постраждали внаслідок аварії. З 1999 р. формування Фонду скасовано, а його видатки передано до бюджету.

17.3. Недержавні фінансові фонди

За рахунок державних фондів цільового призначення держава виконує лише основні функції, а *допоміжні* та *додаткові*, а також функції суто *комерційного характеру* виконуються виробничими й громадськими структурами, а держава може частково фінансово підтримувати ці структури. Однією з таких структур є **недержавні пенсійні фонди** (НПФ). НПФ є індикаторами добровільного пенсійного страхування, які залучають на добровільних засадах внески юридичних та фізичних осіб з метою формування фонду пенсійних накопичень, з якого здійснюються додаткові пенсійні виплати учасникам фонду, що дає змогу підвищити рівень пенсійного забезпечення громадян.

Діяльність НПФ регулюється законами України «Про недержавне пенсійне забезпечення» (2003 р.), «Про фінансові послуги та держане регулювання ринків фінансових послуг» (2001 р.) та ін.

НПФ можуть утворюватись як *відкриті пенсійні фонди, корпоративні пенсійні фонди та професійні пенсійні фонди*.

До доходів фонду входять:

- частина інвестиційного прибутку, отриманого від пенсійних внесків, що розміщені на іменних пенсійних рахунках, котрі залишаються в розпорядженні фонду і є його власністю. Вона визначається у відсотках від суми прибутку, встановлюється відповідно до умов пенсійного договору і становить 20–25%;
- комісійні збори, що встановлюються у відсотках від суми першого пенсійного вкладу вкладника, якщо це передбачено умовами договору;
- доходи з обороту власних коштів пенсійного фонду;
- надходження з інших джерел, не заборонених законодавством.

Недержавні пенсійні фонди надають такі послуги:

- складання договору про додаткове пенсійне забезпечення громадян;
- відкриття іменних пенсійних рахунків учасників;
- розміщення пенсійних внесків на депозитних рахунках;
- регулярного ознайомлення учасників з розміром пенсійного нагромадження;
- здійснення пенсійних виплат;
- надання послуг додаткового пенсійного забезпечення працівникам підприємств (трудова пенсія);
- здійснення одноразових пенсійних виплат;
- виплати всієї накопиченої на рахунку учасника суми протягом декількох років;
- здійснення комбінованих виплат;
- здійснення виплат з інвалідності.

НПФ можуть здійснювати такі види пенсійних виплат: *пенсія на певний строк; одноразова пенсійна виплата*. НПФ користується послугами адміністратора (юридичної особи), компанії з управління активами, банку-зберігача, аудитора на договірних умовах з Радою фонду.

Благодійні фонди. Важливим чинником підтримки життєвого рівня населення, народжуваності, виховання дітей, творчо обдарованої молоді, медичного обслуговування, допомоги малозабезпеченим верствам населення є гуманітарна допомога, що надається різноманітними благодійними та релігійними організаціями.

Благодійні фонди — це особлива форма організації фінансових відносин, яка характеризується виключно добровільними знаходженнями коштів для створення фондів і використання наявних коштів на благодійні цілі. Благодійні фонди, як правило, функціонують на правах юридичної особи і є самоврядними суб'єктами. Метою створення їх є благодійна діяльність, що здійснюється передусім стосовно хворих та громадян пенсійного віку. Кошти цих фондів створюються за рахунок:

- добровільних внесків, дарунків, відрахувань, громадських організацій, творчих спілок, колективів підприємств, установ, окремих громадян;
- прибутку, одержаного від виробничо-господарської діяльності організацій та підприємств, створюваних фондами;
- надходження від закордонних фондів та окремих осіб;
- доходів від заходів, що проводяться на користь фонду, лотерей, платних послуг, видавничої та іншої діяльності.

Напрями використання грошових коштів, що надходять у благодійні фонди, визначаються правлінням фонду або пленумом представників засновників і фіксують-

ся в кошторисі доходів та витрат. Витрачання коштів визначається цілями створення фонду, які конкретизують статутні завдання фонду. Головною рисою є витрачання коштів на безоплатній основі з благодійною спрямованістю.

В Україні зареєстровано 1500 благодійних організацій, а реальною діяльністю займається лише 200 фондів та громадських організацій. Так, фонд «Від серця до серця» опікується *дитячими будинками, реабілітаційними центрами, медичними закладами, відпочинком потерпілих внаслідок аварій*. Національний фонд соціального захисту матерів та дітей «Україна дітям» створено у 1996 р. з метою поліпшення соціального захисту інтересів дітей, матерів та сім'ї, забезпечення гармонійного розвитку підростаючого покоління, підвищення рівня життя дітей в Україні. Фонд соціальних інвестицій, створений за постановою КМУ від 28 квітня 2000 р., займається *покращанням умов життя бідних місцевих громадян і вразливих груп населення шляхом полегшення доступності та підвищення якості соціальних послуг, вирішення гострих кризових ситуацій*.

Також сьогодні в Україні діють: Фонд Віктора Пінчука, Фонд Олени Франчук «АНТИСНІД», Корпоративний благодійний фонд СКМ «Розвиток України», Благодійна організація Президентський фонд Леоніда Кучми «Україна», Міжнародний благодійний Фонд Олександра Фельдмана, Благодійний фонд «Хоспіс Україна», Фонд Допомоги і Розвитку Дітям Чорнобиля, Благодійний Фонд «Рідний Дім», Асоціація молодих донорів України, Благодійний фонд «Дитяча Лікарня майбутнього», Фонд Петра Порошенка, Міжнародний Благодійний Фонд «Нове Покоління», Благодійний фонд «Надіюсь і вірю», Міжнародний благодійний фонд «Україна 3000», Благодійний Фонд Влади Литовченко «Обдаровані діти – майбутнє України».

ПРАКТИКУМ

Запитання для самоконтролю

1. Які цільові фонди створюються в Україні та на які групи вони поділяються?
2. Які джерела формування та напрями використання Пенсійного фонду України?
3. Які джерела формування та напрями використання Фонду соціального страхування від нещасних випадків?
4. Які джерела формування та напрями використання Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності?
5. Які джерела формування та напрями використання Фонду соціального страхування на випадок безробіття?
6. Визначте мету утворення та напрями використання Фонду соціального страхування від нещасних випадків.
7. Як формується фонд захисту інвалідів і в чому полягає його призначення?
8. Які суб'єкти беруть участь у недержавному пенсійному страхуванні?
9. Яка специфіка діяльності благодійних фондів?

Питання для обговорення на семінарських заняттях

1. Загальнодержавні фонди цільового призначення, їх класифікація і характеристика.
2. Характеристика загальнодержавних позабюджетних цільових фондів, що створені в Україні.
3. Недержавні фінансові фонди.
4. Види та порядок формування цільових державних фондів економічного призначення.
5. Порядок формування та використання солідарної частини Пенсійного фонду.
6. Порядок формування та використання накопичувальної частини Пенсійного фонду.

Теми рефератів

1. Особливості запровадження державних соціальних позабюджетних фондів.
2. Призначення соціальних позабюджетних фондів.
3. Становлення і розвиток соціальних позабюджетних фондів в Україні.
4. Джерела формування доходів бюджетів соціальних позабюджетних фондів.
5. Характеристика видаткової частини бюджету соціального позабюджетного фонду.
6. Особливості управління соціальними позабюджетними фондами.
7. Роль державних цільових фондів в економічному та соціальному розвитку суспільства.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. Державні цільові фонди поділяють на:

- а) відомчі;
- б) галузеві;
- в) економічні;
- г) регіональні.

2. Кошти Пенсійного фонду України використовують на:

- а) фінансування розвитку медицини;
- б) соціально-культурні цілі;
- в) фінансування державних та регіональних програм соціальної підтримки пенсіонерів;
- г) усі відповіді правильні.

3. Право створювати цільові фонди мають:

- а) загальнодержавні органи влади;
- б) місцеві органи влади;
- в) правильні відповіді а і б;
- г) немає правильної відповіді.

4. Цільові фонди створюють шляхом:

- а) виділення коштів з бюджету;
- б) створення власних джерел доходів;
- в) правильні відповіді а і б;
- г) немає правильної відповіді.

5. Позабюджетні цільові фонди:

- а) Пенсійний фонд, Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності;
- б) Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття, Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань;
- в) Фонд соціального захисту інвалідів, Фонд охорони навколишнього природного середовища;
- г) правильні відповіді а і б;

6. Цільові фонди, що входять до складу Державного бюджету України:

- а) Пенсійний фонд, Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності;
- б) Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття, Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань;
- в) Фонд соціального захисту інвалідів, Фонд охорони навколишнього природного середовища;
- г) усі відповіді правильні.

7. Величина ресурсів пенсійного забезпечення визначається:

- а) демографічними причинами;
- б) економічними причинами;
- в) всі відповіді правильні;
- г) немає правильної відповіді.

8. Демографічні причини визначення величини ресурсів пенсійного забезпечення:

- а) середня тривалість життя і її динаміка, кількість осіб пенсійного віку;
- б) чисельність працездатного населення, економічний стан країни в цілому;
- в) співвідношення рівнів заробітної плати і пенсії;
- г) правильні відповіді а і б.

9. Економічні причини визначення величини ресурсів пенсійного забезпечення:

- а) економічний стан країни в цілому, співвідношення рівнів заробітної плати і пенсії;
- б) надбавки за стаж, умови роботи та ін., наявність і частка осіб, що мають право на пільги при визначенні рівня пенсійного забезпечення;
- в) правильні відповіді а і б;
- г) немає правильної відповіді.

10. За періодом функціонування цільові державні фонди поділяються на:

- а) довічні, строкові;
- б) постійні, довічні;
- в) солідарні, тимчасові;
- г) постійні, тимчасові.

11. За рівнем управління цільові державні фонди поділяють на:

- а) постійні і тимчасові;
- б) державні та місцеві;
- в) державні, регіональні;
- г) бюджетні, позабюджетні.

Задачі

Задача 1

У зв'язку зі скороченням 15 жовтня 2010 року з роботи було звільнено чотирьох осіб: С. В. Єрхіну, А. А. Козака, П. С. Мартинюка та П. Г. Білоконного, що мають страховий стаж відповідно 2, 5, 9 і 14 років. Їх загальна заробітна плата протягом квітня-вересня 2010 року становила: С. В. Єрхіної — 8460 грн; А. А. Козака — 13770 грн;

П. С. Мартинюка — 12750 грн; П. Г. Білоконного — 15580 грн; Визначте розмір допомоги по безробіттю, якщо його розрахунок здійснюється у відсотках до середньої заробітної плати (доходу), визначеної відповідно до порядку обчислення середньої заробітної плати (доходу) для розрахунку виплат за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням, залежно від страхового стажу:

- до 2 років — 50 %;
- від 2 до 6 років — 55 %;
- від 6 до 10 років — 60 %;
- від 10 до 12 — 70 %;
- понад 12 років — 80 %.

Допомога по безробіттю виплачується залежно від тривалості безробіття у відсотках до визначеного розміру:

- перші 90 календарних днів — 100 %;
- протягом наступних 90 календарних днів — 90 %;
- надалі — 80 %.

Задача 2

Застрахована особа була відсутня на роботі через тимчасову непрацездатність з 6 по 26 вересня 2010 року. Її заробітна плата, з якої сплачено страхові внески складала:

- в березні — 10540 грн;
- в квітні — 11800 грн;
- в травні — 12200 грн;
- в червні — 12320 грн;
- в липні — 12570 грн;
- в серпні — 12600 грн.

Розрахуйте розмір допомоги у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності, сплаченої за рахунок роботодавця та Фонду соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності. Страховий стаж працівника становить 10 років. Відсоток соціальної допомоги залежить від стажу:

- до 5 років — 60 %;
- від 5 до 8 років — 80 %;
- понад 8 років — 100 %.

Задача 3

На підставі даних табл. 17.1:

- 1) визначте суму доходів та видатків позабюджетних фондів у звітному та попередньому роках;
- 2) визначте структуру надходжень до позабюджетних фондів України у звітному і попередньому роках;
- 3) визначте структуру видатків позабюджетних фондів у звітному та попередньому роках;
- 4) визначте залишок коштів позабюджетних фондів у звітному та попередньому роках.

Таблиця 17.1

Фінансова діяльність позабюджетних фондів України, тис. грн

Показники	Попередній рік	Звітний рік
1	2	3
Доходи		
Залишок коштів на початок періоду	353751	103133161
Надходження		
З бюджетів України	1242348	2539052
Від підприємств та організацій	114205584	129834497
У тому числі:		
– України	11359534	12861283
– країн СНД	424	120
– інших країн	60626	122094
Від громадян	31668	38560
У тому числі:		
– України	30911	26064
– країн СНД	4	27
– інших країн	753	12469
Доходи від комерційної діяльності	8719	897
Кредити, отримані від банків та інших фінансових установ	300575	50000
Відсотки, отримані за даними кредитами	347	1363
Інші надходження	680556	190097
Витрати		
На основний вид діяльності	13089524	14153346
На утримання апарату управління фонду	109725	198750
Платежі до бюджетів України	2579	7990
Відсотки, сплачені за отримані кредити	15236	6317
На фінансування державних закладів	1682	1464
Капітальні вкладення на капітальний ремонт	40426	46367
На інші цілі	431215	224399
Залишок коштів		

Приклади розв'язання типових задач

Приклад 1

У зв'язку зі скороченням 25 вересня 2008 року з роботи було звільнено трьох осіб: І.І. Іванова, П.П. Петрова та С.С. Сидорова, що мають страховий стаж відповідно 3, 7 і 12 років. Їх загальна заробітна плата протягом березня-серпня 2008 року становила: І.І. Іванов — 7150 грн; П.П. Петрова — 10190 грн; С.С. Сидорова

9230 грн. Визначте розмір допомоги по безробіттю, якщо його розрахунок здійснюється у відсотках до середньої заробітної плати (доходу), визначеної відповідно до порядку обчислення середньої заробітної плати (доходу) для розрахунку виплат за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням, залежно від страхового стажу:

- до 2 років – 50 %;
- від 2 до 6 років – 55 %;
- від 6 до 10 років – 60 %;
- понад 10 років – 70 %.

Допомога по безробіттю виплачується залежно від тривалості безробіття у відсотках до визначеного розміру:

- перші 90 календарних днів – 100 %;
- протягом наступних 90 календарних днів – 80 %;
- надалі – 70 %.

Розв'язок.

Середня заробітна плата для призначення допомоги по безробіттю становить:

- І. І. Іванов: $7150/184$ календарних дні = 38,86 грн;
- П. П. Петров: $10190/184$ календарних дні = 55,38 грн;
- С. С. Сидоров: $9230/184$ календарних дні = 50,16 грн.

Допомога І. І. Іванову становитиме:

- перші 90 календарних днів виплачуватиметься 100 % від визначеного розміру допомоги по безробіттю, тобто $38,86 \times 0,55 \times 90 = 1923,57$ грн у повному обсязі;
- протягом наступних 90 календарних днів – 1538,86 (80 % від 1923,57 грн);
- надалі – $38,86 \times 0,55 \times 0,7 = 14,96$ грн щоденно.

Допомога П. П. Петрову становитиме:

- перші 90 календарних днів виплачуватиметься 100 % від визначеного розміру допомоги по безробіттю, тобто $55,38 \times 0,6 \times 90 = 2990,52$ грн у повному обсязі;
- протягом наступних 90 календарних днів – 2393,4 (80 % від 2990,52 грн);
- надалі – 23,26 грн щоденно ($55,38 \times 0,6 \times 0,7$).

Допомога С. С. Сидорову становитиме:

- перші 90 календарних днів виплачуватиметься 100 % від визначеного розміру допомоги по безробіттю, тобто $50,16 \times 0,7 \times 90 = 3160,1$ грн у повному обсязі;
- протягом наступних 90 календарних днів – 2528,1 грн (80 % від 3160,1 грн);
- надалі $50,16 \times 0,7 \times 0,7 = 24,58$ грн щоденно.

Приклад 2

Застрахована особа була відсутня на роботі через тимчасову непрацездатність з 9 по 28 вересня 2008 року. Її заробітна плата, з якої сплачено страхові внески складала:

- в березні – 9540 грн;
- в квітні – 9800 грн;
- в травні – 9870 грн;
- в червні – 9820 грн;
- в липні – 9820 грн;
- в серпні – 9870 грн.

Розрахуйте розмір допомоги у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності, сплаченої за рахунок роботодавця та Фонду соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності. Страховий стаж працівника становить 7 років. Відсоток соціальної допомоги залежить від стажу:

- до 5 років – 60 %;
- від 5 до 8 років – 80 %;
- понад 8 років – 100 %.

Розв'язок.

1. Побудуємо табл. 17.2 яка міститиме відомості про заробітну плату працівника.

Таблиця 17.2

Відомості про заробітну плату працівника

Розрахунковий період	Відпрацьовані дні	Заробітна плата, з якої сплачено страхові внески	Середньоденна заробітна плата
Березень	20	9495	474,75
Квітень	21	9705	462,14
Травень	19	9705	510,7
Червень	19	9705	510,7
Липень	23	9735	423,26
Серпень	20	9735	486,75
Разом	122	58080	476,06

2. Розрахуємо розмір допомоги у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності, сплаченої за рахунок роботодавця:

$$476,07 \times 4 \text{ (робочі дні)} \times 0,8 = 1523,42 \text{ грн.}$$

3. Страхова виплата за рахунок Фонду соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності або Фонду соціального страхування від нещасних випадків та професійних захворювань становитиме:

$$476,07 \times 10 \text{ (робочих днів)} \times 0,8 = 3808,56 \text{ грн.}$$

Приклад 3

На підставі даних табл. 17.3:

- 1) визначте суму доходів та видатків позабюджетних фондів у звітному та попередньому роках;
- 2) визначте структуру надходжень до позабюджетних фондів України у звітному і попередньому роках;
- 3) визначте структуру видатків позабюджетних фондів у звітному та попередньому роках;
- 4) визначте залишок коштів позабюджетних фондів у звітному та попередньому роках.

Розв'язок.

Таблиця 17.3

Фінансова діяльність позабюджетних фондів України, тис. грн

Показники	Попередній рік	%	Звітний рік	%
1	2	3	4	5
ДОХОДИ				
1. Залишок коштів на початок періоду	353751	—	103133161	—
2. Надходження				
3. З бюджетів України	1242348	1,07	2539052	1,91
4. Від підприємств та організацій	114205584	98,06	129834497	97,87
5. У тому числі:				
– України	11359534	9,95	12861283	9,91
– країн СНД	424	0,00	120	0,00
– інших країн	60626	0,05	122094	0,09
6. Від громадян	31668	0,03	38560	0,03
7. У тому числі:				
– України	30911	97,61	26064	67,59
– країн СНД	4	0,01	27	0,07
– інших країн	753	2,38	12469	32,34
8. Доходи від комерційної діяльності	8719	0,01	897	0,00
9. Кредити, отримані від банків та інших фінансових установ	300575	0,26	50000	0,04
10. Відсотки, отримані за даними кредитами	347	0,00	1363	0,00
11. Інші надходження	680556	0,58	190097	0,14
12. Всього доходів (3+4+6+8+9+10+11)	116469797	100	132654466	100
ВИДАТКИ				
13. На основний вид діяльності	13089524	95,61	14153346	96,68
14. На утримання апарату управління фонду	109725	0,80	198750	1,36
15. Платежі до бюджетів України	2579	0,02	7990	0,05
16. Відсотки, сплачені за отримані кредити	15236	0,11	6317	0,04
17. На фінансування державних закладів	1682	0,01	1464	0,01
18. Капітальні вкладення на капітальний ремонт	40426	0,30	46367	0,32
19. На інші цілі	431215	3,15	224399	1,53
20. Всього видатків (1+2+3+4+5+6+7)	13690387	100	14638633	100
Залишок коштів (1+12-20)	103133161	—	221148994	—

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. *Базилевич В.Д., Баластрик Л.О.* Державні фінанси: Навч. посіб. / За заг. ред. В.Д. Базилевича. — К.: Атіка, 2002. — 368 с.
2. *Венгер В.В.* Фінанси: Навч. пос. [для студ. вищ. навч. закл.] / В.В. Венгер. — К.: Центр учбової літератури, 2009. — 432 с.
3. *Вступ до спеціальності «Фінанси»:* Навч.-метод. посіб. / В.О. Зінченко; Луган. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. — Луганськ: Альма-матер, 2008. — 107 с.
4. *Державні фінанси України:* Навч. посіб. / М.І. Карлін. — К.: Знання, 2008. — 349 с.
5. *Карлін М.І.* Фінансова система України: Навч. посіб. — К.: Знання, 2007. — 324 с.
6. *Леоненко П.М., Юхименко П.І., Льєнко А.А. та ін.* Теорія фінансів: Навчальний посібник / За загальною ред. О.Д. Василика. — К.: Центр навчальної літератури, 2005. — 480 с.
7. *Опарін В.М.* Фінанси (Загальна теорія): Навч. посіб. — 2-ге вид., доп. і перероб. — К.: КНЕУ, 2005. — 240 с.
8. *Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування:* Закон України № 16/98-ВР від 14.01.1998 р. [Електронний ресурс]. — Доступний з: <<http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=16%2F98-%E2%F0>>.
9. *Основи питання функціонування недержавних пенсійних фондів.* [Електронний ресурс]. — Доступний з: <http://ukraine.usaid.gov/lib/NPF_kravchenko_ukr.pdf>.
10. *Основи показники системи недержавного пенсійного забезпечення за 2005–2009 рр.* Річні звіти Держфінпослг. [Електронний ресурс]. — Доступний з: <<http://www.dfp.gov.ua/732.html>>.
11. *«Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»:* Закон України від 09.07.2003 р. № 1058-IV. [Електронний ресурс]. — Доступний з: <<http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1058-15>>.
12. *Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування:* Закон України № 2464-VI від 08.07.2010 р. [Електронний ресурс]. — Доступний з: <<http://www.president.gov.ua/documents/12162.html>>.
13. *Про Положення про Пенсійний фонд України:* Указ Президента України № 384/2011 від 06.04.2011 р. [Електронний ресурс]. — Доступний з: <http://www.pfu.gov.ua/pfu/control/uk/publish/article?art_id=174596&cat_id=94748>.
14. *Романенко О.Р.* Фінанси: Підручник. — К.: Центр навчальної літератури, 2006. — 312 с.
15. *Стеців Л.П., Копилюк О.І.* Фінанси: Навч. посіб. — К.: Знання, 2007. — 235 с.
16. *Фінанси:* Навч. посіб. / В.С. Загорський, О.Д. Вовчак, І.Г. Благун, І.Р. Чуй. — К.: Знання, 2006. — 247 с.
17. *Фінанси:* Підручник / За ред. С.І. Юрія, В.М. Федосова. — К.: Знання, 2008. — 611 с.
18. *Фінанси:* Навч. посіб. / О.П. Близнюк, Л.І. Лачкова, В.І. Оспіщев, І.В. Бубенко, В.В. Кривошей. — К.: Знання, 2006. — 415 с.
19. *Фінанси:* Навч. посіб. / В.І. Оспіщев, Л.І. Лачкова, О.П. Близнюк, І.В. Бубенко, В.В. Кривошей, Т.О. Ставерська. — 2-ге вид., переробл. і доповн. — К.: Знання, 2008. — 366 с.
20. *Фінанси:* курс для фінансистів: Навч. посіб. / В.І. Оспіщев, О.П. Близнюк, Л.І. Лачкова, Т.О. Ставерська, Г.М. Фадєєва. — К.: Знання, 2008. — 567 с.

Тема 18 **СТРАХУВАННЯ І СТРАХОВИЙ РИНОК**

- 18.1. Особливості фінансових відносин у сфері страхування.
- 18.2. Організаційні форми страхових фондів.
- 18.3. Страховий ринок.
- 18.4. Державне регулювання у сфері страхування.

18.1. Особливості фінансових відносин у сфері страхування

Страховання є самостійною сферою фінансової системи. Включаючи сферу страхування до фінансової системи, ми виходимо з того, що економічна категорія страхування є складовою категорії фінанси. Водночас можна виділити суттєві ознаки, що характеризують специфічність категорії страхування. Це:

1) страхування пов'язане тільки з перерозподільними відносинами, які обумовлені наявністю настання раптових, непередбачених подій, тобто страхових випадків, які завдають матеріальної або іншої шкоди народному господарству і населенню. В умовах ринкового господарства поряд з традиційним використанням можливостей страхування — захисту від надзвичайних явищ природного характеру (*землетруси, урагани, повені* та ін.) і техногенних ризиків (*пожежі, аварії, вибухи тощо*), зростає потреба у підприємців у страховому покритті збитків, що виникають у разі порушення фінансових і кредитних зобов'язань, неплатоспроможності контрагентів, коливання валютних курсів та дії інших економічних факторів, які призводять до втрат прибутків і реальних доходів. Страховий захист життя, здоров'я, працездатності і матеріального благополуччя населення також пов'язаний із його економічними інтересами і реалізується за допомогою страхових послуг;

2) при страхуванні має місце солідарне розкладення нанесеного збитку між учасниками. Виникнення таких перерозподільних (розкладкових) відносин обумовлене тим, що випадковий характер заподіяння шкоди спричиняє матеріальні або інші втрати, котрі, як правило, охоплюють не всі господарства, не всю територію даної країни чи регіону, а лише їх частину. Це створює умови для відшкодування збитків за допомогою солідарного розкладення втрат одних господарств між усіма застрахованими господарствами. При цьому чим ширше коло учасників страхування, тим менша частка в розкладенні збитків припадає на кожного страхувальника. Страхування стає найбільш ефективним методом відшкодування збитків, коли в ньому бере участь якнайбільше число страхувальників. Тим самим забезпечується достатня концентрація грошових коштів у єдиному фонді, що називається страховим. Тоді стає можливим відшкодування максимальних збитків за мінімальних витрат кожного страхувальника;

3) замкнене розкладення збитків обумовлює зворотність коштів, мобілізованих у страховий фонд. Страхові платежі кожного страхувальника, внесені в страховий фонд, мають тільки одне призначення — *відшкодування ймовірної суми шкоди у визначеному територіальному масштабі протягом певного періоду*. Тому вся сума страхових платежів (без урахування накладних витрат тієї організації, що проводить

страхування) повертається у формі відшкодування збитків протягом взятого в розрахунок часового періоду в тому ж територіальному масштабі.

4) перерозподільні відносини у страхуванні виходять за рамки календарного року. Розкладення збитків у часі пов'язане із випадковим характером виникнення надзвичайних подій: кілька років підряд надзвичайних подій може і не бути, і точний час їх настання невідомий. Ця обставина породжує необхідність резервування в сприятливі роки частини страхових платежів, що надійшли, для створення запасного фонду як джерела відшкодування надзвичайних збитків у несприятливому році.

Наведені особливості перерозподільних відносин, що виникають під час страхування, уможливають таке його визначення:

 Страхування як економічна категорія — це сукупність особливих замкнених перерозподільних відносин між його учасниками з приводу формування цільового страхового фонду і його використання для відшкодування збитків, заподіяних за непередбачених несприятливих обставин, а також для надання матеріальної допомоги громадянам у разі настання певних подій у їх житті.

Страхування є гарантом компенсації збитків, заподіяних майновим інтересам держави, суб'єктів господарювання і населення. Воно значною мірою звільняє бюджет від тягаря витрат на відшкодування збитків, що мають місце внаслідок руйнівних природних катаклізмів, техногенних катастроф, епідемій та інших нещасних випадків, захищає підприємців від майнових і комерційних витрат, забезпечує підтримку рівня життя громадян.

Підприємництво і страхування нерозривно пов'язані. Наявність ринкових відносин обумовлює необхідність дій самостійних виробників на свій страх і ризик, що посилює значення страхових послуг. Для підприємництва характерні освоєння нових сучасних високоефективних технологій, випуск удосконаленої і нової продукції, готовність ризикувати на ринку, що може викликати збитки. Отже, у підприємців виникає страховий інтерес.

Страхування є ефективним засобом реалізації соціальної політики держави, здійснюючи матеріальний захист громадян шляхом виплати пенсій і грошової допомоги через систему державного соціального страхування.

Страхування — стабільне джерело інвестиційних ресурсів держави. Вкладаючи кошти страхових резервів (переважно за довгостроковими договорами особистого страхування) в пріоритетні галузі, держава спроможна вирішувати глобальні економічні завдання. Страхування має стратегічне значення у розвитку національної економіки.

Отже, страхування є одночасно засобом залучення грошових ресурсів і способом відшкодування збитків.

Сутність страхування проявляється у його функціях. Вони дають змогу виявити особливості страхування як сфери фінансової системи. Страхуванню властиві функції: *ризикова, попереджувальна, нагромаджувальна та контрольна* (рис. 18.1).

Головною і визначальною є **ризикова функція**, оскільки страховий ризик, як імовірність збитків безпосередньо пов'язаний з основним призначенням страхування — надання грошової допомоги постраждалим господарствам або громадянам.

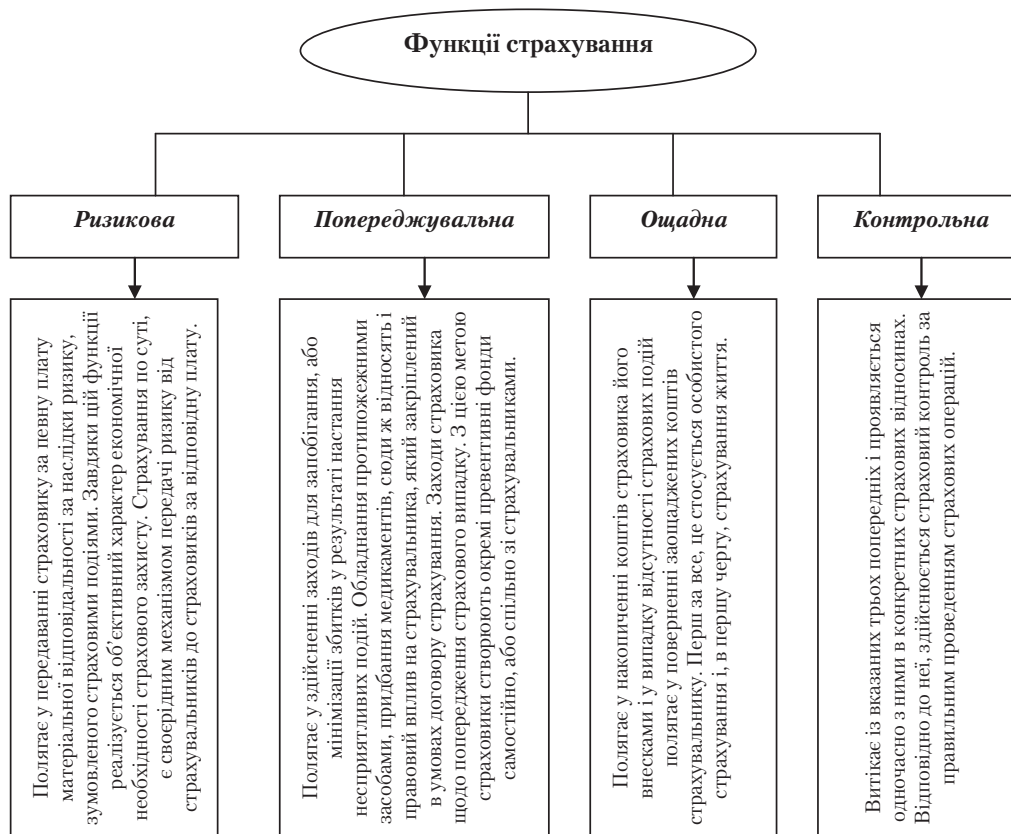

Рис. 18.1. Функції страхування

Саме в рамках ризикової функції відбувається перерозподіл грошових коштів серед учасників страхування у зв'язку з наслідками страхових подій. Страхування виконує також **попереджувальну** функцію, пов'язану з використанням частини страхового фонду на зменшення наслідків страхового ризику. У страхуванні життя категорія страхування найбільшою мірою зближається з категорією кредиту при **заощадженні** за договором страхування на дожиття обумовлених страхових сум. **Заощадження** грошових сум за допомогою страхування на дожиття пов'язане з потребою в страховому захисті досягнутого сімейного статку. Отже страхування може мати й **нагромаджувальну функцію**.

Контрольна функція страхування впливає з указаних вище трьох специфічних функцій і проявляється одночасно з ними в конкретних страхових відносинах в умовах страхування. Відповідно до вимоги контрольної функції здійснюється фінансовий контроль за правильним проведенням страхових операцій.

Страхові відносини є досить різноманітними. Як правило, вони є дво- чи тресторонніми. **Двосторонні** відносини складаються між страховиком і страхувальником, який водночас є і застрахованим, **тресторонні** — між страховиком, страхувальником і застрахованим.

В окремих випадках у страхових відносинах може брати участь кілька страховиків. Це зумовлено двома формами страхових відносин: *співстрахування* і *перестрахування*. **Співстрахування** – це розміщення одного ризику частками у кількох страховиків. Зазвичай на кожен страхову суму видається окремий поліс. **Перестрахування** – це передавання договору страхування від одного страховика до іншого. У цих відносинах перший страховик, приймаючи на страхування ризику, частину відповідальності за ними передає іншому страховикові (перестраховику) на відповідних умовах.

Найбільш повною є класифікація страхування за економічними ознаками, яка передбачає декілька підходів залежно від цілей класифікації (рис. 18.2).

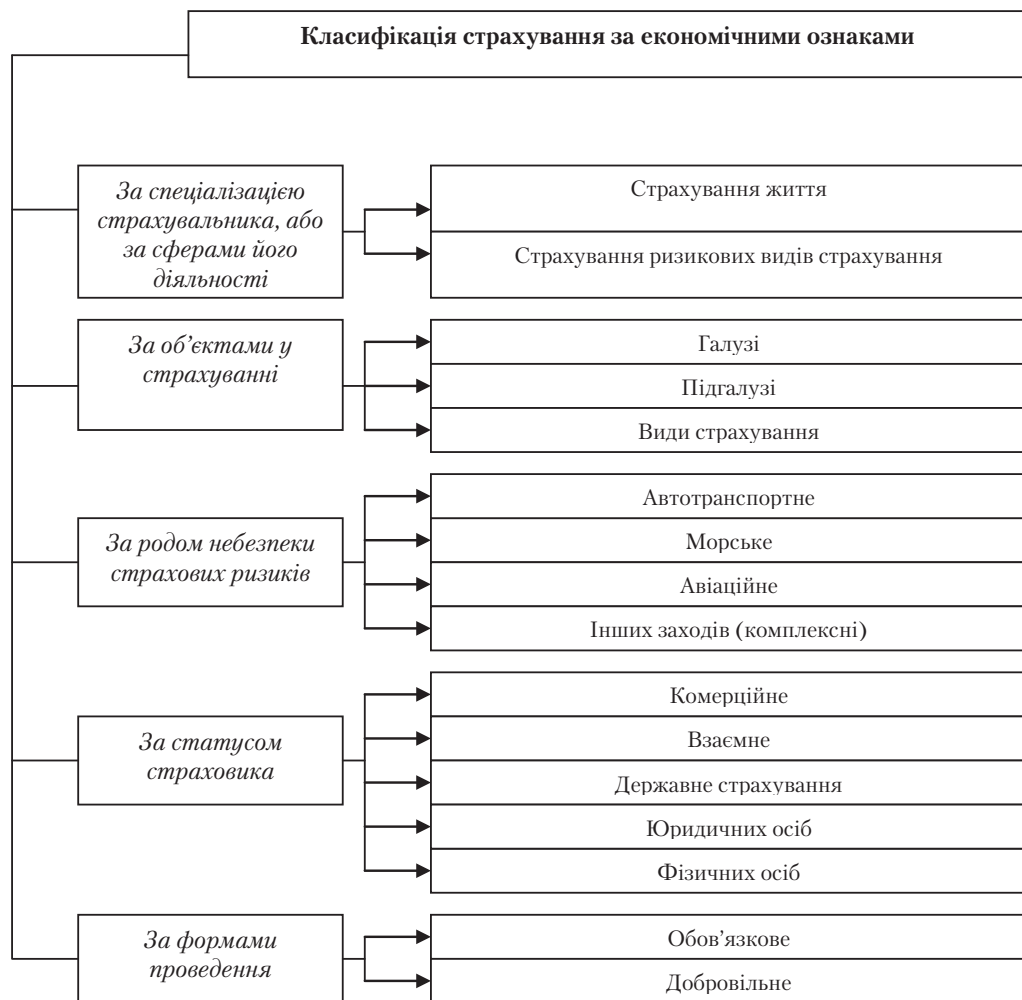

Рис. 18.2. Класифікація страхування за економічними ознаками

Страхові відносини включають:

- страхові платежі;
- виплату страхового відшкодування;
- перестраховання;
- розміщення тимчасово вільних коштів на фінансовому ринку;
- отримання доходів від розміщення коштів на фінансовому ринку.

Страхові платежі — це перерахування коштів страхувальником страховику. Вони можуть здійснюватись одноразово чи поетапно. Внесення страхових платежів здійснюється на основі *страхових тарифів* — розміру плати з одиниці страхової суми.

Страховий тариф (брутто-ставка) складається з двох частин — *нетто-ставки та навантаження*. **Нетто-ставка** відображає ту частину тарифу, яка призначена для виплати страхового відшкодування. Вона залежить від загальних розмірів страхового відшкодування (визначається на основі статистичних досліджень про кількість страхових подій і середню вартість відшкодування на одну подію) та кількості страхувальників, охоплених цим видом страхування. **Навантаження** відображає витрати страховика, пов'язані з проведенням страхування та його прибуток.

Страховий тариф відображає ціну страхування. Це основний чинник конкуренції на страховому ринку. Чим більше охоплено страхувальників, чим менші витрати страховика, тим нижчий розмір страхового тарифу і тим більші можливості для залучення нових клієнтів.

Страхове відшкодування — це виплата страховиком застрахованому (або одержувачу) повної чи часткової суми збитків. Розмір страхового відшкодування залежить від двох чинників — *страхової суми і страхового збитку*. **Страхова сума** — це сума, на яку застрахований об'єкт страхування, або розмір максимальної відповідальності страховика за договором у разі настання страхового випадку. Розміри страхової суми визначаються, з *одного боку*, вартісною оцінкою об'єкта страхування, а з *іншого* — можливостями і побажаннями страхувальника. Відношення страхової суми до вартісної оцінки об'єкта страхування характеризує страхове забезпечення, ще не може перевищувати 100%. **Страховий збиток** являє собою вартісну оцінку заподіяних застрахованому втрат.

Установлені різні системи визначення розміру страхового відшкодування. Основними є методи *повної і пропорційної* відповідальності. За **повної** відповідальності страховика страхове відшкодування виплачується в розмірі заподіяних збитків, але не більше страхової суми. За **пропорційної** системи відповідальності розподіляється між страховиком і застрахованим у пропорції, яка відображає співвідношення між страховою сумою і вартісною оцінкою об'єкта страхування. Наприклад, якщо страхова сума становить половину вартісної оцінки об'єкта страхування, то застрахованому буде виплачено страхове відшкодування у розмірі 50% від суми заподіяних збитків.

Взаємовідносини з фінансовим ринком характеризують розміщення на ньому тимчасово вільних коштів страхових фондів і отримання від цього доходів. Отримані доходи розподіляються на дві частини. Одна формує доходи страхових компаній і становить певну частину їхнього прибутку. Друга частина спрямовується безпосередньо

на формування страхових фондів. Вона забезпечує здешевлення страхування для страхувальників за рахунок використання їхніх коштів (страхових платежів) на фінансовому ринку. Це важлива складова раціонального й ефективного використання фінансових ресурсів країни в цілому.

Страхові відносини між суб'єктами страхування і грошові потоки регулюються відповідними угодами між *страховиком* і *страхувальником*, які мають юридичну силу. Документ, що засвідчує факт страхування, називається **страховим полісом** (свідоцтвом). Він видається страховиком після сплати страхового внеску (разового чи першого). У страховому полісі вказуються об'єкт і вид страхування, строки дії договору і страхові випадки.

Розрізняють терміни «**страховий випадок**» і «**страхова подія**». **Страховий випадок** — це можлива подія, настання якої може спричинити збитки. Він характеризує певний ризик, від якого і здійснюється страхування. **Страхова подія** являє собою подію, що фактично настала. Вона має бути офіційно зареєстрована. Тобто страховий випадок — це можлива подія, а страхова подія — це та, що відбулася.

18.2. Організаційні форми страхових фондів

У практиці господарювання економічна категорія страхування проявляється через формування спеціальних цільових ресурсів, призначених для відшкодування збитків — страхових фондів. Створення страхових фондів, у свою чергу, може здійснюватись у трьох формах (рис. 18.3).

Самострахування ґрунтується на індивідуальній відповідальності й полягає в тому, що кожна юридична і фізична особа формує власні страхові (резервні) фонди за рахунок власних доходів. Це дорога і нераціональна форма. З цих причин сфера самострахування обмежена мінімальними потребами і виражається насамперед у створенні фінансових резервів суб'єктами господарювання та певного резервування коштів фізичними особами. Більш поширена ця форма в банківській сфері, де вищий ступінь ризику і встановлено досить високий рівень відповідальності.

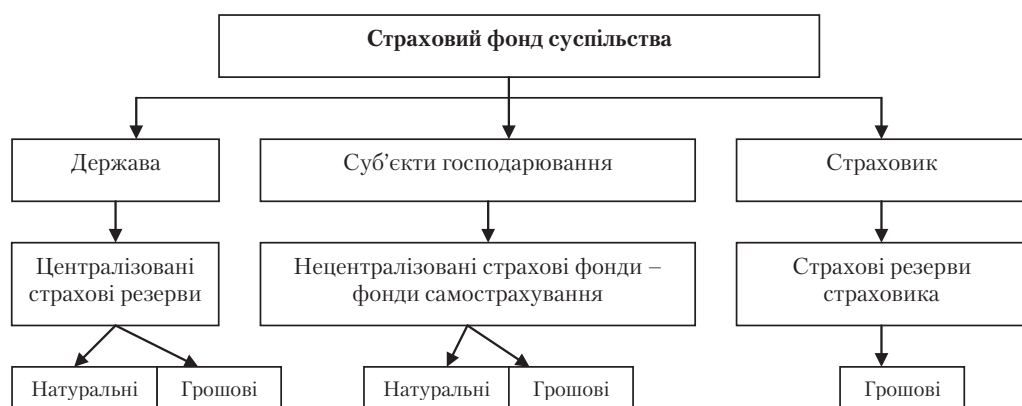

Рис. 18.3. Організаційні форми існування страхового фонду

Централізоване страхове забезпечення засновується на державній відповідальності й передбачає відшкодування втрат за рахунок загальнодержавних коштів. При цьому частина цих коштів виділяється в окремі фонди, наприклад резервний фонд Кабінету Міністрів. Формується він у розмірі до 1% обсягу видатків загального фонду Державного бюджету і входить до складу видатків державного бюджету України. Порядок використання коштів з резервного фонду бюджету визначається Кабінетом Міністрів України.

Головними напрямками витрачання коштів резервного фонду є:

- фінансування витрат, пов'язаних із надзвичайними ситуаціями;
- фінансування робіт по ліквідації наслідків стихійних явищ та аварій;
- непередбачені витрати, пов'язані з введенням нових законів;
- інші заходи, які не могли бути передбаченими під час затвердження державного бюджету.

Одночасно встановлена вимога згідно з якою кошти резервного фонду Державного бюджету України не можуть використовуватися на погашення боргів уряду та на збільшення сум по статтях видатків, передбачених у державному бюджеті.

Отже, страхова відповідальність держави обмежена надзвичайними подіями, а страхова забезпеченість поточної діяльності юридичних і фізичних осіб є їх прерогативою і не може бути повністю перекладена на державу.

Самострахування і *централізоване страхове забезпечення* можуть здійснюватися в натуральній і грошовій формах. До фінансової системи належать страхові відносини в грошовій формі.

Створення колективних страхових фондів ґрунтується на солідарній відповідальності учасників цих фондів. Суть відносин страхування полягає в тому, що формування страхових фондів здійснюється за рахунок внесків усіх учасників, а відшкодування збитків з цих фондів проводиться для тих, хто їх зазнав унаслідок певних подій і обставин.

Колективне страхування є найбільш доцільною, економічною, ефективною і раціональною формою створення страхових фондів. Порівняно з самострахуванням воно значно дешевше, оскільки засноване на солідарній відповідальності. Ці витрати юридичних і фізичних осіб характеризують їх плату за зниження рівня ризику фінансових втрат. Раціональна організація страхової справи означає її надійність і раціональність: з одного боку, наявність централізованих коштів забезпечує високі гарантії відшкодування збитків, з іншого — дає змогу ефективно використовувати тимчасово вільні кошти на фінансовому ринку.

Організація страхової справи засновується на виділенні суб'єктів страхування, об'єктів страхування і форм страхових відносин.

Основними суб'єктами страхування виступають *страховик*, *страхувальник* і *застрахований*. **Страховик** — юридична особа — страхова компанія, яка діє на підставі відповідної ліцензії, беручи на себе зобов'язання щодо створення колективного страхового фонду і виплати з нього страхового відшкодування страхувальнику або третій особі, на чю користь укладений договір, при настанні страхового випадку. За методом фінансової діяльності страховик є звичайною підприємницькою структурою, що діє на основі комерційного розрахунку. За предметом діяльності (фінансовими ресурсами) страховик є фінансовим інститутом.

 Страховальник — юридична чи фізична особа, яка на підставі відповідної угоди зі страховиком сплачує страхові внески до страхового фонду й отримує право на відшкодування збитків у разі настання страхового випадку.

 Застрахований — юридична чи фізична особа, якій належить страхове відшкодування у разі настання страхового випадку. У договорах особистого страхування — особа, на користь якої укладений договір страхування і яка має право отримати компенсацію при настанні страхового випадку чи викупну суму, за дострокового розірвання договору. Застрахований може бути одночасно і страховальником, якщо уклав договір стосовно себе і сплатив страховий внесок. Крім того, може виділятися такий суб'єкт, як отримувач страхового відшкодування, у тих випадках, коли його не може отримати застрахований.

Об'єктами страхування можуть бути майно, життя і здоров'я громадян, працездатність та працевлаштування, недоотриманий прибуток при здійсненні фінансових та господарських операцій тощо.

Страхування може проводитись в обов'язковій і добровільній формах. **Обов'язкове страхування** зумовлене ризиками, пов'язаними з життям, втратою працездатності або з виникненням таких збитків, які не можуть бути відшкодовані однією особою.

Законодавством установлюється перелік об'єктів, які підлягають обов'язковому страхуванню, та механізм, за яким забезпечується його реалізація. Відповідальність за здійснення обов'язкового страхування покладається на державні страхові органи.

Обов'язковим страхуванням охоплюються всі об'єкти без заяв страховальників, оскільки сама реєстрація об'єкта є підставою для того, щоб він був охоплений страхуванням.

Добровільне страхування здійснюється на основі договору між страховальником і страховиком.

Нижче перелічені об'єкти страхових відносин залежно від видів страхування.

Об'єктом майнового страхування є майно юридичних і фізичних осіб. Нині в Україні найпоширенішим серед фізичних осіб є *страхування будівель, домашнього майна, транспортних засобів*. Поступово розширюється майнове страхування у сфері приватного бізнесу.

Об'єктами особистого страхування виступають життя та здоров'я громадян. Видами особистого страхування є змішане страхування життя (об'єктами виступають одночасно життя і здоров'я), страхування дітей, весільне страхування та ін. Особисте страхування виконує ризикову та нагромаджувальну функції. Ризикова передбачає відшкодування втрат у разі настання страхової події. Нагромаджувальна функція полягає в тому, що після закінчення строку дії страхового договору, застрахованому виплачується страхова сума.

У разі страхування відповідальності об'єктом є зобов'язання застрахованої особи виплатити відшкодування за завдані збитки третім особам. Найпоширеніший вид — страхування громадянської відповідальності *водіїв автотранспортних засобів*.

Крім того, об'єктом страхування може бути професійна відповідальність для осіб окремих професій, які своїми діями чи неналежним виконанням своїх обов'язків можуть спричинити збитки своїм клієнтам.

Об'єктом страхування фінансових ризиків є недоотриманий прибуток чи збитки у процесі здійснення певних господарських і фінансових операцій, яким при-

таманний відчутний ризик. Це ризики з кредитних і заставних операцій, біржових угод, депозитних вкладів юридичних і фізичних осіб, втрат від коливання валютних курсів та ін. Ця галузь страхування особливо важлива в умовах ринкової економіки, яка пов'язана з безліччю підприємницьких ризиків.

У системі соціального страхування об'єктом страхування є *працездатність та працевлаштування*. Страхування працездатності здійснюється на випадок її постійної чи тимчасової втрати. Страхування працевлаштування здійснюється на випадок безробіття.

Таким чином, соціальне страхування представляє собою частину грошових відносин по розподілу і перерозподілу валового внутрішнього продукту з метою формування і використання фондів, призначених для утримання осіб, які не беруть участі в суспільній праці. Суб'єктами відносин виступають держава, підприємства і організації різних форм власності, населення.

В економічній і публіцистичній літературі при характеристиці сфери соціального захисту населення вживають такі терміни як «соціальне забезпечення» і «соціальне страхування», нерідко ототожнюючи їх, або навпаки, вважаючи їх неоднозначними. Між тим кожний з них несе спеціальне смислове навантаження.

Соціальне забезпечення — це встановлена державою система матеріального забезпечення громадян в старості, на випадок повної або часткової втрати працездатності, втрати годувальника, а також допомога багатодітним, неповним і малозабезпеченим сім'ям.

Соціальне забезпечення здійснюється у формах «соціального страхування» і «опікування».

Характерною рисою **соціального страхування** є фінансування соціальних виплат за рахунок внесків. Форма «опікування» представляє фінансування з бюджету і орієнтована на індивідуальні потреби.

Таким чином, під **соціальним забезпеченням** слід розуміти процес соціального захисту населення, а під **соціальним страхуванням** — одну з форм здійснення цього процесу. Форма соціального страхування є домінуючою в країнах ринкової економіки. Причому в одних країнах метод страхування носить нагромаджувальний характер, а в інших — солідарний.

Соціальне страхування має обов'язковий і добровільний характер. В обов'язковому порядку воно здійснюється через загальнодержавні цільові фонди: *пенсійний, соціального страхування при тимчасовій втраті працездатності, страхування на випадок безробіття*. Страхові платежі здійснюються у формі внесків, страхове відшкодування проводять через виплату пенсій — у разі повної чи часткової втрати працездатності, та допомоги — у разі тимчасової втрати працездатності та у зв'язку з безробіттям.

Система соціального страхування може бути двох видів: *державна і недержавна* (формування недержавних та відомчих пенсійних фондів).

Державне соціальне страхування є обов'язковим. Воно має за мету забезпечення соціальних інтересів всього населення країни і окремих груп громадян, чия професійна діяльність пов'язана з особливо небезпечними умовами праці.

Особливостями солідарної системи державного соціального страхування є не персоніфікований характер внесків (вони не нагромаджуються, а витрачаються відразу на виплату пенсій) і їх непрямий характер (внески в спеціальний фонд здійснюють в більшій мірі роботодавці і в меншій — наймані працівники). Пенсії

сьогоднішнім пенсіонерам оплачуються економічно активним населенням. Така концепція пенсійного забезпечення підтримується багатьма. Але висловлюється думка, що її необхідно вдосконалювати, встановивши більшу залежність розміру пенсії від заробітку і стажу. Разом з тим реформування пенсійного забезпечення проводиться шляхом вдосконалення системи пенсійного забезпечення як державного обов'язкового, так і недержавного добровільного.

Ефективність додаткового пенсійного забезпечення доведена досвідом розвинутих країн, де політика пенсійного забезпечення ведеться у двох напрямках: *гарантоване забезпечення мінімальної трудової пенсії і підтримка малозабезпечених верств населення; розширення можливостей громадян у самозабезпеченні своєї старості через додаткове нагромаджувальне страхування.*

Частка додаткової пенсії в пенсійному доході становить 15–16% в Італії, 35–40% – у Франції, 75% – у США. Число пенсіонерів, які отримують недержавні пенсії, становить 70% від всіх пенсіонерів Західної Європи.

Не менш актуальною є проблема медичного страхування. Посилаючись на досвід зарубіжних країн і Росії, пропонується запровадити медичне страхування в Україні. На страховому ринку вже з'явилися добровільні види медичного страхування, але це не означає, що знайдено реальний вихід щодо поліпшення медичного обслуговування населення.

У медичному страхуванні об'єктом страхування є здоров'я громадян. Воно проводиться на випадок хвороби і може здійснюватись як в обов'язковій, так і додатково в добровільній формі через державні або недержавні структури. Страхувальниками можуть бути: *держава (з бюджету), підприємства, організації й установи та громадяни (за рахунок власних доходів).* Страхове відшкодування надається у формі оплати лікування.

18.3. Страховий ринок

Поняття страхового ринку трактується в економічній літературі у двох аспектах. *По-перше, страховий ринок* – це особлива сфера грошових відносин, де об'єктом купівлі-продажу є специфічна послуга – страховий захист і де формується її пропонування і попит на неї. *По-друге, страховий ринок* являє собою складну інтегровану систему страхових і перестрахових організацій (страховиків), що здійснюють страхову діяльність.

Об'єднавши ці два підходи можна визначити **страховий ринок** як сукупність страхових компаній і послуг, що ними надаються. Організаційна структура страхового ринку України представлена на рис. 18.4.

Функціонування страхового ринку базується на таких принципах:

- демонополізація страхової справи;
- конкуренція страхових організацій з надання страхових послуг, залучення страхувальників і мобілізації грошових коштів у страхові фонди;
- свобода вибору для страхувальників умов надання страхових послуг, форм і об'єктів страхового захисту;
- надійності і гарантії страхового захисту.

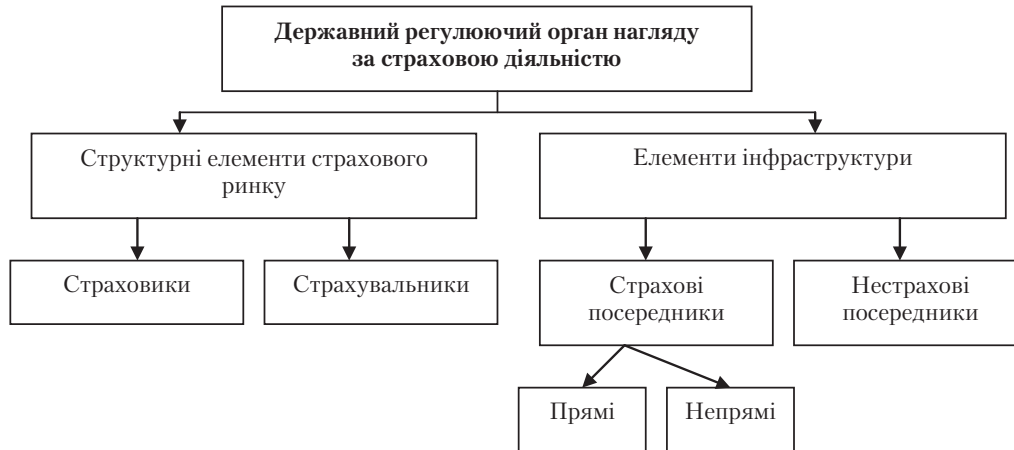

Рис. 18.4. Організаційна структура страхового ринку

Суб'єктами страхового ринку є страховики (страхові компанії), які надають страхові послуги, страховувальники (фізичні і юридичні особи і держава). Посередниками в проведенні страхування виступають *страхові агенти і страхові брокери (брокерські фірми)*.

Страхові агенти це, як правило, фізичні особи, які укладають угоди страхування зі страховувальниками від імені страховика. Страховими агентами в деяких випадках можуть бути юридичні особи. Це транспортні підприємства, котрі здійснюють обов'язкове особисте страхування від нещасних випадків на транспорті, нотаріальні контори, банки, які поряд із послугами з основної діяльності можуть укласти договори страхування. Взаємовідносини страхових агентів — юридичних осіб зі страховиками регулюються відповідними угодами.

Із розвитком страхової справи набуває поширення і така форма посередництва, як *генеральні страхові агенти*. **Генеральні агенти** — це фізичні особи, уповноважені одним або кількома страховиками у тому чи іншому адміністративно-територіальному регіоні. Вони мають право наймати на роботу страхових агентів, яким виділяється зона обслуговування й види страхування, які вони можуть здійснювати. Взаємовідносини між генеральним страховим агентом і страховою компанією здійснюються на основі договору. Генеральний страховий агент має свій рахунок у банку, на який страхова компанія переказує кошти для організації страхової діяльності.

Страхові брокери, також виконуючи функції укладання угод, діють від імені страховувальника, добираючи йому найвигідніші умови і надійні страхові компанії. Вони можуть надавати консультаційні послуги і страховикам. За свою роботу страховий брокер отримує винагороду у формі комісійних виплат.

На страховому ринку функціонують страхові компанії різних організаційно-правових форм: *державна страхова компанія; акціонерні страхові товариства; товариства взаємного страхування; страховий пул*.

Серед нових господарсько-організаційних форм страхової справи, які, на жаль, ще не набули достатнього розвитку в Україні, можна виділити такі:

- *концерн* — об'єднання підприємств, включаючи страхове товариство, що здійснюють сумісну діяльність;

- *господарські асоціації* – договірні об'єднання підприємств та страхової компанії, утворені для сумісного здійснення однієї чи кількох функцій;
- *консорціум* – тимчасові договірні об'єднання виробничих підприємств та страхових компаній для розв'язання конкретних завдань, реалізації великих цільових програм та проєктів.

Обов'язковим складовим елементом страхового ринку є спеціалізовані консалтингові фірми (компанії) страхових експертів.

Держава, як учасник ринку страхових послуг, створює правові основи страхової діяльності та здійснює контроль за дотриманням чинного законодавства. У законах і прийнятих нормативних актах сформульовані вимоги до страховиків, порядок їх створення та реєстрації, вимоги до договорів і правила страхування, обов'язки страховиків і страхувальників у кожній конкретній ситуації.

Страховий нагляд здійснюється також за рівнем страхових тарифів, формуванням запасних і резервних фондів страховиків, проведенням інвестиційної політики, організацією обліку і звітності, своєчасною і повною сплатою податків у бюджет, за рівнем фахової підготовки страхових працівників.

Функціонування страхового ринку пов'язане з такими поняттями як *страхове поле* і *страховий портфель*. **Страхове поле** – це наявність потенційних страхувальників певного виду страхування. **Страхове поле** визначає потенційні масштаби страхування. **Страховий портфель** являє собою сукупність укладених певною компанією угод як з того чи іншого виду страхування, так і з усіх видів. **Страховий портфель** характеризує діяльність кожної компанії на ринку. **Мета** – сформувати якомога більший страховий портфель, адже це збільшує доходи і здешевлює страхування.

Специфічним товаром на страховому ринку є страхові послуги.

Страховий ринок залежно від масштабів попиту і пропозиції на страхові послуги можна поділити на *місцевий* (регіональний), *національний* (внутрішній), *світовий* (зовнішній, глобальний). **Місцевий** (регіональний) страховий ринок – це, як правило, обмежений певною територією та вузькоспеціалізований ринок страхових послуг. Його функціонування забезпечує потреби конкретного регіону у страховому захисті.

Національний (внутрішній) страховий ринок покликаний задовольняти економічні потреби та реалізувати економічні інтереси страховиків та страхувальників у межах національної економіки. Він характеризує досягнутий рівень розвитку страхування тієї чи іншої країни. Наприклад, страховий ринок України поділено на чотири великі регіони: *західний, східний, південний, центральний*. Найбільше страховиків зосереджено у центральному регіоні і, зокрема, у м. Києві та Київській області.

Світовий (зовнішній, глобальний) страховий ринок сприяє задоволенню потреби у страховому захисті страхувальників усього світу. На світовому страховому ринку урівноважується пропонування страхових продуктів та попит на них у глобальному масштабі та вимірі, де взаємодіють страховики різних країн. Між ними укладаються угоди, вони ділять між собою не тільки певні сегменти ринку, а й території, утворюють міжнародні об'єднання страховиків.

За галузевими критеріями структура страхового ринку поділяється на ринки особистого, майнового страхування та страхування відповідальності. Ринок особистого страхування в Україні поділяється на такі сегменти:

- страхування життя;
- страхування від нещасних випадків;

- страхування додаткової пенсії;
- медичне страхування.

Ринок майнового страхування включає:

- страхування майна підприємств;
- страхування врожаю сільськогосподарських культур;
- страхування домашнього майна громадян;
- страхування транспортних засобів та ін.

Особливість галузевої структури страхового ринку виявляється в тому, що кожен із цих ринків має свою внутрішню структуру, елементи якої формують сегменти страхового ринку в цілому, визначають специфіку взаємодії страховиків та страхувальників у процесі купівлі-продажу страхової послуги та під час задоволення потреби у страховому захисті.

Ціна страхової послуги виражається у *страховому тарифі* і складається на конкурентній основі під впливом попиту і пропонування.

Страхові організації в процесі розвитку страхового ринку повинні прагнути до розширення асортименту видів страхування, поліпшення кількості та якості страхових послуг, до стабілізації страхових тарифів. Цьому сприятиме не тільки конкуренція, а й співробітництво між страховиками в різноманітних формах, включаючи участь у перестрахованні і формуванні гарантійних фондів на випадок банкрутства окремих страховиків.

За останні роки у страхуванні спостерігається зростання основних показників. Водночас не всі резерви вичерпано. У державі застраховано лише близько 10% ризиків, тоді як у більшості розвинутих країн цей показник досягає 90–95%. На думку спеціалістів, існуюча структура страхового ринку України не сприяє зміцненню соціального захисту громадян та забезпеченню внутрішніх інвестицій. Українські компанії передають іноземним до 90% страхової премії під час страхування авіаційних і морських ризиків, ризиків здоров'я осіб, які від'їжджають за кордон, до 50% — під час страхування великих майнових ризиків.

Ринок страхових послуг залишається найбільш капіталізованим серед інших небанківських фінансових ринків. Загальна кількість страхових компаній станом на 31.12.2011 становила 442, у тому числі СК «life»¹ — 64 компанії, СК «non-life» — 378 компаній, (станом на 31.12.2010—456 компаній, у тому числі СК «life» — 67 компаній, СК «non-life» — 389 компаній).

У порівнянні з 2010 роком на 388,2 млн грн (–1,7%) зменшились обсяги надходжень валових страхових премій, обсяг чистих страхових премій² істотно збільшився на 4642,3 млн грн (+34,8%). Основним фактором зростання чистих страхових премій у порівнянні з 2009 роком стало зменшення обсягу внутрішнього перестраховання на 5030,4 млн грн (–51,6%). При цьому операції з вихідного перестраховання з перестраховиками-нерезидентами у 2011 році в порівнянні з 2012 роком зросли на 191,4 млн грн (+19,3%).

¹ Скорочення: СК «Life» — страхові компанії, що здійснюють страхування життя, СК «non-Life» — страхові компанії, що здійснюють страхування видів, інших, ніж страхування життя.

² Чисті страхові премії (виплати) — розраховані як валові страхові премії (виплати) за мінусом частки страхових премій (виплат), які сплачуються перестраховикам-резидентам (компенсовані перестраховиками-резидентами).

18.4. Державне регулювання у сфері страхування

Правове забезпечення страхування становлять ухвалені законодавчі та нормативні акти, що регулюють страхову діяльність як у цілому, так і за окремими її напрямками.

Система правового регулювання страхової діяльності містить норми, визначені: Конституцією України; міжнародними угодами, які підписала й ратифікувала Україна; Цивільним кодексом України; Законами та постановами Верховної Ради України; Указами та розпорядженнями Президента України; декретами, постановами та розпорядженнями Уряду України; нормативними актами (інструкції, методики, положення, накази), котрі ухвалено міністерствами, відомствами, центральними органами виконавчої влади та зареєстровано в Міністерстві юстиції України.

Держава як учасник страхового ринку створює правові основи регламентування страхової діяльності, а в особі уповноваженого органу здійснює нагляд за дотриманням вимог чинного законодавства та ефективного розвитку страхових послуг з метою запобігання неплатоспроможності страховиків та захисту інтересів страхувальників.

Спеціальним уповноваженим державним органом виконавчої влади у сфері страхування є Державна комісія з регулювання ринків фінансових послуг України, яка виконує такі функції.

1. Нормативно-правове регулювання у сфері страхування:

- розробка нормативних та методичних документів з питань страхової діяльності, які належать до компетенції уповноваженого органу;
- узагальнення практики страхової діяльності на страховому ринку, розробка і подання в установленому порядку пропозицій щодо розвитку й удосконалення законодавства України про страхову і посередницьку діяльність у страхуванні та перестрахованні;
- прийняття у межах своєї компетенції нормативно-правових актів з питань страхової і посередницької діяльності у страхуванні та перестрахованні;
- встановлення правил формування, обліку і розміщення резервів та показників звітності.

2. Нагляд за учасниками страхового ринку:

1) реєстрація:

- ведення єдиного державного реєстру страховиків (перестраховиків) та страхових і перестрахових брокерів;
- видача страховикам ліцензій на здійснення страхової діяльності та проведення перевірок їх відповідності виданій ліцензії;
- реєстрація правил (умов) добровільного страхування, на які видається ліцензія;
- реєстрація змін та (або) доповнень до правил добровільного страхування у разі запровадження страховиком нових правил страхування чи внесення змін та (або) доповнень;

2) ліцензування страхової діяльності;

3) контрольна-наглядова функція:

- проведення перевірок щодо правильності застосування страховиками (перестраховиками) та страховими посередниками законодавства про страхову діяльність і достовірності їх звітності;

- проведення аналізу додержання законодавства об'єднаннями страховиків і страхових посередників;
- здійснення контролю за платоспроможністю страховиків відповідно до взятих ними страхових зобов'язань перед страхувальниками.

3. Організаційне та методичне забезпечення діяльності у сфері страхування:

- забезпечення проведення дослідницько-методологічної роботи з питань страхової і посередницької діяльності у страхуванні і перестраховуванні, підвищення ефективності державного нагляду за страховою діяльністю;
- проведення і координація у визначеному законодавством порядку навчання, підготовки і перепідготовки кадрів, організація нарад, семінарів, конференцій з питань страхової діяльності;
- участь у міжнародному співробітництві у сфері страхування і посередницькій діяльності у страхуванні та перестраховуванні, вивчення, узагальнення, поширення світового досвіду;
- здійснення організаційно-методичного забезпечення проведення актуарних розрахунків.

Основні засади вдосконалення державної політики в галузі страхування базуються на європейських підходах до контрольної діяльності держави, які формуються міжнародною організацією страхових наглядачів та Комітетом зі страхування при Європарламенті. Їх можна визначити так: подальша інтеграція України в міжнародні страхові структури; розвиток законодавчої і нормативної бази; розробка стандартів електронного обігу та обліку; створення умов для взаємовигідної інтеграції страхової та банківської систем; формування об'єднань страховиків з найважливіших проблем страхування; створення оптимальної структури співвідношення між обов'язковим і добровільним страхуванням; залучення страхового ринку до вирішення найважливіших питань соціального страхування; посилення впливу держави на проведення інвестиційної політики з боку страховиків; створення комплексної системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів.

ПРАКТИКУМ

Запитання для самоконтролю

1. Які суттєві ознаки характеризують специфічність категорії страхування?
2. У чому полягає економічна сутність страхування?
3. Які функції властиві страхуванню?
4. Хто є суб'єктами страхування?
5. Що включають страхові відносини?
6. У яких формах створюються страхові фонди?
7. У чому полягає сутність самострахування?
8. Яким чином здійснюється централізоване страхове забезпечення?
9. Як формуються колективні страхові фонди?
10. У яких формах може проводитись страхування?
11. Як класифікується страхування залежно від об'єктів страхових відносин?
12. Що виступає об'єктом страхування в особистому і медичному страхуванні?
13. Що таке страховий ринок?
14. Які існують організаційно-правові форми страхових компаній?
15. Що являють собою страхове поле і страховий портфель?
16. Як забезпечується державне регулювання страхового ринку?
17. Назвіть основні функції Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України.
18. Розкрийте основні напрями вдосконалення державної політики у галузі страхування.

Питання для обговорення на семінарських заняттях

1. Історія виникнення та розвитку страхування.
2. Принципи страхування та їх характеристика.
3. Специфічні поняття і терміни, які використовуються у вітчизняному та міжнародному страхуванні.
4. Страховий ринок та державне регулювання.
5. Страхова послуга й особливості її реалізації.
6. Роль посередників на страховому ринку України.
7. Страхування підприємницьких ризиків.
8. Права і обов'язки сторін за договором страхування.

Теми рефератів

1. Класифікація економічних ризиків та їх місце у страхуванні.
2. Страхування — важливий економічний важіль стабілізації ринкової економіки.
3. Основні сфери впливу розвитку страхування на соціально-економічний стан суспільства.
4. Фінансові механізми стабілізації та розвитку страхової справи в Україні.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. Страховий агент — це:

- а) фізична або юридична особа, яка самостійно здійснює страхові операції;
- б) штатний працівник страхової компанії;
- в) фізична особа, яка за дорученням страховика укладає договір страховика;
- г) юридична особа, яка від свого імені та за дорученням страховика виконує частину його страхової діяльності.

2. Страховий тариф — це:

- а) ставка страхового внеску з одиниці страхової суми за весь період страхування;
- б) ставка страхового відшкодування;
- в) ставка страхового внеску з одиниці страхової суми за певний період страхування;
- г) немає правильної відповіді.

3. Страховий інтерес — це:

- а) усвідомлена потреба у страховому захисті майна, доходів, життя громадян;
- б) міра економічної зацікавленості участі страховика і страхувальника у страхових відносинах;
- в) вартість застрахованого майна і можливість отримання відшкодування внаслідок настання страхового випадку;
- г) страхова сума в яку оцінюється можливий збиток страховика при виплаті страхового відшкодування страхувальникам.

4. Обов'язками страхувальника є:

- а) вчасно вносити страхові платежі та повідомляти страховика про настання страхового випадку;
- б) тримати в таємниці договірні умови страхування зі страховиком;
- в) вимагати від страховиків відшкодувати збитки в разі відмови у виплаті страхових сум;
- г) правильні відповіді а і б.

5. Які причини виникнення та існування страхування:

- а) захист майнових інтересів суб'єктів виробничих відносин і людського суспільства від несприятливих подій (ризиків);
- б) створення сезонних запасів у харчовій промисловості;
- в) збільшення обсягів виробництва;
- г) здійснення запобіжних заходів, спрямованих на зменшення страхового ризику.

6. При страхуванні домашнього майна громадян страховими подіями є:

- а) нещасні випадки, стихійні лиха;
- б) зміни кон'юнктури ринку;
- в) вибух парових котлів;
- г) усі відповіді правильні.

7. По закінченні договору змішаного страхування життя страхувальник одержує:

- а) страхове відшкодування;
- б) викупну суму;
- в) страхову суму;
- г) компенсацію витрат громадян, пов'язаних із підтримкою здоров'я.

8. Які страхові резерви формуються страховими товариствами в Україні:

- а) резерв збитків;
- б) резерв коливань збитковості;
- в) технічні резерви;
- г) немає правильної відповіді.

9. Розрахунковий нормативний запас платоспроможності страховика визначається на основі:

- а) розміру статутного фонду;
- б) кількості страхових договорів (полісів);
- в) страхових премій, сплачених перестраховикам;
- г) надходжень страхових премій та страхових виплат.

10. Які функції виконує страхування:

- а) формування і використання фінансових ресурсів;
- б) відтворювальну і стимулюючу;
- в) ризикову, превентивну, ощадну і контрольну;
- г) фіскальну і економічну.

11. Що розуміють під страховим ринком:

- а) інструмент перерозподілу грошових коштів між суб'єктами господарювання;
- б) сферу обігу цінних паперів;
- в) особливу сферу грошових економічних відносин, де об'єктом купівлі-продажу виступає специфічний товар — страхова послуга;
- г) механізм забезпечення попиту і пропозиції на фінансові ресурси.

12. Що з наведеного нижче розкриває суть ризикової функції страхування:

- а) створення системи страхових резервів;
- б) передача за певну плату страховикові матеріальної відповідальності за наслідки ризику, зумовленого подіями, перелік яких передбачено договором страхування або чинним законодавством;
- в) зменшення наслідків страхових подій;
- г) перерозподіл коштів між страхувальниками.

13. Страхування будується на таких принципах:

- а) страховий інтерес, суброгація, франшиза, сумлінність сторін;
- б) часткове покриття збитку;
- в) непропорційна відповідальність;
- г) обов'язковість настання страхової події.

14. Головними суб'єктами страхового ринку є:

- а) страховики, страхувальники, страхові посередники;
- б) промислові і торгові підприємства;
- в) банки і кредитні спілки;
- г) державний бюджет і позабюджетні фонди.

15. Страховими посередниками можуть бути:

- а) фондові біржі;
- б) банки і інші фінансово-кредитні установи;
- в) інвестиційні фонди і компанії;
- г) страхові агенти і страхові брокери.

16. За територіальною ознакою страховий ринок поділяють на:

- а) страхування, співстрахування, перестрахування;
- б) майнове страхування, особисте страхування, страхування відповідальності;
- в) національний, регіональний, міжнародний;
- г) усі відповіді правильні.

17. Страховий поліс — це:

- а) договір страхування майна;
- б) документ, що регламентує взаємовідносини у страхуванні життя;
- в) документ, що визначає розмір збитків страхувальника;
- г) документ, який видається страховиком страхувальнику і засвідчує факт укладання договору страхування.

18. Правила страхування — це:

- а) перелік претензій страхувальника до страховика;
- б) документ, який визначає умови проведення кожного виду страхування;
- в) договір страхування;
- г) аварійний сертифікат.

Задача

Задача 1

Розрахуйте темп зміни технічних резервів страхової компанії зі страхування транспорту на 1 червня поточного року. Графік надходження страхових платежів, ризик за якими ще не вичерпався, подано в табл. 18.1.

Таблиця 18.1

Графік надходження страхових платежів

Дата, попередній рік	Обсяг СП, тис. грн	Дата, поточний рік	Обсяг СП, тис. грн
05.10	320	09.02	413
21.10	416	18.03	97
22.10	720	04.04	930
26.12	184	22.04	240

Задача 2

Актив балансу страховика становить 57,6 млн грн. Страхових платежів надійшло зі 1-й звітний період на суму 32,5 млн грн, а за 2-й — 31,4 млн грн. Нематеріальні активи компанії становлять 145 тис. грн. Страхові резерви у 1-му звітному періоді дорівнювали 25,6 млн грн, а у 2-му — 37,7 млн грн.

Страхова компанія виплатила у 1-му звітному періоді 28,9 млн грн страхових відшкодувань, а у 2-му — на 15% більше. Розрахуйте динаміку змін рівня платоспроможності страховика.

Задача 3

Підприємство проводить політику модернізації основних фондів. В умовах дефіциту коштів виникає проблема раціонального їх використання. У разі зміни устаткування можливий технічний ризик виходу з ладу технологічної лінії.

Визначте страхову суму (S) і страхове відшкодування (B) при страхуванні устаткування за системою пропорційної відповідальності на основі таких даних:

- 1) повна відновлювальна вартість устаткування (ПВВ) — 79466 грн;
- 2) знос на момент укладання договору (З) — 15%;
- 3) страхування «у частині» (d) — 65%;
- 4) матеріальні витрати у результаті аварії (У) — 26765 грн;
- 5) розмір безумовної франшизи (F) — 3,8% до збитку.

Задача 4

ПАТ «Агрохолдинг» подало заяву районному відділенню СК «Нова» на страхування врожаю озимої пшениці на площі 452 га. На території господарства врожайність озимої пшениці за передостанні роки становила (ц з 1 га): 25, 27, 28, 24, 26. Узгоджена зі страховиком ціна 1 ц цієї культури 45 грн.

Через надзвичайні для цієї місцевості морози в господарстві повністю загинули посіви озимої пшениці на площі 105 га і були пошкоджені на 135 га. На першій площі було засіяно цукрові буряки, а на другій — ярові культури на зелені корми.

Отриманий урожай (ц) озимої пшениці — 4768, цукрових буряків — 34756, зелених кормів — 9569. Вартість 1 ц: цукрових буряків — 9,5 грн, зелених кормів — 3,4 грн.

Визначте:

- 1) страхову суму договору страхування з урахуванням відповідальності страховика 60% (безумовна франшиза — 40%);
- 2) суму нарахованих страхових платежів, якщо страховий тариф для господарств області встановлений у розмірі 15% від страхової суми, а з урахуванням специфіки природних умов і складу ризиків у господарстві страховик встановив знижувальний коефіцієнт до базової ставки 2,8%;
- 3) суму збитку, що має відшкодувати страховик, якщо фактична площа під озимою пшеницею становила 500 га й господарство має заборгованість зі страхових внесків.

Приклади розв'язання типових задач

Приклад 1

Розрахуйте темп зміни технічних резервів страхової компанії зі страхування транспорту на 1 червня поточного року. Графік надходження страхових платежів, ризик за якими ще не вичерпався, подано в табл. 18.2.

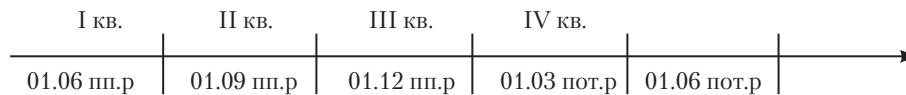
Таблиця 18.2

Графік надходження страхових платежів

Дата, попередній рік	Обсяг СП, тис. грн	Дата, поточний рік	Обсяг СП, тис. грн
05.10	220	09.02	413
21.10	216	18.03	67
22.10	420	04.04	230
26.12	134	22.04	540

Розв'язок.

1. Графік надходження страхових платежів поділимо на квартали.

2. Страховий (технічний) резерв = \sum страхових платежів за II квартал $\times 0,25$ + \sum страхових платежів за III квартал $\times 0,5$ + \sum страхових платежів за IV квартал $\times 0,75$.
 $СР = (220 + 216 + 420) \times 0,25 + (134 + 413) \times 0,5 + (67 + 230 + 540) \times 0,75 = 1115,25$ тис. грн.

Приклад 2

Актив балансу страховика становить 38,5 млн грн. Страхових платежів надійшло зі 1-й звітний період на суму 22,5 млн грн, а за 2-й — 22,4 млн грн. Нематеріальні активи компанії становлять 126 тис. грн. Страхові резерви у 1-му звітному періоді дорівнювали 28,6 млн грн, а у 2-му — 27,7 млн грн.

Страхова компанія виплатила у 1-му звітному періоді 20,6 млн грн. страхових відшкодувань, а у 2-му — на 15% більше. Розрахуйте динаміку змін рівня платоспроможності страховика.

Розв'язок.

1. Факторний запас платоспроможності дорівнює різниці активів та нематеріальних активів, а також страхових ресурсів.

$$ФЗП_{I \text{ період}} = 38,5 - 0,126 - 28,6 = 9,774 \text{ млн грн},$$

$$ФЗП_{II \text{ період}} = 38,5 - 0,126 - 27,7 = 10,674 \text{ млн грн}.$$

2. Нормативний запас платоспроможності розраховується зі ст. 31 Закону України «Про страхування».

$$НЗП_{I \text{ період}} = \left\{ \frac{\text{Страхові платежі} \times 0,18}{\text{Страхові платежі} \times 0,26} \right\} \text{ вибираємо тах число.}$$

$$НЗП_{\text{Іперіод}} = \left\{ \frac{22,5 \times 0,18 = 4,05 \text{ млн грн}}{20,6 \times 0,26 = 5,35 \text{ млн грн}} \right\} 5,35,$$
$$НЗП_{\text{Іперіод}} = \left\{ \frac{22,4 \times 0,18 = 4,03 \text{ млн грн}}{20,6 + 15\% = 23,69 \times 0,26 = 6,16 \text{ млн грн}} \right\} 6,16.$$

3. Розрахуємо рівень платоспроможності:

$$P_{\text{пл}} = \frac{\PhiЗП}{НЗП} \text{ — має бути більшим за 1.}$$

$$P_{\text{пл}} = \frac{9,774}{5,35} = 1,82,$$

$$P_{\text{пл}} = \frac{10,674}{6,16} = 1,73.$$

4. Розрахуємо індекс зниження рівня платоспроможності:

$$I = \frac{1,73}{1,82} = 0,95.$$

Приклад 3

Підприємство проводить політику модернізації основних фондів. В умовах дефіциту коштів виникає проблема раціонального їх використання. У разі зміни устаткування можливий технічний ризик виходу з ладу технологічної лінії.

Визначте страхову суму (S) і страхове відшкодування (B) при страхуванні устаткування за системою пропорційної відповідальності на основі таких даних:

- 1) повна відновлювальна вартість устаткування (ПВВ) — 63325 грн;
- 2) знос на момент укладання договору (Z) — 25%;
- 3) страхування «у частині» (d) — 75%;
- 4) матеріальні витрати у результаті аварії (Y) — 39256 грн;
- 5) розмір безумовної франшизи (F) — 4,5% до збитку.

Розв'язок.

1. Страхова оцінка є дійсною вартістю майна на момент складання договору. За основними фондами розраховується повна відновлювальна вартість з урахуванням зносу (O):

$$O = 63325 - 63325 \times 0,25 = 47493,75 \text{ грн.}$$

2. Страхова сума розраховується як 75% від страхової оцінки:

$$C = 47493,75 \times 0,75 = 35620,31 \text{ грн.}$$

3. Розрахунок страхового відшкодування за системою ірраціональної відповідальності:

$$= \frac{39256 \times 35620,31}{47493,75} = 29442 \text{ грн.}$$

Франшиза — це частина збитку, що не підлягає відшкодуванню з боку страховика, яка попередньо відображається у договорі.

$$B = 29442 - 39256 \times 0,045 = 27675,5 \text{ грн.}$$

Приклад 4

ПАТ «Агрофонд» подало заяву районному відділенню СК «Еталон» на страхування врожаю озимої пшениці на площі 300 га. На території господарства врожайність озимої пшениці за передостанні роки становила (ц з 1 га): 30, 34, 32, 33, 31. Узгоджена зі страховиком ціна 1 ц цієї культури 28 грн.

Через надзвичайні для цієї місцевості морози в господарстві повністю загинули посіви озимої пшениці на площі 70 га і були пошкоджені на 90 га. На першій площі було засіяно цукрові буряки, а на другій — ярові культури на зелені корми.

Отриманий урожай (ц) озимої пшениці — 3552, цукрових буряків — 25400, зелених кормів — 8200. Вартість 1 ц: цукрових буряків — 5 грн, зелених кормів — 1,5 грн.

Визначте:

1) страхову суму договору страхування з урахуванням відповідальності страховика 70% (безумовна франшиза — 30%);

2) суму нарахованих страхових платежів, якщо страховий тариф для господарств області встановлений у розмірі 10% від страхової суми, а з урахуванням специфіки природних умов і складу ризиків у господарстві страховик встановив знижувальний коефіцієнт до базової ставки 2,5%;

3) суму збитку, що має відшкодувати страховик, якщо фактична площа під озимою пшеницею становила 320 га й господарство має заборгованість зі страхових внесків.

Розв'язок.

1. Страхова сума врожаю озимої пшениці становить 188160 грн (300 га × 32 ц × 28 грн × 0,7).

2. Сума страхових платежів складе 14112 грн (188160 × 0,075).

3. Збиток з усієї площі (фактично) озимої пшениці склав 187264 грн (32 ц — 3552 ц: 320 га) × 28 грн × 320 га.

Вартість врожаю буряків і зелених кормів становить 139300 грн (25400 ц × 5 грн + 8200 ц × 1,5 грн).

Сума чистих витрат складає 47964 грн (187264 — 139300).

У тому числі в розрахунку на 1 га застрахованої площі:

$$\frac{47964}{320 \text{ га}} \times 300 \text{ га} = 44966,25 \text{ грн.}$$

Недовнесено страхових внесків на суму 940,8 грн (20 га × 28 грн × 32 ц × 0,7 × 0,075).

Частка фактично сплачених страхових платежів у загальному обсязі нарахованих становить 93,3% (14112 — 940,8 / 14112) × 100%.

Сума збитків на застрахованій площі з урахуванням коефіцієнта фактичної сплати складає 41953,5 грн (44966,25 × 93,3) : 100.

Страхове відшкодування становитиме: 41953,5 × 0,7 = 29367,45 грн.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. *Базилевич В.Д., Баластрик Л.О.* Державні фінанси: Навч. посіб. / За заг. ред. В.Д. Базилевича. — К.: Атіка, 2002. — 368 с.
2. *Венгер В.В.* Фінанси: Навч. пос. [для студ. вищ. навч. закл.] / В.В. Венгер. — К.: Центр учбової літератури, 2009. — 432 с.
3. *Вступ до спеціальності «Фінанси»:* Навч.-метод. посіб. / В.О. Зінченко; Луган. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. — Луганськ: Альма-матер, 2008. — 107 с.
4. *Державні фінанси України:* Навч. посіб. / М.І. Карлін. — К.: Знання, 2008. — 349 с.
5. *Карлін М.І.* Фінансова система України: Навч. посіб. — К.: Знання, 2007. — 324 с.
6. *Леоненко П.М., Юхименко П.І., Льєнко А.А. та ін.* Теорія фінансів: Навчальний посібник / За загальною ред. О.Д. Василика. — К.: Центр навчальної літератури, 2005. — 480 с.
7. *Опарін В.М.* Фінанси (Загальна теорія): Навч. посіб. — 2-ге вид., доп. і перероб. — К.: КНЕУ, 2005. — 240 с.
8. *Романенко О.Р.* Фінанси: Підручник. — К.: Центр навчальної літератури, 2006. — 312 с.
9. *Стеців Л.П., Котилюк О.І.* Фінанси: Навч. посіб. — К.: Знання, 2007. — 235 с.
10. *Фінанси:* Навч. посіб. / В.С. Загорський, О.Д. Вовчак, І.Г. Благун, І.Р. Чуй. — К.: Знання, 2006. — 247 с.
11. *Фінанси:* Підручник // За ред. С.І. Юрія, В.М. Федосова. — К.: Знання, 2008. — 611 с.
12. *Фінанси:* Навч. посіб. / О.П. Близнюк, Л.І. Лачкова, В.І. Оспіщев, І.В. Бубенко, В.В. Кривошей. — К.: Знання, 2006. — 415 с.
13. *Фінанси:* Навч. посіб. / В.І. Оспіщев, Л.І. Лачкова, О.П. Близнюк, І.В. Бубенко, В.В. Кривошей, Т.О. Ставерська. — 2-ге вид., переробл. і доповн. — К.: Знання, 2008. — 366 с.
14. *Фінанси:* курс для фінансистів: навч. посіб. / В.І. Оспіщев, О.П. Близнюк, Л.І. Лачкова, Т.О. Ставерська, Г.М. Фадєєва. — К.: Знання, 2008. — 567 с.

Тема 19

Міжнародні фінанси

19.1. Сутність і призначення міжнародних фінансів.

19.2. Міжнародні фінансові організації і міжнародні фінансові інституції.

19.3. Міжнародний фінансовий ринок.

19.1. Сутність і призначення міжнародних фінансів

Виникнення і розвиток міжнародних фінансів зумовлено широким розвитком процесів міжнародної економічної інтеграції, що супроводжуються глобалізацією економічних зв'язків, широкомасштабним переміщенням капіталів, об'єднанням фінансових ресурсів у світовому масштабі. Міжнародна фінансова інтеграція визначає напрямки й пріоритети сучасного етапу інтернаціоналізації господарського життя, впливає на формування принципів податкової та бюджетної політики і насамкінець на стратегічні фінансові інтереси всіх країн і певних регіонів.

Функціонуючи в міжнародній сфері, фінанси впливають на економічні інтереси учасників міжнародних зв'язків; опосередковують міжнародний інтеграційний процес, сприяючи його розвитку і поглибленню.

Міжнародні фінанси — це сукупність обмінно-перерозподільних відносин, що виникають у зв'язку з формуванням і використанням на світовому або міжнародному рівнях фондів фінансових ресурсів.

Тобто за допомогою міжнародних фінансів здійснюється міждержавний перерозподіл фінансових ресурсів. Глобальною системою акумулювання вільних фінансових ресурсів та надання їх позичальникам є міжнародний фінансовий ринок.

Міжнародні фінансові відносини являють собою досить складну систему руху грошових потоків. Вони можуть бути згруповані за такими напрямками:

- взаємовідносини між суб'єктами господарювання різних країн;
- взаємовідносини держави з юридичними і фізичними особами інших країн;
- взаємовідносини держави з урядами інших країн та міжнародними фінансовими організаціями;
- взаємовідносини держави і суб'єктів господарювання з міжнародними фінансовими інституціями.

Міжнародні фінансові відносини виникають у зв'язку з рухом грошових потоків між національними суб'єктами різних країн:

- між підприємствами;
- між урядами країн;
- між підприємствами й урядами;
- між громадянами й урядами.

Взаємовідносини між підприємствами складаються у процесі купівлі-продажу товарів. Ці взаємовідносини насамперед відображають фінанси суб'єктів господарювання. Однак, оскільки ці суб'єкти належать до різних країн, то дані взаємовідносини відображають рух грошових потоків між країнами. Забезпечення еквівалентності

обміну досягається через встановлення реального курсу валют. Відхилення курсу валют від реального співвідношення між валютами веде до міжнародного перерозподілу доходів і фінансових ресурсів.

Взаємовідносини між урядами різних країн виникають у сфері державного кредиту, коли одна країна є позичальником, інша — кредитором. Аналогічний характер мають взаємовідносини з урядом певної країни юридичних і фізичних осіб інших країн. За змістом всі ці відносини належать до державного кредиту, а за напрямом руху коштів — до міжнародних фінансових відносин.

Сукупність міжнародних фінансових відносин наведена на рис. 19.1.

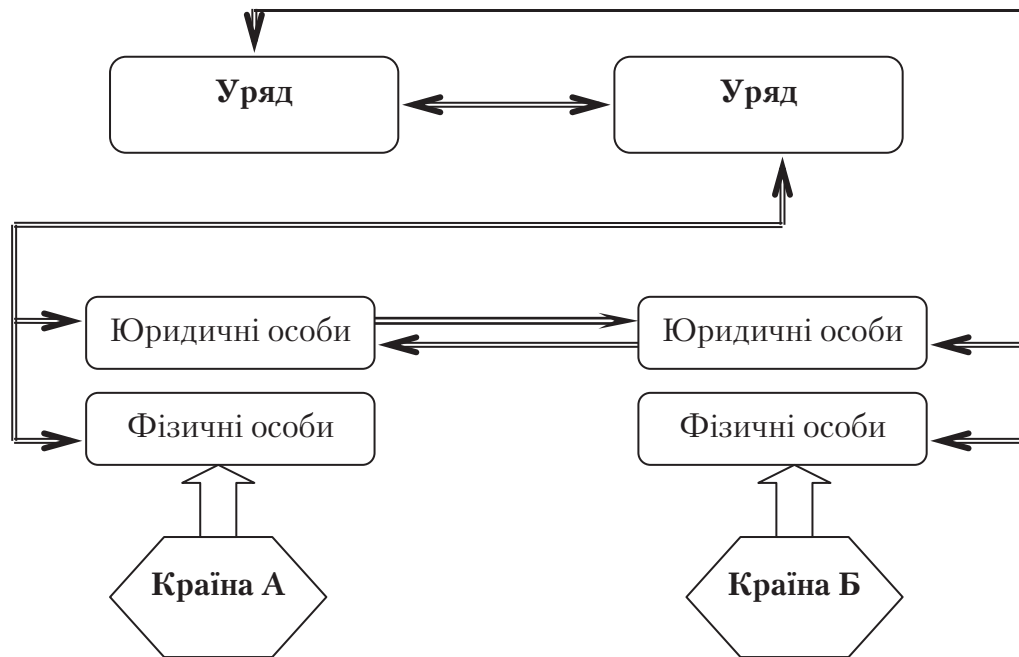

Рис. 19.1. Грошові потоки в системі міжнародних фінансових відносин

Торговельні взаємовідносини між суб'єктами господарювання різних країн охоплюють два грошові потоки: надходження до підприємства валютних доходів від експорту товарів і послуг; оплата підприємством товарів та послуг, що імпортуються. Кредитні взаємовідносини є двосторонніми: з одного боку — надання позики позичальником кредитору, з іншого — погашення позики і сплата процентів.

Здійснення міжнародних фінансових відносин потребує купівлі-продажу необхідної для розрахунків валюти та визначення валютного курсу. Ці операції забезпечуються через спеціальний фінансовий інститут — **валютний ринок**, який є базовою ланкою сфери міжнародних фінансів.

У сфері міжнародних фінансів, крім національних суб'єктів держави, підприємств і громадян, виділяються наднаціональні суб'єкти — міжнародні організації і міжнародні фінансові інституції. Фінанси міжнародних організацій, міжнародних фінансових інституцій та міжнародний фінансовий ринок є складовими міжнародних фінансів.

Система взаємовідносин на рівні міжнародних фінансів відображена на рис. 19.2.

Рис. 19.2. Грошові потоки у сфері міжнародних фінансів

За своєю організацією фінанси міжнародних організацій подібні до державних фінансів, тільки їх головним суб'єктом є не держава, а міжнародна організація. Міжнародні організації вступають у взаємовідносини з урядами окремих країн з приводу формування бюджету чи інших фондів цих організацій.

Отримані кошти використовуються на фінансування централізованих заходів, проектів і програм цих організацій, на утримання їх апарату та на фінансову допомогу окремим країнам. Отже, кожна країна може отримувати кошти міжнародних організацій як у вигляді прямого фінансування (як правило, тільки в окремих випадках), так і в опосередкованій формі через різні централізовані заходи, проекти і програми, які стосуються даної країни чи поширюються на неї.

Міжнародні фінансові інституції мають взаємовідносини як з урядами, так і з суб'єктами господарювання окремих країн. Взаємовідносини з урядами складаються за двома напрямками. Перший відображає процес формування статутного капіталу за рахунок внесків окремих країн. Другий характеризує кредитні взаємовідносини — надання кредитів окремим країнам та їх погашення і сплату процентів. Взаємовідносини з підприємствами теж мають двосторонній характер. Міжнародні фінансові інституції, здійснюючи фінансове забезпечення певних проектів, надають кредити окремим підприємствам, як правило, на конкурсній основі.

Міжнародні фінанси відображають світові інтеграційні процеси. Централізація певної частини фінансових ресурсів на світовому рівні забезпечує потреби світового господарства. Саме на ці потреби й спрямована діяльність міжнародних організацій та міжнародних фінансових інституцій. Вони фінансують окремі проекти і програми, керуючись інтересами саме світового господарства загалом, а не окремих країн, якими б важливими вони для цих країн не були.

Безперечно, порівняно з національними фінансовими системами міжнародні фінанси перебувають лише на початку свого розвитку. Однак поглиблення міжнародної політичної інтеграції та глобалізація економіки ведуть як до посилення ролі діючих організацій та інституцій, так і до створення нових. Це сприяє підвищенню рівня централізації фінансових ресурсів, збільшенню як їх маси, так і обсягів міжнародних фінансових потоків. Врешті-решт, цей інтеграційний процес поступово веде до формування єдиної міжнародної фінансової системи. Особливо це помітно у сфері фінансового ринку. Провідні комерційні банки, фондові біржі, страхові компанії та інституційні інвестори, здійснюючи свої операції з клієнтами в усьому світі, виконують функції міжнародних фінансових інституцій. Вони сприяють процесам міжнародної централізації і перерозподілу фінансових ресурсів і тим самим економічному розвитку як окремих країн, так і світової економіки загалом.

19.2. Міжнародні фінансові організації і міжнародні фінансові інституції

Діяльність міжнародних фінансових організацій пов'язана з виконанням певних функцій, які визначаються їх статутами. Фінансове забезпечення виконання цих функцій здійснюється через фонди грошових коштів, що формуються цими організаціями.

Провідними міжнародними організаціями є: Організація Об'єднаних Націй та Європейський Союз.

Організація Об'єднаних Націй була заснована наприкінці другої світової війни з метою підтримання миру. До сфер її діяльності також входять економічні, соціальні та гуманітарні проблеми, права людини, охорона навколишнього середовища.

Бюджет ООН формується за рахунок внесків країн-членів ООН. Розмір внесків визначається залежно від рівня економічного розвитку країни. В основі розрахунків лежить норматив платежів, який залежить від обсягів ВВП даної країни. Кошти бюджету ООН використовуються на адміністративні та накладні витрати (38%) і фінансування міжнародних проектів та проведення різних заходів міждержавного значення (62%). Так, в Україні, реалізуються проекти за Програмою розвитку (ЮНДП), Управління Верховного комісара у справах біженців (ЮНХКР), Дитячого фонду (ЮНІСЕФ), Фонду народонаселення (ЮНФПА), Міжнародної організації праці (ІЛО), Міжнародного агентства і атомної енергії (ІАЕА).

Європейський Союз створено у 1957 р. з метою економічної співпраці Європейського економічного співтовариства. Було сформовано спільний ринок капіталів, товарів і послуг, скасовано митні бар'єри, здійснено уніфікацію податкового законодавства, створено європейську валютну систему. Розвиток інтеграційних процесів завершився проголошенням Європейського Союзу, до якого входять такі країни: Німеччина, Австрія, Данія, Бельгія, Франція, Голландія, Люксембург, Велика Британія, Швеція, Фінляндія, Португалія, Іспанія, Італія, Ірландія, Греція та ін.

Бюджет ЄС формується за рахунок надходжень від країн Союзу. Всі доходи поділяються на дві групи: внески країн-членів та доходи бюджету ЄС. Внески кожної країни до бюджету визначаються залежно від рівня її економічного розвитку, який відображається у виробленому ВВП. Специфікою бюджету ЄС як ланки міжнародних фінансів є наявність власних доходів. До них належать, по-перше, мита і сільсь-

когосподарські податки, якими обкладаються продукти, що імпортуються з країн, які не є членами Союзу. По-друге, важливе місце займає податок на додану вартість, який встановлюється за єдиною для всіх країн ставкою по відношенню до уніфікованої в усіх країнах бази оподаткування (ставка оподаткування не може перевищувати 1,4%). Установлено ліміт бюджету ЄС — він не може перевищувати 1,2% загального обсягу ВВП Союзу.

Видатки бюджету ЄС поділяються на адміністративні (5%) та операційні (до 95%). Операційні видатки складаються з фінансування сільського господарства (до 50%), структурних перетворень в економіці країн Союзу, наукових досліджень і освіти, зовнішньої діяльності (реструктуризація економіки країн Центральної і Східної Європи та підготовка їх до вступу в ЄС, надання технічної і гуманітарної допомоги і т. ін.).

Бюджет ЄС розробляється Європейською комісією і затверджується Європейським парламентом. Виконує бюджет фінансове управління Європейської комісії, яке перебуває під подвійним контролем — з боку Палати аудиторів і Європарламенту. До складу Палати аудиторів входять 15 членів, які перевіряють надходження доходів і фінансування видатків.

Міжнародні фінансові інституції створюються на світовому і регіональному рівнях для сприяння економічному розвитку країн — засновників цих організацій. Їх основним завданням є мобілізація коштів і надання допомоги на кредитних засадах для здійснення важливих економічних проектів.

До світових міжнародних фінансових інституцій належать Міжнародний валютний фонд (МВФ), група Світового банку та Банк міжнародних розрахунків. Регіональні фінансові інституції створюються за континентальною ознакою. До них належать: Європейський банк реконструкції та розвитку; Азіатський банк розвитку; Африканський банк розвитку; Міжамериканський банк розвитку, Лондонський та Паризький клуби кредиторів та ін.

Міжнародний валютний фонд є провідним світовим фінансовим інститутом, який має статус спеціалізованої установи ООН. Він був заснований на міжнародній конференції в Бреттон-Вудді в 1944 р., а почав функціонувати у 1947 р. Основними цілями діяльності МВФ є сприяння розвитку міжнародної торгівлі й співробітництва у сфері валютного регулювання та надання кредитів у іноземній валюті для вирівнювання платіжних балансів країн-членів Фонду.

Капітал МВФ утворений за рахунок внесків країн-членів Фонду. Розмір внеску визначається рівнем економічного розвитку країни та її місцем у світовій економіці й міжнародній торгівлі. Станом на 01.01.2001 членами МВФ була 181 країна, в т.ч. з 1992 р. — Україна. Внесок кожної країни є її квотою. Квота України становить 0,70 відсотка від загального капіталу фонду. Чверть внеску проводиться у вільноконвертованій валюті, решта в національній. При цьому Статут МВФ передбачає періодичний (не менше одного разу на п'ять років) загальний перегляд квот. Це пов'язане з тим, що змінюється як рівень розвитку окремих країн, так і їх місце у світовій торгівлі.

5 листопада 2008 року на запит української сторони з метою допомоги Україні у забезпеченні фінансової та економічної стабільності під час фінансово-економічної кризи Рада Директорів МВФ в рамках Механізму фінансування за надзвичайних умов (EFM) затвердила дворічну Програму Stand — By (SBA) обсягом близько 16,4 млрд дол. США

(11 млрд СПЗ), еквівалентних 802 відсоткам української квоти у Фонді. В рамках зазначеної програми Україна отримала близько 10,6 млрд дол. США кредиту.

У 2008 та 2009 роках Україною за результатами 2 переглядів програми було отримано коштів на загальну суму 7 млрд СПЗ, частину з яких було зараховано до золото-валютних резервів Національного банку України (3,875 млрд СПЗ), а частину до Державного бюджету України (3,125 млрд СПЗ), а саме:

- кошти першого траншу (4,5 млрд дол. США) були зараховані на рахунок Національного банку України та направлені для регулювання платіжного балансу України, підтримки обмінного курсу гривні та ліквідності банківського сектору;
- кошти другого траншу (2,8 млрд дол. США), які Україна отримала 12 травня направлені не лише на підтримку платіжного балансу, частина коштів у сумі 1,5 млрд дол. США спрямована безпосередньо до Державного бюджету України для фінансування зовнішніх боргових зобов'язань;
- кошти третього траншу (3,3 млрд дол. США) в повному обсязі спрямовані на фінансування Державного бюджету 2009 року.

При необхідності, крім власного капіталу МВФ може використовувати позикові кошти. За статутом він може отримувати кошти в будь-якій валюті як від офіційних органів, так і на приватному ринку позикових капіталів. Досі позики отримувались від казначейств та центральних банків країн-членів Фонду, а також від Швейцарії та Банку міжнародних розрахунків. На приватному ринку кошти не залучались.

Діяльність МВФ охоплює три основні напрями: кредитування, з метою надання фінансової допомоги країнам, у яких утворилось від'ємне сальдо платіжного балансу, регулювання міжнародних валютних відносин, постійний нагляд за світовою економікою.

Кредитування здійснюється з різними цілями у різних формах та на різних умовах. Воно включає кредитування для потреб вирівнювання платіжного балансу, компенсаційне фінансування та допомогу найбільш біднішим країнам. Фінансові операції, які є основним напрямом діяльності, МВФ здійснює тільки з офіційними органами країн-членів Фонду.

Виділення кредитів залежить від трьох основних чинників: потреби в ресурсах для вирівнювання платіжного балансу, квоти країни та виконання вимог Фонду. Механізм кредитування полягає в тому, що МВФ продає необхідну країні валюту за її національну валюту. Кошти надходять до центрального банку країни-позичальника і використовуються на формування валютних резервів.

Загалом система кредитування, що використовується МВФ, включає чотири форми: безпосереднє, поетапне, розширене, пільгове та спеціальне фінансування.

Безпосереднє фінансування прямо пов'язане з квотою кожної країни і здійснюється в межах її резервної і кредитної часток. Резервна частка становить 25% квоти даної країни, тобто ту частину, що внесена в іноземній валюті. У межах цієї частки кредити-резервні транші, видаються на першу вимогу країни без сплати процентів і комісійних. Кредитна частка становить повну величину квоти даної країни. Ця сума ділиться на чотири рівні частини, які становлять окремі кредитні транші. Надання

кредитів обумовлюється виконанням країною певних політичних та економічних вимог з метою ліквідації негативного сальдо платіжного балансу.

Система поетапного фінансування використовується при більш суттєвих і триваліших проблемах з платіжним балансом у країни-позичальника і є наступним етапом її взаємовідносин з МВФ після безпосереднього фінансування. Поетапне фінансування здійснюється в межах граничних кредитних часток тієї чи іншої країни і включає механізми резервних кредитів (*stand-by*) та розширеного фінансування. Кредити «*stand-by*» видаються траншами від 1,5 до 3 років під реалізацію програм макроекономічної стабілізації. Механізм розширеного фінансування почав діяти з 1974 р. і пов'язаний із серйозними порушеннями рівноваги платіжного балансу, викликаними економічною кризою. Кредити видаються, як правило, на термін до трьох років (в окремих випадках до чотирьох років) і супроводжуються більш жорсткими вимогами і контролем з боку МВФ до позичальника.

Механізм пільгового фінансування пов'язаний з наданням на пільгових умовах кредитів країнам, що розвиваються, та найбіднішим країнам за умов хронічної кризи платіжного балансу. Вони включають фонд структурної перебудови та розширений фонд структурної перебудови. Позики з цих фондів надаються на дуже вигідних умовах — під 0,5% річних на термін до 10 років.

Міжнародний валютний фонд є координуючою всесвітньою фінансовою інституцією. Його діяльність сприяє стабільності національних та світової валютних систем і забезпеченню на цій основі сталого економічного розвитку та надійності міжнародних економічних відносин.

Система спеціального фінансування використовується в особливих умовах і включає компенсаційне фінансування і фінансування у разі непередбачуваних обставин, фінансування буферних (резервних) запасів, фінансування зі скорочення й обслуговування зовнішнього боргу та фінансування системних трансформацій.

Механізм компенсаційного та непередбаченого кредитування повинен вирівнювати відхилення в платіжному балансі, що виникають із незалежних від даної країни причин. Сюди належать кредити на компенсацію втрат від скорочення виручки від експорту внаслідок падіння цін на світовому ринку та від збільшення вартості імпорту, від непередбачених втрат, пов'язаних зі стихійними лихами, промисловими спадами, введенням протекціоністських обмежень у країнах-імпортерах, при появі товарів-замінників тощо. Фонд кредитування буферних запасів використовується для надання допомоги країнам, які беруть участь у створенні відповідних резервів, якщо це погіршує стан їх платіжного балансу. Фонд фінансової підтримки операцій щодо скорочення і обслуговування зовнішнього боргу використовується для врегулювання боргової кризи у країн, що розвиваються.

Новим механізмом у системі спеціального фінансування є фонд підтримки структурних перетворень, створений для країн, що здійснюють перехід від планової до ринкової економіки. Надання системних трансформаційних позик обумовлюється різким падінням надходжень від експорту та значним і стійким збільшенням вартості імпорту у зв'язку з переходом до світових цін, насамперед, на енергоносії.

Другим основним напрямом діяльності МВФ є регулювання валютних взаємовідносин. У сучасних умовах, коли курси валют є плаваючими, а не фіксованими, роль Фонду полягає в узгодженні валютної політики країн-членів Фонду. Насамперед кожна країна повинна, відповідно до статуту МВФ, співробітничати з Фондом та з іншими

країнами з метою забезпечення і підтримки стабільних валютних курсів. Її економічна та фінансова політика має спрямовуватись на забезпечення економічного зростання при розумній стабільності цін. Неприпустимими є валютні маніпулювання з метою отримання певних переваг у міжнародній торгівлі. При цьому МВФ установлює певні валютні обмеження. Так, країни-члени Фонду не можуть без його згоди вводити обмеження за платежами і переказами з поточних міжнародних операцій, використовувати дискримінаційні валютні засоби, застосовувати систему кількох видів валютних курсів.

Будучи провідним міжнародним фінансовим інститутом, МВФ здійснює постійний нагляд і спостереження за світовою економікою. Він формує значний масив інформації як в цілому по світовій економіці, так і в розрізі окремих країн. Щомісячний збірник фінансової статистики, що видається МВФ, включає дані про динаміку економічного зростання і цін, грошовий обіг, експорт та імпорт, стан платіжного балансу, величину офіційного золотого запасу, рівень валютних резервів, розміри зарубіжних інвестицій, динаміку валютних курсів та ін. Країни-члени Фонду зобов'язані без перешкод надавати всю необхідну інформацію.

Нагляд за макроекономічною та валютною політикою країн здійснюється насамперед за допомогою консультування. МВФ детально аналізує податкову, грошово-кредитну і валютну політику та стан платіжних балансів країн. На основі аналізу готується доповідь, що подається країні, в якій формулюються певні рекомендації щодо вироблення та коригування економічної, фінансової та валютної політики. Важливою формою нагляду є також публікація та всебічне обговорення доповіді «Світовий економічний огляд». На підставі аналізу наявної інформації розробляються середньострокові економічні прогнози, які дають можливість координувати макроекономічні процеси країн-членів Фонду.

Другою за значенням у системі міжнародних фінансових інституцій, є група Світового банку, яка включає до свого складу Міжнародний банк реконструкції та розвитку (МБРР); Міжнародну асоціацію розвитку (МАР), Міжнародну фінансову корпорацію (МФК) та багатостороннє агентство з гарантування інвестицій (БАГІ) і спеціалізовану структуру – Міжнародний центр з урегулювання інвестиційних конфліктів (МЦУІК).

Серцевиною групи є МБРР, який був заснований разом з МВФ в 1945 р. і почав функціонувати в 1946 р. Учасниками банку можуть бути лише країни-члени МВФ. Основною метою діяльності банку є сприяння розвитку економіки країн-членів МБРР через надання довгострокових кредитів та гарантування приватних інвестицій. Спочатку ця діяльність була спрямована на країни, що зазнали втрат унаслідок Другої світової війни. Нині головним напрямом діяльності є країни, що розвиваються. Джерелами ресурсів банку є:

- статутний капітал;
- залучення коштів через випуск облігаційних позик;
- резервний фонд.

Статутний капітал сформовано за рахунок внесків країн-членів. Внески здійснюються через підписку на акції в межах установлених квот. Квоти кожної країни визначаються відповідно до її економічного потенціалу. Резервний фонд утворюється за рахунок банку.

Кредитування здійснюється у двох формах – системні позики та інвестиційні кредити.

Системні позики надаються урядам окремих країн під програми макроекономічної стабілізації та інституційні зміни. Кошти не мають цільового призначення і можуть використовуватись урядом на власний розсуд, у тому числі і на фінансування дефіциту бюджету. Отримання позик обумовлюється виконанням певних вимог. При їх невиконанні надання кредитів може бути призупинено.

Інвестиційні кредити видаються під конкретні інвестиційні проекти. Основними напрямками кредитування є галузі інфраструктури (енергетика, транспорт, зв'язок), а також сільське господарство, охорона здоров'я та освіта. Кредити видаються на термін до 20 років під гарантії урядів. МБРР може виступати також гарантом за аналогічними довгостроковими кредитами комерційних банків. Виділення кредитів обумовлюється наданням інформації про фінансовий стан країни, що позичає кошти, та про об'єкти кредитування. Кредити надаються на основі пайової участі банку у фінансуванні певних об'єктів — до 30% їх вартості.

Інші організації, що входять до групи Світового банку, спеціалізуються на певних напрямках діяльності.

Так, **Міжнародна асоціація розвитку** надає безпроцентні кредити найбільш біднішим країнам світу терміном до 50 років на пільгових умовах — 0,75%.

Міжнародна фінансова корпорація надає кредити високорентабельним приватним підприємствам країн, що розвиваються, причому без гарантії урядів відповідних країн.

Багатостороннє агентство з гарантування інвестицій проводить страхування іноземних інвестицій у країнах, що розвиваються, на випадок політичних ризиків: від націоналізації, воєн, заворушень, зривів контрактів та ін., чим сприяє розвитку діяльності як інституцій групи Світового банку, так і приватних інвесторів.

Міжнародний центр з урегулювання інвестиційних конфліктів виконує функції з урегулювання спорів між урядами окремих країн та їх інвесторами.

Банк міжнародних розрахунків є першою в історії міжнародною фінансовою інституцією. Він був створений у 1930 р. Основне завдання банку полягає у налагодженні співробітництва між центральними банками провідних країн світу та здійснення розрахунків між ними. Банк забезпечує також здійснення розрахунків між країнами, що входять до Європейської валютної системи. Він виконує депозитно-кредитні функції, здійснює валютні операції та операції на фондовому ринку.

Загалом всесвітні міжнародні фінансові інституції відіграють, — як видно з їх функцій, важливу роль у світовій економіці, забезпечуючи надійний рух міжнародних грошових потоків. Тим самим вони сприяють і надійному функціонуванню національних фінансових систем. Крім того, їх кредити є важливим джерелом фінансування країн, що розвиваються.

У Європі в рамках ЄС функціонують Європейський центральний банк, Європейський інвестиційний банк і Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР).

Європейський центральний банк створений у зв'язку із впровадженням у 1999 р. Єдиної європейської валюти — євро. Він є емісійним центром євро. Загалом його завдання і функції ідентичні функціям центральних банків.

Завданням **Європейського інвестиційного банку**, який був створений в 1958 р., є фінансування проектів, що мають регіональне, галузеве та загальноєвропейське значення. Кредити надаються терміном від 20 до 25 років. У галузевому плані пріоритетними є такі галузі інфраструктури, як енергетика, транспорт, телекомунікації, а також

проекти, що пов'язані з охороною навколишнього природного середовища. Кредити банку видаються на ринкових умовах. Пільги встановлюються лише в тих випадках, коли передбачається їх відшкодування — боніфікація за рахунок бюджету ЄС.

Європейський банк реконструкції і розвитку (ЄБРР), який був створений у 1990 р. і відкритий 1991 р., здійснює діяльність у країнах Східної і Центральної Європи, які проводять ринкові реформи. Засновниками банку є країни Європи та провідні країни світу. Україна є членом ЄБРР з 1992 р. Не менше 60% кредитів ЄБРР раструтуру. Кредитні ресурс має спрямовуватись у приватний сектор економіки і не більше 40% у державну інф и ЄБРР поділяються на звичайні і кошти спеціальних фондів. За рахунок звичайних ресурсів надаються кредити під ефективні і надійні проекти розвитку. Спеціальні фонди призначені для пільгового кредитування низькорентабельних галузей соціальної інфраструктури та для надання технічної допомоги.

Лондонський та Паризький клуби — це об'єднання кредиторів. Лондонський клуб об'єднує 600 великих західних банків-кредиторів. Паризький клуб об'єднує 19 країн, які є головними державами-кредиторами світу.

19.3. Міжнародний фінансовий ринок

Міжнародний фінансовий ринок виник у середині ХХ ст. Його головне призначення полягає в тому, аби за допомогою акумуляції вільних фінансових ресурсів у деяких країнах забезпечити між ними їх перерозподіл для сталого економічного розвитку світового господарства й одержання від цих операцій певного доходу.

Нині міжнародні фінансові ринки — це величезні фінансові центри, які мобілізують і перерозподіляють у всьому світі значні обсяги фінансових ресурсів. Вони сформувались на основі розвитку міжнародних економічних відносин. *З функціонального погляду* — це система акумуляції і перерозподілу світових фінансових потоків з метою безперервного і рентабельного відтворення. *З інституційного погляду* — це сукупність банків, спеціалізованих фінансово-кредитних установ, фондових бірж, через які здійснюється рух світових фінансових потоків. У результаті конкуренції сформувались світові фінансові центри — Нью-Йорк, Лондон, Цюрих, Люксембург, Франкфурт-на-Майні, Сінгапур та ін. Новим світовим фінансовим центром після Другої світової війни став Токіо.

Поява фінансових центрів на периферії світового господарства, таких як Багамські Острови, Сінгапур, Сянган (Гонконг), Панама, Бахрейн та ін. обумовлена нижчими податками й операційними витратами, незначним державним втручанням, ліберальним валютним законодавством. Світові фінансові центри, де кредитні установи здійснюють операції в основному з нерезидентами в іноземній для даної країни валюті, дістали назву фінансових центрів «офшор». Такі фінансові центри слугують також податковим сховищем, оскільки операції на них не оподатковуються місцевими податками і вільні від валютних обмежень.

Міжнародний фінансовий ринок має три складові: міжнародний ринок грошей (валютний ринок), міжнародний ринок кредитних ресурсів, міжнародний ринок цінних паперів.

Ринок кредитних ресурсів і ринок цінних паперів у фінансовій літературі часто називають ринком капіталів.

Міжнародні валютні ринки — це купівля й продаж іноземної валюти або цінних паперів в іноземній валюті на основі попиту і пропозиції. Є світові і регіональні міжнародні валютні ринки. Найбільшим світовим валютним ринком є лондонський, на якому проводиться майже половина всіх валютних операцій. Учасниками міжнародних валютних ринків є банки, банкірські будинки, брокерські фірми, транснаціональні корпорації. Інструментами валютних операцій є банківські перекази — поштові й особливо телеграфні, у тому числі з використанням електронної техніки (Рейтер-ділінг, Телерейт), телекса і телефону. Хоча в деяких країнах (ФРН, Франція, Японія, країнах Бенілюксу, Скандинавії) збереглися валютні біржі, їх роль незначна і зводиться до фіксації довідкових курсів валют. Починаючи з 70-х років ХХ ст. деякі операції з валютою знову здійснюються на товарних біржах (наприклад, валютні ф'ючерсні й опціонні операції на товарних біржах в Чикаго, Нью-Йорку).

Банки, яким довірено право на проведення валютних операцій, називаються уповноваженими або валютними банками. Уповноважені банки використовують дві форми вивезення капіталу: відкриття за рубежом своїх зарубіжних філій і прийняття пайової участі в капіталі іноземного банку.

Розвиток європейської інтеграції і досягнення достатньої стабільності валют країн ЄС привели до нової стадії розвитку європейської валютної системи — переходу до єдиної валюти — євро. На відміну від ЕCU євро є реальною валютою, що обслуговує платіжний оборот ЄС. Відповідно до прийнятої програми, введення євро в обіг проводиться з початку 1999 року. Слід відзначити, що важливу роль у впровадженні євро відіграв досвід використання ЕCU.

Введення в обіг євро означає новий етап у розвитку системи міжнародних фінансів у цілому і європейської валютної системи зокрема.

Міжнародний ринок кредитних ресурсів — це специфічна сфера руху коштів між країнами. Кредитні ресурси на міжнародному ринку рухаються на загальновідомих принципах, а саме: обов'язкового повернення коштів, терміновості, платності і забезпеченості. На міжнародний кредит впливають такі фактори, як платіжний баланс, розмір процентної ставки, вид валюти, курс валюти, рівень рентабельності кредитних операцій та ін.

Міжнародний кредит виконує такі функції:

- забезпечує перерозподіл фінансових ресурсів;
- посилює процес нагромадження в рамках світового господарства;
- прискорює процес реалізації товарів (робіт, послуг) у всесвітньому масштабі.

Міжнародні кредити бувають різних видів, форм і варіантів кредитування.

З інституційного погляду міжнародний ринок кредитних ресурсів є сукупністю установ і організацій, за допомогою яких здійснюється рух капіталів у сфері міжнародних економічних зв'язків. У ролі кредиторів виступають приватні банки, фірми, страхові компанії.

Залежно від суб'єкта кредитування кредити поділяються на приватні, урядові й кредити міжнародних фінансових організацій. Кредити надаються коротко-, середньо- і довготермінові. Міжнародні кредити поділяються також на забезпечені й банківські. Забезпечені кредити надаються під цінні папери, нерухоме майно, векселі, товарні документи. Банківські кредити надаються найнадійнішим позичальникам під вексель. За призначенням міжнародні кредити поділяються на **зв'язані й фінансові**.

Зв'язані мають строго цільовий характер, тобто спрямовуються на закупівлю певних товарів або оплату послуг. **Фінансові кредити** не мають цільового призначення і можуть бути використані на розсуд позичальника, тобто бути спрямованими на будь-які цілі, включаючи погашення заборгованості за кредитами, на капітальні вкладення, інвестування в цінні папери та інші цілі.

У міжнародній банківській діяльності з метою страхування поширена практика надання **синдиційованих кредитів** — це кредити, що надаються двома або більше кредиторами, тобто банківськими синдикатами, одному позичальнику. Для надання цього кредиту банки об'єднують на відповідний термін свої тимчасово вільні грошові кошти, тому його ще називають **консорціальним**.

Діяльність міжнародного кредитного ринку тісно пов'язана із світовим ринком цінних паперів.

Міжнародний ринок цінних паперів — це теж форма мобілізації капіталів з метою задоволення виробничих потреб. Він набув розвитку у другій половині XX ст., коли було знято обмеження в національних законодавствах на вивіз капіталу.

Міжнародний ринок цінних паперів спеціалізується переважно на емісії цінних паперів (первинний ринок) і їх купівлі-продажу (вторинний ринок). Поряд з ринком іноземних облігацій у 70-х роках XX ст. виник ринок єврооблігацій — облігацій у євровалютах. Найбільше їх випускається у доларах США.

Єврооблігаційна позика вирізняється такими особливостями:

- розміщується одночасно на ринках кількох країн на відміну від традиційних іноземних облігаційних позик;
- емісія здійснюється банківським консорціумом або міжнародною організацією;
- єврооблігації купуються інвесторами різних країн на основі котирувань їх національних бірж;
- емісія єврооблігацій меншою мірою, ніж іноземних облігацій, підпадає під державне регулювання; процент за купоном не оподатковується на відміну від звичайних облігацій.

Ринок єврооблігацій — важливе джерело фінансування середньо- і довгострокових інвестицій транснаціональних корпорацій. Держави використовують єврооблігаційні позики для покриття дефіциту держбюджету і рефінансування старих позик.

Міжнародний ринок євроакцій почав розвиватись лише з 1983 р. Усього у світі щорічно обертається акцій і облігацій на астрономічну суму понад 40 трлн дол. США. Основними фінансовими центрами, де торгують європаперами, є Лондон, Цюрих, Люксембург.

Ринок єровекселів (з 1981 р.) за обсягом невеликий, включає в основному короткострокові єврокомерційні папери і середньострокові векселі. Щоб залучити додаткових клієнтів і збільшити свої прибутки, учасники міжнародного кредитно-фінансового ринку створили ринок фінансових ф'ючерсів, фінансових опціонів і «своп», випускають цінні папери з додатковими страховими умовами.

ПРАКТИКУМ

Запитання для самоконтролю

1. Що являють собою міжнародні фінанси і в чому їх призначення?
2. За якими напрямками можуть бути згруповані міжнародні фінансові відносини?
3. Які існують міжнародні фінансові організації та міжнародні фінансові інституції?
4. Як формується бюджет ООН і за якими напрямками витрачаються його кошти?
5. Які завдання і функції покладено на Європейський Союз?
6. Як формується і використовується бюджет ЄС?
7. Які функції виконує МВФ?
8. Як сформовано капітал МВФ?
9. У яких формах здійснюється кредитування МВФ?
10. Які фінансові інституції входять до групи Світового банку і які функції вони виконують?
11. У чому полягає призначення міжнародного фінансового ринку?
12. Що являє собою міжнародний ринок кредитних ресурсів і які функції він виконує?
13. На яких засадах функціонує міжнародний ринок цінних паперів?

Питання для обговорення на семінарських заняттях

1. Сутність і призначення міжнародних фінансів.
2. Міжнародні фінансові організації і міжнародні фінансові інституції.
3. Міжнародний фінансовий ринок.
4. Правове регулювання валютно-фінансової діяльності в Україні.
5. Валютне регулювання. Види валютних обмежень.
6. Методика встановлення валютного курсу в Україні.
7. Організація і порядок роботи біржового валютного ринку.
8. Форми і види валютного котирування.

Теми рефератів

1. Сучасні тенденції розвитку світової економіки та міжнародних фінансів.
2. Еволюція світової валютної системи.
3. Сучасні тенденції та проблеми розвитку світової валютної системи.
4. Європейська валютна система.
5. Національна валютна система України.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. Короткостроковий ринок, на якому фінансові посередники (банки) зводять між собою кредиторів і позичальників, – це ринок:

- а) міжнародний;
- б) фінансовий;
- в) міжнародний грошовий;
- г) грошовий.

2. Дії, спрямовані на вирішення певного завдання з організації та управління грошовими відносинами, що виникають під час формування та використання відповідних коштів, – це операції:

- а) фінансові;
- б) економічні;
- в) грошові;
- г) кредитні.

3. Різноманітні фінансові активи, до яких належать національні гроші, іноземна валюта, цінні папери, дорогоцінні метали, нерухомість охоплюють:

- а) суб'єкти економічних операцій;
- б) суб'єкти фінансових операцій;
- в) об'єкти фінансових операцій;
- г) об'єкти господарських операцій.

4. Вирізняють такі види фінансових операцій:

- а) операції з переказу грошей;
- б) інвестиційні операції;
- в) спекулятивні операції та операції з капіталом;
- г) операції з переказу грошей, інвестиційні операції, спекулятивні операції та операції з капіталом.

5. Яка функція міжнародних фінансів базується на тому, що міжнародні фінанси відображають рух суспільного продукту в грошовій, тобто універсальній (зіставлюваній), формі (це дає можливість здійснювати у будь-який час, на будь-якому етапі облік та аналіз руху світового суспільного продукту в грошовій формі):

- а) інформаційна;
- б) організаційна;
- в) контрольна;
- г) аналітична.

6. Міжнародна фінансова політика держави має базуватися:

- а) на аналітичних даних фахівців у цій галузі;
- б) вимогах поточного і стратегічного соціально-економічного розвитку країни;
- в) наукових концепціях у галузі міжнародних фінансів;
- г) наукових концепціях у цій галузі, аналізі попередньої практики та вимогах поточного і стратегічного соціально-економічного розвитку як окремої країни, так і всього світу.

7. Сукупність заходів і рекомендацій держави у галузі міжнародних фінансів — це:

- а) фінансова функція держави;
- б) державна політика;
- в) міжнародна фінансова політика;
- г) функція держави.

8. Що таке знецінення курсу національної валюти у формі зниження її курсу (ціни) відносно іноземних валют, міжнародних розрахункових грошових одиниць (раніше — золота):

- а) ревальвація;
- б) валютна інтервенція;
- в) девальвація;
- г) політика валютних обмежень.

9. Що відображає можливість обміну (конверсії) валюти однієї країни на валюти інших країн за діючим валютним курсом:

- а) конвертованість валют;
- б) валютні обмеження;
- в) оборотність валют;
- г) правильні відповіді а і в.

10. Зворотне котирування — це:

- а) вартість одиниці національної валюти, що виражається в іноземній валюті;
- б) курс, згідно з яким банк-резидент купує іноземну валюту за національну;
- в) обмінний курс продажу чи купівлі, що використовується у валютних операціях;
- г) усі відповіді правильні.

11. Повне котирування — це:

- а) курс продавця та покупця, згідно з яким банк купує або продає іноземну валюту за національну;
- б) курс, згідно з яким банк-резидент купує іноземну валюту за національну;
- в) курс, згідно з яким банк продає валюту;
- г) усі відповіді правильні.

12. Курс «спот» — це:

- а) обмінний курс продажу чи купівлі, який використовується для валютних операцій без будь-якої угоди про здійснення майбутньої купівлі чи продажу;
- б) курс, згідно з яким банк-резидент купує іноземну валюту за національну;
- в) співвідношення між двома валютами, визначене через їхній курс до третьої валюти;
- г) усі відповіді правильні.

13. Крос-курс — це:

- а) співвідношення між двома валютами, визначене через їхній курс до третьої валюти;

- б) різниця між курсами продавця та покупця;
- в) курс, згідно з яким банк продає валюту.
- г) усі відповіді правильні.

14. Різниця залишків коштів в іноземних валютах, які формують кількісно незбіжні зобов'язання (пасиви) і вимоги (активи) для учасників валютного ринку, — це:

- а) відкрита валютна позиція;
- б) валютна позиція;
- в) коротка відкрита валютна позиція;
- г) довга валютна позиція.

15. Перевищення вимог (активів) в іноземній валюті над зобов'язаннями (пасивами) — це:

- а) відкрита валютна позиція;
- б) довга валютна позиція;
- в) коротка валютна позиція.
- г) немає правильної відповіді.

16. Фіксинг — це:

- а) процедура котирування;
- б) різниця між курсами продавця та покупця;
- в) залишки коштів в іноземних валютах;
- г) надлишок надходжень.

17. Різниця між курсами продавця та покупця — це:

- а) маржа;
- б) фіксинг;
- в) крос-курс;
- г) курс «спот».

18. Пряме котирування — це:

- а) вартість одиниці іноземної валюти, що виражається в національній валюті;
- б) вартість одиниці національної валюти, що виражається в певній кількості іноземної валюти;
- в) курс, згідно з яким банк продає валюту;
- г) немає правильної відповіді.

19. Яка політика держави може бути пов'язана з наданням кредитів національним імпортерам та експортерам; з наданням кредитів іноземним позичальникам; з одержанням кредитів від інших держав, міжнародних організацій та зарубіжних комерційних банків; з наданням гарантій за отриманими кредитами:

- а) фінансова;
- б) міжнародна;
- в) кредитна;
- г) валютна.

Задачі

Задача 1

Визначте середній крос-курс GBP/EUR, якщо GBP/USD = 2,4512, а EUR/USD = 1,4923.

Задача 2

Визначте крос-курси купівлі та продажу CAD/UAH, якщо USD/CAD – 2,8336 – 2,9750, а USD/UAH – 7,8652 – 7,9956.

Задача 3

Визначте дату валютування згідно з угодою UAH/USD, що була укладена у вівторок 30 грудня.

Задача 4

Укладається опціон на купівлю через 3 міс. 452347 фунтів стерлінгів за ціною USD 2,7 за GBP 1. Ринковий валютний курс становить USD 3,0 за GBP. Чому дорівнює внутрішня вартість опціону?

Задача 5

Визначте яка валюта продається за премією, а яка з дисконтом, якщо спот-курс USD/UAH – 7,3450, а одномісячний форвард USD/UAH – 6,9950.

Приклади розв'язання типових задач

Приклад 1

Визначте середній крос-курс¹ GBP/EUR, якщо GBP/USD = 1,6800, а EUR/USD = 0,9250.

Розв'язок.

$$\text{GBP/EUR} = [\text{GBP/USD}] / [\text{EUR/USD}] = 1,6800 / 0,9250 = 1,8162.$$

Середній крос-курс GBP/EUR = 1,8162.

Приклад 2

Визначте крос-курси купівлі та продажу CAD/UAH, якщо USD/CAD – 1,7425 – 1,7550, а USD/UAH – 5,5152 – 5,5256.

Розв'язок.

Крос-курс CAD/UAH = 5,5152/1,7550 = 3,1426, а крос-курс продажу CAD/UAH = 5,5256/1,7425 = 3,1711.

CAD/UAH = 3,1426–3,1711.

¹ Співвідношення (обмінні курси) між валютами, торги щодо яких не проводяться, визначаються розрахунковим шляхом на основі їхніх курсів щодо третьої валюти. Розрахункові курси валют, одержувані таким чином, називають **крос-курсами**.

Приклад 3

Визначте дату валютування згідно з угодою UAH/USD, що була укладена в середу 30 грудня.

Розв'язок.

Відповідно до правил спот-ринку¹ дата валютування — це другий робочий день після укладання угоди. У нашому випадку це — п'ятниця, 1 січня. Проте, у більшості країн світу (принаймні в Україні та США — країнах, валюти яких беруть участь в угоді) 1 січня — вихідний день, субота та неділя також вихідні дні. Першим робочим днем після 1 січня буде понеділок 4 січня.

Приклад 4

Укладається опціон² на купівлю через 3 міс. 31250 фунтів стерлінгів за ціною USD 1,6 за GBP 1. Ринковий валютний курс становить USD 1,7 за GBP. Чому дорівнює внутрішня вартість опціону?

Розв'язок.

Внутрішня вартість опціону становитиме: 0,10 USD (1,7 – 1,6).

Приклад 5

Визначте яка валюта продається за премією, а яка з дисконтом, якщо спот-курс USD/UAH — 5,2550, а одномісячний форвард³ USD/UAH — 5,2050.

Розв'язок.

У нашому випадку долар США дешевшає, а українська гривня дорожчає, тому гривня продається за премією, а долар США — з дисконтом

Таким чином, долар США продається за одномісячним форвардом з дисконтом, а українська гривня — з премією.

¹ Спот (*spot*) — валютні угоди, які реалізуються на короткостроковій основі — поставка валюти здійснюється протягом 48 год.

² Опціон — це угода, яка надає покупцеві опціону право (але не зобов'язання) на купівлю чи продаж базових фінансових інструментів за фіксованою ціною протягом деякого періоду або на визначену наперед дату в майбутньому в обмін на опціонну премію.

³ Форвардний курс (курси валют, обумовлені в даний час для обміну усіх валют пізніше, називаються строковими або форвардними) може бути вищим, нижчим або дорівнювати курсу спот на цю дату. Якщо він вищий, то різниця плюсова — премія (ажіо), а якщо нижчий, то різниця мінусова (дисконт).

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. *Базилевич В.Д., Баластрик Л.О.* Державні фінанси: Навч. посіб. / За заг. ред. В.Д. Базилевича. — К.: Атіка, 2002. — 368 с.
2. *Венгер В.В.* Фінанси: Навч. пос. [для студ. вищ. навч. закл.] / В.В. Венгер. — К.: Центр учбової літератури, 2009. — 432 с.
3. *Вступ до спеціальності «Фінанси»:* Навч.-метод. посіб. / В.О. Зінченко; Луган. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. — Луганськ: Альма-матер, 2008. — 107 с.
4. *Державні фінанси України:* Навч. посіб. / М.І. Карлін. — К.: Знання, 2008. — 349 с.
5. *Карлін М.І.* Фінансова система України: навч. посіб. — К.: Знання, 2007. — 324с.
6. *Леоненко П.М., Юхименко П.І., Гльєнко А.А. та ін.* Теорія фінансів: Навчальний посібник / За загальною ред. О.Д. Василика. — К.: Центр навчальної літератури, 2005. — 480 с.
7. *Опарін В.М.* Фінанси (Загальна теорія): Навч. посіб. — 2-ге вид., доп. і перероб. — К.: КНЕУ, 2005. — 240 с.
8. *Романенко О.Р.* Фінанси: Підручник. — К.: Центр навчальної літератури, 2006. — 312 с.
9. *Стеців Л.П., Копилюк О.І.* Фінанси: Навч. посіб. — К.: Знання, 2007. — 235 с.
10. *Фінанси:* Навч. посіб. / В.С. Загорський, О.Д. Вовчак, І.Г. Благун, І.Р. Чуй. — К.: Знання, 2006. — 247 с.
11. *Фінанси:* Підручник / За ред. С.І. Юрія, В.М. Федосова. — К.: Знання, 2008. — 611 с.
12. *Фінанси:* Навч. посіб. / О.П. Близнюк, Л.І. Лачкова, В.І. Оспіщев, І.В. Бубенко, В.В. Кривошей. — К.: Знання, 2006. — 415 с.
13. *Фінанси:* Навч. посіб. / В.І. Оспіщев, Л.І. Лачкова, О.П. Близнюк, І.В. Бубенко, В.В. Кривошей, Т.О. Ставерська. — 2-ге вид., переробл. і доповн. — К.: Знання, 2008. — 366 с.
14. *Фінанси:* курс для фінансистів: Навч. посіб. / В.І. Оспіщев, О.П. Близнюк, Л.І. Лачкова, Т.О. Ставерська, Г.М. Фадєєва. — К.: Знання, 2008. — 567 с.

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Обов'язковий мінімум знань науково-теоретичних термінів і понять з курсу «Фінанси, гроші та кредит»

А

Аваль — вексельне гарантування, за яким аваліст (особа, що його здійснює) бере на себе відповідальність перед кредитором за виконання зобов'язань векселедавцем щодо оплати цього векселя.

Авізо — доручення на зарахування або списання коштів за рахунками в банку. Розрізняють авізо кредитові (гроші зараховуються) і дебітові (гроші списуються).

Автоматична, або пасивна, фіскальна політика — така, що здійснюється за допомогою «вбудованих стабілізаторів» (податків та державних витрат, трансфертів). Необхідні зміни в рівні державних видатків і податків вводяться автоматично. Це так звана автоматична, або вбудована, стабільність.

Акредитив — доручення банку про виплату певної суми коштів фізичній або юридичній особі при виконанні зазначених в акредитивному листі умов.

Акциз — вид непрямого податку на товари й послуги, включеного в ціну і сплачуваного за рахунок покупців. Розрізняють індивідуальні акцизи (за окремими видами і групами товарів) і універсальні (наприклад, податок на додану вартість).

Акціонерне товариство — товариство, що є юридичною особою, капітал якого складається із внесків пайовиків — акціонерів і засновників. Форма організації виробництва на основі залучення грошових засобів шляхом продажу акцій. Існують закриті (приватні) й відкриті (публічні) акціонерні товариства.

Акціонерний капітал — основний капітал акціонерного товариства, розмір якого визначається його статутом. Формується за рахунок запозичених коштів та емісії (випуску) акцій.

Акції підприємства — акції, що розповсюджуються серед інших підприємств та організацій, кооперативів, банків, добровільних товариств.

Акція — цінний папір, що випускається акціонерним товариством і дає право його власникові, члену акціонерного товариства, брати участь у його управлінні й одержувати частку прибутку у вигляді дивіденду. Грошова сума, зазначена на акції, — номінальна вартість акції; ціна, за якою акція продається, — курс акцій. Розрізняють акції прості, привілейовані, іменні, на пред'явника, трудового колективу підприємств та ін.

Акція іменна — акція, на якій вказується її власник. Розповсюджується за допомогою відкритої підписки. Може бути простою та привілейованою.

Акція на пред'явника — акція, що засвідчує ім'я свого власника. Може бути простою або привілейованою.

Акція привілейована — акція, дивіденди якої фіксуються у вигляді твердого процента. Виплата дивідендів здійснюється в розмірі, зазначеному в акції, незалежно від обсягу одержаного товариством прибутку. Якщо прибуток відповідного року недостатній, виплата дивідендів здійснюється з резервного фонду. Ця акція не дає права голосу, її власник не має права брати участь в управлінні акціонерним товариством.

Акція проста — акція з нефіксованим дивідендом, розмір якого визначається на загальних зборах акціонерів після сплати фіксованого процента власникам привілейованих акцій.

Акція трудового колективу підприємства — акція, власником якої можуть бути робітники певного підприємства.

Амортизаційний фонд — грошові ресурси, що формуються за рахунок амортизаційних відрахувань і призначені для відтворення основних фондів. Величину амортизаційного фонду обчислюють множенням балансової вартості основних фондів на норму амортизації.

Актив банку — частина бухгалтерського балансу (ліва сторона), яка характеризує склад, розміщення і використання коштів банку, згрупованих за їх економічним значенням у процесі відтворення.

Активи високоліквідні — кошти та активи, які можуть бути швидко трансформовані у наявні кошти.

Активи робочі банку — кошти на коррахунку, в касі, вкладені в майно, розміщені в інших банках, цінних паперах, надані кредити; інші кошти та інші активи, що дають прибуток банку.

Активні операції банку — фінансові операції з розміщення вільних коштів з метою отримання прибутку. До активних операцій належать: надання кредитів та позичок, придбання цінних паперів, вкладення коштів у комерційні проекти, лізингові, факторингові операції, операції з векселями та інші банківські операції.

Акціонерний капітал банку — сплачена частка основного капіталу, вкладеного в банк в обмін на вимогу щодо частки в будь-яких майбутніх прибутках, які розподіляються у формі дивідендів. Основними формами акціонерного капіталу в порядку черговості ставлення вимог на прибуток, що розподіляється, є привілейовані та прості акції. Використовується також для позначення статті в пасиві балансу, що вказує суму, яку внесли акціонери і яка разом із нерозподіленим прибутком та іншими фондами становить власний капітал.

Активи високоліквідні — кошти та активи, які можуть бути швидко трансформовані у наявні кошти.

Абсолютна ліквідність — здатність активу негайно обмінюватись на будь-які блага.

Амортизація — поступове перенесення вартості основних фондів на продукцію або послуги, що виробляються з їхньою допомогою; цільове накопичення коштів та їхнє подальше використання для відновлення зношених основних фондів.

Анулювання (скасування) державного боргу — повна відмова держави від зобов'язань за випущеними позиками (внутрішніми, зовнішніми або за всім державним боргом).

Аудит — незалежний фінансовий контроль, що здійснюється на комерційній основі аудитором та аудиторськими фірмами. Це перевірка публічної бухгалтерської звітності, обліку, первинних документів та іншої інформації про фінансово-господарську діяльність суб'єктів господарювання з метою визначення достовірності їхньої звітності, обліку, повноти і відповідності їх чинному законодавству.

Б

Банкнота — банківський білет, грошовий знак, що випускається в обіг центральним емісійним банком. Забезпечений усіма активами банку та масою товарів, що належать державі.

Балансовий прибуток банку — загальна сума прибутку від усіх видів діяльності банку, яка відображається в балансі. Складається з прибутку від операційної діяльності та надходжень і збитків від позареалізаційних операцій.

Бартер — обмін одного товару на інший без допомоги грошей.

Баланс — основний комплексний документ бухгалтерського обліку, що характеризує в грошовій формі склад і вартість основного й оборотного капіталу підприємства (актив) та джерело їх покриття (пасив).

Банк — кредитно-фінансова установа, яка здійснює фінансове посередництво, залучаючи і нагромаджуючи вільні грошові кошти підприємств, організацій, установ.

Банківський кредит — основна форма кредиту, за якої банк надає клієнтові у тимчасове користування частину власного або залученого капіталу на умовах повернення зі сплатою банківського процента.

Банкрутство — поняття, що означає розорення, відмову підприємства платити за своїми борговими зобов'язаннями через відсутність коштів. Як правило, призводить до закриття або примусової ліквідації підприємства, розпродажу майна для погашення усіх боргів.

Бартер — обмін товарами на безгрошовій основі. Бартерна угода — безгрошовий, але оцінений і збалансований обмін товарами, оформлений угодою.

Банківський процент — плата за надані в торг гроші.

Банківський кредит — вид кредиту, що надається банками підприємствам, домашнім господарствам і державам.

Бланковий кредит — кредит, який надається без забезпечення — лише під зобов'язання повернути кредит і, як правило, надійним позичальникам. Комерційні банки можуть надавати бланкові позики лише в межах наявних власних коштів

Банківська операція — діяльність банку, пов'язана з виконанням його специфічно банківських функцій. Коло банківських операцій в Україні винятково визначено законодавством.

Банківська ліквідність — здатність банку забезпечити своєчасне виконання своїх грошових зобов'язань. Визначається збалансованістю між строками і сумами.

Банківські ресурси — сукупність коштів, які знаходяться в розпорядженні банку і використовуються ним для здійснення кредитних та інших активних операцій.

Безготівковий обіг — рух вартості без участі грошей готівкою. Здійснюється за допомогою перерахунків у кредитних установах або зарахуванням взаємних вимог.

Безробіття — соціальне явище, за якого певна кількість працездатних людей не може знайти собі роботу.

Білонна монета — розмінна монета меншого номіналу, ніж основна грошова різниця.

Бізнес-план — програма діяльності підприємства, план конкретних заходів для досягнення конкретної мети його діяльності, спрямованої на отримання максимального прибутку шляхом виконання підприємницького проекту. Розробляється на основі маркетингових досліджень.

Біржа — організаційно оформлений, постійно діючий ринок, на якому здійснюються торгівлю цінними паперами, нерухомістю і гуртову торгівлю товарами. Відповідно до цього розрізняють фондову і товарну біржу.

Біржовий ринок — частина ринку цінних паперів, де здійснюються угоди, які укладаються на фондовій біржі. Охоплює насамперед вторинний ринок, хоча в окремих випадках і первинне розміщення цінних паперів може здійснюватись через фондову біржу.

Боргові фінансові інструменти — інструменти, що характеризують кредитні відносини між їх покупцем і продавцем, зобов'язують боржника погасити в передбачені

терміни їхню номінальну вартість і сплатити додаткову винагороду у формі процента (якщо він не входить до складу номінальної вартості боргового фінансового інструменту, що погашається). Прикладом боргових фінансових інструментів є облигації, векселі, чеки тощо.

Бреттон-Вудська валютна система — система з новими (після системи золотого стандарту) умовами функціонування світового господарства та міжнародних економічних відносин.

Бюджет — короткостроковий план, у якому відображені джерела покриття витрат та напрями використання ресурсів. Як економічна категорія — сукупність економічних відносин з формування, розподілу та використання централізованого фонду грошових коштів держави.

Бюджетна класифікація — єдина міжнародна система функціонального групування доходів і видатків бюджету за однорідними ознаками; забезпечує можливість порівнювати дані різних бюджетів, дає змогу визначитись щодо характеру регулюючих дій держави стосовно надходження дохідних джерел і напрямів використання одержаних коштів.

Бюджетна політика — комплекс юридичних, економічних, організаційних заходів під час складання бюджетів, регулювання бюджетного процесу, управління бюджетним дефіцитом, організації бюджетного контролю. Виявляється у формах і методах мобілізації бюджетних коштів та їх витрачання на різні потреби держави.

Бюджетна система — сукупність усіх бюджетів, які формуються і діють на території певної країни згідно з її бюджетним устроєм.

Бюджетна система України — сукупність усіх бюджетів, побудована з урахуванням економічних відносин, державного та адміністративно-територіальних устроїв і врегульована нормами права.

Бюджетне планування — послідовність заходів і дій зі складання, розгляду і затвердження проекту бюджету, яка визначається Бюджетним кодексом України.

Бюджетне регулювання — перерозподіл фінансових ресурсів між бюджетами різних рівнів, спрямований на збалансування бюджетів, які входять до складу бюджетної системи.

Бюджетний дефіцит — перевищення видатків над доходами бюджету.

Бюджетний процес — регламентований законом порядок складання, розгляду та затвердження бюджетів, їх виконання і контролю за їх виконанням, затвердження звітів про виконання бюджетів, що входять до бюджетної системи України.

Бюджетний профіцит — перевищення доходів над видатками бюджету.

Бюджетний устрій — організація і принципи побудови бюджетної системи, її структура і взаємозв'язок між бюджетами, які він об'єднує, у процесі забезпечення виконання єдиної загальнодержавної фінансово-бюджетної політики.

Бюджетні кредити — надання коштів з бюджету суб'єктам підприємницької діяльності на поворотній основі, що взагалі не властиве бюджетним відносинам. На відміну від банківських кредитів видаються на більш пільгових умовах та за нижчими процентними ставками.

Бюджетне фінансування — надання юридичним особам із державного бюджету фінансових ресурсів у вигляді безповоротних безплатних коштів та інвестицій на розвиток економіки, соціально-культурні заходи, оборону та інші громадські потреби. Має чіткий цільовий характер, перебуває під фінансовим контролем держави.

В

Валюта — грошова одиниця, що використовується у функціях світових грошей.

Валютний курс — ціна грошової одиниці однієї країни, виражена у грошовій одиниці іншої країни.

Валовий дохід — загальна сума доходу від усіх видів діяльності, отримана протягом звітного періоду в грошовій, матеріальній або нематеріальній формах як на території України, так і за її межами.

Валові витрати — витрати, здійснені платником податку на прибуток протягом звітного податкового періоду, які виключаються із суми скоригованого валового доходу для обчислення суми оподаткованого прибутку.

Валовий прибуток — частина валового доходу підприємства, що залишається в нього після вирахування всіх обов'язкових витрат.

Валютна політика — сукупність економічних, юридичних та організаційних форм і методів у галузі валютних відносин, що здійснюються державою та міжнародними валютно-фінансовими організаціями. Регулювання курсу національної валюти здійснюється за допомогою *валютних інтервенцій* центрального банку, які впливають на попит і пропозицію національної валюти та іноземних валютних цінностей у країні.

Валютний ринок — сукупність обмінних та депозитно-кредитних операцій в іноземних валютах, які здійснюються між юридичними та фізичними особами за ринковим курсом або за процентною ставкою.

Валютні відносини — відносини, що виникають під час функціонування грошей у міжнародному обороті.

Валютні обмеження — законодавчо визначені обмеження на здійснення валютних операцій у країні (для певних груп економічних суб'єктів, для певних видів операцій, валют тощо).

Вбудовані стабілізатори — будь-які заходи, що зумовлюють тенденцію до збільшення дефіциту державного бюджету в період економічного спаду або скорочення дефіциту бюджету в період економічного зростання та інфляції без спеціальних активних заходів з боку уряду та законодавчої влади.

Вексель — вид цінного папера, письмове боргове зобов'язання визначеної форми, яке наділяє його власника (векселеутримувача) безумовним правом вимагати з боржника (векселедавця) сплатити в певний термін зазначену суму грошей. Відрізняють простий і переказний (трата) векселі. Простий вексель виписує боржник, а переказний застосовується при кредитуванні зовнішньої торгівлі кредитором.

Венчурна фірма — комерційна науково-технічна організація (фірма), що спеціалізується на створенні та впровадженні у виробництво нових видів продукції, нової техніки і технології, використовуючи венчурний капітал.

Венчурне фінансування — забезпечення фінансовими ресурсами інноваційної діяльності, фінансування науково-технічних досліджень. Фінансування, пов'язане з підвищеним ризиком, оскільки кредит надається не під проценти, а під певну частку приросту капіталу чи під частку акціонерного капіталу майбутнього підприємства.

Великий кредит — сукупний розмір позик комерційного банку стосовно одного позичальника, який перевищує 10% власних коштів (капіталу) банку.

Власні кошти банку — сукупність різних за призначенням фондів, які забезпечують економічну самостійність і стабільність банку.

Витрати — зменшення економічних вигод у вигляді вибуття активів або збільшення зобов'язань, які призводять до зменшення власного капіталу (за винятком зменшення капіталу за рахунок його вилучення або розподілення власниками).

Витрати бюджету — кошти, передбачені в бюджеті на відповідний період. Вони включають витрати на фінансування економіки, соціально-культурних заходів (освіти, охорони здоров'я, соціального забезпечення), оборони країни, витрати з обслуговування державного внутрішнього боргу, витрати для надання фінансової допомоги регіонам тощо.

Видатки бюджету — кошти, які спрямовуються на здійснення програм, передбачених відповідним бюджетом, за винятком коштів на погашення основної суми боргу та повернення надмірно сплачених до бюджету сум.

Видатки місцевих бюджетів — економічні відносини, які виникають у зв'язку з фінансуванням власних і делегованих повноважень місцевих органів влади.

Видатки розвитку — витрати бюджетів на фінансування інвестиційної та інноваційної діяльності, зокрема фінансування капітальних вкладень виробничого і невиробничого призначення; фінансування структурної перебудови народного господарства; субвенції та інші видатки, пов'язані з розширеним відтворенням.

Використання прибутку — спрямування прибутку підприємства на сплату податків, створення резервного фонду, виплату дивідендів, поповнення статутного фонду, фінансування витрат у процесі фінансово-господарської діяльності.

Виручка від реалізації — сума коштів, які надійшли на банківський рахунок або у касу підприємства від продажу товарів та надання послуг.

Відрахування, внески — обов'язкові збори з юридичних та фізичних осіб, яким притаманні ознаки цільового призначення.

Відсотки (проценти) — доходи, отримані від операцій з борговими вимогами і зобов'язаннями, зокрема векселями, облігаціями, бонами та іншими платіжними документами, включно з операціями з державними скарбничими зобов'язаннями, а також будь-якими доходами, отриманими платником податку від надання коштів та матеріальних цінностей у кредит та нарахування у вигляді премій чи вигравів або відсотків від суми заборгованості.

Відстрочка погашення позики (або усіх раніше випущених позик) — перенесення строків виплати заборгованості.

Власні доходи — доходи, що мобілізуються місцевою владою самостійно на основі власних рішень і за рахунок джерел, визначених місцевим органом влади, до власних доходів належать місцеві податки і збори, доходи від майна, що належить місцевій владі, та від господарської діяльності комунальних підприємств, комунальні платежі, а також доходи за рахунок комунальних кредитів та позик.

Власний капітал — частина в активах підприємства, що залишається після врахування його зобов'язань.

Внутрішній державний борг — заборгованість держави всім утримувачам облігацій внутрішньої державної позики (ОВДП) та інших державних цінних паперів, тобто громадянам та підприємствам своєї країни, які є кредиторами держави.

Внутрішньогосподарський фінансовий контроль — контроль, здійснюваний на підприємствах бухгалтеріями та фінансовими відділами.

Вторинний ринок — частина ринку цінних паперів, де здійснюються операції перепродажу раніше випущених цінних паперів.

Вторинні фінансові інструменти, або деривативи, (фінансові інструменти другого порядку) — ті, що характеризують виключно цінні папери, які підтверджують право або зобов'язання їхнього власника купити чи продати первинні цінні папери, які обертаються, валюту, товари або нематеріальні активи на попередньо визначених умовах у майбутньому періоді. Використовуються для проведення спекулятивних фінансових операцій та страхування цінового ризику („хеджування”). Деривативи поділяють на фондові, валютні, страхові, товарні тощо. Основними видами деривативів є опціони, свопи, ф'ючерсні та форвардні контракти.

Г

Гарантійне зобов'язання — форма забезпечення банківського кредиту. Зобов'язання видається гарантом кредиторів для забезпечення своєчасної сплати кредиту.

Головне завдання фінансової політики — забезпечення відповідними ресурсами реалізації тієї чи іншої державної програми соціально-економічного розвитку.

Головні ознаки системи золотого стандарту — функціонування золота як грошей; фіксація золотого вмісту національних валют, безпосередня конвертованість їх у золото; наявність на цій основі фіксованих валютних курсів.

Господарська діяльність — діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямована на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність.

Громадський фінансовий контроль — контроль, здійснюваний представниками громадських організацій на засадах добровільності та безоплатності.

Гроші — особливий товар, що стихійно виокремився з товарного світу й виконує роль загального еквівалента (початково — золото й срібло) під час обміну товарів. Обслуговуючи всі сфери економічної діяльності, гроші виконують такі функції: міри вартості, засобу обігу, засобів нагромадження і збереження, платежу, світових грошей.

Гривня — грошова одиниця незалежної держави Україна. «Гривня» як грошова й вагова одиниця Київської Русі походить від найменування обруча — прикраси із золота чи срібла, який носили на шиї («загривку»). Частина цього обруча (рублена гривна), що оберталася в ролі грошей, стала основою найменування грошової одиниці «рубль».

Грошова система — форма організації грошовою обігу й емісії національних грошових знаків, що запроваджується державою. Держава визначає грошову одиницю, масштаб цін, види грошових знаків в обігу і порядок їхньої емісії, характер забезпечення грошей, форми безготівкового платіжного обігу, курси національної валюти щодо іноземних валют.

Грошовий ринок — сукупність грошових інститутів, що спрямовують потоки грошових коштів від власників до позичальників.

Грошова база — це консолідуючий показник резервних грошей банківської системи на основі якого через грошовий мультиплікатор формується пропозиція грошей.

Готівкові гроші — знаки вартості, виготовлені з паперу або іншого малоцінного металу.

Грошовий мультиплікатор — це величина множника (коефіцієнта), на яку збільшується кількість грошей в обігу в результаті операцій на монетарному ринку.

Грошовий оборот — сукупність переміщень грошових коштів між економічними суб'єктами в процесі обміну щодо погашення грошових зобов'язань.

Грошовий потік — сукупність платежів, які обслуговують окремий етап (чи його частку) процесу розширеного відтворення.

Грошові агрегати — показники грошової маси в обігу. Це визначена законодавством відповідно до ступеня ліквідності специфічна група ліквідних активів (від М0 до М3).

Грошовий ринок — частина, структурний елемент національного ринку країни, де здійснюється купівля (продаж) грошей через купівлю-продаж боргових зобов'язань, інших цінних паперів.

Грошові фонди — частина грошових коштів, які мають цільове спрямування.

Грошово-кредитна (монетарна) політика — комплекс дій та заходів держави у сфері грошового ринку, а також сукупність економічних методів, спрямованих на управління рухом кредитного капіталу. Дії грошово-кредитної політики спрямовані на регулювання грошового обороту, здійснюються державою через центральний банк. Вони охоплюють ринок грошей, ринок капіталів, ринок цінних паперів. НБУ здійснює грошово-кредитну політику з метою впливу на грошову масу в обігу, обсяги кредитування, темпи інфляції, стан платіжного балансу.

Гудвіл — комплекс заходів, спрямованих на збільшення прибутку підприємства без відповідного збільшення активних операцій, включаючи використання кращих управлінських рішень, домінуюче становище на ринку продукції (робіт, послуг), нових технологій тощо. Вартість гудвілу визначається різницею між ціною придбання і звичайною ціною відповідних активів.

Д

Дебітори — юридичні та фізичні особи, які внаслідок минулих подій заборгували підприємству певну суму грошових коштів, їх еквівалентів або інших активів.

Дебіторська заборгованість — сума заборгованості підприємству (організації) з боку юридичних і фізичних осіб, що виникла тимчасово внаслідок відволікання коштів з обігу підприємства у зв'язку з поставкою товарів, виконання робіт або надання послуг.

Девальвація — зниження офіційного курсу національної валюти щодо валют інших країн.

Девізи — платіжні засоби в іноземній валюті, призначені для міжнародних розрахунків.

Депозити — це кошти або цінні папери, надані для зберігання у банках за домовленістю.

Депозитний сертифікат — письмове свідоцтво кредитної установи про депонування коштів, яке підтверджує право юридичної особи на одержання після закінчення зазначеного терміну суми депозиту і процентів за ним. Депозитні сертифікати бувають строкові (під певний договірний процент на певний термін) або до запитання, іменні та на пред'явника.

Державний борг — сума заборгованості держави перед кредиторами.

Державний бюджет — основний загальнодержавний фонд централізованих коштів. За допомогою бюджету держава концентрує певну частку валового внутрішнього продукту і централізовано розподіляє її на розвиток економіки, для потреб соціального захисту населення, утримання органів державної влади й управління, оборони країни. Державний бюджет на кожний фінансовий рік розглядається Верховною Радою України і затверджується як закон.

Державні видатки — сума коштів, що витрачається державою в процесі здійснення її фінансової діяльності. Відповідно до рівня розміщення їх поділяють на централізовані (з бюджету та фондів цільового призначення) і децентралізовані. За роллю в суспільному виробництві розрізняють поточні видатки і видатки розвитку.

Державна власність — привласнення державою (як суб'єктом власності) засобів виробництва, робочої сили, частки національного доходу та інших об'єктів власності у різних сферах суспільного відтворення.

Державні доходи — сума коштів, що мобілізується державою на забезпечення своєї діяльності. За рівнем розміщення поділяються на централізовані та децентралізовані. Централізовані концентруються в державному та місцевих бюджетах, позабюджетних фондах цільового призначення. Децентралізовані розміщуються на державних та муніципальних підприємствах. Частина їх централізується в бюджеті та фондах цільового призначення. За методами мобілізації державні доходи поділяють на податкові, неподаткові (надходження від державного майна й угідь та ін.), позикові. Основне призначення системи державних доходів — створення надійної фінансової бази для забезпечення фінансової діяльності держави.

Державні запозичення — основна форма державного кредиту, за якої держава виступає як позичальник. Державні запозичення характеризуються тим, що тимчасово вільні грошові кошти населення і суб'єктів господарювання залучаються до фінансування загальнодержавних потреб шляхом випуску і реалізації державних цінних паперів.

Державні інвестиції — інвестиції, що здійснюються державою у різних формах, основною з яких є фінансування капітальних вкладень. Виділення коштів може мати форму проектного фінансування конкретного інвестиційного проекту. Бюджетні інвестиції можуть спрямовуватися також на придбання частки акцій акціонерних товариств.

Державний кредит — грошові відносини, що виникають між державою і юридичними та фізичними особами у зв'язку з мобілізацією тимчасово вільних коштів у розпорядження органів державної влади та їхнім використанням на фінансування державних витрат. Основними формами державного кредиту є позички і казначейські зобов'язання.

Державне споживання — видатки на утримання державного апарату: управлінського, правоохоронного, судового, армії. Формування доходів бюджету в цій частині є платою з боку суспільства державі за послуги, що надаються нею у сфері управління країною та забезпечення її обороноздатності й правопорядку. Державне споживання поділяється на військове та цивільне. Цивільне споживання пов'язане з потребами поточного утримання адміністративних будівель, шкіл, лікарень, наукових установ, тобто соціальної інфраструктури.

Державні фінанси — сукупність процесів розподілу та перерозподілу вартості ВВП, що виникають під час формування і використання централізованих фондів грошових коштів, призначених для фінансового забезпечення виконання державою покладених на неї функцій. Ланками державних фінансів є: бюджет держави (зведений бюджет); позабюджетні фонди цільового призначення; державний кредит; фінанси державного сектору (державних та муніципальних підприємств). За рівнями поділяють на загальнодержавні та місцеві.

Державне фінансування — метод безповоротного надання фінансових ресурсів суб'єктам господарювання за рахунок коштів бюджетних і позабюджетних фондів.

За допомогою державного фінансування здійснюється цілеспрямований перерозподіл фінансових ресурсів між суб'єктами господарювання.

Державні позабюджетні цільові фонди — фонди, що мають строго цільове призначення. Використовуються для розширення соціальних послуг населенню, розвитку галузей інфраструктури, надання суспільної допомоги непрацевдатним і малозабезпеченим громадянам. В Україні нині діють такі позабюджетні державні цільові фонди: Державний пенсійний фонд; Державний фонд соціального страхування з тимчасової втрати працевдатності; Державний фонд соціального страхування на випадок безробіття; Державний фонд соціального страхування від нещасних випадків.

Державні трансферти — цільове, безповоротне та безоплатне (нееквівалентне) виділення коштів з бюджету конкретним суб'єктам у вигляді державних субсидій, субвенцій і дотацій.

Дефіцитне фінансування — спосіб розширення сукупного попиту шляхом застосування державного регулювання. Зазвичай це здійснюється шляхом перевищення державних видатків над доходами, наслідком чого є створення бюджетного дефіциту.

Дефлятор ВВП — один з індексів зростання цін, який використовується як показник реального ВВП, тобто в незмінних цінах.

Дефіцит місцевого бюджету — величина перевищення видатків місцевого бюджету над його постійними доходами.

Дефолт — визнання державою своєї неплатоспроможності.

«Дешеві» гроші — грошово-фінансова політика утримання процентних ставок на низькому рівні, що проводиться з метою стимулювання економічної діяльності шляхом зниження вартості кредитів та інвестицій.

«Дорогі» гроші — кредитно-фінансова політика, що припускає стримування обсягу кредитів за рахунок високих процентних ставок Центрального банку.

Депозитні гроші — неповноцінні знаки вартості, які не мають речового вираження й існують лише у вигляді певних сум на рахунках у банках.

Девальвація — офіційне зниження державного металевого вмісту та валютного курсу (чи тільки курсу) національної грошової одиниці щодо іноземних валют.

Депозитний процент — ставка процента, який виплачується за вкладом населення та юридичних осіб.

Державний кредит — вид кредиту, при якому одним із суб'єктів кредитним відносин (як правило, позичальником) виступає держава.

Децентралізовані фінанси — фінанси підприємств та фінанси населення. До децентралізованих фінансів належать фінанси підприємств та установ недержавної форми власності. Фінанси підприємств та установ є базовою ланкою всієї фінансової системи, оскільки саме тут утворюється значна частина ВВП та національного доходу, яка є об'єктом розподілу через фінансові відносини.

Диверсифікація — наявність в інвестиційному портфелі різних видів цінних паперів з різним ступенем ризику — прибутковістю і ліквідністю. Мета диверсифікації — утримати ризик портфеля інвестицій у межах інвестиційної політики, яку провадить банк.

Дивіденди — доходи, отримані суб'єктами господарювання за корпоративним правом у вигляді частки прибутку юридичної особи; включаючи доходи, нараховані у вигляді процентів на акції або на внески до статутних фондів.

Дискреційна, або активна, фіскальна політика — свідоме маніпулювання податками та державними видатками з боку органів законодавчої та виконавчої влади

з метою зміни реального обсягу національного виробництва та зайнятості, контролю над інфляцією, прискорення темпів економічного зростання. Є двох видів: стимулююча та стримуюча фіскальна політика.

Дисконт — 1) різниця між сумою, зазначеною на векселі, і тією, що виплачується векселедержателю; 2) процент, який беруть банки при обліку або купівлі векселів.

Додатковий продукт — вартість, створювана безпосередніми виробниками понад вартість необхідного продукту.

Дотації — кошти, що видаються на покриття збитків підприємств, але у тому разі, коли такі збитки викликані не залежними від підприємств причинами.

Дотації вирівнювання, субвенції, субсидії — кошти, що виділяються у твердій сумі бюджетам нижчих рівнів при затвердженні державного бюджету, якщо закріплені та регулюючі доходи не покривають видатки місцевих бюджетів (головним чином обласних).

Доход суб'єкта оподаткування — надходження у власність або на користь фізичної чи юридичної особи коштів у національній чи іноземній валюті; грошовий еквівалент надходжень у вигляді інших валютних цінностей, майна, послуг, майнових і немайнових прав; приріст їхньої вартості, одержаний (нарахований, розподілений, набутий) від резидентів і нерезидентів.

Доход у матеріальній формі — гроші, інші валютні цінності, грошовий еквівалент вартості майна, що має фізичні виміри та властивості, одержані суб'єктом оподаткування у власність.

Доход у нематеріальній формі — грошовий еквівалент вартості послуг, майнових і немайнових прав, що не мають фізичних вимірів, одержаний суб'єктом оподаткування в користування або у власність.

Дочірнє підприємство — підприємство, яке перебуває під контролем материнського (холдингового) підприємства.

Довгостроковий кредит — кредит, що охоплює позики, які надаються на строк понад п'ять років і призначені для формування основних фондів.

Дворівнева банківська система — система, в якій емісійно-організаційні банківські функції відокремлені від інших і реалізуються в так званому першому (верхньому) рівні банківської системи.

Депозит банківський — грошові кошти фізичних і юридичних осіб або цінні папери, які передані на зберігання до банку за відповідну плату.

Е

Економічні межі кредиту — межа відносин з приводу передачі вартості у тимчасове використання.

Еквіваленти грошових коштів — короткострокові високоліквідні фінансові інвестиції, які вільно конвертуються у певні суми грошових коштів і які характеризуються незначним ризиком зміни вартості.

Економічний стимул — економічні важелі, за допомогою яких вдається впливати на матеріальні інтереси суб'єктів господарювання. Вплив на матеріальні інтереси здійснюється за допомогою форм організації фінансів.

Експорт — продаж товарів іноземним суб'єктам господарської діяльності та вивезення товарів через митний кордон України, включаючи реекспорт товарів, крім передачі майна суб'єктам зовнішньоекономічної діяльності, іноземному суб'єктові господарської діяльності за кордоном як натуральної частки участі у формуванні статутного

капіталу при спільній господарській діяльності. При цьому термін «реекспорт» (реекспорт товарів) означає продаж іноземним суб'єктам зовнішньоекономічної діяльності та вивезення за межі України товарів, раніше імпортованих на територію України.

Експорт капіталу — вивезення за межі України капіталу в будь-якій формі (валютних коштів, продукції, послуг, робіт, прав інтелектуальної власності та інших немайнових прав) з метою одержання прибутків від виробничої та інших форм господарської діяльності.

Елементи витрат — сукупність економічно однорідних витрат.

Емісія — випуск в обіг грошей, акцій, облігацій та інших боргових зобов'язань.

Емісійний дохід — грошові відносини між державою та фізичними і юридичними особами, у процесі функціонування яких держава отримує дохід від емісії в обіг надлишків грошей, що призводить до їх наступного знецінення і скорочення реальних доходів населення.

Емітенти — суб'єкти фінансового ринку, які залучають необхідні фінансові ресурси за рахунок випуску (емісії) цінних паперів. На фінансовому ринку виступають виключно в ролі продавців цінних паперів із зобов'язанням виконувати всі вимоги, які випливають із умов їх випуску.

Емісійна функція кредиту — у сучасній економіці гроші виникають внаслідок банківського кредитування. Нестача платіжних засобів у економіці також може покриватись за рахунок розширення комерційного кредиту.

Ефект витіснення — зниження обсягів інвестицій внаслідок зростання процентної ставки.

Ефект доходу — зміна співвідношення між поточним та майбутнім споживанням як реакція на зміну сукупного доходу, що спричинений зміною процентної ставки.

Ефект мультиплікатора — показник, який характеризує залежність між зміною інвестиційних витрат та рівнем обсягів виробництва й національного доходу.

Ефективна ставка відсотка — ставка відсотка, що визначається діленням суми річного відсотка та дисконту (або різниці річного відсотка та премії) на середню величину собівартості інвестицій (або зобов'язання) та вартості їх погашення.

Електронні гроші — умовна назва фінансових коштів, які використовує їх власник на основі електронної системи банківських послуг.

3

Залучені кошти банку — сукупність коштів, які акумулюються банком на різних рахунках клієнтів у вигляді депозитів або придбані на грошовому ринку міжбанківські кредити чи централізовані ресурси.

Забезпечення кредиту — матеріальні й нематеріальні активи, які в разі неповернення кредиту кредитор може використати для компенсації своїх збитків.

Загальнодержавні фінанси — фінанси, призначені для забезпечення потреб суспільства, які мають загальнонаціональний характер і відображають інтереси держави в цілому. Вони, з одного боку, формують фінансову базу вищих органів державної влади й управління, а з іншого — є інструментом впливу на соціально-економічний розвиток країни. Через загальнодержавні фінанси здійснюється територіальний перерозподіл ВВП з метою збалансованого розвитку окремих регіонів. За їхньою допомогою здійснюється також структурна політика, покликана забезпечити оптимальний галузевий розвиток країни.

Загальнообов'язкове державне пенсійне страхування — система прав, обов'язків і гарантій, що передбачає призначення, перерахунок і виплату пенсій, надання соціальних послуг застрахованим особам і членам їхніх родин із коштів Пенсійного фонду України, що формується за рахунок страхових внесків роботодавців і громадян на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, бюджетних та інших джерел, а також регулює порядок формування загальнообов'язкового накопичувального пенсійного фонду і виплат з його коштів пенсій або одноразових виплат.

Загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття — система прав, обов'язків і гарантій, яка передбачає матеріальне забезпечення на випадок безробіття з незалежних від застрахованих осіб обставин та надання соціальних послуг за рахунок коштів Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття.

Закон про Державний бюджет України — закон, що затверджує повноваження органів державної влади здійснювати виконання Державного бюджету України протягом бюджетного періоду.

Закріплені доходи — кошти, які за постійно чинними нормативними актами віднесені до бюджетів відповідних рівнів на невизначений час, у розмірі територіального надходження повністю або у твердо фіксованому розмірі. Закріплені доходи утворюють основу дохідної бази кожного бюджету.

Застава — одна з форм забезпечення боргових зобов'язань, яка передбачає передачу кредиторів майнових чи інших цінностей позичальника. Предметом застави може бути як рухоме, так і нерухоме майно.

Застрахований — особа, яка бере участь в особистому страхуванні, об'єктом страхового захисту якого є життя, здоров'я і працездатність.

Затрати — сукупність виробничих виплат у готівковій і безготівковій формах у зв'язку з виробництвом продукції, наданням послуг, виконанням робіт та їхньою реалізацією.

Збиток — перевищення суми витрат над сумою доходу, для отримання якого були здійснені ці витрати.

Зведений бюджет — сукупність усіх видів бюджетів бюджетної системи, що становить суму показників усіх бюджетів, які входять до складу бюджетної системи. Не затверджується законодавчими органами влади, а використовується для аналізу, прогнозування, статистичних цілей, визначення засад державного регулювання економічного та соціального розвитку держави.

Звичайна відсоткова ставка на депозит — середня відсоткова ставка на день відкриття депозиту, але не вища, ніж середня відсоткова ставка за депозити, залучені протягом 30 календарних днів, що передували даті відкриття цього депозиту.

Звичайна відсоткова ставка на кредит — середня відсоткова ставка на день сплати відсотків за кредит, але не нижча, ніж середня відсоткова ставка за кредити, надані протягом 30 календарних днів, що передували даті надання цього кредиту.

Звичайна діяльність — будь-яка основна діяльність підприємства, а також операції, що її забезпечують або виникають унаслідок її проведення.

Зовнішній державний борг — заборгованість держави іноземним кредиторам, тобто громадянам та організаціям інших країн.

Звичайна ціна на продукцію — це ціна не менша, ніж середньозважена ціна реалізації аналогічної продукції за будь-якими іншими угодами з купівлі-продажу, укладеними з будь-якою третьою стороною протягом 30 календарних днів, що передували даті реалізації, за винятком того, коли ціни внутрішньої реалізації підлягають дер-

жавному регулюванню згідно з порядком ціноутворення, встановленим законодавством. У разі, якщо визначити ціни за зазначеною процедурою неможливо, звичайною вважається ціна, яка дорівнює залишковій вартості матеріальних цінностей і нематеріальних активів, що перебувають на балансі платника податку, і номінальній вартості товарів, придбаних для проведення товарообмінних операцій.

Злиття підприємств — об'єднання підприємств (шляхом створення нової юридичної особи або приєднання підприємств до головного підприємства внаслідок якого власники (акціонери) підприємств, що об'єднуються, здійснюватимуть контроль над усіма чистими активами об'єднаних підприємств з метою подальшого спільного розподілу ризиків та вигод від об'єднання. При цьому жодна із сторін не може бути визначена як покупець.

Зменшення корисності — втрата економічної вигоди в сумі перевищення залишкової вартості активу над сумою очікуваного відшкодування.

Зобов'язання — заборгованість підприємства, яка виникла внаслідок минулих подій і погашення якої в майбутньому, як очікується, призведе до зменшення ресурсів підприємства, що втілюють у собі економічні вигоди.

I

Інвестиції — грошові, майнові цінності, що вкладаються в об'єкти підприємницької діяльності з метою отримання прибутку чи збільшення капіталу.

Інновації — нові досягнення в галузі технології чи управління, призначені для використання в операційній та іншій діяльності підприємства.

Інфляція — знецінення нерозмінних на золото паперових грошей внаслідок надмірного їх випуску і переповнення ними каналів обігу.

Імпорт — закупівля в іноземних суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності товарів та ввезення їх на територію України, включаючи закупівлю товарів, призначених для власного споживання, установами й організаціями України, що перебувають за її межами.

Інвестиції — довгострокові вкладення коштів з метою утворення нових і модернізації діючих підприємств, освоєння новітніх технологій і нової техніки, збільшення виробництва й одержання прибутку.

Інвестиційна діяльність — сукупність операцій із придбання та продажу довгострокових (необоротних) активів, а також короткострокових (поточних) фінансових інвестицій, що не є еквівалентами грошових коштів.

Інвестиційна політика — політика, пов'язана з державними та приватними інвестиціями на розвиток тих галузей та окремих підприємств, що мають найважливіше значення і визначають науково-технічний прогрес. Держава має заохочувати вітчизняних та іноземних інвесторів шляхом надання їм різноманітних пільг (податкових, амортизаційних та ін.).

Інвестиційні фонди — фінансові інститути, учасники ринку цінних паперів, що здійснюють емісію власних акцій та інвестицій у цінні папери інших емітентів, торгівлю цінними паперами та які володіють інвестиційними цінними паперами.

Інвестиційні фінансові операції — операції, пов'язані з переміщенням капіталу з метою його приросту.

Інвестор — приватний підприємець, організація або держава, що здійснюють довготермінове вкладення капіталу в будь-яку справу чи підприємство з метою отримання прибутку.

Індосамент — переказний напис на цінному папері, векселі, чеку, коносаменту тощо, який засвідчує перехід прав за цим документом до іншої особи.

Індивідуальні інвестори — окремі підприємства, фізичні особи.

Інновація — нововведення, комплексний процес утворення, поширення і використання новітньої техніки і технології (нового практичного середовища) для задоволення людських запитів, що змінюються під впливом розвитку суспільства.

Іноземна валюта — грошова одиниця іноземних держав (банкноти, білети державної скарбниці, монети), монетарні метали, платіжні документи та інші цінні папери, виражені в іноземній валюті або монетарних металах.

Ініціативний фінансовий контроль — контроль, здійснюваний за власним бажанням суб'єктів господарювання.

Інституціональні інвестори — різноманітні фінансово-інвестиційні інститути.

Інформаційне забезпечення — сукупність різноманітної статистичної, економічної, комерційної, фінансової та іншої інформації, зокрема повідомлення про фінансову стійкість і платоспроможність партнерів та конкурентів, про ціни, курси, дивіденди на товарному, фондовому, валютному ринках.

Інфраструктура — комплекс галузей господарства, що обслуговує промислове (або будь-яке інше) виробництво, а також населення. Включає транспорт, зв'язок, торгівлю, матеріально-технічне забезпечення, науку, освіту, охорону здоров'я.

Інфраструктура фінансового ринку — система фінансово-кредитних інститутів, які функціонують на фінансовому ринку.

Інфляція — кризовий стан грошової системи, зумовлений диспропорційним розвитком суспільного виробництва, що призводить до невідповідності попиту і пропозиції, до зростання цін на товари і послуги, монопольного стану деяких виробників, що дає їм змогу необґрунтовано підвищувати ціни на свою продукцію. Інфляція спричинює розлад грошової системи, створює фінансове напруження в країні, що врешті призводить до підвищення вартості життя, натуралізації процесів обміну, послаблення зацікавленості працівників у результатах своєї праці. У цей час курс національної валюти падає. Вирізняють повзучу, галопуючу та гіперінфляцію.

Іпотечний кредит — фінансовий кредит (позичка коштів на визначений строк та під визначені проценти з відстроченням їх погашення), який використовується для будівництва й реконструкції житлового приміщення, що перебуває або перебуватиме у приватній власності громадян, а також для фінансування поточних потреб громадян, що займаються підприємницькою діяльністю без створення юридичної особи, індивідуальною адвокатською і приватною діяльністю, із забезпеченням такого кредиту зазначеними житловими приміщеннями або іншими видами матеріальних цінностей, переданими у заставу (іпотеку) особі, що надає кредит.

Іпотека — застава нерухомого майна (будівель, землі) для отримання в банку чи в інших фінансових установах довготермінового кредиту під заставу.

К

Капіталовкладення — витрати на придбання об'єктів основного капіталу.

Казначейські зобов'язання (векселі) — ті, що мають характер боргового зобов'язання, спрямованого тільки на покриття бюджетного дефіциту.

Капіталомісткість — показник, що характеризує відношення капітальних вкладень до приросту вартісного обсягу продукції (національного чи валового доходу), одержаного внаслідок освоєння цих капіталовкладень.

Капітальне будівництво — процес створення й удосконалення основних фондів за допомогою будівництва нових, реконструкції, розширення, технічного переоснащення і модернізації діючих.

Капітальні витрати — видатки бюджету на фінансування інвестиційної та інноваційної діяльності держави.

Капітальні вкладення — витрати матеріальних, трудових і грошових ресурсів, спрямовані на вдосконалення та приріст основних фондів.

Кліринг — система безготівкових розрахунків за товари, цінні папери та послуги. Ґрунтується ні врахуванні взаємних вимог і зобов'язань.

Комерційна таємниця підприємства — це таємниця, пов'язана з виробництвом, технологічною особливістю, а також управлінням фінансами й іншою діяльністю підприємства, розголос якої може нанести йому збитки.

Комерційний банк (акціонерний, кооперативний, приватний) — кредитна фінансова установа, що створюється для залучення коштів і розміщення їх від свого імені на умовах повернення та платності. Здійснює розрахункові операції за дорученням клієнтів, їхнє касове обслуговування, операції з валютою, дорогоцінними металами, цінними паперами та інші операції, дозволені законом. Від своєї діяльності одержує прибуток.

Комерційний кредит — будь-яка господарська операція суб'єкта підприємницької діяльності, що передбачає авансування (попередню оплату) продукції, робіт, послуг іншого суб'єкта підприємницької діяльності з відстроченням дати реалізації, якщо таке відстрочення є більшим, ніж звичайні строки поставки, або перевищує 30 календарних днів від дати здійснення авансового платежу. Не вважають комерційним кредитом форвардні та ф'ючерсні операції з продукцією сезонного виробництва або цінними паперами і валютними цінностями, а також операції з товарними і валютними опціонами, що передбачають перехід права власності на таку продукцію (цінні папери і валютні цінності) під час здійснення розрахунків за форвардним, ф'ючерсним або опціонним договорами.

Комерційний розрахунок — метод господарювання, що полягає у вимірі в грошовій формі витрат і результатів діяльності, зумовлює максимальне одержання прибутку при мінімальних витратах, обов'язкове одержання прибутку, достатнього для підтримання господарського рівня рентабельності.

Компанія — створюється на базі пайового капіталу об'єднаних підприємців і є юридичною особою. Серед них вирізняють акціонерне товариство, товариство з обмеженою відповідальністю тощо.

Конверсія — переорієнтація підприємства на виробництво продукції принципово іншого характеру.

Конверсія державного боргу — зміна дохідності позик. Здійснюється у разі зміни ситуації на фінансовому ринку (наприклад, рівня облікової ставки центрального банку) чи погіршення фінансового стану держави, коли вона не в змозі виплачувати передбачуваний дохід.

Конвертування валюти — обмін однієї валюти на іншу за поточним валютним курсом.

Конкурентоспроможність — здатність суб'єктів проводити свою діяльність в умовах ринкових відносин і одержувати при цьому прибуток, достатній для науково-технічного удосконалення виробництва, стимулювання робітників і випуску високоякісної продукції.

Конкуренція — елемент ринкового механізму, пов'язаний із формуванням господарських пропорцій на основі змагань підприємств, фірм за кращі й вигідніші умови вкладання капіталу, реалізації продукції, надання послуг.

Консалтинг — діяльність спеціальних компаній з надання консультацій товаровиробником продавцям і покупцям з питань експертної, технічної та економічної діяльності підприємств, фірм, організацій, зокрема в зовнішньоекономічній сфері.

Консигнаційна операція — господарська операція суб'єкта підприємницької діяльності — консигнанта, що передбачає експорт матеріальних цінностей на склад іншого суб'єкта підприємницької діяльності — консигнатора з дорученням реалізувати зазначені матеріальні цінності на комісійних засадах.

Консолідація — зміна строків дії позик. Частіше за все проводиться у формі збільшення строків дії облігацій попередніх позик. В окремих випадках може застосовуватись і скорочення строків дії позик.

Контрольний пакет акцій — частка загальної вартості (кількості) акцій, що дає змогу їхнім власникам контролювати діяльність усього акціонерного товариства.

Концерн — об'єднання самостійних підприємств різних галузей, пов'язаних спільними розробками на засадах добровільної централізації функцій науково-технічного та виробничого розвитку, фінансування, патентно-лізингових угод, інвестування, зовнішньоекономічної та іншої діяльності.

Корпоративне право — право власності на частку (пай) у статутному фонді юридичної особи, створеної відповідно до законодавства про господарські товариства, включаючи право на управління та отримання відповідної частки прибутку такої юридичної особи.

Котирування — визначення ринкового курсу цінних паперів. Здійснюється на біржах спеціальними котирувальними комісіями.

Контрольно-стимулююча функція кредиту — контроль з боку кредитора над використанням коштів позичальником. З іншого боку, необхідність віддати у кредит стимулює позичальника ефективніше використовувати кошти.

Короткостроковий кредит — кредит, що надається для задоволення короткострокових (до 1 року) потреб позичальника, які виникають у зв'язку з витратами виробництва й обігу та не забезпечуються надходженням коштів у відповідному періоді.

Конкурентний ринок — ринок, на якому жоден з учасників не має змоги впливати на ціну.

Конвертованість — здатність вільного обміну національної грошової одиниці на інші валюти.

Кредитна лінія — надання банком у майбутньому позичальникові кредитів у розмірах, що не перевищують обумовлені раніше певні максимальні величини без будь-яких спеціальних переговорів і укладання угод.

Кредитна операція — господарська операція суб'єкта підприємницької діяльності, що передбачає надання права на купівлю матеріальних цінностей і нематеріальних активів із відстроченням платежу, а також на позичку коштів із відстроченням їхнього погашення. Кредитні операції здійснюються у вигляді товарного, комерційного і фінансового кредити.

Кредиторська заборгованість — заборгованість, що виникла при розрахунках з постачальниками, тимчасове використання в грошовому обігу підприємства коштів кредитора.

Кредитування — одна з форм фінансового забезпечення відтворювальних витрат, при яких витрати суб'єкта господарювання покриваються за рахунок банківських кредитів на загадах платності, строковості й повернення.

Купон — відрізний талон цінного папера (акції, облігації), який дає право його власникові одержати в обумовлений строк певний доход у вигляді процентів або дивідендів.

Курс акцій, облігацій та інших цінних паперів — ціна акцій, інших цінних паперів на фондовій біржі. Курс прямо пропорційний розмірам дивідендів і процентів та пропорційний величині позикового процента.

Кошторис — основний документ, який визначає обсяг, цільове спрямування та щоквартальний розподіл коштів, спрямованих із бюджету на утримання установ. Усі установи, які фінансуються в кошторисному порядку, належать до бюджетних.

Кошторисне фінансування — означає виділення коштів з бюджету на основі спеціального планового документа — кошторису. Охоплює такі напрями видатків, як соціальна сфера, соціальне забезпечення, фундаментальні дослідження, оборона, управління. З погляду бюджетних установ є формою цільового, безповоротного і безоплатного фінансування.

Кредитний ринок — складова ринку позичкових капіталів, що охоплює ту частину фінансового ринку, яка функціонує на основі укладення кредитних угод. Має договірний характер.

Кредитні ресурси — кошти, залучені шляхом державних та місцевих позик під певні державні зобов'язання — облігації.

Кредитори — суб'єкти фінансового ринку, які надають позичку в тимчасове користування під певний процент.

Кругообіг коштів підприємства — планомірний рух коштів підприємства у процесі господарської діяльності, результатом якого є створення нової споживчої вартості та зростання вартості.

Кредитна система — сукупність установ, які реалізують кредитні відносини у конкретній державі.

Кредитна спілка — громадська організація, головною метою якої є фінансовий та соціальний захист її членів шляхом залучення їх особистих заощаджень для взаємного кредитування.

Купівельна спроможність — «сила» валюти, що виражається як сума товарів та послуг, які можна придбати на дану грошову одиницю.

Кредит (лат. «*credo*» — вірити) — економічні відносини між юридичними та фізичними особами, а також державами з приводу отримання позики в грошовій або товарній формі на засадах повернення, строковості, платності.

Кредитна експансія — комплекс заходів, спрямованих на розширення банківського кредитування (збільшення грошової пропозиції). Спрямована на прискорення економічного зростання і застосовується при антициклічному регулюванні економіки.

Кредитна операція — угода про надання кредиту, що супроводжується відповідними записами в балансах кредитора і позичальника.

Кредитна рестрикція — комплекс заходів, спрямованих на скорочення банківського кредитування (зниження пропозиції грошей). Використовується для обмеження платоспроможного попиту і скорочення інфляції.

Кредитний ризик — ризик несплати позичальником основного боргу і процентів за користування кредитом.

Кредитор — суб'єкт кредитних відносин, який надає кредит іншому суб'єкту господарської діяльності у тимчасове користування.

Кредитоспроможність — наявність передумов для отримання кредиту і здатність повернути його. Визначається показниками, які характеризують позичальника: акуратністю при розрахунках за раніше отримані кредити, поточним фінансовим станом, здатністю в разі потреби мобілізувати кошти з різних джерел.

Кредитний портфель — сукупність усіх позик, наданих банком з метою отримання прибутку. Банк може видавати кредити безпосередньо, укладаючи угоду з позичальником, або купувати позику чи частину її, яка була видана іншим кредитором, шляхом укладення угоди з позичальником.

Надання кредиту може відбуватись у формі позик, простих векселів, підтверджених авансів, векселів, строк сплати яких вже настав, рахунків факторингу, овердрафтів, короткострокових комерційних векселів, банківських акцептів та інших подібних зобов'язань.

Кредитний портфель містить агреговану балансову вартість усіх кредитів, у тому числі і прострочених, пролонгованих та сумнівних до повернення кредитів. Кредитний портфель не містить: проценти нараховані, але ще не сплачені, не профінансовані; зобов'язання видати кредит; кредитні лінії, які ще не списані; гарантії та акредитиви; депозити в інших банках.

Кредитно-інвестиційний портфель — сукупність усіх позичок, наданих ринком, та придбаних цінних паперів.

Кредитна картка — іменний грошовий документ, що видається банком власнику поточного рахунку і дає йому можливість сплатити через ЕОМ свої покупки і погасити борги, переказуючи гроші за рахунком без використання готівки.

Кредитні гроші — неповноцінні знаки вартості, які виникають і функціонують в обігу на основі кредитних відносин. Це узагальнена (збірна) назва різних видів грошей, що виникають як заміщення майнових боргових зобов'язань.

Л

Ланка кредитної системи — група установ кредитної системи, яка функціонує за однаковими принципами чи реалізує єдину групу кредитних відносин (банки, інвестиційні компанії, страхові компанії).

Лізинг — спосіб фінансування інвестицій, заснований на довгостроковій оренді майна при збереженні права власності за орендодавцем; середньо- і довгострокова оренда машин, обладнання і транспортних засобів.

Ліквідність активів — величина, обернена часові, необхідному для перетворення їх у гроші. Чим менше часу знадобиться для перетворення активів у гроші, тим вони ліквідніші.

Ліквідність балансу підприємства — міра покриття зобов'язань підприємства його активами, строк перетворення яких у гроші відповідає строку погашення зобов'язань.

Ліквідність підприємства — здатність суб'єкта господарювання в будь-який момент здійснити необхідні витрати.

Ліміт капітальних вкладень — граничний розмір капітальних вкладень для запланованого введення в дію потужностей, підприємств, об'єктів або для створення нормативного набору капітального будівництва.

Ліміт кредитування — гранична сума видачі кредиту або залишків заборгованості в плановому періоді.

Ліцензія — спеціальний дозвіл юридичній особі уповноваженим на це державним органом здійснювати конкретні, обумовлені законом, господарські операції, включаючи зовнішньоекономічні.

Лізинговий кредит — економічні відносини між юридичними особами, що виникають у випадку оренди майна і супроводжуються укладенням лізингової угоди.

Ломбард — спеціалізована небанківська кредитна установа, яка видає позички під заклад рухомого майна.

М

Маржа — різниця між ставками позичкового та депозитного процента, яка і є прибутком банку.

Маржа банківська — різниця між курсами валют, цінних паперів, процент ними ставками й іншими показниками.

Маса грошей — сукупність грошових коштів у будь-якій їх формі, яка є у економічних суб'єктів у вказаний момент.

Масштаб цін — вагова кількість грошового металу, що законодавчо закріплена за грошовою одиницею. Так, ваговий зміст одного рубля Росії, що був установлений грошовою реформою 1895–1897 рр. С. Ю. Вітте, дорівнював 0,774234 чистого золота, а ваговий вміст рубля СРСР з 1.01.1961 р. — 0,987412 г чистого золота. Ваговий вміст одного долара США у 1934 р. дорівнював 0,888671 г чистого золота. Валютною реформою 1976–1978 рр., проведеною згідно з рішенням країн Ямайської валютної системи, золотий вміст грошових одиниць країн учасниць МВФ скасовано.

Маркетинг — комплексна система управління діяльністю підприємства з розробки, виробництва, збуту продукції або надання послуг на основі вивчення ринку й активного впливу на споживчі потреби з метою одержання прибутку.

Материнське (холдингове) підприємство — підприємство, яке здійснює контроль дочірніх підприємств.

Медичне страхування — форма соціального захисту населення щодо охорони здоров'я, пов'язана з компенсацією витрат громадян на медичне обслуговування.

Метод ефективної ставки відсотка — метод нарахування амортизації дисконту або премії, за яким сума амортизації визначається як різниця між доходами за фіксованою ставкою відсотка і добуток ефективної ставки та амортизованої вартості на початок періоду, за який нараховується відсоток.

Метод участі в капіталі — метод обліку інвестицій, згідно з яким балансова вартість інвестицій відповідно збільшується або зменшується на суму збільшення або зменшення частки інвестора у власному капіталі об'єкта інвестування.

Мито — непрямий податок, що стягується з товарів, транспортних засобів, інших предметів, які переміщуються через кордон країн.

Митна вартість — ціна, яка фактично сплачена або підлягає сплаті за товари чи інші предмети, що підлягають оподаткуванню митом на час перетину митного кордону держави.

Міжбанківський ринок — ринок, на якому залучаються та розміщуються міжбанківські кредити, у тому числі кредити НБУ та комерційних банків.

Міжбюджетні трансферти — кошти, які безоплатно і безповоротно передаються з одного бюджету до іншого.

Міжнародна фінансова політика — сукупність заходів і рекомендацій у галузі міжнародних фінансів.

Міжнародне фінансове право — система юридичних принципів і норм, які регулюють міжнародні фінансові відносини.

Міжнародний грошовий ринок — короткостроковий ринок, на якому фінансові посередники (банки) зводять між собою кредиторів і позичальників.

Міжнародні фінанси — підсистема міжнародної економіки, яка відображає економічні відносини, пов'язані з міжнародним рухом грошових коштів.

Місцеві бюджети — фінансова база місцевих органів влади та управління. Забезпечують регіональні потреби у фінансових ресурсах та доходах, їх внутрішньотериторіальний перерозподіл. Мають повну самостійність, власні та закріплені дохідні джерела і право визначення напрямів їх використання.

Місцеві запозичення — операції, пов'язані з отриманням коштів на умовах повернення, платності та строковості, в результаті яких виникають зобов'язання перед бюджетом, та операції, пов'язані з поверненням цих коштів до бюджету.

Місцеві фінанси — фінансова база місцевих органів влади та управління. Забезпечують регіональні потреби у фінансових ресурсах та доходах, їх внутрішньотериторіальний перерозподіл. Основне призначення — забезпечення відносної фінансової незалежності й автономності регіональних адміністративних формувань (областей, регіонів) та поселень.

Монетаризм — школа в економічній науці, яка ставить гроші у центр макроекономічної політики; базується на кількісній теорії грошей, що пов'язує рівень цін з кількістю грошей у народному господарстві країни.

Монетизація — продаж урядом цінних паперів банкам з метою фінансування дефіциту бюджету.

Міжбанківський процент — процент за кредитами, що видаються одним комерційним банком іншому.

Міжнародний кредит — вид кредиту, що обслуговує рух позичкового капіталу у сфері міжнародних економічних відносин.

Мобільність капіталу — ступінь свободи, з якою капітали переміщуються з країни в країну під впливом зміни процентних ставок.

Монетарна політика — те саме, що й грошово-кредитна політика.

Монетарні метали — золото і метали іридієво-платинової групи в будь-якому вигляді та стані, за винятком ювелірних, промислових і побутових виробів із цих металів та їхнього брухту.

Монетарні статті — статті балансу про грошові кошти, а також про такі активи й зобов'язання, які будуть отримані або сплачені у фіксованій (або визначеній) сумі грошей або їх еквівалентів.

Монетизований борг — борг, що складається з боргів держави комерційним банкам як основним утримувачам державних цінних паперів та фіксується у балансах банків, у зв'язку з чим аналіз його динаміки перебуває під пильним контролем.

Моральна шкода — шкода, заподіяне особистим немайновим правам суб'єкта оподаткування, яка призвела або може призвести до збитків, що мають матеріальне вираження.

Н

Надзвичайна подія — подія або операція, яка відрізняється від звичайної діяльності підприємства, та не очікується, що вона повторюватиметься періодично або в кожному наступному звітному періоді.

Наступний фінансовий контроль — контроль, здійснюваний на завершальній стадії виконання планового завдання. Мета — контроль за фінансовими результатами, порівняння фактичних і планових показників фінансової діяльності, оцінка ефективності проведеної роботи. Цей вид контролю є базою для попереднього контролю майбутнього періоду. Таким чином, є тісний взаємозв'язок між попереднім, поточним та наступним фінансовим контролем.

Національні валюта — грошова одиниця України — банкноти, білети державної скарбниці, монети, платіжні документи та інші цінні папери, виражені у грошовій одиниці України.

Небанківські фінансово-кредитні інститути — фінансові посередники, діяльність яких не пов'язана з базовими операціями грошового ринку.

Нецінова конкуренція — конкуренція за кредитні ресурси та кредитні вкладення між фінансовими інститутами, що виконують неоднорідні за характером операції, за якими не можна порівняти ціну (наприклад страхування та інвестування на ринку цінних паперів).

Нейтральність грошей — проявляється, коли кількість грошей в економіці впливає тільки на рівень цін, не впливаючи на зміну процентних ставок, рівень зайнятості та інші реальні показники.

Негативний гудвіл — перевищення вартості частки покупця у справедливій вартості придбаних ідентифікованих активів і зобов'язань над вартістю їх придбання на дату купівлі.

Негрошові операції — операції, які не потребують використання грошових коштів та їх еквівалентів.

Нематеріальні активи — немонетарний актив, який не має матеріальної форми, може бути ідентифікований та утримується підприємством з метою використання протягом періоду більше одного року (або одного операційного циклу, якщо він перевищує один рік) для виробництва, торгівлі, в адміністративних цілях чи надання в оренду іншим особам.

Немонетарні активи — усі активи, крім грошових коштів, їх еквівалентів та дебіторської заборгованості у фіксованій (або визначеній) сумі грошей.

Немонетарні статті — статті інші, ніж монетарні статті балансу.

Немонетизований борг — борг, що складається з не виконаних державою фінансових зобов'язань перед населенням за соціальними виплатами, передбачених чинним законодавством (заборгованість з виплати пенсій, стипендій, допомог, заробітної плати та ін.) та із заборгованості за господарськими відносинами з реальним сектором економіки (заборгованість за державними замовленнями, з надання послуг державними установами та ін.).

Неоплачений капітал — сума заборгованості власників (засновників) за внесками до статутного капіталу.

Непрямі податки — податки, які включаються до ціни товарів (робіт, послуг). Платниками цих податків є покупці відповідних товарів (робіт, послуг), а їх платниками до бюджету — суб'єкти підприємницької діяльності.

Нерезиденти — юридичні особи та суб'єкти підприємницької діяльності, що не мають статусу юридичної особи України, із місцезнаходженням за межами України, які створені та діють відповідно до законодавства іноземної держави.

Нерозподілений прибуток — частка прибутку підприємства, отримана в результаті діяльності у попередні періоди, яка не була спрямована на виплату дивідендів власникам підприємства чи поповнення складових власного капіталу підприємства.

Норма обов'язкового резервування — кошти, котрі комерційні банки зобов'язані зберігати у центральному банку. Підвищення або зниження норми відповідно зменшує чи збільшує суму вільних грошових коштів комерційного банку для активних операцій.

Норма процента — співвідношення доходу на позичковий капітал з сумою наданої позики (вимірюється у процентах).

Нормативне забезпечення — інструкції, нормативи, норми, тарифні ставки, методичні вказівки, ліміти та резерви.

Нуліфікація — оголошення державою знецінених паперових грошей недійсними або обмін знецінених паперових грошей на нові грошові знаки у надзвичайно низькій пропорції, так що плата за такі гроші має суто символічне значення.

О

Об'єкти фінансових операцій — різноманітні фінансові активи, до яких належать національні гроші, іноземна валюта, цінні папери, дорогоцінні метали, нерухомість.

Обігові кошти — кошти, авансові оборотні фонди підприємства і фонди обігу. Обігові кошти у сфері виробництва складають його активи: сировина, матеріали, паливо, тара, незавершене виробництво, витрати майбутніх періодів тощо; оборотні фонди — товари на складі і в реалізації, грошові кошти в розрахунках, у касі підприємства, на рахунках у банку, інших рахунках.

Облігація — цінний папір, що приносить доход у вигляді процента. Випускається державними органами для покриття бюджетного дефіциту і акціонерними товариствами з метою мобілізації капіталу. На відміну від акцій, на облігаціях визначається термін їхнього погашення.

Облікова політика — сукупність принципів, методів та процедур, які використовуються підприємством для складання та подання фінансової звітності.

Обліковий прибуток (збиток) — сума прибутку (збитку) до оподаткування, визначена в бухгалтерському обліку і відображена у Звіті про фінансові результати за звітний період.

Обліковий ринок — ринок, на якому під час укладання угод в обігу перебувають високоліквідні активи (векселі, чеки, депозитні сертифікати).

Обмін за регресивним співвідношенням (облігацій попередніх позик на одну нову зі знижувальним коефіцієнтом) — обмін з метою скорочення державного боргу.

Обов'язковий фінансовий контроль — контроль, здійснюваний згідно з вимогами нормативних актів і рішень відповідних органів державного контролю.

Обслуговування державного боргу — комплекс заходів держави з розміщення облігацій та інших цінних паперів, погашення позик, виплати процентів за ними, а також уточнення і зміни умов погашення раніше випущених позик і визначення умов і порядку здійснення нових державних запозичень.

Об'єкти кредиту — економічні процеси, відносно яких укладається кредитна угода.

Обліковий процент — процент, установлений як плата за кредити, що надається центральним банком комерційним банкам.

Облікова ставка НБУ — плата (у процентах), що стягується Національним Банком України за проведення операцій за кредитування комерційних банків шляхом рефінансування їхніх активних операцій (обліковий кредит).

Облікова ставка процента — плата, що оголошується й стягується центральним банком за кредитні ресурси, які надаються комерційним банкам.

Операції на відкритому ринку — купівля і продаж центральним банком державних цінних паперів. Купівля цих паперів комерційними банками скорочує їх кредитні ресурси, а викуп цінних паперів центральним банком розширює кредитні ресурси комерційних банків. Відповідно не впливає на грошову масу в обігу.

Обов'язкові банківські резерви — сума грошових коштів, яку повинні постійно зберігати комерційні банки на своїх рахунках в центральному банку. Визначаються у вигляді норми в процентах до банківських пасивів.

Овердрафт — дебетове сальдо за контокорентним рахунком, із яким погодився банк, різновид кредиту.

Опосередковане фінансування — переміщення грошей між суб'єктами ринку через фінансових посередників.

Окупність капітальних вкладень — показник ефективності капітальних вкладень, що визначається як відношення капітальних вкладень до економічного ефекту, одержаного від їхнього використання в процесі виробництва.

Оперативна оренда (лізинг) — господарська операція суб'єкта підприємницької діяльності, що передбачає передачу орендареві права користування матеріальними цінностями, які належать орендодавцю, на строк, не більший, ніж строк їхньої повної амортизації, з обов'язковим поверненням таких матеріальних цінностей орендодавцю. При цьому право власності на орендовані цінності залишається у орендодавця протягом усього строку оренди.

Оперативне управління — управління майном підприємства, що його фінансує власник.

Оперативне управління фінансами — комплекс заходів, які розробляють на основі оперативного аналізу фінансової ситуації фінансового планування, контролю та регулювання, складання та виконання фінансових планів. Головна функція апарату фінансової системи: Міністерства фінансів України, фінансових управлінь (відділів), міністерств, відомств, місцевих Рад, фінансових служб підприємств та організацій.

Операції з переказу грошей — операції, що охоплюють усі форми та види розрахунків (операції з обміну «гроші — товар») та трансфери (рух грошей в одному напрямі).

Операції з капіталом — операції, що спрямовуються на управління ним в умовах ризику та невизначеності економічної кон'юнктури. Тут переважають страхові операції, включаючи хеджування, операції застави, в тому числі іпотеку.

Операційна діяльність — основна діяльність підприємств, а також інші види діяльності, які не є інвестиційною та фінансовою діяльністю.

Операційний ліверидж — регулювання постійних витрат для збільшення прибутку фірми.

Операційний цикл — проміжок часу між придбанням запасів для здійснення діяльності та отриманням коштів від реалізації виробленої з них продукції або товарів та послуг.

Операція в іноземній валюті — господарська операція, вартість якої визначена в іноземній валюті або яка потребує розрахунків в іноземній валюті.

Оплата праці — форма грошової або натуральної винагороди робітникам.

Оподатковуваний прибуток — прибуток, що визначається для розрахунку податку на прибуток способом виключення із суми скоригованого валового доходу валових витрат платника податку та суми нарахованих ним амортизаційних відрахувань.

Оприлюднення звітності — офіційне подання бухгалтерської звітності до органів Державної податкової адміністрації України, Національного банку України, Фонду державного майна, Антимонопольного комітету, Комітету в справах нагляду за страховою діяльністю та інших установ і організацій, уповноважених відповідно до чинних законодавчих актів України для отримання бухгалтерської звітності (балансів) від суб'єктів господарювання, а також офіційна публікація в засобах масової інформації звітів про фінансовий стан та баланси підприємств, якщо це передбачено законодавством.

Оптова (гуртова) ціна — оптова ціна підприємства або ціна товаровиробника, за якого товари реалізуються іншим підприємствам та організаціям, а також населенню. Гуртова ціна, як правило, нижча від роздрібної.

Опціон — право купувати або продавати акції за фіксованою ціною протягом встановленого строку.

Організація фінансів підприємств — методи, форми і способи формування та використання фінансових ресурсів, а також контроль за їхнім кругообігом з метою досягнення визначених підприємством цілей.

Оренда — угода, за якою орендар набуває права користування необоротними активами за плату протягом погодженого з орендодавцем строку.

Орендна операція — операція суб'єкта оподаткування — орендодавця, що передбачає надання і передачу права користування матеріальними цінностями іншій юридичній чи фізичній особі — орендарю на платній основі та на визначений термін, що не може бути більшим, ніж термін повної амортизації орендованих, наданих у лізинг матеріальних цінностей.

Основна діяльність — операції, пов'язані з виробництвом або реалізацією продукції (товарів, робіт, послуг), що є головною метою створення підприємства і забезпечують основну частку його доходу.

Основна діяльність підприємства — операції, пов'язані з виробництвом або реалізацією продукції (товарів, робіт, послуг).

Основні засоби — матеріальні активи, які підприємство утримує з метою використання в процесі виробництва або постачання товарів, надання послуг, здавання в оренду іншим особам або для здійснення адміністративних і соціально-культурних функцій, очікуваний строк корисного використання (експлуатації) яких більше одного року (або операційного циклу, якщо він довший за рік).

Основна мета фінансової політики — оптимальний розподіл ВВП між галузями народного господарства, соціальними групами населення, територіями. На цій основі мають забезпечуватися стійке зростання економіки, удосконалення її структури, поліпшення добробуту населення.

П

Паперові гроші — нерозмінні на метал знаки вартості, що випускаються державою (казначейством) для покриття своїх витрат і наділяються нею примусовим курсом.

Пасиви банку — одна з двох частин бухгалтерського балансу (права сторона), в якій на певну дату в грошовому вираженні відображені джерела утворення коштів банку.

Пасивні операції банків — операції, за допомогою яких банки формують свої ресурси для здійснення активних операцій.

Пайові фінансові інструменти — інструменти, що підтверджують право їхнього власника на частку (пай у статутному фонді їх емітента) і на отримання відповідного доходу (у формі дивіденду, процента тощо). Як правило, цінні папери відповідних видів (акції, інвестиційні сертифікати тощо).

Пенсія — гарантована щомісячна грошова виплата громадянам у старості, на випадок повної або часткової непрацездатності, втрати годувальника, а також у зв'язку з досягненням законодавчо встановленого стажу роботи у сферах трудової діяльності.

Первинний ринок — частина ринку цінних паперів, де здійснюється первинний випуск цінних паперів в обіг на основі оголошення про емісію.

Первинні фінансові інструменти (фінансові інструменти першого порядку) — такі, що характеризуються їх випуском в обіг первинним емітентом і підтверджують прямі майнові права або відносини кредиту (акції, облігації, чеки, векселі тощо).

Переказний вексель (тратта) — письмовий наказ однієї особи (векселеутримувача) іншій (платникові) про виплату за вимогою або на обумовлену дату, зазначену у векселі, певної суми грошей третій особі (ремітентові) або пред'явникові даного векселя.

Перестраховання — особлива форми страхування, що дає змогу розподілити значні ризики між кількома страховими організаціями.

Планування — процес, який забезпечує збалансованість взаємодій окремих видів ресурсів у межах обраного об'єкта управління і встановлює пропорції і темпи зростання.

Платіжна вимога — розрахунковий документ, що його виписує постачальник (кредитор) своєму банкові про стягнення зазначеної в документі суми грошей із покупця (боржника) і врахування їх на рахунок постачальника.

Платіжне доручення — розрахунковий документ, що його виписує власник рахунка установі банку, який його обслуговує, про перерахування певної суми грошей на рахунок одержувача коштів, вказаного в дорученні. Застосовується при розрахунках за товарні й нетоварні операції, авансові платежі.

Платоспроможність — здатність суб'єкта господарської діяльності вчасно й повною мірою виконувати свої платіжні зобов'язання, які ґрунтуються на торговельних, кредитних чи інших операціях грошового характеру.

Процентний ризик — ризик змін процентних ставок, що негативно позначається на прибутку банку.

Платіжний оборот — уся сукупність платежів грошима у готівковій та безготівковій формах щодо погашення всіх грошових зобов'язань, які виникають між економічними суб'єктами.

Платіжний баланс — відображення співвідношення всієї сукупності надходжень із-за кордону та платежів за кордон за певний відрізок часу (рік, квартал, місяць).

Перерозподільна функція кредиту — розподіл через кредитний механізм позичкового капіталу між окремими економічними агентами, галузями народного господарства, регіонами і в глобальному масштабі.

Плаваюча процентна ставка — ставка, розмір якої може змінюватись під час дії кредитної угоди.

Повноцінні монети — реальний ваговий вміст монети відповідає її номінальній вартості.

Позичальник — фізичні чи юридичні особи, які можуть отримати в тимчасове користування кошти на умовах повернення, платності, строковості.

Позичковий капітал — грошовий капітал, який передається у позику і приносить його власнику дохід у вигляді позичкового процента.

Податки — обов'язкові внески платників до бюджету і позабюджетних фондів, розміри і терміни сплати яких регламентуються податковим законодавством.

Податкова система — сукупність різних видів податків, у побудові й методах обчислення яких втілюються певні принципи. Складається з прямих і непрямих податків. Прямі встановлюються безпосередньо на доход або власність платника податків; непрямі включаються у вигляді надбавки до ціни товару (тарифу на послуги) і сплачуються споживачем. У складі непрямих податків вирізняють акцизи, фіскальні монополії, митні збори.

Податковий контроль — спеціальний контроль з боку державних органів за дотриманням податкового законодавства, правильністю обрахунку, повнотою і своєчасністю сплати податків та інших обов'язкових платежів юридичними і фізичними особами.

Податковий кредит — одна з податкових пільг, що полягає у відстроченні сплати податку.

Податкові канікули — певний проміжок часу, протягом якого платникові податків надається пільга у вигляді звільнення від сплати податку.

Податкові пільги — повне або часткове звільнення фізичних і юридичних осіб, від сплати податків відповідно до чинного законодавства.

Податкова політика — діяльність держави у сфері встановлення, правового регламентування та організації справляння податків і податкових платежів у централізовані фонди грошових ресурсів держави.

Податкова система — сукупність встановлених у країні податків, зборів та інших обов'язкових платежів до бюджету і державних цільових фондів; принципів, форм і методів установа, зміни чи скасування їх; дій, які забезпечують їх сплату, контроль і відповідальність за порушення податкового законодавства.

Податкові платежі — обов'язкові збори, які стягуються з платників за умови конкретного еквівалентного обміну між державою та платником (плата за воду, землю).

Податок (збір, обов'язковий платіж) — обов'язковий внесок до бюджету відповідного рівня або державного цільового фонду, здійснюваний платниками у порядку і на умовах, що визначаються законами України про оподаткування.

Податок на додану вартість — непрямий податок, що включається до ціни реалізації товарів (робіт, послуг) і встановлюється у відсотках від оподаткованого обороту.

Податок на прибуток — прямий податок, який сплачують суб'єкти господарювання за рахунок прибутку. Обчислюється у відсотках від суми оподаткованого прибутку згідно з податковим законодавством.

Позабіржовий ринок — частина ринку цінних паперів, де здійснюються угоди, які укладаються і здійснюються поза біржею.

Позичальники — суб'єкти фінансового ринку, які отримують позики від кредиторів під певні гарантії їх повернення і за певну плату у формі процента.

Попередній фінансовий контроль — контроль, що здійснюється на етапі розробки та прийняття управлінського рішення з фінансових питань. Пов'язаний із процесами

визначення оптимального обсягу централізованих і децентралізованих фінансових ресурсів у плановому періоді, а також з їх ефективним розподілом та використанням.

Портфельні інвестори — інвестори, що купують окремі види цінних паперів виключно в цілях отримання доходу.

Поточний фінансовий контроль — оперативний контроль за реалізацією фінансової діяльності, дотриманням планових показників, виконанням вимог фінансової дисципліни тощо. Здійснюється через аналіз, перевірки, обстеження діяльності суб'єктів господарювання; його завдання — вчасно реагувати на зміни умов фінансової діяльності.

Поточні видатки — витрати бюджетів на фінансування мережі підприємств, установ, організацій і органів, фінансування заходів щодо соціального захисту населення та інших заходів, не передбачених у видатках розвитку. Поділяють на: державне споживання (купівля товарів та послуг); виплати (перекази) населенню; перекази за кордон; державні субсидії, дотації, субвенції (трансферти) та ін.

Поточні витрати — визначені на початок бюджетного року видатки бюджету на фінансування підприємств, установ, організацій і органів, а також на фінансування соціального захисту населення.

Позичковий процент — ставка процента, що виплачується позичальником банку за користування позичкою.

Попит на гроші — потреба суб'єктів економіки в певній сумі грошових коштів.

Принцип кредитування — положення кредитного механізму, що визначає процес кредитування. До принципів кредитування належать: строковість, забезпеченість, платність, цільовий характер використання.

Правове забезпечення (функціонування фінансового механізму) — законодавчі акти, постанови, накази, циркулярні листи та інші правові документи органів управління. Залучення юридичних норм дає змогу встановлювати єдині правила організації фінансових зв'язків, захищати економічні інтереси суспільства, проводити єдину політику у сфері фінансів, забезпечувати фінансову дисципліну.

Предмет вивчення науки про міжнародні фінанси — потоки грошових коштів і пов'язані з ними відносини в галузі міжнародної економіки.

Прибуток — кінцевий фінансовий результат діяльності підприємства. Обчислюється як різниця між валовим вибором (без податку на додану вартість та акцизного збору) й витратами на виробництво та реалізацію продукції (робіт, послуг).

Прибуток від звичайної діяльності — прибуток (збиток) від операційної діяльності, фінансових операцій та іншої звичайної діяльності.

Прибуток від надзвичайних подій — прибуток (збиток), що пов'язаний зі стихійним лихом, техногенними катастрофами, аваріями та іншими подіями.

Прибуток від фінансових операцій — прибуток (збиток) від інвестицій в асоційовані, дочірні та спільні підприємства; одержані дивіденди, проценти за облігаціями та іншими цінними паперами; інші доходи від фінансових операцій.

Призначення (функції) міжнародних фінансів — властивості, об'єктивно притаманні міжнародним фінансам.

Позареалізаційна операція — діяльність підприємства, безпосередньо не пов'язана з реалізацією продукції, робіт, послуг та іншого майна, включно з основними фондами, нематеріальними активами, продукцією обслуговуючого й допоміжного виробництва.

Позиковий відсоток — ціна кредитних коштів на ринку позикового капіталу. Кількісно він може бути визначений нормою або ставкою. Норма відсотків обчислюється відношенням доходу кредитора від наданого кредиту до абсолютної величини цього кредиту.

Посередницька операція — господарська операція суб'єкта підприємницької діяльності, який виступає в ролі комісiонера в договорі комісії, консигнатора у консигнаційному договорі або повіреного в договорі доручення, за винятком довірчих операцій із коштами, цінними паперами, зокрема з приватизаційними майновими сертифікатами, операціями щодо випуску боргових зобов'язань і вимог та торгівлі ними, операціями щодо торгівлі валютними цінностями та іншими видами фінансових ресурсів, а також усіма видами банківських і страхових операцій.

Прихований дохід — частка сукупного доходу, не зазначена суб'єктом оподаткування в декларації, що подається до державної податкової адміністрації (інспекції), або сукупний дохід, не оприлюднений унаслідок неподання такої декларації в строки та за умов, визначених законодавством.

Прогнозування — науково обґрунтоване припущення вірогідності розвитку подій або явищ на підставі статистичних, соціальних, економічних та інших досліджень.

Продаж майна, продукції, робіт, послуг — передавання права власності на майно, продукцію, роботи, послуги, нематеріальні активи, цінні папери, валютні цінності, інші види фінансових ресурсів та матеріальних цінностей іншим юридичним і фізичним особам за допомогою угод з купівлі-продажу або ціни на певну еквівалентну суму коштів, інших цінностей у матеріальній і нематеріальній формах, боргових зобов'язань у вартісному вираженні.

Простий вексель — безумовне грошове зобов'язання установлене законом форми, що видається банком (векселедавцем) фізичній або юридичній особі (векселеутримувачеві), надаючи право останньому вимагати з боржника сплати після зазначеного терміну певної суми грошей, вказаної у векселі.

Р

Ревальвація (реставрація) — офіційне підвищення державного золотого вмісту та валютного курсу або тільки валютного курсу національної грошової одиниці щодо іноземних валют.

Регулююча функція кредиту — у сучасних умовах засіб державного регулювання економічних процесів.

Реалізація продукції, робіт, послуг — господарська операція суб'єкта підприємницької діяльності, що передбачає передавання права власності на продукцію, роботи, послуги іншому суб'єктові підприємницької діяльності в обмін на еквівалентну суму коштів та боргових зобов'язань.

Регулювання економіки — це цілеспрямована зміна темпів розвитку господарства й окремих його структурних підрозділів на основі перерозподілу фінансових ресурсів. Регулювання економіки здійснюється в двох формах — саморегулювання та державного регулювання. Перша характеризується такими методами формування фінансової бази в різних ланках суспільного виробництва, які виробляють і використовують самі суб'єкти господарювання. Друга форма відображає втручання держави в процес розвитку суспільного виробництва за допомогою різних економічних інструментів, у тому числі за допомогою фінансових важелів.

Регулювання норми обов'язкових резервів — регулювання, здійснюване НБУ для комерційних банків та інших депозитних установ, які повинні зберігати частину залучених коштів на кореспондентських рахунках у центральному банку без права їх використання і без виплати процентів за ними.

Регулюючі доходи — доходи, надходження яких до бюджетів нижчого рівня визначаються щороку Верховною Радою України та які передбачені в законі про державний бюджет на поточний рік, перерозподіляються між різними ланками бюджетної системи.

Резервний фонд — фонд, який створюється за рахунок чистого прибутку для забезпечення покриття можливих збитків від фінансово-господарської діяльності.

Резиденти — юридичні особи, включаючи і бюджетні організації, суб'єкти підприємницької діяльності, їхні філії, відділення й інші відокремлені підрозділи, які становлять окремий баланс і мають розрахунковий рахунок та здійснюють реалізацію продукції, робіт, послуг на митній території України.

Рентабельність — один з основних вартісних показників ефективності виробництва. Він характеризує рівень ефективності витрат, здійснених у процесі виробництва та реалізації продукції, робіт і послуг.

Рентабельність продукції — фінансовий показник, що обчислюється як відношення прибутку від реалізації продукції до поточних витрат на її виробництво. Вимірюється у відсотках.

Реструктуризація — використання у комплексі повністю чи частково зазначених вище методів.

Рефінансування — випуск нових позик для того, щоб розплатитися з власниками облігацій старої позики.

Рейтинг банку — показник, за яким проводиться порівняння банків за допомогою обраних критеріїв.

Рефінансування — погашення старої заборгованості шляхом випуску нових позик, головним чином заміною короткострокових зобов'язань довгостроковими цінними паперами.

Ризик банківський — можливість понесення втрат у разі виникнення несприятливих для банку обставин.

Ризик процентний — небезпека втрат банку через перевищення процентних ставок, що виплачуються за залученими коштами, над ставками за наданими позичками.

Ризик ліквідності — ризик, при якому в банку виявиться недостатньо грошових коштів для виконання платіжних зобов'язань у встановлені строки.

Ринок капіталів — ринок середньо- та довгострокових капіталів або грошових коштів (на термін більше одного року), що представляють інвестиційний фактор у розвитку економіки.

Ринок цінних паперів — частина ринку позичкових капіталів, де здійснюються емісія та купівля-продаж цінних паперів, формується ціна на них, урівноважуються попит і пропозиція.

Розрахунковий рахунок — один з основних рахунків, що відкривається у банках юридичними особами для зберігання коштів і здійснення розрахунків. На рахунок зараховують надходження на користь його власника, аз рахунків списують платежі за відповідними видатковими документами.

Розподіл прибутку — спрямування прибутку на сплату податків, створення резервного капіталу, виплату дивідендів, поповнення статутного фонду, задоволення потреб окремих учасників розподілу.

Роялті — періодична ліцензійна плата за право використання винаходів, патентів та іншої інтелектуальної власності, а також плата за право розробляти ресурси.

С

Самострахування — комплекс заходів, спрямованих на запобігання ризикам, створення резервних фондів матеріальних і фінансових ресурсів, призначених покривати збитки, пов'язані зі страховими випадками.

Самофінансування — один з методів фінансового забезпечення відтворювальних витрат, який ґрунтується на використанні суб'єктом господарської діяльності власних фінансових ресурсів без залучення коштів державного бюджету. При незабезпеченості власними коштами підприємство використовує фінансові ресурси, утворені завдяки випуску цінних паперів.

Санація підприємства — комплекс заходів з оздоровлення фінансового стану підприємства й запобігання його банкрутству.

Світова валютна система — інституційно-функціональна форма організації міжнародних валютно-фінансових відносин, яка склалася внаслідок еволюції світового господарства і юридично закріплена міждержавними домовленостями.

Секвестр бюджету — запровадження пропорційного скорочення (на 5, 10, 15%) бюджетних видатків, що затверджені, щомісячно за всіма статтями бюджету, крім статей, які потребують захисту, до кінця бюджетного року.

Сеньйораж — дохід держави від емісії грошей.

Система золотого стандарту — грошова система, що відіграла важливу роль у розвитку міжнародних торговельно-економічних відносин, інтернаціоналізації виробництва. Забезпечувала загальність світових грошей, їх повну конвертованість, стабільність купівельної спроможності та валютних курсів, а також автоматичне (внаслідок міграції золота) врівноваження платіжних балансів окремих держав, стабільність світових цін.

Скоригований валовий дохід — розрахунковий показник, що використовується для визначення суми оподатковуваного прибутку під час обчислення податку на прибуток.

Собівартість — грошове вираження загальної суми витрат підприємства на виробництво та реалізацію продукції, робіт, послуг.

Соціальне страхування — система економічних відносин, за допомогою яких формуються й використовуються фонди грошових засобів, передбачені для матеріального забезпечення непрацездатних.

Спекулятивні операції — короткострокові фінансові дії з отримання прибутку у вигляді різниці у процентах з отриманих кредитів. До них належать валютний арбітраж, процентний арбітраж, операції «своп», валютна спекуляція тощо.

Спеціальний фонд — фонд фінансових ресурсів, що формується з конкретно визначених джерел надходжень і використовується на фінансування конкретно визначених цілей.

Стратегічне управління — загальне управління фінансами. Виявляється у визначенні фінансових ресурсів через прогнозування на перспективу, встановленні обсягів

фінансових ресурсів на реалізацію цільових програм тощо. Здійснюється вищими органами державної влади та управління: Верховною Радою України, апаратом Президента України, Кабінетом Міністрів України. До сфери безпосередньо державного управління належать лише державні фінанси.

Стратегічні інвестори — купують контрольний пакет акцій дня здійснення стратегічного управління підприємством.

Стратегічний фінансовий менеджмент — сфера діяльності, спрямована на реалізацію довгострокових перспективних рішень у галузі управління капіталом, що дає змогу визначити зміни у його складі та структурі, форми управління процесом фінансування розширеного відтворення виробництва.

Страховальник — фізична або юридична особа, яка страхує своє майно чи укладає зі страховою організацією договір особистого страхування та сплачує страхові внески.

Страхування — система особливих перерозподільних операцій, які виникають між учасниками страхового фонду у зв'язку з його утворенням за рахунок цільових грошових внесків і використання на відшкодування втрат суб'єкта господарювання та надання допомоги громадянам (або їхнім сім'ям) у разі настання страхових випадків (досягнення певного віку, внаслідок втрати працездатності, смерті тощо). Вирізняють майнове страхування, об'єктом якого є різні матеріальні цінності; особисте — страхування певної події в житті фізичної особи; страхування відповідальності, предметом якого є імовірні зобов'язання страховальника щодо відшкодування збитків (шкоди) третім особам; страхування підприємницьких ризиків, де об'єктом є ризик неотримання прибутку або зазнавання збитків. Страхування може бути добровільним чи обов'язковим.

Страхова подія — подія, передбачена договором страхування або чинним законодавством, з настанням якої виникає зобов'язання страховика відшкодувати завдані цією подією збитки або сплатити страхове забезпечення страховальникові.

Страхова премія (внесок, платіж) — плата страховальника страховикові за те, що той зобов'язується відшкодувати страховальнику, в разі виникнення, матеріальні збитки, завдані застрахованому майну, або виплатити страхову суму при настанні певних подій.

Страхова сума — межа грошових зобов'язань страховика щодо компенсації завданих страховою подією збитків страховальнику.

Страхове відшкодування — сума компенсації, що її сплачує страховик страховальнику за збиток, спричинений застрахованому майну страховим випадком.

Страховий випадок — стихійне лихо, нещасний випадок або настання іншої події, за якої виникає зобов'язання страховика сплатити страховальнику страхове відшкодування або страхову суму.

Страховик — юридична особа (страхова компанія), що діє на підставі відповідної ліцензії, беручи на себе певні зобов'язання щодо створення колективного страхового фонду і виплати з нього страхового відшкодування страховальнику або третій особі (на користь якої укладено договір страхування) при настанні страхового випадку. Страховики — суб'єкти фінансового ринку, які реалізують різні види страхових послуг (страхових продуктів). Основною функцією страховиків на фінансовому ринку є здійснення всіх видів і форм страхування шляхом взяття на себе за певну плату різноманітних видів ризиків із зобов'язанням відшкодувати суб'єкту страхування збитки при настанні страхового випадку.

Субвенція — цільовий міжбюджетний трансферт, призначений на певну мету в порядку, визначеному тим органом, який її надав. Різновид цільових субсидій, які передбачають спільну участь отримувача і бюджету у фінансуванні певних витрат.

Суб'єкти міжнародних фінансових відносин — фізичні, юридичні особи та держави, які за законом мають і здійснюють безпосередньо або через представників свої права та обов'язки, пов'язані з міжнародними фінансами.

Субсидія — вид допомоги у грошовій або натуральній формі, що надається із коштів державного чи місцевого бюджетів. Може виділятися юридичним та фізичним особам і має форму фінансової допомоги чи відшкодування втрат доходів (житлові субсидії в Україні малозабезпеченим громадянам на оплату житлово-комунальних послуг). У країнах з розвинутою ринковою економікою поширені субсидії виробникам сільськогосподарської продукції на відшкодування втрат доходів у зв'язку з підтриманням доступного рівня цін на продукти харчування.

Сукупний оподатковуваний дохід — суми сукупних доходів, отриманих суб'єктом оподаткування у будь-якій формі (грошовій, матеріальній і нематеріальній) і за будь-яких умов незалежно від джерела.

Середньостроковий кредит — кредит, який охоплює позики строком від одного до трьох років, призначені для оплати обладнання, поточних витрат, фінансування капітальних вкладень.

Сеньйораж — прибуток, отриманий від різниці між номінальною вартістю випущених в обіг грошей та витратами на їх емісію.

Споживчий кредит — вид кредиту, що надається у грошовій чи товарній формах населенню фінансово-кредитними інститутами та нефінансовими організаціями (фірмами) з метою придбання товарів тривалого користування. Реалізується у вигляді банківського і споживчого кредиту.

Суб'єкти кредиту — учасники кредитної угоди (як мінімум кредитор і позичальник).

Статутний фонд — сукупність власних коштів акціонерів або пайових внесків засновників (учасників) у грошовій формі, які надаються ними у постійне розпорядження банку.

Страхова компанія (страховик) — установа, яка спеціалізовано займається реалізацією відносин щодо захисту майнових інтересів фізичних та юридичних осіб під час окремих подій (страхових випадків) за рахунок грошових фондів, що акумулюються з отриманих ними страхових внесків (страхових премій).

Т

Тарифи страхові — ставки страхових платежів з одиниці страхової суми за певний період.

Технічні резерви — показник, який виражає грошову оцінку обов'язків страховика за страховими зобов'язаннями, і одночасно — сума коштів, що є гарантією виконання зобов'язань перед страхувальниками з огляду на наявні у портфелі страховика договори страхування.

Тимчасовий касовий розрив — незбіг у часі фінансування видатків з надходженням доходів.

Товарний кредит — будь-яка господарська операція суб'єкта підприємницької діяльності, що передбачає реалізацію продукції, робіт, послуг, передавання права

власності іншому суб'єктові підприємницької діяльності або громадянину на умовах відстрочення платежу, якщо таке відстрочення перевищує звичайні строки банківських розрахунків або 30 календарних днів від дати реалізації.

Трансфертна ціна — оптова ціна, що обслуговує оборот товарів і послуг у межах даного підприємства або фірми; за цією ціною здійснюються розрахунки за сировину, матеріали, напівфабрикати й послуги.

Трастові (довірчі) операції — операції, пов'язані з довірчими відношеннями; управління майном небіжчика в інтересах спадкоємців; тимчасове управління майном осіб, які позбавлені права здійснювати цю функцію (неповнолітні, недієздатні); вкладання грошей в акції чи нерухомість, оплати грошей, податків.

Трансакція — операція, угода, що супроводжується взаємними поступками, знижками ціни.

Трансформаційна функція банківської системи — можливість змінювати (трансформувати) строки грошових капіталів, їх розміри та фінансові ризики, мобілізуючи грошові кошти одних суб'єктів ринку і передаючи їх різними способами іншим суб'єктам.

У

Уніфікація — об'єднання кількох позик в одну. Спрощує управління державним боргом. Може проводитись як окремо, так і в поєднанні з консолідацією.

Управління державним боргом — забезпечення платоспроможності держави, тобто можливості погашення боргів.

Упущена вигода — доход, який міг би одержати суб'єкт оподаткування в разі здійснення своїх справ і не одержав через обставини, що не залежать від нього, або протиправні щодо нього дії інших суб'єктів, якщо розмір його передбачуваного доходу можна обґрунтувати.

Ф

Факторинг — придбання права на стягнення боргів (покупка дебіторів).

Функція грошей — робота грошей щодо обслуговування руху вартості товарів.

Фінансова звітність — сукупність документів, що характеризує фінансовий стан підприємства.

Фінансова інформація — система фінансових показників, передбачених для прийняття рішень і розрахованих на конкретних користувачів.

Фінансова оренда (лізинг) — господарська операція суб'єкта підприємницької діяльності, що передбачає придбання орендодавцем матеріальних цінностей на замовлення орендаря з наступним передаванням орендарю права користування такими матеріальними цінностями на строк, не менший, ніж строк їхньої повної амортизації з обов'язковим наступним передаванням права власності на такі матеріальні цінності орендарю.

Фінанси населення — сукупність грошових фондів, які акумулюються у населення з таких джерел: доходи від трудової діяльності; доходи від капіталу; доходи від рухомого і нерухомого майна; доходи, отримані у вигляді спадщини; доходи з інших джерел.

Фінанси підприємств — економічні відносини, пов'язані з рухом грошових коштів, формуванням, розподілом і використанням доходів та грошових фондів суб'єктів підприємництва у процесі відтворення.

Фінансова інфраструктура — сукупність інститутів та елементів, які створюють сприятливі умови для функціонування всієї фінансової системи. До них належать: система органів управління фінансами; нормативно-законодавча база; підготовка фахівців; інфраструктура фінансового ринку; спеціалізоване виробництво (цінних паперів, грошових банкнот, фінансової документації). Саме фінансова інфраструктура створює сприятливі умови для гармонійного функціонування всієї фінансової системи та кожної її сфери окремо.

Фінансова політика — діяльність держави, підприємства щодо цілеспрямованого використання фінансів. Зміст фінансової політики полягає в тому, щоб розробляти концепцію розвитку фінансів, визначати основні напрями їхнього використання й заходи, спрямовані на досягнення оптимальної моделі перерозподілу фінансових ресурсів з метою стимулювання матеріального виробництва та соціального захисту населення.

Фінансова система (за внутрішньою структурою) — сукупність відносно відособлених та взаємопов'язаних підсистем і ланок, які відображають специфічні форми та методи фінансових відносин; (за організаційною побудовою) — сукупність фінансових органів та інституцій, які управляють грошовими потоками в економіці та характеризують систему управління фінансами в країні.

Фінансова стратегія — стратегія, що включає дії держави щодо стратегічного розвитку її фінансової системи. Розуміється як загальний напрям і методи досягнення поставленої мети і спрямована на вироблення цільових програм, для реалізації яких необхідні час і великі фінансові ресурси. Політика, що розрахована на довготермінову перспективу і вирішення глобальних завдань соціально-економічного розвитку країни.

Фінансова тактика — поточна політика, спрямована на вирішення конкретних завдань відповідного періоду, що впливають із розробленої фінансової стратегії. Включає конкретні методи та засоби досягнення поставленої мети за конкретних умов, що дають змогу зосередити зусилля на варіантах рішення, які не суперечать прийнятій стратегії.

Фінансове вирівнювання — приведення витрат бюджетів (за економічною та функціональною класифікацією) у відповідність до гарантованого державою мінімального рівня соціальних послуг на душу населення, усунення значних диспропорцій у здійсненні видатків у розрізі окремих територій.

Фінансове забезпечення — таке, що регулюється на основі відповідної системи функціонування, яке може здійснюватись у трьох формах: самофінансування, кредитування, зовнішнє фінансування. Різні форми фінансового забезпечення використовують на практиці одночасно через установа характерного для певного етапу розвитку суспільства співвідношення між ними.

Фінансове планування — діяльність щодо формування та використання цільових централізованих і децентралізованих фондів фінансових ресурсів, які спрямовуються на розширене відтворення та задоволення поточних потреб держави.

Фінансове регулювання — регламентування розподільчих відносин у суспільстві й на окремих підприємствах.

Фінансовий важіль — засіб дії фінансового методу. До фінансових важелів належать: прибуток, доходи, амортизаційні відрахування, економічні фонди цільового призначення, фінансові санкції, орендна плата, процентні ставки за кредитами, депозитами, облігаціями та ін.

Фінансовий контроль — специфічний вид діяльності, здійснюваний всіма ланками влади та недержавними структурами щодо забезпечення на базі законності відповідного рівня фінансової дисципліни, ефективного руху централізованих і децентралізованих фондів, а також пошуку шляхів удосконалення процесів розподілу та перерозподілу грошових коштів у країні.

Фінансовий метод — засіб впливу фінансових відносин на господарський процес. Фінансові методи діють у двох напрямках: управління рухом фінансових ресурсів та ринкових комерційних відносин, пов'язаних зі зміною витрат і результатів, з матеріальним стимулюванням і відповідальністю за ефективне використання грошових фондів. Дія фінансових методів виявляється в утворенні та використанні грошових фондів.

Фінанси — сукупність форм і методів формування, розподілу й використання централізованих і децентралізованих грошових фондів з метою виконання функцій і завдань держави, підприємств і населення із забезпечення умов розширеного відтворення, задоволення соціальних та інших потреб суспільства.

Фінансовий апарат — органи, що здійснюють управління фінансами. До них належать працівники фінансових органів, податкової служби, фінансових відділів чи управлінь підприємств (організацій та установ), міністерств і відомств, які здійснюють функції оперативного управління фінансами.

Фінансовий кредит — будь-яка господарська операція суб'єкта підприємницької діяльності, що передбачає надання коштів у позичку на визначений строк та під визначені відсотки з поверненням основної суми заборгованості та нарахованих відсотків у грошовій формі або інших формах забезпечення заборгованості, включаючи матеріальні цінності та нематеріальні активи, надані в заставу.

Фінансовий менеджмент — процес управління грошовим обігом, формуванням і використанням фінансових ресурсів підприємства. Це також система принципів, методів, засобів, за допомогою яких здійснюється управління грошовим обігом і фінансовими ресурсами.

Фінансовий механізм — сукупність форм і методів формування й використання фінансових ресурсів, що застосовується з метою створення сприятливих умов для економічного і соціального розвитку суспільства. Згідно зі структурою фінансової системи фінансовий механізм поділяється на такі складові: фінансовий механізм підприємств, організацій, установ; страховий механізм; бюджетний механізм тощо. У кожному з них за функціональним призначенням можна виокремити такі ланки: фінансове планування; фінансові норми; фінансові санкції; стимули; ліміти тощо.

Фінансовий ринок — ринок грошей, кредитних ресурсів, цінних паперів, фінансових послуг.

Фінансові інститути — посередники, що забезпечують «зустріч» позичальника та кредитора на фінансовому ринку. Забезпечують трансформацію тимчасово вільних грошових коштів у позичковий капітал.

Фінансові інструменти — різноманітні фінансові документи, які обертаються на ринку, мають грошову вартість і за допомогою яких здійснюються операції на фінансовому ринку.

Фінансові операції — дії, спрямовані на вирішення певного завдання з організації та управління грошовими відносинами, що виникають при формуванні та використанні відповідних коштів.

Фінансові ресурси — грошові кошти, що перебувають у розпорядженні підприємства.

Фіскальна (бюджетно-податкова) політика — сукупність заходів, що здійснюються шляхом маніпулювання державним бюджетом — державними видатками та оподаткуванням — для досягнення повної зайнятості, зростання виробництва, зниження інфляції. Податки і державні видатки є основними інструментами фіскальної політики.

Фонд соціального захисту інвалідів — цільові кошти для створення робочих місць, передбачених для працевлаштування інвалідів, і для здійснення заходів, спрямованих на їх соціальну та професійну реабілітацію.

Фонд соціального страхування від нещасних випадків та професійних захворювань — самостійний вид загальнообов'язкового державного соціального страхування, за допомогою якого здійснюється соціальний захист з охорони життя та здоров'я громадян у процесі їхньої трудової діяльності.

Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності — орган, що здійснює керівництво й управління загальнодержавним соціальним страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності і витратами, зумовленими народженням та похованням, здійснює збирання й акумуляцію страхових внесків та інших засобів, призначених для фінансування матеріального забезпечення і соціальних послуг, види яких передбачені статтею 34 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням» і забезпечує їхнє надання, а також здійснює контроль за використанням цих коштів.

Фондова біржа — особливий посередник на ринку цінних паперів, центр торгівлі ними. Виконує три основні функції: посередницьку, індикативну та регулятивну. Сутність посередницької функції полягає в тому, що фондова біржа створює достатні й всебічні умови для торгівлі цінними паперами емітентам, інвесторам та фінансовим посередникам. Торговельні угоди на біржі укладають брокери. Індикативна функція фондової біржі полягає в оцінці вартості й привабливості цінних паперів. Саме на біржі проводиться котирування цінних паперів, яке дає інформацію інвесторам про вартісну та якісну оцінку цінних паперів та динаміку їх розвитку. Регулятивна функція фондової біржі виражається в організації торгівлі цінними паперами. Фондова біржа встановлює вимоги до емітентів, які виставляють свої цінні папери на біржові торги, правила укладення і виконання угод, механізм контролю за діяльністю суб'єктів біржової торгівлі.

Функції фінансів — суспільне відображення їхньої сутності, внутрішніх властивостей.

Фінансовий стан підприємства — забезпеченість або незабезпеченість підприємства грошовими засобами, необхідними для господарської діяльності, підтримання нормального режиму праці та життя, здійснення грошових розрахунків з іншими економічними суб'єктами.

Фінансові коефіцієнти — відносні показники фінансового стану підприємства, які відображають одні абсолютні фінансові показники відносно інших.

Фінансові результати — процес одержання фінансових ресурсів, пов'язаний з виробництвом і реалізацією товарів, операціями на ринку капіталів.

Фінансові ресурси — фонди грошових засобів, що формуються суб'єктами господарювання, державою і населенням і використовуються для розширеного виробни-

цтва, матеріального стимулювання працівників, задоволення соціальних потреб, як витрати на оборону й державне управління тощо.

Фінансові фонди — грошові фонди, що формуються за рахунок фінансових ресурсів. Призначення фінансових фондів полягає у підготовці умов, які забезпечують задоволення постійно зростаючих суспільних потреб.

Фінансово-промислова група — група підприємств, установ, кредитних організацій (включаючи банки) та інвестиційних інститутів, що добровільно об'єднали свої капітали або консолідували пакети своїх акцій.

Фірма — підприємство або сукупність спеціалізованих організацій будь-якої форми власності, які є юридичними особами й об'єднуються для спільного управління виробництвом і реалізацією продукції.

Фінансовий інструмент — засіб, який використовується урядом для досягнення своєї макроекономічної мети. Наприклад, державні видатки та оподаткування можуть розглядатися як інструменти, спрямовані на досягнення повної зайнятості.

Фіксована процентна ставка — ставка, розмір якої не змінюється протягом дії кредитної угоди.

Фонд нагромадження — цільове джерело фінансування розширеного відтворення, розвиток матеріальної бази невиробничої сфери, приріст запасів і резервів в економіці держави.

Фонд оплати праці — цільове джерело фінансування витрат на оплату праці працівників підприємства, премії робітникам і службовцям за виробничі результати, заохочувальні та компенсаційні виплати, що відносяться на собівартість продукції.

Фондовіддача — кількість продукції в розрахунку на одиницю вартості основних виробничих фондів.

Фондомісткість — показник, обернено пропорційний показникові фондівіддачі. Обчислюється як відношення середньорічної вартості основних виробничих фондів до річного обсягу виробленої продукції.

Фондоозброєність — показник насичення основними виробничими фондами. Обсяг виробничих фондів у вартісному вимірі, що припадає на одного працівника підприємства. Обчислюється методом ділення середньорічної вартості основних виробничих фондів на середньооблікову чисельність працівників.

Форвардна операція — господарська операція суб'єкта підприємницької діяльності, що передбачає придбання, продаж форвардної угоди, тобто зобов'язання придбати, продати продукцію сезонного виробництва, цінні папери або валютні цінності у визначений термін у майбутньому з фіксацією ціни реалізації на дату укладання, придбання форвардної угоди. При цьому покупець форвардної угоди має право на відмову від її виконання винятково за наявності згоди іншої сторони форвардної угоди.

Ф'ючерс — вид строкових контрактів на товарних і фондових біржах.

Х

Хеджування — операція зі страхування від ризику зміни вартості цінних паперів за допомогою укладання учасниками ринку двох протилежних угод, в одній з яких він виграє від зміни їхньої вартості, а в іншій програє, зводячи, таким чином, фінансові ризики до мінімуму за рахунок взаємного погашення виграшу й програшу.

Холдингова компанія — корпорація чи акціонерна компанія, що використовує свій капітал для придбання контрольних пакетів акцій інших компаній з метою

встановлення контролю над ними й управління значно більшим капіталом, ніж початковий, одержання дивідендів.

Ц

Центральний банк — банк першого рівня в дворівневій банківській системі.

Чек — письмовий наказ власника поточного рахунку банку по виплату певній особі вказаної в ньому суми грошей (дохідність, ліквідність).

Ціна — грошовий вираз вартості, кількість грошей або інших товарів і послуг, що сплачується та отримуються за одиницю товару або послуги.

Цінні папери — документи, які засвідчують право володіння і довготермінові зобов'язання емітентів щодо виплати їхнім власникам доходів; грошові і товарні документи, що засвідчують майнові права.

Ціноутворення — процес обґрунтування, затвердження та перегляду цін і тарифів, визначення їх рівня, співвідношення та структури.

Ч

Чек — вид цінного папера або грошовий документ строго встановленої форми, що містить беззаперечну вказівку власника поточного рахунку (чекодавця) банкові сплатити зазначену суму конкретній особі чи пред'явникові чека (чекоотримувачу) суму коштів, вказану в чеку.

Чистий дохід суб'єкта підприємницької діяльності від продажу продукції, робіт, послуг — виручка від продажу продукції, робіт, послуг, зменшена на суму нарахованого акцизного збору, податку на додану вартість, ввізного мита, митного збору та інших обов'язкових зборів і платежів, визначених чинним законодавством, а також на суму документально підтверджених витрат, що відносяться на собівартість продукції, робіт, послуг.

Чистий прибуток — прибуток підприємства, який залишається після сплати податку на прибуток.

Ю

Юридична особа — підприємство, що виступає як суб'єкт громадянства, в тому числі господарських прав та обов'язків, які мають самостійний баланс, гербову печатку, розрахунковий рахунок у банку. Діє на основі статуту або положення і відповідає в разі банкрутства майном, що йому належить.

Я

Ямайська валютна система — система, що функціонує і розвивається у світовій економіці дотепер, визначена нарадою представників країн — членів МВФ, що відбулася в м. Кінгстон (Ямайка) в січні 1976 р. Кінгстонська угода поклала початок її утворенню.

**ОРІЄНТОВАНИЙ ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ
ДЛЯ КОНТРОЛЮ РІВНЯ ЗАСВОЄННЯ ПРОГРАМИ
КУРСУ ДИСЦИПЛІНИ «Фінанси, Гроші та кредит»**

1. Сутність та функції грошей.
2. Історичні форми та види грошей і їх еволюція.
3. Функції грошей і їх характеристика.
4. Концепції походження грошей (кількісна теорія, теорія грошей класичної школи політекономії тощо).
5. Гроші як загальний еквівалент і абсолютно ліквідний актив.
6. Відмінності золотих і паперових грошей.
7. Відмінності паперових і кредитних грошей.
8. Електронні гроші та їх розвиток в Україні.
9. Вартість грошей та методи їх вимірювання.
10. Роль грошей в розвитку ринкової економіки.
11. Сутність та структура грошового обороту.
12. Класифікація грошових потоків.
13. Запас грошей і грошовий доход.
14. Структура грошового обороту і його моделі.
15. Організація прогнозування і регулювання готівкового обігу.
16. Умови і принципи організації безготівкового платіжного обороту.
17. Форми безготівкових розрахунків.
18. Грошова маса та її структура. Показники вимірювання грошової маси.
19. Дайте оцінку обсягу і структури грошової маси в Україні.
20. Грошові агрегати та їх характеристика (M0; M1; M2; M3)
21. Грошова база.
22. Закон грошового обігу та його зміст. Сталість грошей та механізми її забезпечення.
23. Сутність понять «випуск» та «емісія» грошей.
24. Швидкість обігу грошей і її характеристика.
25. Сутність грошового (монетарного) ринку і його структура.
26. Об'єкти, суб'єкти та інструменти грошового ринку.
27. Схема руху грошових потоків на фінансовому ринку (пряме фінансування, непряме фінансування, ...).
28. Характеристика чинників, що впливають на попит грошей.
29. «Грошові захисники» і «номінальний попит».
30. Роль банківської системи у формованій пропозиції грошей.
31. Емісія готівкових грошей (емісійно-касове регулювання).
32. Рівновага на грошовому ринку та процент.
33. Суть грошової системи та її елементи
34. Призначення грошової системи та її місце в економічній системі країни.
35. Основні типи грошових систем та їх характеристика.
36. Класифікація типів грошових систем.
37. Еволюція грошових систем.
38. Сучасна грошова система України та її характеристика.

39. Особливості функціонування об'єднаної грошової системи.
40. Розрахунки платіжними вимогами
41. Розрахунки з застосуванням платіжних вимог-доручень
42. Механізм здійснення розрахунків чеками
43. Сутність, форми і причини інфляції
44. Види інфляції
45. Наслідки інфляції
46. Особливості інфляції в Україні
47. Методи регулювання інфляції
48. Сутність грошових реформ та їх класифікація
49. Моделі грошових реформ і їх функції
50. Особливості проведення грошової реформи в Україні
51. Походження і сутність кредиту. Об'єкт і суб'єкт кредиту
52. Перетворення грошей на капітал та розвиток кредиту
53. Функції та роль кредиту
54. Функціональні характеристики інших кредитних відносин
55. Форми кредиту та їх загальна характеристика
56. Характерні ознаки кредиту в ринковій економіці
57. Характеристика окремих видів кредиту
58. Переваги використання лізингу в розвитку економіки України
59. Державний кредит та його види
60. Комерційні кредити
61. Банківський кредит його види і ознаки
62. Механізм банківського кредитування
63. Процент загального кредиту (позиковий кредит). Норма проценту (процентна ставка).
64. Вартість кредиту
65. Роль кредиту в розвитку ринкових відносин
66. Кредитна система та її структура
67. Національний банк України та його функції
68. Державні банки: ознаки, функції та управління
69. Акціонерні банки — основні ланки кредитної системи
70. Ознаки та характеристика кооперативних банків
71. Капітал банку, його види і управління ним
72. Депозитні операції банків. Вклади та їх типи
73. Ризик та управління ним
74. Міжбанківські кореспондентські відносини
75. Грошово-кредитна політика національного банку
76. Інструменти грошово-кредитної політики
77. Політика Центрального банку щодо обов'язкового резервування
78. Об'єктивна необхідність і соціально-економічна суть фінансів.
79. Функції фінансів.
80. Взаємозв'язок фінансів з іншими економічними категоріями і відмінності між ними в процесі вартісного розподілу.
81. Поняття, структура, принципи побудови фінансової системи.
82. Характеристика сфер і ланок фінансової системи.

83. Система управління фінансами: суть, об'єкти, функціональні елементи.
84. Повноваження державних фінансових органів у сфері управління фінансами.
85. Суть, мета, принципи організації фінансового контролю.
86. Класифікація фінансового контролю.
87. Характеристика та функції органів державного фінансового контролю.
88. Завдання, зміст, умови результативності фінансової політики.
89. Характеристика основних елементів фінансової політики.
90. Поняття фінансового механізму та його складові елементи.
91. Характеристика фінансових методів та фінансових важелів.
92. Суть та основи організації фінансів комерційних підприємств.
93. Методи організації фінансової діяльності підприємств.
94. Характеристика функцій фінансів підприємств.
95. Суть, джерела формування та напрями використання фінансових ресурсів підприємств.
96. Система показників прибутку та методика їх розрахунку за чинною системою фінансового обліку.
97. Суть та склад державних фінансів.
98. Економічна суть та значення державних доходів.
99. Види та форми мобілізації неподаткових надходжень до бюджету.
100. Економічна суть і класифікація державних видатків.
101. Характеристика державних трансфертів та їх основні види: дотації, субвенції, субсидії.
102. Форми бюджетного фінансування.
103. Соціально-економічна суть бюджету держави.
104. Поняття бюджетної системи та її структура.
105. Бюджетний устрій і принципи його побудови.
106. Суть, принципи, методи розмежування доходів і видатків між ланками бюджетної системи.
107. Форми регулювання міжбюджетних відносин. Бюджетні резерви.
108. Суть, призначення, розділи бюджетної класифікації.
109. Суть, форми, методи фінансування бюджетного дефіциту.
110. Бюджетний процес і його етапи.
111. Суть, завдання, методи бюджетного планування.
112. Суть, методи, етапи бюджетного прогнозування.
113. Склад і структура доходів державного бюджету України.
114. Доходи бюджету від операцій з капіталом.
115. Склад і структура видатків державного бюджету України.
116. Характеристика форм бюджетного фінансування.
117. Бюджетний дефіцити і його вплив на розвиток економіки
118. Категорії розпорядників бюджетних коштів та їх повноваження.
119. Суть і характерні ознаки податків.
120. Функції податків.
121. Елементи системи оподаткування.
122. Поняття, структура, принципи побудови податкової системи.
124. Види податків та їх класифікація.
125. Суть державного боргу та його види. Способи коригування позикової політики держави.

126. Управління державним боргом.
127. Місцеві фінанси, їх суть і значення в економічному розвитку регіонів.
128. Соціально-економічна суть, призначення, види цільових державних фондів.
129. Джерела формування Пенсійного фонду України.
130. Пільги і терміни сплати обов'язкових страхових внесків на пенсійне страхування.
131. Фонд загальнообов'язкового соціального страхування на випадок тимчасової втрати працездатності: призначення, джерела формування, напрями використання.
132. Фонд загальнообов'язкового соціального страхування на випадок безробіття: призначення, джерела формування, напрями використання.
133. Фонд загальнообов'язкового соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та від професійних захворювань: призначення, джерела формування, напрями використання.
134. Поняття та характерні ознаки валюти. Міжнародні валютні відносини.
135. Еволюція міжнародних валютно-фінансових відносин і валютних систем.
136. Суть, види, значення конвертованості валют в організації міжнародних фінансових відносин.
137. Суть, види, форми валютних паритетів і валютних курсів.

ЛІТЕРАТУРА
ДЛЯ ПІДГОТОВКИ З ДИСЦИПЛІНИ:
Фінанси, гроші та кредит

Законодавчі і нормативно-правові документи

1. Конституція України — К.: Преса України. 1997. — Ст. 85, 95, 96, 97, 98, 116, 119.
2. Закон України «Про Національний банк України» № 679-XIV від 20.05.1999 р. (із змінами та доповненнями) // Урядовий кур'єр. — 1999. — № 120–121. — С. 1–9.
3. Закон України «Про банки і банківську діяльність» № 2121-III від 07.12.2000 р. (із змінами та доповненнями) // Законодавчі і нормативні акти з банківської діяльності. — 2001. — № 1. — С. 3–47.
4. Закон України «Про інститути спільного інвестування (пайові та корпоративні інвестиційні фонди)» від 2001 р.
5. Закон України «Про кредитні спілки» від 2001 р.
6. Закон України «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 2004 р.
7. Закон України «Господарський кодекс України» від 2001р.
8. Закон України «Про цінні папери та фондову біржу» від 1991 р.
9. Закон України «Про страхування» від 1996 р.
10. Закон України Про внесення змін до закону України «Про страхування» від 2001 р.
11. Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 09.07.2003 р. № 1058 — IV // Все про бухгалтерський облік. — 2003. — № 110, 115.
12. Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» від 02.03.2000 р. № 1533 — III // Відомості Верховної Ради України. — 2000. — № 22.
13. Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням» від 18.01.2001 р. № 2240 — III // Урядовий кур'єр. — 2001. — 28 лютого.
14. Закон України «Про місцеві податки і збори» // Місцеве самоврядування. — 1997. — № 3–4. — С. 138–146.
15. Закон України «Про оподаткування прибутку підприємств» від 24.12.2002 р. № 349 — IV // Все про бухгалтерський облік. — 2003. — № 8.
16. Закон України «Про податок з доходів фізичних осіб» від 22.05.2003 р. № 889 — IV // Все про бухгалтерський облік. — 2004. — № 12.
17. Закон України «Про пенсійне забезпечення» IV 1788 — XII від 05.11.1991 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 2.
18. Закон України «Про Державну податкову службу» // Закони України: В 11 т. — Верховна Рада України. Інститут законодавства. — К., 1996. — Т. 1. — С. 7–37.
19. Закон України «Про податок на додану вартість» від 03.04.1997 р. № 168/97 — ВР // Голос України. — 1997. — 15 травня.
20. Закон України «Про Рахункову палату України» // Закони України: В 11 т. — Верховна Рада України Інститут законодавства. — К., 1997. — Т. 11. — С. 60–76.
21. Закон України «Про розмір внесків на деякі види загальнообов'язкового державного соціального страхування» № 2213 — III від 11.01.2001 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 11.
22. Закон України «Про державний бюджет України на поточний 2011 рік».
23. Податковий кодекс України (Із змінами, внесеними згідно із Законом N 2856-VI) (2856–17) від 23.12.2010 р.

Перелік основної літератури

24. *Банківські операції*. Підручник / За ред. А. М. Мороза. / КНЕУ, 2010.
25. *Венгер В. В.* Фінанси: навч. посібник. — К.: Центр учбової літератури, 2009—432 с.
26. *Гроші і кредит*. Підручник / За ред. проф. Івасіва Б. С. /: КНЕУ, 2010.
27. *Гальчинський А. С.* Теорія грошей. Навчальний посібник — К.6 основи, 2008.
28. *Гальчинський А. С.* Сучасна валютна система. — К.: Лібра, 2007.
29. *Грижова В. М., Проскура О. О.* Гроші і кредит: Навчальний посібник. — Х.: 2003. — 208 с.
30. *Гриценко О. І.* Гроші та грошово-кредитна політика. — К.: Основи, 2006.
31. *Гроші, банки та кредит: у схемах і коментаріях*. Навчальний посібник. / За ред. Б. Л. Луці ва. Тернопіль: 2004.
32. *Гроші і кредит*. Підручник / За ред. проф. Івасіва Б. С. /: КНЕУ, 2005.
33. *Голуб А., Семенюк Л.* Гроші. банки. — Львів, 1997.
34. *Гроші і кредит*. Підручник. Савлук М. І., Мороз А. М. та ін. К.: КНЕУ, 2009.
35. *Деньги, кредит, банки*. / Под руководством Г. И. Кравцовой. — Минск, 2011.
36. *Дьякова І. І.* Податки та податкова політика України. — К.: Наукова думка, 1997.
37. *Демківський А. В.* Гроші та кредит. — К.: Київ, 2010. — 528 с.
38. *Долан Дж., Кемпбелл К. Д.* Деньги, банковское дело и денежно-кредитная политика. — Спб, 1994.
39. *Коваленко Д. І.* Гроші та кредит: теорія та практика. Навч. посібник. 4-те випр. і доп. К.: / Каравела, 2012. — 360 с.
40. *Коваленко Д. І.* Гроші та кредит: теорія та практика. Навч. посібник. 3-те випр. і доп. К.: / ЦУЛ, 2011. — 352 с.
41. *Оспіщев В. І.* Фінанси: курс для фінансистів: навч. посіб. / В. І. Оспіщев, О. П. Близнюк, Л. І. Лачкова, Т. О. Ставерська, Г. М. Фадеєва. — К.: Знання, 2008. — 567 с.
42. *Оспіщев В. І.* Фінанси: навч. посіб. / В. І. Оспіщев, Л. І. Лачкова, О. П. Близнюк, І. В. Бубенко, В. В. Кривошей, Т. О. Ставерська. — 2-ге вид., переробл. і доповн. — К.: Знання, 2008. — 366 с.
43. *Теорія фінансів*: Василик О. Д. Підручник. — К.: НІОС, 2000. — 416 с.
44. *Фесенко І. А.* Фінанси: навч. посіб. / І. А. Фесенко, І. Є. Алфьорова; Донбас. держ. техн. ун-т. — Алчевськ: ДонДТУ, 2012. — 334 с.
45. *Фінанси*: підручник для студентів вищих навчальних закладів усіх рівнів акредитації / авт. кол.; за ред. А. Я. Кузнецової, Г. М. Азаренкової. — К.: УБС НБУ, 2011. — 495 с.
46. *Фінанси*: Навч. — метод. посіб. для самостійного вивчення дисципліни. — 2-ге вид., перероб. і доп. / О. Р. Романенко, С. Я. Огородник, М. С. Зязюн. — К.: КНЕУ, 2009. — 387 с.
47. *Фінанси* / Родіонова В. М., Вавілов Ю. Я., Київ, 2010. — 400 с.
48. *Юрій С. І.* Бюджетна система України: Навч. посібник — К.: НІОС 2010—400 с.
49. *Юрій С. І.* Фінанси: Підручник / За ред. Юрія С. І., Федосова В. М. — К.: Знання, 2008. — 611 с.
50. *Юрій С. І.* Фінанси: підручник / С. І. Юрій, В. М. Федосов, Л. М. Алексеєнко, В. Г. Дем'янишин, О. М. Десятнюк. — 2-ге вид., переробл. і доповн. — К.: Знання, 2012. — 688 с.
51. *Фінанси* / Романенко О. Р., Підручник. К.: ЦУЛ, 2010. — 312 с.

Перелік додаткової літератури:

52. *Амосов О. Ю.* Податкова політика та податкова система: навч. посіб. / О. Ю. Амосов, А. О. Дегтяр, Т. В. Меркулова; Нац. акад. держ. упр. при Президенті України; Харк. регіон. ін-т держ. упр. — Х.: Магістр, 2010. — 140 с.
53. *Атамась Н. І.* Фінанси. Бюджет. Податки. Національна та міжнародна термінологія: у 3 т. Т. 2. Терміни і категорії. Показники, методи і моделі. Бюджетні системи і реформи. Фінансові інститути. Фінансове та бюджетне законодавство / Н. І. Атамась, А. С. Бабенко, В. Д. Базилевич, Р. Л. Балакін, М. Д. Білик, Н. А. Боярко, Л. Д. Буряк, Л. К. Воронова, І. О. Галичин,

В.П. Галушко; НАН України, Ін-т світ. економіки і міжнар. відносин, Акад. фін. упр. — К., 2010. — 647 с.

54. *Базилевич В.Д.* Фінанси. Бюджет. Податки. Національна та міжнародна термінологія: у 3 т. Т. 1. Еволюція національної та світової фінансової думки. Історичні портрети. Біографічні дані / В.Д. Базилевич, С.В. Бойко, А.М. Ващицин, В.В. Вірченко, Л.В. Воробйова, С.С. Гасанов, Л.П. Горкіна, В.І. Гринчуцький, В.О. Длугопольський, М.В. Довбенко; НАН України, Ін-т світ. економіки і міжнар. відносин, Акад. фін. упр. — К., 2010. — 621 с.

55. *Бедринець М.Д.* Фінанси та кредит: бюджетна система, місцеві фінанси, фінансова діяльність суб'єктів підприємництва, податкова система: навч. посіб. для самост. підготов. до комплекс. держ. екзамену з фаху / М.Д. Бедринець, В.П. Биховченко, І.М. Бурдейний, Ю.М. Карлін М.І. Фінанси країн Європейського Союзу: навч. посіб. / М.І. Карлін. — К.: Знання, 2011. — 639 с.

56. *Білик М.Д., Надточій С.І.* Грошові потоки підприємств у мікро та макроекономічному аспекті // Фінанси України. — 2007. — № 6. С.133–147.

57. *Бліщук К.М.* Державні та місцеві фінанси. Бюджетний процес: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / К.М. Бліщук, Л.Р. Михайлишин; Львів. регіон. ін-т держ. упр. Нац. акад. держ. упр. при Президенті України. — Вид. 2-ге. — Л.: ЛРІДУ НАДУ, 2011. — 175 с.

58. *Бондарук Т.Г.* Місцеве самоврядування і місцеві фінанси в умовах адміністративного реформування / Т.Г. Бондарук // Актуал. пробл. економіки. — 2011. — № 5. — С. 162–169.

59. *Буковинський С.А., Грищенко А.А., Кричевська Т.О.* Середньострокова монетарна стратегія та проблеми її формування й реалізації в Україні // Фінанси України. — 2008. — № 6. С. 3–30.

60. *Бурлачков В.* Особливості сучасних економічних процесів і грошово-кредитна політика // Економіка України. — 2010. — № 4. — С.16–21.

61. *Варналій З.С.* Фінанси. Бюджет. Податки. Національна та міжнародна термінологія: у 3 т. Т. 3. Податкова термінологія. Податкові системи і реформи. Податкові інститути. Податкове законодавство / З.С. Варналій, В.П. Вишневецький, С.С. Гасанов, О.М. Десятнюк, Т.І. Єфименко, А.Г. Загородній, О.Г. Зима, Ю.Б. Іванов, О.П. Кириленко, В.В. Козюк; НАН України, Ін-т світ. економіки і міжнар. відносин, Акад. фін. упр. — К., 2010. — 575 с.

62. *Валютно-фінансова інтеграція ЄС:* навч. — метод. посіб. / І.Б. Насадюк; Одес. нац. ун-т ім. І.І. Мечникова. — О.: Астропринт, 2011. — 135 с.

63. *Вербицька, Л.П.* Довгань; Нац. ун-т держ. податк. служби України. — Чернівці: Прут, 2012. — 251 с.

64. *Версаль Н.І.* Розвиток системи комерційних банків в Україні та Росії в 2000–2006 роках. // Фінанси України. — 2007. — № 2. С.97–104.

65. *Вівчар О.Й.* Місцеві фінанси: навч. посіб. для студ. / О.Й. Вівчар, О.Я. Побурко, О.Б. Курило, Т.О. Смірнова; Нац. ун-т «Львів. політехніка». — Л., 2007. — 132 с.

66. *Власюк Н.І.* Місцеві фінанси: навч. посіб. / Н.І. Власюк, Т.В. Мединська, М.І. Мельник; МОНМС України. — К.: Алерта, 2011. — 327 с.

67. *Воробьев Ю.Н.* Межбюджетные отношения в Украине: монография / Ю.Н. Воробьев, И.В. Усков. — Симф.: АРИАЛ, 2010. — 275 с.

68. *Гай-Нижник П.П.* Грошова (емісійна) політика уряду Української держави 1918 року // Фінанси України. — 2007. — № 4. С.136–145.

69. *Гапонюк М.А.* Місцеві фінанси у схемах і таблицях: навч. посіб. / М.А. Гапонюк, А.Є. Буряченко, В.П. Яцюта, Є.О. Малік, В.К. Хлівний; ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана». — К.: КНЕУ, 2010. — 601 с.

70. *Глущенко С.В.* Інвестиційні послуги банків: зарубіжна практика та українські перспективи // Фінанси України. — 2007. — № 5. С. 96–104.

71. *Головач А.В.* Інформаційно-аналітичне забезпечення державного фінансового менеджменту (методологія і практика прикладної статистики): навч. посіб. / А.В. Головач, В.Б. Захожай, І.Г. Манцуров, Н.А. Головач; МОНМС України, ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана». — К., 2010. — 260 с.

72. *Гриньова В. М.* Фінанси підприємств в схемах: навч. посіб. / В. М. Гриньова, В. О. Коюда; Харк. нац. екон. ун-т. — Х.: ІНЖЕК, 2010. — 211 с.
73. *Грищенко А. А.* Проблеми забезпечення стабільності грошової одиниці України // Фінанси України — 2007. — № 9. С. 88–97.
74. *Дуба М. І., Осадчий Є. С.* Капіталізація банківської системи як чинник підвищення надійності економіки України // Фінанси України. — 2008. — № 6. С. 77–88.
75. *Загородній А. Г.* Фінансово-економічний словник / А. Г. Загородній, Г. Л. Вознюк; Нац. ун-т «Львів. політехніка». — 3-тє вид., доповн. та переробл. — Л.: Вид-во Львів. політехніки, 2011. — 843 с.
76. *Зайчикова В. В.* Місцеві фінанси України та європейських країн / В. В. Зайчикова; Н. — д. фін. ін-т. — К., 2007. — 299 с.
77. *Зимовець В. В.* Державна фінансова політика економічного розвитку / В. В. Зимовець; НАН України, Ін-т економіки та прогнозування. — К., 2010. — 355 с.
78. *Іванілов О. С., Тітенкова М. В.* Іпотечне кредитування у країнах Західної Європи, США та України. // Фінанси України. — 2007. — № 4. С. 28–36.
79. *Карлін М. І.* Державні фінанси України: навч. посіб. / М. І. Карлін. — К.: Знання, 2008. — 349 с.
80. *Карлін М. І.* Фінанси країн Європейського Союзу: навч. посіб. / М. І. Карлін. — К.: Знання, 2011. — 639 с.
81. *Карпенко Г. В.* Кредитна діяльність вітчизняних банків та можливості їх інтеграції до світової фінансової системи // Фінанси України. — 2007. — № 2. С. 89–96.
82. *Кізіма Т. О.* Фінанси домогосподарств: сучасна парадигма та доміанти розвитку: монографія / Т. О. Кізіма. — К.: Знання, 2010. — 431 с.
83. *Клець Л. Є.* Місцеві фінанси: термінол. слов. / Л. Є. Клець, М. Б. Тристан; Донбас. держ. машинобуд. акад. — Краматорськ, 2007. — 223 с.
84. *Козоріз М. А.* Методологічні засади дослідження впливу іноземного капіталу на розвиток банківської системи України // Фінанси України. — 2010. — № 11. С. 95–102.
85. *Козюк В. В.* Валютні резерви в глобальних умовах. // Фінанси України. — 2011. — № 2. С. 97–104.
86. *Козюк В. В.* Вплив відкритості економіки на характер зв'язку між інфляцією та безробіття // Фінанси України — 2007. — № 12. С. 17–26.
87. *Колосова В. П.* Європейський інвестиційний банк в Україні // Фінанси України. — 2008. — № 2. С. 15–26.
88. *Костенко Ю. О.* Фінансове право України: навч. посіб. / Ю. О. Костенко; Донец. нац. ун-т. — Донецьк: Вебер, 2007. — 307 с.
89. *Кораблін С. О.* Валютно-курсова політика України: стабілізаційні ефекти та можливі перспективи розвитку // Фінанси України — 2007. — № 9. С. 112–123.
90. *Кричевська Т.* Фінансово-економічна криза і виклики для грошово-кредитної політики // Економіка України. — 2010. — № 4. — С. 65–75.
91. *Крупка М. І., Свтух Л. Б.* Теоретичні аспекти управління механізмом кредитування довгострокових програм розвитку економіки в Україні. // Фінанси України. — 2011. — № 1. С. 43–57.
92. *Кузнецова С. А.* Фінансовий менеджмент: у схемах і таблицях: навч. посіб. / С. А. Кузнецова; Дніпропетр. ун-т ім. А. Нобеля. — Д., 2011. — 178 с.
93. *Леонов Д. А.* Ринок фінансових послуг: парадигма євроінтеграції: монографія / Д. А. Леонов, С. В. Львовичкін, С. Г. Хоружий; Держ. вищ. навч. закл. «Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана», Укр. ін-т розв. фонд. ринку. — К., 2008. — 848 с.
94. *Луїна І.* Державні фінанси та інфраструктурні проблеми розвитку економіки / І. Луїна // Економіка України. — 2011. — № 8. — С. 46–55.
95. *Мних М. В.* Місцеві бюджети та фінанси в бюджетній системі України: навч. посіб. / М. В. Мних; Відкритий міжнар. ун-т розв. людини «Україна», Вища шк. політ. лідера. — К., 2011. — 247 с.

96. Молдован О.О. Державні фінанси України: досвід та перспективи реформ: монографія / О. Молдован; Нац. ін-т стратег. дослідж. — К.: НІСД, 2011. — 377 с.
97. Нагайчук Н.Г. Фінанси страхових компаній: навч. посіб. / Н. Г. Нагайчук, О.О. Гончаренко; Нац. банк України, Ун-т банк. справи. — К., 2010. — 527 с.
98. Науменкова С.В. Ринок фінансових послуг: навч. посіб. / С.В. Науменкова, С.В. Міщенко. — К.: Знання, 2010. — 532 с.
99. Омелянович Л.О. Місцеві фінанси: навч. посіб. / Л.О. Омелянович, В.С. Левченко, О.В. Хістева, Д.В. Фірсов, О.О. Якубовська; Донец. нац. ун-т економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського. — Донецьк, 2011. — 251 с.
100. Омелянович Л.О. Ринок фінансових послуг: навч. посіб. / Л.О. Омелянович, О.В. Ласатовенко, О.В. Гладкова, М.Ю. Омелянович, М.В. Пирогова; Ред.: Л.О. Омелянович; Донец. нац. ун-т економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського. — Донецьк, 2011. — 251 с.
101. Пазинич В.І. Фінансовий менеджмент: навч. посіб. / В.І. Пазинич, А.В. Шулушко. — К.: Центр учб. л-ри, 2011. — 406 с.
102. Пожар Т.О. Роль фінансово-економічних методів державного фінансового контролю у забезпеченні бюджетної дисципліни / Т.О. Пожар // Актуал. пробл. економіки. — 2011. — № 8. — С. 327–333.
103. Позднякова Л.О. Страховий ринок України в умовах транзитивної економіки: монографія / Л.О. Позднякова; Держ. подат. адмін. України, Нац. ун-т держ. податк. служби України. — Ірпінь, 2010. — 134 с.
104. Савченко Л.А. Правові проблеми фінансового контролю місцевих фінансів: монографія / Л.А. Савченко, А.А. Коваленко; Київ. міжнар. ун-т. — К., 2010. — 124 с.
105. Становлення доктрини фінансової системи України: моногр. / Терноп. нац. екон. ун-т / Ред.: С.І. Юрій; О.М. Десятнюк. — Т.: Екон. думка, 2008. — 192 с.
106. Степаненко А., Чамара І. Вплив іноземних фінансово кредитних установ на національну банківську систему // Економіка України. — 2011. — № 2. — С.60–67.
107. Сунцова О.О. Місцеві фінанси: навч. посіб. / О.О. Сунцова. — 2-ге вид., переробл. та доповн. — К.: Центр учб. л-ри, 2009. — 488 с.
108. Терещенко Г., Топчій Ю. Становлення й розвиток бюро кредитних історій в Україні. Фінанси України. — 2010. — № 10. — С.65–74.
109. Ткач В.О. Фінанси, грошовий обіг та кредит: навч. посіб. / В.О. Ткач, О.І. Бобирь, О.В. Болдуєва; Запоріж. нац. техн. ун-т. — Запоріжжя, 2011. — 336 с.
110. Ткач В.О. Фінансова безпека підприємства: організаційно-економічний механізм керування податковими зобов'язаннями підприємств: монографія / В.О. Ткач, О.С. Камушков, О.В. Шевченко; Запоріж. нац. техн. ун-т. — Запоріжжя, 2011. — 167 с.
111. Чала Н.Д. Бюджетна система: навч. посіб. / Н.Д. Чала, Л.В. Лазоренко. — К.: Знання, 2010. — 223 с.
112. Шабінська С.А. Місцеві фінанси: навч. — метод. посіб. / С.А. Шабінська; Харк. нац. аграр. ун-т ім. В.В. Докучаєва. — Х., 2007. — 117 с.

Інформаційні ресурси

113. *Нормативно* правові документи Верховної Ради України [Електронний ресурс]. — Доступний з: <<http://portal.rada.gov.ua>>.
114. *Укази* Президента України [Електронний ресурс]. — Доступний з: <<http://www.president.gov.ua>>.
115. *Нормативно-правова* база Кабінету Міністрів України [Електронний ресурс]. — Доступний з: <<http://www.kmu.gov.ua/control>>.
116. *Банківський* нагляд та основні показники діяльності банків України [Електронний ресурс]. — Доступний з: <<http://www.bank.gov.ua/control/uk/index>>.
117. *Моніторинг* виконання Державного та місцевих бюджетів України [Електронний ресурс]. — Доступний з: <<http://www.minfin.gov.ua>>.

118. *Аналітичні* та статистичні звіти діяльності Державної фінансової інспекції України [Електронний ресурс]. – Доступний з: <<http://www.dkrs.gov.ua/kru/uk/index>>.
119. *Статистична* інформація Державної служби статистики [Електронний ресурс]. – Доступний з: <<http://www.ukrstat.gov.ua>>.
120. *Аналітичні* матеріали про діяльність ринків фінансових послуг в Україні [Електронний ресурс]. – Доступний з: <<http://www.dfp.gov.ua/1.html>>.
121. *Фінансовий* моніторинг діяльності учасників фондового ринку в Україні [Електронний ресурс]. – Доступний з: <<http://www.nssmc.gov.ua/activities/finmonitoring>>.
122. *Нормативно-правова* база та консультації з питань оподаткування Державної податкової служби України [Електронний ресурс]. – Доступний з: <<http://sts.gov.ua>>.
123. *Аналітичні* матеріали Державної служби фінансового моніторингу щодо запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму [Електронний ресурс]. – Доступний з: <<http://www.sdfm.gov.ua>>.
124. *Комплексний* аналітичний огляд соціального розвитку суспільства [Електронний ресурс]. – Доступний з: <<http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/index>>.
125. *Інформація* про діяльність Пенсійного фонду України [Електронний ресурс]. – Доступний з: <<http://www.pfu.gov.ua>>.
126. *Інформація* про діяльність Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності [Електронний ресурс]. – Доступний з: <<http://www.fse.gov.ua/fse/control/uk/index>>.
127. *Інформація* про діяльність Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття [Електронний ресурс]. – Доступний з: <<http://www.dcz.gov.ua/control/uk/index>>.
128. *Інформація* про діяльність Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України [Електронний ресурс]. – Доступний з: <<http://www.social.org.ua>>.
129. <http://www.bank.gov.ua/> (офіційний сайт НБУ)
130. <http://me.kmu.gov.ua/> (офіційний сайт КМУ)
131. <http://me.rada.gov.ua/> (офіційний сайт ВРУ)
132. <http://www.ukrstat.gov.ua> (офіційний сайт статистики України)
133. <http://www.minfin.gov.ua/> (офіційний сайт міністерства фінансів України)

ЗМІСТ

Передмова	3
Програма курсу «Фінанси, гроші та кредит»	5
МОДУЛЬ 1. ТЕОРІЯ ГРОШЕЙ, ГРОШОВОГО ОБІГУ ТА ПРАКТИКА КРЕДИТУВАННЯ.....	17
Тема 1. Сутність і функції грошей	17
1.1. Походження, сутність та концепції виникнення грошей.....	17
1.2. Форми грошей.....	20
1.3. Функції грошей та їхня еволюція.....	29
Практикум.....	35
Тема 2. Грошовий оборот і грошова маса.....	41
2.1. Характеристика і структура грошового обороту	41
2.2. Форми грошового обороту	46
2.3. Грошова маса та її показники	50
2.4. Закон грошового обігу.....	55
Практикум.....	59
Тема 3. Грошовий ринок	72
3.1. Суть і структура грошового ринку та механізм його функціонування	72
3.2. Попит і пропозиція грошей. Грошово-кредитний мультиплікатор	80
3.3. Характеристика облікового ринку та його особливості.....	89
3.4. Характеристика та операції міжбанківського ринку.....	92
Практикум.....	94
Тема 4. Грошові системи	106
4.1. Поняття та елементи грошової системи.....	106
4.2. Еволюція грошових систем	108
4.3. Форми безготівкових розрахунків.....	112
4.4. Створення грошової системи України.....	117
Практикум.....	119
Тема 5. Інфляція та грошові реформи	125
5.1. Інфляція: її сутність, причини, види й типи	125
5.2. Вимірювання інфляції.....	132
5.3. Розвиток та особливості інфляції в Україні	134
5.4. Наслідки інфляції та антиінфляційна політика.....	136
5.5. Грошові реформи та методи їх проведення.....	138
Практикум.....	145
Тема 6. Валютний ринок і валютні системи	155
6.1. Сутність валюти та її конвертованість	155
6.2. Валютний курс і способи його визначення.....	161
6.3. Валютний ринок: суть та основи його функціонування	165
6.4. Валютна система та її розвиток.....	172
6.5. Формування валютної системи України	178
Практикум.....	182

Тема 7. Кількісна теорія грошей і сучасний монетаризм.....	191
7.1. Металістична теорія грошей.....	191
7.2. Номіналістична теорія грошей.....	193
7.3. Кількісна теорія грошей.....	195
7.4. Дж. Кейнс і його внесок у кількісну теорію грошей.....	198
7.5. Сучасний монетаризм.....	200
Практикум.....	201
Тема 8. Кредит у ринковій економіці.....	206
8.1. Необхідність та сутність кредиту.....	206
8.2. Роль кредиту в умовах ринкової економіки.....	211
8.3. Функції кредиту.....	212
8.4. Форми та види кредиту.....	214
8.5. Позичковий відсоток, його сутність та основні види.....	222
8.6. Поняття про кредитну систему.....	227
Практикум.....	233
Тема 9. Центральні банки.....	245
9.1. Загальна характеристика центральних банків.....	245
9.2. Функції центральних банків.....	248
9.3. Національний банк України та його функції.....	250
9.4. Грошово-кредитна політика НБУ.....	253
9.5. Валютна політика та роль НБУ в її реалізації.....	258
Практикум.....	263
Тема 10. Комерційні банки та їх основні операції.....	269
10.1. Еволюція та розвиток комерційних банків в Україні.....	269
10.2. Класифікація та характеристика комерційних банків.....	274
10.3. Операції комерційних банків.....	280
10.4. Основні показники ефективності та прибутковості діяльності банку.....	292
Практикум.....	296
МОДУЛЬ 2. ХАРАКТЕРИСТИКА ОКРЕМИХ СФЕР І ЛАНОК ФІНАНСОВИХ ВІДНОСИН ТА МЕТОДІВ ФІНАНСОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	304
Тема 11. Сутність та функції фінансів.....	304
11.1. Історичні передумови виникнення і розвиток фінансів.....	304
11.2. Моделі фінансових відносин.....	306
11.3. Соціально-економічна сутність та функції фінансів.....	310
Практикум.....	315
Тема 12. Фінансова система України.....	320
12.1. Фінансова система України: поняття, структура та загальна характеристика її сфер і ланок.....	320
12.2. Організаційні основи функціонування фінансової системи України.....	325
12.3. Суть і значення фінансового контролю.....	333
Практикум.....	342
Тема 13. Фінанси підприємницьких структур.....	348
13.1. Суть і функції фінансів підприємств.....	348
13.2. Організаційні основи функціонування фінансів підприємств.....	352
13.3. Фінансові ресурси підприємств, їх склад і джерела формування.....	356

13.4. Формування фінансових результатів суб'єктів господарювання.....	359
Практикум.....	364
Тема 14. Бюджет і бюджетна система, доходи і видатки державного бюджету	371
14.1. Сутність, значення та функції державного бюджету	371
14.2. Бюджетний устрій та бюджетна система України	374
14.3. Бюджетний процес в Україні.....	378
14.4. Сутність, джерела формування і класифікація доходів бюджету	381
13.5. Сутність, склад і структура видатків державного бюджету.....	383
14.6. Принципи і форми бюджетного фінансування.....	385
14.7. Бюджетний дефіцит і його вплив на розвиток економіки	387
Практикум.....	392
Тема 15. Податки та податкова система	409
15.1. Економічна сутність і функції податків.....	409
15.2. Елементи системи оподаткування.....	412
15.3. Класифікація податків.....	414
15.4. Податкова політика та податкова система в Україні.....	419
15.5. Характеристика основних податків податкової системи України.....	422
Практикум.....	431
Тема 16. Державний кредит і державний борг	438
16.1. Економічна сутність і роль державного кредиту	438
16.2. Форми державного кредиту.....	441
16.3. Класифікація державних позик і джерела їх погашення.....	444
16.4. Державний борг, його формування і обслуговування	446
16.5. Управління державним боргом.....	451
Практикум.....	454
Тема 17. Фонди фінансових ресурсів цільового призначення	462
17.1. Призначення і роль цільових фондів фінансових ресурсів	462
17.2. Характеристика цільових фондів фінансових ресурсів	465
17.3. Недержавні фінансові фонди	471
Практикум.....	474
Тема 18. Страхування і страховий ринок	483
18.1. Особливості фінансових відносин у сфері страхування.....	483
18.2. Організаційні форми страхових фондів	488
18.3. Страховий ринок.....	492
18.4. Державне регулювання у сфері страхування.....	496
Практикум.....	498
Тема 19. Міжнародні фінанси	507
19.1. Сутність і призначення міжнародних фінансів	507
19.2. Міжнародні фінансові організації і міжнародні фінансові інституції.....	510
19.3. Міжнародний фінансовий ринок.....	516
Практикум.....	519
Термінологічний словник.....	526
Орієнтований перелік питань для контролю рівня засвоєння програми курсу дисципліни «Фінанси, Гроші та кредит»	565
Література для підготовки з дисципліни «Фінанси, гроші та кредит»	569

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

Дмитро Іванович КОВАЛЕНКО
Віталій Васильович ВЕНГЕР

ФІНАНСИ, ГРОШІ ТА КРЕДИТ: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

Оригінал-макет підготовлено
ТОВ «Центр учбової літератури»

Підписано до друку 28.01.2013 р. Формат 60x84 1/16.
Друк лазерний. Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman.
Ум. друк. арк. 47.

ТОВ «Видавництво «Центр учбової літератури»
вул. Електриків, 23 м. Київ 04176
тел./факс 044-425-01-34
тел.: 044-425-20-63; 425-04-47; 451-65-95
800-501-68-00 (безкоштовно в межах України)

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 4162 від 21.09.2011 р.